

DRŽAVNI ARHIV U VUKOVARU

LJILJANA DOBROVŠAK

ŽIDOVI U SRIJEMU

Od doseljavanja do Holokausta

Vukovar, 2017.

DRŽAVNI ARHIV U VUKOVARU

Posebna izdanja, knj. III.

Ljiljana Dobrovšak

ŽIDOVI U SRIJEMU
Od doseljenja do Holokausta

Dr. sc. Ljiljana Dobrovšak
Ž I D O V I U S R I J E M U
Od doseljenja do Holokausta

(Prilozi za proučavanje povijesti Srijema)

Izdavač:

DRŽAVNI ARHIV U VUKOVARU

Za izdavača:

Petar Elez

Urednik:

Stjepan Prutki

Recenzenti:

Dr. sc. Vlado Horvat

Prof. dr. sc. Zlata Živaković-Kerže

Lektura:

Doc. dr. sc. Ana Mikić Čolić

Prijevod sažetka na engleski jezik:

Doc. dr. sc. Goran Milić

Prijevod sažetka na njemački jezik:

Snježana Babić

Izrada kazala:

Stjepan Prutki

Prijelom, grafička obrada i tisak:

Zebra Vinkovci

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Gradske i
sveučilišne knjižnice u Osijeku pod brojem
ISBN: 978-953-7980-17-7

Knjiga je tiskana novčanom potporom Ministarstva kulture Republike Hrvatske

DRŽAVNI ARHIV U VUKOVARU

Posebna izdanja III.

LJILJANA DOBROVŠAK

ŽIDOVI U SRIJEMU
Od doseljenja do Holokausta

Vukovar, 2017.

SADRŽAJ

Riječ urednika _____	9
Predgovor _____	11
Uvod _____	13
Od doseljenja do 1914. godine	
Kratka povijest Srijema _____	17
Tragovi o Židovima _____	25
Položaj u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu _____	26
„Privremena prisutnost“ _____	30
Prvi korak prema emancipaciji _____	37
Vukovar i vukovarski kotar u prvoj polovici 19. stoljeća _____	40
Prvi zapisi o trgovanju _____	40
Odlike naseljavanja u trgovištu i okolnim mjestima _____	42
Osnutak i djelovanje Židovske bogoštovne općine _____	62
Prva sinagoga i poteškoće oko izgradnje _____	68
Svakodnevni i vjerski život _____	71
Židovi u Srijemu i Vukovaru 1848./1849. _____	72
Židovi u Srijemu i Vukovaru od 1850. do 1914. _____	76
Put prema ravnopravnosti – zakonski okvir _____	76
Židovi u popisima stanovništva _____	81
Broj Židova u vukovarskom kotaru i u Vukovaru od 1850. do 1918. _____	86
Istaknuti pojedinci i njihovo djelovanje u Bogoštovnoj općini _____	90
Vukovarski rabini _____	94
Nova velebna sinagoga _____	101
Školovanje _____	103
Gospodarski utjecaj _____	107
Intelektualci _____	116
Uključenost u županijska i gradska upravna tijela _____	117
Društveni, obiteljski i vjerski život _____	121
Društveni život _____	121
Obilježja življenja – svakodnevica; židovska obitelj i tradicija _____	127
Vjerski život _____	139
Antisemitizam u 19. stoljeću u Srijemu _____	145
Cionizam _____	148
Židovske općine u Srijemu _____	151
Ilok _____	152

Rabini u Iloku _____	164
Zemun _____	165
Petrovaradin _____	170
Šid _____	173
Ruma _____	175
Erdevik _____	176
Srijemska Mitrovica _____	177
Prvi svjetski rat (1914. – 1918.)	
Srijem i Prvi svjetski rat _____	181
Antisemitizam, zeleni kader i poslijeratni nemiri _____	193
U okvirima nove države	
O poslijeratnim (ne)prilikama _____	201
O položaju Židova _____	203
Vukovar u međuratnom razdoblju _____	209
Poslijeratne posljedice _____	209
Svakidašnji život _____	215
Demografske odlike _____	218
Obilježje vjerskog i društvenog života _____	220
Cionistička općina _____	223
Novi rabin _____	233
Vjerske građevine _____	236
O radu društava _____	237
Izraelitičko pogrebno društvo Hevra Kadiša _____	238
Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo _____	239
WIZO, mjesna podružnica _____	243
Organizacija cionističke omladine vukovarske _____	244
Židovsko djevojačko društvo Morija _____	247
Židovsko omladinsko društvo _____	249
Ostali gradovi i mjesta _____	251
Ilok _____	251
Zemun _____	254
Šid _____	256
Ruma _____	256
Erdevik _____	258
Srijemska Mitrovica _____	258
Ususret godinama stradanja _____	259
Holokaust	
Prema konačnom uništenju _____	263
Protužidovska politika – uhićenja i deportacija _____	282

Ilok _____	296
Ostale srijemske općine _____	310
Židovi nakon Drugog svjetskog rata _____	313
Sažetak: Židovi u Srijemu _____	317
Abstract: Jews in Srijem _____	320
Zusammenfassung: Juden in Syrmien _____	323
Izvori i literatura _____	327
Životopis autorice _____	341
Mjesno i imensko kazalo _____	343

Riječ urednika

Državni arhiv u Vukovaru kao jednu od svojih temeljnih zadaća u izdavačkoj djelatnosti, osim već redovitih objavljivanja izvornoga arhivskoga gradiva u ediciji *Gradivo za povijest Vukovarsko-srijemske županije*, postavlja i objavljivanje rezultata istraživačkih djelatnosti vezanih uz našu zavičajnu povijest. Upravo smo stoga protekle godine i pokrenuli zasebnu ediciju *Posebna izdanja*, putem koje javnosti predstavljamo vrijedne radove nastale na temelju proučavanja izvornoga arhivskoga gradiva koje se čuva u arhivima u državi i u inozemstvu, ali i u drugim baštinskim ustanovama.

Na poticaj znanstvene suradnice Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar, dr. sc. Ljiljane Dobrović, koja je već objavila vrijedna izdanja koja obrađuju povijest i djelovanje Židova na području Republike Hrvatske, prihvatili smo se zadaće objavljivanja i ovog vrijednog znanstvenog pothvata, koji je pred našu kolegicu postavio velike izazove i vodio ju putevima nužnih istraživanja podataka sačuvanih u raznim institucijama i državama i, naizgled, nepremostivim preprekama. Da su ipak prepreke tek naizgled bile nepremostive, svjedoči u konačnici ovo vrijedno djelo.

U ovoj knjizi autorica sintetizira sve dostupne spoznaje o opstojnosti i utjecaju koji je židovska zajednica u Hrvatskoj imala u bogatoj povijesti Hrvatske, a pogotovo Slavonije – na primjeru naše županije potvrđuje se upliv brojnih Židova na području kulturnoga, društvenog, ali i javnoga života, i dakako tekovine koje su pripadnici židovske zajednice ostavili u životu našega podneblja, toliko poznatoga i hvaljenoga po svojoj multikulturalnosti i multietničnosti, na kojima je Slavonija uvijek zasnivala svoju prepoznatljivost i identitet.

Knjiga je realizirana na temelju proučavanja brojnog arhivskoga dokumentarnoga gradiva sačuvanoga u arhivima, muzejima i drugim ustanovama, a plod je višegodišnje predane posvećenosti autorice toj zahtjevnoj tematici. Da je riječ o vrijednom znanstvenom pothvatu, za koji nam je osobito drago da je upravo Državni arhiv u Vukovaru utjelovljen kao izdavač, svjedoče dakako i vrijedne recenzije.

Nadamo se da smo ovim djelom upravo na primjeru Vukovara i Srijema obogatili shvaćanje o našoj zavičajnoj povijesti.

Stjepan Prutki, arhivist

Predgovor

Ova knjiga nastala je kao rezultat dugogodišnjeg istraživanja povijesti Židova u Hrvatskoj i osobne želje da na jednom mjestu dokumentiram dubok trag koji je ostavila židovska zajednica u Srijemu, s posebnim osvrtom na Vukovar. Kod začetka zamisli vodilo me je uvjerenje da uzevši u obzir sveukupni utjecaj koji su imali Židovi na cjelokupni život u Hrvatskoj slika ne može biti potpuna bez prikaza njihova utjecaja u najistočnijem dijelu Hrvatske. U takvom razmišljanju sazrela je zamisao da istražim i napišem tu povijest.

Nakon razgovora s prof. Stjepanom Prutkim iz Državnog arhiva u Vukovaru, krenula sam u ostvarenje te ideje nastojeći opisati snažno djelovanje Židova u toj multinacionalnoj i multikonfesionalnoj sredini kakva je Srijem, te na taj način istaknuti trajni pečat Židova koji su ostavili u gospodarstvu (obrtu, trgovini, industriji, bankarstvu) te u društvenim, kulturnim, prosvjetnim i inim djelatnostima (kao odvjetnici, liječnici, inženjeri, farmaceuti, profesori, novinari...).

Iako je temelj knjige moja doktorska disertacija iz 2007. godine u kojoj sam se bavila nastankom i djelovanjem židovskih zajednica u Hrvatskoj od 1783. do 1873. godine, valjalo mi se suočiti s opsežnom, a do sada neobjavljenom arhivskom građom pohranjenom u domaćim i inozemnim arhivima (Zagreb, Vukovar, Budimpešta, i Beograd), te pročitati onodobni tisak pohranjen u Hemeroteci Muzeja Slavonije u Osijeku i Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (*Slavonische Presse, Srijemske novine, Židov, Narodna, odnosno Hrvatska obrana, Vjesnik županije virovitičke...*). Izvora je mnogo, a objavljenih radova i knjiga na temu Židova u Srijemu gotovo i nema. Slijedilo je istraživanje u kojemu sam se trudila razriješiti brojne nedoumice, odgovoriti na brojna pitanja koja su tijekom pisanja knjige nastajala. Dakako, odgovori su samo djelomični i zbog toga što je velik dio arhivske građe židovskih općina nestao tijekom Drugoga svjetskoga rata, a ono što je sačuvano nesređeno je. Svjesna sam da je ova tema u hrvatskoj historiografiji zanemarena i da tek slijede opsežna istraživanja kojima ova knjiga može biti jedan od temelja za daljnje istraživačke napore. Stoga je ona kao takova i prilog za daljnja istraživanja povijesti Srijema.

Budući da je trebalo mnogo truda i kolegijalne pomoći da se zapisi ožive i prikaže vrijeme u kojem su živjeli i stvarali, te u godinama Drugoga svjetskoga rata stradali Židovi u Srijemu, zahvalila bih kolegama i kolegicama iz Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu, Državnog arhiva u Vukovaru, Gradskog muzeja Vukovar, Mađarskog nacionalnog arhiva u Budimpešti, Jevrejskog muzeja u Beogradu, Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu; posebice Oliveri Cervar, Radovanu Sremcu, Nenadu Kunšteku i Jadranu Jejiću, koji su mi dok je trajalo istraživanje pronalazili i donosili arhivsko građivo, onodobni tisak i traženu literaturu. Zasluge pripadaju i gospodi Nenadu Fogelu i Zlatku Krajaču. Da je rukopis ugledao svjetlost dana najviše zahvaljujem kolegi Stjepanu Prutkom, svojedobnom ravnatelju Državnog arhiva u Vukovaru, koji je moju zamisao prihvatio i proveo u djelo. Zahvaljujem svom Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar“ u Zagrebu i ravnatelju dr. sc. Vladi Šakiću bez čije logističke pomoći ne bih mogla provesti istraži-

vanja i napisati knjigu. Zahvale također upućujem recenzentima prof. dr. sc. Zlati Živaković-Kerže i dr. sc. Vladi Horvatu, koji su me čitajući moj rukopis dobronamjerno savjetovali. Zahvaljujem lektorici, prevoditeljici Barbari Štebih Golub, koja mi je prevela brojne tekstove s njemačkoga jezika i svima onima koje poimence ne spominjem, a čiji je doprinos i poticaj utkan u ovu knjigu.

Sada, kada je ova knjiga pred javnošću, nadam se da će se čitatelji, i stručni i nestručni, s obzirom na njezinu dokumentarnu značajku, složiti sa mnom da se povijest ponavlja i da knjiga tek ostavlja ljudskoj radoznalosti da procjenjuje kakva je bila prošlost te kakova bi mogla biti budućnost koju svijet očekuje.

Autorica
dr. sc. Ljiljana Dobrovšak

Uvod

Iako većina predratnih židovskih zajednica koje su djelovale u Hrvatskoj imaju objavljene monografije o svojem bitku, ali i nestanku,¹ o Židovima u Srijemu vrlo je malo napisano,² a razlozi tome su razni, i to ne samo ljudski, nego i materijalni. Stoga

-
- ¹ Ivo GOLDSTEIN i Slavko Goldstein: *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001.; ISTI: *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.* Zagreb, 2004.; „Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848.“, *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb, 1994.; *Zagrebačka židovska općina od osnutka do 1941., Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998.; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE: *Židovi u Osijeku (1918. – 1941.)*, Slavonski Brod – Osijek – Cerna, 2005.; ISTA: „Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća“, *Osječki zbornik*, 28 (2007), 161–170; ISTA, „Židovi u Osijeku i njihov utjecaj na gospodarski i javni život grada na prijelazu stoljeća (1868. – 1914.)“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 425–434; ISTA, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek, 2006.; Bernard STULLI: *Židovi u Dubrovniku (Jews in Dubrovnik)*, Zagreb 1989.; Tomo ŠALIĆ: *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Zagreb, 2002.; Alen BUDAJ: *Vallis Judaea. Povijest požeške židovske zajednice*, Zagreb, 2007.; Vjekoslav ŽUGAJ, *Židovi novogradiškoga kraja*, Zagreb, 2001.; Željko WEISS, *Židovi Virovitice i okolice 1790. – 2011.*, Virovitica, 2011.; Zvonimir BRDARIĆ, *Židovi u Našicama*, Našice, 1996. *Zbornik radova, Židovi u našičkom kraju*, Našice, 2011.; Ljiljana DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata*, Osijek, 2013.
- ² Tomo ŠALIĆ: *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Zagreb, 2002.; Slavko GAVRILLOVIĆ, *Grada za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848. – 1849.*, SANU, Beograd, 1952.; *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, Novi Sad, 1979.; ISTI, *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovini XIX. veka*, knjiga 14., SANU, Beograd, 1989.; ISTI, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, Beograd – Valjevo, 1997.; ISTI, „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje s Vojnom krajinom (1745. – 1749.)“, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 25., Novi Sad, 1960.; ISTI, „Virovitička županija u revoluciji 1848. – 1849.“, *Historijski zbornik*, XIV., Zagreb, 1961.; ISTI, „Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu i slavonsko-sremskoj Vojnoj Granici (XVIII – XIX vek)“, *Istraživanja*, VII, Novi Sad, 1979., 467–506; Ljiljana DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru i okolici“, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zbornici, knjiga 33., ured. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb – Vukovar, 2007., 213–245; ISTA, „Židovi u Vukovaru“, *Hrvatska revija*, godište VII, br. 4, Zagreb, 2007., 75–79; Ljiljana DOBROVŠAK, „Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine“, *Zbornik radova, Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti, II. međunarodni znanstveno stručni skup*, ured. Dražen Živić, Sandra Cvikić, 40–68; Nijemci, 2012., ISTA, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, Zagreb, 2007., neobjavljena doktorska disertacija; Jovanka DRAŽIĆ, *Jevreji u Mitrovici*, Sremska Mitrovica, 1998.; Danilo FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu, Hronika (1739. – 1945.)*, Zemun, 2002.; Jovanka DRAŽIĆ, „Jevrejsko groblje u Šidu“, *Zbornik Muzeja Srema*, 4, Sremska Mitrovica, 2000., 183–198; Radovan SREMAC, „Matične knjige Izraelske bogoštovne općine u Erdeviku“, *Zbornik*, 10, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 2015., 275–302; Lidija BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, *Etnosi i konfesije u Vukovaru i vukovarskom kraju od 1918. do 1941. s posebnim osvrtom na manjinske zajednice*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2015.; ISTA, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod: vukovarsko međuraće kroz tri židovske biografije“, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 43, Zagreb, 2011., 313–342; Dragan DAMJANOVIĆ, *Sinagoge i građevine arhitekta Frana Funtaka*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2014., ISTI, „Židovske vjerske građevine vukovarskog inženjera Frana Funtaka“, *Prostor*, 12, 2004., 2, 28, 129–139; ISTI, „Vukovarski arhitekt Fran Funtak prva faza stvaralaštva (1910. – 1918.)“, *Analiza zavođa za znanstveni i umjetnički rad HAZU-a*, 18, Osijek, 2002., 119–147; ISTI, „Mala sinagoga – kalvinska crkva u Vukovaru“, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zbornici, knjiga 33., ured. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb – Vukovar, 2007., 383–397; Zlatko KARAČ, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, MUO te Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiburger, Zagreb, 2000.; Vlasta KOVAČ, „Židovi Vukovara“, *Bilten, ŽOZ*, 1996., 46/47, Vlasta KOVAČ, „Židovi u Vukovaru“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 448–464; Radovan

pisati o njima nije bilo ni lako ni jednostavno jer je poteškoće stvarala rasuta arhivska građa pohranjena danas s teritorijalno razdijeljenog Srijema između Republike Hrvatske i Republike Srbije. Ta upravna i politička rascijepanost Srijema, kao i njegova etnička i vjerska raznolikost onemogućile su detaljnija istraživanja srijemskih židovskih obitelji te utjecale na neujednačeno pisanje njihovih prezimena i imena u dokumentima; nekoliko je inačica pisanja. Naime, do kraja Prvoga svjetskoga rata prezimena su pisana po latinskom, njemačkom ili po mađarskom principu ukoliko je prezime njemačkog, mađarskog ili hebrejskog korijena, a nakon završetka rata kod nekih obitelji prezime se srbizira ili kroatizira, pa tako npr. prezime Deutsch postaje Dajč ili Dojč, Herzog/Hercog, Kaiser/Kajzer ili različite inačice pisanja npr. prezimena Mayer/Maier/Meier ili Krauss/Krausz/Krauz. Slično je i s imenima. Njihovo je pisanje ovisilo o pisaru ili rabinu ili nekoj drugoj službenoj osobi koja ih ja upisivala. Tako se jedna te ista osoba javlja pod različitim imenima kao npr. Regina ili Kraljica, Rosa ili Ruža, Mirko/Emmerich/Imre/Emerik, Samuilo/Samuel, Hinko/Heinrich, Leopold/Lipot/Lavoslav, Izidor/Isidor, Mavro/Moritz/Marcus/Marko, Ignjat/Ignatz/Ignac/Ico i druga imena. Ponekad se muška i ženska imena navode iz milja (hipokoristici) kao npr. Aleksandar/Šandor/Aleks. Dakako da takovo bilježenje jedne osobe pod različitim imenima i prezimenima dovodi do povećanja broja židovskog stanovništva, pa ih je zbog toga teško pratiti, a osobiti je to problem kod sastavljanja popisa žrtava Holokausta. Unutar toga problema javljala se nedoumica – koji oblik prezimena prihvatiti? Stoga se u knjizi često javljaju sve inačice prezimena, a ponekad i imena. Slično je i s pisanjem imena židovskih društava. Budući da su se nazivi za Židove mijenjali od *Judaeus*, *Izraelit*, *Mojsijevac* do *Židova* koristila sam se onim nazivom ili izrazom koji je u to vrijeme bio prihvaćen bez unificiranja izraza.

Isto tako, povijest Židova u Srijemu pratila sam kronološki zbog jednostavne činjenice da kada su se mijenjali politički sustavi i vladari mijenjao se i odnos i položaj Židova.

Zbog tih razloga teško je pratiti doseljavanje židovskih obitelji i njihovu migraciju u Srijem. Uz sve to, kada govorimo o židovskim zajednicama u Srijemu, trebalo bi napomenuti koje su to zajednice. Židovi se počinju doseljavati u Srijem tek krajem 18. i početkom 19. stoljeća, iako su u Srijemu kao prolazni trgovci zabilježeni već u 17. i cijelo 18. stoljeće. Tijekom 19. stoljeća Židovi će u Srijemu osnovati zajednice u svim većim mjestima: Erdeviku (nakon 1873., vjerojatno 1885.), Iloku (dvije općine 1852.: aškenaska i ortodoksna), Vinkovcima (1873.), Mitrovici (oko 1870., a pravila odobrena tek 1896.), Rumi (1877.), Vinkovcima (1873./1874.), Zemunu (najstarija općina, dvije općine aškenaska i ortodoksna) i Vukovaru (1832. ili 1837.), a naseljavat će cijeli Srijem. Iako je prostor Srijema danas podijeljen na istočni i zapadni Srijem, odnosno podijeljen je između Hrvatske i Srbije, u tekstu će se zbog povijesnih okolnosti doticati i one židovske zajednice u gradovima koji su danas na prostoru Republike Srbije, iako će naglasak ipak biti na židovskim zajednicama u Vukovaru i Iloku, izuzev Vinkovaca koji ima svoju monografiju.

SREMAC, Emil KLAJN, *Jevreji u Šidu*, 2014.; Mirko KOVAČIĆ, „Židovi, naši sugrađani kojih više nema“, *Vukovarski zbornik*, 3., Vukovar, 2008., 326–334; Božidar PAUKOVIĆ, *Rumski Jevreji*, Ruma, 1996.; Mladenko KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007.; Nenad FOGEL, *Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču*, Jevrejska opština Zemun, Zemun, 2005.

*OD DOSELJENJA
DO 1914. GODINE*

Kratka povijest Srijema

Hrvatska je već u srednjem vijeku podijeljena na župe, zajednice seoskih rodovskih općina. Svaka župa imala je svojega župana koji je branio plemenske zemlje i štitio plemenske interese. Od 9. stoljeća služba plemenskih župana pretvara se u novu feudalnu instituciju. Prvotne plemenske župe postaju teritorijalno-upravne jedinice, a župana više ne postavlja župska skupština, nego knez, odnosno kralj. Dolazak mađarskih kraljeva iz dinastije Arpadović, i to dolazak kralja Ladislava I. Svetoga (1077. – 1095.) u Slavoniju odredit će veće razlike županijskog uređenja između srednjovjekovne Hrvatske i srednjovjekovne Slavonije. Arpadovići su krajem 11. stoljeća nakon osvajanja Slavonije tu utemeljili više kraljevskih županija s kraljevskim posjedima i kraljevskim gradom. Samo su u osvojenoj Slavoniji stare hrvatske županije pretvorili u nove kraljevske. Najpoznatija je bila Vukovska županija, koja je ime dobila po rijeci Vuki. Sjedište se nalazilo u Vukovaru. Dalje prema istoku od Iloka i utoka rijeke Bosut u Savu prostirala se velika Srijemska županija. Područje Vukovske županije tada se ubrajalo u Slavoniju, a ne u Srijem. Najstariji podaci o Vukovskoj županiji potječu iz 1220. godine i nalaze se u ispravi hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. (1205. – 1235.), iako je ta županija znatno starija i ima korijen u vrijeme kada su u ranom srednjem vijeku Srijemom vladali Franci i Bugari. Bogatstvo tla i važan trgovački put koji je kroz Srijem vodio prema središnjoj Europi i alpskim zemljama privukli su i mađarske kraljeve da ovdje učvrste svoje strateške interese. O Vukovskoj županiji sačuvano je niz dokumenata od 13. do 15. stoljeća. Tada je ona, prema neprovjerenim podacima, imala čak 33 utvrde i 34 varoši te 1182 sela. Za vrijeme vladavine Anžuvina u 14. stoljeću podređena je, zajedno sa Srijemskom županijom, Banovini Mačvi i beogradskim kapetanima sve do trenutka kada je Ugarska 1521. izgubila beogradsku tvrđavu u vojnom naletu Osmanlija.³ U vrijeme prodora Osmanlija u drugom desetljeću 16. stoljeća prve su osvojene Srijemska i Vukovska županija. Izgubljeni Srijem dobio je u sklopu Osmanskoga Carstva status sandžaka sa središtem u Iloku. Obuhvaćao je cijelo područje Srijemske i Vukovske županije. Sjedišta pojedinih nahija (nahije odgovaraju manje-više veličini kotara) nalazila su se u Zemunu, Slankamenu, Irigu, Karlovcima, Čereviću, Grgurevcima, Sotinu, Rači, Moroviću, današnjim Nijemcima i u Vukovaru. U obrani srednje Europe Srijem je bio važna strateška točka između alpsko-panonskog i egejskog bazena. Od Beograda i Zemuna vodio je promet preko Srijema i Vukovara u važno prometno središte Osijek.⁴ Oslobođenje kršćanskih zemalja od osmanske vlasti duž čitave europske granice Osmanskog Carstva započinje 1684. i traje do 1699. godine. Nakon habsburške pobjede kod Slankamena u kolovozu 1691. i pobjede kod Sente u rujnu 1697. godine, Slavonija i

³ Mirko VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske županije“, *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. Stoljeća – SRIJEMSKA ŽUPANIJA*, Zagreb, 2001., 43, 44; László KONTLER, *Povijest Mađara – Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007., 69, 79, 552, 553.

⁴ Željko HOLJEVAC, „Srijemska županija u identitetu Srijema“, *Zbornik radova „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“*, ured. Sandra Cvikić / Krešimir Bušić, Nijemci, 2008., 108; M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, 44.

Srijem ulaze u mirnije razdoblje što je u konačnici rezultiralo mirovnim pregovorima u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Problemi s oživljavanjem gospodarstva u oslobođenom Srijemu bili su golemi. Nastupilo je i razočarenje stanovništva i političkih krugova jer je osmansku okupaciju zamijenila okupacija austrijske vojske. Vojni zapovjednici ponašali su se prema rijetko naseljenim seljacima okrutnije od feudalaca. Vojska je kontrolirala život u oslobođenim područjima Hrvatske. Vrlo rano (1699. i 1718.) cijeli oslobođeni dio Srijema uz Savu i Dunav do Petrovaradina predan je vojnim zapovjednicima, koji su potom tu u Srijemu i dalje uz Savu u Slavoniji osnovali Vojnu krajinu s tri pukovnije: Petrovaradinskom, Brodskom i Gradiškom. Gotovo istodobno Bečki dvor uspostavio je komorsku upravu u civilnom dijelu Slavonije i Srijema te imenovao „Carsko povjerenstvo za uređenje Slavonije i Srijema“ na čelu s grofom Ferdinandom Carlom Caraffom di Stiglianom. Povjerenstvo je trebalo provesti novu organizaciju vlasti, uspostaviti komorsku upravu, razdvojiti vojnu od civilne uprave te urediti porezni sustav.⁵ Organizirane su carinarnice u Rači Irigu i Slankamenu, te tridesetnica u Petrovaradinu. Provincijal je podijeljen na komorske oblasti. U Slavoniji i Srijemu utemeljeno je 9 oblasti: Đakovo, Požega, Mala Vlaška, Vučin, Virovitica, Valpovo, Osijek, Vukovar i Petrovaradinska oblast.⁶

S procesom uvođenja komorske uprave⁷ i osnivanja Vojne krajine u Slavoniji i Srijemu započeo je proces rasprodaje komorskih dobara (dekameralizacija), koji će se protegnuti sve do sredine 18. stoljeća, tj. do 1745. godine kada su formirane slavonske županije. Iako je u početku bilo predviđeno vraćanje zemljišta prijašnjim vlasnicima, komorske su komisije najčešće odbijale takve zahtjeve kao neutemeljene te je rasprodana, odnosno darovana gotovo sva zemlja u području Provincijala / civilne Hrvatske čime je došla u posjed moćnih i utjecajnih stranih obitelji poput Odescalchija, Felsa, Küffsteina, odnosno Eltza.⁸

Prvi veći srijemski posjednik postao je knez Livie Odescalchi (1652. – 1713.), član poznate istoimene talijanske obitelji i rođak pape Inocenta XI., koji je za 325 000 forinti posuđenih za rat s Osmanlijama dobio od Dvora 1697. veliko lločko vlastelinstvo. Postao je i uzvišeni srijemski vojvoda, koji je imao gotovo neograničeno pravo u Srijemu. Iako su se protiv toga darivanja bunili i Hrvatski sabor (hrvatski staleži) i srijemski biskup Jany vlastelinstvo je ostalo u rukama obitelji Odescalchi.⁹ Nekoliko godina potom kralj i car Leopold I. (1657. – 1705.) dodijelio je za zasluge Nuštarsko vlastelinstvo 1703. godine udovici pukovnika baruna Ivana Makara.¹⁰ Budući da je knez L. Odescalchi te godine preminuo bez nasljednika, njegov je posjed prešao u ruke vladara, odnosno Dvorske komore koja je 1714. nakon razrješenja nasljednih problema imanje predala u nasljeđe

⁵ Milan VRBANUS, „Razvoj vukovarsko-srijemskog područja od kraja 17. stoljeća do osnutka Srijemske županije 1745. godine“, *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 113–120; M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, 45.

⁶ Darko VITEK, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema: bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi*, 25., Zagreb, 2003., 163–174, 165.

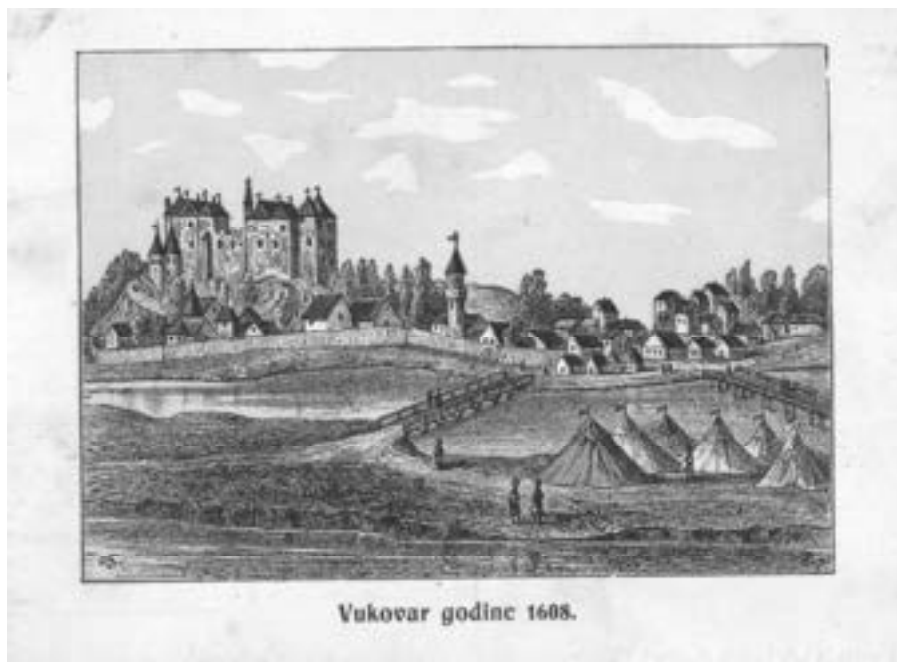
⁷ Slavko GAVRILOVIĆ, *Komorski Srem u drugoj polovici XVIII. veka*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1995., 1.

⁸ D. VITEK, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema...“, 165.

⁹ ISTO, 166–172; M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, 46.

¹⁰ M. VRBANUS, „Razvoj vukovarsko-srijemskog područja...“, 116.

Baltazara Erbe Odescalchija. Dvije godine potom habsburška vojska ponovno je zaratila s Osmanskim Carstvom te je porazila osmansku vojsku u bitci kod Petrovaradina, a u ljeto sljedeće godine kod Beograda. Budući da je 1718. sklopljen mir u Požarevcu s Osmanskim Carstvom,¹¹ područje novoosvojenog Srijema stavljeno je pod upravu petrovaradinskog provizora. Za vrijeme rata 1717. barunica Makar prodala je Nuštarsko vlastelinstvo inženjerskom pukovniku grofu Maximilianu Eugenu Gosseau de Henefu.

Vukovar 1608. godine, Gradski muzej Vukovar

Nakon smirivanja prilika Dvorska komora započela je drugu fazu dekameralizacije. Godine 1722. posjedi Sotin i Tovarnik darovani su barunu i carskom generalu von Felsu, a već dvije godine potom njegova ih je nasljednica (kći Margareta Frein Collona von Fels) prodala Josephu grofu Oduyeru. No, to nije bilo za dugo, jer Sotin i Tovarnik 1725. Oduyer prodaje barunu Johannu Wilhelmu von Pfeffershofenu.¹² Tri godine potom, tj. 26. travnja 1728. car Karlo VI. (1711. – 1740.) daruje Vukovarsko vlastelinstvo Johannu Ferdinandu I. grofu von Küffsteinu, i to u zamjenu za posjed Dioszeg u Mađarskoj. Vukovarsko vlastelinstvo tada je obuhvaćalo trgovište Stari i Novi Vukovar te sela Banovci (Šidski), Berak, Bogdanovci, Čakovci, Đeletovci, Ilača, Ilinci, Jankovci, Laze,

¹¹ Više o tome, Nikola SAMARDŽIĆ, „The Peace of Passarowitz: An Introduction“, *The Peace of Passarowitz, 1718.*, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2011., 9–37.

¹² M. VRBANUS, „Razvoj vukovarsko-srijemskog područja...“, 116, 117; M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, 46.

Lovas, Vašica (Malovašica), Mikluševci, Mohovo, Negoslavci, Nijemci, Novaki, Opatovac, Orolik, Petrovci, Slakovci, Svinjarevci Šaregrad i Tompojevci. Grof Küffstein je od baruna Pfeffershofena 16. lipnja te godine kupio posjede Sotin i Tovarnik te ih pripojio Vukovarskom vlastelinstvu.¹³

Godine 1731. kralj je potvrdio čitavo vlastelinstvo grofu Küffsteinu te mu je još darovao mjesta Antin, Bobotu, Bršadin, Korođ, Pačetin, Tordince, Trpinju i Veru sa 100 selišta, koja su do tada bila kraljevsko dobro.¹⁴ Godine 1736. Küffstein je prodao Vukovarsko vlastelinstvo njemačkom knezu Karlu Filipu von Eltzu, nadbiskupu u Mainzu za 175 000 rajnskih guldena; imanje je obitelj zadržala do 1945. godine.¹⁵ U tim omjerima posjed je ostao sve do 1945., jedino su 1745. od posjeda oduzeta mjesta Banovci, Đeletovci, Ilinci, Laze, Nijemci, Orolik i Slakovci sa 61 i pol selištem, koji su potpali pod Vojnu krajinu.¹⁶

Mitrovičko vlastelinstvo darovano je 1728. grofu Koloredu, a Zemunsko vlastelinstvo grofu Fridrichu Karlu de Schönbornu. Dvije godine kasnije Karlovačko vlastelinstvo dobio je barun Georgije Ludovik Offlen. Krajem trećeg desetljeća 18. stoljeća sva vlastelinstva u Srijemu bila su darovana ili rasprodana, samo je Petrovaradin ostao u posjedu Dvorske komore. Vlasnici imanja bili su pripadnici stranih plemićkih obitelji i nisu živjeli u Srijemu, nego su imanja davali u zakup. Tako je npr. Iločko vlastelinstvo 1728. zakupio barun Nikola Pejačević, a poslije je zakup preuzeo barun Marko III. Aleksandar Pejačević koji je 1735. zakupio i Mitrovičko vlastelinstvo.¹⁷

Za vrijeme vladavine carice i kraljice Marije Terezije (1740. – 1780.) dolazi do nove reorganizacije jer je ona na saboru u Požunu 1741. prihvatila da se Slavonija i Srijem pripoje Kraljevini Hrvatskoj te je obnovila slavonske županije. U svibnju 1743. formirano je „Povjerenstvo za inkorporaciju Slavonije“ koje je trebalo provesti razgraničenje Slavonije i Vojne krajine te uspostaviti županije i urediti činovništvo. Povjerenstvo je u Srijemu započelo s radom tijekom 1745. povukavši najprije granicu između srijemskih vlastelinstava i Vojne krajine, a zatim su 11. studenoga te godine osnovali Srijemsku županiju sa središtem u Vukovaru. Kao i ostale formirane županije i ta je bila pod neposrednom nadležnošću Hrvatskog sabora i bana, ali je plemstvo obnovljenih županija i nadalje u financijskom smislu bilo podvrgnuto ugarskoj vlasti pa je od 1751. i slalo svoje predstavnike izravno u Ugarski sabor. Time je započelo novo razdoblje u povijesti srijemskoga područja.¹⁸

¹³ Ive MAŽURAN, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1763. godine*, HAZU, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993., 170–171.

¹⁴ Stjepan SRŠAN, „Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719. – 1945.“, *Arhivski vjesnik*, 28, 1985., 143–175.

¹⁵ Alica WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskoga kraja*, Zagreb, 1993., 15.; Vlado HORVAT / Filip POTREBICA, „Srijemska županija, vukovarsko vlastelinstvo i trgovište Vukovar“, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 155, 162; M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, 46.

¹⁶ S. SRŠAN, „Arhivska građa vukovarskog...“, 147.

¹⁷ M. VRBANUS, „Razvoj vukovarsko-srijemskog područja...“, 117.

¹⁸ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskoga kraja...*, 15; V. HORVAT / F. POTREBICA, „Srijemska županija...“, 155, 162; M. VRBANUS, „Razvoj vukovarsko-srijemskog područja...“, 119.

U zakonodavnom i upravnom smislu Srijemska županija bila je podvrgnuta Hrvatskom saboru i banu. Imala je dva predstavnička tijela, i to: veliku i malu županijsku skupštinu i županijski magistrat. Od osnutka pa do 1760. predstavljala je administrativno-sudsku teritorijalnu i plemićku zajednicu. U njezinu upravnu djelatnost pripadala je briga za očuvanje poretka i mira, razrezivanje poreza, obavještanje pučanstva o propisima i odredbama Sabora te briga da se oni poštuju i provode, osobito na području obrane zemlje. Županija je objavljivala saborske zakone i naredbe u župnim crkvama. Drugo razdoblje u organizaciji županije je od 1761. do 1847., uz izuzetak od 1786. do 1790. kada su županije djelovale samostalno.¹⁹

Trgovište Vukovar je upravno središte Srijemske županije, a sastojalo se od Staroga Vukovara (Alt-Vukovar) na desnoj obali Vuke i Novog Vukovara (Neu-Vukovar) na lijevoj obali. Središte se nalazilo u Starom Vukovaru, gdje su županijska palača, franjevački samostan, vojarna i druge javne zgrade.²⁰

Od 1735. do 1751. preuređena je Slavonska vojna krajina ukidanjem kapetanija i osnivanjem pukovnija. Sjedište Slavonske general-komande od 1735. do 1786. bilo je u Osijeku. Tu je 10 godina zasjedala i Slavonska zemaljska vlada. Slavonsku general-komandu činile su tri pješačke pukovnije: Slavonsko-gradiška (središte u Novoj Gradiški), Slavonsko-brodsko (sa središtem u Brodu na Savi, a od 1750. u Vinkovcima) i Slavonsko-petrovaradinska (sa središtem u Mitrovici). Godine 1753. prva je pukovnija nazvana Gradiškom, druga Brodskom, a treća Petrovaradinskom s time da je Brodska pukovnija obuhvaćala zapadne, a Petrovaradinska istočne dijelove posavskog i podunavskog dijela Srijema. Te dvije pukovnije tvorile su u drugoj polovici 18. i u većem dijelu 19. stoljeća područje koje se uvjetno može nazvati vojnim Srijemom. Odmicanjem granice Osmanškoga Carstva sjedište Slavonske general-komande premješteno je iz Osijeka 1786. u Petrovaradin.²¹

Sredinom 18. stoljeća završena je teritorijalna podjela Srijema koja se bitno neće izmijeniti sve do kraja 19. stoljeća izuzimajući manje promjene u vrijeme cara i kralja Josipa II. koji je Ugarsku i Hrvatsku ne gledajući na njihove granice 1785. podijelio na 10 okružja (*circulus*), a svako je bilo sastavljeno od nekoliko ranijih županija. Hrvatsko-slavonske županije uključene su u zagrebačko i pečuško okružje s time da su slavonske županije Virovitička i Srijemska, zajedno s Baranjskom i Tolnskom u Mađarskoj činile okrug sa sjedištem u Pečuhu. Smrću Josipa II. ukida se podjela na okružja i ponovno se uvodi županijski sustav. Područje Srijema podijeljeno je na civilni dio koji čini Srijemska županija i vojni dio koji čini Petrovaradinska pukovnija. Petrovaradinska pukovnija obuhvaćala je podunavski dio Srijema od Petrovaradina do Zemuna, te posavski dio Srijema. Unutar pukovnije nalazila su se dva trgovišta: Mitrovica i Stari Slankamen. Određene povlastice vojne uprave imali su vojni komuniteti: Zemun, Srijemski Karlovci, Petrovaradin i Mitrovica.²²

¹⁹ S. SRŠAN / Željko HOLJEVAC, „Srijemska županija 1745. – 1847. godine“, *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 128–129.

²⁰ Ž. HOLJEVAC, „Srijemska županija u identitetu Srijema...“, 114.

²¹ S. SRŠAN / Ž. HOLJEVAC, „Srijemska županija...“, 121–136; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Svaštice iz staroga Osijeka*, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Osijek, 2016., 53, 60.

²² Damir MATANOVIĆ, „Etnička i vjerska slika Srijema 1880. – 1910.“, *Povijesni zbornik*, br. 4., Osijek, 2009., 179–192; S. SRŠAN / Ž. HOLJEVAC, „Srijemska županija...“, 126–127.

Srijemska županija krajem 19. stoljeća

Do novih promjena dolazi tijekom 1848. godine. Do tada civilnu Hrvatsku i Slavoniju čini šest županija, od kojih su tri hrvatske i tri slavonske: Virovitička, Srijemska i Požeška. Proglašenjem te godine Srpske Vojvodine nastupile su nove teritorijalne promjene jer su Vojvodini Srpskoj i Tamiškom Banatu pripojeni 1850. kotari Ruma, Irig i Ilok koji su do tada bili u sastavu Srijemske županije. Nakon izdvajanja triju srijemskih kotara raspala se Srijemska županija, a vukovarski kotar sa Šidom pripojen je Osječkoj županiji. Srijemska županija bit će obnovljena tek nakon vraćanja ustavnog stanja 1860. kada je ukinuta Vojvodina Srpska. Tada su vraćeni srijemski kotari u obnovljenu županiju. Tom novom upravno-političkom promjenom iz 1861. umjesto dotadašnjih pet ponovno je uspostavljeno sedam županija. Srijemsku županiju tada su činili kotarevi Erdevik, Ilok, Irig, Ruma, Tovarnik, Šid i trgovište Vukovar.²³ Nakon djelomičnog razvojačenja Vojne krajine nastupile su nove teritorijalne promjene pa se 1875. povećao broj županija na osam, a prihvaćeno je i utemeljenje podžupanija kojih je tada 20. Srijemska županija imala je dvije podžupanije: Vukovarsku i Rumsku. Kada je konačno sjedinjena Vojna Krajina s Kraljevinom Hrvatskom i Slavonijom promijenile su se i unutrašnje granice županija te definirale i vanjske hrvatske granice. Godine 1881. čitava Petrovaradinska pukovnija priključena je Hrvatskoj i stvoren je Petrovaradinski okrug, te su time Petrovaradin, Mitrovica, Stara Pazova, Zemun i Srijemski Karlovci pripali Srijemskoj županiji kao i dio bivše Brodske pukovnije, tj. kotari Vinkovci i Županja. Srijemska je županija, uz Zagrebačku, tada postala najvećom hrvatskom županijom i zauzimala je 6865 km². Godine 1886. došlo je do nove promjene te je uspostavljeno osam županija s

²³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Na podunavskom prometnom pravcu, Osvrt na gospodarski razvoj Vukovara u 19. i početkom 20. stoljeća“, *Društvena istraživanja*, 17, br. 1–2, (93–94), 2008., 135–148.

time da je Srijemska županija imala sjedište u trgovištu Vukovar, a obuhvaćala je gradove Mitrovicu, Zemun, Srijemske Karlovce i Petrovaradin te trgovište Rumu, rumsku podžupaniju, podžupaniju Vukovar, kotare Vinkovce i Županju i petrovaradinsko okružje. Pripadali su joj i kotari Vukovar, Ilok, Ruma, Irig, Vinkovci, Županja, Mitrovica, Šid, Zemun, i Stara Pazova. Iz županijske uprave djelomično su izuzeti municipalni gradovi: Mitrovica, Srijemski Karlovci i Petrovaradin, dok je Zemun u potpunosti izuzet iz županijske uprave i podređen Zemaljskoj vladi u Zagrebu. Takav je županijski ustroj do 1918. godine, tj. do raspada Austro-Ugarske Monarhije²⁴

Podjela Kraljevine SHS na 33 oblasti

Ulaskom u novu državu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca (u nastavku SHS) županije nisu ukinute iako njihove ustanove nisu bile iste kao u 19. stoljeću. Iako je Kraljevina SHS proglašena 1. prosinca 1918., njezine granice utvrđene su tek 1919. i 1920. godine. Stoga je prvi upravno-teritorijalni ustroj ozakonjen tek 26. travnja 1922. *Uredbom o podijeli zemlje na oblasti* te istodobno donesenim *Zakonom o oblasnoj i*

²⁴ F. POTREBICA, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 49–70, 51–52; Dragutin PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881.“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 71–97; Božena VRANJEŠ-ŠOLJAN, „Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881. – 1918.)“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 99–112; Josip VRBOŠIĆ, „Reintegracija istočne Hrvatske (Srijema i Baranje) u hrvatski državnopravni sustav tijekom 19. i 20. stoljeća“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 50, 6, Zagreb, 2000., 921–936; S. SRŠAN, „Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljenje civilne vlasti 1745. godine“, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 12, Vinkovci, 1995., 65–82; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Županija od revolucije 1848. do kraja Prvog svjetskoga rata“, *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 137–146.

sreskoj samoupravi (SN br. 92./1922.). Na osnovi čl. 95. Vidovdanskog ustava Kraljevina SHS podijeljena je na 33 oblasti od kojih su šest oblasti (Primorsko-krajiška, Zagrebačka, Osječka, Srijemska, Splitska i Dubrovačka oblast) obuhvaćale područje nekadašnje Trojedne Kraljevine. Srijemska oblast obuhvaćala je kotare bivše Srijemske županije. Iako tih šest hrvatskih oblasti uzetih zajedno nisu bile u suprotnosti s granicama sastavnih dijelova iz 1918. godine, hrvatsko područje raskomadano je u šest do tada nepovezanih dijelova. Time je teritorijalno započeo proces jačeg gušenja posebnosti srijemskog područja u korist centralizacije i srbizacije okretanjem prema Beogradu. Naime, tradicionalne hrvatske županije prestale su postojati, a umjesto njih uvedene su oblasti.

Korjenita reforma upravno-teritorijalnog ustroja uslijedila je nakon 6. siječnja 1929. kada je proglašena diktatura, a u listopadu te godine kralj Aleksandar Karađorđević proglasio je *Zakon o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja*, prema kojem su ukinute oblasti i osnovano je devet banovina, od kojih su samo dvije (Savska i Primorska) obuhvaćale hrvatsko područje. Područje jednog dijela Srijema uključeno je u Drinsku banovinu sa sjedištem u Sarajevu, a drugog dijela u Dunavsku sa sjedištem u Novom Sadu. Tako su grad i kotar Vukovar s mjestima Vinkovci, Županja i Šid pripojeni Drinskoj banovini, a Kotar Ilok i drugi srijemski kotari Dunavskoj banovini. Kotarski, odnosno općinski ustroj uglavnom je zadržan isti kakav je bio u vrijeme oblasnog ustroja. Do značajnih promjena u pogledu granica kao i granica pojedinih banovina došlo je 1931. kada je kralj Aleksandar Karađorđević donio *Zakon o izmenama i dopunama u Zakonu o nazivu i podjeli Kraljevine na upravna područja*. Među ostalim njime je korigirana i istočna granica Savske banovine jer su joj priključeni kotari Vinkovci, Vukovar i Županja. Time su grad Vukovar i cijeli kotar vraćeni u Savsku banovinu. Kotari Šid i Srijemska Mitrovica priključeni su Dunavskoj banovini. Nepunih mjesec dana kasnije *Uredbom o promjenama područja srezova i opština usled izmenjenih banovinskih granica* napravljene su dodatne izmjene, no nisu se ticale Srijema.²⁵

Podjela Kraljevine Jugoslavije na banovine

²⁵ Mladen KLEMENČIĆ, „Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske 1918. – 1992.“, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 123–126.

Na osnovu tzv. Sporazuma Cvetković – Maček od 26. kolovoza 1939. stvorena je Banovina Hrvatska, koja je *Uredbom o Banovini Hrvatskoj* obuhvaćala dotadašnji teritorij Savske i Primorske banovine, odnosno srezove (kotare) Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica. Novim opsegom pomaknute su granice uključivanjem kotara Šid i Ilok, ali je Hrvatska tada izgubila znatan dio istočnog Srijema. Osnivanjem Banovine Hrvatske mijenjaju se političke prilike toga kraja. Godine 1939. ban Ivan Šubašić je za povjerenika u Vukovaru postavio dr. Antu Topalovića, pa su pomalo vodeće položaje u upravi preuzeli Hrvati. No, početkom 1940. načelnikom Vukovara imenovan je Mađar Gjuro Szentgyörgy.²⁶

Za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske Srijem je uključen u Veliku župu Vuka sa sjedištem u Vukovaru. Činili su ju kotari Vukovar, Vinkovci, Ilok, Šid, Zemun, Stara Pazova, Ruma, Irig, Mitrovica i Srijemski Karlovci. Gradovi su Vukovar, Vinkovci, Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Petrovaradin, Ruma i Zemun. Godine 1941. veliki župan je dr. Jakob Ellicker.²⁷

Nakon zauzeća Beograda u listopadu 1944. na tom je području uspostavljena Srijemska fronta. Do svibnja 1945. jedinice Jugoslavenske armije zaposjele su cijelo područje Srijema, koji je razgraničenjem nakon Drugoga svjetskoga rata većim dijelom pripao tadašnjoj Autonomnoj pokrajini Vojvodini, odnosno Srbiji unutar druge Jugoslavije.

Tragovi o Židovima

Prvi tragovi o Židovima na području današnje Hrvatske potječu iz vremena antičkog naselja *Murse* (današnji Osijek), odnosno s početka 3. stoljeća. Tu je pronađen ulomak mramorne ploče na kojoj se spominje riječ *seucham*, a prema nekim znanstvenicima to je izraz za židovsku bogomolju, pa je po njima pretpostavka da je u Mursi obitavala židovska zajednica.²⁸ Što se sa Židovima u Mursi dogodilo može se samo pretpostavljati. Vjerojatno su se preselili na neka sigurnija područja pred dolaskom Huna koji su 375. provalili u istočnu Europu, Panoniju te razorili mnoge rimske gradove, pa tako i Mursu (441.). Nakon toga vremena malo se zna za Mursu, stanovništvo koje je preostalo razbjegalo se, a doseljeni narodi su se smjenjivali.²⁹

²⁶ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, F. POTREBICA, „Na slavonsko-srijemskom razmeđu 1918. – 1945. godine...“, 238–239.

²⁷ Ivan BALTA, „Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43., Zadar, 2001., 459–478, 464.

²⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku od doseljavanja...*, 7–9; Alexander SCHEIBER, *Jewish inscriptions in Hungary – From the 3rd Century to 1686.*, Budapest, 1983., 53.; Danica PINTEROVIĆ, „Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga?“, *Osječki zbornik*, br. IX–X, Osijek, 1965., 68.

²⁹ Mirko BULAT, *Mursa – Osijek u rimsko doba, Katalog izložbe*, Osijek, 1989., 36.; Lj. DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku od doseljavanja...*, 8, 9.

No, nazočnost Židova u antičko doba na ovim prostorima potvrđuju i arheološki nalazi nađeni i u drugim hrvatskim gradovima (Salona, tj. Solin, Muć, Senj), u susjednoj Mađarskoj te u mjestima bivše Jugoslavije – Duklja (Crna Gora), Stobij (Makedonija) i Čelarevo kraj Novoga Sada (Srbija).³⁰

Fragment mramorne ploče iz Murse (Muzej Slavonije)

Položaj u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu

U 8. i 9. stoljeću dolazi do pokrštenja Hrvata, te oni formiraju svoja naselja uglavnom uz stare i porušene antičke gradove. Što se događalo sa Židovima u vrijeme hrvatskih narodnih vladara (925. – 1102.), gotovo da je nepoznato, ali zna se da su boravili u Hrvatskoj. To dokazuje pismo liječnika i diplomata Chaszdaja ibn Sapruta / Hasdajja ibn Shapruta (oko 915. – oko 970.), tajnika kordobskog kalifa Abdul-Rachmana III. (912. – 961.), upućenog kralju Hazara (Kazara) Josipu, koji je bio židovskog porijekla. Chaszdaj se želio pobliže upoznati s Hazarskim kraljevstvom, međutim nije znao kako stupiti s njima u kontakt. Upravo tada, 953. u Cordobu je stigla delegacija hrvatskog kralja po nekima, Tomislava, a po drugima Krešimira (op. a.), kojoj su pripadala dvojica Židova: Mar Shaul i Mar Yosef. Oni su Chaszdaju pričali kako u Hrvatskoj boravi slijepi Židov Mar Amram, koji je nedavno došao u Hrvatsku iz Hazarskog kraljevstva te koji se

³⁰ Lj. DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku od doseljavanja...*, 7; Lavoslav GLESINGER, „Iz povijesti Jevreja u Hrvatskoj“, *Jevrejski almanah*, Beograd, 1954., 60; Julije DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj“, *Jevrejski almanah za godinu 5686, 1925. – 1926.*, Vršac, 1925., 128; A. SCHEIBER, *Jewish inscriptions in Hungary...*, 55; „Židovi na tlu Jugoslavije“, *Katalog izložbe*, Zagreb, 1988., 17–25; A. SCHEIBER, *Jewish inscriptions in Hungary*, 55; „Židovi na tlu...“, 17–25.

hvalio svojim dobrim vezama s hazarskim dvorom. Chasdaj se dao u potragu za Mar Amramom, no kako ga više nije pronašao, ova dvojica Židova obećala su Chaszdaju da će proslijediti pismo hazarskom vladaru. Pismo je na kraju stiglo do hazarskog vladara.³¹ Navedeno je poznato, jer je židovski učenjak Isaac Ibn Abraham Akrish (1489. – nakon 1578.) nakon progona s Iberskog poluotoka, putovao po raznim zemljama i na svom putu skupljao razne rijetke rukopise. Tako je u Carigradu našao i originalno Chasdajevo pismo. To pismo objavio je u svojoj knjizi „Kol Mebasser“ 1577. godine. Prema tome mogli bismo zaključiti da su za vrijeme samostalnih hrvatskih kraljeva u Hrvatskom Kraljevstvu boravili židovski diplomati.³²

Nakon 1102. Hrvatska dolazi pod vlast Arpadovića, ugarskih kraljeva te se tako na nju počinju odnositi zakoni doneseni u Ugarskom Kraljevstvu. Prvi ugarsko-hrvatski kralj Koloman (1102. – 1116.) 1101. godine potvrdio je dekret iz 1092. donesen za Ugarsku/Madžarsku sa sinode u Szabolcu u kojem je Židovima zabranjeno ženiti kršćanke te imati robove kršćane. Zabranjen im je bio i rad nedjeljom i na kršćanske blagdane. Spomenuti dekret Koloman je potom proširio zabranivši Židovima posjedovanje vlastitog zemljišta te da se naseljavaju unutar biskupskih stolnih središta u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu. Koloman je uz to izdao i *Zakon za Židove* sa sedam odredbi koje su definirale položaj Židova tijekom 12. stoljeća u cijelom Kraljevstvu. Sve to ide u prilog činjenici da su u 11. i 12. stoljeću na ovim prostorima živjeli Židovi. Nakon Kolomanove smrti sve do hrvatsko-ugarskoga kralja Andrije II. nema antižidovskih zakona kao ni spomena Židova u dokumentima, ali to ne znači da Židova tada nije bilo na ovim prostorima. Bili su zemljoposjednici, obrtnici, trgovci, novčari, ali i kraljevi komornici u kovnicama novca, solarskim i poreznim uredima. Židovi se ponovno u dokumentima javljaju u vrijeme ugarsko-hrvatskoga kralja Andrije II. (1205. – 1235.). U vrijeme njegove vladavine Židovi su *Zlatnom bulom* iz 1222. godine, člankom 24., izgubili postojeće privilegije rada. Tek je 1251. kralj Bela IV. donio *Privilegije za Židove*³³ te im zagarantirao neka prava, koja su ostala na snazi do 1526. godine. Svaki sljedeći ugarsko-hrvatski vladar potvrđivao bi ih pri krunidbi.³⁴ Četrnaesto stoljeće Židovima je donijelo brojne probleme. Već na početku 1312. istjerani su iz Austrije, Češke, Štajerske i Kranjske. Pojava crne smrti – kuge (1348. – 1349.) značila je pogrone te počinje njihovo protjerivanje iz Ugarskog Kraljevstva. Za vrijeme vladavine ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika I. Velikog Anžuvinca (1342. –

³¹ Jacob RADER MARCUS, *The Jew in the Medieval World, A source Book: 315 – 1791*, Cincinnati, 1990., 227–232. U tekstu je pismo datirano 960. godinom. Inače pismo je pisano hebrejskim jezikom. Zemlja iz koje dolazi delegacija naziva se Chorosan/Khorosan te su ju neki povjesničari stavljali uz Kaspijsko jezero, dok drugi smatraju da se to odnosi na Hrvatsku (vidi Heinrich GRAETZ, *Geschichte der Juden*, V., Magdenburg, 1860.) Raphael PATAI, *The Jews of Hungary – History, Culture, Psychology*, Wayne State University Press, Detroit, 1996., 29.; Julije DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj...“, 128; Gyula / J. DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban az egyenjóságúsításig*, Budapest, 1912., 5; Ivan BOJNIČIĆ, „Židovi u Hrvatskoj u X. vieku“, *Vienac – zabavi i pouci*, br. 47., Zagreb, 1879., 750–751; Lavoslav GLESINGER, „Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji“, *Jevrejski almanah*, Beograd, 1955./1956., 39–41.

³² L. GLESINGER, „Jevreji i Hrvati u arapskoj...“ 41. O jednom takvom putovanju kroz hrvatsko kraljevstvo piše i sefardski Židov Ibrahim ibn Jakob, koji je kao poslanik kalifa Al-Hakama II. 973. putovao na dvor Otona Velikog u Merseburg i koji je proputovao Hrvatskom.

³³ *Magyar-Zsidó oklevéltár*, I.kötet, 1092. – 1539., szerkeszti, Friss Ármin, Budapest, 1903., 1–4., 23–30.

³⁴ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 40–53.

1382.) nastupilo je za Židove još teže razdoblje, jer ih je pokušao pokrstiti. Budući da su to odbijali, 1360. sve ih je izgnao iz Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, a njihove kuće i palače darovao hrvatskom i mađarskom visokom plemstvu. Međutim, zbog ekonomskih neprilika u Kraljevstvu vrlo brzo ih je pozvao da se vrate. To nije trajalo dugo jer ih je već 1376. ponovno protjerao, ali ovaj put samo iz Budima; uputio ih je brodovima Dunavom u Nikopolj.³⁵ Hrvatsko-ugarski kralj Sigismund/Žigmund Luksemburški (1385. – 1437.) posuđivao je novac od Židova zbog ratovanja, ali im je propisivao nove poreze i više namete te istodobno omogućavao i neke privilegije (npr. u parnicama između Židova suđenje je vodio židovski sud i sudac-rabin ili starješina), ali sve u skladu s njegovim ekonomskim interesima. Žigmund je Židovima koji su živjeli u slobodnim kraljevskim gradovima nametnuo svoju jurisdikciju i tako ih proglasio svojom svojinom. Prema tome, nad njima jurisdikciju nije imao grad već kralj za razliku od veleposjeda na kojima su jurisdikciju imali magnati. Zbog toga su se Židovi češće nastanjivali u gradovima nego na veleposjedima, jer ih je štitio vladar. Nakon Žigmundove smrti sva prava i privilegije postali su ništavni i poništeni su. Za vrijeme kratkotrajne vladavine Albert Habsburški (1437. – 1439.) podržavao je one Židove koji su odlučili konvertirati i štitio ih je. Isto je bilo u vrijeme vladavine Elizabete Anžuvinske (1439. – 1440.) te njezina nasljednika Vladislava I. Jagelovića (1440. – 1444.). Vladislava je naslijedio Ladislav V. Posmrtni (1444. – 1457.), a budući da je bio premlad, uz njega je 1446. imenovan Janos Hunjadi za guvernera Ugarskoga Kraljevstva. On je pružio zaštitu određenim židovskim zajednicama (požunskoj, budimskoj...) te su uživali zaštitu i mir onoliko dugo koliko su služili interesima kralja, odnosno namjesnika Hunjadija. Ugarsko-hrvatski kralj Matijaš Korvin (1458. – 1490.) prema Židovima je imao podvojen stav. S jedne strane osnovao je zasebnu židovsku instituciju na čelu sa židovskim prefektom (starješinom), upošljavao ih je na kraljevskom dvoru (npr. ministar financija je Jakob Mendel), a s druge strane povećao im je poreze. Židovi su tada imali veliko diplomatsko i posredničko značenje između Ugarskog Kraljevstva i ostalih zemalja. Isto je tako prihvaćao protjerane Židove s Iberskog poluotoka. No, nakon Korvinove vladavine nastupilo je za Židove ponovno nepovoljno vrijeme. Vladislav II. Jagelović (1490. – 1516.) nametnuo im je novi porez kako bi napunio blagajnu. U međuvremenu nastaju učestali izgredi protiv Židova, a 1494. prvi put pojavila se i optužba za ritualno umorstvo u Nagyszombatu (današnjoj Trnavi u Slovačkoj). Usljed tih izgreda ugarski Židovi zatražili su zaštitu od njemačkog cara Maksimilijana. Ni za vrijeme ugarsko-hrvatskoga kralja Ludovika II. Jagelovića (1516. – 1526.) položaj im nije bio mnogo bolji, a i progoni su nastavljeni.³⁶

Tragedija ugarskog (s time i hrvatskog) židovstva počinje nakon Mohačke bitke 1526. kada je hrvatsko-mađarska vojska potpuno poražena od Osmanlija, te je sultan Sulejman Veličanstveni (1495. – 1566.) imao slobodan put do Budima. Nakon te bitke staleški sabor Ugarskog Kraljevstva sastao se u Székesfehérváru i donio niz odluka kojima je ograničio trgovačku djelatnost Židova. Potom je donesena odluka i o protjerivanju svih Židova iz zemlje (tj. onog dijela koji nisu osvojili Osmanlije). Međutim, te odluke nisu do kraja provedene jer ih kralj Ivan Zapolja nije potvrdio. „Protjerani“ nisu čak ni napustili zemlju, što je vidljivo iz dokumenata, nego su samo promijenili mjesto stanovanja prese-

³⁵ Maren FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb, 2000., 12–13.

³⁶ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 54–60; 85–107.

livši se iz jednog grada u drugi (npr. iz Soprona u Kismarton (Eisenstadt) ili Nagymarton). Najčešće su se selili iz grada u selo ili na imanja ugarskih velikaša koji su time postajali njihovi zaštitnici. Prema ukazima Ugarskog sabora i habsburških vladara, izdanih tijekom 150-godišnje osmanlijske vladavine u dijelu Ugarskoga Kraljevstva, Židovi u neosvojenom dijelu Ugarske nisu smjeli posjedovati nekretnine, baviti se zemljoradnjom i rabiti kršćansku radnu snagu, a zakonskim člankom Ugarskog sabora 91./1647. isključeni su iz zakupa mitnica. Oni koji su ostali živjeti u osvojenom dijelu pod Osmanlijama bili su preseljeni ili su prihvatili novu vlast. Tako je dio budimskih Židova, nakon što su ključevi grada predani sultanu Sulejmanu, preseljen diljem Osmanskoga Carstva sve do Istanbula, ali i dalje, a dio se zadržao u Budimu i organizirao zajednicu koja je imala golemo trgovačko značenje unutar Osmanskog Carstva kao i između neprijateljskih područja Osmanskog Carstva i Habsburške Monarhije. Židovi u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji javljaju se u dokumentima tek u 14. i 15. stoljeću. Prema podacima arhivske građe koja datira iz srednjega vijeka, u Ugarskom Kraljevstvu Židovi su naseljavali trideset i sedam mjesta, od čega 11 slobodnih kraljevskih gradova, 7 biskupskih gradova i 19 gradića koji su se nalazili usred imanja seoskih vlastelina.³⁷ Da su prolazili Slavonijom i Srijemom svjedoči zapis u kojemu je navedeno da je 15. listopada 1467. sufragan pomoćnik pečušškoga biskupa i upravitelj cistercijskog samostana u Kutjevu pokrstio Židova Kolomana koji je tada dobio ime Mihael.³⁸ Budući da je u tom cijelom razdoblju zabilježena nazočnost židovskih trgovaca u Ugarskoj i Sloveniji,³⁹ zasigurno da su trgovali i s trgovcima u Slavoniji i Srijemu.

Turbe - ostaci
osmanske vlasti u Iloku

³⁷ Među gradovima spominje se slobodni kraljevski grad Gradec. Vidi više u: Teodor GRÜNER, „Prisutnost Židova u Panonskoj nizini u starom i srednjem vijeku“, *Novi Omanut*, br. 1., rujan 1993., 8–9; Janko BARLÉ, „Još nekoliko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj“, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog dalm. arhiva*, XI., Zagreb, 1909., 124–131; Vladimir BEDENKO, „Domus judaeorum u srednjovjekovnom Zagrebu“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 59–68.; Ivo GOLDSTEIN, „Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848. godine“, *Zagrebački Gradec 1242. – 1850.*, Zagreb, 1994.; M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 184.

³⁸ Alen BUDAJ, *Vallis Judaea – povijest požeške židovske zajednice*, Zagreb, 2007., 17.

³⁹ Marijan TOŠ, „Tragovi slovenskih Židova“, *Novi Omanut*, br. 107., rujan – listopad, 2011., 8–9. Na području Slovenije Židovi se pojavljuju već u 12. stoljeću (Maribor, Ptuj).

U vrijeme vladavine Osmanlija o Židovima u Srijemu nema podataka, iako su prema nekim naznakama u gradovima i mjestima u okolici Petrovaradina i u Bačkom Petrovom Selu s Osmanlijama živjeli i Židovi.⁴⁰

„Privremena prisutnost“⁴¹

Ubrzo nakon oslobođanja ovih prostora i potpisivanja Srijemsko-karlovačkog mira⁴² počela je živa trgovina između Habsburške Monarhije i Osmanskoga Carstva, i to naročito s pšenicom.⁴³ Bečki dvor je od 1700. do 1702. izdvojio iz civilne Hrvatske područje Slavonije uz rijeku Savu i dio Podunavlja i proglasio Slavonsku vojnu krajinu kao sigurnosni koridor prema Osmanskom Carstvu.⁴⁴ Od toga vremena u pogranični pojas Židovi dolaze kao dobavljači živežnih namirnica, baruta, konjske opreme, krmiva i streljiva za austrijsku vojsku. Budući da im je kao nekršćanima bilo zabranjeno stalno naseljavanje na civilnom području Trojedne Kraljevine (ali i Ugarske i Austrije) kao i na prostoru Slavonske vojne krajine, oni se ne naseljavaju već tim teritorijima prolaze i privremeno se zadržavaju zbog trgovačkih poslova. Međutim, ni tu vojne vlasti nisu bile dosljedne, jer dio dokumenata ukazuje da su ipak u prvoj polovici 18. stoljeća u nekim mjestima Srijema i vojnim komunitetima npr. Zemunu, Petrovaradinu, Vukovaru, Šidu i Rači židovski trgovci i duže vrijeme boravili.⁴⁵

Prvi Židovi u Srijemu koji se u dokumentima spominju su uglavnom „prolazni“ židovski trgovci tzv. „pokućarci“ koji dolaze s područja Osmanskog Carstva u Srijem da trguju. Obilazili su mjesta i trgovali te se krajem tjedna prije sabata vraćali svojim obiteljima.⁴⁶ Oni su prema zakonu o kućarenju iz 1811. smjeli prodavati samo onu robu koju su

⁴⁰ Pavle ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini, Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, Novi Sad, 1998., 9; Ladislav FIŠER, „Jevrejstvo Bačke, povodom 180. godišnjice subotičke jevrejske opštine“, *Jevrejski almanah*, 1955./1956., 87.

⁴¹ Termin „privremena prisutnost“ objašnjen u tekstu Lj. DOBROVŠAK, „Privremena prisutnost“ Židova u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji u 17. i 18. stoljeću...“, 167–189.

⁴² Nakon pobjede kod Slankamena 1691. i Sente 1697. godine pokrenuti su pregovori u Srijemskim Karlovcima. Mirovnim sporazumom 1699. određena je habsburško-osmanska granica, a unutar nje i hrvatske granice; oslobođeni su Slavonija i Srijem sve do Srijemske Mitrovice i Zemuna, a rijeke Sava i Una postale su granične rijeke.

⁴³ M. VRBANUS, „Razvoj vukovarsko-srijemskog područja...“, 113–120.

⁴⁴ Fedor MOAČANIN, „Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st.“, *Arhivski vjesnik*, 35–36, (1991. – 1992.), Zagreb, 1992., 157–163. Poslije Karlovačkog mira 1699. veći dio Vojne krajine prestao je biti pogranično područje, no krajiški teritoriji nisu vraćeni pod jurisdikciju bana, već je Vojna krajina podvrgnuta bečkom Dvorskom ratnom vijeću (do tada bila pod Dvorskim ratnim vijećem u Grazu). Godine 1702. Slavonska vojna krajina podijeljena je na Podunavsku i Posavsku krajinu, a 1745. izvršeno je razgraničenje između Vojne krajine i Provincijala u Slavoniji.

⁴⁵ P. ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji*, 13; 126–128., Slavko GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu u 18. i prvoj polovini 19. veka*, knjiga 14., SANU, Beograd, 1989., 50–51. Slavko GAVRILOVIĆ, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga II., Beograd, 1996.

⁴⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2007., 48–49.

mogli nositi na leđima, no to su vješto izbjegavali tako da su robu dovozili na kolima, smještali u skladišta i onda ju po mjestima i gradovima prodavali noseći ju na leđima.⁴⁷

Dokumenti koji nam govore o trgovanju Židova u Srijemu jesu dnevni prometi robe koji se nalaze na popisima carinarnica u Baji, Sigetu, Kanjiži, Budimu, Sremskoj Mitrovici, Osijeku i drugdje. Na tim popisima spominju se trgovci kod kojih se pojavljuje oznaka vjeroispovijesti, odnosno uz ime, ponekad i prezime, dodaje se njegova vjerska oznaka (*Jud, Judt, Juden, Judaeus*) kao i podatak iz kojeg mjesta dolazi i gdje je platio carinu ili porez za robu koju prodaje. Među prvim srijemskim Židovima su oni iz Petrovaradina. Tako se prvi puta 1704. spominje petrovaradinski trgovac Jakob Löbel koji je preko Osijeka u Mađarsku nosio robu: bakar, željezne osovine i kožu u vrijednosti od 65 forinti i za tu robu platio tridesetnicu na carinarnici u Osijeku.⁴⁸ Petrovaradinski trgovac Jakob Löbl, nastavio je i dalje trgovati s Mađarskom jer se na popisu carinarnice spominje i 1713. godine.⁴⁹ Uz njega se spominje i bogati židovski trgovac Jakob Herschl (prvo naveden kao trgovac iz Beograda, a poslije iz Petrovaradina) koji se bavio trgovinom kamene soli. Nakon što mu je trgovanje solju odobreno jer se zbog ustanka Franje II. Rákóczya (1703. – 1711.) uočavao veliki nedostatak soli, on ju je 1707. prodao u Osijeku. Herschl je za potrebe Habsburške Monarhije do 1711. sa svoje četiri lađe preveo Tisom, Dunavom i Dravom oko 2100 kg kamene soli, i to od Segedina do solane u Osijeku.⁵⁰ Uz njih, godine 1708. pojavljuje se još jedan petrovaradinski Židov, David koji isto tako nosi robu preko carinarnice u Osijeku.⁵¹ Potom se javljaju Židovi Abram i David iz Šida koji isto tako trguju na sajmu u Osijeku raznom sitničarskom robom donesenom iz Osmanskog Carstva. Roba je bila u vrijednosti od 300 forinti; manji dio prodali su u Osijeku, a veći odnose prodati u Srijemsku Mitrovicu.⁵²

Zbog nastojanja Židova za trajnim naseljavanjem na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije, štiteći vlastite interese, Ugarski je sabor na poticaj Hrvatskoga sabora donio 1729. II. dekret kralja Karla III. (1711. – 1740.), odnosno zakonski članak 19., kojim se potvrđuje zabrana naseljavanja Židova iz 16. stoljeća u zemljama Ugarskoga Kraljevstva. Tim zakonskim člankom zabrana je proširena i na hrvatske zemlje.⁵³ No, taj je članak

⁴⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 17.; Hrvatski Državni arhiv (dalje HR-HDA), Srijemska županija, kutija 477, spis 707/1830; kutija 475, spis 241/1830; kutija 476, spis 543/1830.; kutija 477, spis 838/1830; kutija 475, spis 117/1830.

⁴⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu...*, 49.; ISTI, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., Beograd, 2008., 16.

⁴⁹ ISTI, *Grada o balkanskim trgovcima...*, 116.

⁵⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 48., S. GAVRILOVIĆ, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., 30.

⁵¹ ISTI, *Jevreji u Sremu...*, 48.; ISTI, *Grada o balkanskim trgovcima...*, 30.

⁵² Miroslava DESPOT, „Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u 18. i 19. stoljeću“, *Zbornik radova I. Znanstvenog Sabora Slavonije i Baranje, Osijek, 1970.*, 248.; S. GAVRILOVIĆ, I. JAKŠIĆ, S. PECINJAČKI, *Grada o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kotumani*, knjiga II., 411, 431; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu...*, 5; ISTI, *Grada o balkanskim trgovcima...*, 399.

⁵³ HR- HDA-10; Ban Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije 1645.-1856, *Acta cancellariae Banalis*, fascikl 22., br. 28./1756. od 4. veljače 1756. (film Z-18.); Mirjana GROSS /Agneza SZABO, *Prema hrvatskom građanskom društvu – društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992., 418; Šandor BRESZTYEENSZKY, *Izraelićani i vršenje patronatskog prava*, (pretiskano iz *Katoličkog lista*) Zagreb, 1890., 6.

svojom formulacijom bio vrlo nedorečen pa je omogućeno hrvatskim i slavonskim gradovima i županijama da po vlastitom nahodjenju dopuste ili ne dopuste *privremenu*, tj. „prolaznu prisutnost“ Židova (nekoliko dana). Budući da zakon nije branio trgovinu, Židovi su povremeno trgovali u Slavoniji i Srijemu.⁵⁴

Većih doseljavanja Židova u Srijem nema ni u vrijeme vladavine carice i kraljice Marije Terezije (1740. – 1780.), čija je politika prema njima u Habsburškoj Monarhiji bila proturječna. Naime, za vrijeme njezine vladavine izdane su brojne zabrane, ali i dozvole naseljavanja Židova.⁵⁵ S jedne strane carica i kraljica izražavala je snažnu mržnju prema Židovima⁵⁶ i čak je 1744./45. izdala ukaz o njihovu izgonu iz Češke i Moravske, koji je već 1748. opozvala, a s druge strane pozivala ih je u svoje carstvo, te bogatim Židovima dodjeljivala status „zaštićenih“ i nekim pojedincima dopuštala otvaranje manufaktura.⁵⁷ Istodobno nije poticala naseljavanje Židova ni u zemlje Ugarskog Kraljevstva, iako je do određene granice bila tolerantnija prema useljavanju u njih, nego u austrijski dio Habsburške Monarhije.⁵⁸

Kako bi namaknula novac potreban za ratovanje, 18. prosinca 1744. za Židove Ugarske/Mađarske uvela je poseban namet, poznat kao tolerancijska taksa (*Toleranztaxa / Taxa Judeorum*) od 2 forinte godišnje (skupljala se od 1. rujna 1749.) kao kazna boravka. Svi oni koji su uplaćivali tu taksu u državnu blagajnu nisu mogli biti protjerati iz Ugarskog Kraljevstva.⁵⁹ Za vrijeme

Kraljica Marija Terezija
(1740. – 1780.)

⁵⁴ J. DIAMANT, „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj...“, 129; Erno MARTON, „The Family Tree of Hungarian Jewry“, *Hungarian-Jewish Studies*, edit. Randolph L. Braham, New York, 1966., 31–33. Ovdje treba reći da ni na teritoriju Ugarskog kraljevstva nije bilo većeg broja židovskog stanovništva. Na to nam ukazuje prvi popis Židova (*Conscriptio Judeorum*) u Monarhiji proveden za vrijeme vladavine Karla III. Prema popisu koji je vođen od 1735. do 1738. u Hrvatskoj nije popisano ni jedan Židov, dok je u cijeloj Ugarskoj popisano 11 621 osoba. Vrlo malo ih je živjelo u susjednim ugarskim županijama. U Bačkoj su popisane 22 obitelji s 95 osoba, u Somogyju jedna s osam članova, u Zali 22 sa 106 članova, dok u Baranji uopće nije bilo Židova. Najviše židovskih obitelji bilo je u njihranskoj, požunskoj i šopronskoj županiji.

⁵⁵ Š. BRESZTYENSZKY, *Izraelićani*, 5. Tako je prema I. dekretu Marije Terezije, Ugarski sabor izdao članak 29./1741. koji je zabranjivao trgovinu vinom Grcima, Armencima i Židovima, a nakon toga izdan je članak 46./1741. za Kraljevinu Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju kojim se potvrđuje priznata jedino rimokatolička vjera na njezinim prostorima.

⁵⁶ Werner KELLER, *Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*, Zagreb, 1992., 376.

⁵⁷ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 181.

⁵⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 26–27.

⁵⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 2.; Gavro SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj – Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji“, *Vjesnik zemaljskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva*, IV., Zagreb, 1902., 189–192. Taksa je tolerancije u prvoj godini prikupljanja 1749. već iznosila 20

njezine vladavine, ipak se dogodio jedan događaj koji je u potpunosti izmijenio povijest Židova na prostoru Habsburške Monarhije, odnosno Ugarske Kraljevine, kada je 1772. godine došlo do prve podijele Poljske, te je tada austrijskom dijelu pripala kraljevina Galicija i Lodomerija i njezinih 150 000 Židova. Time počinje ubrzanije useljavanje Židova u Ugarsko Kraljevstvo i njegove pridružene dijelove.⁶⁰

Marija Terezija u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji obnovila je 1745. županije, koje su bile pod neposrednom nadležnošću Hrvatskog sabora i bana, ali je plemstvo obnovljenih županija u financijskom smislu i dalje bilo podvrgnuto ugarskoj vlasti. Prije nego što je obnovila županije, osnovala je „Povjerenstvo za uključivanje Slavonije i Srijema u Ugarsku i Hrvatsku“. Prema jednom dokumentu hrvatskih staleža upućenom tom Povjerenstvu vidi se da Židovi naseljavaju Slavoniju i Srijem, unatoč zabranama. Dapače u tom dokumentu iz 1743. hrvatski staleži traže da se prilikom buduće inkorporacije ne dopusti useljavanje nijednom nekatoliku. Uz to tražili su da se protjeraju svi Židovi iz Osijeka i Petrovaradina. Međutim, Bečki dvor je taj zahtjev odbio smatrajući ga štetnim i neosnovanim.⁶¹

Novoosnovana Srijemska županija obuhvaćala je cijeli Srijem, koji je bio podijeljen politički na dva dijela, i to: civilni sa sjedištem u Vukovaru pod Ugarskim namjesničkim vijećem i vojni pod upravom Petrovaradinske pukovnije sa sjedištem u Srijemskoj Mitrovici.⁶² Iako se na novoosnovane županije trebao odnositi zakonski članak 19./1729. o naseljavanju Židova, oni su i dalje dolazili i bili „privremeno prisutni“, jer se još uvijek nisu smjeli naseliti, međutim nitko im u potpunosti nije zabranio trgovanje.⁶³ Naseljavanje im se carskim reskriptom iz 1753. zabranilo i na području Vojne krajine. Iznimku toga pravila činili su Zemun⁶⁴ i Petrovaradin.⁶⁵ U godinama nakon stvaranja Srijemske žu-

tisuća forinti. Na odluku Marije Terezije Židovi su se žalili, no ona im je samo smanjila rok plaćanja na 5 godina, da bi 1755. povećala iznos na 30 tisuća forinti, zatim 1772. na 50 tisuća i 1778. na 80 tisuća forinti godišnje. Godine 1807. porez je povećan za 50 %, a zatim za 100 %. Tolerancijska taksa plaćala se sve do 1846. godine. Tolerancijska se taksa odmjeravala za cijelo židovstvo, tako da se cijela svota razdijelila prema broju židovskog pučanstva na pojedine županije.

⁶⁰ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 30–31.

⁶¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6; S. GAVRILOVIĆ, „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničavanje s Vojnom Krajinom (1745. – 1749.)...“, 51.

⁶² Lazar ČELAP, „Politička pripadnost Srijema u godini 1848. – 49.“, *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607. – 1957.*, Zagreb, 1957., 622. Josip BÖSENDORFER, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950., 78; Josip BÖSENDORFER, „Prvi dani u životu županije virovitičke poslije reinkorporacije (1745. – 1749.)“, *Rad JAZU*, knjiga 206., Zagreb, 1915., 148–167; Slavko GAVRILOVIĆ, „Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničenje sa Vojnom granicom (1745. – 1749.)“, *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 25., Novi Sad, 1960., 49–92; Lazar ČELAP, „Politička pripadnost Srijema u godini 1848. – 49.“, *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607. – 1957.*, Zagreb, 1957., 622.

⁶³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6.

⁶⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, br. 8, Zagreb, 1971., 621. Zemun je od 1746. postao dio Vojne krajine kao dio obrambenog pojasa koji su Austrijanci osnovali protiv Osmanlija. Židovi se nisu smjeli naseljavati na prostorima Vojne krajine, no Zemun je bio iznimka, jer su ih Austrijanci trebali za opskrbu austrijskog garnizona, pa im je Marija Terezija dopustila da se u njemu nasele. Židovi su 1753. dobili dozvolu stanovanja u gradu, a 1755. bilo je useljeno 15 obitelji. Stanovali su u posebnom dijelu grada (*Judengasse*, *Čivutski sokak*), te su imali svoju školu i sinagogu. U narednim godinama broj židovskog stanovništva se smanjivao, pa počeo rasti, da bi austrijske vlasti 1773. odlučile ograničiti njihovo naseljavanje, ali je potomcima tih prvih obitelji bio dopušten ostanak.

panije i Petrovaradinske pukovnije, židovske trgovce stalno susrećemo u gradovima, trgovištima i komunitetima,⁶⁶ no njihovom boravku i poslovanju nametnute su veće prepreke jer se ni županijska vlast, a ni vlastelinstva nisu željeli odreći raznih poreza nametnutih židovskim trgovcima, koji su prolaznom prisutnošću i trgovanjem također pridonosili gospodarskom razvitku ovoga kraja.⁶⁷

Budući da židovski trgovci koji su dolazili iz raznih mjesta Osmanskoga Carstva i samo privremeno trgovali na području Srijemske županije nisu plaćali u županijsku blagajnu nikakve namete, odlučeno je 1764. da županijski blagajnik za njih svake godine napravi posebne priznanice kako bi županijski porez plaćali na licu mjesta. Slično je bilo i s onima koji su dolazili iz ugarske županije Bačke i trgovali u Srijemu i izbjegavali plaćati tolerancijsku taksu od 4 forinte godišnje.⁶⁸

O „privremenoj nazočnosti“ židovskih trgovaca u drugoj polovici 18. stoljeća svjedoči i izvješće Srijemske županije iz 1770. u kojem se navodi da Židovi slobodno trguju kožama na sajmovima i da plaćaju trgovačku taksu (odnosno glavarinu) od 4 forinte, ali da nemaju pravo naseljavanja.⁶⁹

Uz tolerancijsku taksu u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji Židovi su bili prisiljeni plaćati tzv. „glavarinu ili boravišnu kaznu“ (prema zakonu izdanom 1521., koji se s vremenom u nekim krajevima zaboravio, a u nekima je postao običaj koji je jedno mjesto preuzelo od drugoga). Glavarinu su plaćali pri dolasku na sajmove u gradove hrvatskih i slavonskih županija, a iznos joj je bio od jedne do 4 forinte po glavi, ovisno o županiji. U Križevačkoj županiji samo su rimokatolici smjeli obitavati, a Židovi su plaćali namet od

⁶⁵ Pavle ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji*, Novi Sad, 1988., 7–20. Zbog blizine Novog Sada (od 1713. nosi ime Petrovaradinski Šamac, a 1748. dobiva status slobodnog kraljevskog grada i ime Neoplanta, Novi Sad, Neusatz ili Ujvidék) koji je nastao u podnožju Petrovaradinske tvrđave, često se nije pravila razlika jer ih dijeli samo Dunav, pa se u dokumentima prvi Židovi pojavljuju u oba mjesta.

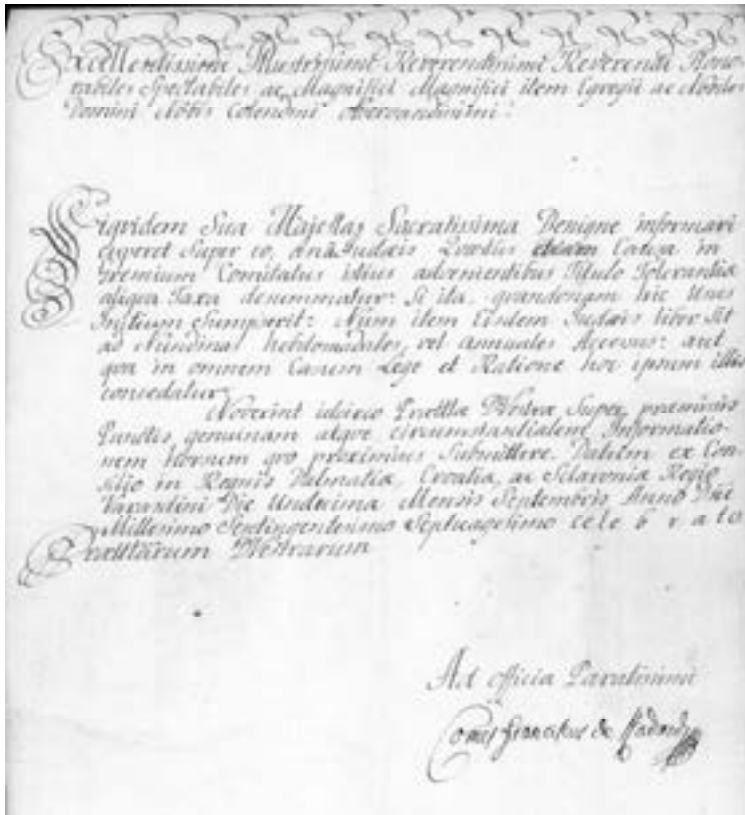
⁶⁶ Alexander BUCZYNSKI, „Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.“, *Arhivski vjesnik*, 35–36, (1991. – 1992.), Zagreb, 1992., 185–194. Smisao organiziranja komuniteta bio je da se najznačajnija trgovišta terete samo minimalnim vojnim obavezama i da im se dodijeli veća upravna samostalnost. Na taj bi se način stanovnici tih privilegiranih gradova mogli baviti i trgovačkim i obrtničkim djelatnostima. Godine 1748. Stara Gradiška proglašena je prvim vojnim komunitetom. Ubrzo su slijedili Zemun i Brod (1749.), Petrovaradin (1751.), Karlovci i Bukovac (1753.). Pod utjecajem FZM Philippa L. baruna von Becka (1700. – 1768.) nakon 1763. formirani su vojni komuniteti još u: Karlovcu, Gospiću, Otočcu, Ogulinu, Brinju, Senju i Karlobagu, tj. Karlovačkoj krajini, Bjelovar, Koprivnica, Ivanić-Grad u Varaždinskoj krajini te Petrinja i Kostajnica u Banskoj krajini. Kantonskim zakonom 1787. dio komuniteta je ukinut zbog nerentabilnosti, a ostali su samo Senj, Petrinja, Kostajnica, Ivanić-Grad, Brod, Zemun, Karlovci i Petrovaradin.

⁶⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6.

⁶⁸ ISTI, *Jevreji u Sremu*, 6. O izbjegavanju plaćanja takse tolerancije saznajemo iz slučaja novosadskog Židova Simona Lebla i njegova ortaka Mojsija Pollaka. S. Lebl je 1761. – 1763. trgovao u Srijemu, a nije platio trgovačku taksu za dvije godine. Njegov ortak šidski Židov Mojsije Pollak je u Vukovaru 1763. kupio dvoja kola govedih koža. Županijski sudac mu je u ime neplaćene takse tolerancije uzeo 4 kože u vrijednosti od 12 forinti. Oštećeni Pollak se žalio Novosadskom magistratu, a ovaj Skupštini Srijemske županije, tvrdeći da je Ugarsko namjesničko vijeće 1760. odobrilo Židovima koji plate tolerancijsku taksu slobodno trgovanje. Županijska vlast oglušila se na žalbu i podržala je odluku o plaćanju takse od stranih trgovaca (HR-HDA, Srijemska županija, kutija 23, spis 2012/1764; kutija 23, spis 2075/1764).

⁶⁹ HR-HDA-31, Srijemska županija, Proto. Congreg kutija 42, spis 1370., 1429 ex 1770.; Gavro SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st.“, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog arhiva*, III., Zagreb, 1901., 189.

1770. u iznosu od 1 do 2 forinte. Za ulazak u Križevce, Židovi su plaćali 2 forinte. Požeška županija kao i grad Požega naplaćuje po glavi jednu forintu od 1757. Koprivnička županija potvrđuje da im naplaćuje poseban namet od 1769., ali su nakon toga donijeli odluku da ih ne puštaju na godišnje sajmove. Zagrebačka županija piše da je svakog Židova *preko granice otpratila*. Varaždinska županija potvrđuje namet i piše da je on „kazan boravljenja“. U Virovitičkoj županiji plaćaju 1 forintu od 1753., a u Srijemskoj im nitko ne sprječava dolazak na sajmove i plaćaju godišnje po glavi 4 forinte.⁷⁰

Dokument koji govori da židovski trgovci slobodno trguju na sajmovima Srijemske županije 1770. (HDA, Srijemska županija, kutija 42, spis 1429/1770)

Zbog nametnute tolerancijske takse i s njom glavarine, Židovi iz ugarskih županija Zale, Bačke i Tolne potuzili su se 1770. mjerodavnim vlastima. Zaladski Židovi pisali su županijskoj vlasti, a tolnavski i bački carici i kraljici Mariji Tereziji da su im nameti u Hrvatskoj jako *tegobni*, jer svugdje u Monarhiji trguju bez tih dodatnih davanja. Židovi iz Bačke i Tolne žalili su se da plaćaju po jednu forintu „od glave“ u vrijeme sajma, a izvan sajmenih dana im je trgovanje bilo zabranjeno, te da u Srijemu plaćaju još i 15 marjaša.

⁷⁰ G. SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st....“, 187., 189–190.

Nakon vijećanja 1770. Dvor je naredio da hrvatske županijske vlasti ne mogu tražiti nikakav drugi namet od Židova koji u mjestu stanovanja plaćaju taksu tolerancije, a hrvatskim područjima prolaze radi trgovine, te da će u pogledu trgovačke takse, mostarine i maltarine Židovi biti izjednačeni s kršćanskim trgovcima.⁷¹

Međutim, hrvatske i slavonske županije nisu odustajale od glavarine i odluku Dvora nisu željele prihvatiti, već su počele tražiti da se Židovi istjeraju s njihovih teritorija, pozivajući se na ranije zakone po kojima im je zabranjeno naseljavanje u Hrvatskoj. Tako je s vlastelinstva Kamenica 1770., po nalogu Srijemske županije sudac Balog istjerao sve židovske trgovce, ali su se kasnije vratili. O tom pitanju po nalogu kraljevske kancelarije u Varaždinu provedena je istraga 1770./71. Ona je povjerena grofu Franji Patačiću koji je na temelju nje napisao elaborat u kojemu je tražio da se dopusti Židovima trajno naseljavanje u Hrvatskoj te da im se ukinu zakoni koji im priječe dolazak, a njihovu prisutnost pravdao je riječima: *Po zakonu se dakle ne mogu Židovi u zemlju pustiti, ali taj zakon nije probitačan za samu zemlju; jer s kojeg god stanovišta promatrali predmet nema razloga da se Židovi izključe iz zemlje.... (...) U prilog Židova valja pako navesti stanovište gospodarstveno: oni su većinom trgovci, a trgovinom cvatu gradovi. Oni će veće poreze plaćati, podizati tvornice, trgovinu sa ruketvornom robom; neće li robu dovažati iz inozemstva, nego domaće proizvode izvažati i tako novaca u zemlju donesti.*⁷²

O „glavarini“ se raspravljalo dvije godine, a da bi Dvor donio odgovarajuću odluku prije konačne rasprave svaka županija i grad morali su iznijeti vlastito stajalište o tom nametu. Na kraju svega Marija Terezija prihvatila je županijska izvješća⁷³ i odobrila spomenuti običaj hrvatskih gradova – glavarinu – koji se tijekom godina razvio i dopustila Židovima dolazak, a gradovima posebne namete.⁷⁴

Od druge polovice 18. stoljeća u Srijemu se trgovinom bave židovske obitelji ili pojedinci, koji su dolazili pretežno iz susjednih ugarskih/mađarskih županija Bačke (Novi Sad), Baranje (Darde), Tolne (Bonyhád), Torontalske, Zale te iz raznih mjesta sjeverne Mađarske, Moravske, Češke, dok ih je vrlo malo doseljenih iz Galicije.⁷⁵

⁷¹ HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 44, spis 161/1771.; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremsu*, 7; G. SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st....“, 189.

⁷² G. SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st....“, 189.

⁷³ Vidi bilješku 70.; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 56–57.

⁷⁴ G. SCHWARZ, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st....“ 187., 189–190.

⁷⁵ Lj. DOBROVŠAK, „L’immigration des Juifs en Croatie jusqu’à leur émancipation“, *Actes L’homme et son environnement dans Le Sud–Est Européen*, Xe Congrès de l’Association internationale d’etudes du Sud–Est européen (AIESEE), Paris, 24–26 septembre 2009., Paris, 2011., 104–110.

Prvi korak prema emancipaciji

Iako ni sin Marije Terezije Josip II. (1780. – 1790.) nije bio sklon Židovima, ipak je pod utjecajem europskih filozofa i mislioca koji su se zalagali za ravnopravniji položaj Židova u društvu te potaknut značenjem Židova u razvoju gospodarstva odlučio poboljšati njihov položaj u Habsburškoj Monarhiji.⁷⁶ Stoga je donio niz zakona,⁷⁷ među kojima je najznačajniji *Patent o toleranciji* tzv. *Toleranzpatent* i njegovi aneksi (19. listopada 1781. za Češku, 15. prosinca 1781. za Šlesku, krajem prosinca 1781. za Lombardiju, 2. siječnja 1782. za nasljedne austrijske zemlje i Beč). U sklopu toga posebno je za Ugarsku, a nakon toga i Hrvatsku 31. ožujka 1783. donesen patent *Systematica Gentis Judaicae Regulationis*, preliminarni patent 27. svibnja 1785. za Galiciju i 7. svibnja 1789. „Pravila za Židove Galicije“.⁷⁸

Patentima se poboljšao položaj Židova diljem Habsburške Monarhije. Dopusšteno im je uzimanje u zakup zemlje uz uvjet da ju sami obrađuju, jamči im se sloboda kretanja i naseljavanja gdje god žele (osim rudarskih naselja) i sloboda vjeroispovijesti. Djelomično im je dopušteno bavljenje obrtom i poljodjelstvom, ali i dalje su ostala pojedina ograničenja vezana uz izbor zvanja i bavljenje nekim cehovskim obrtima te zabrana posjedovanja kuće ili zemljišta. Predloženo je da jezik svjetovne komunikacije Židova bude njemački, a hebrejski jezik ostaje u sklopu vjerske službe. Akt je odredio da mogu uz vjerske, pohađati i svjetovne škole i sveučilišta u Monarhiji. Nisu više trebali nositi ponižavajuće znakove (žuta krpa) i nošnje, a dopušteno im je i da briju bradu i nose sablju.⁷⁹

Josip II. (1780. – 1790.)

⁷⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 61–62; Paul B. BERNARD, „Joseph II and the Jews: The Origins of the Toleration patent of 1782.“, *Austrian History Yearbook*, vol. IV–V, Houston, 1968. – 1969., 108. Njemački dramatičar Gotthold Ephraim Lessing (1729. – 1781.), njemački pravnik, statističar moderne povijesti Christian Wilhelm von Dohm (1751. – 1820.), Naphtali Herz Wessely (1725. – 1805.), Moses Mendelssohn (1729. – 1786.) i drugi).

⁷⁷ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 61–62.

⁷⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 62–64; Josef KARNIEL, Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt, *Im Zeichen der Toleranz – Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte*, ed. F. Barton, 2D series, vol. 8., Vienna, 1981., 204.

⁷⁹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 65–68.

Sljedeći ukaz uveden je 1787., a bio je to novi antroponimijski sustav po kojemu su uzeli nova prezimena, a ne da se kao do tada osoba naziva po ocu. Određeno je i da se matične knjige vode na njemačkom jeziku. Neposredna posljedica toga sustava te kasnijih naredbi ujedno je bilo i strogo nadgledanje provođenja tih odredbi od strane županijskih vlasti koje su od tada počele poklanjati veću pozornost Židovima, nego što je to bilo ranije. Županijske vlasti provodile su strogi nadzor nad stranim Židovima kontrolom putnica i prijavnica.⁸⁰

Sve je to snažno utjecalo na širenje i jačanje trgovanja, a glavni oblik njihove trgovine tijekom josefinske vladavine, kao i ranije bilo je kućarenje (torbarenje), i to posebice nakon 1787. kada je donesen Zakon o slobodnoj dozvoli kućarenja. Kućarenjem su probijali gradske barijere, nesmetano trgovali po selima gdje su imali zaštitu seoskih vlastelina. S manjim količinama robe na leđima ili na konju obilazili su kuće kupaca, gdje su nudili proizvode i robu koja se nije mogla naći kod domaćih trgovaca. Ujedno su robu davali i na zajam ili mijenjali za obrtničke i druge proizvode. Prema dostupnim popisima od sredine 18. stoljeća najčešće su bili sitni trgovci, krčmari, zakupci mesnica i pecari rakije.⁸¹

Kućarenjem su osvajali seosko tržište pa su se prvo i doseljavali u sela, a ne u gradove, posebice i zato jer na selu nisu bili pod stalnim pritiskom vlasti, a i nesmetano su trgovali jer nisu imali konkurenciju. No, pri tome su izabirali sela u blizini gradova koji su bili središta županija. U gradove se nisu naseljavali u prvom redu jer su npr. slobodni kraljevski gradovi imali svoje statute u kojima je postojala zabrana naseljavanja Židova, pa su zbog toga birali najbliža seoska mjesta iz kojih su se početkom 19. stoljeća, i kasnije, selili u gradove.⁸²

Kako je teklo useljavanje Židova u Srijem govori popis koji se provodio od 1785. do 1787. gdje se navodi da u cijeloj Ugarskoj (uključena Hrvatska i Erdelj) živi 82 896 Židova ili 16 212 obitelji. Na hrvatskom području bilo je svega 18 židovskih obitelji sa 111 članova, koje su bile nastanjene u Križevačkoj, Požeškoj i Virovitičkoj županiji. Nema ih u Srijemskoj niti Zagrebačkoj županiji. Da se još nisu nastanili u Srijemskoj županiji potvrđuje i Franz Stefan Engel u opisu „Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema“ iz 1786. u kojem navodi da u Srijemskoj županiji nema Židova.⁸³

Što se tiče Židova u Srijemu, nedugo nakon donošenja Patenta, dvije židovske obitelji pokušale su izboriti stalni boravak u Vukovaru, ali im je to uspjelo tek 1788. godine, o čemu će biti više riječi u zasebnom poglavlju. Iako su službene vlasti u početku sprječavale Židove da se nasele u Srijemu, nisu mogle spriječiti njihovu trgovinu,⁸⁴ pa se tako među prvim Židovima u Vukovaru nalaze oni koji su potajno počeli naseljavati mjesta u kojima su boravili kao „privremeni“ trgovci i gdje su trgovali po nekoliko godina.⁸⁵ Nji-

⁸⁰ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 68–70.

⁸¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 2.; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 76.

⁸² Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 77.

⁸³ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 80.

⁸⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 7, Godine 1776. vukovarski trgovci žalili su se da su židovski trgovci iz Bačke, Baranje i Torontalske toliko ojačali kao da su se u Srijem i Vukovar naselili, te da im onemogućavaju da trguju kožama.

⁸⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 5.

hov put prema emancipaciji u Habsburškoj Monarhiji zaustavljen je 1790. nakon što je preminuo car i kralj Josip II., a njegove nasljednike zaokupili su drugi unutarnji i vanjski problemi. No, iako je neposredno prije smrti Josip II. pod pritiskom Dvora povukao svoje liberalne patente, ostavio je *Tolerancijski patent*, koji je novi kralj i car Leopold II. (1790. – 1792.) potvrdio, unatoč protivljenju slobodnih kraljevskih gradova u Ugarskoj i Hrvatskoj. Dapače, Ugarski sabor donio je zakonski članak 38./1790. prozvan *de Judaeis* kojim je Židovima dopušteno prebivanje u Ugarskoj i pridruženim krajevima (odnosi se na Kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju) i onaj položaj koji su imali do 1. siječnja 1790. godine.⁸⁶

Unatoč stalnim zabranama i odlukama o protjerivanju županija i slobodnih kraljevskih gradova (1790., 1791., 1792., 1794., 1795.), koje su sve opozvane istih godina kada su i donesene, sve češće su dobivali dozvole stalnog boravka u hrvatskim gradovima (npr. Križevci 1770. godine, Osijek 1776., Zagreb 1806. godine i drugi gradovi).⁸⁷

Naredbom iz 1811. za torbarenje (kućarenje) s onom količinom robe koja se može ponijeti na leđima,⁸⁸ torbar trgovac morao je prvo dobiti putnicu od nadležne lokalne vlasti kako bi se utvrdilo prodaje li trgovac dopuštenu ili zabranjenu robu. Time je ubrzan njihov dolazak i kućarenje u Hrvatskoj i Slavoniji, pa ih se od toga vremena sve više nalazi u Srijemu. Od tih vremena može se detaljnije pratiti i povijest židovske zajednice u Vukovaru i u ostalim srijemskim mjestima. U prvim desetljećima 19. stoljeća položaj Židova nije se bitno izmijenio da bi između 1830. i 1848. rješavanje „židovskog pitanja“ postalo jedno od važnijih rasprava unutar Ugarskog sabora, ali i javnosti (i židovske i mađarske), što će se odraziti i na položaj Židova u Hrvatskoj.⁸⁹ Zbog velikog židovskog utjecaja na trgovinu i cijelo gospodarstvo postupno postaju bitan akter u mađarskom društvu, pa su vodeći političari kao što je Lajos Kossuth tražili punu emancipaciju za Židove u Ugarskoj.⁹⁰ Stoga je Ugarski sabor donio članak 29./1840. prozvan *de Israelitis* kojim su im ukinuta neka ograničenja. Njime su dobili pravo izučavanja i vođenja zanata pri čemu su u svojim radionicama mogli imati samo židovske kalfe i šegrte. Dopušteno im je stjecanje zemljoposjeda i bavljenje svim trgovačkim poslovima te naseljavanje u svim gradovima osim u rudarskim mjestima. Budući da za to nisu bili predstavnici vlasti u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (članovi Hrvatskog sabora) pozivali su se na članak 19./1729. prema kojemu je Židovima uskraćeno stalno naseljavanje. Kako se to kosilo s donesenim zakonima u Ugarskoj, Hrvatski je sabor 1840. godine morao donijeti novi zaključak koji je nadopunjavao odluku Ugarskog sabora, i kojim je zaključeno da Židovima treba *postepeno dati punu ravnopravnost* te time omogućiti njihovo stalno naseljavanje u Hrvatsku i Slavoniju, odnosno Srijem.⁹¹

⁸⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 87–88; G. SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj – Krvna osvada i drugi podaci“, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, X, 1908., 37–40.

⁸⁷ M.FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 187.

⁸⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 23.

⁸⁹ T. GRÜNER, „Prisutnost i položaj Židova u Kraljevini Mađarskoj“, *Novi Omanut*, 2. studenoga 1993.

⁹⁰ T. KRAMER, T. D., *From Emancipation to catastrophe – The rise and Holocaust of Hungarian Jewry*, University Press of America, Boston, Oxford, 2000., 3–4.

⁹¹ „Židovi na tlu Jugoslavije“, 137–138, *Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. XII, 1836. – 1847., Zagreb, 1980, 98.

Budući da time emancipacija nije bila gotova, borba za nju se nastavila. Ugarski zakon 29./1840. nije ispunio sva njihova očekivanja, tako da se na zasjedanju Ugarskog sabora 1843. – 1844. ponovno pitanje emancipacije našlo na dnevnom redu. U borbu za emancipaciju uključila se i Zagrebačka židovska općina koja je zatražila od predstavnika Hrvatskoga sabora da se na zasjedanjima u Ugarskom saboru izbori za emancipaciju Židova te je u tom naumu zajedno s drugim židovskim općinama (varaždinskom, križevačkom, karlovačkom i sisačkom) razdijelila tri primjerka spisa „Emancipacija Židova“ baruna Josipa/Józsefa Eötvösa (1813. – 1871.) u kojem se traži poboljšanje njihova položaja.⁹² No, iako to nije bilo uspješno ipak je od tada ugarskim Židovima, a tako i hrvatskim znatno proširena mogućnost bavljenja zanimanjima s kojima se do tada nisu mogli baviti. Tri godine potom (1846.) omogućeno im je da se jednokratnim otkupom oslobode *tolerancijske takse*.⁹³

Vukovar i vukovarski kotar u prvoj polovici 19. stoljeća

Prvi zapisi o trgovanju

Prvi zapisi o Židovima u Vukovaru javljaju se početkom 18. stoljeća u gradskim i carinskim protokolima, gdje su navedeni kao povremeni porezni obveznici. Tako se spominju trgovci Isak s 200 oka⁹⁴ duhana u vrijednosti od 20 forinti 1719. u protokolu carinarnice u Petrovaradinu i Marko Baruh iz Vukovara s „turskom robom“ u vrijednosti od 50 forinti 1720. godine u mitrovičkom carinskom protokolu. Isak se 1737. pojavljuje i u gradskim računima uz navod da mu porez iznosi 6 forinti, ali da ga nije podmirio.⁹⁵ Navedeni nisu stalno nastanjeni u Vukovaru, a i ne spominju ih hrvatski staleži 1743. kada od komisije za buduće uključivanje Slavonije i Srijema u Kraljevinu Ugarsku i Hrvatsku traže istjerivanje Židova iz Osijeka i Petrovaradina.⁹⁶

Budući da se uspostavljanjem Srijemske županije 1745. počinju provoditi odredbe o zabrani naseljavanja Židova, to je utjecalo na njihovo kasno naseljavanje u trgovište Vukovar, kao i ostala mjesta Srijemske županije. Međutim, i navedeno potvrđuje da su tu trgovali pa se može pretpostaviti da su dolazili na vukovarske godišnje i tjedne sajmove.

⁹² G. SCHWARZ, „Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj – Iz starina zagrebačke općine (1806. – 1845.)“, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, V., Zagreb, 1903., 102–103.

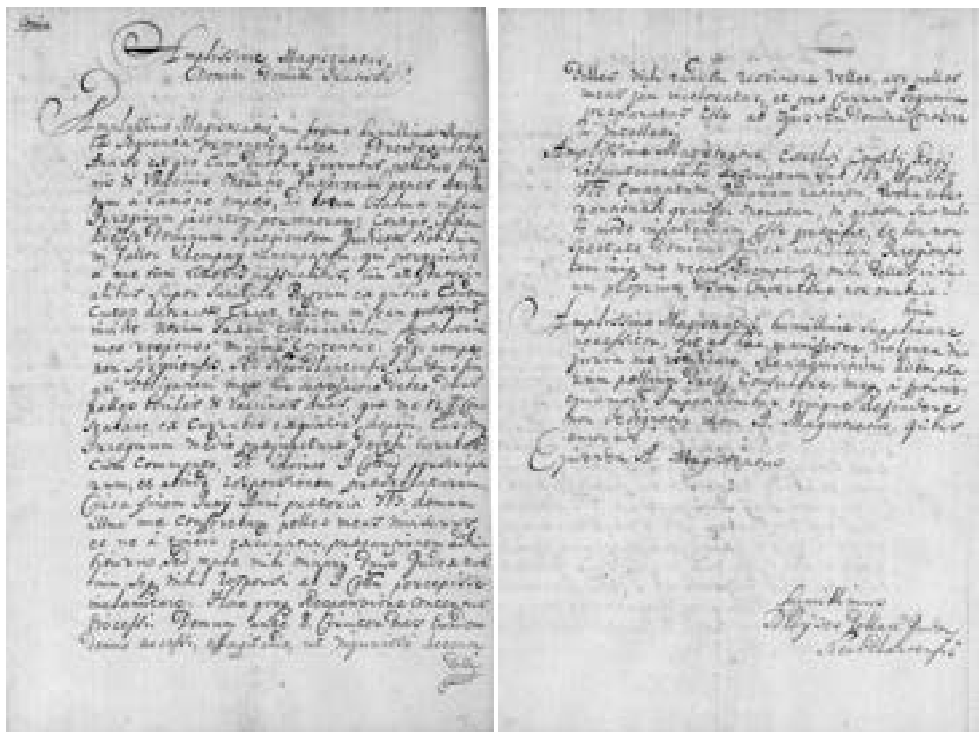
⁹³ „Židovi na tlu Jugoslavije“, 138; G. SCHWARZ, „Tolerancijska taksa u zagrebačkoj županiji...“, 190–192; Peštanska zemaljska skupština (1846.) podnijela je u ime cjelokupnog ugarsko-hrvatskog židovstva kralju molbu za ukinućem takse, pri čemu je došlo do sporazuma 1846. i ustanovljena je otkupnina od 1 200 000 forinti u roku od 10 godina.

⁹⁴ Mjera za težinu (1,282 kg).

⁹⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu* 6. Spomenuti Isak Čifutin spominje se sa sinom u gradskim računima 1737. godine u kojima je zapisano da je dužan 6 forinti.; Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru i okolici...“, 217.

⁹⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6.

Uz to, sačuvani dokumenti s kraja 18. stoljeća navode da je na Vukovarskom vlastelinstvu Židovima – putujućim trgovcima – bilo dopušteno trgovanje osam dana prije i osam dana poslije svakoga sajma.⁹⁷ Dolazili su ili iz mjesta u Osmanskom Carstvu ili iz susjednih ugarskih županija, pretežito iz Bačke. Oni pridošli iz Osmanskog Carstva nisu redovno popisivani pa nisu plaćali taksu tolerancije od 4 forinte godišnje. Zbog toga su županijske vlasti 1764. odlučile da županijski blagajnik izradi posebne priznanice, i to za svaku godinu drukčiju te ih razdijeli pandurskim harambašama koji su na licu mjesta od Židova, posebice zidara i tesara, navedeno naplatili. Budući da židovski trgovci iz Bačke također tu taksu nisu plaćali, i prema njima se postupilo isto.⁹⁸ Najbolji su primjer tome novosadski trgovci Simon Löbl i njegov ortak Mojsija Pollak, koji su kupovali goveđe kože u Vukovaru dvije godine (od 1761. do 1763.) i pri toj trgovini nisu platili taksu tolerancije. Stoga im je nakon provedene županijske odluke taksa za protekle dvije godine naplaćena 1764. godini.⁹⁹ Da stalno trguju na vukovarskom području svjedoči i žalba mjesnih trgovaca upućena 1770. Hrvatskom kraljevskom vijeću da trgovinom konkurriraju domaćim trgovcima i obrtnicima i da im zbog toga treba naplaćivati veće namete.¹⁰⁰

Odluka o plaćanju takse Mojsiju Pollaku iz 1764.
(HDA, Srijemska županija, kutija 23, spis 2075/1764)

⁹⁷ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 34.

⁹⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6.

⁹⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 6

¹⁰⁰ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 34.

Budući da su u mjestima diljem vukovarskog područja židovski trgovci kupovali sirovu robu (goveđe kože, plodine i dr.), skladištili ju i slično, vukovarski zanatlije zbog toga su tražili zaštitu od županijskih vlasti, jer su im stvarali konkurenciju. Tako su se nezadovoljni vukovarski opančari, kožari i remenari 1776. obratili županijskoj vlasti s prijedlogom da Židovima u Vukovaru koji imaju skladište koža, u kojem se nalazi 10 000 komada i drže „monopol“ na prodaju koža, odrede dane kao osmanskim trgovcima, kada smiju trgovati jer je kožarskim obrtnicima gotovo nemoguće nabaviti kožu osim od njih. Međutim, prijedlog nije uvažen jer su županijske vlasti smatrale da je to u suprotnosti s odredbom o slobodi trgovine.¹⁰¹

Odlike naseljavanja u trgovištu i okolnim mjestima

Prvo stalno naseljavanje u Vukovar vezano je uz 1788. kada tu dolaze živjeti obitelji Salomona Ceiszela (Czeizel) s četiri člana i Jakoba Schmutzera (Shmuczer) također s četiri člana, nakon što su dobili dozvolu za stalno naseljavanje.¹⁰² Sin Abraham Schmutzer kasnije se nastanio u nuštarskom kotaru, odnosno u Jarmini, gdje je zakupio šišarice i šumu vlastelinstva u Gabošu, pa se našao u konkurenciji s Filipom Handlerom 1817. koji ga je ubrzo zbog oduzimanja posla tužio.¹⁰³ Godine 1790. u Vukovar se doseljava i treća obitelj udovice Katarine Ber (Abraham) s dva člana. Da sve više židovskih trgovaca dolazi u Vukovar trgovati, pa i naseliti ga, govori nam i molba vukovarskih trgovaca upućena Srijemskoj županiji 1790. u kojoj trgovci traže od županije da zabrani židovskim trgovcima raznošenje i prodaju robe po kućama (kućarenje). Županija je njihovu molbu odbila.¹⁰⁴ Da je uz njih u trgovištu živjelo ilegalno i više Židova ukazuje zamolba iz 1794. u kojoj pet obitelji (16 osoba) moli dozvolu stalnog naseljavanja u Vukovaru, navodeći da tu borave već nekoliko godina prikupljajući kože i vunu te da imaju unajmljena skladišta. Međutim, molba im je odbijena jer ih Srijemska županija kao prvo nije smatrala svojim podanicima zato što su taksu tolerancije plaćali ugarskim županijama, a kao drugo pravdala se da oni ionako tu ne žive jer imaju samo skladišta, a ne i dućane u njima.¹⁰⁵ Kojih je to točno pet obitelji, u dokumentu se ne navodi. Iz ranijih dokumenata imamo potvrdu za obitelji Ceizel, Schmutzer i Ber. Prema kasnijim dokumentima, vidi se da je jedna od tih obitelji i ona Filipa Handlera rodom iz Darde koji se neuspješno pokušao naseliti u Vukovaru 1790. godine. Nije poznato kada se točno Filip Handler naselio, jer se u drugom dokumentu navodi da je došao u Vukovar u vrijeme kuge 1795. godine, nakratko se zadržao i ponovno vratio u Dardu da bi se u Vukovar vratio 1810. – 1811. kada postaje zakupnik vlastelinske pivare.¹⁰⁶ Koja je peta obitelj nije poznato.

¹⁰¹ Sanja LAZANIN, „Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća“, *Razprave in gradivo*, 56–57, Ljubljana, 2008., 191–211.

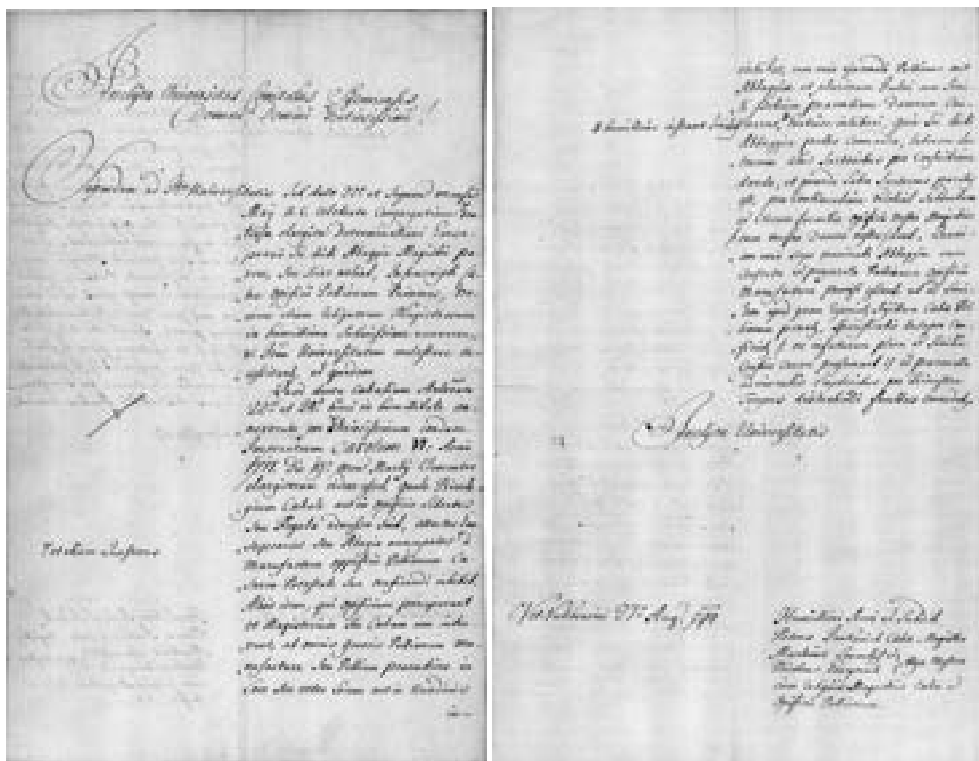
¹⁰² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 11.

¹⁰³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 11, HR-HDA, Srijemska županija, a. c., kutija 350, spis 1003/1817.

¹⁰⁴ HR-HDA-31, Srijemska županija, Prot. Congreg., kutija 112, spis 4094./1785.; kutija 207, spis 446./1790; kutija 239, spis 679./1794.; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 8.

¹⁰⁵ HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 239, spis 679/1794.; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 8.

¹⁰⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 15.

Molba iz 1794. kojom pet židovskih obitelji moli dopuštenje za naseljavanje na području Vukovara (HDA, Srijemska županija, kutija 239, spis 679/1794)

Broj židovskih obitelji (5) ostaje isti i 1798. godine, kada Srijemska županija piše u izvještaju Ugarskom namjesničkom vijeću da spomenute obitelji nemaju kuće i nalaze se na njezinom teritoriju bez njezina znanja te ih tretiraju kao skitnice (tri obitelji došle su ranije, a po jedna je došla tijekom 1796. i 1797.) i ne žele ih unijeti u porezne popise iako je prema posebnom ugovoru svaka obitelj plaćala 10 forinti godišnje u gradsku blagajnu. Županija im je ostanak tolerirala zbog obavljanja poslova, no kako je to okončano, skupština im je naredila da napuste područje županije. Dio obitelji je otišao (Handler ?), a dio ostao i oglušio se na protjerivanje (Schmutzer, Ceiszel i Ber) što je vidljivo u kasnijim dokumentima.¹⁰⁷

No, traženja za trajnim naseljavanjem bila su sve veća pa su se u zadnjem desetljeću 18. stoljeća uz prešutnu suglasnost županijskih vlasti židovski trgovci sa svojim obiteljima počeli naseljavati u Vukovaru. Stanovali su u iznajmljenim kućama u kojima stvaraju mala skladišta i polulegalne trgovačke radnje. Ujedno su te iznajmljene kuće postajale neka vrsta prihvatilišta za putujuće Židove koji su prolazili kroz mjesta Srijemske i susjednih županija.¹⁰⁸

¹⁰⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 8., HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 252, spis 269/1798.

¹⁰⁸ Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru i okolici...“, 223.

Iz raspisa Ugarskog namjesničkog vijeća o Židovima-skitnicama i odgovora na to od strane Srijemske županije, saznaje se 1801. da na njezinu području nema tih Židova osim „šahtera“¹⁰⁹, koji se u Vukovaru zadržava zbog prolaznih židovskih trgovaca koji trguju na njihovom području. Njemu će okružni sudac narediti da lokalnoj vlasti prijavi svakog Židova koji se tamo pojavi.¹¹⁰ Sličan odgovor dan je i 1806., ali tada je napisano da je riječ o židovskoj obitelji koja se u Vukovaru zadržava od 1790. s ciljem prihvaćanja i ukonačivanja putujućih Židova.¹¹¹

U popisu iz 1807. u Starom Vukovaru spominju se četiri obitelji kojima je županijska skupština odobrila boravak. Dvije su se doselile 1788. (obitelj Ceiszel i Schmutzer), treća je udovice Katarine Ber, a četvrta šahtera Salamona Obersohna s dva člana i slugom Henrikom Mausom, koja je tu od 1805. ili 1806. Nakon njihova doseljavanja županijska vlast zabranila je svako novo naseljavanje židovskih obitelji na svom području. Pri tome je naredila kotarskom sucu da svake godine popisuje „prolazne“ Židove i o njihovoj brojnosti županiji podnosi izvješće.¹¹²

Budući da te naseljene obitelji sa svojih 11 članova nisu do 1808. bile upisane ni u jednu židovsku bogoštovnu općinu (jer ih na području Srijemske županije nije bilo) nisu plaćale tolerancijsku taksu, pa su se stoga morale priključiti židovskoj općini u Dardi (Baranjska županija) da bi podmirivale svoja zaduženja i bila pod njezinom nadležnošću do osnivanja vlastite židovske općine utemeljene u Vukovaru 30-ih godina 19. stoljeća.¹¹³

Popis iz 1810. navodi četiri obitelji s 13 osoba kao i onaj iz 1808. godine – Salomon Ceiszel (4 člana), Jacobus Schmutzer (5), Salomon Obersohn (3) i Katharina Abraham (1).¹¹⁴ Spomenute su obitelji bez sluge Mause, a označene su kao trgovci treće klase čiji prihodi ne prelaze 100 forinti godišnje. Godine 1812. u trgovište se naselila za stalno obitelj Filipa Handlera s devet članova, koji je označen kao arendator (zakupnik) s 500 forinti arende.¹¹⁵ Tako ih je tada pet obitelji s 20 osoba. Na popisu iz 1812. godine u Vukovaru se nalaze ove obitelji: Filipa Handlera, Jacobusa Schmutzera, Salamona Obersohna, Gaspara Ceiszela. Odnosno kod obitelji Ceiszel je jedna osoba manje.¹¹⁶ Budući da su te obitelji željele zadržati trgovački status bez konkurencije, a u Vukovar su, kao i u ranijim godinama, dolazili trgovci s namjerom da se tu nasele, predložile su 1813. Srijemskoj županijskoj skupštini da zabrani novim židovskim trgovcima da se nasele u Starom

¹⁰⁹ Vladimir ANIĆ, Ivo GOLDSTEIN, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, 1999., 1212. Šáhter – Schächter, njem., židovski ritualni mesar koji poštuje propise košer prehrane.

¹¹⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 8., HR-HDA-31, Srijemska županija, prot. Cong. kutija 264, spis 685/1801.

¹¹¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 8., HR-HDA-31, Srijemska županija, prot. Cong., kutija 290, spis 594/1806.

¹¹² HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 291, spis 205./1807.; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 9.

¹¹³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 9., HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 295, spis 177/1808.

¹¹⁴ Magyar Országos Léveltár (dalje MOL), Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaeorum*, kutija 101/1810, spis 10/1810.

¹¹⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 9, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 306, spis 114/1810; kutija 319, spis 495/1812.

¹¹⁶ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaeorum*, kut. 103/1812, spis F1, No 33/1812.

Vukovaru pozivajući se na zakon iz 1790. po kojem mogu ostati na području županije samo Židovi tu zatečeni 1790./91. godine. To se otvoreno odnosilo na „nekog Židova iz Bačke“ koji je zakupio gradsku krčmu za 400 forinti godišnje s isključivim pravom točenja vina i prodajom hrane Židovima koji prolaze kroz Vukovar, te koji se želio nastaniti u Vukovaru s cijelom svojom obitelji od devet članova. Županijska je vlast njihov prijedlog prihvatila i tražila da se spomenuti Židov udalji iz Vukovara.¹¹⁷

Conscriptio
Integrata Populatio... in Sinegle Comitatus... Vukovar

Nomina	Personae						Equitatus et	
	Viri	Mulieres	Infantes	Senes	Parvuli	Alia	Equi	Alia
<i>Salamon Obersohn</i>	1	1	2					
<i>Jacob Schmutzer</i>	1	1	2					
<i>Salamon...</i>	1	1	1					
<i>Jacob...</i>		2	2					

Popis Židova u Vukovaru 1810. (MOL, kutija 101/1810, spis 10/1810)

Istodobno je do nesuglasica dolazilo i među doseljenim Židovima. Tako se te 1813. godine Jakob Schmutzer, krčmar u krčmi „Zvijezda“, žalio na bivšeg slugu šahtera Salamona Obersohna, koji se osamostalio (1807./08.) te otvorivši krčmu preuzeo mu posao, koji je ovaj do tada sam vodio. Naime, navodio je da je Obersohn s arendatorima krčme sklopio novi podzakupni ugovor, a njega starog krčmara bacio u siromaštvo. Obojica su još vukovarskim zanatlijama nabavljali sirovu kožu, ali je navodno Schmutzer kožu prodavao po nižoj cijeni. Županijska je vlast na kraju odlučila odbiti Schmutzerovu žalbu, jer je smatrala da je pravo svakog arendatora da da u zakup krčmu onom zakupcu koji ponudi najpovoljniju cijenu.¹¹⁸

Uz naseljene obitelji u Vukovar su dolazili i dalje židovski trgovci iz susjednih ugarskih županija, tj. iz Bačke i Baranje te sklapali više-manje uspješne poslove. Tako se u

¹¹⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 9, 10; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 327, spis 941/1813.

¹¹⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 10; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 324, spis 348/1813.

spisima iz 1803. spominje trgovac Mojsije Schlesinger iz Petrovca koji je trgovao duhanom, a u spisu iz 1816./1817. David Spitzer iz Parabuča koji je sklopio ugovor s iločkim trgovcem Jovanom Paranosićem o kupovini 100 akova vina po cijeni od 26 forinti za svaki akov te u svrhu toga položio je 700 forinti kapare kao jamstvo s nakanom da ostatak novca isplati za mjesec dana. Budući da nije isplatio novac u navedenom roku, a cijena vina je snižena, Paranosić je vino prodao drugom židovskom trgovcu navodno iz Baranje i zadržao kaparu. Spitzer se potužio srijemskom podžupanu koji je predložio Paranosiću da se nagodi sa Spitzerom što ovaj nije pristao i cijela parnica završila je na županijskom sudu.¹¹⁹ Takvih dužničkih slučajeva bilo je više, i to ne samo između židovskih trgovaca i lokalnog stanovništva već i između domaćih i pridošlih – stranaca Židova, kao u slučaju Filipa Handlera iz Vukovara kojem su sunarodnjaci Izrael Hirt i Marko Beck iz Darde trebali isplatiti 872 forinte, ali su s isplatom otezali, pa je Handler molio 1813. Skupštinu srijemske županije da se zauzmu za likvidaciju toga dugovanja.¹²⁰

U međuvremenu je Filip Handler postao jedan od vodećih trgovaca u Novom Vukovaru i zakupnik vlastelinske pivovare. Uz to se bavio trgovinom šišarki. Godine 1817. sudio se s Abrahamom Schmutzerom, nastanjenim u Jarmini, i s vlastelinstvom Gaboš. Naime, Schmutzer je zakupio šišarke i šumu vlastelinstva Gaboš i preprodao ih Židovu Kolmanu Deutschu iz Bača. Za to je primio kaparu od 2000 forinti. Kada je Deutsch došao po robu lađom, vlastelinski knez u dogovoru s Handlerom nije dopustio dogovoreni izvoz, što je Schmutzera dovelo u nezgodan položaj jer je za dovoz šišarki već uložio više od 3000 forinti, i morao bi Deutschu platiti dvostruku kaparu što bi ga osiromašilo. Na kraju je županijski sud presudio u njegovu korist, ali se produbio sukob između Handlera i Schmutzera.¹²¹

Filip Handler je 1818. zatražio stalni ostanak, odnosno pravo domicila (zavičajnosti) u Vukovaru. Podršku mu je pružila uprava Vukovarskog vlastelinstva, koja je tvrdila da je uspješan trgovac, i to ne samo kao zakupnik već i kao kupac proizvoda s vlastelinstva kao što su žitarice, vino i drugi proizvodi. Sljedeće godine kralj Franjo I. Handleru je dopustio zavičajnost i slobodno stanovanje u Vukovaru, pod uvjetom da ne smije steći kuću ni zemlju.¹²²

Godine 1818. u Srijemskoj županiji je ponovno proveden popis Židova, te je tom prilikom obaviješteno Ugarsko namjesničko vijeće da su na području županije samo privremeno prisutni „commorantes“ Židovi, koji tolerancijsku taksu plaćaju židovskim bogostovnim općinama u Dardi i Novom Sadu. U Vukovarskom kotaru je šest židovskih obitelji, kojima su na čelu nositelji, i to Filip Handler, Salamon Obersohn, Gasparum/Gašpar Ceiszel, Herschl Schmutzer, Juliana Schmutzer i Jacob Schmutzer.¹²³ Sveukupno ih je 31 osoba.¹²⁴ U to vrijeme zbog netrpeljivosti s vukovarskim trgovcima dio se

¹¹⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 10, 11.

¹²⁰ ISTO, 11.

¹²¹ ISTO, 11.

¹²² ISTO, 12.; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 351 spis 13/1818.; kutija 366, spis 1379/1819.

¹²³ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, document F1 No, 60/1818, F1 No. 8071/1818.

¹²⁴ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, document F1 No 60/1818.; F1 No 265/1818.

preselio u okolna sela gdje su ih štitile vlastelinske vlasti. Iz Vukovara je tolerancijsku taksu plaćao Filip Handler, koji je stanovao s bratom i sinom te imao slugu i sluškinju, a od pokretne imovine posjedovao je četiri konja i dvije muzne krave. U zakup je uzeo vlastelinsku pivovaru s godišnjim prihodom od 3246 forinti te je na to plaćao kontribuciju od 376 forinti i 41 ¼ krajcara. Tolerancijska taksa iz 1812. i 1813. godine iznosila je 5, a 1814. godine 10 forinti.¹²⁵ Abraham Schmutzer iz mjesta Jarmini imao je četveročlanu obitelj, a od pokretne imovine posjedovao je dva konja i dva lonca za pečenje rakije. Kao trgovac treće klase plaćao je 87 forinti i 51 krajcaru kontribucije.¹²⁶

Popis židovskih obitelji u vukovarskom kotaru 1818. (MOL, doc. 60/1818 No. 265/1818)

Godine 1820. za jednu obitelj povećan je broj, pa je tada u vukovarskom kotaru sedam nastanjenih židovskih obitelji s 40 članova. Među njima su bile tri sluge i tri sluškinje. Uz vukovarske obitelji Filipa Handlera, Salamona Obersohna i Jakoba Schmutzera iste godine pojavljuje se Gašpar Czeizel (Czeizel), dok ostale tri obitelji žive u obližnjim selima Negoslavcima i Jarmini.¹²⁷

¹²⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 12, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 358, spis 1008/1818; MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, 182/1818.

¹²⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 1, 2, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 358, spis 1008/1818; kutija 357, spis 940/1818; kutija 366, spis 1379/1819. Tolerancijsku taksu plaćali su Handler i Obersohn, a Schmutzer je morao odabrati općinu.

¹²⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 12-13, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 372, spis 886/1820; kutija 369, spis 228/1820; kutija 385, spis 189/1822; MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, No. 238/1820. Prema приходима najbolje je stajao Handler s 300 forinti srebra godišnje, drugi je bio Obersohn s 80, a treći Czeizel s 40, dok su ostali ostvarivali prihod od svega

Od te godine Židovima više nisu županije u Slavoniji i Srijemu mogle izdavati dozvolu boravka, nego su za boravak morali tražiti odobrenje Ugarskog namjesničkog vijeća.¹²⁸ To je i vrijeme snažne djelatnosti vukovarskih židovskih trgovaca u pečenju rakije (*Brantweimbrennung*) i točenju rakije (*Brantweinschenken*) te stvaranja Trgovačkog društva u Vukovaru (1820.)¹²⁹ koje je nastojalo lokalno tržište imati pod svojom kontrolom. Jačanje židovskih trgovaca poticalo je i nadalje netrpeljivost mjesnih trgovaca i zanatlija, osobito srpskih. To se naročito osjetilo prema Filipu Handleru kada se 1821. caru i kralju Karlu I. potužilo Trgovačko društvo s pojedinim vukovarskim trgovcima da se kod Handlera skupljaju Židovi pokućarci te trguju u Vukovaru i po cijeloj Srijemskoj županiji. Navodilo se da pokućarci krše 30. član njegove privilegije po kojem Židovi kao strani trgovci mogu u trgovištu trgovati samo osam dana prije i poslije gradskog sajma. U svojoj žalbi tvrdili su da su židovski trgovci pokućarci otkada im je zabranjeno trgovanje u mjestima Vojne krajine preplavili Srijemsku županiju „kao skakavci“ („adinstar locustarum“) te da time mjesne trgovce potiskuju i nanose štetu svima drugima. Stoga treba ne samo njih protjerati, nego i Handlera. Na taj način željeli su onemogućiti naseljavanje pokućaraca, ali i protjerati već doseljene židovske trgovce. Budući da je žalba na Handlera bila bez utemeljenih dokaza, Ugarsko namjesništvo 1823. produžilo je Handleru ostanak u gradu.¹³⁰ Trgovačko društvo ponovno se 1825. žalilo na trgovanje pokućaraca, ovaj puta Srijemskoj županiji, ali i ovaj puta neuspješno jer je i tu žalbu Županijska skupština odbila.¹³¹

Potvrda da Handler nije „zbrinjavao“ pokućarce je njegovo traženje iz 1829. kada se na njih otvoreno žalio županijskoj skupštini, i to kao zakupnik šišarki na vlastelinstvu u Nuštru od 1825. godine; godišnje je otkupljivao i do 400 kola šišarki i izvezio ih. Tražio je od vlasti da se njihovo poslovanje stavi u zakonsku osnovu, s time da budu protjerani oni koji potajno trguju, a da onima koji u Vukovaru žive kao tolerirani on bude knez s pravom rješavanja sitnijih sporova dok bi krupnije sporove upućivao nadležnim županijskim vlastima. Budući da se Županijska skupština složila s njegovim prijedlogom, Handler je 1830. u Vukovaru postavljen za prvog židovskog kneza. Morao je u trgovištu prikupljati tolerancijsku taksu od domicilnih Židova, koja je od 1829. iznosila 63 forinte

10 – 12 forinti godišnje. F. Handler je s 2849 forinti godišnje zakupnine držao krčmu „Zvijezda“ i trgovinu kože preko puta nje. Trgovine se nije htio odreći ni Salomon Obersohn – šahter koji je Handlera tužio vukovarskom knezu 1821./1822.; MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaeorum*.

¹²⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 13, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 369, spis 228/1820.

¹²⁹ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 54, 57. Vukovarski trgovci 1820. carskom diplomom Franje I. dobili su svoja prava i povlastice. Tada je osnovano i Trgovačko društvo (*Tergovaczka compania*) koje dobilo svoje povlastice. Povlastice su objedinjene u dokumentu koji se zove „Copia Privilegija na Slavonskzi Still prevedena za Trgovce Staro i N(ovo) Wukovarske“. Dokument je preveden s latinskog na hrvatski jezik 1821. godine. Dokument ima 49 članaka (articula) i podijeljen je na nekoliko uobičajenih cjelina. Osnovni cilj mu je uspostava reda i utvrđivanje pravila ponašanja među vukovarskim trgovcima.

¹³⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 14–15, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 384, spis 108/1822; kutija 383, spis 73/1822; kutija 396, spis 210/1823; kutija 396, spis 212/1823; kutija 405, spis 16/1824; kutija 407, spis 396/1824.

¹³¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 15–16, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 422, spis 1770/1825.

i 9 krajcara srebra. Potom ju je uplaćivao u državnu kasu solane u Osijeku. Budući da obitelji Abrahama Schmutzera i Gašpara Ceiszela nisu imale imovinu, Handler je za takve slučajeve od Srijemske županije zatražio smanjivanje takse što je i učinjeno; prepolovljena je i određivala se prema postojećoj imovini. No, vrlo kratko jer u konačnici taj prijedlog nije prihvatilo Ugarsko namjesničko vijeće, pa je iznos takse ostao za sve nastanjene židovske trgovce isti.¹³²

Žalba trgovaca na srijemske Židove da su „preplavili granicu kao skakavci“
(HDA, Srijemska županija, kutija 384, a. c. 108/1822)

Od 30-ih godina 18. stoljeća na području Srijemske županije snažno je razvijena trgovina krpama, koje su služile kao sirovina austrijskim tvornicama papira. Budući da su za tu namjenu najviše dolazili Židovi iz Novoga Sada te kupovali krpe od mjesnih seljaka ne plaćajući im u novcu već u sitničarijama, županijske vlasti pokušale su tu trgovinu zabraniti, posebice i zato jer su podupirali njihovu kupovinu žita i vina za gotovinsko plaćanje novcem i time omogućili zaradu seljaku.¹³³ Prema popisu iz 1830. zabilježeno je dose-

¹³² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 17, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 477, spis 707/1830; kutija 475, spis 241/1830; kutija 476, spis 543/1830.; kutija 477, spis 838/1830; kutija 475, spis 117/1830.

¹³³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 21–22, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 464, spis 212/1829. Trgovci krpama u Vukovaru 20-ih godina 19. stoljeća bili su novosadski Židovi Franz Deutsch i Julije Horowitz.

ljavanje u Vukovar novih židovskih obitelji pristiglih iz ugarskih županija. Bili su to trgovci pokućarci Mojsije Natan, koji je došao iz Bačke Palanke i David Poser pristigao iz Darde (Baranja) te samac Leopold Mas/Mass rodnom iz Pešte koji je bio zakupac skupljanja krpa (*Iaciniarum*) na Vukovarskom vlastelinstvu. Budući da su se naselili bez odobrenja županije, te nisu bili evidentirani ni podlijegali nikakvim nametima i obavezama, a nije ih štitiio ni Zakon iz 1790./91., Županijska skupština zatražila je od Vukovarskog kotara da ih se protjera. Naglašeno je da je dopustila ostanak ranije naseljenih pet obitelji. (Filip Handler – 13 članova, Solomon Obersohn – 9, Abraham Schmutzer – 9, Gašpar/Casparus Ceiszel – 5 i udovica Jula Hamburger – 2 člana; ukupno 38 osoba.).¹³⁴ Kotarski sudac ih je 1831. protjerao, osim Davida Posera, kojeg je trgovac Handler zadržao u svojoj službi.¹³⁵

Godinu dana potom u popisu su tri nove židovske obitelji, i to Josip Roth, rodnom iz Peštanske županije, prvotno Handlerov sluga, a tada njegov pomoćnik, i Mojsije Braun iz županije Vaš (Vaš-Željezna) te David Poser iz Darde i oni su tvrdili da u Vukovaru žive već pet godina. Sljedeće 1833. godine županijska vlast dopustila je Rothu da ostane u Vukovaru, kod Handlera, a da se druga dvojica sa suprugama, budući da su se pet godina bavila bespravno trgovinom, protjeraju iz županije.¹³⁶

Da nije bilo lako nastaniti se u Srijemskoj županiji govori i primjer Marka Singera iz Našica koji je tih 30 godina 18. stoljeća dobio suglasnost Nuštarskog vlastelinstva za naseljavanje u Nuštru te na temelju toga zatražio od Županijske skupštine dozvolu za preseljenje i domicil. U Našicama je boravio od 1790. i trgovao u mjestima civilne Hrvatske i u Vojnoj krajini, čak je na području Brodske pukovnije nekoliko godina imao pravo pečenja rakije te u taj posao unio mnoge novine. Skupština Srijemske županije odluku je prepustila vlastelinskom fiškalu, koji je ustvrdio da Singer po zakonu iz 1791. smije ostati u ovim krajevima, ali da se ne smije preseliti iz Našica i nastaniti u Nuštar, jer ga tu nije spomenuti zakon zatekao. S tim tumačenjem složila se i skupština te odbila njegov zahtjev. Međutim, Singer od nastanjanja u Srijemu nije odustao, nego je 1837. ponovno zamolio dozvolu za preseljenje. No, i tada nije dobio pravo preseljenja; tako je ostalo do 1848. godine.¹³⁷

O tome da se Židovi nisu jednostavno mogli nastanjivati ni u pojedine dijelove grada očit je primjer, već spomenutog, imućnog trgovca Filipa Handlera. On je 1833. zatražio od Skupštine Srijemske županije da se preseli iz Novoga Vukovara u Stari i tu otvori svoju trgovinu. Međutim, njegov zahtjev nije naišao na odobravanje tamošnjih trgovaca. Iako je skupština smatrala da se Handlerovo zavičajno pravo odnosi na oba

¹³⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 17–18, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 475, spis 182/1830; kutija 497, spis 2398/1831, kutija 548, spis 1651/1834; MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaeorum*, F1, N 148/49/1831. Na ime kontribucije iz spisa se vidi da je 1834. Handler plaćao 25 forinti i 27 krajcara srebra, Schmutzer 3 forinte i 30 krajcara, Abraham Hamburger 3 forinte i 19 krajcara i Obersohn 3 forinte i 7 krajcara srebra.

¹³⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 18–19, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 498, spis 95/1832., kutija 520, spis 321/1833; prot. Congregatio, kutija 598, spis 3124/1837.

¹³⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 18–19, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 498, spis 95/1832, kutija 520, spis 321/1833; prot. Congregatio, kutija 598, spis 3124/1837.

¹³⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 18–19, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 527, spis 774 i 1826 ex 1833; kutija 585, spis 728/1837.

dijela Vukovara, konačnu odluku nisu donijeli pa se on izravno obratio Ugarskom namjesničkom vijeću, koje je odluku prepustilo Vukovarskom vlastelinstvu i Srijemskoj županiji. U rješavanju zahtjeva uprava vlastelinstva smatrala je da njegova trgovina treba ostati u Novom Vukovaru u kojem nema dovoljno trgovaca tvrdeći pri tome da se Handler ionako preselio u Baju gdje je kupio kuću. Navodila je da umjesto njega, njegov sin Bernard boravi u Novom Vukovaru i da on treba zatražiti novu dozvolu za otvaranje trgovine u Starom Vukovaru. Gotovo istodobno je Ugarsko namjesničko vijeće dopustilo Handleru da može imati trgovinu gdje želi, tj. u Novom ili Starom Vukovaru. Handler se nakon toga preselio u Stari Vukovar. Jedan od razloga preseljenja bila je i činjenica što je kuća u Novom Vukovaru u kojoj je držao u najmu dućan došla pod stečaj i prodana je. Time nije završen sukob sa starovukovarskim trgovcima koji ga nisu prihvaćali i žalili se vladaru, navodeći da je Handler prevarant i da je nekoliko puta proglašavao bankrot kako bi prevario državu. Ugarsko namjesničko vijeće na kraju je 1837. odbilo sve žalbe i pozitivno riješilo Handlerovu molbu, te je on otvorio dućan u Starom Vukovaru. Iako je povremeno živio u Baji, bio je nastanjen i u Starom Vukovaru, gdje je i nadalje kao knez skupljao taksu tolerancije od mjesnih Židova.¹³⁸ Sin Filipa Handlera, Bernard, koji je držao spomenuti dućan umro je 1839. godine, a njegova žena udala se za novopridošlog Židova Heinrich Kohna, koji je preuzeo vođenje dućana. Dućan nije mogao zadržati jer se na to žalilo Trgovačko društvo koje je smatralo da dućan može držati samo onaj tko je dobio dozvolu za njega, a to je bio Bernard Handler, pa se Kohn preselio u Bobotu gdje je živio od 1842. do 1845. godine.¹³⁹

Iako je u Vukovaru već dva desetljeća živjelo s dozvolama nekoliko židovskih obitelji, to nije priječilo Trgovačko društvo da iznova svake godine traži njihovo protjerivanje. Kada je 1831. donesena odluka da se iz Vukovara protjeraju svi Židovi koji tu nisu zatečeni 1790./91., ona nije ostvarena, što pokazuje već popis¹⁴⁰ iz 1836. koji bilježi u Srijemskoj županiji 43 Židova (19 ih je u Handlerovu kućanstvu).¹⁴¹ Među novopopisanimima je npr. Jakob Borovicz /Borowitz, koji je u trgovištu boravio zbog trgovine i arende. Budući da je plaćao dvostruku kontribuciju, privremeni boravak nije mu mogao biti uskraćen.¹⁴² Kako je rastao broj židovskih obitelji u Vukovaru i Vukovarskom kotaru, prema nekim dokumentima 1837. osnovana je Židovska bogoštovna općina u Vukovaru.¹⁴³

Budući da su vukovarske židovske obitelji bile siromašne, izuzev Handlera, taksa tolerancije nije se uredno skupljala. Naime, bila im je previsoka, pa su se pravdali da osječ-

¹³⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 19, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 532, spis 2525/1833; prot. Congreg., kutija 532, spis 2648/1833; a. c., kutija 548, spis 1694/1834; prot. Congregat., kutija 556, spis 232/1835; a. c., kutija 560, spis 900/1835; kutija 579, spis 1615/1836; kutija 593, spis 2296/1837.

¹³⁹ HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 692, spis 3022/1842; kutija 748, spis 641/1846.

¹⁴⁰ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1, N 198/1833/34. U popisu poreza pisani su Benedict Handler, Salamon Obersohn, Abraham Schmutzer i Abraham Hamburger.

¹⁴¹ HR-HDA-31, *Srijemska županija*, a. c., kutija 575, spis 817/1836; kutija 579, spis 1688/1836; prot. congregat., kutija 576, spis 1023/1836; a. c., kutija 579, spis 1688/1836; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 20.

¹⁴² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 20, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 575, spis 817/1836; kutija 579, spis 1688/1836; Prot. Congregat., kutija 576, spis 1023/1836.

¹⁴³ Zlatko KARAC, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, Zagreb, 2000., 35.

ka solana nije slala nikoga da ubire taksu, da je imućni Filip Handler 1833. otišao u Baju, te da je 1830. umro Salamon ili Gašpar Ceiszel. Stoga je dug od 1828. godine do 1837. narastao na 548 forinti i 21 krajcar srebra. Stoga je Ugarsko namjesničko vijeće zatražilo da se ubrza prikupljanje zaostataka takse, na što je županijska skupština odgovorila da je to nemoguće i da je bolje da se dug briše ili da se smanji i prilagodi.¹⁴⁴

Između 1830. i 1835. proveden je i popis Židova u županijama Hrvatske i Slavonije. U Hrvatskoj i Slavoniji tada je živjelo 1610 Židova, 85 njih živjelo je u Križevačkoj županiji, 105 u Modruško-riječkoj, 225 u Požeškoj, 352 u Srijemskoj, 342 u Varaždinskoj, 321 u Virovitičkoj i 170 u Zagrebačkoj županiji. Najveći broj Židova zabilježen je u najistočnijoj, Srijemskoj i u Varaždinskoj županiji koja je bila najbliža Austriji. U Varaždinu je živjelo 330 židovskih pripadnika, a u Petrovaradinu i okolici s dozvolom vojnog zapovjednika njih 274. U Zemunu je stanovalo 264 Židova, u Zagrebu 234, u Rijeci 105, u Našicama 92, u Osijeku 66, u Vukovaru 55, u Virovitici 45 i u Požegi 36. Ostatak (njih oko 109 osoba ili 20 židovskih obitelji) živjelo je razasuto u oko dvadeset sela slavonskih županija.¹⁴⁵

Popis židovskih obitelji u Vukovaru 1838.
(MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 151/1838)

Prema popisu iz 1838. u Vukovaru je popisano sedam obitelji s 38 članova.¹⁴⁶ Tu je i apotekarski pomoćnik Salamon Spitzer, koji je usprkos protivljenju pojedinaca da

¹⁴⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 21, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 596, spis 2729/1837.; 21/1838.

¹⁴⁵ Erno LASZLO, „Hungarian Jewry: Settlement and Demography, 1735–38 to 1910“, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1966., 114–116.

¹⁴⁶ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 151/1838. Popisane su ove obitelji: Bernhardta Handlera (7 članova), Benedikta Handlera (9), Salamona Obersohna (5), Abrahama Schmutzera (9), Abrahama Hamburgera (3), Leopolda Szeisela/Czeisla (1) i Leopolda Steina (4).

postane zavičajnik, ipak 1842. od strane srijemskog velikog župana Franje baruna Kulmera imenovan honorarnim županijskim kirurgom postavši tako prvim Židovom u javnoj, županijskoj službi.¹⁴⁷

Prema prvom popisu stanovništva po materinskom jeziku (Fényes, 1840.) u Srijemskoj županiji je ukupno 100 562 stanovnika. Od toga broja, uz domicilno hrvatsko stanovništvo, najviše je Mađara (2500), Nijemaca (1600), Slovaka (500) i Židova (80). U vojničkom dijelu Srijema (Petrovaradinska pukovnija) bilo je znatno više „tuđinaca“, i to Nijemaca 4126, Slovaka 2658, Grka (Cincara) 300 i Židova 290.¹⁴⁸ Židovi od 1840., kada stupa na snagu novi zakon *de Israelitis* (zakonski članak 29./1840.), zauzimaju u privredi Srijemske županije, tj. Vukovara, Iloka i Rume zavidno mjesto. Uz kućarenje i raznovrsno trgovanje oni su i zakupnici vlastelinskih prava, skupljanja šišarki, te krčmi u kojima se točilo piće, posebice rakija.

Novopridošli Židovi otvarali su trgovine u Vukovaru unatoč negodovanju mjesnih trgovaca i Trgovačkog društva. Tako su uz dozvolu Vukovarskog vlastelinstva trgovine otvorili Josip/Joseph/Josef Hiller (došao iz Darde),¹⁴⁹ Friedrich/Frederik Singer¹⁵⁰ i Marko Spiller. Sljedeće 1841. godine doselio se Ignatz Popper s obitelji,¹⁵¹ a 1842. iz posavskoga mjesta Svinjarevci (današnji Davor) dolazi Herman Hann. Dvije godine potom u Vukovaru je i Simon Baum.¹⁵²

Od 1842. započelo je nastanjivanje Židova u selima oko Vukovara i drugim kotarima. Tako popis Židova Srijemske županije iz te godine navodi da su u Iločkom kotaru stanovali Ignaz Wortmann (pet članova) i Jacobus Flösh/Flesh (4). U Indiji, Rumski kotar, živio je Jacob Pollak s deset članova obitelji. U Vukovarskom kotaru u mjestima Trpinji Salamon Rechovsky sa 6 članova, Boboti Heinrich Kohn s četiri člana, u Nuštru su bile obitelji Jakoba Strausza (6), Josipa Spaudija (?), i Jakoba Sterna (6). U Starom Vukovaru živjelo je 13 obitelji s ukupno 69 osoba: Jacobus/Jakob Borovicz (6),¹⁵³ Samuel

¹⁴⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 31–32, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 577, spis 1151/1836; kutija 595, spis 2513/1837; kutija 694, spis 3404/1842.

¹⁴⁸ M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, 48.

¹⁴⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 33–34, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 658, spis 245/1841; proto. Congregat., kutija 678, spis 3057/1841; a. c., kutija 672, spis 2060/1841; kutija 677, spis 2802/1841; kutija 688, spis 1471/1842; kutija 698, spis 590/1843; kutija 701, spis 1672/1843; kutija 719, spis 1661/1844; kutija 720, spis 2013/1844; kutija 730, spis 618/1845; kutija 735, spis 1945/1845; kutija 739, spis 2950/1845.

¹⁵⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 36, HR-HDA-31, Srijemska županija, kutija 694, spis 3624/1842. Fridrik Singer došao je iz Bonyhada i u iznajmljenoj kući s dozvolom vlastelinstva otvorio je dućan.

¹⁵¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 37. Ignatz Popper došao je u Vukovar 1841. iz Bonyhada, navodno s otpusnicom i uvjerenjem o dobrom vladanju, pa je po dolasku u grad prihvatio sve podaničke terete i plaćao je kontribuciju, da bi mu u kolovozu 1845., od strane skupštine bilo naređeno da se iseli iz grada. On je na to odgovorio da je u grad stigao s cijelom obitelji i da se nema gdje vratiti, pa je na kraju odlučeno da ipak ostane.

¹⁵² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 35–37, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 655, spis 2831/1840; kutija 678, spis 3078/1841; kutija 691, spis 2784/1842.

¹⁵³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 29; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 588, spis 1197/1837; kutija 754, spis 2112/1846. Jakob Borovitz je 1836. stanovao kod Sečuja i bio je arendator krečane/vapnare u vukovarskom kotaru s 335 forinti zakupnine. Deset godina kasnije 1845./46. javlja se u Vukovaru gdje je držao u zakupu tri krčme vukovarskog vlastelinstva: u Novakima 65 forinti

Singer (8), Julijana/Juli Hamburger (1), Leopold Czeizl/Ceizsel (5), Moricz Schmutzer (5), Abraham Schmutzer (7), Abraham Hamburger (4), Marcus Handler (1), Israel Goldmann (6), Benedikt Handler (7), Josip Roth (8), Jacobus Fuchs (6), Isaac Poper (5), te po mjestima vukovarskog kotara: u mjestu Markušica Jacobus Durnbach/Dirnbach (3), u Ostrovici Marcus Fischer (2) i u Jarmini Adam Fürst (4).¹⁵⁴ Godine 1842. u Vukovar se doselio Herman Hann iz Svinjarevaca, a 1844. Simon Baum.¹⁵⁵

Budući da ima i drugih popisa koji ukazuju na neke nelogičnosti, teško je pratiti dosljedno tijek doseljavanja Židova u Srijem. Naime, u jednom su popisani, a u drugom nisu. Tako prema službenim popisima muškaraca s obzirom na vjersku pripadnost u godinama 1810. i 1825. nije popisani nijedan Židov, a prema popisu iz 1847. bilo ih je 174 muškoga spola.

The image shows a handwritten ledger with several columns. The columns are headed with names of locations: 'Vukovar', 'Markušica', 'Ostrovica', and 'Jarmina'. The rows list individual names, such as 'Abraham Schmutzer', 'Leopold Czeizl', 'Moricz Schmutzer', 'Abraham Schmutzer', 'Abraham Hamburger', 'Marcus Handler', 'Israel Goldmann', 'Benedikt Handler', 'Josip Roth', 'Jacobus Fuchs', 'Isaac Poper', 'Herman Hann', and 'Simon Baum'. The entries are organized in a grid-like fashion, with checkmarks or small numbers in the columns, indicating the presence or absence of individuals in specific locations.

Popis Židova u vukovarskom kotaru 1842./1843.
(MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1, N 31/1845)

zakupnine, u Tovarniku 700 forinti i u Jankovcima 320 forinti zakupnine. Iduće godine 1846./47. imao je u zakupu i krčmu u Mikluševcima – 30 forinti zakupnine. Osim njega, zakup općinske krčme u Negoslavcima i Tovarniku imao je Mojsije Borovitz, očito član njegove obitelji.

¹⁵⁴ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, spis F1, No 98/1842.

¹⁵⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 37–38, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 742, spis 3245/1845; kutija 752, spis 1720, 1721/1846. Sva trojica primljeni su 1846. za podanike i održali se u Vukovaru.

Unatoč tom doseljavanju i četrdesete godine 18. stoljeća obilježilo je opiranje mjesnog trgovačko-obrtničkog sloja doseljavanju Židova.¹⁵⁶ Veći dio Židova koji je povremeno dolazio u Srijemsku županiju od 1840. tu ostaje, ali u tzv. inkvilinskom statusu bez nepokretne imovine, bez kuća i sesionalnog zemljišta. Poneki su uz prešutnu dozvolu uprave Vukovarskog vlastelinstva u nekim selima, i prije te godine, stekli kuće i zemljišta iako do 1840. nisu za to imali zakonsko pravo. Od 1842. počeli su kupovati kuće i u Vukovaru, nailazeći i dalje na otpor.¹⁵⁷ Popis Židova Vukovarskog kotara iz 1842./43. poslan Ugarskom namjesničkom vijeću navodi 30 obitelji, od kojih je 15 živjelo u Vukovaru, a ostali u okolnim selima. Tako su u Starom Vukovaru popisani: Abraham Schmutzer (6 članova), Mauritius/Marcus/Moritz Schmutzer (4), Benedikt Handler (8), Leopold Czeizel (8), Abraham/Avram Hamburger (8), Jacob Borovicz (3), Jacob Fuchs (7), Izrael Goldman (6), Philip Handler (8), Abraham Lustig (2), Ignjaz Popper (3), Josef Roth (7), Fridrih Singer (6), Samuel Singer (12) i Marcus Veisz/Weiss (7); u Trpinji Salamon Rechovsky (3), u Bršadinu Simeon Silberger/Silberberger (7), u Veri Salamon Gartner (3), u Boboti Henricus Kohn (3), u Pačetinu Moyses Shlesinger (6), u Tordincima Samuel Krausz/Krauss (5), u Korođu Alexander Hirt (5), u Gabošu Markus Langer (4), u Markušici Jacobus Dirnbach (3), u Jarmini Adam Fürst (3), u Ostrovu Marcus Fischer (3), u Nuštru dvije obitelji Jacobus Strausz (3) i Jacob Spadi (2), u Cerni Jacob Goldstein (2) i u Marincima Elias/Ilija Baum (2). Sveukupno 150 osoba.¹⁵⁸

U Tovarničkom kotaru 1843. živi 10 obitelji i nastanjeni su ovako: u Jankovcima je stanovala udovica Catarina/Fani Stein (48 godina) s djecom: sinovima Mauritiusom (16 godina), Davidom (4) i kćerima Annom (20 godina) i Theresijom (12 godina), ukupno pet članova. U Svinjarevcima je stanovao Leopold Fuhrmann (33 godine) sa ženom Franciskom (31 godina) i kćerima Annom (10 godina) i Regi (7 godina) te sinom Josipom (godina i pol). Kod njega u službi nalazio se Ignatz Grün iz Lovasa (20 godina) te služavka iz Vukovara Clara Fuchs (15 godina). Sve skupa 7 osoba. U Berku je bila obitelj Maruitiusa/Moritzza Herzoga (34 godine) koji je živio sa ženom Franciskom (32 godine), sinom Filipom (8 godina), Jakobom (5 godina) i kćeri od 9 godina. Sve skupa pet članova. U Čakovcima živi Simon Braun (30 godina) sa ženom Rosaliom od 24 godine. Sve skupa dva člana. U Negoslavcima živi Leopold Stein (33 godine) sa ženom Franciskom (29 godina) i sinovima Samuelom (10 godina), Morizom (6 godina) i Hermanom (1 godina), kćeri Theresijom (8 godina) i služavkom rodnom iz Retkovaca Evom (18 godina). Sve skupa ih je sedam članova. U Sotinu živi Samuel König (32 godine) sa ženom Rosalijom (28 godina), kćeri Mariom (2 godine) i služavkom Theresijom od 17 godina. Sve skupa ih je četiri člana. U Lovasu živi obitelj Izraela Grüna (29 godina) sa suprugom Rosalijom (25 godina) i služavkom Franciskom (18 godina). U njihovu domaćinstvu živi i sluga Josip Klein (15 godina). Sveukupno u tom domaćinstvu žive četiri osobe. Potom u Ilači Salamon Fuhrmann (55 godina) i žena Maria (50 godina). S njima u domaćinstvu su sluga Leopold (20 godina) i sluškinja Goldi (18 godina). Sve skupa četiri osobe. U Šarengradu živi Moritz Bresslauer (26 godina) sa suprugom Sophijom Natom

¹⁵⁶ S. GAVRILOVIĆ, Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849., 95.

¹⁵⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 36–38, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 751, spis 1382/1846.

¹⁵⁸ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaeorum*, F1, N 31/1845.

Morgenstern (20 godina), sinom Salamonom od jedne godine i sluškinjom Evom Spiczter koja je došla iz Palanke. Sve skupa četiri osobe. I u Tovarniku živi obitelj Henricusa Schönfelda (48 godina) sa ženom Katarinom (35 godina) i kćerima Teresijom (17 godina), Rosalijom (8 godina) i Johanom (6 godina) te sinom Filipom (4 godine). S njima je u domaćinstvu sluškinja Elizabeta (20 godina), koja je došla iz Banata. Sveukupno sedam članova. Prema navedenim podacima, u tovarničkom kotaru bilo je 49 osoba židovske vjeroispovijesti.¹⁵⁹

Godine 1845. u Vukovarskom kotaru živi 31 obitelj, s tim da je došlo do smanjivanja broja obitelji u Starom Vukovaru, u kojemu je popisano 13 obitelji, umjesto Ignjaza Popera glava obitelj postao je Isak Popper, Josef Roth je umro, pa je njegova žena Katharina Roth preuzela kućanstvo, osamostalio se Herman Handler, nema više obitelji Marcusa Weissa, Abrahama Lustiga, Izraela Goldmana, a u gradu je nova obitelj Bet Goldstein. U Novom Vukovaru popisano je Josip Hiller, u Pačetinu je i dalje M. Schlesinger, u Boboti H. Kohn, u Bršadinu S. Silberberger, u Trpinji S. Rechovsky, u Korodu A. Hirt, u Tordincima S. Krauss, u Gabošu M. Langer, u Markušici J. Dirnbach, u Jarmini A. Fürst, u Ostrovu M. Fischer, u Veri S. Gartner i dvije nove obitelji David Goldstein i Theresija Goldstein, u Nuštru su i dalje dvije obitelji J. Spadi i J. Strauss, u Cerni J. Goldstein i u Marincima E. Baum.¹⁶⁰

Sljedeće su godine u tom kotaru popisane 33 obitelji, odnosno 136 osoba, i to u Vukovaru 16, jer su se doselili Adolf Soor sa ženom, te Hermann Hahn, Fridrik Basic i Mojses Schlesinger, a ponovno je popisana i obitelj Marcusa Weissa. U ostalim mjestima popisane su obitelji iz prethodnog razdoblja.¹⁶¹

Prema popisu iz te 1846. godine nekretnine u Srijemskoj županiji imali su: Leopold Borovicz/Borowitz i Mavro Grun/Grün u Erdeviku, Gabrijel/Gavro Weiss kuću i zemlju u Lovasu, Mavro Herzog u Berku, Leopold Fuhrmann u Svinjarevcima, Franciska Schmutzer u Negoslavcima, Jakob Strausz/Strauss kuću u Nuštru, Heinrich Kohn u Boboti, Salomon Rechovsky u Trpinji, Jakob Dirnbach u Markušici, Salomon Gartner u Veri, Samuel Baum u Čakovcima, Ilija Baum u Marincima i Abraham Schmutzer u Vukovaru. Izvan Vukovarskog vlastelinstva Židovi nisu posjedovali nekretnine.¹⁶²

Budući da je bilo različito tumačenje zakona iz 1840. godine, te se smatralo da Židovi ne smiju u vlasništvu imati nekretnine, Županijska skupština 1846. tražila je od Židova s područja Vukovarskog vlastelinstva da u roku od tri mjeseca prodaju kuće, dok je sudac toga vlastelinstva smatrao da im se ne može oduzeti privatna imovina (kuće i zemlja). Stoga do početka jeseni te godine gotovo nitko nije prodao svoju nepokretnu imovinu pa je Županijska skupština naredila da im se navedena imovina proda putem dražbe. Nakon što su se obratili Ugarskom namjesničkom vijeću, koje je drukčije presudi-

¹⁵⁹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 31/1845.

¹⁶⁰ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 12/1846.

¹⁶¹ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 13/1847.

¹⁶² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 39–40, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 758, spis 2985/1846; kutija 758, spisi 2548/2997/1846. molba od 6. veljače 1847. fascikl 827/1847. U popisu su oni Židovi koji su imali nekretnine i koji su ih morali po odluci županije iz 1843. prodati, ali su se žalili vladaru.

lo, Županijska skupština povukla je svoju odluku.¹⁶³ Židovi su se obratili u vladaru, no na kraju je Ugarsko namjesničko vijeće presudilo da vlasnicima nekretnina županija da razuman rok za prodaju nekretnina. U međuvremenu je izbila revolucija koja je navedeno stanje legalizirala, pa su navedeni Židovi zadržali svoje nekretnine.¹⁶⁴

Uz trgovinu, Židovi su najčešće imali u zakupu gostionice. Između 1845. i 1847. krčme u zakupu imali su: Jakob Borovitz imao je u zakupu krčme u Novakima, Tordincima i Jankovcima, Samuel Krausz u Bršadinu (250 forinti arende) i Tordincima (220), Aleksandar Hirt u Korođu (290), Jakob Dirnbach u Antinu (95) i Markušici (20), Mojsije Schlesinger u Pačetinu (205), Simeon Pollak u Bršadinu (30), Henrik Klajber u Ilači (85), Jakob Bresslauer u Novakima (5) te Leopold Fürhmann u Svinjarevcima (125 forinti). Zakupnici su bili i Josip Hiller u Novom Vukovaru (prihod od 300 forinti srebra), Samuel Krausz/Krauss u Tordincima (120), Jakob Spadi u Nuštru (30), Jakob Goldstein u Ceriću (39), Solomon Fuhrmann u Ilači (180) i David Klein u Iloku.¹⁶⁵

Prema Gavrilovićevim izračunima broj Židova u Vukovaru se od 1838. do 1846. godine udvostručio. U Vukovaru su 1838. popisane 42 osobe židovske vjeroispovijesti, 1840. – 50, 1842. – 69, 1846. – 81,¹⁶⁶ a u Srijemskoj županiji se od 1842. do 1847. broj Židova kretao ovako: godine 1842. bilo ih je 121, 1845. 259, 1846. oko 315 i u proljeće 1847. 325. Godine 1842. od svih popisanih Židova samo je njih 20 živjelo u Iločkom i Rumskom kotaru, dok su ostali stanovali u Vukovarskom kotaru. Nešto kasnije, prema županijskom popisu 1845. godine u Vukovarskom kotaru živjelo je 114 osoba ili 29 obitelji s prihodom od 3150 forinti, u Rumskom kotaru deset Židova ili jedna obitelj s prihodom od 120 forinti, u Tovarničkom kotaru 36 (37)¹⁶⁷ osoba ili deset obitelji s prihodom od 3000 forinti, u Erdevičkom kotaru 48 osoba ili 10 obitelji s prihodom od 2750 forinti i u Iločkom kotaru 51 Židov ili 12 obitelji s prihodom od 3350 forinti. Iz toga je vidljivo da ih je najviše bilo nastanjeno u srijemskim gradovima Vukovaru, Rumi i Iloku, odakle su najlakše mogli održavati trgovačke veze s Bačkom i drugim dijelovima Ugarske.¹⁶⁸ Ovdje treba pribrojiti i vojnički dio Srijema, tj. Petrovaradinsku pukovniciju koja je bila dio Vojne krajine (u kojoj su se nalazila tri vojna komuniteta Zemun, Karlovci i Petrovaradin s Bukovljem), a za koju zbog nedostatka dokumenata nije moguće utvrditi točan broj židovskog stanovništva.¹⁶⁹

¹⁶³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 39–40.

¹⁶⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 39–40.

¹⁶⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 39–40, HR-HDA-31, Srijemska županija a. c., kutija 760, spis 3262/1846, kutija 748, spis 641/1846.

¹⁶⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 30, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 656, spis 9/1841; kutija 660, spis 527/1841; kutija 692, spis 3022/1842; kutija 761, spis 3952/1846.

¹⁶⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 60. U ovom popisu autor Gavrilović navodi jednu osobu više za tovarnički kotar.

¹⁶⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 30, 43–46, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 692, spis 3022/1842; kutija 748, spis 641/1846; kutija 761, spis 3952/1846; kutija 766, spis 1050/1847; S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 60.

¹⁶⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 65–66.

Trgovište Vukovar

Stari Vukovar

1. Jakob Borovitz, 4 člana, prihod 1845. 300 for.; 1846. 200 for.
2. Fridrich Singer, 10 članova, prihod 400 for.
3. Samuel Singer, 5 članova, prihod 1845. 100 for., 1846. učitelj
4. Benedikt Handler, 7 članova, prihod 1845. 80 for.; 1846. 140 for.
5. Leopold Czeizel, 5 članova, prihod 80 for.; 1846. 100 for.
6. Jakob/Jakov Fuchs, 6 članova, prihod 1845. 60 for.; 1846. 100 for.
7. Isak/Izak Poper, 5 članova, prihod 1845. 40 for; 1846. 100 for.
8. Abraham Schmutzer, 6 članova, prihod 50 for.
9. Moritz Schmutzer 2 člana, prihod 50 for.
10. Katarina Roth, 3 člana, prihod 1845. 20 for.
11. Herman Handler, 1 član, prihod 1845. 30 for.
12. Bet Goldstein, 9 članova, prihod 1846. 10 for.
13. Abraham Hamburger, 2 člana, prihod 1845. 10 for.; 1846. 200 for.
14. Marko Weiss, 3 člana, prihod 1846. 100 for.
15. Adolf Sohr, 2 člana, prihod 1846. 60 for.
16. Herman Hann, 5 članova, prihod 1846. 80 for.
17. Fridrih Basic, 1 član, prihod 1846. 200 for.
18. Marko Handler, 1 član, prihod 1842. 100 for.
19. Izrael Goldman, 6 članova, prihod 1842. 250 for.

Novi Vukovar: Josip Hiller, 1 član, prihod 1845. 500 for.

Mjesta Kotara Vukovar

Pačetin: Mojsije Schlesinger, 3 člana, prihod 1845. 200 for; 1846. 220 for.

Bobota: Henrik Kohn, 4 člana, prihod 1845. 400 for; 1846. 220 for.

Bršadin: Simon Silberberger, 2 člana, prihod 1845. 20 for.; 1846. 50 for.

Trpinja: Samuel Rechovsky, 7 članova, prihod 1845. 50 for.

Korođ: Aleksandar Hirt, 6 članova, prihod 1845., 1846. 100 for.

Tordinci: Samuel Krauss, 4 člana, prihod 1845., 1846. 120 for.

Gaboš: Marko Langer, 4 člana, prihod 1845., 1846. 70 for.

Markušica: Jakob/v Dirnbach, 6 članova, prihod 1845. 100 for.; 1846. 80 for.

Jarmina: Adam Fürst, 3 člana, prihod 1845., 1846. 80 for.

Ostrovo: Marko Fischer, 4 člana, prihod 1845., 1846. 50 for.

¹⁷⁰ Gavrilović je u svojoj knjizi o „Jevrejima u Sremu“ na osnovu raznih popisa rekonstruirano židovske obitelji u Srijemskoj županiji koje se spominju u popisima od 1841. do 1847. Budući da taj popis navodi koje su židovske obitelji sredinom 19. stoljeća naseljavale Srijemsku županiju, popis je prenesen u cijelosti.

Vera: Salomon Gartner, 3 člana, prihod 1845. 50 for; 1846. 100 for.
David Goldstein, 1 član, prihod 1846. 100 for.
Terezija Goldstein, 1 član, prihod 1846. 50 for.

Nuštar: Jakob Stern, 2 člana, prihod 1842. 300 for.
Jakob Spadi, 2 člana, prihod 1845., 1846. 30 for.
Jakob Strauss, 4 člana; prihod 1845., 1846. 50 for.

Cerić: Jakob Goldstein, 2 člana, prihod 1845., 1846. 30 for.

Marinci: Ilija Baum, 2 člana; prihod 1845., 1846. 40 for.

Mjesta Kotara Tovarnik

Tovarnik: Henrik Schönfeld, 4 člana, prihod 300 – 400 for.

Svinjarevci: Leopold Führmann, 2 člana, prihod 200 for.

Berak: Mavro Herzog, 4 člana, prihod 400 – 500 for.
Salamon Weiss, 2 člana, prihod 100 – 150 for.

Ilača: Salomon Führmann, 7 članova; arendator, prihodi 1000 – 1250 for.

Lovas: Gabor/Gašpar Weiss, 2 člana, prihod 100 – 150 for.
Mavro Bresslauer, 4 člana, prihod 300 – 400 for., od 1847. u Šarengradu
Bernard Brah, 1 član, prihod 100 – 120 for.
Ignatz/Ignjat Borovitz, 5 člana, prihod 200 – 220 for.

Negoslavci: udovica Fani Stein, 5 članova, prihod 100 for.

Petrovci: Samuel Kohn, 2 člana, prihod 100 for.

Čakovci: Simon Baum, 3 člana, prihod 100 for.

Jankovci: udovica Katarina Stein, 7 članova, prihod 200 for.

Sotin: Leopold Cziezl, 4 člana, prihod 180 for.

Mikluševci: Simon Führmann, 2 člana, prihod 80 for.

Novak: Jakob Bresslauer, 7 članova, prihod 200 for.

Mjesta Kotara Erdevik

Bingula: Herman Baum, 4 člana, prihod 300 for.

Gibarac: David Pollak, 7 članova, prihod 300 for.

Mandelos: Isak Rosenberg, 2 člana, prihod 250 – 400 for.

Šid: Ignatz Steiner, 6 članova, prihod 600 – 800 for.
Adam Lustig, 3 člana, prihod 400 – 600 for.
Jakob Hirt, 10 članova, prihod 2000 – 4000 for.
Josip Altver, 10 članova, prihod 100 – 200 for.

Čalma: Bernard Krauss, 4 člana, prihod 800 – 1000 for.

Ležimir: Jakob (Ignatz) Cingler/Zingler, 3 člana, prihod 350 for.

Divoš: Ignac Stern, 8 članova, prihod 300 – 500 for.

Erdevik: David Borovitz, 3 člana, prihod 200 – 600 for.

Mojsije Grimm, 8 članova, prihod 150 – 250 for.
Bapska: Jakob Bresslauer, 5 članova, prihod 300 for.
Kukujevci: Leopold Lederer, 3 člana, prihod 800 – 1000 for.
Bačinci: Josip Rosenberger, 5 članova, prihod 450 for.

Mjesta Kotara Ruma

Ruma: Filip Bondi, 3 člana, prihod 100 for.
Indija: Jakob Pollak, 10 članova, prihod 120 for.

Mjesta Kotara Irig

Jazak: Jakob Krauss, 4 člana, prihod 200 for.
Šiljam: Adolf Rosenberg, 2 člana, prihod 50 for.

Mjesta Kotara Ilok

Ilok: Samuel Funk, 1 član, zanatlija, prihod 360 for.
Ignatz Wortmann, 7 članova, prihod 500 for.
Marko Lang, 2 člana, prihod 400 for.
David W. Klein, 3 člana, arendator, prihod 500 for.
Sor: Marko Berger, 8 članova, prihod 40 – 100 for.
Ljuba: Adam Stern, 8 članova, prihod 50 – 100 for.
Neštin: Leopold Fless/Flösh, 5 članova, prihod 100 for.
Vizić: Marko Klein, 2 člana, prihod 100 – 380 for.
Susek: Jakob Flösh, 4 člana, prihod 100 – 380 for.
Sviloš: David Rosing, 3 člana, prihod ?
Banoštar: Moritz Spitzer, 3 člana, prihod 120 – 280 for.
Cerević: Ignatz Wilhelm, 3 člana, prihod 1845. 1400 for.; 1846. – 1847. 350 for.
Josip Levit/Levi, 1 član, kirurg.¹⁷¹

Na kraju ovoga razdoblja može se zaključiti da su se od *Tolerancijskog patenta* 1783. do 1848. i izbijanja revolucije, Židovi ustalili kao naseljenici u Srijemskoj županiji s vidljivim porastom brojnosti svake godine. Njihovo naseljavanje, ali i pokretanje poslova i trgovine bilo je često onemogućavano od strane mjesnih pojedinaca, vlastelinstva, Trgovačkog društva i uprave Srijemske županije. Izdavane su im dozvole za naseljavanje i pokretanje poslova koje su se opozivale kako bi tko izrazio na njih primjedbu. Najveći problem bilo je često razmimoilaženje u shvaćanju, ali i tumačenju novodonesenih zakona, koje je Ugarsko namjesničko vijeće i uprava Srijemske županije tumačila na jedan način, a

¹⁷¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 43–46; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 692, spis 3022/1842; kutija 748, spis 641/1846; kutija 761, spis 3952/1846; kutija 766, spis 1050/1847.

pojedinci, vlastelinstvo, Trgovačko društvo na drugi način. Tako je poznati članak 29./1840. koji je dopuštao Židovima naseljavanje u gradove u Ugarskoj te „pridruženim zemljama“ (misli se na Hrvatsku i Slavoniju) i kupovinu zemljišta, županijska vlast tumačila tako da je Židovima dopuštena kupovina nekretnina samo u slobodnim kraljevskim gradovima, a drugdje ne, dok je Vukovarsko vlastelinstvo i Ugarsko namjesničko vijeće odlučilo da spomenuti zakon vrijedi za sve gradove.¹⁷²

Razglednica, most preko Vuke

Nerijetko su se pojedinci – predstavnici vlasti, trgovaca i zanatlija pozivali na municipalna prava Trojedne Kraljevine i na zakon iz 1790. koji je za njih bio važeći i po kojem je dobivanje zavičajnosti Židova usporeno i ograničavano, ali u stvarnosti je bilo drukčije jer su odluke Ugarskog sabora ili vladara bile jače od pozivanja na municipalna prava. Iako je Srijemska županija 1843. odlučila Židovima ne dopustiti da imaju nepokretnu imovinu na području Srijemske županije i Vukovara i da oni koji su ju stekli moraju i prodati, do 1848. nijedan Židov nije bio lišen svoje nekretnine. Takva razmimoilaženja u tumačenju zakona često su se ponavljala i u drugim područjima, posebice na Zakonu o kućarenju. Zbog svega toga Židovi su u Srijemskoj županiji i Vukovaru do 1848., ali i kasnije živjeli u stalnoj opasnosti od protjerivanja, oduzimanja robe i onih nekretnina koje su stekli od 1840., ali na njihovu sreću, protjerivanje, kao i oduzimanje imovine nije se dogodilo, čak ni nakon revolucije 1848. godine jer su Židovi u Vukovaru očuvali svoju nepokretnu imovinu i učvrstili svoj položaj u Srijemu. Česti godišnji i tjedni sajmovi u Srijemskoj i Bačkoj županiji i drugdje, utjecali su na razvitak trgovine, a time i na doseljavanje židovskih trgovaca.¹⁷³

¹⁷² HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 698, spis 554/1843; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 39.

¹⁷³ S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 22, 59.

Veći dio Židova koji je potajno dolazio u Srijemsku županiju do 1840. uspio se u njoj i održati, ali u tzv. inkvilinskom statusu, bez nepokretne imovine, bez kuća i sesionalnog zemljišta. Poneki su uz prešutnu dozvolu uprave vukovarskog vlastelinstva u nekim selima stekli kuće i zemljišta, iako do 1840. godine nisu za to imali zakonsku osnovu, a od 1842. Židovi su počeli kupovati kuće i u Vukovaru, nailazeći na otpor domaćeg trgovačkog staleža i općine.¹⁷⁴

Njihovo je naseljavanje teklo sporo, ali kontinuirano i unatoč restriktivnim odredbama, niže županijske vlasti nisu se protivile dolasku Židova iz praktičnih razloga. Zamjetno je, naime, da su novi doseljenici trgovinom i poduzetništvom poticali ekonomski razvoj i pokretali umrtvljene tokove gospodarstva koje su inače kontrolirali cehovi. Prema *Židovskom kalendaru* iz 1848. godine koji donosi podatke o zanimanjima Židova za 1846., objavljeni su i podaci za Židove u četiri hrvatske županije (virovitička, srijemska, zagrebačka i varaždinska). Prema njima u Srijemskoj županiji u trgovinu je bilo uključeno 56 Židova, samo jedan u industriji, dvojica su se bavila zemljoradnjom, a trojica profesionalnim zanimanjima (učitelj, liječnik i sl.).¹⁷⁵

Liberalizacija zakonodavstva u Monarhiji, ukidanje tolerancijske takse i osnivanje židovskog tijela u Srijemskoj županiji utjecali su na brže useljavanje Židova u Srijem i Vukovar, u kojem je već 1850. godine živjelo 122 Židova (104 u Starom i 18 u Novom). S takvim stanjem sve se više mirila županijska skupština koja je 1847. u svojoj predstavi delegatima na Saboru dopustila useljavanje Židova i izrazila želju da Židovi osim drugih uvjeta, trebaju znati i „slavonski jezik“.¹⁷⁶

Osnutak i djelovanje Židovske bogoštovne općine

Iako su se židovske vjerske zajednice *kehile*¹⁷⁷ na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije počele osnivati od 1783. godine,¹⁷⁸ do 1848. nije zabilježeno aktivnije njihovo djelovanje. U Vukovaru je bogoštovna općina osnovana 1832.,¹⁷⁹ i to prema jednim izvo-

¹⁷⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 38.

¹⁷⁵ Peter I. HIDAS, *Hidden Urbanization: The Birth of the Bourgeoisie in Mid-Nineteenth Century Hungary, Jews in the Hungarian Economy 1760. – 1945.*, Studies Dedicated to Moshe Carmilly-Weinberger on his Eightieth Birthday, edited by Michael K. Silber, The Hebrew University, Jerusalem, 1992., 135–157.

¹⁷⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 43., HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 773, spis 3239/1847; *Srijemske novine*, br. 14., 19. veljače 1908.

¹⁷⁷ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, I., Zagreb, 2004., 105, Židovske općine (kehile) su osnovni oblik organiziranja židovskih zajednica u dijaspori. Kehila je vjerska organizacija koja okuplja Židove radi molitve u sinagogama (*beth ha k'neset*), osigurava vjersko obrazovanje, proslave praznika, a sve prema židovskoj tradiciji. Za osnivanje kehile potrebno je najmanje 10 odraslih Židova muškaraca.

¹⁷⁸ Nastajale su uglavnom spontano radi organizacije vjerskog (bogoštovlja, osiguranja vjerskih pogreba, omogućavanja vjerskih škola i mesara za ritualno klanje – šahtera), a i svakidašnjeg života Židova (potpore siromašnima, udovicama i siročadi).

¹⁷⁹ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 366; HR-HDA-80 – *Zemaljska vlada – Odjel za bogoštovlje i nastavu* (BINZV), kutija 30/1892., spis 33 (14.496/1892.). Godine 1892. u dopisu je navedeno da općina postoji dulje od 60 godina.

rima, a prema drugima pet godina kasnije. Naime, iz 1837. postoji predstavka te općine upućena Županijskoj skupštini sa zamolbom da se dopusti povratak starog šahtera/koljača Bernharda Obersohna koji je zato što nije imao stalni boravak morao otići iz trgovišta. Skupština je tu zamolbu odbila.¹⁸⁰ Uz osnutak općine vezuje se mogućnost osnutka već 1815., jer, prema podacima, ta je općina 1865. proslavila 50. godišnjicu svojega postojanja. Međutim, budući da za to nema pouzdanih izvora, osim spomenutog jubileja, ta godina ne uzima se za godinu osnivanja.¹⁸¹ Doduše, moguće je da su Židovi prije osnutka općine bili okupljeni u zajednicu, jer ih je u prvim desetljećima 19. stoljeća u trgovištu više od 30.

Predstavka vukovarske židovske općine županijskoj skupštini u kojoj moli odobrenje povratka starog šahtera (HDA, Srijemska županija, kutija 598 prot. Cog. 3124/1837)

Najpouzdanije podatke kako su općine u svojoj organizaciji u Hrvatskoj izgledale, nalazimo u dekretu o naseljavanju Židova u Varaždinu ili *Einsiedlungsdekret für die Varasdiner Judengemeinde* iz 1811. godine (tu su ispravu varaždinski Židovi zatražili već 1807.). Budući da nam za većinu općina nedostaju dekreti, možemo pretpostaviti da su se oni izdavali zasebno za svaku općinu, istovremeno poštujući specifične razlike i između Židova, i između gradova. Budući da nemamo dokument kako je vukovarska židovska

¹⁸⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 31.; HR-HDA-31, Srijemska županija, Prot. Congreg., kutija 598, spis 3124/1837.

¹⁸¹ G. DIAMANT, *A zsidók*, 42–43.

općina djelovala, i je li uopće imala dekret, kao primjer navodimo dekret varaždinske židovske općine kako bismo pokazali kako je izgledala organizacija židovskih općina u Hrvatskoj i Slavoniji. Varaždinski dekret je uz odobravanje naseljavanja određivao uvjete kojih su se Židovi u gradu morali pridržavati.¹⁸² U njemu su poimence navedene obitelji kojima se dopušta naseljavanje uz uvjete koji su napisani u pet poglavlja i 72 paragrafa. Uz dopuštenje za naseljavanje, dekret im je otežao bilo kakvo obavljanje poslova, pa je čak tendencija dekreta bila i smanjivanje broja toleriranih židovskih obitelji. S jedne strane dekretom im je dopušteno da imaju svoj (II. glava § 1.) molitveni dom, rabina, šahtera i ritualno kupalište (*mikveh*), a s druge strane mnogo toga im je zabranjivao tako da je svakoj kćeri ili udovici, bilo zabranjeno da se uda za stranca, koji bi u gradu ostao i stvorio novu obitelj (II. glava § 8.). Dekret je naravno u skladu s Patentom *Gens Judaica* odredio tolerirane Židove koji su se popisivali u registar (I. gl. § 4.) i osim njih nikome nije bilo dopušteno da se naseli te ukoliko bi obitelj izumrla, nije smjela biti nadoknađena drugom obitelji (I. glava § 6.) Svatko je mogao trgovati domaćom robom i proizvodima (III. glava § 6.). Sve ugovore morali su sastavljati na hrvatskom ili njemačkom jeziku i pismu (III. gl. § 7.) Dopušteno im je da biraju na tri godine predsjednika općine (iz vlastite sredine, rođenog tuzemca i između četiri kandidata), koji vodi poslove općine, kao i rabina i šahtera (III. gl. § 16.).¹⁸³

Takav vjerski oblik židovskih općina zadržao se sve do veljače 1846. kada su se Židovi zbog novih liberalnih zakona u Ugarskoj organizirali kao društvena zajednica.

Od sredine veljače 1846. Vukovarska židovska bogoštovna općina organizirana je kao zajednica svih Židova u Srijemu. Na čelu se nalazio vrhovni knez (*Obervorsteher*) s četiri okružna delegata (*Bezirks-Deputirten*) te jedan odbornik (*Ausschussmann*) iz svakog kotara, koji bi se s njima savjetovao o važnim pitanjima za cjelokupnu zajednicu. Svi su bili birani na tri godine. Prvi vrhovni knez bio je Friedrich Singer iz Vukovara (stigao u Vukovar 1840.),¹⁸⁴ okružni delegati Henrich Kohn iz Bobote, D. (David) V. (Wiliam) Klein iz Iloka, Jakob Schönfeld iz Tovarnika i Leopold Lederer iz Kukujevac, a odbornici Leopold Czeizel iz Vukovara, Jakob Dirnbach iz vukovarskog kotara, Leopold Fhurmann iz tovarničkog kotara, David Borowitz iz kotara Erdevik i Ignatz Wortmann iz iločkog kotara. Sve je članove potvrdio podžupan Srijemske županije Josip Žitvaj.¹⁸⁵

Jedno od najvažnijih pitanja izabranog tijela, uz sprečavanje međusobne konkurencije sunarodnjaka, bilo je plaćanje tolerancijske takse koja se već duže vrijeme na po-

¹⁸² Vid LONČARIĆ, „Uredba poglavarstva grada Varaždina iz 1811. O dopuštenom broju, pravima i obavezama Židova u Varaždinu“, *Fontes*, 3, Zagreb, 1997., 311. Udovoljavajući želji varaždinskih Židova, Poglavarstvo je izdalo na njemačkom jeziku dokument pod nazivom *Einsiedlungs-Decret für Varasdiner Juden-Gemenide*, koji je 30. studenog 1811. potpisao gradski bilježnik Ebner.

¹⁸³ GLÜCK, Rudolf, „Dekret o naseljenju Židova u Varaždinu“, *Jevrejski almanah za godinu 5689, 1928. – 1929.*, IV. godište, Vršac, 1928., 44–49. Dekret je imao pet poglavlja koja su bila ovako raspoređena: Glava I. O broju njihovom i naseljenju; Glava II. O vjerskim dužnostima u s ovima spojenim obredima; Glava III. O političkim dužnostima; Glava IV. O pravima i dužnostima opć. predstojnika; Glava V. O kaznama.

¹⁸⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 37, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 750, spis 1349/1846; kutija 778, spis 4244/1847.

¹⁸⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 42, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 750, spis 1349/1846.

dručju županije nije ubirala, jer solana u Osijeku to nije tražila, a kotarski suci to su pravdali time što solana za to nije imala dovoljno izvršitelja.¹⁸⁶ U toj godini 1. ožujka se i u susjednoj Mađarskoj/Ugarskoj raspravljalo o istom pitanju na općezidovskoj skupštini (židovskih općina) u Pešti. Toj raspravi nazočili su i židovski predstavnici iz Srijemske županije koji su izabrani na svojoj skupštini koja je održana 18. veljače 1846. godine. Na njoj su izabrani delegati, i to vrhovni knez Fridrih Singer i trgovac Josip Hiller. Na skupštini je odlučeno da se taksa u iznosu od 1 200 000 forinti plaća svakih devet godina i novac uputi u državnu blagajnu. U otkup su bile uključene i židovske zajednice iz hrvatskih i slavonskih županija, a razmjerno svojem stanovništvu trebale su sudjelovati ovako: zagrebačka židovska zajednica trebala je platiti 8.105,10 forinti, križevačka 2.713,20 forinti, požeška 1.085,20 forinti, srijemska 719,35 forinti, varaždinska 24.301,45 forinti i virovička 5.205,45 forinti.¹⁸⁷ Tu odluku trebale su potvrditi sve židovske općine u Ugarskoj na svojim skupštinama, međutim do sazivanja tih skupština nije došlo, jer je u međuvremenu car i kralj Ferdinand I. 22. lipnja 1846. ukinuo tolerancijsku taksu.¹⁸⁸

Prateći djelovanje zajednice, bitno je istaknuti da su Židovi uz organiziranje *kehile* utemeljili i pogrebno društvo *Hevru Kadišu* koje je unajmljivalo ili kupovalo zemljište za groblje i brinulo se o ukopu svojih članova.¹⁸⁹ Može se pretpostaviti da je u Vukovaru *Hevra Kadiša* osnovana 1830. godine¹⁹⁰ kada je, po nekim pretpostavkama, na židovskom groblju, izvan trgovišta u jugoistočnom dijelu nedaleko od ceste prema mjestu Bogdanovci, pokopan Czeisl (Gašpar ili Leopold).

Uz općinske zajednice redovito su osnivane vlastite konfesionalne/vjerske škole, košer kuhinje, društva za pomaganje udovica i siromašne djece. Do osnivanja vlastitih konfesionalnih škola, bogatiju židovsku djecu podučavali su privatni učitelji.¹⁹¹ Pohadanjne državnih škola omogućio im je Josip II., ali je očito da su se Židovi na početku bunili protiv pohadjanja državnih škola, jer su bili navikli na vlastite vjerske škole. Povodom toga Ugarsko kraljevsko namjesništvo 31. kolovoza 1802. (br. 18.368) obnovilo je vladarevu uredbu u kojoj se naređuje da židovska mladež, koja nije polazila škole, a želi sklopiti brak, mora nadoknaditi propušteno školovanje te je naređeno da se rabini kazne, ukoliko se usprotive toj odluci. Nadzornik i mjesni ravnatelj imali su svaki slučaj protivan toj odredbi prijaviti mjesnoj oblasti.¹⁹² Godinu dana nakon te odredbe, 1803., u Zemunu je otvorena prva privatna židovska škola.¹⁹³

¹⁸⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 37, 42, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 750, spis 1349/1846.

¹⁸⁷ Béla BERNSTEIN, „Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn“, *Gedenkenbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, Breslau, 1900, 599–628, 627.

¹⁸⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 42–43, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 750, spis 1349/1846; kutija 756, spis 2731/1846.

¹⁸⁹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 174.

¹⁹⁰ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1925 – 1926*, I. godište, Vršac, 1925., 291.

¹⁹¹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 175.

¹⁹² Vesna RAPO, „Škole i obrazovanje Židova u Banskoj Hrvatskoj“, *Anali za povijest odgoja*, 1, Zagreb, 1992., 106–107; A. CUVAJ, *Grada za povijest školstva Kraljevine Hrvatske i Slavonije (od najstarijih vremena do 1835.)*, sv. I., Zagreb, 1907., 620.

¹⁹³ G. DIAMANT, *A zsidók*, 34.

Protivljenje školovanju nije dugo trajalo i već se dvadesetih godina u Hrvatskoj i Slavoniji počinju osnivati konfesionalne židovske osnovne škole (Varaždin, Zagreb).¹⁹⁴ No, škola u Vukovaru nije tada osnovana pa su, kao i u drugim sredinama, djecu imućnih Židova podučavali privatni učitelji, a to je uočljivo iz štureg podatka iz 1845. da je trgovac (*quaestor*) Samuel Singer i „učitelj“.¹⁹⁵ Godine 1850. tu se javlja učitelj Abraham Špiro/Spiro.¹⁹⁶

Financijska snaga zajednice očitovala se i u tome jesu li njezini članovi mogli uzdržavati rabina i na taj način imali organiziran vjerski život. Dakako da su brojnije zajednice većinom uz molitveni dom imale i vlastitog rabina. Rabini su uglavnom dolazili iz Mađarske, iako ih je bilo iz svih dijelova Habsburške Monarhije. Školovani su u rabinskim školama – *ješivama* – u Slovačkoj, Moravskoj i Galiciji. One zajednice koje nisu mogle uzdržavati vlastitoga rabina pripadale su pod vjersku nadležnost rabina najbliže općine ili bi uloga rabina pripala najuglednijem članu koji je završio *Talmud Toru*, te tako vodio vjerski život. Bilo je i zajednica u kojima nije bilo rabina, pa su se umjesto njih pojavljivali šahteri/*schachter*, koji su obavljali vjerske rituale. Službenog kantora nije ni trebalo, jer je u vrijeme doseljenja svatko umio predmoliti.¹⁹⁷

Vukovarski Židovi šahtera nepoznata imena imaju već 1801. godine iako je moguće da se zvao Salamon Obersohn, koji se među vukovarskim židovskim obiteljima pojavljuje u popisima tek 1805./1806. godine, no vjerojatno se doselio nekoliko godina ranije i nije bio uveden u popise. Od 1832. do 1838. nije stanovao u Vukovaru jer je optužen za sitnu prevaru pa se sklonio izvan Vukovara. Tko ga je mijenjao na mjestu šahtera, odnosno je li vukovarska židovska zajednica uz njega imala još kojeg šahtera nije poznato, jer se u dokumentima takva osoba ne spominje.¹⁹⁸

Tridesetih godina 19. stoljeća u židovskim zajednicama u Europi dolazi do buđenja prosvjetiteljskog pokreta *Haskale*, te se pod utjecajem pokreta židovske zajednice priklanjaju reformiranoj ili ortodoksnoj struji. U Ugarskoj židovski reformirani svećenici poduzimaju određene korake kako bi potaknuli manje reforme unutar židovstva. One se nisu ticale teoloških pitanja, već su zagovarale promjene u vjerskim običajima.¹⁹⁹ U reformiranju u Ugarskoj prednjači peštanska židovska zajednica općina i 1848. ona se obratila ostalim židovskim općinama unutar ugarskih zemalja da se u reformiranju pridruže njoj, ali nije naišla na veliki odjek. Iako se većina članova Zagrebačke židovske općine priklonila reformiranima, u ostalim židovskim zajednicama Hrvatske i Slavonije do velikih promjena nije došlo. Što se tiče vukovarske židovske zajednice, za nju se može pretpostaviti da se priklonila reformiranoj struji jer u jednom dokumentu vukovarski Židovi podržavaju reforme, ali traže da nove reforme ne diraju vjerske stvari. Ujedno su u njemu vukovarski Židovi predlagali i sazivanje zajedničkog sastanka ugarskih Židova na kojem bi se

¹⁹⁴ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 176–178.

¹⁹⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 41–42, HR-HDA, Srijemska županija, kutija 748, spis 641/1846.

¹⁹⁶ HR-HDA-883, *Matične knjige Židovske općine Vukovar (1850. – 1940.)*, M-918 (rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.).

¹⁹⁷ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 179.

¹⁹⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 31.

¹⁹⁹ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 240–245.

dogovorili o izjednačavanju velikih razlika između drugih vjera i židovstva, no za to treba proći još dvadesetak godina.²⁰⁰

Prva sinagoga i poteškoće oko izgradnje

Kako bi organizirali za svoje pripadnike kvalitetan vjerski život, židovske su zajednice koliko su im to vlasti omogućavale gradile svoje sinagoge. Iako su sinagoge uglavnom urbana pojava, nastalo ih je nekoliko i u razvijenijim slavonskim selima i poluurbanim naseljima.²⁰¹ U prvoj polovici 19. stoljeća zbog zakona koji im je zabranjivao posjedovanje nekretnina molitvene prostorije nalazile su se unutar unajmljenih kuća ili stanova.²⁰² Kuće koje su služile za molitveni dom nisu smjele izgledati kao hram niti se razlikovati od običnih gradskih kuća. Tada su nastajale diskretnom adaptacijom interijera u unajmljenim, a kasnije u vlastitim kućama ili stanovima imućnijih Židova. Izvorno građene sinagoge javljaju se nešto kasnije kao *sinagoge-kuće*, molitveni domovi posebno građeni kao hramovi, koji slijede tradiciju ranih molitvenih prostora, arhitektonski oblikovane kao stambene prizemnice, a rjeđe kao jednokatnice.²⁰³

Do izgradnje prve sinagoge vukovarski su Židovi zajedno sa stanovnicima okolnih mjesta održavali javne propovijedi u kući jednoga bačvara, čije se ime ne navodi.²⁰⁴ Podatak kada je započela gradnja sinagoge nije poznat. Zna se samo da je izgradnja započela na unajmljenom zemljištu u vlasništvu županijskog ranarnika (kirurg, liječnik) Salomona Spitzera, koji je zemljište iznajmio na 32 godine. Salamon Spitzer bio je prvi Židov koji je uopće zaposlen u službi Srijemske županije (1841.). Nakon pet godina rada u Vukovaru kao liječnički pomoćnik imenovan je županijskim kirurgom. Prema dokumentima, u Vukovar je došao 1836. jer tada županijska skupština raspravlja može li ostati i vršiti liječničku službu. U međuvremenu je Salamon Spitzer prešao na katoličanstvo. Koji su bili razlozi njegova prelaska možemo samo naslućivati. Povjesničar umjetnosti D. Damjanović pretpostavlja da je S. Spitzer prešao na katoličanstvo kako bi pomogao zajednici u izgradnji hrama, no možda su njegovi razlozi bili sasvim prizemni, zbog sklapanja braka ili napredovanja u društvu.²⁰⁵

Početak 1845. pojedini mještani (katoličko i pravoslavno stanovništvo) i Vukovarska općina požalili su se podžupanu Srijemske županije na gradnju sinagoge, tvrdeći da je gradnja u suprotnosti s municipalnim zakonima koji vrijede u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Prve žalbe uputili su najbliži vlasnici kuća Andrija Premužić i Teresija Gösner. Premužić je tvrdio da je zemljište na kojem se gradi sinagoga pripalo njemu prije 1822. godine, a Teresija Gösner požalila se Vukovarskom vlastelinstvu da je od grofa Emerika

²⁰⁰ G. DIAMANT, *A zsidók*, 35.

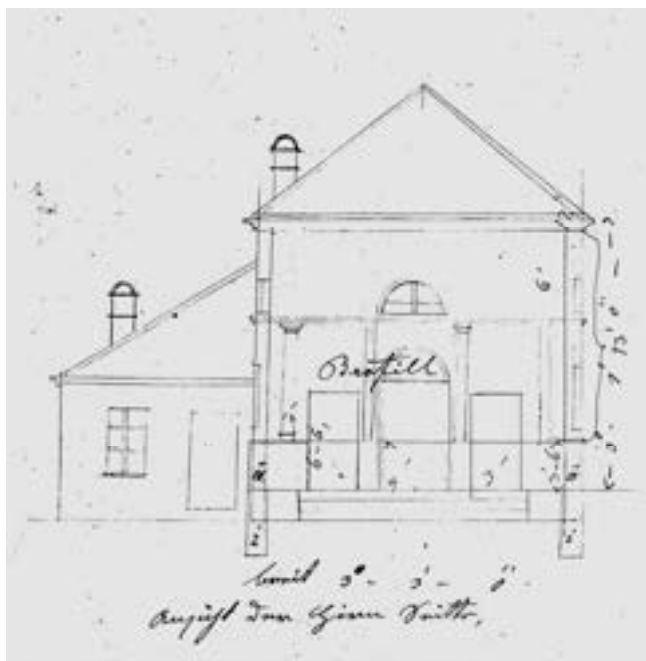
²⁰¹ Zlatko KARAČ, „Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma“, *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., 167–169.

²⁰² Z. KARAČ, „Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma...“, 167–169.

²⁰³ Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga*, 10.

²⁰⁴ J. DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban*, 22.

²⁰⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 31–32; HR-HDA-31, Srijemska županija, kutija 577, spis 1151/1836; D. DAMJANOVIĆ, „O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge...“ 241–257.

Nacrt prve sinagoge (HDA, Srijemska županija, kut. 738, spis 2917/1845)

Eltza dobila jamstvo da se na navedenom zemljištu neće graditi nikakva građevina. Žalila se da će se s krova sinagoge koja je građena tik uz njezinu kuću slijevati kišnica na njezino zemljište i vlažiti zidove njezine kuće. Nakon što tužbe nisu usvojene, sredinom kolovoza te godine započela je organizirana akcija i drugih stanovnika Staroga Vukovara. Stoga se može pretpostaviti da je izgradnja sinagoge započela najkasnije u srpnju 1845. godine. Stanovnici Staroga Vukovara prvo su se obratili tadašnjem bosanskom ili đakovačkom i srijemskom biskupu Josipu Kukoviću, a potom je zajedno s njim sastavljen dopis upućen Srijemskoj županiji. U dopisu su naveli da je gradnja protivna vukovarskim municipalnim zakonima istaknuvši pri tome da se onemogućavanjem izgradnje želi zaustaviti povećanje broja Židova u Vukovaru. Time je bilo očito da su se Vukovarci pribojavali sve većeg jačanja Židova u gospodarskom životu trgovišta, odnosno njihove konkurencije mjesnim obrtnicima i trgovcima.²⁰⁶ U dopisu je biskup Kuković izrazito diplomatski podupirao zahtjev građana. Na optužbe je reagirala i židovska općina koja je na upit Županijske skupštine, dala odgovor u kojem se vide razlozi gradnje i prilaže nacrt sinagoge. Pismo su uputili i potpisali Friedrich Singer/Szinger, starješina općine (predsjednik),²⁰⁷ te istaknuti članovi vukovarske židovske općine Jakob Borovitz, Benedict Handler i Abraham Schmutzer, pravdajući da to nije sinagoga, nego obična kuća za stanovanje s prostorijom za molitvu / molitveni dom (*Domus oratorium, Bethaus*).²⁰⁸ Prema priloženom nacrtu

²⁰⁶ D. DAMJANOVIĆ, „O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge...“, 241–257.

²⁰⁷ D. DAMJANOVIĆ, O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge, 245.

²⁰⁸ HR-HDA-31, Srijemska županija, kutija br. 739., spis br. 2944. Dopis vukovarskih Židova na čelu s Friedrichom Singerom Srijemskoj županiji od 26. kolovoza 1845.

zgrada je trebala imati jedan ulaz i sastojala se od dvije prostorije i kuhinje; jedna soba predviđena je za bogoslužje, a druga prostorija i kuhinja za stan „šahtera“. Nije ucrtan oltar nego samo *aron ha-kodeš* u kojem se čuvaju svici tore i *almemor* (bima), mjesto s kojeg se vodi služba. Iako izgradnja te zgrade nije podrazumijevala gradnju hrama, tvrdnja da to nije sinagoga u osnovi nije točna.²⁰⁹ Nakon diplomatskog odgovora biskupa Kukovića da u osnovi molba vukovarskih građana nema zakonske osnove, Županijska je skupština odgovorila da Židovi ne mogu graditi sinagogu, ali da im gradnju privatne kuće za vjerske obrede ne mogu zabraniti te kuću mogu završiti u vidu „communium domorum“.²¹⁰ Nakon kolovoza 1845. nema više ni jedne pritužbe protiv gradnje sinagoge te je zgrada bez problema izgrađena.²¹¹ Budući da je do kraja 19. stoljeća vukovarska zajednica brojem postala jedna od najvećih u Srijemu, zgrada postojeće sinagoge nije više odgovarala pa je 1889. odmah do nje započela izgradnja nove i veće prema projektu bečkog arhitekta Ludwiga Schönea. Nakon izgradnje nove sinagoge stara zgrada je prodana mjesnim Mađarima za potrebe njihove kalvinističke općine te je adaptirana u crkvu.²¹²

Stara sinagoga (Zbirka fotografija
Gradskog muzeja Vukovar)

Stara sinagoga prodana kalvinima
(Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

²⁰⁹ D. DAMJANOVIĆ, O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge, 246.

²¹⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 41, HR-HDA-31, Srijemska županija, kutija 738. Spis 2917/1845.; kutija 739, spis 2944/1845.

²¹¹ D. DAMJANOVIĆ, O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge, 246.

²¹² D. DAMJANOVIĆ, O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge, 252.

Svakodnevni i vjerski život

Na samom početku doseljavanja Židovi su bili siromašni. Uglavnom su se bavili torbarenjem, odnosno pokućarenjem ili su bili sitni trgovci. Stoga se muškarci nisu ženili dok nisu priskrbili izvjestan imetak pa su bračni parovi bili relativno stariji; prosjek godina ženika je oko 30 godina, a udavača oko 23 godine. U braku su supružnici imali mnogo djece o čemu svjedoče matične knjige rođenih Vukovarske židovske općine. Tijekom 19. stoljeća vanjski svijet donekle je utjecao na svakidašnji život, ali je s druge strane vrlo malo imao upliva na unutarnji život židovskih općina. S vremenom su se među njima izdvojile pojedine obitelji koje su postale ugledne. Iako su se prilagođavali novonastalim prilikama i načinu življenja zadržavali su svoj židovski identitet te čuvali tradicionalne običaje. Tako su slavili praznike i odlazili u bogomolju. U obitelji su se proslavljale *bar micva* i *bat micva*. Obrezivanje (*brit mila*) dječaka neupitno se primjenjivalo kao jedno od temeljnih vjerskih pravila židovskoga naroda, kao simbol židovstva i jamstvo roditelja da će dijete biti odgojeno u židovskom duhu i tradiciji. Nakon obrezivanja svi su nazočni izrekli molitvu zahvalnicu što je dječak ušao u Savez i time bio pripremljen za Toru, brak i svako dobro. Organizirali su vjenčanja – *Hatuna* – i ukapali se na tradicionalni način. Pošto bi čovjek izdahnuo, otvarali bi se prozori kuće i izlila sva voda koja se nalazila u njoj. Tijelo pokojnika položilo bi se na pod, priljubljenih nogu i ruku položenih na prsa, oči zaklopile, a lice prekrilo plahtom. Pokraj glave pokojnika zapalili bi svijeću. Pranje pokojnika obavili bi članovi *Hevra Kadışe*, muškarci bi prali pokojnika, a žene pokojnicu. Prali bi se svi dijelovi tijela uz izgovaranje prikladnih riječi. Potom bi tijelo namazali mirisima, da se spriječi neugodan zadah za vrijeme posljednjeg ispraćaja, šišali bi ga i odjenuli u tahrhim, odjeću za preminule, umotali u talit koji bi odmotali prije ukapanja.²¹³ Jezik kojim su se služili u svakodnevnim prilikama i prilikom trgovanja bio je mađarski ili njemački, a kod nekih obitelji jidiš, kao jezik njihovih roditelja/predaka. Na samom početku hrvatskim su se jezikom židovske obitelji služile vrlo slabo i uglavnom iz potrebe.²¹⁴ Događaji koji će ubrzo uslijediti donijet će brojne promjene ne samo u položaju Židova, već i u njihovom svakidašnjem i vjerskom životu.

²¹³ Više o ovim običajima u Kotel DA-DON, *Židovstvo, Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004., 415–461; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 191–192.

²¹⁴ „Ni „Z“ ni „C“ nego „D“, Morit (Mavro) Herzog“, *Glasovi, sjećanja, život, Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji*, priredila Jasminka Domaš, Zagreb, 2015., 318–319. Prilog je sjećanje o obitelji Herzog iz Šarengrada.

Židovi u Srijemu i Vukovaru 1848./1849.

Godina 1848./1849. jedna je od najvažnijih godina 19. stoljeća u nekim europskim državama. I u Habsburškoj Monarhiji odjek je bio golem. Dana 3. ožujka 1848. u Ugarskom saboru Lajos Kossuth održao je govor u kojem je zahtijevao samostalnu ugarsku vladu, ustavno uređenje Habsburške Monarhije i ukidanje feudalnih odnosa. U Pragu su 11. ožujka zahtijevali sjedinjenje čeških zemalja i potpunu ravnopravnost češkog i njemačkog jezika. U Beču su od 11. do 15. ožujka izbile demonstracije protiv Metternichova režima, uslijed kojih je on odstupio s položaja dvorskog i državnog kancelara. Pri kraju bečkih demonstracija 15. ožujka 1848. izbili su nemiri u Pešti, u kojima su Mađari raspustili dotadašnje Ugarsko namjesničko vijeće i izabrali novu vladu, sastavljenu od pripadnika srednjeg plemstva zagovarajući nezavisnost Ugarske. Sva ta zbivanja odrazila su se i na hrvatskom prostoru.²¹⁵

Tijekom revolucionarnih zbivanja u Habsburškoj Monarhiji austrijskim je Židovima 1848. zajamčena građanska ravnopravnost, pravo na posjedovanje imetka i sloboda službe Božje.²¹⁶ Sljedeća odredba koja je austrijskim Židovima donijela olakšice u položaju, naredbe su austrijskog Ustava od 26. travnja 1848., te neke naredbe iz 1849. Ukinute su im zasebne židovske takse, pa su tom prilikom Židovi bili izjednačeni s kršćanima u porezu. Na kraju revolucije, tj. neposredno prije sloma, i mađarski je krnji revolucionaran sabor 28. srpnja 1849. izglasao emancipaciju Židova, koja je ostala „emancipacija na papiru“. Iako su im ukinute zasebne takse to još nije značilo i promjenu njihova stanja u Ugarskoj i Hrvatskoj. Isto tako su i zagrebački Židovi u ime hrvatskog židovstva za vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848./49. u Hrvatskoj i Slavoniji podnijeli 4. srpnja 1848. molbu odboru Hrvatskog sabora u kojoj su tražili građansku ravnopravnost. Iako im je obećavana ravnopravnost, molba nije ispunjena, jer se Hrvatski sabor oslonio na odluku Ugarskog sabora, koji je donio zaključak da odgađa emancipaciju Židova.²¹⁷

Tijekom 19. stoljeća u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (civilni i vojni dio) odnos prema Židovima bio je podvojen. Naime, jedan dio hrvatskoga društva (liberali) pristajao je uz liberalna načela i zahtijevao ravnopravnost Židova, dok je drugi dio (konzervativci) tražio njihov izgon. Ta su dva suprotstavljena stava 1848. došla do izražaja još snažnije nego do tada.²¹⁸ U nekim se gradovima otvoreno tražio izgon (npr. u Požezi, Zagrebu i Varaždinu) pa je 22. travnja te godine hrvatski ban Josip Jelačić izričito naredio požeškom i varaždinskom gradskom poglavarstvu da zaustavi progon židovskog stanovništva, a bansku zaštitu ubrzo su zatražili i Židovi grada Osijeka, sjedišta Virovitičke županije.

²¹⁵ *Povijest Hrvata, druga knjiga, od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., 393–394.

²¹⁶ Mirjana GROSS, „Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću“, *Gordogan*, siječanj – travanj, 23–24., Zagreb, 1987., 25–38.

²¹⁷ Ljiljana DOBROVŠAK, „Židovi u hrvatskim zemljama 1848./1849.“, *Radovi*, 30, Zagreb, 1997, 86.

²¹⁸ Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u hrvatskim zemljama 1848./1849...“, 80.

Ban Josip Jelačić

Došlo je do protjerivanja 26 židovskih trgovaca iz Varaždina, na što je ban strogo opomenuo varaždinsko poglavarstvo, a nakon smirivanja situacije dio židovskih obitelji vratio se u grad. Zagrebački protužidovski neredi prošli su nekažnjeno, tek uz negodovanje tadašnjeg tiska.²¹⁹

Revolucionarna previranja 1848./49. u Habsburškoj Monarhiji, a posebice na području Srijema doveli su Židove u nezavidan položaj jer je većina židovskih obitelji dolazila u mjesta Srijemske županije s područja ugarskih županija (Bačke, Baranje, Banata).²²⁰ Svojim dolaskom nisu prekidal veze s bližim i daljim rođacima koji su ostali u ugarskom dijelu Monarhije. Stoga, iako nisu Mađari, jer su većinom govorili njemački, ipak su bili prožeti mađarskim narodnim preporodom, osobito zato jer su kao

trgovci ostali „privremeno“ prisutni kao stalni domicil u ugarskoj županiji iz koje su se doselili te su u ugarskim županijama podržavali Mađare, jer su njihovi liberalni zakoni olakšavali položaj Židova. Za razliku od Ugarske, u Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji morali su se prilagođavati hrvatskom i srpskom pokretu koji nije bio sklon toleranciji prema Židovima. Stoga su se Židovi u onim hrvatskim županijama u kojima je bila jaka mađaronska struja u odnosu na narodnjačku (hrvatsku) priklanjali Mađaronima i mađarskoj revoluciji nadajući se da će im oni u budućnosti ishoditi emancipaciju. Zbog takvoga stava u nekim hrvatskim gradovima došlo je do protužidovskih izgreda, pa i javnih zahtijevanja upućenih u Hrvatski sabor da se Židovi istjeraju.²²¹

Prateći zbivanja u Srijemu u tom razdoblju može se uočiti da trgovci i obrtnici Hrvati i Srbi iz Vukovara, Rume, Iriga i Iloka neprestano tuže Židove sa željom da ovi budu protjerani, pa je to u revolucionarnim godinama utjecalo na priklanjanje Židova na stranu Mađara protiv Hrvata i Srba.²²² Tako se npr. u zahtijevanjima Općine Rume 1848. izričito tražilo da se *ako se bez narušenja municipalnih prava luterani i kalvini za građane ovi kraljevina primiti ne mogu, to da se još manje čivuti za take ne priznadu*,²²³ dok se u zahtijevanjima Srba Petrovardinske pukovnije (Vojna krajina) tražilo da se *čifuti kako dosada, tako i odsada... u Granicu naseljavati ne mogu do zgodnijih za njih vreme-*

²¹⁹ Iskra IVELJIĆ, „O značenju Unutrašnjeg odsjeka Banskog vijeća (1848. – 1850.)“, *Radovi*, 22, Zagreb, 1989., 89–90.

²²⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 30, 43–46.; S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 60. Prema županijskom popisu koji je proveden 1845. Židova na prostoru Srijema bilo je 260, po kotarevima je to bilo ovako: u vukovarskom kotaru stanovalo je njih 114, u tovarničkom 37, iločkom 51, erdevičkom 48 i rumskom 10.

²²¹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 237.

²²² S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 60.

²²³ S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 115; *Hrvatski državni sabor 1848.*, svezak 1., priredili Iskra Iveljić, Josip Kolanović, Nikša Stančić, uredio Josip Kolanović, Zagreb, 2001., 189.

na.²²⁴ Ta su previranja i utjecala na to da su u potonjim godinama u Petrovaradinu Židovi doslovce nestali, tj. nakon sloma mađarske revolucije u popisu nema Židova u gradu. Blaži stav prema Židovima imali su mađaronski Nijemci u Vukovaru, koji su tražili zabranu trgovanja Židova – stranaca u trgovištu.²²⁵ No, za vrijeme revolucionarnih zbivanja najvećoj opasnosti bili su izloženi Židovi naseljeni u srijemskim selima.

U Veri su tako npr. u ožujku 1849. vojnici opljačkali krčmara Salamona Garntera, a u Trpinji krčmara Samuela Rechovskog. Nakon toga je Rechovski otišao u Vukovar i potužio se službenim vlastima, da bi ga vojnici u Vukovaru ponovno opljačkali.²²⁶

Za razliku od civilnog dijela Srijema u drugom dijelu koji je bio sastavnica Vojne krajine – Zemun, Karlovci, Petrovaradin – Židovi su se nalazili u nezavidnom položaju. Naime, budući da im je bilo dopušteno naseljavanje (Zemun i Petrovaradin) i trgovanje unatoč blizini ugarskih županija (Bács-Bodrog, Torontál) i većinskom mađarskom opredjeljenju, od njih se tražilo da svoj stav usklade s hrvatskim i srpskim pokretom. Zbog svog posebnog položaja i velikog utjecaja Bečkog dvora prilike su tu bile drukčije u odnosu na ostala područja Vojne krajine gdje je vladao narodnjački revolucionarni duh. Zbog velike propagande mađarona Vojna krajina našla se u krizi. Gradiška pukovnija otkazala je poslušnost Generalskoj komandi u Petrovaradinu 30. srpnja 1848., a Brodska se pukovnija 18. kolovoza stavila pod vrhovno zapovjedništvo bana Trojedne kraljevine Josipa Jelačića.²²⁷ U međuvremenu je došlo do suradnje hrvatskog i srpskog pokreta u Vojvodini i Slavoniji, a novinstvo je optuživalo časnike da su promađaronski orijentirani i da nisu dovoljno domoljubni. Tako je srpski tisak pisao: *Mi bi želeli više malo eneržije oficirima za narodnu stvar, pustili su mađarone da pobjegnu iz Vukovara, dozvoljavaju prenos pošta Mađarima u Bačku, puštaju Jevreje najveće špione da švrljaju po Krajini i dozvoljavaju da im mađaroni vrbuju vojnike.*²²⁸ Zbog pripreme rata s Mađarima, zaoštrile su vojne vlasti u Vojnoj krajini svoj stav prema Židovima. Izdana je instrukcija o protjerivanju Židova jer se sumnjalo da su oni nositelji promađarskih parola i da tajno surađuju „s neprijateljem“ Mađarima i mađaronima.²²⁹ Židove u optuživali za spekulacije u trgovini, koje su otežale položaj krajiškog naroda i oslabile obrambenu moć bana Jelačića.²³⁰

Međutim, u komunitetima Slavonske vojne krajine u kojima su boravili godinama, vojne vlasti ipak se nisu povele za protužidovskim raspoloženjem. Tako npr. revolucionarni zemunski Odbor, koji je 1848. preuzeo vlast nad gradom, nije istjerao nepriviligirane Židove kojima je 1845. carskom naredbom naređeno da se isele iz grada. Unatoč raznim dojavama da se zemunsko židovsko stanovništvo uz pomoć graničara treba istjerati, prijetnja se nije ostvarila i čak je jedan zemunski Židov, Abraham Almoslino, postao potporučnikom u Gradskoj gardi. Za one zemunske Židove koji su se priklonili Mađarima,

²²⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 97; *Grada za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848. – 1849.*, SANU, Beograd, 1952., 69, 244.

²²⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 97; Slavko GAVRILOVIĆ, *Srem u revoluciji 1848. – 1849.*, SANU, Beograd, 1963., 109, S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 124.

²²⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 98, S. GAVRILOVIĆ, *Srem u revoluciji*, 294.

²²⁷ I. BALTA, *Slavonija i Srijem 1848. i 1849.*, 18–22.

²²⁸ ISTO 23., *Srpske novine*, br.78./1848. (27. VIII/8. IX).

²²⁹ ISTO, 23.

²³⁰ ISTO, 25, iz *Prijatelj puka*, Beograd, 7. IX. 1848.

Zemunski je odbor u gradu osnovao komisiju za ispitivanje političkih prijestupa u korist mađarskog agitiranja. Pred komisijom se našao i zemunski Židov Simon Herzl zbog priklanja Mađarima i kažnjen je od Zemunskog odbora zatvorom od 10 dana.²³¹ Nesklopnost mađarskim Židovima u Krajini pokazana je i 1849. kada je Vrhovna vojna komanda zabranila Židovima iz Ugarske boravak na području Vojne krajine iz razloga što su uvelike pomagali mađarsku revoluciju.²³²

Budući da je ban Josip Jelačić zaštitio Židove i spriječio progone, većina doseljenih obitelji nije protjerana. Završetak revolucije dočekali su u istom položaju u kojem su bili i prije njezina izbijanja.²³³

²³¹ L. ČELAP, „Jevreji u Zemunu...“, 68.

²³² L. ČELAP, „Jevreji u Zemunu...“, 69.

²³³ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 228.

Židovi u Srijemu i Vukovaru od 1850. do 1914.

Put prema ravnopravnosti – zakonski okvir

Nakon sloma revolucije donesen je 4. ožujka 1849. *Oktroirani ustav* kojim su Židovi cijele Habsburške Monarhije u svim građanskim pravima proglašeni ravnopravni s kršćanima. Međutim *Silvestarski patent* od 31. prosinca 1850. koji je uslijedio „šutio je“ u tom pogledu i nije potvrdio donesenu ravnopravnost. Kako odredbe koje su se ticale Židova ni u Ustavu, a ni u Patentu nisu bile pravno uređene, izazvale su goleme poteškoće u interpretaciji njihove *spособnosti posjedovanja nekretnina* i otvorile su vrata samovolji. Potom je donesen Patent od 4. rujna 1852. kojim je regulirano *kućarenje* za cijelu Monarhiju (osim Vojne krajine, gdje je i dalje zabranjeno dolaženje Židova pokućaraca). Iste godine patentom od 26. studenoga 1852. godine regulirano je osnivanje židovskih općina „zakonom društvenim“. Nakon donošenja, općine su morale izgraditi svoja pravila i uskladiti ih sa Zakonom i ustrojiti se kao vjerska društva. Kako im je za vrijeme revolucije omogućeno da steknu nekretnine, a i Ustav i Patent im to nisu branili, brojni Židovi u Monarhiji stekli su vlastite nekretnine i zemlju. Vladareva odluka od 2. listopada 1853. ponovno je uvela ograničenje, tj. zabranu posjedovanja nekretnina za Židove i to prema različitim propisima u pojedinim zemljama Monarhije, no oni koji su kupili nekretnine između 1848. i 1853. smjeli su ih zadržati. Sve je to potaknulo novi val doseljavanja Židova u Hrvatsku, pa se njihov broj povećao na području civilne i vojne Hrvatske za 66,62 %.²³⁴ Budući da su u gradovima već bili u tolikom broju, mogli su početi s organiziranjem vjerske židovske zajednice sa sinagogom i pratećim vjerskim, školskim i humanitarnim ustanovama, naravno koliko su im to zakonski uvjeti dopuštali. Nakon Patenta o udruživanju od 26. studenoga 1852., odnosno o obaveznom osnivanju židovskih općina kao vjerskih društava, u Hrvatskoj se osnivaju po novim pravilima nove židovske općine, a stare (kojih je bilo nekoliko: Zagreb, Varaždin, Vukovar, Zemun) dobivaju općinska pravila. Nove općine osnivaju se u Đakovu (1852.), Karlovcu (1852.), Cerniku (1852.), Slatini (1856.), Virovitici (15. kolovoza 1852.) i Iloku (1852.). Od 1852. židovske općine uz izradu općinskih pravila bile su dužne uredno voditi i matične knjige: rođenih, vjenčanih i umrlih.²³⁵ U Vukovaru se matične knjige vode od 1850., a u Iloku od 1852. godine.²³⁶ U Zemunu u aškenaskoj²³⁷ židovskoj općini matične knjige uredno se vode od 1851., iako je to jedna od najstarijih općina jer je osnovana krajem 18. stoljeća.²³⁸ Uz općinska pravila, revizija društvene djelatnosti odnosila se i na ostala društva, osobito

²³⁴ Mira KOLAR, „Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića“, *Zbornik radova Hrvatski ban Josip Šokčević*, Zagreb – Vinkovci, 2000., 165.

²³⁵ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 277.

²³⁶ HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 33. (14.496/1892); spis 36 (15.798/1892.).

²³⁷ Pripadnik židovske dijaspore kojoj je središte u srednjem vijeku bilo u njemačkim zemljama, pa se potom raselila po istočnoj Europi i Americi održavši svoje običaje; govorili su i neki još govore jezikom jidiš.

²³⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 277; HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 33. (14.496/1892.).

Hevre Kadise.²³⁹ U ovom razdoblju dolazi i do osnivanja drugih židovskih udruženja kao što su dobrotvorna i gospojinska društva.²⁴⁰

Sljedeći zakoni koji su poboljšavali položaj Židova u Monarhiji doneseni su početkom 60-ih godina.²⁴¹ Na početku 1860. izdane su tri važne carske naredbe. Prva od 6. siječnja omogućuje Židovima da mogu biti svjedoci pri oporukama kršćana, druga od 14. siječnja ukida staru odredbu iz § 29./1840. koja zabranjuje da stanuju u rudarskim mjestima i treća od 18. veljače dodjeljuje im pravnu sposobnost da mogu stjecati vlasništvo svakovrsnih nepokretnih dobara, nekretnina i da mogu postati vlasnici zemljišta ako ga sami obrađuju, ali ne uživaju s tim pravo patronata ni pravo predlaganja učitelja.²⁴² Uz navedene, donesena je i 13. siječnja 1860. odredba koja ukida zakone po kojima se Židovi ne mogu baviti ljekarstvom, krčmarenjem, pivarstvom i mlinarskim obrtom.²⁴³ Nove odredbe dopuštale su im da na svim mjestima smiju boraviti i stalno stanovati, držeći se općenitih propisa i baviti se svim dopuštenim obrtima. Sve te naredbe i odredbe odnosile su se i na Hrvatsku i Slavoniju. Od tada je Židovima omogućeno brže dobivanje zavičajnosti, jer je vladar ukinuo stari propis iz građanskog zakonika prema kojemu se za dobivanje zavičajnosti trebalo otvoriti neki obrt.²⁴⁴

Djelomična ravnopravnost Židova izazvala je interes među pojedincima u Srijemu. Srijemski župan grof Petar Pejačević (1804. – 1887.), 1861. izjavio je vukovarskoj židovskoj delegaciji, „da neće praviti razliku između njih i ostalih stanovnika, makar se država i zakoni još uvijek maćehinski brinu o njima, jer su oni pravi rodoljubi“,²⁴⁵ a potvrdu

²³⁹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 278.

²⁴⁰ ISTO, 279.

²⁴¹ ISTO, 304.

²⁴² Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 320–321; *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I., Zagreb, 1881., 8. br. 7. „Cesarska naredba od 6. siječnja 1860., krieposna za svukoliku cesarevinu, kojom se ukidaju zakonite stege, postojeće u obziru sviedodžbe sposobnosti onih osobah, koje nisu vjere kršćanske. (drž. zak. list komad I., br.9., izdan i razposlan dne 10. siječnja 1860.); *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I., Zagreb, 1881., 28. br. 12. „Naredba ministarstva unutarnjih sielah od 14. siječnja 1860., kriepostna za krunovine: Češku, Ugarsku, Hrvatsku i Slavoniju, srbsku Vojvodinu s tamiškim Banatom i za Erdeljsku, kojom se ukida zabrana, po kojoj židovi nisu do sada smieli boraviti u miestih rudarskih“; *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I., Zagreb, 1881., 59. br. 36. „Cesarska naredba od 18. veljače 1860., kriepostna za dolnju Austriju, Češku, Moravsku, Slezku, Ugarsku, srbsku vojvodinu s Banatom tamiškim, zatim za Hrvatsku, Slavoniju, Erdeljsku, Primorje i Dalmaciju, o tom, da su izraelićani (židovi) sposobni posjedovati dobara nepokretnih.

²⁴³ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 320–321; *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I., Zagreb, 1881., 28. br. 11. „Naredba ministarstva unutarnjih dielah od 13. siječnja 1860., valjana za svekolike krunovine, izim Krajine vojničke, kojom se ukidaju stege, koje su izključivale do sada Židove od nje kojih obrtah (zanatah) i od boravljenja po zemlji izvan gradovah u Galiciji, u velikoj vojvodini Krakovskoj i u Bukovini.“

²⁴⁴ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 321–322. *Sbornik zakonak i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju*, 1863., sv. I., Zagreb, 1881., 124., br. 75. „Cesarska naredba od 27. travnja 1860., kriepostna za svekoliku cesarevinu, kojom se ukida propis § 29., u obćem građanskom zakoniku, glaseći o tom: da se nastupom ili započecem kakova obrta zadobiva državljanstvo.

²⁴⁵ G. DIAMANT, *A zsidók*, 41–42.

slobodoumnosti dao je i pravoslavni patrijarh Josip Rajačić (1785. – 1861.) iz Srijemskih Karlovaca, koji je 1865. na 50. godišnjicu vukovarske općine poslao pismo u kojem hvali slobodoumne korake njegovog Veličanstva koje je dalo djelomičnu ravnopravnost Židovima.²⁴⁶ Od tada (1861.) uz imućnije Židove koji ulaze u županiju po imovinskom cenzusu i srijemski rabin sudjeluje u radu Srijemske županije.²⁴⁷ Do potpune emancipacije Židova u austrijskom dijelu Monarhije dolazi nakon što su Austrijski temeljni državni zakon od 21. prosinca 1867., a tjedan dana kasnije i Ugarski zakon, otvorili vrata zakonskom proglašenju građanske ravnopravnosti Židova. Tim zakonima uklonjena su ograničenja koja su Židovima formalno priječila da budu ravnopravni građani.²⁴⁸

U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji su 70. godine 19. stoljeća napokon Židovima donijele emancipaciju. Prema Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868.) *bogoštovlje*, tj. vjersko-crkveni poslovi (§ 47. i § 48. Nagodbe) pripadali su djelokrugu hrvatske autonomije, tj. zakonodavstvu Hrvatskog sabora i to Odjelu za bogoštovlje i nastavu zemaljske vlade.²⁴⁹ Doduše, tih su se godina Židovi našli u procjepu kojoj instituciji da se obrate i ubrzaju proces dobivanja emancipacije. Od prosinca 1868. do veljače 1869. u Pešti je zasjedao *Židovski kongres*²⁵⁰ i na njemu se raspravljalo o položaju Židova u Ugarskoj, točnije, mađarskom dijelu Ugarske. Dio rasprave ticao se i emancipacije Židova u Hrvatskoj. Taj je kongres u povijesti postao

Grof Petar Pejačević (1804. – 1887.)

Pravoslavni patrijarh Josif Rajačić (1785. – 1861.)

²⁴⁶ G. DIAMANT, *A zsidók*, 41–42; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 322.

²⁴⁷ ISTO, 322.

²⁴⁸ M. GROSS/ A. SZABO *Prema hrvatskom građanskom društvu*, 419; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 367–372.

²⁴⁹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 386.

²⁵⁰ T. DOMJÁN, „Der Kongreß der ungarischen Israeliten 1868. – 1869.“, *Ungarn-jahrbuch*, Band 1., Mainz, 1969., 139–162; Nathaniel KATZBURG, „The Jewish Congress of Hungary 1868. – 1869.“, *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1969., 1–33.

značajan jer je na njemu došlo do raskola među ugarskim židovstvom na ortodoksnu i reformiranu (neologe).²⁵¹

Prije nego što je započeo kongres, vukovarski Židovi zamolili su ministra prosvjete Josefa Eötvösa da prisustvuju kongresu. Ministar ih je odbio riječima da su pozvani samo predstavnici Židova iz Ugarske i Erdelja, te da Židovi iz Hrvatske i Slavonije ne mogu slati poslanike na kongres.²⁵² Time je jasno Židovima u Hrvatskoj dano do znanja da svoju ravnopravnost moraju zatražiti preko hrvatskih institucija i da se oni ne žele upuštati u njihovo zakonodavstvo koje je Hrvatsko-ugarskom nagodbom potpalo pod unutarnje poslove Kraljevine Hrvatske i Slavonije.²⁵³

Stoga je nedugo nakon toga u Zagrebu 1869. sazvana skupština predsjednika židovskih općina u Hrvatskoj na kojoj se raspravljalo kako da ubrzaju „Zakon o emancipaciji“.²⁵⁴ Zagrebačka židovska općina obratila se tada Židovima u Hrvatskoj sa zamolbom da se zajedno obrate Hrvatskom saboru kako bi dobili ravnopravnost. Vukovarska židovska općina u početku je bila protiv te ideje, jer je za nju bilo ponižavajuće moliti ono na što Židovi imaju pravo, a i smatrala je da će ionako hrvatski poslanici prije ili kasnije donijeti pozitivnu odluku.²⁵⁵ Što je bilo s ostalim općinama i kako su one reagirale nije poznato, ali je na kraju samo vukovarska židovska općina poslala zamolbu.²⁵⁶ Na 58. sjednici sabora Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije održanoj 15. listopada 1869. pročitana je molba Židovske bogoštovne općine Vukovar i Srijemske županije. Preko zastupnika Srijemske županije Antuna Vakanovića, vukovarska židovska općina uputila je molbu u kojoj mole emancipaciju. Nakon čitanja molbe odbor Sabora predložio je da se zamolba uputi na Zemaljsku vladu u Zagreb. Predsjedništvo Zemaljske vlade je 20. studenoga 1870. naložilo Odjelu za bogoštovlje i nastavu da predloži Zakonsku osnovu o emancipaciji Židova. Osnova nije naišla na protivljenje kraljevskog vladina odjela za pravosuđe koji je smatrao da je s građansko-pravnog gledišta legalna. Ban Levin Rauch se nakon toga 24. studenoga obratio vladaru Franji Josipu I. Zakonsku osnovu o emancipaciji odobrilo je Mađarsko ministarsko vijeće tek 11. prosinca te je kralju Franji Josipu predložena *Osnova zakona o ravnopravnosti Izraelićana*, koju je ban Levin predao Hrvatskom saboru uoči njegova raspuštanja krajem sljedeće 1871. godine kada se više o tome nije moglo raspravljati. U novom zasjedanju saborska je većina Osnovu prihvatila, ali je stavljena na dnevni red tek godinu dana kasnije jer Hrvatski sabor neko vrijeme nije zasjedao zbog napete političke situacije, a potom je bio zaokupljen revizijom Hrvatsko-ugarske nagodbe. *Osnovu zakona o ravnopravnosti Izraelićana* sabor je usvojio 19. rujna 1873., a Zakon je 21. listopada dobio kraljevu sankciju.²⁵⁷

²⁵¹ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 374–377.

²⁵² G. DIAMANT, *A zsidók*, 44; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 387.

²⁵³ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 386–388.

²⁵⁴ G. SCHWARZ, *Sedamdeset-godišnjica Josipa Siebenscheina*, Zagreb, 1906., 5–6.

²⁵⁵ G. DIAMANT, *A zsidók*, 46.; HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892., spis 3642/1870.

²⁵⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 388.

²⁵⁷ ISTO, 388–390.

Zastupnik Srijemske županije
Antun Vakanović (1808. - 1894.)

Zakonom o ravnopravnosti Izraelićana Židovi su u Hrvatskoj dobili ravnopravnost, ali samo je na papiru dana i mogućnost prijelaza na židovstvo i sklapanja židovsko-kršćanskih brakova; u praksi to nije bilo ostvarivo. Odiyeljenost židovskih zajednica odražavala se i nadalje, jer predrasude i stereotipe nije bilo lako ukloniti pravnim normama te je zbog toga taj zakon u javnosti prošao nezapaženo. No, nedugo nakon donošenja Zakona o ravnopravnosti Židova u Hrvatskom saboru, na dnevni red u Ugarskom saboru došla je rasprava o židovsko-kršćanskom braku. U Ugarskoj su već ranije nastojali stvoriti uvjete za legalizaciju židovsko-kršćanskih izvanbračnih veza, pa je po tom pitanju mađarska vlada u studenom 1883. uputila Ugarskom saboru prijedlog

zakona kojim bi se dopustilo sklapanje civilnog braka između osobe koja pripada židovskoj vjeri s osobom koja pripada nekoj od kršćanskih konfesija. Velikom većinom usvojio je donji dom Ugarskog sabora, nakon dugotrajne rasprave vladin prijedlog, no gornji dom ga je odbacio. Intervencijom kralja Franje Josipa I. prijedlog o civilno židovsko-kršćanskom braku povučen je *do zgodnijeg vremena*, tj. do kraja stoljeća, točnije do 1. listopada 1895. kada je u Ugarskoj ipak uveden civilni brak s tri glasa protiv.²⁵⁸

Budući da je Zakonom o ravnopravnosti Židova formalno omogućen i prijelaz na židovstvo, Khuenova je vlada pod pritiskom katoličke hijerarhije i nastojeći izbjeći sukob s Katoličkom Crkvom povukla 1885. okružnicu iz 1884. kojom je dopuštala mogućnost prijelaza na židovstvo i najavila da će se pitanje prijelaza iz kršćanstva na židovstvo regulirati posebnim propisima, ali je u praksi prijelaz i nadalje bio zabranjen. Zabrana prijelaza na židovstvo ozakonjena je 1906. *Zakonom o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina*.²⁵⁹ Zajedno s tim zakonom stupio je na snagu i *Zakon o uređenju izraelitskih bogoštovnih općina* koji je prema čl. 1. općinama dao pravo da samostalno uređuju svoje bogoštovne, nastavne, dobrotvorne i zakladne ustanove te da sami upravljaju njima, a ustrojstvo same općine prepušta se općinskom statutu. Svaka općina imala je vlastiti statut, koji je potvrđivala vlada.²⁶⁰ Time je završen proces postizanja ravnopravnosti u Hrvatskoj, ali zabranom prijelaza katolika na židovstvo i nepriznavanjem mješovitih brakova zakon je diskriminirao Židove te nije bio u skladu s načelima o jednakosti i

²⁵⁸ ISTO, 392–395.

²⁵⁹ Mario STRECHA, *Katoličko pravaštvo, Politički katolicizam u Bansknoj Hrvatskoj u predvečerje Prvog svjetskog rata (1904–1910)*, Zagreb, 2011., 205; Mario STRECHA, „To je na svaki način pravi škan-dal“, Prilog pitanju ravnopravnosti Židova u banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 219–236.

²⁶⁰ *Godišnjak izraelske bogoštovne općine zagrebačke*, I. godina, Zagreb, 1927./1928.

ravnopravnosti priznatih konfesija.²⁶¹ Banovom naredbom o uređenju židovskih općina izdanom 31. ožujka 1908. općine su se od 1. srpnja te godine trebale urediti prema novom Zakonu, tj. dok ne počnu djelovati općinska zastupstva općinu su privremeno vodili općinski odbori. Po novom Zakonu prilagođena su i općinska pravila.²⁶² Sam postupak njihova usklađivanja kod nekih općina trajao je i nekoliko godina.

Židovi u popisima stanovništva

O znatnijem valu imigracije Židova u civilnu Hrvatsku i Slavoniju, prije svega iz zapadnih ugarskih županija,²⁶³ svjedoči prvi opći popis stanovništva proveden 1850. u građanskoj i vojničkoj Hrvatskoj te u Dalmaciji. Prema tom popisu 1851. godine civilna Hrvatska i Slavonija imale su ukupno 868 456 stanovnika, a od toga broja Židova je 3841.²⁶⁴ U Osječkoj županiji nastanjeno ih je najviše, 1358, i to u Osijeku 476, Đakovu 313, Vukovaru 297 i u Virovitici 272.²⁶⁵ Budući da taj popis nije zadovoljio vladarskim patentom od 23. ožujka 1857., proveden je novi popis 31. listopada 1857. za cijelu Habsburšku Monarhiju. Iako je Kraljevina Hrvatska i Slavonija popisana u istom teritorijalnom opsegu kao i u prethodnom popisu,²⁶⁶ broj stanovnika, kao i broj Židova, razlikuju se, iako većina autora donosi podatak da je civilna Hrvatska (dodani Iločki i Rumski okrug, a izdvojeno Međimurje) imala ukupno 865 009 stanovnika, od kojih je 5132 Židova.²⁶⁷ Dio Srijema tada je u sastavu Osječke županije te je tu popisano 1784. Židova. U Vukovarskom okrugu su 403 Židova,²⁶⁸ a na području Slavonske vojne krajine ih je 331, i to u gradovima – komunitetima, 22 u Pančevu, 5 u Petrovaradinu, 250 u Zemunu i u Beloj Crkvi 54.²⁶⁹ Dakle, u srijemskom dijelu Vojne krajine bili su naseljeni samo u Zemunu i Petrovaradinu. Detaljniju analizu naseljenosti Židova diljem Srijema može se izvesti na temelju *Miestopisnog rječnika Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, koji je sastavio Vinko Sabljar 1866. na temelju popisa stanovništva iz 1857. i raznih izvješća pri-

²⁶¹ Ljiljana DOBROVŠAK, „Povijest nacionalnih i vjerskih zajednica u Hrvatskoj od 1868. do 1941. godine“, *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti, Četvrti simpozij o nastavi povijesti*, AZOO, Zagreb, 2014., 23–53.

²⁶² „Uredjenje izraelistkih obćina“, *Narodna obrana*, Osijek, br. 88, 13. travnja 1908.

²⁶³ M. GROSS/ A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 420.

²⁶⁴ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 299, 31. prosinca 1851.; M. GROSS/ A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 420; Mladen LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939., 89–92.

²⁶⁵ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 16, 21. siječnja 1852. Agneza SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.“, *Naše teme*, 33, (7–8), Zagreb, 1989., 2128–2138. U članku autorice Agneze Szabo iznesen je podatak da je na području civilne Hrvatske i Slavonije 1851. popisano 3941 Židov ili 0,45 % prema ostalim prisutnim stanovnicima, no to je očito tiskarska pogreška.

²⁶⁶ A. SZABO, *Demografska struktura stanovništva*, 169–170.

²⁶⁷ A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.“, 2129; M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 89–92; *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich – nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859., 120; *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 55, 7. ožujka 1860.; br. 210, 13. rujna 1860.

²⁶⁸ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich – nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859., 116.

²⁶⁹ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich*, 176–177.

kupljenih u razdoblju od 1861. do 1865. godine. U navedenom djelu broj Židova podijeljen je na županije koje su formirane 1861., a teritorijalno se nisu podudarale s formiranim županijama iz 1857. godine. Tako su u Slavoniji 1857. postojale samo dvije županije utemeljene 1854.: požeška i osječka (ona je 1861. zamijenila ime s virovitičkom i proširila se na vukovarski kotar te je teritorijalno imala šest vanjskih kotara: osječki, valpovački, donjomiholjački, našički, đakovački, vukovarski i gradski kotar Osijek).²⁷⁰ Požeška, srijemska i virovitička županija ponovno su uvedene 1861. godine, pa se zbog toga i popisi Židova iz Sabljarova djela ne slažu s podacima iz službenih izvješća 1857. godine. Prema podacima iz Sabljarova djela ukupno je u civilnoj Slavoniji 227 439 stanovnika, a od toga broja Židova je 3172, od kojih je 526 živjelo u Požeškoj županiji, 769 u Srijemskoj, a 1230 u Virovitičkoj županiji (no, ti se podaci zasigurno odnose na početak 60-ih godina 19. stoljeća).²⁷¹ Prema navedenim podacima Srijemska županija imala je kotareve Erdevik, Ilok, Irig, Ruma, Tovarnik i Vukovar. U njima je živjelo 769 Židova, i to 317 u vukovarskom kotaru, u erdevičkom 138, u iločkom kotaru 113, u kotaru Irig 8, u kotaru Rumi 108 i u tovarničkom kotaru 85.²⁷² U Vojnoj krajini na području Petrovaradina popisana su tri Židova, a u Zemunu 250.²⁷³

Matične knjige vukovarske židovske općine od 1850. do 1860. daju popis Židova u pojedinim srijemskim mjestima, a on je sljedeći:

Pačetin: Alexander Anhalzer, Jakob Goldstein i Leopold Krauss;

Cerić: Jakob Baum;

Otok: Herman Dietelbaum;

Negoslavci: Elias Schenk i Salamon Gross;

Mohovo: Jakob Popper, Ignatz Grün i Leopold Morgenstern;

Ilača: Ignatz Grün (poslije se preselio u Mohovo), Ignatz Kohn i Gerson Kaff;

Berak: Filip Pollak, Salamon Pollak, Simon Pollak i Filip Geber;

Marinci: Elias Baum;

Markušica: Samuel Dirnbach i Salamon Gross (živio prvo u Negoslavcima);

Bogdanovci: Adof Sohr i Hermann Hahn;

Šid: Mihael Broader;

Mikluševci: Simon Hahn;

Bršadin: Simon Silberberg i Samuel Obersohn;

Tovarnik: Albert Ceiszl, Michael Neu, Max Frank, Bernard Herzog;

Banovci: Benjamin Lazarus;

Trpinja: Adolf Perlesz, Albert Krauss, Samuel Duschinsky i Samuel Berger;

Nuštar: Jakob Strauss i Simon Silberberger;

²⁷⁰ D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji...“, 79–80.

²⁷¹ M. GROSS/ A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 420.

²⁷² *Miestopisni riečnik Kraljevinah Dalmacije, Hérvatske i Slavonije*, Vinko Sabljar, Zagreb, 1866., 100, 146, 148, 364, 392, 435, 475.

²⁷³ *Miestopisni riečnik*, 475.

Sotin: Leopold Ceiszl, Adolf Biermann i Moritz Reich;
Borovo: Jakob Schmutzer i Samuel Klein;
Novaki: Filip Handler, Filip Krauss i Anton Spiro/Špiro;
Petrovci: David Singer i David Herzog;
Verbas: Emanuel Popper;
Korođ: Leopold Fischer, Samuel Buchler, Herman Kohn i Josef Gross;
Tordinci: Jakob Strauss, Moritz Weiss, David Mahler, Moritz Zimmermann i Herman Čakovic;
Lovas: Emanuel Funk, Abraham Grün i Wilhelm Boskovitz;
Vera: Mayer Lederer i Samuel Duschinsky;
Šarengrad: Moritz Bresslauer, Lazar Fischer i Mavro Herzog;
Soljani: Adolf Hamburger;
Antin: Marko Fischer, Jakob Feldscherer i Samuel Büchler;
Ostrovo: Leopold Fischer, Ignaz Scheer i Adolf Glied;
Čakovci: Samuel Braun, Filip Weisterlitz i Adolf Heksch;
Rajevo Selo: Sigmund Hahn i Adolf Treuer;
Bobota: Heinrich Kohn i Salamon Wellisch;
Opatovac: Ignatz Weiss i Ignatz Bierman;
Tompojevci: Leopold Gross te
Gaboš: Nathan Ungar (kasnije se preselio u Vukovar), Herman Zwiebach i Samuel Weinberger.²⁷⁴

U tom razdoblju najveće je doseljavanje Židova u manje gradove, posebice one smještene na križistima putova, dok je znatno manja imigracija u veće i razvijenije gradove.²⁷⁵ Godišnje izvješće o stanju u Srijemskoj županiji navodi da je 1869. godine tu 107 546 stanovnika, od kojih je 40 276 katolika, 60 257 Srba, 2368 grkokatolika, 2216 kalvina, 1495 luterana i 934 Židova.²⁷⁶

Novi službeni popis proveden je nakon Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe, a raspisan je 31. prosinca 1869. godine. Diljem civilne Hrvatske provodio se od 3. siječnja 1870. do kraja mjeseca.²⁷⁷ Ni ovaj popis, u djelima nekih autora, ne daje istovjetne podat-

Nagrobni spomenik
Antona Handlera iz Iloka

²⁷⁴ HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918, Rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

²⁷⁵ A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.“, 2130.

²⁷⁶ *Narodne novine*, br. 28, 5. veljače 1870.

²⁷⁷ M. SMREKAR, *Priručnik za političku upravnu službu*, 27. D. PAVLIČEVIĆ, „Županije u Hrvatskoj i Slavoniji“, 87, *Sbornik zakona i naredaba od godine 1871.*, komad IV, broj 5, 29. prosinca 1870.

ke. Naime, negdje se navodi da je te 1870. godine popisano 8690 Židova (bez grada Rijeke).²⁷⁸ Od navedenoga broja 3483 Židova živjela su u civilnoj Hrvatskoj, a 5207 (1,37 %) u civilnoj Slavoniji. Prateći njihov broj u slavonskim županijama razvidno je da ih je u Požeškoj županiji popisano 599, u Virovitičkoj 2113, te u Srijemskoj županiji 1258. Pri tome je u gradovima bilo nastanjeno 1137 Židova.²⁷⁹ Prema autorima Mladenu Lorkoviću i Agnezi Szabo u cjelokupnoj Hrvatskoj i Slavoniji stalno je nastanjenih 9876 Židova. Taj broj navodi i tadašnji vukovarski rabin Julije Diamant u svojoj brošuri *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*.²⁸⁰

Budući da je u međuvremenu došlo do razvojačenja varaždinske Krajine te su đurđevačka i križevačka pukovnija pripojene Provincijalu, u ispravljenom popisu stanovništva s kraja 1871. godine Židova je u Hrvatskoj bilo 8672 ili 0,76 % od ukupnog broja stanovnika.²⁸¹ Isti broj navodi i M. Zoričić,²⁸² dok je u popisu Ugarskog statističkog zavoda naveden broj od 8551 Židova ili 1,00 % od cjelokupnog broja stanovnika,²⁸³ odnosno pribrojenih 69 osoba (2 domobrana i 67 aktivnih vojnika) što je dovelo do konačnoga broja od 8620 Židova.²⁸⁴ Tom popisu pridodano je i 498 Židova nastanjenih na području Vojne krajine, i to u pukovnijama: lička, otočka, ogulinska, slunjska, gradiška, I. banska, II. banska, đurđevačka, križevačka i brodska, te 827 Židova na prostoru Petrovaradinske pukovnije, odnosno u okolici Petrovaradina 157, u Petrovaradinu 8, u Srijemskim Karlovcima jedan i u Zemunu 661. Tako ih je 1870. sveukupno u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji 9876.²⁸⁵ Unutar 6 kotara Srijemske županije živjelo je 1258 Židova, i to u vukovarskom kotaru 514, iločkom 186, rumskom 212, kotaru Irig 157, kotaru Erdevik 157 i u kotaru Tovarnik 136.²⁸⁶ Srijemska županija (tablica 1.) je prema popisnom razdoblju 1880. i 1890. zabilježila porast broja Židova, koji je vrhunac dosegao 1900. godine. Vinkovački i vukovarski kotar su uz grad Zemun prednjačili po broju Židova za razli-

²⁷⁸ M. GROSS/A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 40–41. U gradu Rijeci živio je 71 Židov.

²⁷⁹ M. GROSS/A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 40–41.

²⁸⁰ M. LORKOVIĆ, *Narod i zemlja Hrvata*, 94–95; A. SZABO, *Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.*, 2130–2131; G. DIAMANT, *A zsidók*, 45.

²⁸¹ M. GROSS/A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, 421; A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851.–1910.“, 2130.

²⁸² Milovan ZORIČIĆ, *Popis Žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., 70; Milovan ZORIČIĆ, *Statističke crtice o Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1885., 13; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 47. Broj Židova kod Zoričića se razlikuje od ostalih autora jer on ukupan broj izvodi po teritorijalnom ustrojstvu iz osamdesetih godina 19. stoljeća, a ne sedamdesetih (u međuvremenu je došlo do razvojačenja nekih dijelova).

²⁸³ A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.“, 2130.

²⁸⁴ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Haustiere*, König. Ungarische Statistische Bureau, Pest, 1871., 51, 66–67.

²⁸⁵ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, 66–67; J. MARTINČIĆ, D. VITEK, *Demografska slika Virovitičke županije 1869., 195–196.*

²⁸⁶ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, 66–67.

ku od ranijih razdoblja kada su bili naseljeni više u selima.²⁸⁷ Vidljivo je da je u Srijemskoj županiji (tablica 2.), uz Zagrebačku i Virovitičku, velik broj nastanjenih Židova. Srijemska županija oduvijek je bila županija u koju se više useljavalo nego što se iseljavalo. No, početak 20. stoljeća ukazivao je na smanjenje useljavanja ne samo Židova, nego i ostalih naroda. Naime, doseljenici su se ustalili (već druga, a dolazi i treća generacija u obitelji), te se nova doseljavanja javljaju radi sklapanja braka ili pokretanja poslova.

Tablica. 1. Popis Židova u Srijemskoj županiji od 1880. do 1910.

Srijemska županija	1880.	1890.	1900.	1910.
Kotar Ilok	246	318	293	367
Kotar Irig	57	44	76	33
Kotar Mitrovica	74	106	113	103
Kotar Pazova Stara	115	162	200	200
Kotar Ruma	245	371	465	394
Kotar Šid	170	178	185	159
Kotar Vinkovci	421	528	658	759
Kotar Vukovar	766	861	662	576
Kotar Zemun	77	119	109	88
Kotar Županja	170	274	261	217
Ukupno kotari	2.341	2.961	3.017	2.896
Grad Karlovci	2	3	2	3
Grad Mitrovica	110	116	183	169
Petrovaradin	6	17	41	30
Gradovi ukupno	118	136	226	202
Ukupno Srijemska županija	2.459	3.097	3.243	3.098
Grad Zemun	589	662	638	681
Srijemska županija i Zemun	3.048	3.759	3.886	3.779
UKUPNO HRVATSKA	13.488	17.261	20.218	21.231

Izvor: *Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije* I., 1905., Zagreb, 1913., 34–35; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, (demografske prilike i zgrade za stanovanje) sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 304–335. Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine, *Zbornik radova, Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti, II. međunarodni znanstveno-stručni skup*, ured. Dražen Živić, Sandra Cvikić, 67.

²⁸⁷ Igor KARAMAN, „Etnici / nacionalni odnosi u Vukovaru i vukovarskom kraju do Prvoga svjetskog rata“, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 218.

Tablica 2. Broj Židova u Srijemskoj županiji u odnosu na ostale županije

ŽUPANIJE	1880.	1890.	1900.	1910.
Lika – Krbava	10	7	7	12
Modruško-riječka županija	89	258	335	382
Zagrebačka županija	2.400	3.264	4.659	5.680
Varaždinska županija	1.420	1.585	1.626	1.341
Bjelovarsko-križevačka županija	1.463	1.995	2.271	2.406
Požeška županija	1.337	1.928	2.390	2.432
Virovitička županija	3.721	4.465	5.044	5.199
Srijemska županija	3.048	3.759	3.886	3.779
Ukupno Hrvatska i Slavonija	13.488	17.261	20.218	21.231

Izvor: Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine, *Zbornik radova, Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti, II. međunarodni znanstveno-stručni skup*, ured. Dražen Živić, Sandra Cvikić, 67, prema *Političko i sudbeno razdjeljenje kraljevinā Hrvatske i Slavonije repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.; *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, (demografske prilike i zgrade za stanovanje) sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914.

Broj Židova u vukovarskom kotaru i u Vukovaru od 1850. do 1918.

Druga polovica 19. stoljeća obilježena je emancipacijom Židova i njihovim intenzivnim uključivanjem u privredni i društveni život grada. Uspon gradskog stanovništva bio spor jer se gradovi nisu razvijali kao aglomeracije, nego kao trgovinsko-prometna ili upravna središta. Pogoni prerađivačke industrije često su se podizali izvan gradova, na imanjima vukovarskog vlastelinstva. Zbog svega toga povećavao se broj stanovnika vukovarskog kotara više nego gradskog stanovništva u Vukovaru. Tako je 1851. u Vukovaru živjelo 297 Židova,²⁸⁸ a 1857. ih je već 403.²⁸⁹

Nešto detaljnija analiza rasprostranjenosti Židova u Vukovaru i kotaru može se izvesti iz *Miestopisnog rječnika Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, koji je napisao Vinko Sabljar 1866., a na osnovi popisa stanovništva iz 1857. godine i raznih izvješća prikupljenih u razdoblju od 1861. do 1865. godine. Prema podacima Vinka Sabljara, 12 Židova živjelo je u Novom Vukovaru i 158 u Starom Vukovaru.²⁹⁰ Sveukupno u

²⁸⁸ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 16, 21. siječnja 1852. A. SZABO, „Židovi u Hrvatskoj i Slavoniji 1851. – 1910.“, 2128–2138; Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Županija od revolucije 1848. do kraja Prvoga svjetskoga rata...“, 139. Autorica Živaković-Kerže navodi broj od 122 Židova u trgovištu Vukovar 1857., no ne i izvor.

²⁸⁹ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich – nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859., 116.

²⁹⁰ *Miestopisni rječnik*, 475.

Vukovaru je živjelo 170 Židova, dok ih je u cijelom vukovarskom kotaru bilo 317.²⁹¹ Oni su u vukovarskom kotaru bez Vukovara bili ovako raspoređeni: u Antinu 6, u Bršadinu 9, u Boboti 9, u Bogdanovcima 7, u Ceriću 4, u Gabošu 8, u Jarmini 3, u Korodu 10, u Marincima 6, u Markušici 15, u Negoslavcima 18, u Nuštru 0, u Ostrovu 11, u Pačetinu 7, u Petrovcima 3, u Sotinu 8, u Trpinji 11, u Tordincima 12 i u Veri nije bilo Židova.²⁹²

Prema službenom popisu kotar Vukovar 1880. imao je 766 Židova. Po kotarima oni su bili raspoređeni ovako: Bobota 19 (Bobota 13, Pačetin 6), Bogdanovci (-), Borovo 7, Gaboš 59 (Antin 8, Gaboš 5, Jarmina 3, Korod 9, Markušica 18, Banovci 11, Tordinci 5), Stari Jankovci 13, Negoslavci 18 (Berak 7, Petrovci 8, Svinjarevci 3), Nuštar 27 (Cerić 6, Marinci 7, Nuštar 10, Ostrovo 4), Opatovac 26 (Lovas 15, Opatovac 11), Sotin 34 (Čakovci 12, Mikluševci 7, Sotin 5, Tompojevci 10), Trpinja 20 (Bršadin 11, Trpinja 7, Vera 2) i u Vukovaru 543.²⁹³ Godine 1881. u Vukovaru je od ukupno 8713 stanovnika bilo 255 muških i 274 ženskih osoba židovske vjeroispovijesti, odnosno 529 Židova.²⁹⁴ Godine 1884. od ukupno 8712 stanovnika 528 je Židova.²⁹⁵

Prema popisu iz 1890. u Srijemskoj županiji je 2961 Židov, a od toga broja u kotaru Vukovar živi 861 Židov. Raspoređeni su ovako: u općini Bobota 18 (Bobota 12 i Pačetin 6), u Bogdanovcima 0, u Borovu 5, u Čakovcima 41 (Čakovci 27, Mikluševci 10, Tompojevci 4), u Gabošu 73 (Antin 8, Gaboš 16, Gaboš pusta 1, Korod 8, Markušica 27, Tordinci 13), u Starim Jankovcima 9, u Jarmini 3, u Negoslavcima 15 (Berak 5, Petrovci 4, Svinjarevci 6), u Nuštru 28 (Cerić 5, Marinci 6, Nuštar 13, Ostrovo 4), u Opatovcu 14 (Lovas 3, Opatovac 11), u Sotinu 7, u Trpinji 10 (Bršadin 7, Vera 3) i u općini Vukovar 640 (Novi Vukovar 91 i Stari Vukovar 549).²⁹⁶

Službeni popis iz 1900. godine za Srijemsku županiju navodi da ima prisutnih 3017 Židova, u kotaru Vukovar 662, a u gradu Vukovaru 513.²⁹⁷ Detaljnije je to ovako: u općini Berak 6, u Boboti 13, u Bogdanovcima 0, u Borovu 2, u Bršadinu 2, u Ceriću 5, u Čakovcima 29 (Čakovci 16, Mikluševci 13), u Gabošu 14 (Antin 4, Gaboš 10), u Starim Jankovcima 3, u Jarmini 5, u Korodu 4, u Lovasu 0, u Markušici 20, u Negoslavcima 0, u Nuštru 6 (Marinci 2 i Nuštar 4), u Opatovcu 7, u Pačetinu 2, u Petrovcima 6, u Sotinu 4, u Svinjarevcima 5, u Tompojevcima 2, u Tordincima 4, u Trpinji 10, u Veri 1 i u Vukovaru 513 (svi u Starom Vukovaru).²⁹⁸

Prema popisu iz 1910. u vukovarskom kotaru početkom 20. stoljeća nalazilo se ukupno 28 općina. Na popisu 1910. bilo je popisano u vukovarskom kotaru 576 Židova. Detaljnija analiza govori nam o njihovoj rasprostranjenosti: općina Antin 8, Berak 3,

²⁹¹ *Miestopisni riečnik*, 475.

²⁹² *Miestopisni riečnik*, 22, 31, 56, 104, 157, 192, 247, 248, 273, 292, 296, 310, 389, 428, 434, 452, 475.

²⁹³ *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjestá po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.; 20–21, 150–152.

²⁹⁴ *Sriemski Hrvat*, br. 4, 27. siječnja 1881.

²⁹⁵ *Sriemski Hrvat*, br. 80, 4. listopada 1884.

²⁹⁶ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., 140–145.

²⁹⁷ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj I.*, 59, M. ŠVOB, *Naseljavanje Židova u Slavoniju*, 183.

²⁹⁸ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 342–347.

Bobota 3, Bogdanovci 2, Borovo 14, Bršadin 0, Cerić 0, Čakovci 8, Gaboš 0, Korod 6, Lovas 0, Marinci 2, Markušica 10, Mikluševci 5, Negoslavci 1, Nuštar 4, Opatovac 6, Ostrovo 0, Pačetin 0, Petrovci 0, Sotin 5, Stari Jankovci 11, Svinjarevci 4, Tompojevci 0, Tordinci 2, Trpinja 5, Vera 0 i Vukovar 493 (i to sve u Starom Vukovaru).²⁹⁹

Tablica 3. Rasprostranjenost Židova po vukovarskom kotaru od 1880. do 1910.

Općine vukovarskog kotara	1880.	1890.	1900.	1910.
Antin ³⁰⁰	-	-	-	8
Berak	0	0	6	3
Bobota	19	18	13	3
Bogdanovci	0	0	0	2
Borovo	7	5	2	14
Bršadin	0	0	2	0
Cerić	0	0	5	0
Čakovci	0	41	29	8
Gaboš	59	73	14	0
Stari Jankovci	13	9	3	11
Jarina ³⁰¹	0	3	5	
Korod ³⁰²	-	-	4	6
Lovas ³⁰³	-	-	0	0
Marinci ³⁰⁴	-	-	-	2
Markušica	-	-	20	10
Mikluševci ³⁰⁵	-	-	-	5
Negoslavci	18	15	0	1
Nuštar	27	28	6	4
Opatovac	26	14	7	6
Ostrovo ³⁰⁶	-	-	-	0
Pačetin ³⁰⁷	-	-	2	0
Petrovci ³⁰⁸	-	-	6	0

²⁹⁹ Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji, (demografske prilike i zgrade za stanovanje) sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 324–330.

³⁰⁰ Općina Antin pojavljuje se tek 1910. Do tada je bila u sklopu općine Gaboš.

³⁰¹ Jarmina je 1880. godine u sklopu općine Gaboš.

³⁰² U popisnom razdoblju 1880. i 1890. Korod se nalazio u sklopu općine Gaboš.

³⁰³ Do 1900. bio je u sklopu općine Opatovac.

³⁰⁴ Do 1910. bio je u sklopu općine Nuštar.

³⁰⁵ Do 1910. bio je u sklopu općine Sotin.

³⁰⁶ Do 1910. bio je u sklopu općine Nuštar.

³⁰⁷ U popisnom razdoblju 1880. i 1890. Pačetin se nalazio u sklopu općine Bobota, a od 1900. je zasebna općina.

Sotin	34	7	4	5
Svinjarevci ³⁰⁹	-	-	5	4
Tompojevci ³¹⁰	-	-	2	0
Tordinci ³¹¹	-	-	4	2
Trpinja	20	10	10	5
Vera ³¹²	-	-	1	0
Vukovar	543	640	513	493
UKUPNO	766	861	662	576

Izvor: *Političko i sudbeno razdjeljenje kraljevinâ Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljednjem popisu godine 1880.*, Zagreb, 1889.; 150–152; *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljednjem popisu godine 1890.*, Zagreb, 1892., 140–145; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 342–347; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, (demografske prilike i zgrade za stanovanje) sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 324–330.

Prema tablici 3. koja iznosi podatke za općine unutar vukovarskog kotara od 1880. do 1910. godine vidi se da su do 1900. godine Židovi živjeli samo u nekoliko vukovarskih općina: Boboti, Borovu, Gabošu, Čakovcima, Starim Jankovcima, Negoslavcima, Nuštru, Opatovcu, Sotinu i Trpinji. U ostale općine doseljavaju se nakon 1900. godine i to vjerojatno jedna obitelj koja se bavi trgovinom ili ima trgovinu. Najzanimljivija je situacija u Gabošu u kojem su 1890. godine bile 73 osobe židovske vjeroispovijesti, a 1910. nijedna. Uslijed čega je došlo do takvog smanjenja, odnosno nestanka židovskog stanovništva iz Općine nije poznato.

Židovi su u znatnijem broju, za razliku od ranijeg razdoblja kada su bili rasprostranjeni po selima, sada bili u gradovima Vukovaru i Iloku. U Vukovaru su, gledano prema vjeroispovijesti, činili 4,8 %, a u Iloku 4,4 % od ukupnog žiteljstva. Izvan ta dva urbana naselja živjelo ih je samo 0,8 % od njihovog broja na vukovarskom području.³¹³ Kao što nam tablica rasprostranjenosti Židova po vukovarskom kotaru pokazuje, do početka 20. stoljeća Židovi su bili najbrojniji u Vukovaru, te u nekim selima kao što su Bobota, Čakovci, Gaboš, Negoslavci, Nuštar i Opatovac, da bi nakon toga došlo do smanjenja njihova broja vjerojatno uslijed preseljenja obitelji u Vukovar. Vukovar u tom razdoblju vrhunac u broju židovskog stanovništva doseže 1890. godine kada ih je u Vukovaru 640, da bi nakon toga broj počeo opadati. Koji su razlozi smanjenja broja trenutačno nije poznato. Jesu li se Židovi iz Vukovara počeli seliti negdje drugdje po Hrvatskoj ili po Austro-Ugarskoj ili još i dalje u Sjedinjene Američke Države, bez detaljne analize matičnih knjiga teško je utvrditi. Jedan od razloga je sigurno i smanjena migracija Židova iz Mađarske, ali i sve manji broj rođenih unutar židovskih obitelji.

³⁰⁸ Do 1900. u sklopu općine Negoslavci.

³⁰⁹ Svinjarevci su do 1900. u sklopu općine Negoslavci.

³¹⁰ Tompojevci su do 1900. u sklopu općine Sotin.

³¹¹ Tordinci su se u popisnom razdoblju 1880. i 1890. nalazili u sklopu općine Gaboš.

³¹² Vera je do 1900. u sklopu općine Trpinja.

³¹³ A. WERTHEIMER-BALETIĆ, *Stanovništvo Vukovara...*, 88.

Vukovar 1900. godine (Gradski muzej Vukovar)

Istaknuti pojedinci i njihovo djelovanje u Bogoštovnoj općini

U Vukovaru su 60-ih godina 19. stoljeća živjele židovske obitelji koje su ostavile dubok trag u gotovo svim segmentima života. Tu su Ahron Handler, Jakob Popper, Ignatz Goldberger, Leopold Führmann, Jakob i Rudolf Engl, Simon Baum, Jakob Schniffer, Samuel Hiller, rabin David Löwy, Marko H. Weisz, Moritz Obersohn, Wilhelm Neumann, Simon i Anton Richtmann/Rihtman, Ignatz Baum, Abraham Grün, Simon Niklosburger, Nathan Ungar, Anton Baum, Samuel Singer, Adalbert Kaufmann, Moritz Schmutzer, Emanuel Fürth, Anton Borovitz/Borowitz, Anton Spiro/Špiro, Jakob Lustig, Adolf Sohr, Abraham i Jakob Pollak, David Wiliam Klein, Gustav Landsinger, Moritz Herzog, Josef Spingarn, Herman Reich, Wolf Krauss, Jakob Hirth, Wilhelm Schnitzler, Wilhelm Schmaltz, Jakob Weiss, Jakob Klein, Herman Barany, Gabriel Ofner, Mayer Zwiebach, Leopold Roth, Sigmund Fürst, Adolf Fischof, Samuel Rosenberg i Wilhelm Neumann.³¹⁴ Većina tih obitelji ostat će u Vukovaru, no neke od njih krenut će dalje putem Osijeka, Budimpešte, Novog Sada, Zagreba i susjednih mjesta i sela u Ugarskoj.

Budući da arhivsko gradivo vezano za djelovanje vukovarske židovske općine nije sačuvano, otežano je pratiti njezin rad, a tako i izbor prvih predsjednika, kao i njihovo djelovanje. Može se se jedino pretpostaviti da su 50-ih godina 19. stoljeća na njezinu čelu

³¹⁴ HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918, rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

bili Friederich Singer i Josip Hiller, najugledniji članovi. Od 1868. za predsjednika Općine izabran je Hermann F. Singer (Friederichov sin?). Njegovim dolaskom nastupilo je razdoblje unaprjeđenja Općine.³¹⁵ Međutim, do kada je bio na čelu Općine nije poznato. Jedino je poznato da je 1887. predsjednik liječnik Mavro Stern (1885.(?) – 1897.),³¹⁶ a članovi odbora Viktor Baum, liječnik dr. Albert Gottlieb, Jakov Grossmann, Simon Kohn, Adam Krausz, trgovac Bernardo/Bernarhd Obersohn, trgovac Leopold Pfeffermann, Vilim Strausz, Herman Wachslar, Vilim Welisch i trgovac Alois/Alojzije Wertheimer. Za vrijeme Sternova predsjednikovanja izgrađena je 1889. nova sinagoga.³¹⁷ Od 25. prosinca 1897. do kraja 1908. u nekoliko mandata predsjednik je dotadašnji potpredsjednik Viktor Baum. Njegovo vrijeme smatra se zlatnim dobom vukovarske židovske općine.³¹⁸

Viktor Baum (Vukovar, 30. 9. 1854. – Vukovar, 6. 8. 1910.),³¹⁹ sin trgovca Simona i Fanike rođ. Weil, kćeri poznatoga bonyhadškoga podrabina Rabija Samuela Weila. U obitelji se snažno njegovalo židovstvo te je s roditeljima svake subote odlazio u sinagogu na službu.³²⁰ U rodnom gradu završio je pučko školovanje nakon kojega je radio u očevoj trgovini. U Vukovaru se 11. siječnja 1881. oženio Belom Fischof.³²¹ Nakon što je jedno vrijeme bio potpredsjednik vukovarske židovske općine, 1897. izabran je za predsjednika i na toj funkciji je do kraja 1908. godine. Za vrijeme njegova upravljanja dva predstojnika Zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu istaknuli su vukovarsku općinu kao uzor, a i inozemni židovski krugovi smatrali su ju u to doba *najvećom i prvom* među hrvatskim židovskim općinama, jer su se članovi vukovarske općine često nalazili među podpirateljima velikih dobrotvornih akcija i ustanova. Pri tome se posebice isticao predsjednik Općine, pa je npr. Baum za vrijeme strašnog pogroma u Carskoj Rusiji 1905. potaknuo sabiranje

Viktor Baum
(iz knjige Julije DIAMANT,
*Spomenica posvećena uspomeni
blagopokojnog Viktora Bauma
začasnog predsjednika vukovarske
izraelitske bogoštovne općine,*
Osijek, 1910., 5)

³¹⁵ „Tages – Neuigkeiten“, *Der Szymier Bote*, Nr. 7., 20. September 1868., 4.; „Eine Ovation“, Nr. 13., 11. Oktober 1868., 1–2.

³¹⁶ *Sriemske Novine* br. 34, 27. travnja 1895.

³¹⁷ GMV, Arhivska građa o Židovima, potvrda o gradnji nove sinagoge u Vukovaru.

³¹⁸ *Sriemske novine*. br. 64, 10. kolovoza 1910.; Julije DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma začasnog predsjednika vukovarske izraelitske bogoštovne općine*, Osijek, 1910., 5.

³¹⁹ „Viktor Baum“, *Sriemske novine*, br. 64, 10. kolovoza 1910.

³²⁰ J. DIAMANT, „Viktor Baum“, *Jevrejski almanah za godinu 5688. (1927. – 1928.)*, III, Vršac, 1927., 129.

³²¹ *Sriemski Hrvat*, br. 2, 13. siječnja 1881.

dobrovoljnih priloga za svoje nesretne istovjernike te je tada skupljeno 500 kruna. Općini je beskamatno posuđivao novac za izgradnju sinagoge, i to u nekoliko navrata 2000 kruna.³²² U njegovu vrijeme za *Alliancu israélite universelle*³²³ skupljani su prilozii.³²⁴

I krajem 1903. Baum je na općinskim izborima izabran za predsjednika. Odbornici su bili Samuel Klein, Josip L. Landesmann, Makso Löwy, Izidor Pfeffermann, dr. M. A. Stern, Emerik Steiner, dr. Lavoslav Velić i Alois Wertheimer. Novoizabrani odbornici jesu: Felix Leo Bier i Jakob Grossmann.³²⁵ Tri godine potom predsjedništvo su činili dotadašnji predstavnici, i to: Viktor Baum, predsjednik, Bernard Obersohn, zamjenik, članovi Feliks Leo Bier, Jakob Grossmann, Samuel Klein, Makso Löwy, Izidor Pfeffermann, Emerik Steiner, Mavro Stern, dr. Velić Lavoslav i dr., te novi članovi Samuel F. Klein i Aron Popper.³²⁶ Krajem 1908. održana je redovita glavna skupština na kojoj je došlo do izbora nove uprave. Za predsjednika/predstojnika jednoglasno je izabran dr. M. A. Stern, a za zamjenika Bernard Obersohn. Članovi odbora bili su Aron Popper, Max Löwy, Izidor Pfeffermann, Emerik Steiner, Samuel F. Klein, Ljudevit Kaiser, Mavro/Moritz Mesner/Mezner, Šandor Deutsch, Adolf Goldstein i Nathan Kohn.³²⁷ Budući da su na izabranu Upravu članovi uputili žalbu u veljači sljedeće godine, održana je izvanredna skupština na kojoj je većina članova Uprave odstupila. Na novim izborima za predsjednika je izabran dr. Albert Gottlieb, a kao zamjenik Bernhard Obersohn. Odbor su činili članovi Izidor Pfeffermann, Emerik Steiner, Sigmund Frank, Samuel F. Klein, Max Löwy, Ljudevit Kaiser, Aron Popper, Vilim/Wilhelm Schnitzler, dr. Lavoslav Velić i Šandor Deutsch.³²⁸

Za vrijeme djelovanja toga odbora prihvaćena su nova pravila Općine koja su se od tada nazivala „Izraelitska bogoštovna općina u Vukovaru“. Budući da je još 1906. donesen *Zakon o uređenju izraelitičkih bogoštovnih općina u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sve židovske općine morale su svoja postojeća Pravila prilagoditi novom zakonu što je Židovska bogoštovna općina u Vukovaru napravila 19. lipnja 1910. na glavnoj skupštini Općine. Pravila je potvrdio Odjel za bogoštovlje Zemaljske vlade u Zagrebu 20. rujna sljedeće godine.³²⁹

³²² J. DIAMANT, „Viktor Baum“, 130; J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, 6–7.

³²³ Francuska židovska organizacija *Alliancu israélite universelle* osnovana je 1860. godine u Parizu pod vodstvom Adolphea Crémieuxa sa zadaćom da brani židovske interese i njihova prava gdje god ona bila povrijeđena.

³²⁴ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, 50. Kao dobrotvori filijale Alliance u Vukovaru istaknuli su se: Izidor Pfeffermann, Bernhard Obersohn, Heinrich Hirth, Sigmund Frank, Vilim Hiller, Leopold Pfefferman veletržac u Kragujevcu, Mavro Landesmann, Emerich Steiner, Aron Popper (preselio se u Osijek), dr. Albert Gottlieb, dr. Mavro Stern, Šandor Deutsch, Leopold H. Freund i Mavro Mezner.

³²⁵ Izraelitička bogoštovna općina, *Sriemske novine*, br. 1, 2. siječnja 1904.

³²⁶ *Osječki tjednik*, br. 51, 31. prosinca 1906.

³²⁷ „Izraelitička bogoštovna općina u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 103, 30. prosinca 1908.

³²⁸ „Izraelitička bogoštovna općina u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 9, 30. siječnja 1909.; „Glavna skupština“, *Sriemske novine*, br. 10, 3. veljače 1909.

³²⁹ *Pravila izraelitske bogoštovne općine u Vukovaru*, Vukovar, 1911., 28.

Naslovnica Pravila Izraelitske bogoštovne općine u Vukovaru iz 1910. (Gradski muzej Vukovar)

Prema Pravilima sjedište Općine je u Vukovaru. Obuhvaćala je upravni kotar Vukovar te upravne općine Ilaču i Tovarnik.³³⁰ Zadatak joj je bio da se u granicama državnih zakona brine o vjerskim potrebama, osniva, uzdržava i unapređuje bogoštovne, nastavne i dobrotvorne zavode. Imala je glavnu skupštinu, općinski odbor i predstojništvo. Općinski odbor sastojao se od 16 odbornika i 6 zamjenika, a predstojništvo od predstojnika, zamjenika i dva člana, i to blagajnika i staratelja sinagoge. Svi članovi općinskog zastupstva birani su na 6 godina, s time da je svake treće godine polovica istupala.³³¹

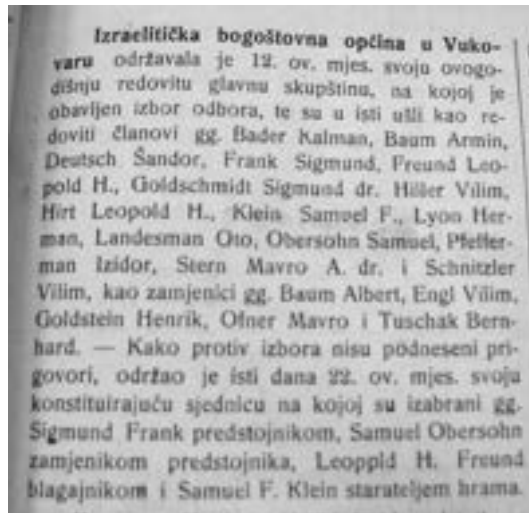
U svibnju 1914. održana je izvanredna glavna skupština i za predsjednika je izabran Sigmund Frank,³³² a zamjenik predstojnika bio je Aleksandar Stangel. Staratelj

³³⁰ „Ispit vjeronauku u Tovarniku“, *Sriemske novine*, br. 49, 25. lipnja 1913. Budući da su Židovi iz Tovarnika pripadali vukovarskoj židovskoj općini, tamo su odlazili i u sinagogu. Godine 1913. imali su ispit iz vjeronauka na tovarničkoj pučkoj školi i povodom toga u Tovarnik je kao ispitivač došao nadrabin Julije Diamant. Uz ispite, nadrabin J. Diamant održao je i službu božju i propovijed u kući uglednog tovarničkog veletrgovca Izidora Franka, kojoj su svi mjesni Židovi prisustvovali. To je bilo prvi puta da se javna služba održavala u Tovarniku.

³³¹ *Pravila izraelitske bogoštovne općine u Vukovaru*, Vukovar, 1911., 2–3.

³³² Sigmund Frank (? – Vukovar, 8.9.1939.), trgovac. U početku imao trgovinu pomodno-manufakturne robe, a kasnije je zajedno s M. Offnerom vlasnik ciglane. Bio je osnivač Hrvatskog trgovačkog društva „Merkur“, utemeljitelj Hrvatske dioničke štedionice, potom je bio u upravnom odboru Vatrogasnog društva i član Hrvatskog glazbenog i pjevačkog društva „Dunav“. Bio je predsjednik Vukovarske židovske općine i istaknuo je u dobrovoljnim akcijama za vrijeme Prvog svjetskoga rata. Bio je dugo godina na čelu Hevre Kadiše. Prva supruga bila je Leoni, a druga njezina sestra Ilonka. Imao je dva sina: Rudija i Maksa. Maks Frank je bio odvjetnik u Zagrebu, a Rudi je bio predstavnik Wiener Kreditvereina. Maks je bio oženjen sa Lolom koja je bila rodom iz Dresdena. Rudijeva prva supruga bila je iz Nizozemske, i nakon rastave od nje oženio se sa Anitom Novak, Slovenkom. Rudi je stradao u Holokaustu.

sinagoge bio je Hinko Hirth, blagajnik Samuel F. Klein i v. d. tajnik Armin Baum. U općinski odbor izabrani su Kalman Bader, Hugo Baum, Arnold Bier, Sigmund Frank, Izidor Goldarbeiter, Adolf Goldstein, Lavoslav Gross, Josip Herzl, Hinko Hirth, Samuel Klein, Makso Löwy, Herman Lyon, Samuel Obersohn, dr. Aleksandar Stangl/Stengl i Vilim Schnitzler. Zamjenici su bili članovi Hinko Goldstein, Adolf Herzog, Desider Herzog iz Svinjarevca, Mavro Ofner, Hinko Steiner i Josip Weisz.³³³

Izbori u
vukovarskoj
židovskoj općini
1918. (Izraelitička
bogoštovna općina
u Vukovaru,
Sriemske novine, br.
42., 25. svibnja
1918., 3)

Sredinom svibnja 1918. Općina je održala svoju redovitu skupštinu i na njoj su izabrani članovi odbora. Redoviti članovi bili su Kalman Bader, Armin Baum, Šandor Deutsch, Sigmund Frank, Leopold H. Freund, dr. Sigmund Goldschmidt, Vilim Hiller, Leopold H. Hirt, Samuel F. Klein, Herman Lyon, Oto Landesman, Samuel Obersohn, Izidor Pfefferman, dr. Mavro A. Stern i Vilim Schnitzler, a njihovi zamjenici Albert Baum, Vilim Engl, Henrik Goldstein, Mavro Ofner i Bernhard Tuschak. Budući da protiv izabranih nije bilo prigovora, toga je dana održana i konstituirajuća sjednica Općine na kojoj je izabran predstojnik/predsjednik Sigmund Frank, njegov zamjenik Samuel Obersohn, blagajnik Leopold H. Freund i staratelj sinagoge Samuel F. Klein.³³⁴

Vukovarski rabini

Sredinom 19. stoljeća rabini u općinama su uglavnom oni koji su stupili u službu 50-ih godina 19. stoljeća. Jedino su Srijemska i Virovitička županija zbog većeg broja židovskih općina na svom području imale nadrabine, a u kotarima rabine. Budući da je

³³³ *Sriemske novine*. br. 40, 20. svibnja 1914.; br. 42, 27. svibnja 1914.

³³⁴ „Izraelitička bogoštovna općina u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 42, 25. svibnja 1918., 3.

svaka općina bila autonomna, a to je županija uvažavala, njezin je utjecaj bio samo u tome da je pri izboru mogla predložiti rabina, jer su rabini morali voditi matične knjige te službenim vlastima podnositi statističke podatke i organizirati prijepisku. Stoga su pri rabinovu izboru predlagali sposobnu i neporočnu osobu te politički korektnu. Općina je morala rabinu prema njegovu statusu osigurati dostatnu plaću, da ne bi morao obavljati još neke poslove uz rabinske. Jedino mu je bilo dopušteno obavljanje učiteljske službe. Svaki kotar morao je imati rabina kojeg su izabrali članovi općine na zajedničkoj skupštini. Rabin je morao diplomirati kod nekog priznatog rabina i pri izboru županijskoj skupštini priložiti potvrdu o svojem zvanju i završetku školovanja. Budući da se posao predmolitelja i koljića (šahtera)³³⁵ nije slagao s dostojanstvom rabina, bilo je određeno od tada da se tim poslom nijedan rabin više ne smije baviti.³³⁶ U Vukovaru je od 1850. do 1891. rabin David Löwy.

David Löwy (Nové Mesto na Váhom, grofovija Trenčín, Slovačka, prosinac 1821. ili 1823.(?) – Vukovar, 7. 2. 1891.).³³⁷ U braku s Katarinom Weil imao je dva sina i četiri kćeri. Sin Maks/Maximilian (Vukovar, 4. 3. 1856. – Osijek, 18. 12. 1936.) u odrasloj je dobi bio trgovac u Osijeku, a nakon 1890. glavni i odgovorni urednik *Srijemskih novina* tiskanih u Vukovaru.³³⁸ Sin Emil rođen je u Vukovaru (31. 8. 1856. – ?), kao i kćeri Luisa (10. 6. 1858. – Beč, 13. 6. 1896.), Regina (10. 6. 1860. – ?, 1862.), Ernestina (10. 1. 1863. – Jasenovac, 1942.)³³⁹ i najmlađa kći Šulamit/Sulamit (10. 1. 1870. – Jasenovac, 1942.). Ustrojio je matične knjige i poticao djelovanje vukovarske židovske općine.³⁴⁰ Srijemska ga je županija 31. svibnja 1864. proglasila srijemskim nadrabinom.³⁴¹ Za vrijeme njegova mandata izgrađena je i posvećena nova impozantna sinagoga (1889.). Jedno je vrijeme objavljivao vjerske i filozofske tekstove u *Der Syrmier Bote*.³⁴²

³³⁵ Koljić, klač ili šahter je osoba koja obavlja obredno klanje peradi i stoke, Tomo ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002., 406.

³³⁶ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 330–331.

³³⁷ Lj. DOBROVŠAK, *Židovi u Vukovaru*, 77.

³³⁸ <http://zidovski.lzmk.hr/?paged=17&cat=12> (pristupljeno 23. 2. 2017.); Maksimilijan Löwy bio je u braku s Irmom rod. Bloch, imao je sinove: Ervina (Osijek, 1892. –), Karla Egona (Osijek, 25. VII. 1894. –?), Otta (? – ?) te kćeri Blanku (Osijek, 1877. – ?) i Doru (Osijek, 1888. – ?).

³³⁹ HR-HDA-1076, Ponova, 1941., kutija 657/1076, Ernestina je bila u braku s odvjetnikom Salamonom Baumom koji je umro u Vukovaru 22. 3. 1899.

³⁴⁰ *Srijemske novine*, br. 31, 2. kolovoza 1890. Godine 1890. slavila se četrdesetogodišnjica srijemskog nadrabina.

³⁴¹ *Srijemske novine*, br. 31, 2. kolovoza 1890.

³⁴² *Der Syrmier Bote*, novine izlazile od 1868. do 1869. u Vukovaru, glavni urednik bio je J. F. Wawerka. Nadrabin David Löwy javlja se kao suradnik u nekoliko brojeva. „Neujahrsbetrachtung“ von David Löwy Oberrabbiner von Syrmien, I. Friede, *Der Syrmier Bote*, I, Nr. 6, Vukovar, 17. September 1868., 1–2; „Versöhnungsfest–Betrachtung von David Löwy, Oberrabbiner von Syrmien“, II., Versöhnung, I., *Der Syrmier Bote*, Nr. 8, 24. September 1868., 1–2, „Freudenfest–Betrachtung von David Löwy, Oberrabbiner von Syrmien III., Vereinigung“ *Der Syrmier Bote*, I., *Der Syrmier Bote*, Nr. 10, 1. Oktober 1868., 1–2. „Cypressen und Immortalen oder Trauer und Erhebung Von Oberrabbiner D. Löwy“, *Der Syrmier Bote*, I., Nr. 20, 5. November 1868., 1–2.

Er erscheint jeden Sonntag und Donnerstag.

PRÄNUMERATION:
Gibt sich innerhalb:

1 Jahrgang	15 Sgr.	— Kr.
2 Jahrgänge	25 Sgr.	— Kr.
3 Jahrgänge	35 Sgr.	— Kr.
4 Jahrgänge	45 Sgr.	— Kr.
5 Jahrgänge	55 Sgr.	— Kr.
6 Jahrgänge	65 Sgr.	— Kr.
7 Jahrgänge	75 Sgr.	— Kr.
8 Jahrgänge	85 Sgr.	— Kr.
9 Jahrgänge	95 Sgr.	— Kr.
10 Jahrgänge	105 Sgr.	— Kr.

Der Syrmier Bote.

Eigenthümer und Herausgeber J. F. Wawerke.

Redaktion und Ad-
ministrations-
Bureau in Vukovar, an der Be-
kehrung.

INSERATE
werden für die deutsche Seite
nicht mehr als 30 Kr. und für
die syrmierische Seite
nicht mehr als 40 Kr. berechnet.
Zweijährige Inserate werden
nach Umständen billiger
genommen.

Nr. 20. Vukovar, Donnerstag den 5. November 1868. I. Jahrg.

Cypressen und Immortellen

oder
Trauer und Erhebung.
Von Oberrabbiner D. Löwy.

Vukovar, 4. Novamb. 1868.

Einen tief in das fühlende Menschenherz dringenden Artikel, brachte an der Spitze seiner jüngsten Sonntagsummer der „Syrmier Bote“: „Am Tage Allerseele“ überschrieben. — Er bedarf in so fern keiner weitern Interpretation, als er für das Herz geschrieben war, und dort, wo die gesprochenen oder geschriebenen Worte für jenes berechnet werden, werden sie von demselben schnell erfasst und vertheilt sehen ihre Wirkung.

Luf in der That, welches warnfähigste Menschenherz könnte wohl gleichgültig bleiben bei dem Anblicke der vielen Schaaren von Personen, die „am Tage Allerseele“ nach dem Orte pilgern, wo einst alle Begierden und Leidenschaften, die hienieden das Herz bestürmen, schweigen; — wo ausgeträumt sind alle die Träume weltlicher Herrlichkeit und vergessen all die Mühen und Sorgen der Erde; wo die Stille der Gräber an jenen Frieden mahnt, den die Welt nicht geben kann — dort in Gruppen oder einzeln sich vertheilt und die betreffenden Grabstätten anschauen, wo manchen sein Theuerstes, Liebste, nachdem sein Alles eingesenkt liegt.

Weinet nur, ihr armen Trauernden! Wählet zur tief in die kalten Erdenhügel! Es wühlet noch tiefer in Euren warmen Herzen. Wir verstehen diesen natürlichen Ausbruch schmerzlicher Gefühle; sie finden einen mächtigen Widerhall auch in uns. Auch uns zog heute ein unübersteiglicher Drang an eine solche Stätte hin, wo wir heute vor einem Jahre ein Kind eingebeiget haben; beide deckt Ein Hügel. Ein Leichenstein trägt die Aufschrift beider Namen. Wir erblickten ringsumher Gräber an Gräber, Stein an Stein, ein ergreifendes Bild unserer Sterblichkeit; wir erblickten aber noch viele, viele leere Grabstätten, deren Plätze kleine, aus der Erde hervorgehende

nummerirte Holzchen bezeichnen; und wie ernst, wie mächtig ist erst deren Sprache! Vor welchem tiefen Geheimnis des Todes stehen wir erst da, wo jemand der Gedanke und die Frage sich aufrührend raus: Welche Nummer, und von wem, diese oder jene, wie bald oder spät ausgefüllt werden wird?*)

Sollen aber diese Gedanken, diese Fragen Alles sein, was wir von dort mit in das Haus, in die Gesellschaft, in das Loben zurückbringen sollen? Alles? also par Dösteres und Trübes? — Nein! Im Gegentheil. Nachdem dem Herzen, dem irdischen Theile in uns sein Theil geworden ist, in der „Trauer“, soll von demselben Standpunkte aus, dem Geiste, dem höhern Theile in uns werden — „Erhebung“. Wodurch? durch den Gedanken an: Unsterblichkeit, der uns „nützlich lebendiger“ vor „unsern göttigen Auge“ treten kann, als gerade auf dem Orte, wo der Staub unserer theuern Hingeshiedenen ruht.

Denn, fragen wir: — ohne uns hier in tiefen theolog.-philosoph. Argumentationen, deren Legion sind, einzulassen — was wäre es denn sonst, das uns so mächtig hinzieht, an das Grab, das ihre irdischen Reste deckt? Was wäre es sonst, das bei der stillen Erinnerung an sie uns mit so heiligem Schauergefühl ergrüßt, als der Gedanke: dass ein Gesetz geistigen, wenn auch ungekanteten und unberührten Zusammenhanges obwalten müsse zwischen denen, die hinweggegangen sind, und denen, die hie-

*) Der heilige Israel Friedhof ist unseitig ein Muster kühnster Fried- und schmerzlicher Denkmäler. Die im Jahre 1860 hier verschütteten, noch heute in der Erinnerung Verlebten, und die Achtung Alle-Bestehende Frau Regina Singer, legirte einem Beleg von mehreren hundert Gulden zur Erlösung eines Hauses dinstalt, was nicht nur auf israelitischen Friedhöfen allgemein gebräuchlich ist, sondern in früheren Jahren besonders als „Wächterhaus“ hier zölig war, um die Gräber und Leichenstätten vor Windstürmen und Schädigung zu sichern. Das Haus wurde auch von ihrem Sohne, Thierarzt und Schweißgerathen, als hier wohlbekannteste gesuchten Paralen Singer, Müller und Mosinger in Wawrad, mit noch dazu gefügten eigenen Mitteln im zwöckstgeschickten Art erbaut, einem deutschen Invaeren hier, als Wohnhaus genutzt hat und Garten, zur zur Gegenvergütung ansetzte; dem Friedhof steht in sorgfältigster Pflege und Ordnung zu halten. Nach einem von einem Fachmann aufgegebenen Plane dieses Friedhofes, sind sämtliche Grabstätten, gelbe und leere, in symmetrischen Reihen geordnet und durch Nummern genau bezeichnet.

Tekst rabina Davida Löwya objavljen u *Der Syrmien Bote*
(„Cypressen und Immortellen oder Trauer und Erhebung Von Oberrabbiner D. Löwy“, *Der Syrmier Bote*, I., Nr. 20., 5. November 1868.)

U nedostatku arhivskoga gradiva vrijedne zabilježke o židovskoj vjerskoj zajednici u Vukovaru prate se u tjedniku *Syrmier Bote* (*Srijemski glasnik*), koji je izlazio od 1868. do 1869. u Vukovaru.³⁴³ Tako su u rujnu i listopadu 1868. objavljeni tekstovi vukovarskog rabina i srijemskog nadrabina Davida Löwya, dopisnika tih novina. Prvi tekst objavljen je povodom židovske nove godine – *Roš Hašana*. U njemu Löwy objašnjava smisao

³⁴³ Marina FRUK, „Der Syrmier Bote“ (1868. – 1869.), njemačke novine iz Vukovara, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Zagreb, 1999., 141–145. *Syrmier Bote* počinje izlaziti u kolovozu 1868. u tiskarnici Mederschitzkyja, a pod uredništvom J. F. Wawerke. U svom redakcijskom dijelu donosi dnevno-političke komentare, izvješća s Hrvatskog sabora, dok dnevna zbivanja opisuju u rubrici „Tagesneuigkeiten“. Stalne su mu rubrike; pisma čitatelja u kojima se govori o raznim nepravilnostima u društvu i upravi.

Roš Hašana i što znači taj blagdan za židovsku vjeru i židovstvo.³⁴⁴ Drugi tekst napisan je dva broja kasnije te nadržabin objašnjava smisao blagdana pomirenja ili *Jom Kimpura*.³⁴⁵ Taj prikaz židovskih blagdana završava opisom blagdana radosti.³⁴⁶ U listopadskom broju dopisnik tjednika *Syrmier Bote* navodi sam čin posvećenja zgrade židovske škole u Vukovaru te u tom prilogu opisuje i upriličenu svečanost nakon posvećenja školske zgrade kojoj su prisustvovali brojni članovi židovske zajednice na čelu s rabinom, koji je održao prigodni govor o značaju škole i potaknuo razgovor o temi: „Za što ćemo odgojiti židovsku djecu: za Izraeličane, ljude i građane?“³⁴⁷ U studenome, nakon obilježavanja blagdana *Svih svetih*, objavljen je članak nadržabina Löwyja u kojem se ponovno osvrnuo na slavljenje blagdana, ali sada kršćanskoga te je u svom prilogu objasnio kako na taj kršćanski blagdan gledaju Židovi.³⁴⁸ Uz rabina Löwyja kao dopisnik navedenih novina javlja se Salamon Blum, koji je te godine redovito hrvatsku javnost izvještavao o višednevnom židovskom kongresu održanom u Pešti. Pisao je o različitim gledištima kongresa, i to o svečanosti otvaranja, pripremanja za konstituiranje, osnivanju zastupničkog doma, nastupnom govoru predsjednika kongresa, važnim zadaćama toga susreta, te o predstavi L. Rokonsteina koji je zamolio, u ime Židova iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije, da se kongres zauzme za njihovu emancipaciju.³⁴⁹

Izvadak iz matične knjige rođenih iz 1881. za Augustu Hiller (u potpisu rabin David Löwy)

³⁴⁴ „Neujahrsbetrachtung“, *Der Syrmier Bote*, Nr. 6, 17. September 1868.

³⁴⁵ *Der Syrmier Bote*, Nr. 8, 24. September 1868. Versöhnungsfest–Betrachtung – Blagdan Jom Kimpur (Dan pomirdbe) završava razdobljem Deset dana pokajanja, koje za svakog Židova označava vrhunac godine, a sam Jom Kimpur postao je vrhunac samih Velikih blagdana.

³⁴⁶ „Freudenfest–Betrachtung“, *Der Syrmier Bote*, Nr. 10, 1. Oktober 1868.

³⁴⁷ „Die Einweihung des israel. Schule“, *Der Syrmier Bote*, Nr. 15, 18. Oktober 1868.

³⁴⁸ „Cypressen und Immortellen“, *Der Syrmier Bote*, Nr. 20, 5. November 1868.

³⁴⁹ *Der Syrmier Bote*, Nr. 34, 24. Decembra 1868.– Vom israelitischen Landskongresse; *Der Syrmier Bote*, Nr. 35, 31. Decembar 1868. Der israelitische Landskongresse.

Nakon smrti rabina Davida Löwya dvije godine u Vukovaru nije bilo rabina. Godine 1893. dolazi Julius/Julije Diamant, najznačajnija osoba vukovarskog židovstva. Do dolaska rabina Diamanta obrede su povremeno vodili rabini iz židovskih općina Iloka i Osijeka ili vukovarski kantori. Tako je 1892. dok još nije bilo novoizabranog rabina, obred povodom 25. godišnjice krunidbenog jubileja Franje Josipa I. držao osječki rabin Samuel Spitzer.³⁵⁰

Julius/Julije Diamant (Nagyvárad ili Grosswardein, danas grad Oradea u Rumunjskoj, 1868. – Vukovar, 11. 3. 1932.), sin rabina Moritza/Morica/Mavra i Adele rođ. Landesberg, koja je potjecala iz ugledne rabinske obitelji čije je rodovsko stablo sezalo do Don Salamona Kalifarija koji je živio na Iberskom poluotoku prije izгона Židova. Školovao se u Budimpešti i Berlinu te stekao titulu doktora znanosti. Govorio je nekoliko jezika (slovački, hrvatski, mađarski, njemački, hebrejski, aramejski, latinski, grčki). Rabin je u Vukovaru od 21. lipnja 1893. do smrti.³⁵¹ Imao je titulu vukovarskog i srijemskog nadrabina, a dvije godine (1913., 1914.) bio je i zamjenik vinkovačkog nadrabina. Na zahtjev vukovarske židovske općine oženio³⁵² je kći svojega prethodnika Šulamita/Sulamita Löwya (Vukovar, 10. 1. 1870. – Jasenovac, 1942.) s kojom je imao šestero djece.³⁵³ Tijekom svojega predanog rada u Vukovaru i okolici osnovao je i pomagao mnoge kulturne i humanitarne ustanove, te bio *duševni otac i dobar vjerski poglavar* vukovarske židovske zajednice. Dolaskom u Vukovar 1893. osnovao je podružnicu pariške udruge *Alliance Israelite Universelle* i tako održavao veze s istaknutim osobama francuskoga židovstva.³⁵⁴ Zajedno s predsjednikom Viktorom Baumom osnovao je 1899. *Kuratorij za otkup vijenaca*; umjesto kupovine vijenaca davan je novac u taj fond,³⁵⁵ a 1902. utemeljio je *Blagaj*

³⁵⁰ *Sriemske novine*, br. 24, 11. lipnja 1892.; br. 25, 18. lipnja 1892.

³⁵¹ „Doček novoizabranog rabina i svetčana služba u Izrael. hramu u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 51., 28. lipnja 1893.

³⁵² *Sriemske novine* br. 34, 27. travnja 1895. Vukovar – vjenčanje rabina ovomjesnog ravnatelja pučke izraelitičke škole dr. Julija Diamanta s dražesnom gospodjicom Sulom Löwy kćeri pokojnog nadrabina srijemskog Davida Löwya. Svečan čin obavio je otac mladoženje dr. Mavro Diamant rabin u Turóczu/Turčinu (Slovačkoj). Kumovi bijahu g. Predsjednik izraelit. bogoštovne obćine Jakob Braun i mati mladoženje, zatim Emil Löwy i gd. udova Löwy. Uz mnogobrojno domaće obćinstvo bijahu u hramu sakupljene i izvanjske ličnosti, tako rabin dr. Samuel Spitzer i vinkovački rabin Salamon Neumann.

³⁵³ Vlasta KOVAČ, „Židovi Vukovara, Prilozi povijesti iščezlih židovskih zajednica u Hrvatskoj“, *Bilten, ŽOZ*, 1996., 46/47, 22–23; Đuro OBERSON, In memoriam, Greta Diamant, *Bilten* 33/34, Zagreb, 1994., 9. Rabin Diamant imao je tri kćeri: Adu, Gretu i Kvetu te tri sina: Ernesta, Otta i Viktora. Greta je bila novinarka. Vukovar je napustila 1928. kada se udala za liječnika Fodora, porijeklom Mađara. Ubrzo se rastala. Živjela je potom u SSSR-u i bila dugogodišnja suradnica moskovskog časopisa „Neues Leben“, njemačkog izdanja „Pravde“ koji je izlazio u Pragu. Pisala je pod imenom Maria Werner. Zbog svoga ljevičarskog stava i načina pisanja osuđivana je i bila nekoliko godina u ruskim logorima; nakon Staljinove smrti puštena je. Preminula je 1993. godine. Za razliku od Grete, Kvetu je bila prvotno cionistkinja, a tek potom ljevičarka. Udala se za Nizozemca i živjela u Nizozemskoj. Najstarija kći Ada udala se za Edmunda Biera, potonjeg slikara i kipara, s kojim se prije Drugoga svjetskoga rata iz Vukovara odselila u Rijeku. Potom je s njim otišla u SAD i živjela u Miamiu. Imali su kćer Gretu Koppel. Ernesto je bio odvjetnik u Subotici; preživio je Auschwitz zahvaljujući sviranju na violini. Otto je bio profesor. Zajedno s najmlađim Viktorom umoreni su u Jasenovcu.

³⁵⁴ J. DIAMANT, „Viktor Baum...“, 131.

³⁵⁵ J. DIAMANT, „Viktor Baum...“, 129.

nu za podupiranje stranih istovjernika, koju je napustio 1908. godine zbog neslaganja s članovima Općine oko vođenja poslova Blagajne.³⁵⁶ Bio je predsjednik židovskog suda (*bet din*). Organizirao je među vukovarskim Židovima i skupljanje priloga za Židovsku dačku menzu u Zagrebu. Zastupao je mađarske interese i zalagao se da se u vukovarskoj Realnoj gimnaziji uvede u nastavu mađarski jezik kao neobavezan. U listopadu 1906. sudjelovao je na prvoj konferenciji slavonskih rabina u Osijeku na kojoj se raspravljalo o kvalifikacijama za rabina i o izradi novih udžbenika za poučavanje judaizma u srednjim učilištima. Tada je predložio da se u srednje škole ponovno uvede učenje hebrejskog jezika i učenje židovske povijesti u većem obimu u sklopu vjeronauka.³⁵⁷ Sudjelovao je i na hrvatsko-slavonskoj rabinskoj konferenciji u Zagrebu u siječnju 1907. gdje se raspravljalo o istim temama.³⁵⁸ Član *Saveza židovskih bogoštovnih općina* bio je odmah nakon osnivanja 29. lipnja 1908. godine.³⁵⁹ Sljedeće je godine član i predkonferencije predstojnika i rabina židovskih općina na kojoj se raspravljalo o sadržaju statuta židovskih općina. Tada je zastupao židovsku općinu u Erdeviku, dok su vukovarsku općinu zastupali Hönigsberg i dr. Goldmann, članovi predsjedništva Općine.³⁶⁰ Pisao je brojne priloge za budimpeštanske novine *Magyar-Zsidó Szemle*.³⁶¹

Vukovarski nadrabini Julije Diamant
(Bilten 46/47/1996)

Napisao je *Spomenicu posvećenu uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma začasnog predsjednika vukovarske izraelitske bogoštovne općine* objavljenu 1910. u Osijeku. Dvije godine potom je, također u Osijeku, objavio *Spomenicu za 50-godišnjicu jubilarnu slavu izraelitskog gospojinskog društva u Vukovaru*. Te je godine među prvima napisao knjižicu na mađarskom i hrvatskom jeziku o povijesti Židova u Hrvatskoj *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig. / Povijest Židova u Hrvatskoj do ravnopravnosti*. Otisnuta je u Budimpešti i prvi je pregled o toj temi. Tijekom Prvoga svjetskoga rata održao je u sinagogi prigodan govor povodom rođendana njegova veličanstva Franje Josipa I. 1915. godine.³⁶²

³⁵⁶ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma...*, 53.

³⁵⁷ „Prva konferencija slavonskih rabina“, *Židovska smotra*, br. 1, studeni 1906., 26.

³⁵⁸ „Kroatisch-slavonische Rabbinerversammlung“, *Židovska smotra*, br. 3, siječanj 1907., 87–89.

³⁵⁹ „Savez židovskih bogoštovnih Općina“, *Židovska smotra* br. 7, srpanj 1908., 173–178.

³⁶⁰ HR-HDA-80, BINZV, kutija 513/ 1907, sv. IX., 56–88/1907, spis 42 (dokument 42/1909).

³⁶¹ Julije DIAMANT, „Vágújhely Rabbijai“, *Magyar-Zsidó Szemle* Budapest, 1894., 453–459; „Báró Rajacsi József Görögkeleti patriaka levele a Vukovári Izraelita Községhez“, *Magyar-Zsidó Szemle*, Budapest, 1899., 294.

³⁶² Julije DIAMANT, *Govor što ga je držao u hramu prigodom prejšnjega rođendana god. 1915. dr. Julije Diamant, nadrabini u Vukovaru/Festrede zum Allerhöchsten Geburtstag gehalten 18. August 1915. im Bethhause des K. U. K. epidemiespitals No 1. in Bršadin*, Tiskara L. H. Freunda, Vukovar, 1915.

Naslovnica brošure Julija Diamanta: Povijest Židova u Hrvatskoj do ravnopravnosti

Naslovnica Spomenice posvećene Viktoru Baumu; autor je nadržabin Julije Diamant

Zbog povezanosti s francuskim židovstvom u veljači 1919. zamoljen je da izloži memorandum *Allianci*, da se ona zauzme za zahtjeve Kraljevine SHS u sporu s Rumunjskom u pogledu nekih mjesta Banata, što je ona i učinila.³⁶³ I u međuratnom razdoblju je pisao, pa je 1925. u *Jevrejskom almanahu* objavio tekst „Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj“,³⁶⁴ a sljedeće godine „Naše veroispovedne općine i predanje“ opisujući židovske općine u Hrvatskoj koje, po njegovu mišljenju, nemaju tradiciju, nego u „hrvatskim općinama vladaše faktično samovolja“, ali se stanje popravilo zahvaljujući cionističkoj ideji.³⁶⁵ U III. broju *Jevrejskog almanaha* objavio je posvetu „Viktoru Baumu“.³⁶⁶ Zanimljiv je podatak da je u ožujku 1905. nadržabin Julije Diamant krenuo na put prema Izraelu u kojem je boravio do travnja. Nakon povratka držao je predavanja o svojem putu po Izraelu, ne samo u Vukovaru, već i u Vinkovcima.³⁶⁷

³⁶³ J. DIAMANT, „Viktor Baum...“, 131; Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru...“, 77–78.

³⁶⁴ Julije DIAMANT, Najstarija židovska općina u Hrvatskoj, *Jevrejski almanah 1925. – 1926.*, I, Vršac 1925., 127–131.

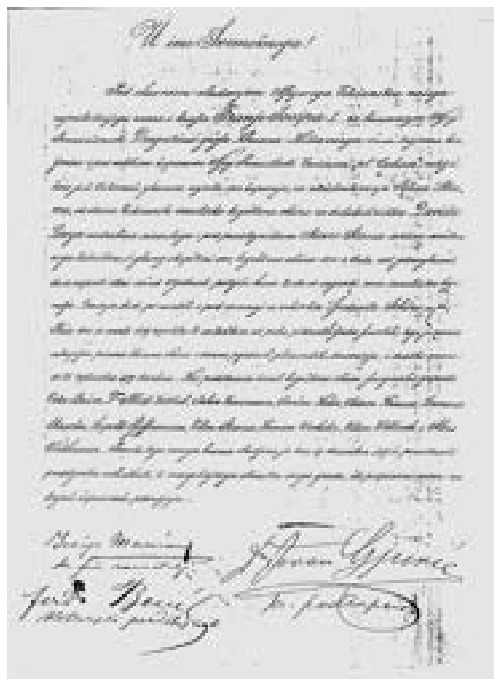
³⁶⁵ Julije DIAMANT, „Naše veroispovedne općine i predanje“, *Jevrejskog almanaha 1926. – 1927.*, II, Vršac, 1926., 88–92.

³⁶⁶ J. DIAMANT, „Viktor Baum“, 128–132.

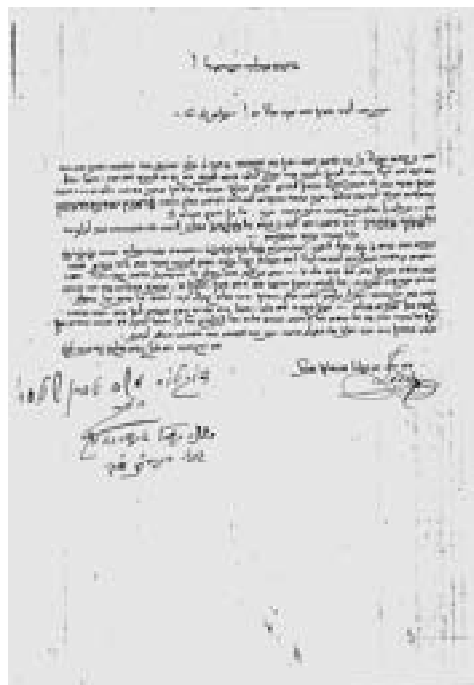
³⁶⁷ *Sriemske novine*, br. 19, 8. ožujka 1905.; br. 28, 8. travnja 1905.; br. 38, 13. svibnja 1905.

Nova velebna sinagoga

Povećanjem broja Židova u Vukovaru pojavila se potreba za izgradnjom nove sinagoge, jer je stara sinagoga u kući liječnika Steinera postala neodgovarajuća.³⁶⁸ Stoga je na sjednici Židovske općine 3. srpnja 1888. jednoglasno odlučeno da se napusti stara sinagoga i izgradi nova „bogomolja“. Izgradnja je trajala od 28. ožujka do 25. rujna 1889. Te je godine 17. prosinca posvećena. Bila je monumentalnog izgleda s kupolom. Onodobni čuveni židovski „templ“ izgrađen je u Starom Vukovaru visoko nad Dunavom u tzv. maurskom stilu. Arhitekt tog velebnog zdanja bio je bečki arhitekt Ludvig Schöne.³⁶⁹

Potvrda o gradnji sinagoge 1889. u Vukovaru, Arhivska građa o Židovima u Gradskom muzeju Vukovar (original u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu)

Povelja na hebrejskom jeziku

³⁶⁸ Stara sinagoga u kući liječnika Steinera, nakon izgradnje nove nije se više koristila, pa je Bogoštovna židovska općina u Vukovaru 1894. odlučila zgradu prodati mađarskim kalvinima koji su ju uz manje zahtjeve pretvorili u crkvu i kojoj je arhitekt Fran Funtak dogradio 1910. toranj. Zgrada je zbog slijeganja tla srušena 1965. (Vidi opširnije: Dragan DAMJANOVIĆ, „Ciduk-hadin kuća Hevra-Kadiše (Mala sinagoga) na vukovarskom groblju“, *Ha-kol*, br. 99, ožujak – travanj 2007., 19–22; Dragan DAMJANOVIĆ, „Mala sinagoga – kalvinska crkva u Vukovaru“, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zbornici, knjiga 33, ured. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb – Vukovar, 2007., 383–397.

³⁶⁹ Gradski muzej Vukovar (GMV), Arhivska građa o Židovima, Prema Povelji iz temelja Hrama, original u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu.

Bila je samostojeća građevina povučena u mali perivoj iza ograde od kovanog željeza. Prva je kupolna sinagoga u Hrvatskoj eklektičkog spoja neoromanike s bizantizmom „maurske“ dekorativnosti. Na vrhu kupole postavljeno je koplje s *magen Davidom*, nad ulazom *luhot*, na zabatu iznad apside *lulav*. U interijeru je dominirao koncipirani molitveni prostor.³⁷⁰

U sinagogi su bile orgulje. Svete predmete darovali su Samuel Hiller, Jakob Braun i Fanika Baum, a ogrtač za Toru Adolf Fischof, Leonija Bader i Fanika Baum. Prema zapisu rabina Julija Diamanta tore su bile „sirotinjski odjevene“. Nove ogrtače darovale su Fanika Krauss, Ernestina Baum, Berta Obersohn, Šarlota Grossmann i Sulamita Diamant. U narednom razdoblju jedan ogrtač darovali su Bela Bader i Lepold Pollak.³⁷¹

Sinagoga (Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

Sinagogalni zbor vodili su nadkantori i kantori. Prema izvorima 70-ih godina 19. stoljeća tu je nadkantor Wolf,³⁷² a od 1896. do 1898. kantor u vukovarskoj sinagogi je Aron Kišicki (1872. – 1938.),³⁷³ koji je potom otišao u Osijek i djelovao u gornjogradskoj

³⁷⁰ Zlatko KARAČ, „Urbanistički razvoj i arhitektonska baština Vukovara od baroka do novijeg doba“ (1687. – 1945.), *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 289; Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, 35.

³⁷¹ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, 55–56.

³⁷² „Eine Ovation“, *Der Sycrmer Bote*, Nr. 13, 11. Oktober 1868., 2.

³⁷³ Tamara JURKIĆ SVIBEN, *Glazbenici židovskog podrijetla u sjevernoj Hrvatskoj od 1815. do 1941. godine*, neobjavljena doktorska teza, Hrvatski studiji, mentor: Stanislav Tuksar, Zagreb, 2016., 193. Aron Kišicki (Slonim/Bjelorusija, 1872. – Osijek, 15. listopada 1938.). Završio je znamenitu kantorsku školu u

Bogoštovnoj židovskoj općini.³⁷⁴ U narednim godinama djelovali su kantori M. Krauss i Vilim Heller te nadkantor Adolf Schwarz. U sinagogalnom zboru 1890. pjevale su Flora Deutsch, Matilda Weiss, Ema Milčinska, Katarina Steiner, Judita Keller, Juditha Hirth, Ernestina Grossmann.³⁷⁵ Sinagoga je devastirana 1941., a kasnije ju je Savez jevrejskih opština iz Beograda prodao u građevni materijal i dao srušiti 1957./1958. godine.³⁷⁶

Školovanje

U prvoj polovici 19. stoljeća opće obrazovanje djece u imućnijim obiteljima bilo je namijenjeno samo dječacima, dok su djevojčice samo naučile čitati i pisati. Dječake su podučavali privatni učitelji, a djevojčice su minimalno/temeljno obrazovanje stjecale unutar obitelji. Tek kasnije se i djevojčice uključuju u školovanje kroz vlastitu konfesionalnu školu i opće građanske škole u Vukovaru.³⁷⁷

Židovi su u Vukovaru, kao i diljem Hrvatske, do osnivanja konfesionalne škole imali privatnog učitelja. Poznat je rad Samuela Singera, Abrahama Špire/Spire, učitelja iz Palanke i Jakoba Pollaka.³⁷⁸ Vlastitu školu po vjerskoj i nacionalnoj osnovi utemeljili su mjesni Židovi 1851. godine kada je Židovska općina odlučila otvoriti *Heder* – četverogodišnju njemačku školu (*Trivialschule*) s tri diplomirana profesora te su imenovali Komisiju za nabavku novca. Zsigurno je škola do konačnog službenog odobrenja carskog-kraljevskog namjesnika 16. listopada 1857. radila smanjenim obimom i bez odobrenja.³⁷⁹

Za potrebe konfesionalne škole iznajmljena je 1851. zgrada na početku Šlezine (današnja Ulica Lj. Gaja) na rok od 30 godina. Međutim, zgradu je 1857. Općina upisala u gruntovnici kao vlastito zdanje. Rad škole je, prema odluci Namjesničkog vijeća u Zagrebu, nadgledala Bosanska ili đakovačka i srijemska biskupija te za tu namjenu zadužila katoličkog svećenika u Tovarniku, koji je o tome redovito obavještavao biskupa.³⁸⁰

Zsigurno je postojeća školska zgrada postala tijesna pa je u listopadu 1868. izgrađena nova školska zgrada u Šlezini, sada preko puta sinagoge (današnja Ulica Lj. Gaja), koja je tada i posvećena.³⁸¹ Budući da je imala veće prostorije, u njoj su se često okupljali

Česthovi (Poljska). Do 1896. djelovao je u Mstibovu (Bjelorusija), potom od 1896. do 1898. u Vukovaru i od 1898. do smrti u osječkoj gornjogradskoj židovskoj općini. Bio je dugogodišnji administrator mjesecnika *Židovska smotra*, suradnik u osječkom dnevnom listu *Die Drau* i u zagrebačkom *Agramer Tagblattu*. Bio je član osječčkog Hrvatskog pjevačkog društva „Kuhač“, šahist i nadareni crtač i slikar.

³⁷⁴ T. JURKIĆ SVIBEN, *Glazbenici židovskog podrijetla*, 193.

³⁷⁵ *Sriemske novine*, br. 22, 1890.; „Iz izraelitskog hrama“, *Sriemske novine*, 12, 21. ožujka 1891.

³⁷⁶ Z. KARAČ, „Urbanistički razvoj i arhitektonska baština Vukovara“, 289; Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, 35.

³⁷⁷ Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru i okolici“, 213–245, ISTA, *Židovi u Vukovaru*, 75–79.

³⁷⁸ HR-HDA-883, Matične knjige Židovske općine Vukovar (1850. – 1940.), M-918 (rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih 1850. – 1930.; umrlih 1850. – 1928.).

³⁷⁹ M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, 288; Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 280–281.

³⁸⁰ Gyula/Julije DIAMANT, *A zsidók*, 37–38. Te iste godine je uz vukovarsku konačno odobrenje za otvorenje škole dobila i zemunska, kao i osječka općina.

³⁸¹ *Der Szymier Bote*, Nr. 15, 18. Oktober 1868.

vukovarski Židovi prigodom raznih aktivnosti. Tako su nakon Prvoga svjetskoga rata u školskoj zgradi održavane brojne cionističke skupštine.

Zgrada židovske škole (Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

Od početka rada konfesionalne škole do 1910. nastavni jezik je njemački, a s dolaskom učitelja iz vukovarske Gradske niže pučke škole, u nastavu je 1910. uveden dnevno jedan sat hrvatskoga jezika. Osim židovske djece školu su pohađala i djeca drugih vjeroispovijesti. Tijekom školskih godina upisanih učenika bilo je od 70 do 100.³⁸² Tako je npr. prema izvješću 1890./91. školske godine 94 učenika, i to 34 upisanih u 1. razred, 17 ih je u 2. razredu, 14 u trećem, a u četvrtom razredu 29 učenika.³⁸³ Sljedeće šk. godine ih je 90.³⁸⁴ U narednim godinama smanjivao se broj učenika, jer je veći dio nastavu polazio u Općoj vukovarskoj školi (škola je prestala s radom 1924. godine).³⁸⁵

Uz rabine, koji su bili vjeroučitelji, u školi su predavali 1890. učiteljica Ružica Schönwaldova,³⁸⁶ te učitelji Dragutin Fürst³⁸⁷ i David Singer, koji je tu predavao više od 40 godina.³⁸⁸

Uz židovsku školu Židovi su pohađali i vukovarske javne pučke škole. U Vukovaru je djelovalo nekoliko javnih pučkih škola. Te su škole polazila i djeca pravoslavne i židovske vjere. Iako je Vukovar imao status trgovišta i bio administrativno središte, gimnaziju

³⁸² V. HORVAT, F. POTREBICA, „Srijemska županija...“, 169.

³⁸³ „Broj mladeži na vukovarskim pučkim školama“, *Srijemske novine*, br. 44, 31. listopada 1891.

³⁸⁴ „Početak školske godine“, *Srijemske novine*, br. 38, 17. rujna 1892.

³⁸⁵ *Školske spomenice, knjiga I., Spomenica pučke djevojačke škole i ženske stručne škole u Vukovaru 1917. – 1933., Spomenica Državne djevojačke pučke škole u Vukovaru 1945. – 1948.*, Vukovar, 2015., 25.

³⁸⁶ *Srijemske novine*, br. 2, 8. siječnja 1890.

³⁸⁷ *Srijemske novine*, br. 24, 23. ožujka 1907.

³⁸⁸ *Srijemske novine*, br. 80, 4. listopada 1916.

je dobio tek 1891. kada je osnovana javna niža (mala) realka trgovišta Vukovar s četiri razreda.³⁸⁹

Zgrada gimnazije (Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

Prvi abiturijenti Kr. realne gimnazije u Vukovaru 1911. (vlasništvo Gimnazije)

³⁸⁹ Školske spomenice, knjiga I., Spomenica pučke djevojačke škole i ženske stručne škole u Vukovaru 1917. – 1933., Spomenica Državne djevojačke pučke škole u Vukovaru 1945. – 1948., Vukovar, 2015., 22–29; Vukovarske škole u 19. i 20. stoljeću (1801. – 1991.), Katalog izložbe, autori Petar Elez i Ivan Hubalek, Vukovar, 2015., 6–7.

Do osnivanja gimnazije u Vukovaru, srednjoškolsko obrazovanje vukovarski Židovi pohađali bi u Osijeku ili u mjestima gdje su postojale gimnazije, pa čak i u Zagrebu.³⁹⁰ Zbog nedostatka sačuvanih podataka ne može se iz godine u godinu pratiti koliko je učenika Židova bilo u židovskoj školi, a koliko ih je upisano u ostalim vukovarskim pučkim i srednjim školama. No, poznato je da je u Realnu malu gimnaziju 1902./1903. školske godine upisano 150 učenika od kojih je 73 bilo rimokatolika, 27 grčkoistočnih, 32 „mojsijevaca“ i jedan evangelik augsburške vjeroispovijesti.³⁹¹ U sljedećoj školskoj godini gimnaziju je pohađalo 128 učenika među kojima je 30 Židova.³⁹² Školske godine 1906./1907. u gimnaziji je 147 učenika, od kojih je 31 Židov.³⁹³ U ratnoj školskoj godini 1914./15. je 240 gimnazijalaca među kojima je 35 Židova.³⁹⁴ Vjeronauk je učenicima židovske vjeroispovijesti predavao rabin Julije Diamant.³⁹⁵

Prezime i ime	Godina i mjesec rođenja	Adresna i vjeronaučna adresa	Ime škole i kategorizacija prema školskom zakonu	Vrijeme	Godina i mjesec upisa	Vjeronauk	Vjeronauk	Vjeronauk	Vjeronauk	Vjeronauk
Jader	26. 11. 1894	Havranja Vukovar	Hilffand, hrvatska	I.	1904					
Juchhof	27. 11. 1895	Havranja Vukovar	Leopold, hrvatska	I.	1904					
Man	28. 11. 1896	Havranja Vukovar	Leopold, hrvatska	I.	1904					
Lang	29. 11. 1897	Havranja Vukovar	Leopold, hrvatska	I.	1904					

Imenik konfesionalne židovske škole u Vukovaru (Gradski muzej Vukovar)

³⁹⁰ „Vukovarski abiturijenti i abiturijetice“, *Sriemske novine*, br. 53, 2. srpnja 1904. Oni koji su završili malu vukovarsku realnu gimnaziju zbog pomanjkanja gornjih razreda školovanje su morali potražiti izvan Vukovara. U školskoj su godini 1903./1904. Mavro Schön i Dragutin Wellich polazili Kraljevsku realnu gimnaziju u Osijeku, Josip Valdemar Wertheimer polazio je Trgovačku školu u Zagrebu, a Lavoslav Ofner Veliku realnu gimnaziju u Osijeku.

³⁹¹ „Školske vijesti“, *Sriemske novine*, br. 53, 2. srpnja 1902., 2.

³⁹² „Školska statistika“, *Sriemske novine*, br. 52, 29. lipnja 1904.

³⁹³ „Statistisches aus den kroatischen Mittelschulen“, *Židovska smotra*, br. 9–10, srpanj/kolovoz 1907., 250.

³⁹⁴ „Kr. Velika realna gimnazija u Vukovaru“, *Narodna obrana*, br. 174, 24. srpnja 1915.

³⁹⁵ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, 45.

Gospodarski utjecaj

Trgovište Vukovar, smješteno na podunavskom pravcu, tijekom 19. stoljeća je, uz Osijek, značajno prometno i gospodarsko mjesto Slavonije i Srijema. Stanovništvo se uglavnom bavilo obrtom, trgovinom i zemljoradnjom. Sredinom 19. stoljeća tu je 429 obrtnika, trgovaca i krčmara, a uoči Prvoga svjetskoga rata ih je 509. Trgovci i kupci, piljarice i drugi svakodnevno su stizali u trgovište suhozemnim putovima iz bliže okolice Srijema, kao i dunavskim pravcem iz susjedne južne Mađarske, tj. iz Bačke (sredina Dunava je „granica“ s južnom Mađarskom). Sve ih je u Vukovar privlačilo trgovanje. Na sajmištima i tržnicama tržila se raznovrsna roba, živad te poljoprivredni proizvodi, različita obrtnička i manufakturna roba u vukovarskim trgovinama i obrtničkim radionicama. Po uzoru na veće gradove, u Vukovaru su od 1899. određena stalna mjesta trgovanja; popločena je žitna tržnica, a određeni su prostori za tzv. svinjsku tržnicu i tržnicu za voće, živad i povrće, prostor za trgovanje obrtničkim proizvodima i drugom robom. Po zapisu *Sriemskih novina* „milina je pogledati s mosta na pijacu pred *Grand* hotelom. Tamo je na stolovima poredana živina, povrće svake vrste, a među stolovima nalazi se prolaz za kupca i prodavača. Krasan je vidik na Daničićev trg, gdje su u najboljem redu smješteni cipelari, papučari, čarapari, opančari, kolačari, korpari i drugi, a odmah do njih pod svodom šeširdžije i sarači. Živahnost je nedjeljom na našim trgovima izvanredno velika, pa se ponekad događa da nespretnost pojedinog seljaka izazove nered; u tim zgodama redarstvo je u blizini.“³⁹⁶ Trgovište je bilo središte trgovine žitom. Naime, kupljeno žito trgovci su tu skladištili te potom prodavali na veliko. Industrija je bila slabije razvijena iako je bilo nekoliko industrijskih pogona.³⁹⁷ U tom gospodarskom razvoju značajni utjecaj imali su, pored ostalih, i židovski obrtnici i trgovci.

Oglas za trgovinu kože Sigmunda Ungara (*Sriemske novine*)

³⁹⁶ „Domaće vijesti“, *Sriemske novine*, br. 53, Vukovar, 5. srpnja 1899.

³⁹⁷ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Na podunavskom prometnom pravcu, Osvrt na gospodarski razvoj Vukovara u 19. i početkom 20. stoljeća“, *Društvena istraživanja*, 17, br. 1–2, (93–94), 2008., 140–141; Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Gospodarstvo u Osijeku i Vukovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, *Zbornik radova: Istočna Hrvatska, Osijek – Vukovar – Ilok*, Osijek, 2002., 63–74.

Promjene za Židove u gospodarskom smislu nastupile su uvođenjem novog *Obrtnog zakona* od 20. prosinca 1859., odnosno od 1. svibnja 1860. kada je Zakon načelno proglasio slobodu obrta. *Obrtni zakon*, kao i zakon koji je dopustio Židovima da posjeduju nekretnine, ukinuli su u cijeloj Habsburškoj Monarhiji, pa tako i u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji sve zakonske prepreke koje su do tada Židovima onemogućavale da se aktivno uključe u gospodarska kretanja. Novonastale prilike i uvjeti omogućili su rad pokućarcima, trgovcima, zakupcima raznih prava, gostioničarima i zakupnicima skladišta, te je to snažno utjecalo na novi val doseljavanja Židova u Hrvatsku, odnosno u Srijem, te njihovo izravno uključivanje u građanske redove najbrojnijih Hrvata, davno doseljenih Nijemaca iz Štajerske, Kranjske, Bavarske i Moravske, Mađara iz Ugarske, Srba te ostalih narodnih skupina. U potonjim desetljećima u potpunosti će se integrirati u vukovarsku sredinu, i to kao pripadnici druge ili treće generacije Židova koji su se u 18. stoljeću doselili u Srijem. Stoga su s vremenom Vukovar doživljavali kao svoje ognjište prihvativši dobar dio običaja sredine u kojoj su živjeli. Veći dio Židova bavio se tradicionalnim poslom – trgovinom i obrtom – a početkom 20. stoljeća sve je više liječnika, odvjetnika, industrijalaca, farmakologa, profesora, učitelja, arhitekata, graditelja, glazbenika i pripadnika drugih zvanja.³⁹⁸ Budući da se stanovništvo Srijema bavilo većinom poljoprivredom, bitan oblik trgovanja u Vukovaru su stočni i robni sajmovi; vukovarski trgovci³⁹⁹ i veletrgovci trgovali su na sajmovima poljoprivrednim proizvodima, i to pšenicom, krupnim kukuruзом, merkantilnom zobi, ječmom, bijelim i žutim grahom te napolicom (smjesa od pola raži i pola pšenice). Posebice živo bilo je i na velikom godišnjem stočnom tzv. Leopoldskom sajmu, održavanom početkom studenoga kada je uvijek u Vukovar dotjerano mnogo stoke. Najviše kupaca bilo je iz Bačke, tj. obližnjih prekodunavskih mjesta. I lončarskim proizvodima se trgovalo na veliko. Gotovo svakodnevno su u vukovarskoj luci u drvene brodove tovarili crijep, lončarske i pečarske proizvode koji su se izvrsno prodavali u Vlaškoj i Moldaviji. Trgovalo se i drvnom sirovinom jer se, unatoč velikom šumskom bogatstvu vukovarskog kraja, u trgovištu nije razvila drvna industrija, nego se od druge polovice 19. stoljeća ubrzala sječa šuma i povećala trgovina drvnom građom, koja se najviše izvozila.⁴⁰⁰

Oglas za trgovinu Samuela Kleina (*Sriemske novine*)

³⁹⁸ Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 324–325.

³⁹⁹ Do sredine 19. stoljeća ih je 30-ak, a u prvom desetljeću potonjeg stoljeća 50-ak.

⁴⁰⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Na podunavskom prometnom pravcu...“, 139–142.

Zahvaljujući vrsnom trgovanju mnogi vukovarski židovski trgovci stekli su imetak i ugled te zadobili značajan gospodarski i društveni utjecaj u trgovištu. Bavili su se veletrgovinom, komisionarstvom i posudbom novca. Tako je npr. 50-ih godina 19. stoljeća najutjecajniji trgovac Samuel Hiller, koji je kao član aktivno sudjelovao u radu Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju sa sjedištem u Osijeku, godine 1854. zatražio dozvolu da osnuje trgovačko društvo.⁴⁰¹ Kao trgovci spominju se i Jakob Grossmann, Samuel Schäfer, Vilim Strausz, Moric Baum, Max Frisch, Gabrijel i David Ofner/Offner, Leopold Hirth, Simon Kohn (trgovina manufakturne robe), Herman Stein i Rudolf Fischhoff.⁴⁰² Jedan od uglednijih trgovaca i dugogodišnji odbornik vukovarskog trgovišta bio je Eduard Bier.⁴⁰³ Sefardi u Vukovaru su bili trgovac Solomon Albahari, obitelj Pardo i Kabiljo. Na vukovarskoj tržnici preko 35 godina poslovala je trgovina kožom „Welisch“/Velić. Trgovinu kože na Glavnoj ulici (tada Ulica Franje Josipa, potom Kralja Petra I., pa Maršala Tita i danas dr. Franje Tuđmana) imao je i Sigmund Ungar.⁴⁰⁴ Trgovinu željezne robe posjedovali su Kann i Gross. Draguljarsku i urarsku radnju držao je Adolf Spingarn, trgovinu „gospojinske konfekcije“ imao je Jakob Kohn, a trgovinu pomodno-manufakturne robe Sigmund Frank. Prodajom drva bavio se Emerik Steiner.⁴⁰⁵

Oglas za urarsku trgovinu Adolfa Spingarna
(*Sriemske novine*)

Pekaru je imao Heinrich Goldarbeiter.⁴⁰⁶ Ugledni veletrgovac bio je i Samuel Obersohn, koji je nakon smrti oca Bernhardta preuzeo obiteljsko poduzeće „Bernhardt Obersohn i sin“.⁴⁰⁷ Veletrgovinom žitarica počeo se baviti Jakob Pfeffermann, koji je

⁴⁰¹ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 98.

⁴⁰² *Sriemske novine*, br. 41, 24. svibnja 1905.; br. 53, 5. srpnja 1905.; *Sriemske novine*, br. 81., 8. listopada 1910., *Sriemske novine*, br. 62, 5. kolovoza 1911.; br. 8, 27. siječnja 1915.; br. 96, 29. studeni 1916.; br. 41, 23. svibnja 1917.

⁴⁰³ „Eduard Bier“, *Sriemske novine*, br. 84, 21. listopada 1908. Eduard Bier (1841. – Vukovar, 18. 10. 1908.), vukovarski trgovac, dugogodišnji odbornik vukovarskog trgovišta. Utemeljitelj i član Tvrtke Eduard Bier i sin. Supruga mu je bila Johanna Bier rođ. Schenk, a djeca: Filip, Arnold, Karl, Edmund, Rudi, Olga, Frida, Hermina udana Kun i Selma udana Hirshl.

⁴⁰⁴ *Sriemske novine*, br. 79, 1. listopada 1902.

⁴⁰⁵ *Sriemske novine*, br. 86, 26. listopada 1904.

⁴⁰⁶ *Sriemske novine*, br. 77, 27. rujna 1905.

⁴⁰⁷ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1496> (pristupljeno 23. 2. 2017.), Samuel Obersohn (Vukovar, 12. 6. 1875. – Vukovar, 1. 11. 1933.), trgovac. Završio Trgovačku akademiju u Beču, bavio se trgovinom žita i preu-

Sat iz radionice Spingarn,
privatno vlasništvo

Alojzije Wertheimer (1836. – 1906.),
privatno vlasništvo

Tvrtka Sigmund Frank (Gradski muzej Vukovar)

zeo je očevo poduzeće. Roditelji Bernardt Obersohn i Rosalia rod. Baum. Bio je u braku s Rosom rod. Gottlieb.

70-ih ili početkom 80-ih godina 19. stoljeća utemeljio tvrtku „Jakob Pfeffermann i sin“. Izbijanje Prvoga svjetskoga rata te visoke cijene poljoprivrednih proizvoda omogućile su obitelji Pfeffermann neslućeno bogatstvo pa su Pfeffermanni u međuratnom razdoblju jedna od najbogatijih obitelji u Vukovaru.⁴⁰⁸ Žitom su trgovali uz Izidora Pfeffermanna i trgovci Stjepan Mandl, Vilim Hiller i Max Frisch. U toj trgovini priključili su im se iz Rume trgovac Žiga Handler, iz Iloka Šandor Stern i iz Erdevika Šimun Rosenberg.⁴⁰⁹

Prema sačuvanim memorandumima i oglasima pojedinih tvrtki, 80-ih godina 19. stoljeća u Vukovaru su djelovale tvrtke „Heinrich Baum et Co., Specerei, Mehl, Gemischtwaaren-Handlung“ od 1889. godine, Trgovina gospojinske konfekcije „Samuel Klein“, a manufakturnu trgovinu tkanina imao je Lavoslav I. Hirt. Jedan od poznatijih veletrgovaca, veleposjednika i poduzetnika bio je u to vrijeme Alojz/Alois/Vjekoslav Wertheimer,⁴¹⁰ koji se istaknuo u značajnim akcijama za napredak grada, kao npr. pri osnivanju mjesne gimnazije.⁴¹¹

Među inicijatorima i osnivačima *Hrvatskog trgovačkog društva „Mercur“*, osnovanog u Vukovaru 21. veljače 1903., nalaze se i židovski trgovci Sigmund Frank, Hinko Goldarbeiter i Max Bier. Prvi predsjednik Podružnica je Sigmund Frank.⁴¹² Dvije godine potom predsjednik je Felix Leo Bier, tajnik Hinko Goldarbeiter, te Sigmund Frank, blagajnik Leopold Hirth i članovi Šandor Bader, Emerik Steiner, i Vilim Engel.⁴¹³

Iako se Srijem u gospodarskom pogledu sporo mijenjao, temelj gospodarstva stanovništva bila je poljoprivreda (3/4 stanovnika bavilo se ratarstvom, i to uzgojem pšenice i kukuruza, kupusa, graška, krumpira, paprike i konoplje), ipak je u drugoj polovici 19. stoljeća i tu počeo proces industrijalizacije. Doduše, tekao je sporije, osim u prehrambenoj, tj. mlinskoj industriji, a i nije bio u Vukovaru nastavak djelovanja obrtničkih ili manufakturnih pogona, i to najviše zbog velikog utjecaja uvozne robe, zbog ograničenog

⁴⁰⁸ Dragan DAMJANOVIĆ, „Obitelj Pfeffermann i njihova poslovno-stambena jednodomnica“, *Ha-ko!*, br. 106, srpanj/kolovoz/rujan 2008., 32–36.

⁴⁰⁹ „Anketa trgovaca žitom“, *Narodna obrana*, br. 157, 5. srpnja 1915.

⁴¹⁰ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=2805> (pristupljeno 23. 2. 2017.); GMV, Arhivska građa o Židovima; HR-HDA-1076, Ponova, 1941., kutija 657/1076; HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva, Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 8 (28.674); „Dvadesetgodišnjica“, *Sriemske novine*, br. 39, 24. rujna 1892.; *Osječki tjednik*, br. 4, 5. ožujka 1906.; Alois Wertheimer, *Sriemske novine*, br. 18, 3. ožujka 1906., Alois/Alojzije Wertheimer (Pezinok/Bazin/Bösing/Slovačka, 1. 5. 1836. – Vukovar, 1. 3. 1906.), rođen od roditelja Mosesa i Regine Wertheimer, poduzetnik, veleposjednik i trgovac. Živio u Novom Vukovaru. Jedan je od utemeljitelja Osječke donjogradske štedionice 1870-ih, a potom se spominje i 1872. kao ravnatelj Srijemske štedionice u Vukovaru. Bio je član odbora Trgovačke obrtničke komore u Osijeku i član zastupstva trgovišta Vukovara. Bio je ugledan član židovske općine u Vukovaru i predstavljao je općinu prigodom posvećenja novog hrama 17. prosinca 1899. Bio je član *Hevre Kadiše*. Supruga s kojom se oženio 1874. zvala se Hermina rođ. Deutsch (Veliki Bečkerek, 7. 2. 1856. – ?), a s njom je imao tri kćeri: Hedvigu udanu za ljekarnika Aloisa Fischla (19. 5. 1876. – ?), Alicu udanu za Otta Landesmanna (Vukovar, 7. 8. 1877. – Beč, 1938. ?) i Bertu udanu za Gustava Wiedera (Vukovar, 22. 10. 1880. – ?) i tri sina: Roberta Aloisa (Vukovar, 16. 3. 1875. –), Josipa Valdemara/Waldija (Vukovar, 25. 11. 1886. – Vukovar, 13. 5. 1962.) i Rudolfa/Rudija (Vukovar, 7. 7. 1899. – Osijek, 21. 12. 1972.).

⁴¹¹ *Sriemske novine*, br. 46, 14. studenoga 1891. Na svečanom banketu koji je održan u slavu novootvorene vukovarske realke govor je održao veleposjednik Alojzije Wertheimer, pri čemu se ispričao da nije baš vješt hrvatskom jeziku pa će govor održati na njemačkom jeziku.

⁴¹² *Sriemske novine*, br. 14, 18. veljače 1903.

⁴¹³ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 99–102.

Obavijest o smrti Mirka Steinera

Memorandum tvrtke „Braća Frank“ iz Tovarnika (Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabinat srijemski u Vukovaru)

lokalnog tržišta, skromnog kapitala i loših posljedica carinske politike; imućniji građani nisu osnivali manufakture nego su novac ulagali u kupovinu zemlje ili kuća. Unatoč svim poteškoćama i nepostojanju uvjeta za brži razvoj industrije, početkom 20. stoljeća ipak se osuvremenjuje proizvodnja i osnivaju industrijski pogoni.⁴¹⁴ Jedan od zakupnika vlastelinske pivovare bio je trgovac Handler,⁴¹⁵ a do 1867. zakup je imao trgovac Samuilo S. Singer zajedno s Felnerom, tvrtka se zvala *Singer et Felner*.⁴¹⁶ U trgovištu se proizvodnjom vapna od 1836. bavila obitelj Borowitz,⁴¹⁷ a u potonjim desetljećima tvrtka Goldarbeiter & Lobković. Tu je i parna pilana Banheyer Ivan i sin, te tvornica octa Eduard Bier i sin. Utemeljitelj Adam Spitzer bio je vlasnik ciglane „Spitzer“, a nalazila se uz cestu prema Osijeku. Mirko Steiner⁴¹⁸ doselio je 1887. u Vukovar iz Mađarske i osnovao trgovinu građevinskim materijalom za ogrjev; osnivač je tvrtke „Mirko Steiner i sinovi“, a prije Prvog svjetskog rata utemeljio je pilanu „Steiner“ koja se nalazila u Starom Vukovaru, nedaleko od dunavske oba-

⁴¹⁴ V. HORVAT, F. POTREBICA, „Uspom građanskog Vukovara 1850. – 1918...“, 187.

⁴¹⁵ *Srijemske novine*, br. 44, 3. lipnja 1911.

⁴¹⁶ „Izrok“, *Hrvatske novine*, br. 4, 14. studenoga 1867.

⁴¹⁷ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 81.

⁴¹⁸ „Osamdeseti rođendan Mirka Steinera u Vukovaru“, *Židov*, br. 36, 4. septembra 1936. – (?, 29. 8. 1856. – Vukovar, 7. 11. 1939.), osnovao je 1887. tvrtku Mirko Steiner i sinovi. Dobitnik je Jugoslavске krune III. reda, počasni član *Hevre Kadiše* i predsjednik raznih društava. Supruga mu je bila Katarina Steiner rođ. Steiner, a djeca Hinko, Aleksandar, Hermina i Olga.

le. Uz tu pilanu u Novom Vukovaru je od 1907. Tvornica finije drvene robe i furnira „Braća Harsch“. Ciglane su imali Jakov Braun i Jakob Kohn. Godine 1889. kao suvlasnik vukovarskog paromlina javlja se Moritz Gottlieb, a mlinarski obrtnici Adam Spitzer i drugovi radili su od 1894. godine. Leopold Freund je tiskar i vlasnik knjižare.⁴¹⁹ Ravnatelj kudeljare je Adolf Goldstein,⁴²⁰ a Otto Landessmann i Izidor Pfefferman utemeljitelji su Vukovarske tvornice leda d.d.⁴²¹ Jedan od imućnijih srijemskih Židova bio je i veletrgovac Izidor Frank iz Tovarnika. Prema prihodima je na popisu veleporeznika uvijek bio u gornjem dijelu liste; član je zastupstva u Vukovaru i Srijemske županije.⁴²²

Poduzeće „Edvard Bier“ i sinovi 1911. (Zbirka razglednica Gradskog muzeja Vukovar)

Od sredine 19. stoljeća bitan problem vukovarskog, pa i hrvatskog gospodarstva u cjelini, bila je nerazvijenost organiziranog modernog novčarskog poslovanja. Prvi novčarski zavod u trgovištu bila je Vukovarska štedionica osnovana 1869. godine, a djelovala je pola stoljeća (kada je preuzima zagrebačka Prva hrvatska štedionica). Štedno i pripomoćno društvo druga je vukovarska velika banka koja je od 1876. djelovala kao Srijemsko štedioničko i eskomptno dioničko društvo. Srpska kreditna zadruga osnovana je 1899., a devet godina potom postaje Srpska kreditna banka. Njemačka štedionica osnovana je 1. svibnja 1904., a vukovarski Hrvati do kraja te godine osnovali su Hrvatsku dioničku štedionicu.⁴²³ U osnivanju i djelovanju tih novčarskih zavoda značajnu ulogu imali su i mjesni Židovi. Tako su među utemeljiteljima i članovima Vukovarske štedionice (1869.)

⁴¹⁹ *Jevreji u Vukovaru, arhivsko-dokumentarna izložba*, Vukovar, 1996., Muzej grada Vukovara, autori izložbe: Olivera Cervar, Borivoj Čalić; V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 109–112; Vlado HORVAT, „Pogled na Vukovar prije jednog stoljeća, na početku Prvoga svjetskoga rata 1914. godine“, *Vukovarski zbornik*, 9, Vukovar, 2014., 223–230.

⁴²⁰ *Srijemske novine*, br. 53, 3. srpnja 1915.

⁴²¹ *Srijemske novine*, br. 33, 18. ožujka 1916.

⁴²² „Za tvorničke ubogare“, *Srijemske novine*, br. 15, 20. veljače 1918.

⁴²³ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Na podunavskom prometnom pravcu...“, 143.

Bernhardt Obersohn i dr. Albert Gottlieb.⁴²⁴ Srijemski Židovi bili su uključeni u osnivanje Zemunske štedionice u istoimenom mjestu (osnovana 1867.) te u dvije štedionice u Rumi osnovane 1872. godine.⁴²⁵ Prvi ravnatelj Srijemskog štedioničkog i eskomptnog društva bio je Alois Wertheimer, a članovi Uprave i vukovarski veletrgovci Grossman, Obersohn, Otto Landesmann, Popp i Steiner. Godine 1904. blagajnik toga društva je Hinko Goldarbeiter.⁴²⁶ Sigmund Frank bio je uključen u osnivanje Hrvatske dioničke štedionice.⁴²⁷

Oglas za „Srijemsko štedioničko i eskomptno dioničko društvo“ u Vukovaru
(*Srijemske novine*, 1909.)

Gospodarskim jačanjem razvijale su se i suhozemne prometnice. Stanje u prometu značajnije se mijenja od 1891. kada su vukovarski gospodarstvenici i općina izgradili te godine u trgovištu, vlastitim novcem, željeznički kolodvor i željezničku prugu do Borova. Izgradnjom toga željezničkog odvojka do Borova Vukovar je dobio izravne veze s Vinkovcima – Mitrovicom – Indijom – Zemunom – Beogradom; Osijekom – Budimpeštom; Vinkovcima – Vrpoljem – Slavonskim Šamcem – Brodom na Savi; Vinkovcima –

⁴²⁴ Vlado HORVAT, „Obljetnice – prigoda za sjećanje na značajne događaje“, *Vukovarski zbornik* 4, Vukovar, 2009., 112–123.

⁴²⁵ Lj. KOSIER, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije*, II., 284.

⁴²⁶ *Srijemske novine*, br. 89, 5. studenoga 1904.

⁴²⁷ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 107.

Brodom na Savi – Sarajevom; u Vukovar su stizali i vlakovi na relaciji Sarajevo – Brod na Savi – Vinkovci; Zagreb – Brod na Savi – Vukovar; Zemun – Indija; Brčko – Vinkovci; Budimpešta – Osijek; Budimpešta – Subotica te vlak iz Osijeka. Uz putnički promet željeznicom je živo kolao u oba pravca i teretni promet. U toj godini zastupstvo Vukovara odlučilo je, radi snažnijeg razvoja trgovine, namijeniti vlastiti novac (uz novac koji je trebala odobriti Zemaljska vlada u Zagrebu) za izgradnju ceste od Vukovara do Orolika i time spojiti trgovište s Posavinom; postojeću pošljunčanu cestu Vukovar – Negoslavci trebalo je produžiti do Orolika i omogućiti Posavini da se preko Vukovara spoji na dunavski prometni pravac. Tako bi vukovarski trgovci mogli trgovati s oko 40 sela iz Posavine, a i stanovnici posavskih mjesta mogli bi dovoziti svoju robu, razne proizvode, na sajmove u Vukovar. Trgovanju iz Posavine preko Negoslavaca, usmjerenom na Vinkovce, tj. na skuplji suhozemni promet, bio bi nakon izgradnje ceste omogućen i spoj na jeftiniji dunavski pravac.⁴²⁸

Zbog blizine Dunava, Vuke i Drave razvijao se i riječni promet koji je uz navedene djelatnosti utjecao na to da su u trgovištu tijekom 19. stoljeća poslovala četiri hotela, i to: „Lav“, „Central“, „Nacional“ i „Grand“.⁴²⁹ I u njihovom poslovanju sudjelovali su Židovi; Sigmund Pal bio jedno vrijeme zakupnik „Grand hotela“,⁴³⁰ a posljednji vlasnik Michael Gottfried je hotel u svibnju 1919. prodao zadruzi „Radnički dom“.⁴³¹ Hotelijer je bio i Sigmund Deutsch.⁴³²

Hotel Lav (Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

⁴²⁸ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Na podunavskom prometnom pravcu...“, 142, 143.

⁴²⁹ *Školske spomenice, knjiga I, Spomenica pučke djevojačke škole i ženske stručne škole u Vukovaru 1917. – 1933., Spomenica Državne djevojačke pučke škole u Vukovaru 1945. – 1948.*, Vukovar, 2015., 12–13.

⁴³⁰ *Sriemske novine*, br. 44, 3. lipnja 1911.

⁴³¹ Mira KOLAR, „Vukovarsko područje poslije Prvoga svjetskoga rata“, *Zbornik radova: Istočna Hrvatska, Osijek – Vukovar – Ilok*, Osijek, 2002., 82.

⁴³² *Sriemske novine*, br. 12, 21. ožujka 1891.

Intelektualci

U Vukovaru je dio intelektualaca (liječnika, odvjetnika, profesora, učitelja, inženjera i drugih) bio židovske narodnosti. Najviše je bilo liječnika i odvjetnika, zanimanja koja su do 20-ih godina 20. stoljeća bila „prava zanimanja Židova“, a od toga vremena se broj postupno smanjivao, jer su i drugi narodi – posebice Hrvati – postajali odvjetnici i liječnici. U samoj židovskoj zajednici postojala je određena muško-ženska podjela zanimanja – odvjetnici su bili isključivo muškarci, liječnici – uz samo koji izuzetak – gotovo u pravilu također muškarci, dok su u učiteljskom i profesorskom zvanju prevladavale žene.

Jedan od prvih liječnika je Salamon/Viktor Spitzer, koji je od 1836. u Vukovaru djelovao 21 godinu kao mjesni liječnik. Redovni kotarski liječnik postao je 1845. po imenovanju baruna Franje Kulmera. On se 1849. kada je hrvatska vojska bila u Vukovaru, besplatno i s požrtvovnošću brinuo o ranjenicima, jer su sve bolnice bile zauzete. Godine 1855. liječio je mjesno stanovništvo od epidemične kolere.⁴³³ U potonjim godinama su liječnici Vilim Rosenberg,⁴³⁴ Mavro Stern,⁴³⁵ a od 1870. Albert Gottlieb (njegov sin Antun je 1904. imenovan zamjenikom liječničkog asistenta kod posadne bolnice br. 23. u Zagrebu)⁴³⁶ te Samuel Goldschmidt.⁴³⁷ Liječnik zubar Geza Bauer dolazio je iz Osijeka jednom tjedno te ordinirao u hotelu *Lav*.⁴³⁸

Odvjetnici su Salamon Baum (od 1892. do smrti 1899.), koji je odvjetničku pisarnicu otvorio u Ribarskoj ulici (danas Ulici J. J. Strossmayera 15),⁴³⁹ Lavoslav Velić koji je

⁴³³ *Carsko-kraljevske službene Narodne novine*, br. 160, 16. srpnja 1857.; Rudolf HORVAT, *Srijem – naseља i stanovništvo*, Slavonski Brod, 2000., 279; „Dr. Viktor Spitzer, i sprovod dra. Viktora Spitzera“, *Sriemski Hrvat*, br. 30, 22. srpnja 1880. U tekstu se navodi pod imenom Viktor Spitzer, no vjerojatno je riječ o Salamonu Spitzeru (Rivica, Bačka, 1814. – Vukovar, srpanj 1880.), koji je došao u Vukovar 1836./37. te je do 1842. bio liječnički pomoćnik, da bi potom postao honorarni županijski liječnik (kirurg) u Srijemskoj županiji. Bio je prvi Židov u javnoj službi. Prešao je na katoličanstvo i očito je tada promijenio i ime u Viktor. Zahvaljujući njemu podignuta je u Vukovaru prva sinagoga. <http://zidovski.lzmk.hr/?p=2304> (pristupljeno 23. 2. 2017.)

⁴³⁴ *Sriemske novine*, br. 35, 30. kolovoza 1890. Vilim Rosenberg bio je magistar primaljstva, emeritus, sekundarni liječnik bečke carske i kraljevske sveopće bolnice. Krajem 1890. preselio se u kuću dr. Spitzera u Novom Vukovaru.

⁴³⁵ *Sriemske novine*, br. 17, 28. veljače 1903.

⁴³⁶ *Sriemske novine*, br. 82, 12. listopada 1904.; Vlasta KOVAČ, „Židovi Vukovara, Prilozi povijesti iščezlih židovskih zajednica u Hrvatskoj“, *Bilten, ŽOZ*, 1996., 46/47, 26; Đuro OBERSOHN, „Vukovar moje mladosti“, *Ha-kol*, br. 63–64, prosinac 1999. – siječanj 2000., 7. Đuro OBERSOHN, „Vukovar u mojem sjećanju“, *Obitelj*, priredila Jasminka Domaš Nalbantić, Zagreb, 1996., 131–136. Albert Gottlieb (Kalocsa, 1840. – ?). Otac mu je bio mesar u Kaloczi, sin je završio studij medicine u Beču, a magisterij opstetricije u Pragu. Dugo je bio upravitelj stare vukovarske bolnice u Magatajevoj ulici. Kao općinski liječnik u Vukovaru primljen je u Zbor liječnika Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Godine 1916. zbog zaslug u medicini dobio je orden viteza reda Franje Josipa. Tada je umirovljen. Godine 1875./76. oženio se s Franciskom Borowitz. Imali su četiri sina: Antona, Juliusa, Leona i Reginalda te kćeri Nataliju i Rosu.

⁴³⁷ *Sriemske novine*, br. 17, 27. veljače 1909.

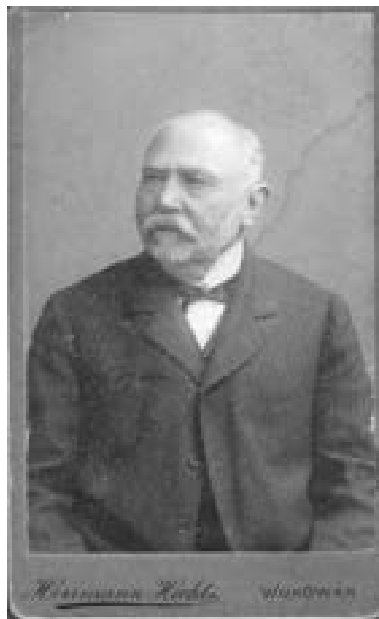
⁴³⁸ *Sriemske novine*, br. 30, 25. srpnja 1891.

⁴³⁹ *Sriemske novine*, br. 23, 22. ožujka 1890.; br. 6, 6. veljače 1892. <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1091> (pristupljeno 23. 2. 2017.). Salamon Baum (Vukovar, 4. 3. 1857. – Vukovar, 22. 3. 1899.), odvjetnik. Od 1892. vodio je odvjetnički ured u Vukovaru. Bio je u braku s Ernestinom (Nestitante) rođ. Löwy, kćeri vukovarskog rabina. S njom je imao petero djece: Rudolfa, Vilima, Olgu, Davida Papa i pravnika Felixa (Vukovar, 2. 6. 1895. – Jadovno, 1941.). Brat je Viktora Bauma koji je od 1897. do 1908. bio predsjednik vukovarske židovske Općine.

odvjetnik od 1892. do 1914. godine,⁴⁴⁰ i Danijel Klein. On je od 1911. u Novom Vukovaru imao kancelariju u kući Berte Streim u današnjoj Jurkovićevoj ulici 22.⁴⁴¹

Zubar Samuel Goldschmidt
(Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

Liječnik Albert Gottlieb (Zbirka
fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

Uključenost u županijska i gradska upravna tijela

Većina navedenih Židova je od 1861. bila uključena u rad županijskih, gradskih i trgovišnih upravnih tijela. Prema dostupnim vrelima poznato je da je 1891. član Upravnog odbora Srijemske županije Ernest Spiller, posjednik iz Rume.⁴⁴² Pet godina potom među županijskim skupštinarima su tvorničar Hinko Ohrenstein iz Beočina, trgovac Eduard Bier iz Vukovara, liječnik Mavro Fischer iz Rume, veleposjednik Alojsije Wertheimer iz Vukovara, trgovac Izidor Frank iz Tovarnika, trgovac Jakob Braun iz Vukovara, trgovac Herman Weiss iz Indije, trgovac Simon Rosenberg iz Erdevika, liječnik Albert Gottlieb iz Vukovara, liječnik Mavro Stern iz Vukovara i trgovac Ignjat Rosenberg iz Bačinaca.⁴⁴³ Godine 1903. navode se, između ostalih skupštinarima, i tvorničar

⁴⁴⁰ *Srijemske novine*, br. 3, 16. siječnja 1892., br. 43, 22. listopada 1892.; br. 20, 11. srpnja 1911.; br. 78, 30. rujna 1914. Lavoslav Velić (Bobota, 27. 9. 1861. – Beč, 27. 9. 1914.) odvjetnik u 53. godini. Rođen u Boboti, maturirao je u Novom Sadu. Studirao je pravo i doktorirao u Zagrebu. Prvo je bio prislušnik kod kotarskog suda u Vukovaru i Vinkovcima, da bi od 1892. bio odvjetnik u Vukovaru. Dugogodišnji tajnik podružnice „Crvenog križa“, član predstojništva židovske općine i veleposjednik skupštinar Srijemske županije. Godine 1892. zaručio se s Tildom Weiss. S njom je imao kćer Editu i sina Antuna.

⁴⁴¹ *Srijemske novine*, br. 89, 8. studenoga 1911.

⁴⁴² *Srijemske novine*, br. 26, 27. lipnja 1891.

⁴⁴³ *Narodne novine*, br. 43, 21. veljače 1895.

iz Beočina Hinko Ohrenstein (10. na listi), liječnik iz Rume Mavro Fischer (12. na listi), trgovac Izidor Frank iz Tovarnika (15. na listi), trgovci iz Erdevika Samuel Steiner (16. na listi) i Simon B. Rosenberg (18. na listi), ekonom iz Šida Julius Löbl (21. na listi), iz Vukovara liječnik Mavro Stern (22. na listi) i trgovac Viktor Baum (23. na listi).⁴⁴⁴

Zgrada županije (Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

Tri godine potom među veleporeznicima iz Vukovara spominju se trgovci Bernhard Obersohn,⁴⁴⁵ Feliks Bier, Izidor Pfefferman i Josip Landesman.⁴⁴⁶ Godine 1909. u popisu najbogatijih poreznika nalaze se iz Tovarnika trgovac Izidor Frank, iz Erdevika trgovac Samuel Steiner i trgovac Simon B. Rosenberg, iz Šida Julije Löbl, iz Mitrovice trgovac Mihajlo Weiss, iz Rume Emanuel Popper i Eduard Herzog,⁴⁴⁷ 1910. veletrgovac Izidor Pfeffermann iz Vukovara, a iz Tovarnika trgovac Izidor Frank i Bernhard Obersohn.⁴⁴⁸ Od 1911. je na popisu i vukovarski odvjetnik Lavoslav Velić.⁴⁴⁹ U godini 1913. među 74 veleporeznika Srijemske županije nalaze se dr. Šandor Fischer iz Rume (na listi je 7. s prihodom od 6.465,38 kruna), trgovac iz Tovarnika Izidor Frank (29. s prihodom

⁴⁴⁴ „Oglas“, *Srijemske novine*, br. 16, 4. veljače 1903.; *Narodne novine*, br. 26, Zagreb, 3. veljače 1903.

⁴⁴⁵ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1496> (pristupljeno 23. 2. 2017.). Umro je Bernard Obersohn, *Srijemske novine*, br. 70, 6. rujna 1913. Bernhardt Obersohn (Bršadin, 1843. – Budimpešta, 3. 9. 1913.). Rođen u Bršadinu gdje mu je otac imao sitničarsku radnju i kuću. Nakon što je završio normalku, otvorio je trgovinu u Vukovaru, a kasnije je postao veletrgovac žitaricama, javni djelatnik i židovski aktivist. Oženio se kćeri Šimuna Bauma s kojom je imao sina Samuela. Ubrzo mu je umrla supruga pa se oženio 1887. s Bertom rođ. Weil. S njom nije imao djece. U Vukovaru je osnovao poduzeće „Bernhardt Obersohn i sin“, koje je preuzeo njegov sin Samuel. Bernhardt je bio jedan od pokretača *Srijemskih novina*. Godine 1895. pristupio je srijemskom društvu za zaštitu životinja „Živobran“. Bio je općinski zastupnik od 1897., predsjednik vukovarske židovske općine i počasni predsjednik *Hevre Kadiše*. Umro je u Budimpešti gdje je bio na liječenju, a sahranjen je u Vukovaru.

⁴⁴⁶ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 112–114.

⁴⁴⁷ „Oglas“, *Srijemske novine*, br. 19, 6. ožujka 1909.

⁴⁴⁸ *Srijemske novine*, br. 10, 2. veljače 1910.

⁴⁴⁹ *Srijemske novine*, br. 20, 11. srpnja 1911.

Zgrada obitelji Pfefferman (novija slika)

od 3.015,64 kruna), vukovarski trgovac Izidor Pfefferman (51. s prihodom od 1.992,82 kruna), iz Šida ekonom Julijus Löbl (54. na listi s prihodom od 1.866,63 kruna), liječnik iz Rume Mavro Fischer (63. s prihodom od 1,649,74 kruna), trgovac iz Vukovara Bernhard Obersohn (67. s prihodom od 1.531,87 kruna), šidski trgovac Samuel Steiner (69. s prihodom od 1.484,24 kruna) te vukovarski trgovac Eduard Bier (73. na listi s prihodom od 1.423,45 kruna).⁴⁵⁰ Godine 1914. od Židova na 24. mjestu po imovinskom rezrezu je Izidor Frank iz Tovarnika s prihodom od 2.951.21 kruna (za usporedbu na listi je prvi grof vlastelin Lato Pejačević iz Rume, s prihodima od 111.253,65 kruna), potom slijede na 31. mjestu trgovac Albert Beck iz Vinkovaca s prihodom od 2.317,05 kruna, veleza-kupnik iz Šida Julius Löbl s prihodom od 2.121,31 kruna je na 38 mjestu, odvjetnik i kraljevski javni bilježnik iz Rume Šandor Fischer s prihodom od 2.103,02 kruna je na 39. mjestu, a na 55. mjestu je trgovac iz Vukovara Izidor Pfefferman s prihodom od 1.667,87 kruna, na 57. mjestu je trgovac iz Vukovara Samuel Obersohn s prihodom od 1.580,21 kruna, posjednik iz Erdevika Samuel Steiner je na 64. mjestu s prihodom od 1.399, 95 kruna te na 71. mjestu posjednik iz Rume Eduard Herzog s prihodima od 1.273, 81 kruna.⁴⁵¹ U 1915. na listi poreznika bili su: na 16. mjestu trgovac Frank Izidor iz Tovar-nika, na 35. veleza-kupnik iz Šida Julijus Löbl, na 55. Samuel Obersohn trgovac iz Vuko-vara, na 60. Izidor Pfefferman, trgovac iz Vukovara, na 66. Samuel Steiner posjednik iz Erdevika, na 69. Moritz Fisher liječnik iz Rume, na 70. Hinko Bresslauer, veletržac iz Vinkovaca i na 72. Eduard Herzog posjednik iz Rume.⁴⁵² Godine 1917. lista srijemskih

⁴⁵⁰ „Oglas“, *Narodne novine*, br. 121, 29. svibnja 1913., 1; „Imenik najjačih poreznika skupštinaru županije srijemske“, *Srijemske novine*, br. 24, 29. ožujka 1913.

⁴⁵¹ „Službeno, Oglas“, *Narodne novine*, br. 89, Zagreb, 20. travnja 1914., 1.; *Srijemske novine*, br. 31, 18. travnja 1914.

⁴⁵² „Poreznici u Srijemu“, *Srijemske novine*, br. 66, 18. kolovoza 1915.

veleporeznika nešto se izmijenila; na sedmom mjestu bio je Izidor Frank iz Tovarnika, na 18. Eduard Herzog iz Rume, na 28. Izidor Pfeffermann iz Vukovara, na 41. trgovac Karl Kohn iz Stare Pazove, na 42. dr. Šandor pl. Fischer, odvjetnik i javni bilježnik iz Rume, na 48. posjednik Julijus Löbl iz Šida i na 49. veletrgovac iz Vukovara Aleksandar Singer.⁴⁵³ Pred kraj Monarhije na listi najjačih poreznika Srijemske županije na petom mjestu bio je tovarnički Židov Izidor Frank (5.593,14 kruna), na 10. šidski Herman Steiner, na 18. vinkovački trgovac Hinko Bresslauer, na 20. vukovarski veletrgovac Samuel Obersohn, na 25. šidski trgovac Fridrik Rosenfeld, na 35. vukovarski trgovac Izidor Pfeffermann, na 44. trgovac i posjednik iz Vinkovaca Jakob Schlesinger, na 53. odvjetnik iz Rume Šandor pl. Fischer, potom na 58. posjednik iz Šida Julijus Löbl, na 60. posjednik iz Erdévika Simon B. Rosenberg i na 71. trgovac i posjednik iz Mitrovica Josip Fleischmann.⁴⁵⁴

Među zastupnicima u zastupstvu trgovišta Vukovar također se javljaju mjesni Židovi. Zastupstvo je imalo 24 zastupnika, a godine 1891. zastupnici su Alojsije/Vjekoslav Wertheimer,⁴⁵⁵ Braun, Obersohn i Velić.⁴⁵⁶ Wertheimer je istodobno član odbora Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osijeku.⁴⁵⁷ Dvije godine kasnije već je pet zastupnika „izraelita“: trgovac hrane Bernard Obersohn, direktor štedionice Alois Wertheimer, trgovac drvom Jakob Baum, trgovac hranom Viktor Baum i trgovac mirodija Eduard Bier.⁴⁵⁸ Godine 1903. u trgovišnom zastupstvu su Viktor Baum, Josip Landesmann,⁴⁵⁹ Isidor Pfefferman, Lorenc Pfeiffer i dr. Mavro Stern.⁴⁶⁰ Godine 1913. Otto Landesmann, Isidor Pfefferman, Samuel Obersohn i Emerik Steiner,⁴⁶¹ a četiri godine potom članovi vukovarskog zastupstva jesu veleporeznici Otto Landesmann, Samuel Obersohn, Isidor Pfeffermann i Emerik Steiner.⁴⁶²

Obavijest o smrti Bernarda Obersohna

⁴⁵³ „Oglas“, *Srijemske novine*, br. 40, 19. svibnja 1917.

⁴⁵⁴ „Oglas“, *Srijemske novine*, br. 47, 12. lipnja 1918.

⁴⁵⁵ *Srijemske novine*, br. 15, 1. travnja 1891.

⁴⁵⁶ *Srijemske novine*, br. 35, 29. kolovoza 1891.

⁴⁵⁷ *Srijemske novine*, br. 19, 9. svibnja 1891.

⁴⁵⁸ „Izabrani občinski zastupnici po zanimanju i vjeroispovjesti“, *Srijemske novine*, br. 90, 11. studenog 1893.

⁴⁵⁹ Josip Moritz Landesmann (?1832. – Vukovar, 22. 5. 1920.), ugledni vukovarski trgovac žitom. Godine 1893. dao je izgraditi palaču u Rajačićevoj ulici. Član trgovišnog zastupstva u Vukovaru. Prva supruga je bila Regina Borowitz, a druga Fanny rođena Deutsch. Djeca: Frederike udana Bauer, Franciska udana Gottlieb, Helena (10. 12. 1868. – ?) udana Herman te sinovi Josip i Otto., Njegov sin Otto (Vukovar, 4. 12. 1873. – ?, 1942.) preuzet će nakon njegove smrti trgovinu žitaricama.

⁴⁶⁰ „Sjednica trgovišnoga zastupstva“, *Srijemske novine*, br. 70, 9. rujna 1903.

⁴⁶¹ „Izbor trgovišnog zastupstva u Vukovaru“, *Srijemske novine*, br. 48, 21. lipnja 1913.

⁴⁶² „Izbori u ovdašnje trgovišno zastupstvo“, *Srijemske novine*, br. 101, 19. prosinca 1917.

U politički život nisu se aktivno uključivali iako su uglavnom podržavali režimske stranke.⁴⁶³ Tako je poznato da je trgovac Bernard Obersohn podržavao unioniste,⁴⁶⁴ a županijski skupštinar trgovac Izidor Frank je 1910. na izbornoj skupštini govorio u prilog odvjetnika Ivana Palačeka, zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije zagovarajući njegov izbor jer će on braniti „interese trgovačkog svijeta“.⁴⁶⁵

Društveni, obiteljski i vjerski život

Društveni život

U Vukovaru se u skladu s razvijenim gospodarskim životom podjednako razvijao i društveni život u čije su se organiziranje uključili mjesni Židovi. Po uzoru na Beč, Peštu, Zagreb i obližnji Osijek organizirana su različita društva – hrvatska, njemačka, srpska, židovska te drugih naroda. Brojni su Židovi uključeni u raznovrsna društva. Primjerice neki od utemeljitelja *Vatrogasnog društva* (1875.) bili su trgovac Samuel Hiller i Herman Singer. Kasnije se u rad društva uključuju Mavro Obersohn, Bernard Obersohn,⁴⁶⁶ Jakob Grossman, Gavro Buchwald, a u Upravnom odboru bio je Sigmund Frank.⁴⁶⁷ O narodnosnoj i vjerskoj toleranciji govori primjer da je na velikom dobrotvornom plesu vukovarskog DVD-a 1880. uz „mnoge Izraeličane“ prigodni govor održao odvjetnik Saloman Baum, u kojem je Hrvatsku proglasio zajedničkom zemljom svih njezinih stanovnika.⁴⁶⁸

Kada je sredinom 70-ih godina 19. stoljeća utemeljeno *Dobrotvorno gospojinsko društvo* članice su mogle biti sve Vukovarke, „neporočne građanke“ bez obzira na vjersku, nacionalnu i drugu pripadnost.⁴⁶⁹ Stoga su se među članicama našle i supruge uglednih vukovarskih Židova, i to Katarina Pfeiffer i Vilma Schön.⁴⁷⁰ Međutim, kada je 1911. društvo promijenilo ime u *Katoličko gospojinsko dobrotvorno društvo* članstvo se suzilo.⁴⁷¹ Ne znamo jesu li vukovarske Židovke bile članice nakon promjene imena, međutim društvo je i dalje imalo za cilj: „podupiranje siromaha vukovarskih, bez razlike vjere, narodnosti i nadležnosti“.⁴⁷² Iste godine osnovan je *Gospojinski klub* u čijem su odboru

⁴⁶³ *Sriemski Hrvat*, br. 60, 10. rujna 1881. Navodno su „Gosp. Alois Wertheimer predsjednik srem. štednog i dioničkog pripomoćnog društva, Stevo Rogulić, blagajnik staro-vukovarske štedionice i Petar Feit došli u kuću ovdašnjeg građanina S. Schwarzta i kazao mu je gospodin Wertheimer da glasuje za g. Kuševića u protivnom će mu slučaju „mjenice“ biti bačene iz štedionice.“

⁴⁶⁴ „Umro je Bernard Obersohn“, *Sriemske novine*, br. 70, 6. rujna 1913.

⁴⁶⁵ „Izborna skupština u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 84, 19. listopada 1910.

⁴⁶⁶ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 114; Vlado HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, Vukovar, 2007., 13–14; *Sriemske novine*, br. 12, 21. ožujka 1891.

⁴⁶⁷ DVD Vukovar, glavna skupština, *Sriemske novine*, br. 38, 11. svibnja 1910.

⁴⁶⁸ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1091> (pristupljeno 23. 2. 2017.).

⁴⁶⁹ Vlado HORVAT, „Od Dobrotvora do Hrvatske žene u Vukovaru“, *Vukovarski zbornik*, 1, Vukovar, 2006., 66–82. Vjerojatno je Dobrotvorno gospojinsko društvo u Vukovaru osnovano 1870-ih godina, a 1911. je promijenilo ime u Katoličko gospojinsko dobrotvorno društvo.

⁴⁷⁰ „Glavna skupština dobrotvornog gospojinskog društva“, *Sriemske novine*, br. 51, 25. lipnja 1902.

⁴⁷¹ V. HORVAT, „Od Dobrotvora do Hrvatske žene u Vukovaru“, 68–70.

⁴⁷² V. HORVAT, „Od Dobrotvora do Hrvatske žene u Vukovaru“, 70.

bile „najotmjene dame“ Vukovara; od židovskih su to Roza Obersohn, Alica Landesman, gđica Selma Hiller i druge.⁴⁷³

Članovi *Čitalačkog društva Ressource* (1859.) u drugoj polovici 19. stoljeća bili su Alojzije Wertheimer i Salomon Deutsch⁴⁷⁴ te liječnik Vilim Rosenberg⁴⁷⁵ i odvjetnik Mavro Stern.⁴⁷⁶ Među članovima društva spominju se početkom 20. stoljeća Vilim Hiller,⁴⁷⁷ odvjetnik Salomon Baum, Arnold Bier, Felix Bier, Gustav Bier, Mavro Braun, Otto Landesmann, odvjetnik Lavoslav Velić, Ljudevit Reizner/Reisner i drugi.⁴⁷⁸ Članovi *vukovarskog odbora „Elizabetine zaklade“*, dobrotvornog društva osnovanog 1899. na spomen pokojne carice i kraljice Elizabete/Sisi, supruge cara i kralja Franje Josipa I., bili su Leonija Bader, Izabela Baum, Berta Obersohn, rabin dr. Julijo Diamant, odvjetnik Lavoslav Velić, Hermann Wachsler i Alois/Alojzije Wertheimer.⁴⁷⁹ Član *Đačko literarno-glazbenog kluba „Zora“* u Vukovaru 1910. je Hugo Klein.⁴⁸⁰ Godine 1912. za potpredsjednika *Hrvatskog glazbenog i pjevačkog društva Dunav* izabran je Sigmund Frank, a za zamjenika Josip Valdemar Wertheimer.⁴⁸¹ Bernardt Obersohn bio je član društva *Živoder*. Trgovci Welisch, Moric Braun, Šandor Deutsch,⁴⁸² M. Fischer, Hirsch, Šlezinger/Schlesinger, Ignac Klein, Alojzije Wertheimer, Lion/Lyon, Hermann, Pfeffermann, Izidor i Leopold Rose djelovali su u radu *Društva za potporu bolesnih trgovačkih pomoćnika u Vukovaru*, a 1891. između ostalih članovi uprave jesu Alois Wertheimer, B. Pollak, Lavoslav Velić i Feliks Bier; društveni liječnik bio je Vilim Rosenberg.⁴⁸³ Odvjetnik Lavoslav Velić jedno je vrijeme tajnik vukovarske podružnice *Crvenoga križa*, a u jednom mandatu i potpredsjednik. U rad Podružnice 1892. uz ostale bile su uključene i Bella Baum, Nasta Baum, Malvina Baum, Selma Hiller, Berta Obersohn, Tilda Velić, Pfefferman, Gottlieb, Wertheimer, Wachsler, Reisner i Rosenberg te odvjetnik Velić, Welisch, Wertheimer i Reizner (Reisner). Uz ostale članove Odbora, u Podružnici su bili aktivni članovi Gottlieb, Bela Baum i liječnik Rosenberg.⁴⁸⁴ Emerik Steiner i liječnik Albert Gottlieb članovi su odbora *Uboške zaklade u Vukovaru*.⁴⁸⁵ Jedno vrijeme pred-

⁴⁷³ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 19; „Gospojinski klub u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 21, 15. ožujka 1911.

⁴⁷⁴ Glavna skupština društva „Ressource“, *Sremski Hrvat*, br. 52, 24. prosinca 1879.

⁴⁷⁵ *Sriemske novine*, br. 47, listopad 1890.

⁴⁷⁶ *Sriemske novine*, br. 11, 8. veljače 1899.

⁴⁷⁷ Vlado HORVAT, „Obljetnice – prigoda za sjećanje na značajne događaje...“, 120–121.

⁴⁷⁸ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 12.

⁴⁷⁹ *Sriemske novine*, br. 21, 15. ožujka 1899.

⁴⁸⁰ *Sriemske novine*, br. 13, 12. veljače 1910.

⁴⁸¹ *Sriemske novine*, br. 6, 20. siječnja 1912.

⁴⁸² Đuro OBERSOHN, „Vukovar moje mladosti“, *Ha-ko!*, br. 63–64, prosinac 1999. – siječanj 2000., 7. Šandor Deutsch bio je u početku veletrgovac, a kasnije je stekao i ciglanu. Oženio se sa Charlottom Deutsch. Prema sjećanjima Đ. Obersohna i ona je imala zavidan imetak koji je stekla pekući pekmez od šljiva, tzv. povidl. Deutschovi nisu imali djece pa je poslije njihove smrti kuća koju su imali u Strossmayrovoy ulici prešla u ruke obitelji Ofner. Ofnerovi su bili njihovi rođaci koji su također imali ciglanu.

⁴⁸³ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 35, *Sriemske novine*, br. 21/1892.

⁴⁸⁴ „Osnivanje podružnice Crvenog krsta“, *Sriemske novine*, br. 18, 30. travnja 1892., br. 18, 2. ožujka 1912.; br. 78, 30. rujna 1914.; V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 36–38; *Sriemske novine*, br. 17, 1. ožujka 1905.

⁴⁸⁵ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 38.

sjednik vukovarske podružnice *Hrvatskog trgovačkog društva „Mercur“* je Sigmund Frank, a potom Feliks Leo Bier, blagajnik je Leopold/Lavoslav Hirth, tajnik Hinko Goldarbeiter, a uz ostale članovi Odbora bili su Adolf Stein, Heinrich Hirth i Emanuel Steiner.⁴⁸⁶ Među utemeljiteljima *Društva za podupiranje siromašnih učenika i učenica Realne gimnazije vukovarske* nalaze se veletrgovac Josip L. Landesmann, trgovac Moritz Baum, trgovac Heinrich Baum, knjižar Leopold H. Freund, trgovac Sigismund Frank, utemeljitelji poduzeća B. Obersohn i sin, trgovac Emerich Steiner, Viktor Baum, Ivan Deutsch mlađi i drugi. Pravila društva među ostalima potpisao je Max Löwy.⁴⁸⁷ U Odboru pjevačkog društva „Dunav“ bili su Vilim Velich, David Klein i Josip Polak.⁴⁸⁸ Na osnivačkoj skupštini *Veslačkog kluba Vukovar*, ako je suditi prema prezimenima, od 21 člana njih devetorica su pripadnici židovske zajednice: Manfred Wachslar, Arnold Bier, Armin Baum, dr. Sigmund Goldschmidt, dr. Daniel Klein, Edmund Bier, Dragutin Frank, Vladimir Steiner, Simon Baum. U rad će se kasnije uključiti i drugi, kao što su Šandor Steiner i Emerich Steiner.⁴⁸⁹

Preslika teksta iz *Der Syrmien Bote* o izborima u Izraelitskom gospojnskom društvu 1869. (*Der Syrmier Bote*, Nr. 8, 28. 1. 1869.)

⁴⁸⁶ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 41; „Glavna skupština Merkura“, *Sriemske novine*, br. 15, 20. veljače 1904.

⁴⁸⁷ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 41–43.

⁴⁸⁸ *Sriemske novine*, br. 5, 30. siječnja 1892.

⁴⁸⁹ Lidija BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod: vukovarsko međuraće kroz tri židovske biografije“, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 43, Zagreb, 2011., 316–317.

Uz već spomenutu *Hevru Kadišu*, i unutar nje *Kuratorija za otkup vijenaca*, po djelovanju je značajno *Izraelitsko/Izraelitičko gospojinsko društvo* (osnovani 15. kolovoza 1861.).⁴⁹⁰ Početkom svake godine *Izraelitsko gospojinsko društvo* znalo je organizirati pokladnu zabavu poznatu pod imenom „reform vjenčić“, koja se iz godine u godinu ponavljala. Na proslavama povodom raznih događaja skupljani su dobrovoljni prilozi i kupovane ulaznice. Sve te zabave bile su rado posjećene i od vukovarskog stanovništva bez „razlike na vjeru i narodnost“.⁴⁹¹

naše društvenosti.
Sjajan ples Izrael. gospojinskog društva. U veoma lijepo uređenoj pozorišnoj dvorani hotela k „Lavu“, sakupilo se 18. o. mj. sjaj ljepote i sjajnih haljina, kakov se rijetko u Vukovaru vidi. Pod pokroviteljstvom presjednice gospođe dr. Gottlieba, koja usljed žaloba slučaja u obitelji nije mogla plesu prisustvovati – odbor gospojinskoga društva upotrebio je sve moguće, da ples što sjajnije i ugodnije uspije. Među gostovima, koji taj ples posjetilo opazismo g. nadvojvodu Feliksa Streima, kr. sudb. vijećnika g. Raiznersa, nadporučnika baruna Wimpfena, grofa Merana, princa Lichtensteina i druge. Među gospođama, koje se odlikovahu sa sjajom svoje tolićte spominjemo: gđj. Bellu Baum, gđj. Gisellu Wachslar, gđj. Lexie, suprugu kr. kupačkog veterinarara, gđj. Mariju Ritzoffy, gđj. Bertu Oberscha, gđj. doktora Rosenborg, gđj. Belmu Pfefferman i mnoge drugih. Osobito društvoe bijaše naše gospođice, koje se odlikovahu koli jednostavnimi tolli drastostnimi i ukusnimi haljinami. Naročito se istakle gospođice Ernestina Gretzman, Matilda Weiss, Judita Harth i mnoge druge, te je nemoguće sve nabrojiti. Oduševljeni ples uz odličnu glazbu o. i kr. pukovnjske pukovnije br. 78. trajao je do pet sati u jutro, te je malo ne ere društvo ostalo do te dobe u ugodnoj i oduševljenoj zabavi, te će dugo svim posjednikom ta ugodna veče biti u spomeni. Osobite zaslugu za sjajni uspjeh stakloše: gg. Felix Leo Bier, Samuel Bader i dr. Volić.

Tekst iz *Sriemskih novina* o zabavi Izraelitskog gospojinskog društva 1892. (*Sriemske novine*, br. 4, 23. siječnja 1892.)

Uglavnom su se organizirale u „Narodnoj gostioni“,⁴⁹² u svratištu „Lav“ ili u „Grand hotelu“.⁴⁹³

Tako je npr. početkom siječnja 1890. *Izraelitsko gospojinsko društvo* u kazališnoj dvorani svratišta „Lav“ organiziralo program s nekoliko točaka. U prvoj točki nazvanoj „Kugina kuća“ sudjelovala je gđica Ružica Schönwaldova. U veseloj igri „Recept gegen Schwiengermötter“ igrali su: Max Bader, Matilda Weiss, Gunda Wachslar, Eugenija Sohr, Felix Bier i Pavao Hahn. Na klaviru ih je pratila Helena Kohn, a određene glazbene točke pjevao je nadkantor M. Krauss. U veseloj igri pod naslovom „Ein bengalische

⁴⁹⁰ G. DIAMANT, *A zsidók*, 40. Julije DIAMANT, *Spomenica za 50-godišnjju jubilarnu slavu izraelitskog gospojinskog društva*, Osijek, 1912., Prema navedenom, društvo je 1912. slavilo pedesetogodišnjicu, pa bi onda trebalo biti osnovano 1861. godine.

⁴⁹¹ „Reform vjenčić“, *Sriemske novine*, br. 16, 4. veljače 1903.

⁴⁹² „Ples izraelitskog gospojinskog društva“, *Sriemski Hrvat*, br. 4, 27. siječnja 1881.

⁴⁹³ „Reform vjenčić“, *Sriemske novine*, br. 16, 4. veljače 1903.

Tiger“ glumile su Sulamith Löwy i Judita Hirth.⁴⁹⁴ Te je godine u kolovozu vukovarski rabin i srijemski nadrabin David Löwy slavio „četrdesetgodišnjicu rabinske službe“, pa je taj jubilej bio povod još jednoj zabavi.⁴⁹⁵ I u sljedećim je godinama *Izraelitsko gospojinskog društvo* organiziralo zabave. Tako je početkom siječnja 1892. u dvorani hotela „Lav“, prema zapisu lokalnog dnevnog lista *Sriemske novine*, organiziran „sjajan ples“,⁴⁹⁶ a 1899. u dvorani „Grand hotela“ priređen je koncert prijatelja umjetnosti s plesnom zabavom.⁴⁹⁷ Svake godine učenici židovske škole priređivali su „majales“.⁴⁹⁸ Godine 1903. upriličena je pokladna zabava – reform vjenčić u „Grand hotelu“, na kojoj su, kao i u proteklim godinama, nazočili predstavnici civilne i vojne vlasti (tadašnji veliki župan Petar pl. Jurković, općinski zastupnici, časnici osječkog garnizona i drugi uzvanici).⁴⁹⁹ I 1908. je društvo uobičajeno organiziralo purimsku zabavu u kazališnoj dvorani „Grand hotela“.⁵⁰⁰ Pokladne zabave ili zabave povodom Purima su iz godine u godinu organizirane krajem siječnja ili početkom veljače.⁵⁰¹

Hotel Grand (Zbirka fotografija Gradskog muzeja Vukovar)

⁴⁹⁴ *Sriemske novine*, br. 2, 8. siječnja 1890.

⁴⁹⁵ *Sriemske novine*, br. 31, 2. kolovoza 1890. Ima i u broju 32.

⁴⁹⁶ „Sjajan ples izrael. Gospojinskog društva“, *Sriemske novine*, br. 4, 23. siječnja 1892.

⁴⁹⁷ *Sriemske novine*, br. 7, 25. siječnja 1899.

⁴⁹⁸ „Majales izraelit. školske mladeži u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 45, 7. lipnja 1893., 1–2. Majales je priređen u Najparovom vrtu, a organizirali su ga učitelji židovske škole David Singer, Makso Haas i Gizela Schweizer. Učenici su odigrali igrokaz na hrvatskom jeziku, a u njemu su sudjelovali učenici: Selma Bier, Ernestina Herzog, Frida Heller, Oton Klein, Fridrik Fischer i Albert Bresslauer. Dječji zbor vodio je nadkantor Nathan Heller. U priredbi su još sudjelovali: Herman Heller, Rosa Kaiser, Josip Schmalz, Ernestina Herzog, Irena Pfeffermann, Dora Štern, Paula Kestenbaum, Toza Bader, Leonija Rosner, Fridrik Fischer, Dragutin Wellich i Dragutin Strauss.

⁴⁹⁹ Reform vjenčić, *Sriemske novine*, br. 16, 4. veljače 1903.

⁵⁰⁰ *Sriemske novine*, br. 3, 11. siječnja 1908.; br. 22, 18. ožujka 1908.

⁵⁰¹ *Sriemske novine*, br. 4, 15. siječnja 1908.; br. 22, 18. ožujka 1908.; *Sriemske novine*, br. 7, 22. siječnja 1910., br. 9, 29. siječnja 1910.

Vjerski život vukovarske židovske zajednice bio je vezan uz svetkovanje sabata i ostalih židovskih blagdana. U sklopu obilježavanja blagdana Pesaha u sinagogi se uz molitvu često održavao i koncert.⁵⁰² Židovi su obilježavali i godišnjice vladanja, te imendane i rođendane kraljeva, imenovanja hrvatskih banova, župana i drugih uglednika. Tako su vukovarski Židovi svečano obilježili 50. godišnjicu vladanja te rođendane cara i kralja Franje Josipa I.⁵⁰³ Služili su 1899. misu zadušnicu za pokojnu caricu/kraljicu Elizabetu/Sisi,⁵⁰⁴ suprugu Franje Josipa I., ali i svečano dočekivali bana u Vukovaru⁵⁰⁵ i čestitali postavljanje srijemskih župana (Ernest Cseh, Petar pl. Jurković, Imbro pl. Hideghethy,⁵⁰⁶ Ivan pl. Adamović Čepinski⁵⁰⁷ i dr.).⁵⁰⁸ Propovijedi i govori rabina Diamanta „o nepokolebivoj vjernosti i odanosti naprama posvećenoj osobi Njegova Veličanstva i prejasnoj dinastiji“ bili su nadaleko poznati.⁵⁰⁹ U tim javnim događanjima posebice su bili aktivni članovi odbora židovske općine, a u sinagogi su se redovito održavale vjerske službe, koje je predvodio rabin (D. Löwy, a potom J. Diamant). Budući da su Židovi bili sastavnica multinacionalne i multikonfesionalne sredine kakva je bila vukovarska, oni su s ostalim Vukovarcima, sudjelovali gotovo u svim javnim, društveni i inim proslavama, svečanostima i komemoracijama. Stoga nije čudno, prema notici iz *Sriemskih novina*, da je, kada je preminuo vukovarski rabin i srijemski nadrabin D. Löwy, na *requiemu* (zadušnici) bio „veliki broj Izraeličana i inovjeraca“.⁵¹⁰ Za vrijeme tih proslava, gotovo uvijek, Vukovarci su prvi dan na kućama izvjesili zastave, prozore okitili cvijećem, te u večernjim satima organizirali društvene zabave. Drugi dan su za slavljeničku nakanu služeni vjerski obredi (za katolike u franjevačkoj crkvi, pravoslavne u pravoslavnoj, te Židove u sinagogi) na koje bi dolazili uz vjernički puk i uglednici (župan, načelnik, osobe civilnih i vojnih službi i drugi). Tako je npr. u sinagogi u sklopu obreda držan govor prvo na hrvatskom jeziku, a

⁵⁰² „Izraelitski blagdani“, *Sriemske novine*, br. 17, 25. travnja 1891.

⁵⁰³ Domaće vijesti, 50. godišnjica vladara, *Sriemski Hrvat*, br. 30, 33, 12. kolovoza 1880., br. 34, 19. kolovoza 1880.; „K rođendanu Njegova Veličanstva“, *Sriemske novine*, br. 34, 20. kolovoza 1892.; Proslava previšnjeg rođendana u Vukovaru, *Sriemske novine*, br. 66, 19. kolovoza 1903.; Previšnji rođendan, *Sriemske novine*, br. 66, 17. kolovoza 1910.; Proslava previšnjeg rođendana, *Sriemske novine*, br. 65, 19. kolovoza 1913.

⁵⁰⁴ „Zadušnica za blagopokojnu kraljicu“, *Sriemske novine*, br. 73, 10. rujna 1902. U „izraelitičkom“ hramu odražana je svečana žalobnica koju je obavio nadrabin dr. Julio Diamant, a na koncu je govorio molitvu na hrvatskom i hebrejskom jeziku. *Sriemske novine*, br. 73, 12. rujna 1903.

⁵⁰⁵ Domaće vijesti, *Sriemski Hrvat*, br. 33, 12. kolovoza 1880. Povodom dolaska bana grofa Ladislava Pejačevića u Vukovar u užem odboru koji ga je dočekao bio je odbornik Samuel Hiller; „Poklonstvena deputacija“, *Sriemske novine*, br. 44, 1. lipnja 1904. Srijemska deputacija bila kod novog bana; u deputaciji se nalazio Izidor Frank iz Tovarnika.

⁵⁰⁶ „Dopuna crkvenoj svečanosti“, *Sriemske novine*, br. 87, 31. listopada 1903. Povodom instalacije novog župana Imre pl. Hideghéthya u vukovarskoj sinagogi u sklopu vjerske službe održan je koncert Ženi Stein i Malvine Reiner.

⁵⁰⁷ „Svečanost ustoličenja velikog župana“, *Sriemske novine*, br. 52, 29. lipnja 1910.; „Proljetna županijska skupština i svečano ustoličenje“, *Sriemske novine*, br. 54, 6. srpnja 1910.; Svečanom ustoličenju velikog župana prisustvovali su dr. Aleksandar/Šandor Fischer, Izidor Pfeffermann, Samuel Steiner. Crkvena svečanost završila se u sinagogi gdje je nadrabin Julije Diamant izrekao molitvu za „premilostivog kralja, bana, predstojnike vlade, a posebno za novoustoličenog velikog župana.“

⁵⁰⁸ „Svečana sjednica županijske skupštine“, *Sriemske novine*, Vukovar, XVI, br. 86, 29. listopada 1903.

⁵⁰⁹ „Proslava previšnjeg rođendana u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 66., 19. kolovoza 1903.

⁵¹⁰ *Sriemske novine*, br. 11, 14. ožujka 1891.

propovijed na njemačkom jeziku. Ovisno o značenju svečanosti ponekad se znala nakon obreda u sinagogi održati zabava u hotelu *Grand* ili u Najparovom vrtu.⁵¹¹

Naslovnica o ustoličenju velikog župana Imre pl. Hideghéthyja (*Sriemske novine*, br. 86, 24. listopada 1903.)

Obilježje življenja – svakodnevnica; židovska obitelj i tradicija⁵¹²

Židovi u Srijemu, s njemačkim prezimenima, aškenaske grupe koja se nekoć služila *jüdisch* (jidiš) jezikom (njemački s mješavinom hebrejskih izraza i intonacijom s kojom se govorilo u Istočnoj Europi), od druge polovice 19. stoljeća postupno se integriraju u ovu sredinu i u narednom razdoblju doživljavaju Srijem kao svoje ognjište prihvativši dobar dio običaja sredine u kojoj su živjeli. Osim aškenaske grupe tu su, doduše malobrojnije, i sefardske obitelji. U Vukovaru je u tom razdoblju samo jedna obitelj sefardskoga⁵¹³

⁵¹¹ Brane CRLENJAK, *Razvitak vukovarskih ulica*, Vukovar, 1975., 43; Najparov vrt, odnosno „bašča“, nalazio se na kraju ulice koja se u jednom razdoblju zvala Jelačićeva ulica, potom Ulica JNA, a danas se zove Ulica Stjepana Radića. Ta je ulica započinjala od Najparove bašče i išla do prolaza na Šloprongu.

⁵¹² Ovo poglavlje napisano je prema priložima nekoliko autora te prema analizi matičnih knjiga Židovske općine u Osijeku i ostale literature: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918. – 1941.)*, 140–150; Vilma VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje; J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*; Kotel DADON, *Židovstvo, život, teologija i filozofija*, Zagreb, 2004.; Jasminka DOMAŠ-NALBANTIĆ, *Šabat šalom*, Zagreb, 1999.; Jasminka DOMAŠ NALBANTIĆ, *Obitelji*, Zagreb, 1996., 137–140; Lj. DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 263–274.

⁵¹³ Židov podrijetlom iz Španjolske.

podrijetla – trgovac Solomon Albahari, koji je imao svaštarsku trgovinu.⁵¹⁴ Obitelji su bile mnogobrojne i imale su u prosjeku od 5 do 6 djece, ali je bilo i onih s više od 10. Relativno je malo djece umiralo za vrijeme poroda, ali je smrtnost od raznih bolesti bila velika u kasnijoj dobi, što se može pratiti npr. prema matičnim knjigama vukovarske židovske općine (npr. 1853. od 5 umrlih 3 je bilo djece, 1854. od 17 umrlih 14 su bila djeca, 1859. od 17 umrlih 11 su djeca, 1865. od 20 umrlih 18 su djeca, 1870. od 16 umrlih 10 su djeca, 1875. od 19 umrlih 11 su djeca, 1880. od 12 umrlih 10 su djeca, 1891. od 18 umrlih 11 su djeca itd.). Ta velika smrtnost djece bilježi se do početka 20. stoljeća, a onda se počela smanjivati.⁵¹⁵

Domovnica Rize Herzog iz 1908. (Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabinat srijemski u Vukovaru)

Do 1918. prate se tri generacije doseljenih u Srijem, koji su došli uglavnom iz susjednih ugarskih županija (Bačke, Baranje, Torontalske i Zale). Drugoj generaciji pripadaju njihova djeca, koja su većinom rođena u Vukovaru i obližnjim srijemskim općinama (Ruma, Ilok, Stara Pazova, Petrovaradin) ili u susjednim mjestima u južnoj Mađarskoj (u Dardi, Bonyhádu, Nagykanizsi, Siklósu, Szigetváru i dr.). Toj drugoj generaciji vežu se i nova doseljavanja, jer su nakon 1860. ta djeca (pojedinci – sinovi i kćeri) stasali za sklapanje brakova. Treću generaciju su, većinom, činili oni koji su rođeni u mjestima diljem Srijema i koji su se ženili/udavali za svoje sugrađane ili iz židovskih obitelji najbližih mje-

⁵¹⁴ V. KOVAČ, Židovi Vukovara, 26.

⁵¹⁵ HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918. Rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

sta. Krajem 19. stoljeća srijemski, a tako i vukovarski, Židovi govorili su hrvatski ili njemački jezik, nešto manje mađarski (za razliku od prvih obitelji koje su uz njemački jezik govorile *jüdisch* (jidiš)).⁵¹⁶

Prateći životne navike i običaje, utvrđeno je da su se npr. kćeri vukovarskih imućnijih Židova uglavnom vjenčavale za Židove izvan Vukovara, koji su potjecali rođenjem iz mjesta središnje Mađarske ili iz susjednih južnomađarskih županija (Baranja, Bačka, Banat), tj. iz mjesta bliže okolice Belog Manastira, Sombora i Novog Sada, a manje iz austrijskih i inih pokrajina.⁵¹⁷ Pri tome ih je znatno više potjecalo iz Slavonije i Srijema (npr. Osijeka, Našica, Vinkovaca, Broda na Savi i drugih mjesta) te udaljenijih hrvatskih gradova npr. Karlovca, Krapine i Zagreba. Nakon sklapanja braka supruge su, u većini, ostajale u Vukovaru, jer su se pridošli supruzi nastavljali baviti poslovima svojih očeva u mjestima iz kojih su došli; pomagali im u radu i daljnjem širenju posla/poslovanja. Doduše, bilo je i slučajeva odlaska u mjesta u kojima su njihovi supruzi imali službe.⁵¹⁸

Izvadak iz matične knjige vjenčanih
(Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabinat srijemski u Vukovaru)

⁵¹⁶ Milovan ZORIČIĆ, *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1883., 74–75.

⁵¹⁷ HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918, rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928. Kao mesta rođenja mladoženja od 1850. do 1931. navode se sljedeća mesta van Vukovarskog rabinata: Apatin, Arad, Bač, Bačinci, Bačko Petrovo Selo, Baja, Banja Luka, Beč, Belled, Beograd, Borjad, Bosing, Boskowitz, Brčko, Brestovac, Buchberg, Budimpešta, Carigrad, Čurug, Felső-Döbös, Gibarac, Gložan, Grk, Gyönk, Himešhaza, Jasenovac, Karavukovo, Kecskemet, Krapina, Kućanci, Kula, Lavov, Sremska Mitrovica, Nagy-Abony, Nagy-Attad, Nagy-Szölös, Nagyvarad, Nemačka Palanka, Novi Sad, Novi Vrbas, Nytra, Papa, Segedin, Senta, Sombor, Stenjeveci, Sviloš, Szeged, Temerin, Vajska, Velika Kanjiža, Veszprim, Zagreb, Zemün itd. Nakon Vukovara, najveći broj mladoženja je rođen u mestu Bonyhad u Mađarskoj i to njih 31.

⁵¹⁸ HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918, rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928. Kao mesta rođenja nevjesta navode se sljedeća mesta izvan Vukovarskog rabinata: Apatin, Bač, Bačka Palanka, Bačka Topola, Baja, Bonyhad, Budimpešta, Čonoplja, Čortanovci, Elemir, Erdevik, Gyöngyös, Gyönk, Himešhaza, Horgoš, Kukujevci, Kula, Mako, Morović, Novi Bečkerek, Novi Sad, Pečuj, Sarvaš, Šid, Žabalj itd.

Židovski su brakovi većinom bili dogovoreni putem bračnog posrednika (*šadhana*), odnosno posredovanjem „udavača“ ili „snubiteljica“ kada su se budući supružnici tek upoznali. Naime, budući da je „udavač“ imao širok krug poznanstava i veza, pri dogovaranju je posredovao, nagovarao i pregovarao o materijalnim i inim prilikama mladenke, odnosno mladoženje.⁵¹⁹

Većinom su se tako imućne židovske obitelji međusobno obiteljski povezivale i stvarale snažne poslovne i druge veze s obiteljima diljem Kraljevine Hrvatske i Slavonije, odnosno Habsburške/Austro-Ugarske Monarhije.⁵²⁰

Vjerske i gospodarske veze unutar vukovarske židovske zajednice najbolje predočavaju obavijesti o zarukama i sklapanju brakova, koje su redovito objavljivane u vukovarskom dnevnom listu *Srijemske novine*. Pri tome se na prvom mjestu navode mjesni Židovi/Židovke.

29/1900

Zapisnik

ZARUČNIKA				ZARUČ-	
Ime i prezime i mjesto rođenja	Mjesto obitavanja i roditelja	svjedok	svjedok	Ime i prezime i roditelja	Ime i prezime i mjesto obitavanja i roditelja
Moritz Klein Vukovar Laska (Něm.) voj. Ludwig Bacs	Vukovar	1	1	Rosa Schnitzler Padua	Arkožani Ludwig Schnitzler i porodica Gross Alana

Da se nije javila nikakova zapreška i da
od strane polpisanoga valjato

H. Vukovar

Izvod iz zapisnika navještenja braka Moritza Kleina i Rose Schnitzler
(Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabinat srijemski u Vukovaru)

Godine 1891. gospođica Johanne/Ivane Hiller, kći agenta žitne trgovine I. Hillera, zaručila se s Gustavom Epsteinom, trgovcem iz Njemačke Palanke.⁵²¹

⁵¹⁹ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 29–30.

⁵²⁰ *Srijemske novine*, br. 8, 27. siječnja 1915.

⁵²¹ *Srijemske novine*, br. 34, 22. kolovoza 1891.

Godine 1899. Ignjat Wilhelm, liječnik iz Kaloče s prebivalištem u Bač-Dorosolu oženio se s Eugenijom Hirth, kćeri Ignjata Hirtha i Julije rođ. Pfefferman.⁵²² Berta Baum, kći Hinka Bauma, zaručila se s Gezom Karpatom, trgovcem iz Novoga Sada.⁵²³

Godine 1902. trgovac Kalman Bader zaručio se s Helenom rođ. Fischof, šogoricom Viktora Bauma.⁵²⁴

Godine 1903. Štefanija Grossmann, kći Jakoba, udala se za Zdenka Špicera/Spitzera, trgovca iz Požege.⁵²⁵

Godine 1904. Hermina Steiner, kći drvara Emerika, zaručila se sa Sigmundom Steinerom iz Beča.⁵²⁶ Hermina Kellert, kći Morica Bauma, zaručila se s Maksom Baderom iz Himesháze (Imeša).⁵²⁷ Hinko Goldarbeiter, blagajnik Srijemskog štedioničkog i eskomptnog društva u Vukovaru, zaručio se sa Sidonijom Herzog iz Sombora.⁵²⁸ Ella Klein, kći trgovca Samuela, zaručila se s Vatroslavom Kobsom, kulturnim tehničarom iz Siska.⁵²⁹

Godine 1905. Camilla Löwy (pokćerka Viktora Bauma) zaručila se s dr. Deszöm Hahnom iz Budimpešte, inače rođenim Vukovarcem.⁵³⁰

Godine 1908. Malvina Pfeffermann, kći Izidora, udala se u Vukovaru za doktora zubara Artura Reicha iz Zagreba.⁵³¹

Godine 1910. inženjer Filip Heksch, sin Izidora, zaručio se s Olgom, kćeri Romea Fischla, veletrgovca iz Karlovca.⁵³²

Godine 1912. odvjetnik Danijel Klein zaručio se s Lili Prezmayer iz Mohača.⁵³³ Hinko Steiner zaručio se s Margit Blattner iz Nagyszentmiklósa (danas Sânnicolau Mare, Rumunjska).⁵³⁴ Vida Baum zaručila se sa Simonom Baumom iz Negoslavaca.⁵³⁵

Godine 1914. Julija Hiller, kći upravljajućeg ravnatelja Srijemske štedionice u Vukovaru Vilima, zaručila se s Leonom Juhnom.⁵³⁶ Ada Diamant, kći vukovarskog rabina i srijemskog nadrabina Julija, udala se za vukovarskog trgovca Edmunda Biera, suvlasnika Tvrtke Edmund Bier i sin.⁵³⁷

Godine 1915. Berta Fischer vjenčala se s Adolfom Langom iz Belog Manastira.⁵³⁸

⁵²² *Srijemske novine*, br. 10, 4. veljače 1899.

⁵²³ *Srijemske novine*, br. 84, 21. listopada 1899.

⁵²⁴ *Srijemske novine*, br. 17, 1. ožujka 1902.

⁵²⁵ *Srijemske novine*, br. 92, 18. studenoga 1903.

⁵²⁶ *Srijemske novine*, br. 86, 26. listopada 1904.

⁵²⁷ *Srijemske novine*, br. 15, 20. veljače 1904.

⁵²⁸ *Srijemske novine*, br. 89, 5. studenoga 1904.

⁵²⁹ *Srijemske novine*, br. 104, 28. prosinca 1904.

⁵³⁰ *Srijemske novine*, br. 41, 24. svibnja 1905.

⁵³¹ *Srijemske novine*, br. 76, 23. rujna 1908.

⁵³² *Srijemske novine*, br. 49, 18. lipnja 1910.

⁵³³ *Srijemske novine*, br. 55, 10. srpnja 1912.

⁵³⁴ *Srijemske novine*, br. 84, 19. listopada 1912.

⁵³⁵ *Srijemske novine*, br. 96, 30. studenoga 1912.

⁵³⁶ *Srijemske novine*, br. 15, 21. veljače 1914.

⁵³⁷ *Srijemske novine*, br. 42, 27. svibnja 1914.; br. 101, 19. prosinca 1914.; br. 102, 24. prosinca 1914.

⁵³⁸ *Srijemske novine*, br. 36, 5. svibnja 1915.

Godine 1916. Ludvik Pollak zaručio se s Gizom Singer iz Bjelovara.⁵³⁹

Godine 1917. Frida Bier zaručila se s Gustavom Weiszom iz Dalja.⁵⁴⁰

Obavijest u
Sriemskim
novinama o
zarukama Hermine
Kellert i Maksa
Badera
(*Sriemske novine*,
br. 15, 20. veljače
1904.)

Svaki je brak sklapan prema židovskim propisima. Obred vjenčanja imao je dva dijela: *erusin* (zaruke) ili *kidušin* (posveta) te *nisun* (ženidba). Nakon približno 12 mjeseci od zaruka priređivan je u sinagogi obred *nisuin* – vjenčanje, pod *hupom* (baldahinom) te je tom prilikom davana *ketuba* (bračna isprava). Mladoženja je prvo potpisao *ketubu* – ispravu koja navodi obveze supruga i prava supruge, zatim ju je potpisala mladenka. Potom su taj dokument potpisivala dva svjedoka, koji su uglavnom bili roditelji mladenke ili mladoženje, odnosno staratelj ili najbliži rođaci u slučaju da su mladenkini roditelji preminuli.

Obred vjenčanja u Vukovaru događao se u mjesnoj sinagogi i vodio ga je vukovarski rabin / srijemski nadrabin (među poznatima David Löwy, odnosno Julije Diamant). Iako u židovstvu postoji mogućnost rastave – *gerušin*, bračni par vjenčan pod *hupom* mogao se rastati samo primanjem *geta* (isprave o rastavi). Prihvatljivi razlozi za rastavu bili su npr.: neplodnost, nevjera, bolest, tjelesni ili duševni nedostaci (mana) koji su otkriveni tek nakon vjenčanja, odbijanje spolnih odnosa partnera zbog odbojnosti ili nemogućnosti i drugo (razvrgavanje brakova među vukovarskim Židovima bilo je rijetkost; nepoznato je iz kojih su razloga razvrgnuti).

U brak se stupalo da bi se pojedinac/pojedinka opskrbili za život i da ne bi ostali na teret ostalim članovima svoje obitelji. Svaki odrasli muškarac nakon što bi priskrbio izvjestan imetak morao je osnovati vlastitu obitelj, pa je zbog toga prosječna dob ženika u Vukovaru bila između 28 i 35 godina. Budući da su i djevojke imale obvezu sklapanja braka njihova je dob za udaju bila oko 20 godina (djevojka s 25 godina nije se više smatrala mladom). Velikih razlika u godinama između ženika i udavače kod vukovarskih obitelji gotovo da i nema. Rijetki su primjeri da mladoženja ima više od 50, a mlada oko 20 godina.⁵⁴¹

⁵³⁹ *Sriemske novine*, br. 105, 30. prosinca 1916.

⁵⁴⁰ *Sriemske novine*, br. 73, 12. rujna 1917.

⁵⁴¹ HR-HDA-883, Matične knjige vukovarske židovske općine, M-918, rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

Mješoviti brakovi u Vukovaru između Židova i pripadnika ostalih (kršćanskih vjeroispovijesti) do kraja Prvoga svjetskog rata vrlo su rijetki. Bili su mogući jedino u formi građanskoga (civilnoga) sklapanja braka u austrijskom dijelu Carevine po zakonu od 25. svibnja 1868., a u Ugarskoj od 1. rujna 1895. godine.⁵⁴² U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji mješoviti brak je Katolička Crkva dopuštala samo među kršćanskim vjeroispovijestima, i to ako akatolička strana pismeno obeća da će dopustiti katoličkoj strani slobodu obavljanja vjerskih dužnosti i da će djeca oba spola biti krštena i odgajana u katoličkoj vjeri. Budući da brakovi između Židova i kršćana nisu bili dopušteni, uvijek bi Židovi/Židovke prelazili na vjeru svojega supružnika (katolika, protestanta ili pravoslavnika). Pri tome u Hrvatskoj zakoniti brakovi između Židova i katolika nisu bili mogući pa su u takvim slučajevima zaručnici mijenjali zavičajnost i nakon toga sklapali brak.⁵⁴³ Židovi su u Vukovaru relativno malo istupali iz židovske vjeroispovijesti, a kada bi to učinili uglavnom je to bilo zbog sklapanja braka s osobom druge vjeroispovijesti jer su mješoviti brakovi Židova s kršćanskim vjeroispovijestima bili zabranjeni.⁵⁴⁴

Matično ime		Ime		Mjesto rođenja		Datum rođenja		Vjerska zajednica		Ime otca		Ime majke		Ime žene		Ime muškarca		Ime djeteta		Opazka	
Blaga		Ljiljana		Vukovar		17. rujna 1899		Katolička		Dobrović		Srećko		Vukovar							

Izvadak iz zapsnika matice rođenih
(Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabinat srijemski u Vukovaru)

⁵⁴² Mario STRECHA, „Sve za vjeru i domovinu“ – idejna strujanja u katolicizmu u Banskoj Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća, *Croatia Christiana Periodica*, 38, Zagreb, 1995., 73–132; J. WEBER, *Katekizam katoličkog ženitbenoga prava*, drugo popravljeno izdanje preveo dr. Andrija Jagatić, Sarajevo, 1886., 175–197.

⁵⁴³ D. ČEPULO, „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868. – 1918. – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta“, 797–805; K. MUTAVDJIĆ, *Zavičajno pravo*, 300–310.

⁵⁴⁴ Ljiljana DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme Dreyfusove afere od 1894. do 1899.)*, neobjavljeni magistarski rad, mentorica: Mirjana Gross, Zagreb, 2003., 165. Godine 1896. Rosalija Spitzer iz Vukovara prešla je na rimokatoličku vjeru, no ne navodi se razlog. Godine 1899. iz Mitrovice Erža Kohn i Marija Ende obje su prešle na pravoslavlje.

Rođenje djeteta bila je najveća radost svake obitelji. Djeca su se rađala u braku, a vrlo je malo u Vukovaru bilo nezakonite djece. U matičnim knjigama židovske općine navode se nezakonita djeca, međutim vidljivo je prema mjestu obitavališta da njihove majke nisu rodom iz Vukovara nego su iz Rume ili iz susjednih mađarskih mjesta Velike Kaniže, Paksa i drugih gradova, te je očito da djevojke dolaze u Vukovar samo roditi kod bliskih ili daljih rođaka. Većina te nezakonite djece preminula je odmah nakon poroda. No, poznat je primjer nezakonite djece rođene u bračnoj vezi Samuela Schwarzza i Therese Lowenstein, čiji je brak smatran nezakonitim zbog ženidbene zaprjeke (ne navodi se koje). Stoga su sva njihova djeca smatrana nezakonitima do 1885. godine kada je očito nestalo te bračne zaprjeke pa su se Samuel i Theresa zakonski vjenčali. Nakon te potvrde njihova braka sva su djeca upisana kao zakonita.⁵⁴⁵

Tablica 4. Broj rođenih, vjenčanih i umrlih Židovske bogoštovne općine (1850. – 1918.)

Godina	rođeni	vjenčani	umrli	prirast
1850.	9	2	2	7
1851.	17	4	10	7
1852.	21	6	5	16
1853.	19	5	6	13
1854.	30	3	17	13
1855.	22	4	15	7
1856.	29	2	11	18
1857.	17	1	12	5
1858.	28	4	13	15
1859.	26	4	17	9
1860.	21	6	12	9
1861.	31	8	10	21
1862.	28	4	12	16
1863.	33	1	23	10
1864.	25	5	14	11
1865.	35	7	20	15
1866.	37	10	23	14
1867.	33	7	22	11
1868.	30	9	12	18
1869.	32	7	15	17
1870.	34	5	16	18
1871.	35	8	7	28
1872.	31	7	22	9

⁵⁴⁵ HR-HDA-883, – Matične knjige Vukovarske židovske općine M-918., Matična knjiga rođenih 1850. – 1940.

1873.	34	10	22	12
1874.	38	9	21	17
1875.	41	7	19	22
1876.	36	7	24	12
1877.	35	5	20	15
1878.	32	10	19	13
1879.	40	5	10	30
1880.	34	9	12	22
1881.	23	5	15	8
1882.	37	9	11	26
1883.	34	6	15	19
1884.	28	9	21	7
1885.	31	9	13	18
1886.	26	8	12	14
1887.	33	12	16	17
1888.	25	13	20	5
1889.	32	8	13	19
1890.	24	10	20	4
1891.	32	4	18	14
1892.	19	11	23	-4
1893.	26	9	14	12
1894.	28	10	15	13
1895.	23	3	18	5
1896.	25	11	21	4
1897.	21	7	14	7
1898.	21	11	14	7
1899.	14	7	17	-3
1900.	20	10	18	2
1901.	13	5	18	-5
1902.	20	9	5	15
1903.	17	5	11	6
1904.	14	4	13	1
1905.	12	8	15	-3
1906.	19	9	13	6
1907.	10	2	16	-6
1908.	14	9	6	8
1909.	7	9	13	-6
1910.	12	4	13	-1
1911.	6	6	10	-4

1912.	10	6	6	4
1913.	9	3	9	0
1914.	8	4	9	-1
1915.	8	2	16	-8
1916.	3	1	9	-6
1917.	4	4	15	-11
1918.	5	5	20	-15

Izvor: HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine M-918. Rođenih od 1850. do 1940.; Vjenčanih od 1850. do 1930.; Umrlih od 1850. do 1928.

Navedeni podaci pokazuju da je do 90-ih godina 19. stoljeća izraženo useljavanje Židova u Vukovar i okolicu, obitelji su bile brojne i iz godine u godinu unutar obitelji rađalo se po jedno dijete. Iako je bila velika smrtnost djece, zbog povećanog useljavanja židovska zajednica je do početka 20. stoljeća bilježila prirast. Međutim, početkom 20. stoljeća bilježi se negativan prirast, a on je rezultat i smanjenog useljavanja i sve manjeg broja rođene djece.

Potvrda rabina J. Diamanta o neudatosti Auguste Hiller
(Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabinalat srijemski u Vukovaru)

U tradicijskom židovstvu postojala je razlika između rođenja muškoga djeteta, odnosno ženskoga, jer je rođenje dječaka dočekivano s većom radošću. Naime, rođenje sina potvrđuje Savez s Vječnim, a rođenje djevojčice nije imalo vezu s nekim posebnim obredom. Primanje u zajednicu dječaka vezano je uz obred obrezivanja nazvan *brit mila* / *berit mila* (savez obrezivanja). U ranijim vremenima obrezivanje se obavljalo u sinagogi, a poslije sve češće u obiteljskom domu jer je to simbol židovstva i saveza s Bogom. Obveza obrezivanja bila je obveza oca prema sinu, a obavljao ju je *mohel*, tj. osoba koju su rabin ili

državne vlasti (Odjel za bogoštovlje i nastavu) ovlastile za obavljanje te obveze. Do osnivanja židovskih općina i pojave *mohela*, obrezivanje je obavljao otac dječaka ili rabin, a od 1899. kao obrezatelj pojavljuje se liječnik židovskog podrijetla. U vukovarskoj židovskoj općini kao obrezatelji se javljaju razne osobe. Od 1850. godine, uz najčešće rabina Davida Löwya, javlja se učitelj Anton Spiro/Špiro, koji je dječake obrezivao u manjim mjestima kao što su Pačetin, Negoslavci, Tordinci, Mohovo, Ilača. Uz njih se kao obrezatelji javljaju i Nathan Eisek u Borovu, iločki rabin Lazar Stern, Josef Grossman, Leopold Gottlieb, Herman Dietlbaum, Jakob Fischl, Adam Reicher, David Spiller (vlastitom sinu), Iso Spüller, đakovački rabin H. Sommer, Herman Helfgot, David Steiner, Michael Rosenberg u Borovu, Fridrich Herzl iz Iloka, Abraham Grünsberg u Tordincima i Boboti, Ignatz Strauss iz Iloka, Herman Diamant u Tompojevcima, Leopold Berger, liječnik David Fischer od 1891., Moritz Balogh, Adolf Strauss, H. W. Keller, liječnik Heinrich Kirschbaum, virovitički rabin Salamun Neumann, Nathan Hirt, liječnik dr. Sigmund Goldschmidt te liječnik dr. Arminski iz Osijeka, vinkovački rabin dr. Mavro Frankfurter i Aron Kischicky iz Osijeka.⁵⁴⁶

Do devedesetih godina 19. stoljeća, kao obrezatelji javljali su se pojedinci koji nisu bili liječnici, da bi 1899. godine Odjel za bogoštovlje i nastavu dao preporuku da pri obrezivanju rođene muške djece prisustvuje najbliži uredovni liječnik. Prije negoli je Odjel donio konačnu odluku, zatražio je od svih židovskih općina u Hrvatskoj da se izjasne po pitanju prisustvovanja uredovnog liječnika, odnosno bi li se ta odluka kosila s njihovom vjerskom tradicijom, jer se moglo dogoditi da liječnik ne bude židovske vjeroispovijesti.⁵⁴⁷ Vukovarska židovska općina je na dopis koji joj je upućen 1887. odgovorila iduće godine 1888. navodeći da nemaju ništa protiv toga traženja. Iločka židovska zajednica navela je da židovske obitelji žive uglavnom po selima i siromašne su, i kako po selima nema liječnika. Njegov dolazak trebalo bi platiti, one se ne protive tome, no ne mogu to preporučiti osim ako te obitelji ne izraze vlastitu želju za uredovnim liječnikom.⁵⁴⁸ Međutim, iz onodobnih matičnih knjiga, vidljivo je da je preporuka Odjela za bogoštovlje prihvaćena jer se među obrezateljima redovito pojavljuje liječnik, iako i tu ima izuzetaka, jer se ponekad u selima pojavljuje i nestručna osoba koja nije liječnik, no koja poznaje postupak obrezivanja.

U obiteljskom životu poštivala se tradicija, pa su tako značajne bile proslave vezane uz punoljetnost djece. Tako su dječaci, kada bi navršili 13 godina i jedan dan, postali *bar micva* – sinovi Zakona i od tada su postali obvezni ispunjavati sve *micve*⁵⁴⁹ iz Tore koje obvezuju muškarca. Na taj su dan u sinagogi roditelji priređivali svečanost na kojoj je dječak ispunjavao dvije micve, dakako, prvi put u životu. Jedna je vezivanje teflina i čita-

⁵⁴⁶ HR-HDA-883, Matične knjige vukovarske židovske općine M-918., Matična knjiga rođenih 1850. – 1940.

⁵⁴⁷ HR-HDA-80, BINZV, kut. 41.1./1899; (15/1899; 11939/1887, 15/1899; 516/1899).

⁵⁴⁸ HR-HDA-80-BINZV, kut. 411./1899. (733/1888).

⁵⁴⁹ J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*, 66–67. Torom je za Židove zapovjedbena poštovanje *Tarjag micvot* – 613 obvezujućih odredaba – *micvot* – podijeljenih na dva dijela: 248 naredbenih (što odgovaraju broju kostiju u ljudskom tijelu) i 365 zabranjujućih (što odgovara broju dana sunčeve godine). Ukupan zbroj od 613 micvot/micvi određen je rabinskom tradicijom. Naredbene micvot propisuju odnos prema Bogu i Tori, hramske dužnosti, darove i žrtve, obrednu čistoću, prehrambene običaje, načine proslave blagdana, obiteljske i društvene odnose i slično, a zabrane određuju koje ponašanje se mora izbjegavati.

nje Tore. Djevojčica je nakon 12 godina i jednog dana postala *bat micva* – kći Zakona, i od toga dana pa nadalje bila je obvezna ispunjavati sve Božje zapovijedi koje su obvezivale ženu. Nakon tih proslava roditelji su u krugu obitelji i prijatelja obvezno priredili objed.⁵⁵⁰

Imena djeci (sinu ili kćeri) davana su prema nekom dragom preminulom rođaku/rođakinji, ocu, djedu ili baki ili prema osobi čije bi osobine roditelji željeli svom djetetu. Taj se običaj prenosio s koljena na koljeno. Dječak je ime dobio za vrijeme *brita* (obrezivanja), a djevojčica u sinagogi za vrijeme čitanja Tore. Uobičajena vukovarska židovska imena bila su: Samuil/Salamon/Samojilo/Samu/Samuel, Mojsije/Mošé, Aaron, Avram/Avraham/Abraham, Jakov/Jakob, David, Ruth, Hanna/Hana, Rivka/Rebeka, Israel/Izrael. Najčešća imena među vukovarskim Židovima bila su: Adolf, Salamon/Samuilo, Ignjat/Ignác, Marko, Mavro/Moric/Moritz/Mór, Pavao/Pál, Aleksandar/Šandor/Sándor, Ana/Anna, Lavoslav/Leopold/Lipót, Ljudevit/Lajos, Filip/Fülöp, Hinko/Henrik, Herman/Armin, Helena/Elena, Berta, Jelena/Ilona/Ilka, Elisabeta/Erzsébet, Marija/Mária/Irma, Maksimljan/Max, Josip/József/Joseph, Julijo/Gyula, Katharina/Catharine/Katalin/Kata, Johanna/Ivana, Regina/Kraljica/Rejna/Rena, Terezija/Teréz, Sigmund/Žigmund, Sofija/Zsófia/Sophie, Cvijeta/Flora, Charlotte/Šarlota/Charlotta, Ruža/Rosa/Rosalija/Roza, Ignjat/Ignaz/Vatroslav, Fanika/Fanni, Ernestina i dr.⁵⁵¹

Obitelj Baum (Gradski muzej Vukovar)

Vukovarska prezimena bila su prepoznatljiva: Adler, Altman, Bader, Barany, Baum, Baumhorn, Berger, Bermann, Bier, Bierman, Biuhler, Blam, Borovitz, Brauer, Braun, Brecher, Brenner, Bresslauer, Breuer, Czeisel, Dautch, Deitelbaum, Deutsch, Dežma, Diamant, Dottlieb, Drezler, Engel, Fein, Fischer, Fischhof, Fischl, Flamm, Fleischer, Frank, Freund, Fried, Friedman, Frisch, Fuchs, Fuhrman, Fürth, Goldberger, Gold-

⁵⁵⁰ Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, *Židovi u Osijeku (1918. – 1941.)*, 144–145; K. DA-DON, *Židovstvo*, 434–436; J. KOŠ, *Alef, bet židovstva*, 189–194.

⁵⁵¹ HR-HDA-883, Matične knjige vukovarske židovske općine M-918, Matična knjiga rođenih 1850. – 1940.; vjenčanih 1850. – 1930., umrlih 1850. – 1928.

schein, Goldschmid, Gottlieb, Gross, Grossman, Grün, Grünberg, Grünberger, Grünfeld, Guttmann, Habermann, Hahn, Haker, Havacs, Heitler, Heksch, Heller, Heltgott, Hendlar, Herman, Herzgo, Herzl, Herzog, Hevesi, Hiller, Hirth, Hofman, Holländer, Huller, Kaiser, Kästenbaum, Kattarivas, Kaufmann, Kellert, Klaus, Klein, Kohn, Krauss, Kremsir, Landesman, Landsinger, Landsmann, Lang, Langfelder, Laschkofeld, Laskafeld, Latzko, Lehner, Löblovitz, Löwenstein, Löwy, Lustig, Marschall, Mayer, Metzger, Müntz, Nauman, Löwy, Schnitzlet, Biermann Fischer Schnitzlet, Neuman, Nikolsburger, Obersohn, Ofner, Pachtinger, Papai, Perles, Pfeffermann, Platzner, Podvinec, Pollak, Popper, Preiss, Rechnitzer, Reich, Richtman, Rosenbaum, Rosenberg, Rosenfeld, Rosenzweig, Roth, Ruthman, Schallhof, Schenk, Scher, Schetteles, Schiffer, Schliesser, Schmalz, Schmutzer, Schnitlinger, Schnitzler, Schön, Schwarz, Silberberg, Singer, Snitzer, Sohr, Spingarn, Spiro Spitzer, Spitzstein, Spuller, Stadler, Stein, Steiner, Steinfeld, Steinhard, Stern, Stössel, Strauss, Tagleicht, Tischler, Tušak, Ungar, Velić, Wachslar, Walder, Wechsler, Weinberger, Weiner, Weiss, Wellisch, Werner, Wertheimer, Wertheiner, Wiener, Winter, Wolf, Worthheimer i Zohr.⁵⁵²

Promjene prezimena nisu bile česte. Zabilježeno je tek nekoliko slučajeva. Tako je 1896. Rozi Goldstein, rođena u Zemunu, a s prebivalištem u Vukovaru promijenila prezime u. Iduće je godine Edmund Kohn promijenio prezime u Horvat,⁵⁵³ a 1903. je Zemaljska vlada u Zagrebu, Odjel za unutarnje poslove dopustio vukovarskom zavičajniku Gjuri/Đuri Deutschu, odvjetničkom solicatoru u Vukovaru, da promijeni prezime u Dekanović.⁵⁵⁴ U travnju 1913. dopušteno je Ernestu Steineru, također zavičajniku iz Vukovara, koji se nastanio u Beču da promijeni prezime u Seffan.⁵⁵⁵ Razlozi mijenjanja prezimena nisu u tančine poznati; moguće je da su se prezimena mijenjala u hrvatska zbog asimilacije, napredovanja u poslu ili zbog sklapanja brakova.

Vjerski život

Otac je bio nositelj obitelji i brinuo se o vjerskom/religijskom odgoju djece te o financijskim poslovima. Majka se u obitelji brinula o svim drugim segmentima života vezanim za poslove unutar doma (odgoj djece i dr.). Vjersko obrazovanje djeca su primala unutar obitelji preko oca, ako nije bilo rabina, no ako je postojala općina i konfesionalna škola, onda unutar njih.

Pokojnici su sahranjivani na tradicionalan način i to na groblju prema pripadnosti općine. Žalovanje/tugovanje za pokojnikom vezano je uz članove obitelji i u židovstvu postoje propisi koji određuju što je zabranjeno, a što dopušteno te koji su običaji vezani za to razdoblje. Inače se za sve potrebe oko pokojnika i njegova pogreba brinula *Hevra*

⁵⁵² HR-HDA-883, Matične knjige vukovarske židovske općine M-918. Matična knjiga rođenih 1850. – 1940., vjenčanih 1850. – 1930., umrlih 1850. – 1928.

⁵⁵³ Ljiljana DOBROVŠAK, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme dreyfusove afere od 1894. do 1899.)*, neobjavljeni magistarski rad, mentorica: Mirjana Gross, Zagreb, 2003., 158–161.

⁵⁵⁴ „Promjena prezimena“, *Sriemske novine*, Vukovar, br. 70, 9. rujna 1903.

⁵⁵⁵ „Promjena prezimena“, *Sriemske novine*, br. 27, 9. travnja 1913.

Ulaz na židovsko groblje u Vukovaru (Arhivska građa o Židovima, Gradski muzej Vukovar)

Kadiša, skupina židovskih muškaraca i žena ovisno o spolu umirućega. Koje su bile njihove dužnosti najbolje se vidi iz Pravila društva s početka 20. stoljeća. Kao prvo tu se isticalo njegovanje bolesnika i danonoćni boravak uz umirućega, koji bi se pred njima ispo-vjedio ukoliko bi bio sposoban, kao i pažnja da umirući posljednjim dahom izgovori riječi molitve *Š'ma Israel – Čuj Izrael* (temeljni iskaz vjerovanja u Jednoga Boga). Ukoliko umirući nije bio sposoban izgovoriti te riječi, članovi *Hevre Kadiše* učinili su to umjesto njega ili nje. Ako bi bolesnom prijetila smrtna opasnost, dužnost predsjedništva *Hevre Kadiše* bila je da se odredi osoba koja će čuvati bolesnika u njegovim zadnjim trenucima. Ta osoba plaćala se iz blagajne Društva. Nakon smrti tijelo se polagalo na pod, a nazočni su neposredno nakon nastupanja smrti derali svoju odjeću, govoreći „Baruh Dajan ha Emet – Blagoslovljen Pravedni sudac“, što je znak utjehe i pomirenja s Božjom odlukom. Tijelo se ni u jednom trenutku nije napuštalo, a cijelo vrijeme gorjela je pokraj pokojni-kove glave svijeća. Pokojnik/pokojnica bi se pokrila crnom tkaninom i okrenula licem prema vratima, kuda će biti iznesena na svoj posljednji put. Pogreb se obavljao u prisutnosti članova *Hevre Kadiše* i ni u jednom trenutku u poslove oko opremanja pokojnika ili pogreba nije smjela biti uključena bilo koja plaćena osoba. Nakon što bi član vukovar-ske židovske općine umro, društvo *Hevra Kadiša* organizirala je pogreb. Prema Pravilima *Hevre Kadiše* cijeli postupak bio je sljedeći:

- „a.) dići mrtvo tielo i naručiti čuvare koji će ga čuvati;
- b. opredieliti vrijeme pogreba u sporazumu sa zakonitim mrtvozornikom uzevši u obzir zahtjeve žalostnika;
- c.) izpuniti želje po samom pokojniku oporučno naredjene, ili po obitelji stavljene za preduzeti se imajući pogreb i mjesto groba, ukoliko su isti po zemaljskim zakonima i vjerskim običajima dopustive;
- d.) priskrbiti sve spremne za pogreb potrebite, te naručiti osobe koje su za pogrebne svrhe nužne;

- e.) obredno pranje, odijevanje i položenje u grob;
- f.) sprovod, seremonial i uzdržavati red u kući žalosti kao i na groblju.⁵⁵⁶

Izvadak iz matične knjige rođenih u Vukovaru
(Državni arhiv u Vukovaru, Nadrabnat srijemski u Vukovaru)

Obavijest o smrti Moritza Landesmanna
(Arhivska građa, Gradski muzej Vukovar)

⁵⁵⁶ HR-HDA-80, BINZV, kutija 512/1907., sv. IX., Pravila za „Chebbra-Kadischu“, pobožno društvo, spis 16.

Na samom groblju najbliža pokojnikova rodbina je kao vanjski znak žalosti zaderala odjeću (obično ovratnik). Radi iskazivanja dužnoga poštovanja prema tijelu premulog, pogreb se obavljao što je prije moguće, izuzev Šabata i tijekom prvih dana višednevnih blagdana. U domu ožalošćenih sva su zrcala nakon nastupanja smrti bila zastrta crnom tkaninom, a pokojnikova najbliža obitelj bila je sedam dana u stanju duboke ožalošćenosti. Ukupno se za pokojnikom žalilo mjesec dana, osim za roditeljima, za kojima je žalost trajala godinu dana.

*

Pridošle obitelji bile su ortodoksne i religiozne. Sve vjerske obaveze i molitva do prve polovice 19. stoljeća obavljane su unutar obitelji ili unutar zajednice, ako su zajednicu činila desetorica muškaraca starijih od 13 godina i jednog dana sposobnih za zajedničku molitvu ili *minjan*. Izgradnjom sinagoge vukovarska zajednica mogla se pridržavati vjerskih propisa.⁵⁵⁷

Vukovarski su se Židovi pridržavali i ritualnih pravila, posebice propisa o prehrani (*kašrut*) hraneći se samo dopuštenim namirnicama (*košer kašer*). Da bi životinje i ptice bile *košer*, pogodne za jelo, nužno su ih zaklali na obredno čist način, nazvan *šehita*. Postupak je mogao obaviti samo izučeni i ovlašteni *šohet/šahter*, tj. obredni mesar, koji je bio uvaženi član zajednice. Podaci iz matičnih knjiga ukazuju da su vukovarske židovske obitelji imale svojeg koljića/šahtera koji je bio u službi vukovarske židovske općine i za to dobivao naknadu. Kao koljići spominju se imenom: Salamon Obersohn, Max Ziegler i Emanuel Stössel.⁵⁵⁸ Za pripremanje obroka imućnije židovske obitelji imale su kuharice, većinom židovskoga podrijetla, dok je u obiteljima srednjih i nižih slojeva domaćica sama pripremala hranu. Jela su pripremana prema receptima aškenaske kuhinje, i to pod utjecajem njemačke i/ili mađarske kuhinje. Pripremano je i posluživano kuhano i/ili pečeno meso, riba, perad, kompoti i salate, savijače, pokladnice, torte i sladoledi. Do predsjednikovanja Viktora Bauma i dolaska rabina Julija Diamanta vukovarski Židovi imali su samo jednu „ritualnu košer mesnicu“, a onda zajedničkim snagama rabina i predsjednika Općine devedesetih godina 19. stoljeća otvorena je još jedna ritualna mesnica.⁵⁵⁹

Od kraja 19. stoljeća obitelji su sve više sekularizirane i manje religiozne,⁵⁶⁰ iako i dalje u zajednici postoje ortodoksne i religiozne obitelji. Doduše, nastojali su sačuvati osjećaj židovstva, i to u vjerskom i u nacionalnom pogledu. Unutar obitelji poštovani su tradicionalni židovski zakoni i običaji, ali bez stroge religioznosti. Kada je u Ugarskoj 1868./1869. došlo do raskola na ortodoksne i reformirane (neologe), u Hrvatskoj je po

⁵⁵⁷ Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru i okolici“, 213–245, ISTA, Židovi u Vukovaru, 75–79.

⁵⁵⁸ HR-HDA-883, Matične knjige vukovarske židovske općine, M-918. Rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

⁵⁵⁹ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, Osijek, 1910., 47.

⁵⁶⁰ Julije DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma* 36–37. U *Spomenici* J. Diamant piše: „Kada sam godine 1893. došao ovamo i vidio žalosne religiozne prilike u zemlji, rekao sam jednomu zaista znamenitom drugu, da bi se to moralo preinačiti. Na to sam dobio odgovor, koji mi se tada vrlo čudnim činio, ali koji danas dobro shvaćam: Vi ste mladi i još vatreni idejalist, ostavite hrvatsko židovstvo samo na miru! Ta je resignacija djelomice opravdana i osnovana. O hrvatskim židovima je mnijenje u inozemstvu znatno gore, nego li zaslužuju. Svi ih drže nereligioznima. Ovo žalosno mnijenje zaista nije opravdano. Ima kod nas, hvala Bogu, dosta izvrsnih, uzornih modernih židova“.

tom pitanju nastupilo razdoblje nesmetanog mira, pa su se Židovi mogli posvetiti društvenom životu. Do raskola je došlo samo u zagrebačkoj općini, iako su podjele zabilježene i u ostalim općinama. U Srijemskoj županiji židovske su općine na upit Odjela za bogoštovlje po pitanju vjerskog usmjerenja odgovorile. U Vinkovcima su većinu imali reformirani i uz to su se nazivali i „status quo“ općinom. Iločka židovska općina bila je *ritusa starovjerskog – ortodoksná*. U Vukovaru i u Mitrovici općine su bile novovjerske – reformirane. U Zemunu su bile dvije općine; aškenaska ili njemačka izraelitička bogoštovna općina koja je bila novovjerskog obreda i sefardska bogoštovna općina koja je bila starovjerskog obreda.⁵⁶¹

Proslava Purima

Identitet je najviše dolazio do izražaja u očuvanju naslijeđenih običaja i proslavljanju židovskih blagdana – *Pesah* (blagdan oslobođenja), *Jom Kipur* (Dan pomirbe), *Roš Hašana* (Nova godina), *Hanuka* (blagdan svjetlosti/posvećenje), *Purim* i *Sukot* (blagdan koliba/sjenica), koji su slavljani ne samo u obitelji, već su u prostorijama općina i vukovarskih gostionica i hotela organizirane zabave i priredbe na koje su pozivani ugledni vukovarski građani svih vjeroispovijesti. Kako se *Pesah* slavio u Vukovaru opisuje u svojim sjećanjima Alfred Pal,⁵⁶² koji je na taj blagdan odlazio u kuću Sigmunda Franka koji je bio

⁵⁶¹ HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 31. (9643/1892.); spis 33 (14.496/1892.); spis 34 (14.588/1892.); spis 34 (10.073 ex 1892.); spis 36. (15.798/1892.)

⁵⁶² V. KOVAČ, Židovi Vukovara, 22–24.; Bogdan ŽIŽIĆ, *Gorući grim: Alfred Pal-život i djelo*, Zagreb, 2011.; Alfred Pal (Beč, 30. 11. 1920. – Zagreb, 30. 6. 2010.), slikar, karikaturist i grafički dizajner. Rođen u Beču gdje je njegov otac imao tvornicu. U Beču i Krakovu pohađao osnovnu školu. Kada mu je 1931. umro otac, kao dječak došao je svojim tetkama, očevim sestrama (Judita Grün i Gisella Fürst, rođene Pollak) i u Vukovaru je maturirao. Nakon završetka gimnazije upisao je studij arhitekture u Beogradu, međutim zbog *Numerus clausus*, nije ga pohađao. Veći dio Drugog svjetskog rata proveo u bijegu i po logorima u Porto-Reu, Kraljevici, Kamporu i Rabu. Kada se domogo slobode 1943. pridružio se partizanima. Tu je uređivao od 1944. do 1945. ratni Vjesnik ZAVNOH-a. Od 1945. do 1947. tehnički urednik Ilustriranog vjesnika te jedan od osnivača i urednika časopisa Kerempuh (1951. – 1954.). Kao žrtva Infrombiroa u dva navrata zatočen na Golom otoku (1949. – 1950.; 1951. – 1954.). od 1971. do 1984. i umorivljenja radi kao grafičko-likovni urednik u Nakladnom zavodu Matice Hrvatske.

trgovac tkaninama: *njegova kuća imala je veliku terasu i svake subote navečer familija je morala doći u posjet. I ja sam morao kao dijete dolaziti tamo. On je održavao Pesah, a ja sam morao govoriti: Ma ništana halajla haze. Kad je bio Purim onda sam se ja kao najmlađi u cijeloj familiji morao maskirati i svaki put su me oblačili u žensko. Morao sam obući cipele sa viskom šteklicama i žensku haljinu.*⁵⁶³

Blagdan povodom kojega su se najčešće organizirale priredbe bio je Purim. Purim govori o izbjavljenju židovskoga naroda iz Perzijskog Carstva te se tom prigodom čita Svitak o Esteri. Uz Purim su vezani i običaji prerusavanja u različite likove pomoću kostima i krinki te su pekli kolače punjene pekmezom i makom. Priređivali su i smiješne predstave / purimske igrokaze za koje se u Hrvatskoj udomaćio naziv „purimšpil“. Za vrijeme toga blagdana posluživane su različite slastice, osobito *purimkindl*, bademi, grožđice, ušćerena narančina kora (arancin), limunov sok, cimet i vanilija i drugo.⁵⁶⁴ Vukovarski Židovi i Židovke bili su poznati po zabavama koje su se organizirale povodom Purima i za te zabave uvijek se tražila ulaznica više.⁵⁶⁵

Šabat/sabat, odnosno svečani dan počinka, poštovao se unutar vukovarskih židovskih obitelji kao što propisuje Tora i to je najsvetiji dan u židovskom kalendaru. Počinje u predvečerje petka, a završava subotnjim predvečerjem. Sve djelatnosti kojima se utječe na fizičko okruženje, tj. kojima se mijenja okruženje (paljenje i gašenje svjetla, priprava hrane, uređivanje i pranje odjeće, pisanje, svaka poljodjelska i gospodarska aktivnost, kupovanje, prodavanje, služenje prijevoznim sredstvima, nošenje bilo kojeg predmeta i dr.), zabranjene su na šabat. Stoga, gotovo sve za šabat se priređivalo prije njegova početka. Imućnije vukovarske obitelji za te su poslove imali kršćanske sluškinje ili kućne pomoćnice.

Unutrašnjost sinagoge (Jevrejski istorijski muzej Beograd)

⁵⁶³ V. KOVAČ, *Židovi Vukovara*, 23.

⁵⁶⁴ V. VUKELIĆ, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, 152–153; I. izdanje, 100–101.

⁵⁶⁵ Purimska zabava u Vukovaru, *Sriemske novine*, br. 22, 18. ožujka 1908.

Uz zgradu sinagoge, odnosno zgradu židovske općine ili u zasebnom sklopu postojali su i popratni sadržaji, kao što su molitvene i učeničke prostorije, kuhinje s blagovaonicom i prostorije obredne kupke (*mikve*). Uranjanje u mikve (obredna kupelj) je isto tako jedna od micva. *Mikve* su bazen za uranjanje radi očišćenja od obredne nečistoće koji je napunjen prikupljenom kišnicom ili protočnom vodom. U mikve su se uranjale žene radi očišćenja od nečistoće krvarenja, nežidovi pri prijelazu na židovstvo, posuđe koje su proizveli nežidovi, prije prve uporabe, pojedinci prije šabata, blagdana, Jom Kipura i tijekom Deset dana pokore, mladenka dan prije vjenčanja. Ne zna se točno gdje su se mikve u Vukovaru nalazile i jesu li uopće postojale. Možemo pretpostaviti da su bile dio popratnih institucija zgrada koje su se nalazile kod sinagoge.

*

Od kraja 80-ih i 90-ih godina 19. stoljeća sekularizacija, ali i asimilacija sve je više zahvaćala Židove, pa tako i vukovarske. Imućnije obitelji slijedile su i tadašnje modne trendove u opremanju svojih domova i u odjeći. Odjeću i obuću naručivali su iz Beča, Londona prateći najnovije modne trendove primjerene sredini kakova je bila vukovarska. Uz zabave i plesove koje su organizirale članice dobrovoljnih židovskih društava, jedina mogućnost da se žena pokaže u punoj modnoj raskoši bile su i zabave u vukovarskom *Grand hotelu*. Kako je u članku 1892. objavljeno na zabavi židovskog gospojinskog društva skupio se „sjaj ljepote i sjajnih haljina, kakov se rijedko u Vukovaru vidja“.⁵⁶⁶ Najčešće zabave koje su se organizirale bile su pokladne i među gostima tih zabava nalazili su se srijemski župani sa suprugama te brojno ugledno činovništvo sa suprugama.⁵⁶⁷

Uz osnovno njegovanje tradicionalnih običaja unutar obitelji, i to ne kod svih židovskih obitelji, vukovarski se Židovi ni po čemu drugom nisu razlikovali od ostalih sugrađana. Bilo je obitelji koje nisu slavile sabat, seder (večer prije Pesaha) ili židovske blagdane, niti su se pridržavale ritualno priređenih jela, no svojeg židovstva nisu se odricali.

Antisemitizam u 19. stoljeću u Srijemu

Povremeno je diljem Hrvatske dolazilo do protužidovskih istupa, ali ti izgredi nisu bili masovni ni organizirani. Uglavnom su bili povezani uz narodni, protumađarski, pokret koji se zbilo u ljeto 1883. i 1903. godine. Prvi antisemitski izgredi vezani su uz sudsku parnicu protiv Židova koja se vodila u Mađarskoj u potiskom selu Tisza-Eszlár (selo u Szabolcs-Szatmar-Bereg županiji). Mještani toga sela optužili su mjesne Židove da su navodno namamili u svoju bogomolju mađarsku djevojčicu Eszteru Solmossy i umorili ju uz vjerski obred. Potaknuti pisanjima i događajima u Monarhiji vukovarski pravaški list *Srijemski Hrvat* počeo je otvoreno pisati protiv Židova i prenositi vijesti o obrednom umorstvu.⁵⁶⁸ Zbog njegova protužidovskog stajališta požalila se Predsjedništvu Zemaljske

⁵⁶⁶ „Sjajan ples izrael. Gospojinskog društva“, *Srijemske novine*, br. 4, 23. siječnja 1892.

⁵⁶⁷ „Pokladna zabava“, *Srijemske novine*, br. 99, 11. prosinca 1909.; „Pokladna zabava“, *Srijemske novine*, br. 8, 26. siječnja 1910.

⁵⁶⁸ „Uzrujanost proti Židovom u Ugarskoj“, *Srijemski Hrvat*, br. 43, 31. svibnja 1882.; „Nije Esthera Solomossy jedina“, *Srijemski Hrvat*, br. 48, 17. lipnja 1882.; „Esther Solymossi“, *Srijemski Hrvat*, br. 51,

vlade Zemaljska pisarna ugarskih i erdeljskih Izraelita, a vukovarski Židov Vilim Hiller uputio je i pismo i priložio je nekoliko članaka, koje je navodno pisao neki katolički župnik iz okolice Vukovara.⁵⁶⁹ Pisanje *Sriemskog Hrvata* nije odobravao biskup Strossmayer, ali nije bitno mogao utjecati na njegov sadržaj. Protivio se uopće izlaženju navedenog lista. Iako je objavljeno nekoliko antisemitskih priloga u *Sriemskom Hrvatu* do protužidovskih istupa u Vukovaru nije došlo.⁵⁷⁰ No provedena je istraga koju je vodio veliki župan Srijemske županije Julije Bubanović, koji je utvrdio da *Sriemski Hrvat* piše u antisemitskom smislu, ali da uredništvo lista više agitira protiv Židova u Budimpešti, negoli protiv srijemskih. Župan je u izvještaju Vladi potvrdio da su se pojavile antisemitske brošure u Srijemu i plakati na kojima je prikazana krvna žrtva, odnosno nacrtano je tobožnje ritualno ubojstvo. U Vukovaru je nađeno 19 primjeraka plakata koji su bili istaknuti na ulicama.⁵⁷¹

O tome nam govori i pisanje *Sriemskog Hrvata* da se u Rumi pojavila knjižica pisana na mađarskom „kojom se kani ljude razdražiti protiv židovom“.⁵⁷² Povodom toga policija je pretražila stan jednog gostioničara u gradu tražeći navedenu brošuru, no kod njega nisu ništa sumnjivo našli. Međutim, potvrđeno je da je jedan rumski trgovac iz Mađarske dobio antisemitsku brošuru, koju nije razumio jer je bila pisana na mađarskom te ju je odnio u gostionicu, da mu sumještani koji razumiju mađarski protumače sadržaj. Nakon što je saznao sadržaj, budući da je brošura govorila o *tisza-esslarskoj* aferi, knjižicu je ostavio na stolu u gostionici, a pronašao ju je prema pisanju članka husarski časnik Židov, koji je sve to prijavio policiji. Autor članka kudi Židove da „ovakve antisemitske knjižice neće trebati uzpirivati strasti protiv Židovom, da se dodje do kakova sukoba našeg naroda s njim, k tomu pridonašaju židovi sami.“⁵⁷³

28. lipnja 1882.; „Esther Solymossi i katoličko novinstvo“, *Sriemski Hrvat*, br. 56, 15. srpnja 1882.; „Esther Solymossi i katoličko novinstvo“, *Sriemski Hrvat*, br. 58, 22. srpnja 1882.; „Tisza Esslarska afera“, *Sriemski Hrvat*, br. 58, 22. srpnja 1882.; „Esther Solymossi i katoličko novinstvo“, *Sriemski Hrvat*, br. 59, 26. srpnja 1882.; „Tisza-esslarska afera“, *Sriemski Hrvat*, br. 61, 2. kolovoza 1882.; „Tisza-esslarska afera“, *Sriemski Hrvat*, br. 62, 5. kolovoza 1882.; „Tisza-Esslarska afera“, *Sriemski Hrvat*, br. 66, 19. kolovoza 1882.; „Hajka na Židove u Požunu“, *Sriemski Hrvat*, br. 80, 7. listopada 1882.; „Postupak protiv antisemitom u Ugarskoj“, *Sriemski Hrvat*, br. 82, 14. listopada 1882.; „Borba neimućnih proti imućnih“, *Sriemski Hrvat*, br. 83, 18. listopada 1882.; „Bezobzirna strogost“, *Sriemski Hrvat*, br. 85, 25. listopada 1882.; „Izgredi protiv Židova“, *Sriemski Hrvat*, br. 94, 25. studenoga 1882.; „Antisemite u Ugarskoj“, *Sriemski Hrvat*, br. 10, 3. veljače 1883.; „Tisza esslarska afera“, *Sriemski Hrvat*, br. 51, 27. lipnja 1883.; „Glavna razprava i Nyireghazi“, *Sriemski Hrvat*, br. 52, 30. lipnja 1883.; „Očajnost borbe u Nyireghazi“, *Sriemski Hrvat*, br. 56, 14. srpnja 1883.; „Sablaznjivi prizori u Nyireghazi“, *Sriemski Hrvat*, br. 59, 25. srpnja 1883.; „Žrtve iz kaznene razprave u Nyireghazi“, *Sriemski Hrvat*, br. 62, 4. kolovoza 1883.; „Osuda u Nyireghazi“, *Sriemski Hrvat*, br. 63, 8. kolovoza 1883.

⁵⁶⁹ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980., 310–311.

⁵⁷⁰ Dragutin PAVLIČEVIĆ, „Pojave antisemitizma u Hrvatskoj i Slavoniji 1883.“, *Bilten*, 15. lipnja/srpnja 1990., 3.

⁵⁷¹ Dragutin PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980., 311; HR-HDA-78, PRZV, kut. 183/1883, spis (4580/1883.).

⁵⁷² Antisemitizam kod nas, *Sriemski Hrvat*, br. 58, 22. srpnja 1882.

⁵⁷³ Antisemitizam kod nas, *Sriemski Hrvat*, br. 58, 22. srpnja 1882.

Naslovnica *Sriemskog Hrvata* iz 1883. i tekst „Glavna razprava u Nyireghazi“, (*Sriemski Hrvat*, br. 52, 30. lipnja 1883.)

Do pojave antisemitizma došlo je i u drugim županijama u pokušaju da se iz susjedne Mađarske „uveze“ antisemitsko raspoloženje, međutim do većih protužidovskih izgreda nije došlo. Na njega su utjecali pogromi Židova u Ugarskoj, jer su od tamo dolazili i agitatori, a i neki pojedinci u Hrvatskoj, osobito mađaroni u Hrvatskoj, koji su pokušavali politički pokret protiv Mađara okrenuti u socijalno-vjerske progone Židova. Unatoč nastojanjima izvana, da se protužidovski pokret proširi po Hrvatskoj, on nije naišao na plodno tlo, a o nekim pokušajima antisemitizma u Zagrebu, Ivancu, Koprivnici i drugdje, može se samo govoriti kao o sporadičnim događajima.⁵⁷⁴ *Tisza-eszlárska* parni-

⁵⁷⁴ Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u bancnoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903. – 1904., *Časopis za suvremenu povijest*, 37, br. 3, Zagreb, 2005., 639; D. PAVLIČEVIĆ, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, 309–310.

ca pretvorila se u veliki skandal koji je potresao Mađarsku, no ne samo nju, jer je imao odjeka i u drugim dijelovima Monarhije. Na kraju leš djevojčice nije pronađen, optuženi su oslobođeni, a mađarski antisemiti doživjeli su neviđenu blamažu.⁵⁷⁵

Drugi izgredi vezani su uz zbivanja 1903./1904., odnosno nakon postavljanja mađarskog natpisa na zgradu željezne prometne uprave kao i postavljanja mađarske zastave na kolodvoru u Zaprešiću. Taj narodni pokret nije u sebi imao antisemitski karakter, već je ponajprije bio protumađarski i protumađaronski, no za njegovo vrijeme došlo je do pojedinačnih ispada prema Židovima, jer su ih kao pojedince, zbog upotrebe mađarskog jezika u javnom i privatnom životu držali Mađarima ili „narodnjacima/mađaronima“.⁵⁷⁶ U Vukovaru do nikakvih akcija nije došlo, već samo u Iloku gdje su nepoznate osobe u noći 20./21. svibnja 1903. obojile crnilom mnoge kuće iločkih žitelja, a među njima su neke bile i židovske: Šandora Sterna, Jakoba Kaffa, Salamona Kaffa, Josipa Davidoviča, Rosalije Weiss, Jakoba Funka, Josipa Frieda, Salamona Funka, Emanuela Sterna i Alberta Sterna.⁵⁷⁷

*Cionizam*⁵⁷⁸

Glavne cionističke ideje u Hrvatskoj nisu stvorene ovdje, već potječu izvana, a donose ih hrvatski Židovi studenti nakon završetka studiranja u europskim metropolama Beču, Grazu, Berlinu i Pešti gdje se susreću s cionističkim idejama. Na prvom cionističkom kongresu u Baselu 1897. sudjeluju predstavnici iz Hrvatske, osječki rabin Armand Kamnika, đakovački rabin Marcus Mordekhaj Ehrenpreiss i riječki brodovlasnik Josip Lazarus, ali oni nisu bitno utjecali na razvijanje cionističkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Na drugom cionističkom kongresu (1898.) Hrvatsku predstavlja predsjednik osječke gornjogradske židovske općine i odvjetnik Hugo Spitzer koji će postati najutjecajniji cionistički prvak u Hrvatskoj do Prvog svjetskog rata, ali i nakon njega. Potom se u Beču osniva *Društvo akademičara iz južnoslavenskih zemalja Bar Giora* (1902.),⁵⁷⁹ stvara se jedinstvena cionistička organizacija u Osijeku i kasnije u Zagrebu, održavaju se cionistički kongresi u Osijeku (1904., 1906.), Zemunu (1908.), Brodu na Savi (1909.), izdaju se knjige i publikacije cionističkog sadržaja, pokreću se cionističke novine *Židovska smotra* (1906. – 1914.). Sve su to bili preduvjeti za razvijanje cionističkog pokreta koji će puni

⁵⁷⁵ Ivo GOLDSTEIN, Antisemitizam u Hrvatskoj, Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj, *Zbornik radova Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, Zagreb, 1996., 15.

⁵⁷⁶ Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903. – 1904., *Časopis za suvremenu povijest*, 37, br. 3, Zagreb, 2005., 635.

⁵⁷⁷ Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903. – 1904., *Časopis za suvremenu povijest*, 37, br. 3, Zagreb, 2005., 646. HR-HDA-78, PRZV, kut. 681/1903 (2809/1903.), izvješće predstojništva Kraljevske kotarske oblasti u Iloku.

⁵⁷⁸ Pregled cionističkog pokreta napisan je prema radovima: Ljiljana DOBROVŠAK, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, godina 37, br. 2, 2005., 479–495. Ljiljana DOBROVŠAK, Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austro-ugarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine, *Scrinia slavonica*, 6, Slavonski Brod, 2006., 234–266; Ljiljana DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 187–210.

⁵⁷⁹ Ljiljana DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 190. Među članovima Bar Giore spominju se David Fuhrmann iz Vinkovaca i Auriel Spiller iz Srijemske Mitrovice.

zamah steći nakon Prvog svjetskog rata. Na prvom kongresu 1904. u Osijeku iz Srijema sudjeluje Adolf Lang iz Iloka te je tom prilikom izabran za bilježnika kongresa zajedno s Maksom Herzogom iz Vinkovaca.⁵⁸⁰

Na trećem cionističkom kongresu 1908. u Zemunu iz Srijema su sudjelovali uglavnom zemunski (A. Szemnitz, A. Singer) i iločki cionisti. Zemun kao mjesto kongresa izabran je kako bi se pokazalo jedinstvo Sefarda i Aškenaza u cionističkom pokretu, odnosno da se tako Židovi objiju skupina nađu pod jednom cionističkom zastavom. Jedan od govornika na kongresu je bio i maturant V. Lang iz Iloka koji je održao predavanje o odnosima cionista prema asimilantima.⁵⁸¹

Sudionici cionističkog kongresa u Zemunu – JNK

Na cionističkoj zemaljskoj konferenciji u Brodu, cionisti su osnovali Zemaljsko udruženje Cionista južnoslavenskih krajeva austrougarske monarhije / Zemaljski odbor saveza cionista iz jugoslavenskih zemalja Austro-ugarske monarhije kao organizaciju koja je trebala predstavljati zajedničko tijelo svih cionista s prostora južnoslavenskih zemalja (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Rijeke). Na Zemaljskoj konferenciji u Brodu na Savi sudjelovali su jedan sudionik iz Vukovara te dva iz Zemuna. Na konferenciji su se pojavila i dva cionistička društva: Cionistička omladina iz Zemuna i novo društvo Organizacija cionističke omladine iz Vukovara. Iako se na konferenciji osnovalo zajedničko udruženje te su se i po ostalim gradovima počela osnivati cionistička udruženja (posebice u onim općinama u kojima su bili cionistički rabini), u njima je bio malen broj članova i sve do Prvog svjetskog rata cionistički pokret u Srijemu nije polučio velike uspjehe u širenju.⁵⁸² Od 1907. prikupljaju se prinosi za Židovski narodni fond

⁵⁸⁰ Ljiljana DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 198.

⁵⁸¹ Ljiljana DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 207; III. zionistischer und Abiturienten Kongress in Zemun, *Židovska smotra*, br. 9, rujan 1908., 234–239.

⁵⁸² Pregled cionističkog pokreta napisan je prema radovima: Ljiljana DOBROVŠAK, „Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, godina 37, br. 2, 2005., 479–495; Ljiljana

(ŽNF), među darovateljima nailazimo na vukovarske Židove, čak je u Vukovaru bio i povjerenik fonda David Guttman koji je skupljao prinose. U Vukovaru je od 1. srpnja 1908. do 30. lipnja 1909. bilo samo osam platioca šekela, a u Zemunu 27.⁵⁸³ U Vukovaru prinose za narodni fond skupljali su cionistički srednjoškolci.⁵⁸⁴ Iako je postojala cionistička ideja, u Vukovaru ona je bila izražena samo kod srednjoškolaca. Najbolje se to vidi prema prinosima za židovski narodni fond kojih skoro da nema ili su neznatni.⁵⁸⁵ Agitaciju cionističkih sumišljenika prekinuo je početak Prvog svjetskog rata 1914. godine kada je zabranjen rad brojnih društava, posebice cionističke orijentacije. Završetkom rata nastupa novo doba i nove prilike u kojima se cionistički pokret počinje drukčije razvijati, više ne pod utjecajem slavonskih cionista već zagrebačkih prvaka.⁵⁸⁶

DOBROVŠAK, „Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine“, *Scrinia slavonica*, 6, Slavonski Brod, 2006., 234–266; Ljiljana DOBROVŠAK, *Židovi u Osijeku*, 187–210; „Zemaljska konferencija u Brodu na S.“, *Židovska smotra*, br. 16 i 17, 31. kolovoza 1909., 270–281.

⁵⁸³ „Zemaljska konferencija u Brodu na S.“, *Židovska smotra*, br. 16 i 17, 31. kolovoza 1909., 274–275.

⁵⁸⁴ „Izvjestaj o radu zemaljskog povjereništva židovskog narodnog fonda u Osijeku“, *Židovska smotra*, br. 13, 15. srpnja 1909, 221.

⁵⁸⁵ „Iskaz sabirnih škrinjica u II. polugodištu godine 1913.“, *Židovska smotra*, br. 6, 27. ožujka 1914., 95. U Vukovaru je tih škrinjica bilo sedam, međutim nitko nije uplatio nijedan iznos u njih.

⁵⁸⁶ Ljiljana DOBROVŠAK, Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine, *Scrinia slavonica*, 6, Slavonski Brod, 2006., 234–266.

*Židovske općine u Srijemu*⁵⁸⁷

Govoriti o židovskim zajednicama u Iloku, Zemunu, Srijemskim Karlovcima, Mitrovici, Petrovaradinu, Rumi, Irigu, Šidu, Tovarniku, Indiji i Erdeviku znači u početku govoriti o mjestima na području Vojne krajine, samim time su židovske općine stupile u život nešto kasnije negoli u civilnom dijelu Srijema, izuzev židovskih zajednica u Zemunu i Petrovaradinu. Kao što je do sada rečeno, Židovima je bio zabranjen boravak u Vojnoj krajini, ali su oni prema dokumentima, unatoč zabrani tamo boravili i to ne samo u Petrovaradinu i Zemunu. Kada je kralj Josip II. donio Edikt o toleranciji, tj. njegov dodatak *Systematica Gentis Judaicae Regulatio*, on se nije protezao na Vojnu krajinu, jer su na njezinu teritoriju važile odredbe izdane ranije, a koje su zabranjivale ulazak Židova, osim povremenih trgovačkih poslova i takvo stanje ostalo je sve do 1867.⁵⁸⁸ Vlasti su zabranu boravka Židovima u Vojnoj krajini potvrdili odlukom od 31. listopada 1825., ali ni time nisu onemogućili trgovanje Židova. Odluka iz 1825. zabranjivala im je naseljavanje, ali ne i dolazak na sajmove, koji su se održavali nekoliko puta godišnje. Od 1825. Židovi su mogli u Vojnoj krajini boraviti 48 sati.⁵⁸⁹ Zabrana naseljavanja nije se odnosila na Zemun i Petrovaradin jer su se u njima židovske zajednice naselile već sredinom 18. stoljeća dozvolom vladara. Unatoč zabranama, uz Zemun i Petrovaradin Židovi se spominju i u Šidu, Erdeviku, Tovarniku, Indiji, Irigu, i Srijemskoj Mitrovici. Budući da su bili trgovci, kretali su se po cijelom Srijemu, a dio njih zabilježen je na carinarnici u Mitrovici. Prvi Židov u Srijemskoj Mitrovici zabilježen je osamdesetih godina 18. stoljeća, iako se veći broj Židova bilježi nešto kasnije oko 1870. godine. U Šidu se spominju već 1720. godine, a 1847. prisutne su četiri obitelji s 29 članova. Prema jednom popisu stanovništva objavljenom 1860. Židova je u Srijemu po mjestima bilo ovoliko: Ruma 54, Erdevik 31, Šid 27, Irig 18 i Indija 7.⁵⁹⁰ Prema izvješćima poslanima na Odjel za bogoštovlje i nastavu krajem 19. stoljeća postojale su u ovom dijelu židovske općine u Srijemskoj Mitrovici (tada samo Mitrovica), Rumi i dvije u Zemunu. Izuzev zemunske, mitrovička i rumska osnovane su po razvojačenju Krajine.⁵⁹¹ Što se tiče njihova miješanja u politički život možemo reći da su bili lojalni vladarima, te su se više okrenuli promicanju vlastite organizacije, odnosno širenju cionističkog pokreta, i svojim humanitarnim, socijalnim i društvenim organizacijama. Međutim, njihovo učešće u privrednom životu Hrvatske (kasnije Jugoslavije) bilo je i nadalje vrlo značajno. Osim što su bili pioniri u mnogim područjima industrijske proizvodnje, imali su veliku ulogu i u trgovini i bankarstvu. U Srijemu su se uglavnom bavili trgovinom i zanatstvom. Između dva svjetska rata izvjestan broj židovskih obitelji držao je uspješne trgovačke radnje u Zemunu, Sremskoj

⁵⁸⁷ U nastavku slijedi kratak kronološki pregled i ostalih gradova i mjesta koji su imali vlastitu bogoštovnu općinu.

⁵⁸⁸ Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga*, 6.

⁵⁸⁹ Vesna RAPO, Židovska zajednica Cernika i Nove Gradiške, *Sedam stoljeća Cernika, Zbornik radova*, Cernik, 1994., 40.

⁵⁹⁰ Jovanka DRAŽIĆ, *Jevreji u Mitrovici*, Sremska Mitrovica, 1998.; Danilo FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu, Hronika (1739. – 1945.)*, Zemun, 2002.; Jovanka DRAŽIĆ, *Jevrejsko groblje u Šidu, Zbornik Muzeja Srema*, 4, Sremska Mitrovica, 2000., 183–198.

⁵⁹¹ HDA-BinZV, kut. 30/1892, spis 33/1892.

Mitrovici i Iloku. Neki Židovi bili su vlasnici manjih poduzeća i tvornica. Osim poduzetnika bilo je mnogo Židova među državnim službenicima, liječnicima, odvjetnicima, knjižarima, tiskarima.⁵⁹²

Tablica 5. Prve vijesti o Židovima u Srijemu, godine osnivanja židovskih općina, izgradnje sinagoge

Grad	Prvi Židov – vijesti	Odobrena općina	hram/sinagoga	groblje
Erdevik	nakon 1873.	nakon 1873.	nepoznato	nakon 1873.
Ilok, Sefardi	I. pol. 19. st.	1852.	1855.	1855.
Ilok, Aškenazi	I. pol. 19. st.	1852.	1870.	1870.
S. Mitrovica	1780.	1870.	1904.	1874.
Orahovica	1779.	1852	1911.	sred. 19. st.
Ruma	1737., 1831.	sred. 19. st. (1877.)	1879., 1935.	sred. 19. st.
Šid	1721., 1833.	sredina 19. st.	1842. soba	sred. 19. st.
Vinkovci	poslije 1781., 1857.	1873./1874.	prva 1880., 1922./23.	oko 1870.
Vukovar	1719.	oko 1832. ili 1837.	prva 1845., druga 1889.	I. pol. 19. st.
Zemun ortodoksna	početkom 18. st. (1726.)	1746. – 1747.	prva 1755., potom 1867.	1740.
Zemun ref.	-	-	1863.	1740.

Izvor: Ljiljana DOBROVŠAK, Židovi u Slavoniji, *Slavonija, sociodemografski problemi/izazovi*, Zbornik radova, ured. Dragutin Babić, Filip Škiljan, Zagreb, 2014., 71–96.

Ilok

Kada govorimo o povijesti Židova u Iloku nalazimo se pred velikom nedoumicom. Iločka židovska zajednica nije bila ni velika ni mala, međutim bila je vrlo specifična jer su na tako malo prostoru postojale dvije općine. Ovdje moramo naglasiti i činjenicu da se o toj židovskoj općini vrlo malo pisalo, možemo čak reći da se uopće nije pisalo, izuzev općih podataka koje su iznosili povjesničari kada su pisali o povijesti Iloka. Iako je autorica ovih redaka pokušala rekonstruirati povijest iločke židovske zajednice suočila se s brojnim problemima, jer postoji vrlo malo podataka. Građe je vrlo malo, a o iločkoj židovskoj zajednici nije se pisalo ni u srijemskim novinama. Dok se povijest vukovarske židovske zajednice donekle može rekonstruirati na temelju novinskih članka objavljenih u srijemskim novinama, o iločkim židovskim zajednicama skoro da i nema vijesti.

⁵⁹² Mladenko KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007., 26–28.

Koji je razlog tome, još uvijek je autorici ovih redaka nepoznanica, leži li razlog u činjenici da su iločke židovske zajednice bile ortodoksne, pa su samim time bile i zatvorenije, ili je razlog neki drugi, odgovora još uvijek nema. U skladu s tim, ovaj je rukopis prvijenac povijesti iločkih Židova. Kao što je u prethodnim poglavljima navedeno, o kontinuiranosti židovskih zajednica iz srednjega vijeka s onima u novom vijeku u Srijemu nema govora. O iločkim Židovima možemo govoriti tek nakon oslobođenja tih prostora od Osmanlija. Ilok je oslobođen 12. srpnja 1688. godine te se u njega doseljava novo stanovništvo. Po oslobođenju Ilok mijenja gospodare i dolazi u ruke obitelji Odescalchi 1687. godine. Obitelj Odescalchi bila je vlasnik dvorca i posjeda u Srijemu sve do 4. prosinca 1944. godine, kada njihova imanja prelaze u državno vlasništvo.⁵⁹³ Je li obitelj Odescalchi bila sklona Židovima ne znamo, i nije nam točno poznato kada su se Židovi počeli naseljavati u Ilok, no to je zasigurno bilo u prvoj polovici 19. stoljeća. Jesu li bili prisutni i ranije, u 18. stoljeću, ne znamo jer nam dostupni dokumenti na to ne ukazuju. Međutim ako uzmemo u obzir da su bili prisutni u Srijemskoj županiji tijekom cijelog 18. stoljeća (Petrovaradin 1704., Vukovar 1720., Šid 1721. i dr.) možemo pretpostaviti da su dolazili i na iločko vlastelinstvo. Iz dokumenata koji su nam trenutačno poznati, prvi podaci o njihovoj prisutnosti datiraju iz tridesetih godina 19. stoljeća, gdje se navodi da su na iločkom vlastelinstvu trgovali sa sitnicama i kupovali krpe.⁵⁹⁴ U jednoj žalbi novosadski trgovac torbar Simon Saks 1837. navodi da u Iloku, Irigu i Rumi trguje već dvadeset godina (1817.) pa bi prema tome prisutnost Židova na iločkom vlastelinstvu bila već dvadesetih godina 19. stoljeća.⁵⁹⁵

U popisu za 1842. navodi se da je od svih popisanih Židova samo 20-ak njih živjelo u iločkom i rumskom kotaru, dok su ostali stanovali u vukovarskom kotaru.⁵⁹⁶ Tako je popis Židova za srijemsku županiju 1842. izgledao ovako: u iločkom kotaru stanovali su Ignaz Wortmann (5) i Jacobus Flösh/Flesh (4) – devet članova.⁵⁹⁷ U samom popisu ne navodi se gdje su te obitelji stanovala, međutim prema kasnijim popisima vidljivo je da je obitelj Wortmann stanovala u Iloku, a obitelj Flösch u Susku. Prema popisu 1845. koji se oslanja na podatke iz 1843. u iločkom kotaru nastanjeno je devet obitelji: u Iloku stanuje obitelj Ignatiusa Wortmana sa sedam članova. On je trgovac, ima 40 godina, supruga mu je Julijana (32) i s njom ima tri kćeri – Fanni (6 godina), Loni (4 godine) i Theresiju (2) – te neimenovanog sina (12 mjeseci) i sluškinju nepoznata imena. Druga je obitelj trgovca Abrahama Bresslauera (62 godine) i žene mu Theresije (43 godine). Imaju kći Midlu (8 godina). Dio njihovog kućanstva je i trgovac Marcus Lang (34) i kći Malesi (22). Prema tom popisu u Iloku je stanovalo 12 Židova. U Viziću živi trgovac samac Marcus Klein (33 godine), u Susku živi kvestor Jakob Fleisch/Flösh (33 godine) sa ženom

⁵⁹³ Mato BATOROVIĆ, „Kroz prošlost i sadašnjost Iloka“, *Croatia Christiana Periodica*, 19, 1987., 165–186.

⁵⁹⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 22, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 464, spis 212/1829.

⁵⁹⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 17, 27; HR-HDA-31, Srijemska županija a. c., kutija 596, spis 2495/1837.

⁵⁹⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 30, 43–46; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 692, spis 3022/1842; kutija 748, spis 641/1846; 3. kutija 761, spis 952/1846; kutija 766, spis 1050/1847; S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 60.

⁵⁹⁷ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaeorum, FI, N98/1842.*

Savetom (28 godina) i kćeri Milesi (3). U Svilošu živi kvestor David Rosnevik (28 godina) sa ženom Sali (25), imaju sina Jacoba (8 mjeseci). U Neštinu živi kvestor Leopold Flesch (34 godine) sa ženom Theresijom (22 godine) i kćeri Rosalijom (1 godina). U Ljubi živi kvestor/pokućarac Adamus/Adam Stern (48 godina) sa ženom Evom (36), sinovima Lazarom (16), Petrom (11), Davidom (9) i kćerima Annom (7), Evom (5) i Rosalijom (3). U Molovinu živi kvestor Marcus Berger (34) sa ženom Elisabetom (30), sinovima Leopoldom (15), Moritzom (9), Jacobom (6), Isakom (1) i kćerima Bulkom (4) i Sarom (1). U Palanki živi udovac Jacobus Magyar. Sveukupno po tom popisu u iločkom kotaru nastanjeno je 39 Židova.⁵⁹⁸

Popis Židova u Iloku 1842. (MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, Departamentum Judaeorum, spis 98/1842.)

Nešto kasnije, prema izvještajima Srijemske županije 1845. godine navodi se da u iločkom kotaru živi 12 obitelji, odnosno 51 Židov, međutim ne navode se mjesta u kojima su živjeli.⁵⁹⁹ Kao što je već ranije navedeno, Gavrilović je u svojoj knjizi o „Jevrejima u Srijemu“ na temelju raznih popisa rekonstruirao židovske obitelji u Srijemskoj županiji koje se spominju u popisima od 1841. do 1847., pa smo ovdje donijeli njegov popis za

⁵⁹⁸ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 31/1845.

⁵⁹⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 30, 43–46. Srijemska županija, a. c. kutija 692, spis 3022/1842; kutija 748, spis 641/1846; 3. kutija 761, spis 952/1846; kutija 766, spis 1050/1847; S. GAVRILOVIĆ, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848. – 1849.*, 60.

iločki kotar. On se nešto razlikuje od gornjeg popisa, no ukazuje na činjenicu da se iz godine u godinu doseljavaju židovske obitelji ne samo u Ilok, već i u iločki kotar.⁶⁰⁰

Popis Židova iz Iloka i okolice 1844. (MOL)

Iločki kotar

Ilok: Samuel Funk, 1 član, zanatlija, prihod 360 for.

Ignatz Wortmann, 7 članova, prihod 500 for.

Marko Lang, 2 člana, prihod 400 for.

David Klein, 3 člana, arendator krčme, prihod 500 for.

Sot: Marko Berger, 8 članova, prihod 40 – 100 for.

Ljuba: Adam Stern, 8 članova, prihod 50 – 100 for.

Neštin: Leopold Fless/Flösh, 5 članova, prihod 100 for.

Vizić: Marko Klein, 2 člana, prihod 100 – 380 for.

Susek: Jakob Flösh, 4 člana, prihod 100 – 380 for.

Sviloš: David Rosing, 3 člana, nepoznat prihod

Banoštar: Moritz Spitzer, 3 člana, prihod 120 – 280 for.

Cerević: Ignatz Wilhelm, 3 člana, prihod 1845 – 1400 for.; 1846./1847. – 350 for.

Josip Levit/Levi, 1 član, kirurg.⁶⁰¹

Kako to da je u nekoliko godina došlo do tako naglog povećanja broja Židova u Iloku nije poznato. Većina obitelji doselila se nakon sloma mađarske revolucije 1849. go-

⁶⁰⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 39–40, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c., kutija 760, spis 3262/1846, kutija 748, spis 641/1846.

⁶⁰¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 43–46, HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 692, spis 3022/1842; kutija 748, spis 641/1846; 3. kutija 761, spis 952/1846; kutija 766, spis 1050/1847.

dine, pa je vjerojatno jedan od razloga i preseljavanje Židova iz mađarskog dijela na druge teritorije, u svrhu kažnjavanja jer su podupirali mađarsku revoluciju. Drugi razlog leži i u činjenici da su iločke židovske obitelji bile mnogobrojne, te da su imale prosječno 7 – 8 djece. Povećanje broja Židova imalo je za posljedicu organiziranje općine, pa i gradnju sinagoge. Općina je osnovana 1852. godine i od tada se vode matične knjige.⁶⁰² Iločki rabinat obuhvaćao je više mjesta u okolici, pa se u matičnim knjigama navode rođenja djece iz mjesta koja su pripadala pod iločki rabinat. Najveći broj rođene djece je u samom Iloku – 626. Prvo upisano rođenje je ono Simona Singera iz 1780. godine, zatim slijede Ignatz Wortman (1812.), Neti Funk (1812.), M. M. Ekstein (1822.), Zily Schwarz (1826.), Gabriel Steimnitz (1826.), Daniel Funk (1827.), Simon Ehrendiener (1828.), Lisi Löwy (1829.), Fani Wilhelm (1832.), Moritz Hubert (1833.), Philip Stern (1834.) itd.

Nadgrobni spomenik
Franciske Hirth rođ.
Borowitz u Iloku
(Gradski muzej Vukovar)

Međutim to su sve naknadno upisana rođenja, dok je prvo službeno redovno upisano rođenje iz 1837. godine. U matičnim knjigama rođenih upisana su sljedeća prezimena Židova iz Iloka: Adler, Alleweil, Blahm, Bleier, Boskovitz, Braun, Breslauer, Brül, Buchinger, Bukvald, Cveber, Davidovic, Deuches, Deutsch, Ehrendiener, Ehrenfeld, Ehrenguber, Ekstein, Ellenlogen, Engel, Epstein, Fein, Fischel, Flesch, Frankl, Franzos, Fridman, Fried, Friedman, Fuchs, Funk, Fürst, Ganz, Glanber, Goldenberg, Goldstein, Hahn, Handler, Hefter, Heller, Herschenhauser, Heršković, Herzler, Hirschl, Hirt, Hoffman, Hubert, Kaff, Klein, Knöpfler, Kohn, Kollman, Krauss, Lang, Laufbahn, Lebovič, Lederer, Löbl, Lörinc, Löwy, Lukacs, Mann, Mayer, Mencer, Neuman, Neuschloss, Pasehkes, Perl, Pollak, Reiner, Reinhold, Rosenberg, Rosenzweig, Rosman, Rosner, Roth, Schick, Schlos, Schulsinger, Schwarz, Schwimer, Silber, Singer, Spitzstein,

⁶⁰² Lj. DOBROVŠAK, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, 277; HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892., spis 33 (14.496/1892.); spis 36 (15.798/1892.); kutija 30/1892, spis 33 (14.496/1892.). Matične knjige iločke židovske općine danas se nalaze u Matičnom uredu u Iloku.

Steimnitz, Stein, Steiner, Stern, Straus, Svimer, Tauber, Teitelbaum, Walles, Weber, Weiss, Wilhelm, Winternitz, Wolberger, Wortman.⁶⁰³

Kako je funkcionirala iločka židovska općina nije poznato, kao ni tko je sve tijekom 19. stoljeća bio predsjednik općine. Od obitelji koje se spominju u Iloku među prvim članovima općine, bile su obitelji Wortmann, Lang, Kaff, Stern, Funk, Handler, Mencer, Fried i Francos.

Kako se kretao broj Židova u Iloku i iločkom kotaru od sredine 19. stoljeća ukazuju nam službeni popisi koje je država počela provoditi. Ilok je tada bio „varošica“, odnosno trgovište u Srijemskoj županiji, dok su se u iločkom kotaru nalazila ova mjesta: Banoštar, Beočin, Čerević, Divša, Grabovo, Ilok, Kamenica, Ledinci, Ljuba, Molovin, Neštin, Rakovac, Sot, Susek, Sviloš i Vizić.⁶⁰⁴ Kako se Ilok dijelio na gornji i donji, židovsko stanovništvo uglavnom je stanovalo u donjem dijelu, gdje su bile i sve ustanove i najveći broj židovskih obitelji, dok su u gornjem bile njih 2 – 3.⁶⁰⁵

Irena Kaff
(Gradski muzej Vukovar)

Iločko groblje (Gradski muzej Vukovar)

⁶⁰³ Na ovim podacima zahvaljujem kolegi Radovanu Sremcu iz Šida koji mi ih je ustupio. Mjesta s brojem rođenja: Adaševci 4, Bačinci 28, Banoštor 12, Bapska 14, Batrovci 7, Beočin 21, Beograd 1, Berkasovo 12, Bingula 14, Čalma 18, Čerević 51, Divoš 18, Drenovci 2, Erdevik 94, Gibarac 9, Grabovo 4, Ilinci 14, Kukujevci 31, Lačarak 1, Ležimir 4, Lipovac 4, Ljuba 16, Ljubljana 2, Mandelos 5, Martinci 1, Sremska Mitrovica 1, Mohovo 7, Molovin 13, Morović 21, Neštin 32, Novak 4, (Bačka) Palanka 2, Senta 4, Sot 11, Strošinci 2, Susek 44, Sviloš 10, Šarengard 18, Šid 137, Tovarnik 2, Vašica 8, Vizić 11.

⁶⁰⁴ *Miestopisni riečnik*, 146.

⁶⁰⁵ „Dva dana među ortodoksima u Iloku“, *Židov*, br. 17, 21. travnja 1931., 6.

Nema detaljnih podataka koliko je Židova bilo u prvom popisu iz 1851. i 1857. godine, ali prema podacima iz *Miestopisnog rječnika* za godinu 1857. (situacija prikazuje stanje nekoliko godina kasnije) u Iloku je stanovala 81 osoba židovske vjeroispovijesti, a u iločkom kotaru 113 Židova. Po ostalim mjestima u iločkom kotaru stanovali su ovako: Banoštar 8, Ljuba 4, Molovin 5, Neštin 4, Susek 4, Sviloš 5 i Vizić 2.⁶⁰⁶

Prema službenom popisu kotar Ilok imao je 1880. 246 Židova,⁶⁰⁷ a oni su po općinama bili raspoređeni ovako: u Beočinu 12 (Beočin Manastir 2, Beočin 2), u Čareviću 22 (Banoštar 5, Čarević 17), u Erdeviku 64 (Bingula 9, Erdevik 53, Ljuba 2), u Iloku 105 (Ilok 92, Principovac 6, Neštin 0, Sot 5, Vizić 2), u Susku 23 (Grabovo 3, Susek 17, Sviloš 3), a u Šarengradu 20 (Mohovo 9, Šarengrad 11).⁶⁰⁸

U iločkom kotaru 1890. bilo je 318 Židova, a oni su po općinama bili ovako raspoređeni: Beočin 5, Čerević 33 (Banoštar 4, a u Čareviću 29), Erdevik 72 (Bingula 11, Erdevik 53, Ljuba 8); u iločkoj općini 179 (Ilok 171, Sot 6 i Vizić 2), u općini Susek 16 (Grabovo 3, Susek 9 i Sviloš 4), a u općini Šarengrad 13 (Mohovo 5, Molovin 4 i Šarengrad 4).⁶⁰⁹

Zgrada sinagoge u Iloku (Gradski muzej Vukovar)

Iločki kotar imao je 1900. godine ukupno 293 Židova. Oni su bili ovako raspoređeni: općina Beočin 16 (Beočin, tvornica cementa 12, Beočin selo 3), Bingula 2, Čerević 13 (Banoštar 3 i Čerević 10), Erdevik 58 (Erdevik 55 i Ljuba 3), Ilok 174, Neštin 5 (Neštin 2, Vizić 3), Sot 5, Susek 10 i Šarengrad 11 (Molovin 5 i Šarengrad 6).⁶¹⁰

⁶⁰⁶ *Miestopisni rječnik*, 9, 146, 229, 266, 274, 403, 411, 466.

⁶⁰⁷ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 58–59.

⁶⁰⁸ *Političko i sudbeno razdijeljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije 1880.*, Zagreb, 1889., 19, 142–143.

⁶⁰⁹ *Političko i sudbeno razdijeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1890.*, Zagreb, 1892., 130–131.

⁶¹⁰ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900.*, 324–326. Julije BENEŠIĆ, *Nekoliko bilježaka o Iloku*, 1911., 9.

Godine 1910. iločki kotar imao je 367 Židova. Po općinama su bili ovako raspoređeni: Beočin 63 (Beočin 35, Manastir Beočin 28), Bingula 4, Čerević 5, Erdevik 52 (Erdevik 48, Ljuba 4), Ilok 213, Neštin 5, Sot 6, Susek 11 (Susek 9, Sviloš 2) i Šarengrad 8.⁶¹¹

Tablica 6. Židovi u iločkom kotaru od 1880. do 1910.

Iločki kotar	1880.	1890.	1900.	1910.
Beočin	12	5	16	63
Bingula ⁶¹²	-	-	2	4
Čerević	22	33	13	5
Erdevik	64	72	58	52
Ilok	105	179	174	213
Neštin ⁶¹³	-	-	5	5
Sot ⁶¹⁴	-	-	5	6
Susek	23	16	10	11
Šarengrad	20	13	11	8
UKUPNO	246	318	293	367

Izvor: *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1880.*, Zagreb, 1889.; 142–143.; *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, repertorij mjesta po posljedch popisa godine 1890.*, Zagreb, 1892., 130–131; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 324–326; *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, (demografske prilike i zgrade za stanovanje) sastavio Kr. zemaljski statistički ured u Zagrebu, Zagreb, 1914., 304–306.

Unutrašnjost sinagoge u Iloku (Gradski muzej Vukovar)

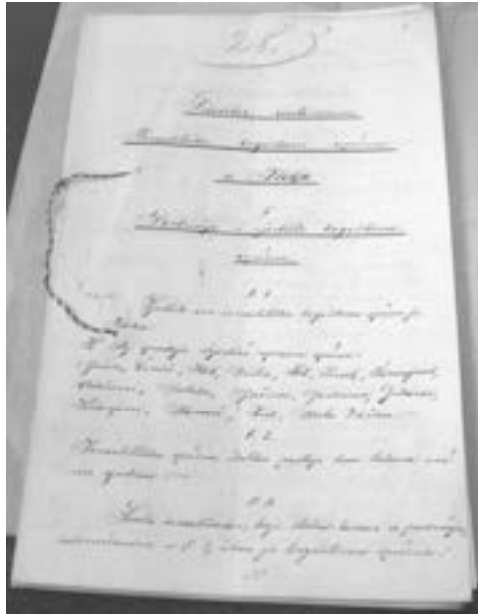
⁶¹¹ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910.*, 304–306.

⁶¹² Do 1900. u sklopu Erdevika.

⁶¹³ Do 1900. u sklopu iločke općine.

⁶¹⁴ Do 1900. u sklopu iločke općine.

Sinagoga je u Iloku dovršena 19. rujna 1855. godine, a o gradnji sinagoge nalazimo podatke u Kronici franjevačkog samostana gdje se navodi da se sinagoga nalazi u donjem gradu ispod samostanskog brijega. Po oblikovanju i tipologiji uopće se nije razlikovala od okolnih kuća. Bila je jednostavna prizemnica. *Aron ha-kodeš* bio je prislonjen uz istočni zid, a *bima* je bila odvojena ogradom od lijevanog željeza.⁶¹⁵ Izvan mjesta Iloka prema jugu nalazilo se i židovsko groblje, koje vjerojatno ima početke u isto vrijeme kada je građena sinagoga, oko 1860. godine.⁶¹⁶

Pravila iločke židovske
općine
(HDA, BiNZV, 80.,
512./1907., spis 28
(31.053/1912.))

U Iloku su kasnije dvije vjerske zajednice: Aškenazi i Sefardi. I jedna i druga bile su ortodokсне. Od 1888. imali su konfesionalnu školu Talmud Toru koju je uzdržavala bogoštovna općina, a nastavni jezik u školi bio je njemački.⁶¹⁷ Uz nju su imali i ješivu koja se zvala „Hevra bahurim“.⁶¹⁸ Uz mikve, imali su mesnicu za obredno klanje stoke i peradi, a postojala je i knjižnica. U skladu sa Zakonom iz 1906. donesena su i izglasana nova Pravila autonomne „Izraelitičke bogoštovne općine u Iloku“ 20. studenoga 1912. godine. Prema njima navodi se da je sjedište općine u Iloku, a njoj pripadaju Židovi koji nastanjuju upravne općine: Beočin, Čerević, Ilok, Neštin, Sot, Susek, Šarengrad, Adaševci, Bapska, Račinci, Berkasovo, Gibarac, Kukujevci, Morović, Šid i Mala Vašica. Pravila je odobrio

⁶¹⁵ Z. KARAČ, *Arhitektura sinagoga*, 23. Mato BATOROVIĆ, „Kroz prošlost i sadašnjost Iloka“, *Croatia Christiana Periodica*, 19, 1987., 171.

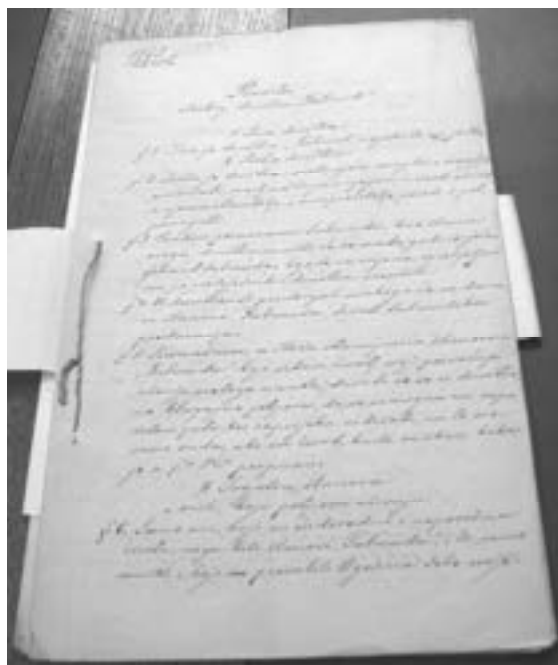
⁶¹⁶ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1925. – 1926.*, I. godište, Vršac, 1925., 288.

⁶¹⁷ Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. IX., Zagreb, 1913., 94.

⁶¹⁸ JIM, Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije, Jerusalem, 1988., prevod E. Webera, Ilok, 131.

Odjel za bogoštovlje 1913. godine. Općina je imala ova tijela: Općinski odbor, Pojačani Općinski odbor i Predsjedništvo. Općinski odbor sastojao se od devet članova i tri zamjenika. Pojačani općinski odbor sastojao se od deset članova i njihovih triju zamjenika, a Predstojništvo općine sastojalo se od predstojnika, njegova zamjenika i blagajnika. Članovi tih tijela birali su se svake tri godine. Općina je imala i službenike: rabina, kantora, koljića, vjeroučitelja i bilježnika. Predstojnik u vrijeme podnošenja Pravila 1912. bio je Jakob Kaff.⁶¹⁹ Prije njega predstojnik je bio Aleksandar/Šandor Štern.⁶²⁰

Od društva imali su *Hevru Kadišu* za koju ne znamo kada je osnovana, međutim možemo pretpostaviti da je počela s radom djelovati sredinom 19. stoljeća. Njezina Pravila nisu sačuvana. Imali su i cionističku organizaciju. Potom su imali društvo *Talmud*. Društvo je osnovano 2. kolovoza 1901., a Pravila su odobrena 12. prosinca iste godine. Svrha *Društva Talmud* bila je „svetu vjeru svagda i svugdje uzvisivati, marljivošću ju i njegom u čast održavati, a njezine štovatelje i unapreditelje paziti i potpomagati“. Članovi društva bili su poznavatelji Talmuda. Društvo je imalo društvene prostorije i svakog dana je za članove Talmuda držalo talmudska predavanja.⁶²¹ Što se s Društvom kasnije događalo nepoznato je i ne zna se je li djelovalo i u međuratnom razdoblju.

Naslovnica Pravila društva Talmud (UOZV, fond 79., SP, predmet 1193/1901. Pravila iločkog društva „Talmud“)

Vrlo malo imamo podataka o iločkoj židovskoj zajednici u međuratnom razdoblju. Tridesetih godina Aškenaska općina imala je 199 članova, a predsjednik je i dalje bio Herman Stern. Ortodoksna općina imala je 182 člana, a predsjednik je bio Izrael Wal-

⁶¹⁹ HR-HDA-80, BINZV, 512/1907, spis 28 (31.053/1912.).

⁶²⁰ HR-HDA-80, BINZV, kutija 513/ 1907, sv. IX, 56–88/1907 spis 18.

⁶²¹ HR-HDA-79, UOZV, SP, predmet 1193/1901. Pravila iločkog društva „Talmud“.

Mavro Vilim Fried iz Iloka
(Gradski muzej Vukovar)

lesz.⁶²² Godine 1937. broj članova općine bio je 310, s time da je 160 bilo članova u Aškenaskoj općini čiji je predsjednik bio Salamon Kaff. Ortodoksna je imala 150 članova, a njezin je predsjednik bio Izrael Stern. Imali su zajedničkog rabina Israela Mosesa Steinera.⁶²³ Prije Drugog svjetskog rata Aškenaska ortodoksna općina imala je 160 članova, a vodio ju je Herman Stern. Ortodoksna je brojila 150 članova, a vodio ju je Lazar Stern. Njihov rabin bio je Meir Hilel Štajner/Steiner.⁶²⁴

U Iloku je postojala i vjerska škola „Talmud Torā“ s 20 učenika, a prije Drugog svjetskog rata uz rabina, nastavu su držali učiteljica Bela Löbl rođena Steiner, Aron Silber i Josip Najslas. Obje općine u Iloku bile su učlanjene u *Udruženje ortodoksnih jevrejskih veroispovjednih opština*. Odbornik iz Iloka u *Udruženju* je bio trgovac Mavro Vilim Fried.⁶²⁵

U Iloku Židovi su se bavili industrijom, zanatima (tiskare) i trgovinom (vino, žitarice, manufaktura i tekstil, drvo i građevinski materijal). Krojači su bili Sigmund Hoffmann i Adolf Stern. Trgovci su bili Lipman Stern, Herman Štern/Stern, Lazar Stern/Štern, Salamon Erenfeld (istovremeno je bio trgovac i koljić/šahter). Vlasnik trgovine mješovite robe na malo bio je Josip Davidovič. Trgovac željeznom robom bio je Mavro Vilim Fried. U njegovoj trgovini radila su sva njegova djeca. Trgovinu kože držao je Salamon Kaff, a trgovinu manufakturne robe Hugo i Roza Lang. Urar i draguljar bio je M. Emanuel Stern. „Manufakturnu i špecerajsku radnju“ imao je Friedrich Klein. Trgovinu porculanske i staklarske robe kao i sitničarske robe imao je Josip Abel. U međuratnom razdoblju, trgovci su bili David i Marko Funk, Josip Ganc, Herman Kaff (željezna roba), Salamon Kaff (kože), Marko Kuffler, Hugo Kohn, Lazar Manzer, Abraham Stern, Regina Stern, Josip Veber i Samuel Veber. Građevinski materijal prodavao je Salamon Funk, a sitničarsku trgovinu držao je Abraham Goldenberg. Trgovinu muškog rublja imali su Samuel Hoffmann i Josip Weber. Trgovinu pomodne i galanterijske robe u donjem gradu držao je Emanuel Izrael Stern, a specijalnu trgovinu muške konfekcije, pomodne galanterije, cipela i šešira imao je Heskell Stern.

⁶²² *Jevrejski narodni kalendar*, 1935./36., ured. David A. Levi-Dale, Beograd i Aleksandar Klein, Zagreb, I. godište, 1936., 188.

⁶²³ *Jevrejski narodni kalendar*, 1937./38., ured. David A. Levi-Dale, Beograd i Aleksandar Klein, Zagreb, III. godište, 1937., 160.

⁶²⁴ *Jevrejski narodni kalendar*, 1939./40., ured. David A. Levi-Dale, Beograd i Aleksandar Klein, Zagreb, I. Godište, 1939., 157.

⁶²⁵ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj, Židovske zajednice*, II., Zagreb, 2004., 301; „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1925. – 1926.*, I. godište, Vršac, 1925., 286. Udruženje je imalo sjedište u Senti i u taj savez bilo je uključeno 12 općina: Ada, Bačka Palanka, Bački Petrovac, Bačko Petrovo Selo, Ilok aškenaska ortodoksna, Ilok ortodoksna, Mol, Senta sefardska ortodoksna, Somobor, Stara Kanjiža, Subotica i Zagreb (ortodoksna). Ukupno je prema podacima Saveza 1940. bilo 2865 ortodoksnih članova od toga iz Iloka ih je bilo 310.

Trgovina brašna Sandora Sterna u Iloku
(Gradski muzej Vukovar)

Trgovinu mješovitom robom, vinom, rakijom, zemaljskim proizvodima, kao i skladište piva držao je Mojsije/Moša Stern/Štern, a trgovinu brašna i mješovite robe na veliko i malo imao je Sigmund Štern/Stern. Uz to Sigmund Stern imao je 75 % kapitala u kudeljari „Zora“ u Iloku. Trgovinu mješovite robe držali su Aron Lazar Stern i Leopold H. Stern. Trgovinu kože i sitničarije zajedno su držali Izrael Stern i Aleksandar Winternitz, a Izrael Stern je zajedno s Abrahamom Baruchom Švalbom imao i trgovinu perja. Staklarsku trgovinu i porculan imala je Ružica Vales. Stare krpe skupljala je i prodavala Paula Stern. Trgovinu hrane, građe i sječenog drva te tvornicu opeke, kreča i cementnih ploča imao je Aleksandar/Šandor Stern. Poduzeće je utemeljeno 1883. godine. Kada je umro vlasnik, poduzeće su naslijedili njegova supruga i sin Herman Stern. Trgovinu manufakturne robe i pamuka imao je Adolf Wortmann i zvala se „Adolf Wortmann i drug“. Poduzeće je utemeljeno

1883. godine. Pekar je bio Josip Goldenberg, a trgovac brašnom Samuel Kaff. Trgovinu obuće imao je Josip Klein. Radnju koja se bavila izvozom drva i poljoprivrednih proizvoda držali su Samuel Heršković i Aron Moses Weiss. U Iloku je postojalo i poduzeće „Flores“ koje se bavilo izvozom bilja. Vlasnici poduzeća bili su Ignjat Stern i Eugen Goldenberg. Ignjat Stern se uz trgovinu ljekovitim biljem bavio i veleprodajom vina i rakijom. Tiskaru je imao Max/Maks Epstein.⁶²⁶ Jakov/b Francos bio je vlasnik poduzeća koje je strojno izrađivalo šablone za ručne radove. U gradu je bilo nekoliko liječnika Židova. U gradu je svoju ordinaciju imao liječnik Artur Katz,⁶²⁷ dok je zubar bio Eugen Weiss. Od 1931. ljekarnu u Iloku imao je Leon-Leo Zaloscser.⁶²⁸

⁶²⁶ Popis trgovaca izveden je prema građi koja se nalazi u GMV-u. Građa koja se tiče židovske općine u Vukovaru kao i prema popisu imetka HR-HDA-1076. Prijava imetka Židova – Ponova, kutije 618, kutija 619/1076.

⁶²⁷ *Srijemske novine*, br. 22, 18. ožujka 1911.

⁶²⁸ *Zapisi o Iloku i Iločanima u Prvom svjetskom ratu (1914. – 1918.)*, Ilok, 2015., 75–76. Leon Zaloscser (Zagreb, 16. 10. 1896. – Dudik kod Vukovara, 1942.). Dio školovanja završio u Tuzli, potom u Zagrebu. Studirao i završio farmaciju. U Tuzli boravio do 1931. gdje je vodio ljekarnu, a onda je 1932. kupio ljekarnu *Ka Spasiteljju* u Iloku. Strijeljan je 1942. u Dudiku u neposrednoj blizini Vukovara.

Rabini u Iloku

Prema Sternovoj obiteljskoj priči,⁶²⁹ prvi rabin u Iloku bio je Usher Anshel Stern, a u Ilok je došao iz Bačke Palanke. Kada je točno došao nije poznato, no sigurno prije zavođenja matica 1856. Njegovi su unuci rođeni oko 1830. što znači da je on mogao biti rođen oko 1780. godine. Nakon njega rabin od 1864. do 1878. bio je **Marko/Markus Reiner** (Komorn, 1808 – Ilok, 9. 2. 1878.), potom je rabin od 1879. do 1889. bio **Salamon Kohn**. Kao administrator rabinata 1890. pojavljuje se **Herman Stern**, da bi od 1891. do 1911. rabin bio **Pinkas Steiner** (Pakš, 1844. – Ilok, 29. 11. 1912.). Uz njega se spominje i njegov sin Jakob Steiner. Jakob Steiner je inače rođen u Bonyhadu 1873. Otac mu je bio rabin Pinkas Steiner. Godine 1898. oženio se s Fanikom Fischel (rođ. 1877. Duna-Szerdehely).⁶³⁰ Nakon Pinkasa Steinera, na mjesto rabina došao je **Majer Moses/Mozes Steiner** koji je bio iločki rabin od 1912. do 1937. godine. M. M. Steiner rođen je u Pakšu 1880. godine. On je bio sin iloč-

Majer Moses Steiner s obitelji
(Gradski muzej Vukovar)

Rabin Filip Stern (Gradski muzej Vukovar)

Rabin Majer Moses Steiner
(Gradski muzej Vukovar)

Hilel Steiner kao dijete
(Gradski muzej Vukovar)

⁶²⁹ Na ovim podacima zahvaljujem kolegi Radovanu Sremcu iz Šida koji mi ih je poslao e-poštom. Prepiska od 7. ožujka 2017.

⁶³⁰ *Sriemske novine* br. 49, 18. lipnja 1898.

kog rabina Jakoba Steinera.⁶³¹ Od 1937. do 1938., vjerojatno samo kao administrator i opslužitelj hrama bio je kratko **M. Löbl**, da bi zadnji iločki rabin na čelu ortodoksne općine od 1939. do odlaska u logor bio **Hilel Steiner/Štajner**, dok aškenaska ortodoksna općina nije imala rabina.⁶³² Hilel Steiner rođen je 3. svibnja 1909. u Iloku i stradao je u Jasenovcu. Supruga mu je bila Rosalija rođ. Pakses. Imali su dvoje djece: Avrama (3. 5. 1935.) i Lazara (20. 4. 1938.).⁶³³ Kantori u sinagogi bili su Josip Najslós i Emanuel Vajs.

Zemun

U Zemunu, središnjem dijelu Srijemske županije, Židovi su nastanjeni već u prvoj polovici 18. stoljeća, ali se ne može sa sigurnošću ustvrditi kada su i od koga dobili to pravo.⁶³⁴ Prema jednim su dozvolu naseljavanja, prema obiteljskim tradicijama, dobili 1739. od kralja Karla III. (1711. – 1740.), koji je kolonizirao strance, posebice češke Židove u južna područja koja su bila opustošena i nenastanjena u vrijeme vladavine i ratova s Osmanlijama.⁶³⁵ Po drugima je carica i kraljica Marija Terezija pridošlim Židovima u Zemun (oko 30 obitelji) podijelila 1753. privilegij o stanovanju da bi opskrbljivali garnizon austrijske vojske smještene u tom gradu, s time da samo najstariji sin smije u Zemunu osnovati dom, „a suprugu je morao pronaći u tuđini“.⁶³⁶ Kraljica je ujedno dopustila osmanskom Židovu u Zemunu Rafaelu Salamonu i njegovoj obitelji doživotni boravak na području Vojne krajine. Prema vukovarskom nadrabinu Juliju Diamantu moguće je da su ti Židovi dozvolu dobili od vojne komande nakon protjerivanja sefardskih Židova 1739. iz Beograda.⁶³⁷ Tu tezu potvrđuje i Ljubomir Kosier koji smatra da su generali sami

⁶³¹ „Dva dana među ortodoksima u Iloku“, *Židov*, br. 17, 21. april 1931.; Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj, Židovske zajednice*, II., Zagreb, 2004., 301; HR-HDA-1076, Prijava imetka Židova – Ponova, kutija 618, kutija 619/1076.

⁶³² *Spomenica saveza Jevrejskih opština Jugoslavije, 1919. – 1969.*, Beograd, 1969., 206; *Jevrejski narodni kalendar, 1939. – 1940.*, Beograd, 1939., 157.

⁶³³ Melita Švob, *Židovi u Hrvatskoj, Židovske zajednice*, II., Zagreb, 2004., 295, 301.

⁶³⁴ Lazar ČELAP, *Jevreji u Zemunu za vrijeme Vojne granice, Jevrejski almanah*, 1957. – 1958., Beograd, 1958., 59–71.

⁶³⁵ HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 12 (7975/1898). Gradsko poglavarstvo u Zemunu izvješću-je Odjel o porijeklu i osobinama sefardskih Židova u Zemunu te tom prilikom piše da su se sefardski Židovi u Zemun naselili oko 1720. i da su došli s područja Turske, odnosno tadašnje Srbije.

⁶³⁶ J. DIAMANT, Najstarija židovska bogoštovna općina u Hrvatskoj, 129. Podatak o dozvoli Marije Terezije za naseljavanje Židova u Zemunu, nađen je u *Allgemeine Zeitung des Judenthums*, nr. 19, 2. svibnja 1859., 276.

⁶³⁷ ISTO, 129. Autor nije pronašao originalni dokument, već pretpostavlja da su izdane dvije dozvole sefardskim Židovima iz Beograda, jedna dozvola za naseljavanje u Temešváru, a druga za Zemun. Pronašao je samo dozvolu gradskog vojnog komandanta da zaštićena bogoštovna općina u Zemunu mora u vremenu od 1. studenog 1746. do kraja listopada 1747. platiti stotinu rajnskih forinti u blagajnu Srijemsko-dunavske vojne krajine. S. GAVRILOVIĆ, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, 321. Gavrilović navodi da su Židovi u Zemunu od 1739. kada su napustili Tursku, ali da s njima nisu u potpunosti prekinuli sve veze. Od 1741. njihov broj se povećava jer grade sinagogu. U međuvremenu uhićena su dvojica zemunskih Židova s optužbom da su turski špijuni. Vlasti su predlagale da se Židovi istjeraju, ali je na kraju odlučeno da neće biti nikakvog protjerivanja, samo da će im se 1742. srušiti sinagoga.

izdavali odobrenja za nastanjivanje jer je sačuvano nekoliko takvih dekreta iz 1739. od zemunskog komandanta Georga Oliviera u kojima on dopušta naseljavanje „španjolskih Židova“ (sefarda) u gradu.⁶³⁸ Isto potvrđuje i Slavko Gavrilović koji navodi da je 1739. iz Beograda u Zemun prešlo između 5 i 8 židovskih obitelji.⁶³⁹

Međutim prije tog većeg naseljavanja (1739.) spominju se Židovi u Zemunu i ranije, i to trgovci Josip Isak i Isak Mojsije.⁶⁴⁰ Godine 1742. popisane su sljedeće židovske obitelji: Simon Markus, Mandel Pollak, Baruch Teschinger, Jakob Tašil, Abraham Lederer, Kalman Brandeis, Rafael Salamon i Salamon Hirschl.⁶⁴¹ Godine 1745. u Zemun dolazi još nekoliko obitelji pa ih je ukupno 13, s time da se tri obitelji navode kao osmanski državljani: Mayer Rechnitzer, Bela Deutsch, udovica i sinovi Lazar i Mandel s djecom te Abraham Lederer. U iznajmljenim kućama stanovali su Herzl Fuchter, Samson Isak, Enoch Wolf, Saul Mayer, Elias Goldsmidt i Abraham Mayer. Ukupno je 83 Židova.⁶⁴² U jesen 1753. Marija Terezija je dvadeset i jednoj obitelji izdala posebnu dozvolu kojom im je dopustila ostanak. Prvi popis proveden je 1754./1755. te se u njemu navodi da u Zemunu živi 15 obitelji, njih četiri su određene kao „turske“, jedanaest ih je „njemačkih“, a sve su stigle 1739. iz Beograda. Ukupno je bilo 76 osoba. Desetak godina kasnije njihov broj se smanjio, pa je 1767. popisano samo 11 obitelji. To smanjenje bilo je kratkotrajno jer se u nadolazećim godinama taj broj povećavao.⁶⁴³ Iz popisa 1755./1756. vidljivo je da su to sve trgovci koji su se bavili prodajom starog željeza, preprodajom raznih proizvoda, pečenjem rakije, kožarskim, krojačkim i staklarskim zanatom i raznošenjem vode. Manji dio njih bio je sefardskog porijekla, a veći aškenaskog. Budući da su stanovali odvojeno od kršćana, u Zemunu se stvorila i posebna ulica – „čivutski sokak“. ⁶⁴⁴ Židovima je više puta naređeno da prodaju svoje kuće u roku od 14 dana (1772.) i napuste zemunski komunitet, da bi 8. siječnja 1773. Generalna komanda donijela odredbu kojom ograničava naseljavanje Židova. Ta se odluka zaobilazila, jer spisi zemunskog gradskog magistrata i dalje navode da se broj Židova povećava s obzirom na to da se prijavljuju kao neženje (njima je dolazak bio dopušten) ili kućne sluge i kalfе.⁶⁴⁵ Odlukom Magistrata Vojna je komanda u Zemunu 1781. strogo pazila da se više nijedan Židov, osim onih koji se već nalaze na osnovu ranijih privilegija, ne naseli u gradu, da bi već početkom 19. stoljeća došlo do popuštanja i ublažavanja odluke i povećavanja broja židovskih obitelji.⁶⁴⁶ Glavno zanimanje zemunskih Židova bilo je pečenje i prodaja rakije, kao i isporuka i prodaja janjećih koža.

⁶³⁸ Ljubomir KOSIER, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije, II. Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd – Zagreb, 1936., 46.

⁶³⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 79.

⁶⁴⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 78.

⁶⁴¹ Slavko GAVRILOVIĆ, „Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu i slavonsko-sremskoj Vojnoj granici (XVIII–XIX vek)“, *Istraživanja*, VII, Novi Sad, 1979., 467–506.

⁶⁴² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 79.

⁶⁴³ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 172.; L. ČELAP, „Jevreji u Zemunu...“, 59–71; S. GAVRILOVIĆ, „Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu...“, 467–506; S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 79.

⁶⁴⁴ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 79–80.

⁶⁴⁵ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 172.

⁶⁴⁶ L. ČELAP, *Jevreji u Zemunu*, 63–68. Odluka o neodobravanju naseljavanja židovskih obitelji nakon 1804. kada je izbio Prvi srpski ustanak nije se provodila, jer su Židovi iz Beograda počeli prelaziti u Zemun, tako da je u Zemunu prema popisu 1816. broj židovskih obitelji s 27 (popis iz 1804.) povećan na 30 obitelji pa ih je ukupno bilo 185 osoba.

187 30 / 1892

Zvečanika sefardska otkona općina, Zemun

Kazna za ostavljene poglavice

"2"

U odgovoru na broj 1111, koji se odnosi na predložene
 glave poglavice, općine.

1) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

2) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

3) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

4) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

1892

Dopis židovske
 općine u
 Zemunu (HDA,
 BINZV, kutija
 30/1892.)

U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

1) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

2) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

3) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

4) U slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju
 u slučaju ostavljene od god 1891, u slučaju ostavljene od ostavljene, a u slučaju

1892

Kodirski

18. Jun 1892

Dopis židovske
 općine u
 Zemunu (HDA,
 BINZV, kutija
 30(1892.), druga
 stranica

Zemunska židovska općina plaćala je godišnje toleranciju od četiri forinte po obitelji i još 150 forinti „tolerancijske takse“, a u ratnim vremenima i više.⁶⁴⁷ Prema nekim izvorima Židovi u Zemunu imali su svoju općinu već 1756. godine, a 1776. sinagogu. Heder školu imali su od 1755. godine, a nastava se održavala u „židovskoj kući“ koja se spominje u dokumentima. Imali su svojeg kantora, učitelja i šahtera.⁶⁴⁸

Nakon što je buknuo Prvi srpski ustanak 1804., dio Židova iz Beograda prebjegao je u Zemun. Uslijed prebjega, povećao se broj židovskih obitelji u gradu, pa je 1816. car i kralj Franjo I. odredio da u Zemunu može biti stalno naseljeno 30 židovskih obitelji i ta se odluka ni nakon 1852. nije promijenila. Ta odredba bila je jako restriktivna prema Židovima u Zemunu jer je dopuštala sklapanje ženidbe samo prvom sinu, dok su se svi ostali muški potomci, ukoliko su željeli sklopiti brak, morali iseliti u Provincijal. Smjeli su posjedovati 30 kuća i školsku zgradu. Kako je uz ovih 30 obitelji u Zemunu bilo još 14 onih koje su se naselile bez dozvole, vladar im je naredio da se u roku od dvije godine moraju iseliti i da se ubuduće nijednom stranom Židovu ne dopusti stalni boravak i naseljavanje u Zemunu. Dio obitelji iselio se u Novi Sad. Tamo su se prijavili, no i dalje su bili u Zemunu, pa je Generalna komanda upozorila oba Magistrata da pripaze na takve obitelji.⁶⁴⁹ Zemun je 1820. brojio 231 Židova, većinom su bili Sefardi.⁶⁵⁰ Zemunski Židovi neprestano su molili slavonsku Generalnu komandu da dopusti povećanje privilegiranih obitelji, ali se ona oglušila na sve njihove molbe. Dapače, 1845. Magistrat u Zemunu odlučio je da osam drugorođenih sinova i 15 udovica mora napustiti grad. U jesen 1847. u gradu je bilo 269 Židova, odnosno 34 obitelji, od kojih je 14 bilo nepriviligiranih te su one morale napustiti grad. Uslijed izbijanja revolucije u Monarhiji, odluka o protjerivanju nije provedena, a 1852. novi vladar Franjo Josip I. potvrdio je privilegije samo onim ranije doseljenim zemunskim obiteljima, s djelomičnim iznimkama, jer je broj privilegiranih obitelji povećao na 33.⁶⁵¹ Godine 1868. u austrijskom dijelu nastupila je emancipacija Židova, pa tako i u Vojnoj krajini te od tada zemunska židovska zajednica napreduje u svim područjima zemunskog društva. Sredinom 19. stoljeća u Zemunu su postojale dvije općine: Njemačka izraelitička bogoštovna općina i Izraelitička sefardska bogoštovna općina. Njemačka općina bila je neološka, matične knjige uredno su vodili od 1851. godine po vjerozakonskom učitelju Bernhardu Kohnu, a dušebrižničke poslove krajem 19. stoljeća vodio je kantor. Sefardska općina bila je ortodokсна, a matične knjige uredno su se vodile od 1876. godine.⁶⁵² Aškenaska sinagoga sagrađena je 1863., a sefardska 1871. godine.⁶⁵³

Budući da je 1906. stupio na snagu novi *Zakon o židovskim općinama*, obje zemunske općine morale su prilagoditi svoja općinska pravila Zakonu. Pod sefardsku židovsku općinu potpadali su „svi sefardi koji stalno stanuju na području izraelitičke bogoštov-

⁶⁴⁷ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 173.

⁶⁴⁸ Vlatko RUKAVINA, *Zemun i Hrvati*, Zemun, 1998., 19–20; S. GAVRILOVIĆ, „Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu...“ 467–506; D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 3–10.

⁶⁴⁹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 85.

⁶⁵⁰ V. RUKAVINA, *Zemun i Hrvati*, 19–20; S. GAVRILOVIĆ, „Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu...“ 467–506; D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 3–10.

⁶⁵¹ L. ČELAP, *Jevreji u Zemunu*, 67–70.

⁶⁵² HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 33/1892.

⁶⁵³ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 10–17.

ne občine grada Zemuna“. Pravila su podnijeli Odjelu za bogoštovlje i nastavu 8. rujna 1909., a Odjel ih je odobrio 18. ožujka 1910. godine.⁶⁵⁴ Aškenaska židovska općina koja se službeno zvala „Izraelitička bogoštovna općina u Zemunu“ obuhvaćala je područje Grada Zemuna, upravni kotar Stara Pazova, upravni kotar Zemun, grad Karlovce i grad Petrovaradin. Svaki Židov koji je imao redovito prebivalište na tom teritoriju trebao je biti član ove Općine. Pravila su podnesena 24. listopada 1909. godine, a odobrena su 18. ožujka 1910. uz manje preinake.⁶⁵⁵

Sefardska
sinagoga u
Zemunu
(Jevrejski
istorijski muzej
Beograd)

Sačuvani podaci bilježe da je prvi zemunski rabin bio Jehuda Jeruham. No, nije poznato kada je došao već samo da je bio do 1763. godine. Nakon njega rabini su bili Israel Aleksandar, Jakob Fridenberg, Šlomo/Samuel Hirsch, Jehuda ben Samuel Haj Alkalaj (1825. – 1874.), Samuel David Tauber (1874. – 1909.), Hinko Urbach (1909. – 1928.) i Gershon Kačka/Kačka (1928. – 1941.). Gershon Kačka u Zemunu se nastanio prije Prvoga svjetskoga rata i za vrijeme rabina Urbacha bio je kantor, a nakon njegova odlaska

⁶⁵⁴ HR-HDA-80, BINZV, 80, kutija 512/1907, sv. IX, Pravila bogoštovnih općina, spis 2.

⁶⁵⁵ HR-HDA-80, BINZV, 80, kutija 512/1907, sv. IX, Pravila bogoštovnih općina, spis 3.

zamijenio ga je na mjestu rabina. U sefardskoj sinagogi službu su vodili M. B. Aharon, Mojsije Bahar i Jichak Musafija.⁶⁵⁶

Židova je u Zemunu 1847. godine bilo 277, 1863. ih je 211, a 1880. 589. Popis stanovništva iz 1890. godine bilježi 662 Židova, 1900. godine 638, a 1910. godine 681.⁶⁵⁷ U međuratnom razdoblju u Zemunu je stanovalo oko 600 Židova i taj broj se neće bitno mijenjati u cijelom tom razdoblju.⁶⁵⁸

Cionistički pokret među Židovima u Zemunu bio je vrlo razvijen, te je u Zemunu 1910. organizirana cionistička konferencija, a njezini predstavnici sudjelovali su u radu i ostalih cionističkih konferencija. U gradu je bilo nekoliko cionističkih organizacija: Cionističko društvo Teodor Herzl (1911.), židovska čitaonica (1910.), Mjesna cionistička organizacija (1918.?) Jevrejsko omladinsko društvo i drugi. Ovdje bi trebalo napomenuti da je Theodor Herzl, osnivač modernog cionističkog pokreta preko obitelji bio zemunski Židov.⁶⁵⁹ U međuratnom razdoblju uz cionističke organizacije zemunski Židovi imali su i brojne druge: Hevru Kadišu, Jevrejsko dobrotvorno društvo, Jevrejski klub, cionističko-revizionističko krilo, WIZO – cionističku organizaciju žena.⁶⁶⁰

Rabin Hinko Urbach s obitelji
(privatno vlasništvo)

Petrovaradin

Petrovaradin s gradom Novim Sadom dijeli Dunav, jer je Novi Sad (Racko Selo, potom Petrovaradinski Šamac, a od 1784. Neoplanta, Neusatz, Ujvidégh) nastao u podnožju tvrđave Petrovaradin. Stoga se povijest Židova u Petrovaradinu isprepliće s poviješću Novoga Sada.

⁶⁵⁶ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 14–15.

⁶⁵⁷ Lj. DOBROVŠAK, Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine, *Zbornik radova, Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti, II. međunarodni znanstveno-stručni skup*, ured. Dražen Živić, Sandra Cvikić, 67.

⁶⁵⁸ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 22.

⁶⁵⁹ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 63–82.

⁶⁶⁰ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 25–26.

Petrovaradinska tvrđava

Prvi posebno privilegirani Židovi nastanili su se u petrovaradinskoj vojnoj tvrđavi na samom početku 18. stoljeća, iako postoje naznake da je Židova na tom području bilo tijekom osmanske vladavine.⁶⁶¹ Prema jednom autoru prvi poznati Židov u Petrovaradinu je Aaron Jakob Hirschl, koji se spominje još 1695. kao trgovac, a nastanio se tu tek 1717. godine.⁶⁶² Po drugom autoru prvi Židov u Petrovaradinu, porijeklom iz Moravske, javlja se u siječnju 1704. pod imenom *Herschl Judt von Belgrad*,⁶⁶³ nije nastanjen, nego je zabilježen u protokolu carinarnice Petrovaradin. Navodi se da je preko granice nosio obrađena ovčja krzna u vrijednosti od 70 forinti i 160 oka.⁶⁶⁴ Hirschl je u rujnu te godine uveden u protokol kao stanovnik Petrovaradina (iako on sam navodi u jednom dokumentu da se doselio tek 1708.).⁶⁶⁵ Te 1704. godine u Petrovaradinu se javlja još jedna židovska obitelj – Jakoba Löbla.⁶⁶⁶ U potonjim godinama uz prvospomenutog Hirschla (spomen 1707., 1708., 1711., 1737., 1746. godine) iz te obitelji javljaju se još Aleksandar (1716.), Izrael (1719.), Isak (1720.), Lobel (1738.) i Nathan (1737.).⁶⁶⁷ Obitelj Hirschl dobila je posebnu privilegiju jer su činili znatne novčane usluge vojnom garnizonu; trgovali su solju, žitom, konjima i manufakturnom robom, te posuđivali novac. Budući da su

⁶⁶¹ P. ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji*, 126. Autor navodi da se prvi Židov u Petrovaradinu spominje tek poslije oslobođenja tvrđave od Osmanlija 1688., jer se u knjigama katoličke župe u Petrovaradinu spominje „Judaeus“ zvani Kaldey koji se iz Petrovaradina preselio u Racko Selo, kasniji Novi Sad.

⁶⁶² P. ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini*, 16.

⁶⁶³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 47. U dokumentima njegovo prezime navodi se u različitim oblicima: Hierschl, Hürschel, Herschel, Höschl.

⁶⁶⁴ Iznosila je 2,78 funte, tj. 1,54 kg.

⁶⁶⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 56.

⁶⁶⁶ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 49–50. Uz njega spominju se i članovi te obitelji: Markus (1720.) i Filip (1744.) Löbl/Loebel.

⁶⁶⁷ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 47, 54–57.

imali svoje brodove, kojima su sol prevozili Tisom, Dunavom, Dravom i Savom, smatrani su, unatoč vjerskoj netoleranciji, korisnim građanima Habsburške Monarhije.⁶⁶⁸ Kao povremeni trgovci u gradu spominju se sredinom 18. stoljeća pojedini Židovi koji su duže ili kraće vrijeme boravili u Petrovaradinu, a to su Filip Markus (1709., 1720.), Lebl Deutsch (1719.), Jakob Perl (1719., 1720., 1727., 1730., 1732, 1733., 1736.) i Jakob Abraham Kohn/Cohen (1739.). Popis iz 1727. navodi samo četiri stalno naseljene obitelji.⁶⁶⁹ Pri tome je bitno napomenuti, što je i vidljivo iz ranijih popisa, da je tijekom cijeloga stoljeća tu poslovao veletrgovac Jakob Hirschl ml. i njegova obitelj, koji su imali veliko značenje i kod civilnih i vojnih vlasti, pa su uspjeli stvoriti monopol u Petrovaradinu, obližnjem Novom Sadu, kao i u mjestima slavonskoga dijela Vojne krajine. Trgovali su u susjednim pokrajinama Habsburške Monarhije, a izvan nje u Moravskoj i Srbiji.⁶⁷⁰ Navedena je obitelj zamalo 1753. protjerana iz Petrovaradina nakon odluke kraljice Marije Terezije da zabrani prebivanje Židovima u Slavoniji. Međutim, zbog njihovog gospodarskog značenja i nakon što se Jakob Hirschl obratio Dvorskom ratnom savjetu, kraljica mu je dodijelila te godine status „zaštićenog Židova“. Uz to je dobio i pravo stanovanja, potom pravo na slobodnu trgovinu i posjedovanje kuće, ali sve dok bude uredno plaćao nametnute poreze. Preminuo je 1771. godine, a njegovi nasljednici nastavili su trgovati, i to: njegova supruga, a potom i sin Salomon. Obitelj Hirsch ne spominje se samo kao prva obitelj u Petrovaradinu već i u Rackom Šancu (Novi Sad), gdje su isto tako djelovali.⁶⁷¹

Popis iz 1786./87. navodi 10 Židova,⁶⁷² godine 1796. ih je 23, a 1799. jedan više, tj. 24.⁶⁷³ Naredni popisi pokazuju smanjenje broja Židova u Petrovaradinu. Tako ih je 1815. godine 17, 1821. godine 11, a 1833. godine samo 7.⁶⁷⁴ To je ujedno i jedini grad u Srijemu koji bilježi smanjenje broja židovskog stanovništva i to zato jer su se židovske obitelji više naseljavale u susjednom Novom Sadu, nego u vojnoj tvrđavi koja je podlijevala vojnom zakonu otvaranja i zatvaranja gradskih kapija. I odnos vojnih vlasti bio je prema Židovima neprimjereniji. Tako je npr. 1820. generalska komanda petrovaradinske tvrđave zabranila novosadskim židovskim trgovcima pristup u grad i u tvrđavu pod optužbom da varaju i zelenaše; i nadalje je samo obitelj Hirschl imala dozvolu stanovanja. Iako je ubrzo ta odluka ublažena, komanda je činila sve da ograniči ulazak i trgovinu novosadskih židovskih trgovaca ili novodoseljenika. Tako je 1830. objavljena naredba kojom je zabranjena trgovina (torbarenje) Židovima na području Vojne krajine što im je još više otežavalo dolazak u Petrovaradin. Sve je to utjecalo na to da je 1850./51. popisano u Petrovaradinu samo pet Židova.⁶⁷⁵ Prema podacima Vinka Sabljara uzetima iz

⁶⁶⁸ S. GAVRILOVIĆ, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, 40.

⁶⁶⁹ M. FREJDENBERG, *Židovi na Balkanu*, 174.

⁶⁷⁰ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 51–71.

⁶⁷¹ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 56–61.

⁶⁷² S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 64.

⁶⁷³ P. ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji*, 126–128. To su obitelj Hirschl (Jakob ili Salomon (umro 1789.) i sin Simon), Mojses Schlesinger, Isak Löbl, a od 1799. i Löbl Hirschl. U ovom razdoblju najpoznatiju i najbogatiju petrovaradinsku obitelj predstavlja član trgovačke obitelji Simon Hirschl (1764. – 1846.), iako je on više utjecao na razvoj židovske zajednice u Novom Sadu. Trgovao je sa Srbijom i Osmanskim carstvom.

⁶⁷⁴ P. ŠOSBERGER, *Novosadski Jevreji*, 126–128.

⁶⁷⁵ *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich – nach der zählung vom 31. October 1857.*, Wien, 1859., 176–177.

Miestopisnog riečnika Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, 1857. godine u Petrovaradinu su tri Židova, a na području Petrovaradinske pukovnije nijedan.⁶⁷⁶ Sljedeći službeni popis 1869./1870. bilježi na području Petrovaradinske pukovnije 827 Židova; od toga broja ih je u okolici Petrovaradina 157, a u Petrovaradinu osam.⁶⁷⁷ Godine 1880. u gradu je šest Židova,⁶⁷⁸ 1890. ih je 17,⁶⁷⁹ 1900. godine 41,⁶⁸⁰ a popis 1910. navodi 30 Židova.⁶⁸¹

Budući da je Petrovaradin smješten na desnoj obali Dunava nasuprot Novom Sadu, tijekom godina počeo je s njim tvoriti jednu urbanu cjelinu, pa se Židovi iz Petrovaradina sele u Novi Sad. Tako stagnira židovska zajednica u Petrovaradinu na što ukazuju i provedeni popisi stanovništva. Iako su stanovali nadomak Novoga Sada, općinski su potpadali pod Židovsku bogoštovnu općinu u Zemunu koja se nalazila u Hrvatskoj.⁶⁸²

Šid

U dokumentima se prvi puta navode Židovi Abraham i David 1721. godine, i to samo 15 godina nakon prvog spomena imena toga mjesta. Nalazimo ih u dokumentima sve do kraja 18. stoljeća. Potom su u Šidu zabilježeni Luka Klein 1833., a 1842. njegova udovica i Ignatz Steiner. Od 1842. do 1847. popisani su kao stanovnici Ignaz Steiner, Abraham Lustig, Jacob Hurt/Hirt i Josef Altver te ih je s članovima njihovih obitelji bilo 29.⁶⁸³ Prema prvom službenom popisu stanovništva 1857. u Šidu ih je 40, 1880. godine 39, 1890. godine 54 Židova, 1900. ih je 71, a 1910. godine 76. Popis iz 1921. bilježi 60., a 1931. godine 59 Židova.⁶⁸⁴

Židovske obitelji koje su živjele u Šidu⁶⁸⁵ bile su Adler, Boskowitz, Bader, Breiner, Bröder, Brül, Bresslauer, Welish, Winterstein, Deutsch/Deitch, Epstein, Klein, Kohn, Löbl, Lustig, Malc, Morgenstern, Neumann, Reich, Rosenberg, Rosenfeld, Fischer, Francoz (Haim Ephraim Francoz doselio se iz Iloka i bio je šahter), Hahn (doselili se iz Sota), Spigl/Spiegel (Herman Spiegel zadnji šahter i kantor), Schrotzman i Steiner.⁶⁸⁶

Kao i većini Židova u Srijemu i šidskim Židovima osnovno zanimanje bila je trgovina; u međuratnom razdoblju u gradu je bilo od 15 do 20 trgovina.⁶⁸⁷ Jedan od najbo-

⁶⁷⁶ *Miestopisni riečnik*, 475.

⁶⁷⁷ *A magyar Korona Országában az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok*, 66–67. J. MARTINČIĆ, D. VITEK, Demografska slika Virovitičke županije 1869..., 195–196.

⁶⁷⁸ *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljeviná Hrvatske i Slavonije 1880.*, Zagreb, 1889., 159.

⁶⁷⁹ *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1890.*, Zagreb, 1892., 146.

⁶⁸⁰ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 350.

⁶⁸¹ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 363.

⁶⁸² HR-HDA-80, BINZV, kutija 512/ 1907., sv. IX, Pravila bogoštovnih općina, spis 3.

⁶⁸³ Radovan SREMAC, Emil KLEIN, *Jevreji u Šidu*, Šid, 2014., 16–17.

⁶⁸⁴ Rudolf HORVAT, *Srijem, naselja i stanovništvo*, Slavonski Brod, 2000., 220–221.

⁶⁸⁵ Šidski kotar činile su općine Adaševci, Bačinci, Berkasovo, Bingula, Mala Vašica, Gibarac, Erdevik, Ilinci, Jamena, Kukujevci, Ljuba, Molovin, Morović i Sot, pa kada se govori o šidskim Židovima misli se i na njih.

⁶⁸⁶ R. SREMAC, E. KLEIN, *Jevreji u Šidu*, 64–184.

⁶⁸⁷ J. DRAŽIĆ, *Jevrejsko groblje u Šidu*, 183–198.

gatih Židova u Srijemu bio je šidski Židov Julius Löbl (Crvenka, 7. 3. 1966. – Šid, 28. 11. 1938.).⁶⁸⁸

Trgovina obitelji Winterstein u Šidu 1910. (privatna arhiva Sremac)

Prva sinagoga u Šidu nalazila se u dvorištu kuće Emila Wintersteina, a obitelji su bile ortodokсне. Rabin, ujedno i kantor, od prvog spomena 1842. do smrti bio je Abraham Lustig (1806. – 1874.),⁶⁸⁹ a kasnije je za veće blagdane dolazio rabin iz Iloka. Prema službenim dokumentima nisu imali vlastitu općinu te su potpadali pod Židovsku bogoštovnu općinu u Iloku.⁶⁹⁰ Međutim, prema drugim podacima imali su vlastitu općinu. Tako npr. povjesničar iz Šida R. Sremac u svojim istraživanjima navodi da je šidska Srpska pravoslavna crkvena općina iznajmljivala svoju kuću u središtu Šida „Izraelskoj bogoštovnoj opštini“ za potrebe sinagoge od 1870. do 1922. godine. U dokumentu iz 1941. Općina je dobila odobrenje za daljnji rad od Velike župe Vuka.⁶⁹¹ Isto tako Općina u Šidu u gruntovnici 1897. godine vodi se kao pravna osoba.⁶⁹²

Kada je utemeljeno židovsko groblje nije poznato, ali je prema navodima autora R. Sremca i E. Kleina postojalo prije 1864. godine.

Nadgrobnni spomenik Jakoba Wintersteina (privatno vlasništvo)

⁶⁸⁸ R. SREMAC, E. KLEIN, *Jevreji u Šidu*, 128.

⁶⁸⁹ R. SREMAC, E. KLEIN, *Jevreji u Šidu*, 134–135.

⁶⁹⁰ HR-HDA-80, BINZV, kutija 512, spis 28 (31.053/1912).

⁶⁹¹ R. SREMAC, E. KLEIN, *Jevreji u Šidu*, 41.

⁶⁹² Na ovim podacima zahvaljujem kolegi Radovanu Sremcu iz Šida. Osobna prepiska od 27. ožujka 2017.

Ruma

Iako je nazočnost Židova u Rumi zabilježena još 1737., u dokumentima se prvi Židovi spominju 1830. godine.⁶⁹³ Međutim, podatka o trajnom naseljavanju u tom istočnom dijelu Srijema tada još nema. Vjerojatno su povremeno trgovali, iako im je trgovanje diljem Srijema onemogućavano što potvrđuju njihove brojne žalbe. Prema popisu iz 1842./43. u

Sinagoga u Rumi

Rumi je stanovao Filip Bondy s tri člana i plaćao porez 80 forinti, a u rumskom kotaru, u mjestu Indiji, Jacobus Pollak s 9 članova plaćao je isti porez.⁶⁹⁴ Godine 1847. zabilježeno je najveće doseljavanje židovskih obitelji u Rumi, jer ih je od ranije dvije sada popisano 11. Dio njih doselio se iz obližnjega Novoga Sada. Prateći njihov broj 1847. godine u rumskom kotaru bilo je 18 obitelji sa 69 osoba. U samoj Rumi obitavale su sljedeće obitelji: Mavro/Mauritius Klein, Joseph Felner, Jacob Reizer, Abraham Zwibach, Michael Bleyer, David Buchbinder, Wolfgang Vechsler, Mauritius Lebovitz, Nathan Berger, Bernard Duschinsky i Ignatz Vessal.⁶⁹⁵ Broj Židova u Rumi povećavao se iz godine u godinu. Tako ih je prema prvom službenom popisu stanovništva 1857. godine 54, a 1880. godine u samoj Rumi 138, dok ih je u rumskom kotaru 124.⁶⁹⁶ Popis iz 1890. u gradu bilježi 193 Židova,⁶⁹⁷ 1900. 244,⁶⁹⁸ a 1910. 244.⁶⁹⁹

⁶⁹³ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 23–27; HR-HDA-31, Srijemska županija, a. c. kutija 476, spis 704/1830. Godine 1830. rumski trgovci žalili su se na Židove torbare koji nanose štetu domaćim trgovcima i seljacima te im prodaju proizvode po previsokim cijenama. Umjesto da se bave torbarenjem i to u vrijeme sajma, oni se svakodnevno kolima pojavljuju u Rumi i sklapaju unosnije poslove. Županijska skupština zabranila je trgovinu kolima, a torbarenje ograničila samo na ono što se može donijeti na leđima. Rumski trgovci nisu bili zadovoljni već su od Ugarskog namjesničkog vijeća tražili potpunu zabranu židovske trgovine, posebice novosadskih trgovaca Jakoba Pollaka i Simona Saksa. Namjesničko vijeće nije im udovoljilo. Rumski su se trgovci i nadalje žalili, u dopisu iz 1832. tvrdili su da su Židovi iznajmili u Rumi stanove i da u mjestu provode cijelu godinu. Žalbe nisu prestale ni s jedne ni s druge strane. Namjesničko vijeće na kraju je zabranilo samo trgovinu na kolima, dok su rumski trgovci tražili zabranu trgovanja Židovima uopće. Saks je u svojoj žalbi županijskoj skupštini tvrdio 1837. da dugo godina ima skladište u Rumi, te da je na opetovane žalbe prešao na trgovinu iz kola.

⁶⁹⁴ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 31/1845. (spis 406/1846.) F1 N 12/1846; F1 N 13/1847.

⁶⁹⁵ S. GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 28, HR-HDA-31, Srijemska županija kutija 776, spis 1123/1847; MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C-55, *Departamentum Judaeorum*, F1 N 35/1847.

⁶⁹⁶ *Političko i sudbeno razdieljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije 1880.*, 158.

⁶⁹⁷ *Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1890.*, 146.

⁶⁹⁸ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 316, 336.

⁶⁹⁹ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 316.

U Rumi su Bogoštovnu općinu utemeljili 1877. kao reformiranu neološku općinu. Od te godine u Općini se vode matične knjige, a vodio ih je vjeroučitelj Franjo Richtmann koji je tu od 1876. godine.⁷⁰⁰ Prva sinagoga izgrađena je 1897. godine. U tom razdoblju jedan od najznačajnijih rumskih Židova bio je počasní županijski fizik (liječnik) Mavro Fischer, kojemu je 1914. vladar Franjo Josip I. za humanitarnu djelatnost podijelilo ugarsko plemstvo „od Jarka“.⁷⁰¹

Erdevik

Židovi se u Erdevik naseljavaju u prvoj polovici 19. stoljeća, tj. spominju se 1833. godine.⁷⁰² Njihov dolazak vezan je uz proglašenje Erdevika trgovištem 1817. godine i dopuštanjem da se svake godine održavaju dva sajma. To je utjecalo na trgovanje i potom na doseljavanje Židova.⁷⁰³ Prema popisu stanovništva, koji je poslan Ugarskom namjesničkom vijeću, na području kotara Erdevik⁷⁰⁴ 1843./44. je devet obitelji; dvije su nastanjene u Erdeviku – David Borovicz s dvoje članova – i Mojsije Grün sa sedam članova.⁷⁰⁵ U Divošu je popisán Ignatz Stern s osam članova, u Čalmi Jakob Kraus s četiri člana, u Ležimiru Ignatz Czigler s tri člana, u Berkasovu Josip Rotenberg s pet članova, u Kukujevcima Leopold Lederer s tri člana, u Šidu Ignatz Steiner sa šest članova i u Bapskoj Jakob Bresslauer s pet članova.⁷⁰⁶ Dvije godine kasnije 1845. u Erdevičkom kotaru je 10 obitelji; do promjene je došlo u Čalmi jer je nositelj obitelji postao Bernard Kraus, a u Šid se doselio Abraham Lustig.⁷⁰⁷ Iduće godine već je 11 obitelji, jer se u Bingulu doselio Salamon Stern sa suprugom.⁷⁰⁸ Te je godine u Erdeviku za dva člana povećán broj Židova, i to u obitelji Borovitz i u obitelji Grün.⁷⁰⁹ Godine 1847. u kotaru je već 13 obitelji. Od mjesta erdevičkog kotara, povećán je broj obitelji u Šidu te ih je četiri, jer su se uz već spomenute Abrahama Lustiga i Ignaza Steinera doselili Jacobus Hirt i Josephus Altrech/Oltri. U Ljubi je David Polak, u Berkasovu Josip Rotenberg, u Kukujevcima Leopold Lederer, u Čalmi Bernard Krausz, u Ležimiru Ignatz Czigler, u Divošu Ignat Stern, u Binguli Herman Braun. U Erdeviku su i dalje dvije obitelji (David Borovitz na čelu, a u obitelji Grün nakon Mojsijeve smrti njegova udovica).⁷¹⁰

⁷⁰⁰ HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 33/1892.

⁷⁰¹ *Sriemske novine*, br. 31, 18. travnja 1914.

⁷⁰² P. ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini*, 16.

⁷⁰³ Rudolf HORVAT, *Srijem, naselja i stanovništvo*, Slavonski Brod, 2000., 71.

⁷⁰⁴ Potpadala su mjesta: Bapska, Baćinci, Berkasovo, Bingula, Čalma, Divoš, Gibarac, Kukujevci, Kuveždin, Ležimir, Mandelos, Privina Glava, Šid i Šišatovac.

⁷⁰⁵ Rudolf HORVAT, *Srijem, naselja i stanovništvo*, Slavonski Brod, 2000., 70–74.

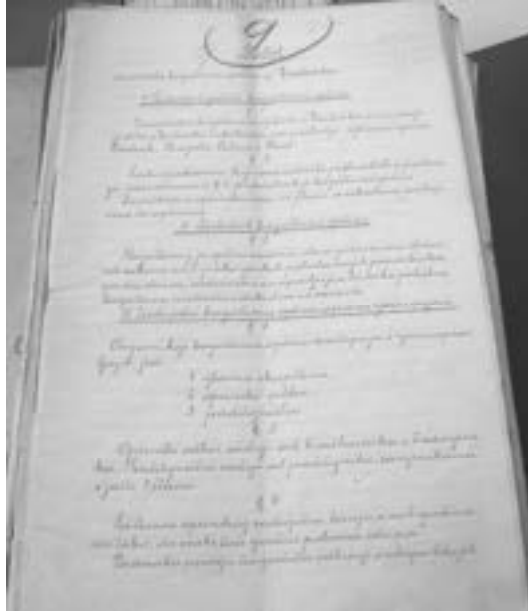
⁷⁰⁶ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaecorum*, F1 N 31/1845.

⁷⁰⁷ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaecorum*, F1 N 12/1846

⁷⁰⁸ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaecorum*, F1 N 25/1846

⁷⁰⁹ GAVRILOVIĆ, *Jevreji u Sremu*, 45.

⁷¹⁰ MOL, Helytartótanácsi Levéltár, C–55, *Departamentum Judaecorum*, F1 N 35/1847.

Naslovnica Pravila
Općine u Erdeviku
(HDA, BINZV,
kutija 512/1907, sv.
IX., Pravila
bogoštovnih
Općina)

Prema popisima u Erdeviku je 1847. nastanjeno deset Židova, 1850. ih je 31, a prema službenim popisima stanovništva 1857. 40, 1880. 53, 1900. 55 i 1910. 48 Židova.⁷¹¹

Židovska bogoštovna općina u Erdeviku osnovana je 1883. i obuhvaćala je mjesta Erdevik, Bingulu, Čalmu i Divoš.⁷¹² Prvi predsjednik Općine bio je Josip Stern, a potom od 1889. do 1918. Simon Rosenberg.

Srijemska Mitrovica

Iako se Židovi spominju u Mitrovici tijekom cijele polovice 18. stoljeća nisu, kao i u većini srijemskih mjesta i gradova, stalno naseljeni, no prolaze kroz mjesto jer se tu nalazila carinarnica. Trgovali su kožama, tekstilom, starim krpama, šišarkama, sitničarskom robom, vinom, žitom i dr. U sam grad doseljavaju se 1780. kada je popisani prvi Židov David Levi/Löwi.⁷¹³ Nakon nekoliko desetljeća, 1823. u Mitrovici spominje se Bernhard Lichtenstein.⁷¹⁴ Između 1865. i 1870. navode se obitelji Fischer, Kaiser, Kohn, Schreiner, Buchbinder, Wiegendorf, Kraus, Menzl, Breiner i Hirth. Bile su većinom aškenaskog po-

⁷¹¹ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., I. godište, Beograd – Zagreb, 1936., 185.

⁷¹² HR-HDA-80, BINZV, kutija 512/ 1907., sv. IX., Pravila bogoštovnih općina, spis 9, Statut izraelitske bogoštovne općine u Erdeviku.

⁷¹³ Slavko GAVRILOVIĆ, *Mitrovica, trgovište u Sremu 18. i 19. veka* (1716. – 1848.), SANU, posebna izdanja, knjiga DLVIII, Beograd, 1984., 39. U godini ukidanja komuniteta 1787. u Mitrovici je bilo 909 stanovnika od kojih je 607 bilo pravoslavne vjere, a 302 katoličke. U drugom izvoru koji se referira na ovaj popis navodi se da je bila još jedna osoba protestant i jedan Židov. Svega 911 duša.

⁷¹⁴ J. DRAŽIĆ, *Jevreji u Mitrovici*, 9.

rijekla. Godine 1870. spominju se i obitelji Friedmann, Goldsmidt, Pesing, Deutsch, Mandl, Alt, Schaffer, Fleischmann, Morgenstein, Fürstner, Rothmuler, Freind, Filinger, Lederer, Schwitzer, Rosenberg, Buchwald, Neuman/Nojman, a potom se doseljavaju Weiss, Adler, Breier, Gross, Levi, Pollak i dr. Znatno doseljavanje Židova bilježi se nakon 70-ih godina 19. stoljeća. Tako službeni popis iz 1880. bilježi u Mitrovici 110 Židova,⁷¹⁵ a 10 godina potom u gradu ih je 116.⁷¹⁶ Sljedeći popis stanovništva 1900. popisuje 183 Židova,⁷¹⁷ a 10 godina potom 169.⁷¹⁸

Sinagoga u Srijemskoj Mitrovici

Židovska bogoštovna općina, kao neološka, tj. „novovjerska“ utemeljena je 1870. godine.⁷¹⁹ Od te godine vođene su matične knjige za mjesta koja su potpadala pod mitrovički rabinat (Laćarak, Martinci, Grk, Jazak, Čalma, Šašinci, Rača, Bosut, Ležimir, Šuljam, Kuzmin, Mandelos i dr.). Do izgradnje sinagoge imali su molitveni prostor u maloj kući s jednom većom i manjom prostorijom. Od društva imali su cionističko društvo (1906.), omladinsku cionističku organizaciju „Makabejac“ te židovsko žensko dobrotvorno društvo. Sinagoga je izgrađena 1904. u bizantskom stilu prema nacrtima peštanskog arhitekta (srušena je u Drugom svjetskom ratu). Do dolaska rabina vjersku službu obavljao je „vjerouputnik“ kantor koji je namješten 1882., a ujedno je bio i ritualni koljač.⁷²⁰ Rabini su u Mitrovici bili Jakob Mogan (1892. – ?) i Herman Gertner (? – 1914.). Za vrijeme Prvoga svjetskoga rata rabin je Hirschl Lebowitz, koji je ubrzo mobiliziran i nakon toga vjersku službu obavljali su rabini iz Vinkovaca, Rume, Vukovara i Zemuna. Službu su inače obavljali kantori. Židovsko groblje postoji od 1874. godine.⁷²¹

⁷¹⁵ *Političko i sudbeno razdjeljenje kraljeviná Hrvatske i Slavonije 1880.*, 144–145, 158.

⁷¹⁶ *Političko i sudbeno razdjeljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije, 1890.*, 145.

⁷¹⁷ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*, 250.

⁷¹⁸ *Popis žiteljstva od 31. XII. 1910. u Hrvatskoj i Slavoniji*, 363.

⁷¹⁹ HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 33/1892.

⁷²⁰ HR-HDA-80, BINZV, kutija 30/1892, spis 33/1892.

⁷²¹ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., I, 187.

PRVI SVJETSKI RAT
(1914. – 1918.)

Srijem i Prvi svjetski rat⁷²²

S izbijanjem rata od kraja lipnja 1914. do mirovne konferencije u studenome 1918. godine, Srijem se kao pogranično područje između Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Srbije našao u središtu sukoba. Bio je jedino područje Kraljevine Hrvatske i Slavonije koje je imalo izravan dodir s ratnim operacijama, jer ga je od Kraljevine Srbije dijelila samo rijeka Sava.⁷²³

Nakon objave rata, iz većeg dijela Srijema stanovništvo se moralo preseliti u sigurniju unutrašnjost Slavonije te je tako stvoren manevarski prostor za prve vojne akcije austrougarske vojske. Tako su npr. i Židovi iz Stare Pazove prije upada srpske vojske zajedno sa „žiteljstvom rimokatoličke vjere“ pobjegli.⁷²⁴ Zapovjednik aus-

Obavijest o atentatu na Franju Ferdinanda
(*Sriemske novine*, br. 52, 1. srpnja 1914.)

⁷²² Vidi popis radova u Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.*, *Zbornik radova*, ured. Stjepan PRUTKI, Vukovar, 2016., 21–44. Vrlo je malo do sada objavljeno radova o Židovima u Hrvatskoj za vrijeme Prvog svjetskog rata, i uglavnom dolaze iz pera ove autorice. Međutim, ovdje bi trebalo istaknuti da su i neke druge teme iz Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj zanemarene ili se o njima vrlo malo pisalo. Istina, u posljednjih desetak godina prigodom raznih obljetnica, pa i ove zadnje obljetnice, odnosno obilježavanja stogodišnjice od početka rata objavljeni su brojni radovi, no i dalje se neke teme sustavno zaobilaze. Prvi rad o položaju Židova za vrijeme Prvog svjetskog rata objavljen je u: Ljiljana DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata (1914. – 1918.)“, *1918. u hrvatskoj povijesti*, *Zbornik radova*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2012., 427–454; LJ. DOBROVŠAK, „Fragments from the history of the Croatian Jews during the First world war (1914–1918)“, *Review of Croatian History*, X., no. 1, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014., 113–136; ISTA, „Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)“, *Novi Omanut*, Zagreb, 124, 4, (2014): 1–4; ISTA, „Izginuše div junaci“, *Novi Omanut*, Zagreb, 124, 4, (2014): 4; Filip HAMERŠAK, Ljiljana DOBROVŠAK, „Croatian–Slavonian Jews in the First World War“, in *The Great War. Reflections, Experiences and Memories of German and Habsburg Jews (1914–1918)*, eds. Petra Ernst, Jeffrey Grossman, Ulrich Wyrwa, *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, n.9 October 2016, 94–121. [url: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=378](http://www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=378).

⁷²³ Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Prvi svjetski rat“, *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, prvi svezak, Zagreb, 2009., 431–435.

⁷²⁴ HR-HDA-PRZV, kut. 855/8, 1912. – 1915., 6–14, spis 6927/1914, dopis iz Stare Pazove.

Obavijest o atentatu iz *Ilustrovanog lista*, br. 27,
4. srpnja 1914.

na ujutro. Budući da nisu naišli na veliki otpor, ovladali su Kupinovskim kutom (općina Pećinci) i prostorom u Srijemu do linije Progar – Ašanja – Obrež – Vitojevci na kojoj je uspostavljen mostobran. Tijekom narednih dana srpska vojska potisnula je dijelove sedme austrougarske divizije daleko na sjever i organizirala frontu na liniji Hrtkovci – Budanovci – Golubinci – Nova Pazova. Srpska vojska tada je zarobila 270 austrougarskih vojnika i veću količinu ratnog materijala. Nasuprot uspjesima srpske Prve armije, Timočka divizija imala je većih poteškoća. Ona je trebala zauzeti Srijemsku Mitrovicu. Kao pogranični grad Srijemska Mitrovica predstavljala je specifično područje uoči i početkom Prvoga svjetskog rata. Zemljopisni položaj pograničnog grada na rijeci Savi i blizina Šapca, Loznice, planine Cer i Bosne i Hercegovine, uvjetovala je posebnu pozornost austrougarske, ali i srpske vojske prema tom prostoru.

Austrougarske su se trupe nakon Cerske bitke pripremile i spremne dočekale srpsku vojsku te je zbog toga prelazak Timočke divizije preko Save bio otežan. Taj se dio Srijema (6./7. rujna) obranio, a srpska Timočka divizija poražena je kod Čevrntije (nedaleko Mitrovice). Iz stroja je nakon bitke tada bilo izbačeno 6500 srpskih i 2000 austrijskih vojnika. Borbe za to područje nastavile su se još nekoliko dana. Glavnina austrougarske vojske nalazila se kod Deča, a dio kod Šašinaca i Jarka. Dana 9. rujna Deveta austrougarska divizija upustila se u borbu s Dunavskom divizijom i pritom izgubila 1000 ljudi te se povukla u okolicu Stare Pazove, a drugi dio divizije povukao se kod Golubinaca. Taj isti dan srpska Prva armija krenula je u protunapad, zauzevši 10. rujna Zemun. Istoga dana s vojskom je u Zemun ušao i regent Aleksandar. Glavnina srpske Prve armije susrela se s austrougarskom vojskom ispred Stare Pazove, Golubinaca i na kanalu Jarčina. Ubrzo

trougarske vojske general Oskar von Potiorek prešao je u napad 12. kolovoza 1914. s glavnim snagama (5. i 6. armijom) preko Drine, ali je nakon poraza u bitki na području planine Cer (Cerska bitka) 11. – 12. kolovoza bio prisiljen povući se. To je povlačenje iskoristila srpska vojska pod zapovjedništvom generala Radomira Putnika, koja je odlučila prijeći u ofenzivu preko Save u Srijem, kako bi odbacila austrougarske snage istočno od Fruške gore i kako bi spriječila njihovo povezivanje s glavnim snagama na Drini. Srpska vojska povlači se preko Beograda i prodire u Banat i Srijem, odnosno Zemun (6. – 14. rujna 1914.). Dunavska divizija u sklopu srpske Prve armije prešla je preko rijeke u Srijem između Skele i Novog Sela, 6. ruj-

se, nakon poraza Timočke divizije, te nove ofenzive koju je u Bosni započeo O. Potiorek srpska vojska morala povući južno od Save, a 13. rujna sve su se srpske snage povukle iz Srijema. Iz Zemuna se vojska povukla idući dan (14. rujna), a s njima i velik broj zemunskih i srijemskih dobrovoljaca i izbjeglica te srpskih obitelji jer je većina Srba iz Srijema prihvatila srpsku vojsku kao oslobodilačku. Austrougarske vlasti povratile su taj prostor i posebno su se obračunale sa stanovništvom u srpskim selima koja su pružila podršku srpskoj vojsci. Sela su spaljena, preostalo srpsko stanovništvo je kažnjeno, nepoćudni su streljani, nepouzdana su izdvojeni, a dio lojalnog srpskog stanovništva preseljen je duboko u unutrašnjosti zemlje u logore za internirce, te su u njima ostali skoro do kraja rata.

Naslovnica
Ilustrovanog lista,
„Doček srpske
vojske u Srijemu“,
br. 37, 12. rujna
1914.

Nakon toga razvile su se do 11. studenog 1914. borbe poznate pod nazivom „bitka na Drini“. U njima je austrougarska vojska zaposjela sjeverne dijelove Srbije, 1. i 2. prosinca ušli su u Beograd, da bi već 3. prosinca srpska vojska prešla u protunapad. U Kolubarskoj bitki (vodila se od 3. do 15. prosinca) srpska vojska razbila je 5. i 6. austrougarsku armiju i za 13 dana izbacila austrougarsku vojsku sa svojega teritorija i ponovno 14./15. prosinca 1914. povratila Beograd gdje je ostala sve do listopada 1915., kada su je istjerale združene snage austrougarske, bugarske i njemačke vojske. Zahvaljujući udruženim snagama, Srbija je osvojena te prisiljena da svoju vojsku povuče sve do Albanije i na obalu Jadranskog mora, gdje su srpske snage tijekom siječnja 1916. prihvatili saveznici i prebacili ih na Krk. U Srbiji je uspostavljen vojni protektorat do sredine rujna 1918., kada je došlo do proboja solunske fronte i naznačen je skori kraj rata.⁷²⁵

⁷²⁵ Ljiljana DOBROVŠAK, „Srijem na stranicama „Ilustrovanog lista“ za vrijeme Prvog svjetskoga rata“, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1918. – 1918.*, Zbornik radova, Vukovar, 2016., 403–429; Aleksandar

Iako je na tlu Kraljevine Hrvatske i Slavonije vođeno vrlo malo ratnih operacija, ipak su njezini stanovnici bez obzira na politička opredjeljenja i vjersku pripadnost morali kao državljani zaraćene zemlje sudjelovati u ratu.⁷²⁶ Ni Židovi nisu bili izuzetak. Na početku izbijanja rata austrougarski Židovi bili su patriotski usmjereni prema obrani domovine i dijelili su opći nacionalni zanos sa svim pripadnicima Monarhije, pa i u mobilizaciji.⁷²⁷ Već ranijom emancipacijom Židovima je u Austrougarskoj bio omogućen ulazak u vojsku, a bili su im dostupni u vojsci i svi časnički činovi.⁷²⁸ U zemljama Austro-Ugarske Monarhije bilo je mobilizirano između 300 000 do 350 000 židovskih vojnika, od kojih je 25 000 bilo časnika.⁷²⁹ Posebnu ulogu unutar Austro-Ugarske Monarhije Židovi su imali u financiranju rata. Njihov udio u ratnom zajmu, preko poduzeća ili individualno iznosi 10 % ukupnog iznosa. Vrlo je važna njihova uloga i uz proizvodnji ratnih potrepština i oružja. Doduše, pojedinci su se na tome vrlo obogatili te stekli tijekom rata od vladara plemićke naslove ili odlikovanja.⁷³⁰ Istodobno, dok je dio bogatijih Židova zajmovima financirao rat, drugi su diljem ratišta ginuli, a oni koji su preživjeli strahote rata i zarobljeničtva po Italiji i Rusiji bili su ranjeni, invalidi ili teško bolesni, nerijetko skloni samoubojstvu. Koliko je bilo osoba iz Hrvatske na bojištima Prvog svjetskog rata još uvijek je nepoznanica. Smatra se da je od stotinu stanovnika devet bilo u vojsci, pa bi prema tome iz Hrvatske i Slavonije u vojsci bilo 756 000 osoba (uključeni i Židovi). Uzme li se statistika iz 1910., smatra se da je na tisuću stanovnika bilo dvadeset poginulih ili umrlih.⁷³¹ No to su samo procjene, dok kod židovskih gubitaka ne možemo ni to.

Židovska zajednica u Hrvatskoj sudjelovala je u austrougarskoj vojsci i u Prvom svjetskom ratu podnosila sve napore kao i drugi građani, te su neki od njih zauzeli istaknute položaje u ugarskom domobranstvu i austrougarskoj vojsci. Židovi kao i svi građani Monarhije bili su šokirani zbivanjima u Sarajevu. Židovske općine diljem Austro-Ugarske Monarhije, pa tako i Kraljevine Hrvatske i Slavonije, istaknule su raznim manifestacijama taj nemili događaj. Sve židovske općine održale su žalobne skupštine i sutradan po atentatu organizirale su komemoracije po sinagogama za pokojne nadvojvodu Franju Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju. Na misama zadušnicama sudjelovali su ne

LUKIĆ, „Srpsko-austrougarske borbe na donjoj Savi 1914. Godine“, *Rijeka Sava u povijesti*, zbornik radova, ured. Branko Ostajmer, Slavonski Brod, 2015., 451–478; Nikola TOMINAC, „Prvi pohod na Srbiju“, *Vojna povijest*, br. 42, rujan 2014., br. 42, 8–17; Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Prvi svjetski rat...“, 431–435; Ivan ĆOSIĆ BUKVIN, *Vrbanjci u „Velikom ratu“ 1914. – 1918.*, Vrbanja, prosinac 2014., 31–39.

⁷²⁶ Lj. DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 427–454.

⁷²⁷ Marsha L. ROZENBLIT: *Reconstructing a National Identity – The Jews of Habsburg Austria during World War I*, Oxford, 2001, 15. Zadnji popis iz 1910. proveden nekoliko godina prije izbijanja Prvog svjetskog rata navodi da u Ugarskom kraljevstvu (Transilvaniji) živi 932 458 Židova ili 4,5 % u ukupnom broju stanovništva, dok je u austrijskom dijelu (Cislajtaniji) popisano 1 313 687 Židova ili 4,6 % ukupnog stanovništva. Najveće skupine Židova u Austriji živjele su u Galiciji (871 906) i Bukovini (102 919), dok neki dijelovi kao što su alpske pokrajine ili jadranska obala skoro da nisu imale Židova ili ih je bilo vrlo malo.

⁷²⁸ Više o tome u Erwin A. SCHMIDL, *Habsburg jüdische Soldaten 1788. – 1918.*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2014.

⁷²⁹ M. L. ROZENBLIT: *Reconstructing a National Identity*, 83; R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 459.

⁷³⁰ R. PATAI, *The Jews of Hungary*, 460.

⁷³¹ Lj. DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 427–454.

samo Židovi članovi Općine već i kotarski čelnici kao i ugledni pojedinci iz zajednice. Tijekom narednih 30 dana paljeno je po sinagogama svjetlo za spase njihovih duša.⁷³²

U Vukovaru je komemoraciju u sinagogi vodio rabin Julije Diamant,⁷³³ a u Općini je govor na „žalobnoj sjednici“ držao predsjednik Općine Sigmund Frank. U „vrlo ganutljivom govoru iznio je golemu nesreću, koja je sarajevskim atentatom zadesila našeg premilostivog kralja i sve narode naše monarhije te izražaja dao zgražanju nad ovim užasnim nedjelom zločinačke ruke“.⁷³⁴ Žalobne sjednice održane su i u ostalim srijemskim židovskim općinama, Erdeviku⁷³⁵ i Rumi.⁷³⁶ U žalobnoj skupštini Srijemske županije sudjelovali su Izidor Frank i Julijo Löbl.⁷³⁷ Slično je bilo i u dane kada je umro Franjo Josip I. Vukovarski su Židovi svečanom zadušnicom u sinagogi koju je predvodio nadrabin Diamant žalili za vladarom, ali i preko Općine sudjelovali su u komemoraciji za umrlim vladarom.⁷³⁸ Tako je na žalobnoj sjednici trgovišnog zastupstva grada Vukovara uz zastupnika Isidora/Izidora Pfeffermanna sudjelovao i zastupnik Emerich Steiner.⁷³⁹

Naslovnica govora koji je nadrabin vukovarski održao u Bršadinu 1915. (Gradski muzej Vukovar)

⁷³² *Narodna obrana*, br. 146, 30. lipnja 1914., br. 147, 1. srpnja 1914.; Ivo GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.*, Zagreb, 2004., 25; Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 427–454.

⁷³³ „Žalobna sjednica izrael. občine u Vukovaru“, *Srijemske novine*, br. 53, 4. srpnja 1914.

⁷³⁴ „Žalobna sjednica izrael. občine u Vukovaru“, *Srijemske novine*, br. 53, 4. srpnja 1914.

⁷³⁵ „Erdevik“, *Srijemske novine*, br. 56, 15. srpnja 1914.

⁷³⁶ „Ruma“, *Srijemske novine*, br. 56, 15. srpnja 1914.

⁷³⁷ *Srijemske novine*, br. 53, 4. srpnja 1914.

⁷³⁸ „Vukovar u žalosti“, *Srijemske novine*, br. 96, 29. studenog 1916.

⁷³⁹ HR-HDA-78, PRZV, kut. 888/78, spisi 1912–1915, 1-1, spis 3674/1916, (broj. 17685/1916).

Nema židovske zajednice u Hrvatskoj koju Prvi svjetski rat u konačnici nije pogodio. Po izbijanju rata mladići svih uzrasta, profesija i morala te vojno sposobni, regrutirani su u hrvatske jedinice i 1914. upućeni na ratišta ponajviše na Drinu kod Zvornika ili na Savu kod Kleka, a sljedeće godine 1915. u Galiciju i Bukovinu. Vukovarski Židovi bili su u raznim postrojbama: br. 28. domobranskoj pješačkoj pukovnij, br. 78 pješačkoj pukovnij te br. 96. ličkoj pukovnij. 78. osječka pukovnja od početka rata sudjelovala je u borbama u Srbiji, uglavnom u sklopu šeste austrougarske armije (6. Armee), a 28. domobranska pješačka osječka sudjelovala je u okviru 5. austrougarske divizije (5. Armee), također u Srbiji. U veljači 1915. 78. i 28. pukovnja prebačene su na istočna bojišta, u Galiciju i Bukovinu, sada u okviru 2. austrougarske divizije, dok je manji dio srijemskih vojnika i dalje ostao vezan za srpsko ratište. Srijemsko-slavonska 28. pukovnja bila je popunjena novcima iz Vukovara, Vinkovaca, Županje, Šida, Rume, Zemuna, Mitrovice i drugih srijemskih mjesta. Prestankom borbi na istočnoj bojišnici, od jeseni 1917. srijemsko-slavonske pukovnije prebačene su na talijansku bojišnicu.⁷⁴⁰

Kako im je bilo svjedoči dopis koji je poslao u ožujku 1915. Josip Valdemar Wertheimer na uredništvo *Srijemskih novina*. Tada se nalazio na Karpatima i opisao je jedan juriš na visinu od 450 m: *Osvanuo je vedar ožujski dan. Već tri dana naši teški topovi udaraju na neprijateljske utvrde, da prirede pješačtvu teren za juriš na visinu. I ovaj nalog dobila je hrabra pukovnja br. 96 i ona se tim nalogom ponosila, znajući da će ga neuzdrživim elanom pobjedonosno provesti. Već ranom zorom približavaju se naše patrole neprijateljskim utverdama, da svojim izvidima osjeguraju uspjeh naloženog juriša. Bistro oko vodnika opaža tamo neku žurbu i metež, koja se pokazuje obično pred svakom spremom na borbu za život i smrt. Medjutim se naša rojna pruga razvija poput čvrsta lanca, koji će svakoj vatri odoljeti. I bljesnu vatra iz neprijateljskih pušaka, a taneta obasipaše naše napredujuće junake, koji poput risa provaljuju u oganj po primjeru svojih pradjedova, koji u takovu času znadu samo za parolu: Napried! I zagrmi gromoviti „Hura!“ i prolje se krvca s obje strane, ali naši poput veprova penju se po utverdama, te dušmanin bježi pred našim bajunetima. Još jedan „Hura!“ i visina je naša, – mi smo gospodari celog neprijateljskog položaja. Na stotine zarobljenika i mnoge strojne puške u našim rukama – a sniegom pokrito bojno polje orošeno je krvlju hrvatskih junaka, koji su sjajnu pobjedu izvojevali protiv brojno daleko jačeg neprijatelja.*⁷⁴¹ Uz njega se tamo na ratištu borio još jedan vukovarski Židov zastavnik Reginald Gottlieb, sin općinskog liječnika dr. Alberta Gottlieba.⁷⁴²

Brojni Židovi iz Hrvatske istaknuli su se u ratnim operacijama te su za pokazanu izuzetnu hrabrost i odanost Domovini i Kralju odlikovani nekoliko puta. Tako je iz vukovarske židovske zajednice Simon Baum, poručnik u pričuv, odlikovan za hrabrost pred neprijateljem kraljevskim priznanjem, jer je bio zapovjednik jedne čete koja je ratovala kod Oršove te je tom prilikom štitio most na Dunavu pri prijelazu zajedničkih

⁷⁴⁰ Ivan BALTA, „Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonaca u prvoj polovici Prvoga svjetskoga rata“, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.*, Zbornik radova, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 81–84; Igor JOSIPOVIĆ, „Kazneni prijestupi vojnika 28. domobranske pješačke pukovnije tijekom Prvoga svjetskoga rata u Srijemskoj županiji“, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.*, Zbornik radova, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 125–126.

⁷⁴¹ „Sa bojnog polja“, *Srijemske novine*, br. 25, 27. ožujka 1915.

⁷⁴² „Sa bojnog polja“, *Srijemske novine*, br. 25, 27. ožujka 1915.

austrougarskih i njemačkih četa.⁷⁴³ Rudolf Bier, zastavnik u 27. domobranskoj pješačkoj pukovnji odlikovan je srebrnom medaljom za hrabrost I. reda.⁷⁴⁴ Rudolf Wertheimer, vojnički ljekarnički asistent u pričuvni odlikovan je zlatnim križem za zasluge na vrpici kolajne za hrabrost.⁷⁴⁵ Natporučnik u pričuvni Leopold Hirth odlikovan je zbog uspješne djelatnosti u ratu viteškim redom Franje Josipa s ratnom dekoracijom.⁷⁴⁶ Početkom 1917. zlatnim križem za zasluge s krunom na vrpici kolajne za hrabrost odlikovan je medicinar i sanitetski zastavnik u carskoj i kraljevskoj pješačkoj pukovnji br. 78 Vilim Baum za hrabro držanje pred neprijateljem.⁷⁴⁷ Vukovarski Židovi odlikovanja nisu dobivali samo od austrijskih vladara, tako je trgovac Rudolf Fischhof za uspješnu djelatnost tijekom rata odlikovan 1917. kraljevskom bugarskom kolajnom za zasluge,⁷⁴⁸ a za ratovanje na makedonskoj fronti dobio je prusku ratnu kolajnu za zasluge.⁷⁴⁹ Početkom 1918. godine Arnold Bier odlikovan je njemačkim željeznim križem II. razreda za hrabrost.⁷⁵⁰

Skupljanje kovina za vojsku u Mitrovici (*Ilustrovani list*)

Kao i u cijeloj Monarhiji, imućniji hrvatski Židovi (poduzetnici, trgovci i veleposjednici) financijski su morali potpomagati rat od studenog 1914. kada je započelo upisi-

⁷⁴³ *Sriemske novine*, Vukovar, 16, 26. veljače 1916.

⁷⁴⁴ „Odlikovani Vukovarc“, *Sriemske novine*, br. 78, 30. rujna 1914.

⁷⁴⁵ „Odlikovani“, *Sriemske novine*, br. 85, 23. listopada 1915.

⁷⁴⁶ „Vojničko odlikovanje“, *Sriemske novine*, br. 11, 7. veljače 1917.

⁷⁴⁷ „Ratno odlikovanje“, *Sriemske novine*, br. 12, 10. veljače 1917.

⁷⁴⁸ „Strana ratna odlikovanja“, *Sriemske novine*, br. 41, 23. svibnja 1917.

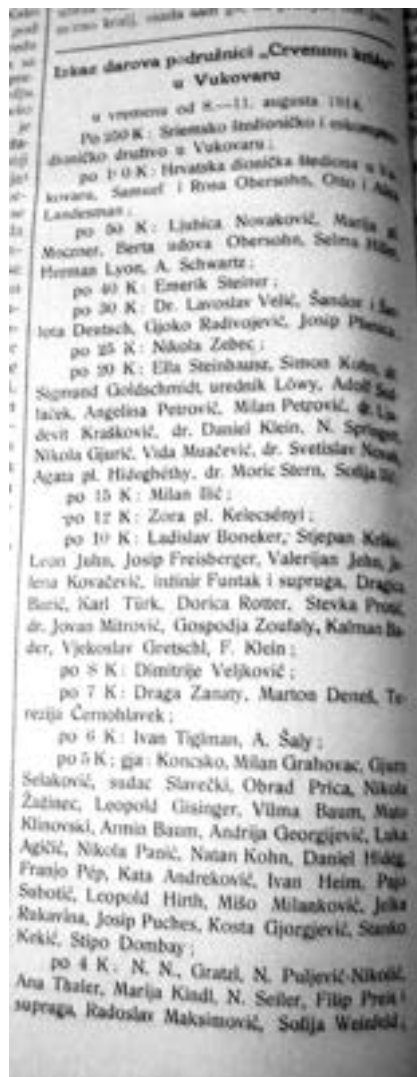
⁷⁴⁹ „Strano ratno odlikovanje“, *Sriemske novine*, br. 83, 17. listopada 1917.

⁷⁵⁰ „Strano ratno odlikovanje“, *Sriemske novine*, br. 17, 27. veljače 1918.

vanje prvog ratnog zajma (*Kriegsanleihe*) uz 6 % kamata. Svi bogatiji ljudi davali su velike iznose za zajmove, kojih je ukupno do 1918. godine bilo osam i kojima se financirao rat. Financiranje rata nisu izbjegli ni vukovarski Židovi, te se na popisima financijera često nalaze imena vukovarskih Židova. Tako je Josip Kraus, građevinski poduzetnik rodom iz Zemuna (izgradio je bolničke barake u Bršadinu), stanujući u Vukovaru uplatio kod Prve hrvatske štedionice u Vukovaru zajam od 40 000 kruna.⁷⁵¹ U trećem potpisivanju ratnog zajma, tvrtka Jakob Pfeffermann i sin uplatila je 4000 kruna, a trgovac Samuel Obersohn 20 000 kruna.⁷⁵² *Hevra Kadiša* uplatila je 2000 kruna, a od pojedinaca 3000 kruna dao je Kalman Bader, po 1000 kruna dali su Leopold Kaiser, dr. Mavro Stern, 100 000 tvrtka B. Obersohn i sin itd.⁷⁵³

Budući da je po izbijanju rata apsolutni prioritet državnih, pa i lokalnih vlasti postalo podmirivanje potreba vojske i vojnika, sve ostalo palo je u drugi plan.⁷⁵⁴ Društveno-politički život unutar židovskih zajednica od početka rata u potpunosti je zamro. Brojna su židovska sportska, cionistička, ali i kulturna društva prestala djelovati. S radom su mogla nastaviti gospojinska i dobrotvorna društava, ali su se morala prilagoditi ratnim prilikama/nepriilikama.⁷⁵⁵

Članovi i članice onih židovskih društava (kulturnih i cionističkih) koja su prestala s radom uključivali su se na druge načine u društveni rad i to putem dobrotvornih organizacija, pa su se tako židovske žene angažirale u raznim dobrovoljnim društvima ili podružnicama *Crvenog križa* gdje su prikupljale hranu, odjeću, razne potrepštine, ali i novčana sredstva za ratnu pripomoć, pa i slale pakete na bojišta. Nerijetko su supruge

Iskaz darova za Crveni križ, *Sriemske novine*, br. 63, 8. kolovoza 1914.

⁷⁵¹ „Liepi primjer domoljublja“, *Sriemske novine*, br. 42, 26. svibnja 1915.

⁷⁵² „Potpisivanje ratnog zajma“, *Sriemske novine*, br. 86, 27. listopada 1915.

⁷⁵³ „Potpisivanje ratnog zajma u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 43, 29. svibnja 1915.

⁷⁵⁴ Vijoleta HERMAN KAURIĆ, „Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu“, *Luč*, časopis ogranka Matice Hrvatske u Velikoj Gorici, br. 3, III, Velika Gorica, 2015., 45–52, 45.

⁷⁵⁵ Lj. DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 427–454.

židovskih uglednika odlazile u bolnice i radile kao njegovateljice i bolničarke te pružale utjehu ranjenicima i umirućima.⁷⁵⁶

Budući da je društvena i politička aktivnost u židovskim općinama zamrla, nastavila se humanitarna. Predsjednici i odbori židovskih općina nastojali su na drukčije načine sudjelovati u svakodnevnim aktivnostima, te su više bili usmjereni na dobrotvornost, odnosno pomoći ranjenicima ili onima koji su izgubili nekog svojeg ili naglo osiromašili. U skupljanje pomoći uz pojedince i obitelji uključila su se i židovska poduzeća i banke koje su uplaćivale povećana novčana sredstva.⁷⁵⁷ Tako su u Vukovaru darove/milodare prikupljali za „ratnike koji su oboljeli na Soči“ vukovarski Židovi: Ella Bier, Goldina Buchwald, Leonika Frank, Ella Goldschmidt, Franciska Gottlieb, Hermina Herzog, Cecilija Hirth, Olga Hirth, Alica Landesmann, Roza Obersohn i Fanika Singer. Novac su priložile i to 20 kruna Ada Bier, po 10 kruna Helena Bader, Izabela Baum, Vida Baum, Sigismund Frank, David Guttman, Heinrich Hirth, Olga Hirth, Leopold Kaiser, Alica Landesmann i Roza Obersohn, a po 4 krune dali su Jakob Grosman i Emerik Steiner.⁷⁵⁸ Za vukovarsko društvo „Dobrotvor“ priloge su skupljale Sefika Landesmann, Rosa Singer, Frieda Bier, Olga Klein, Adela Hirth, a za podružnicu vukovarskog *Crvenog križa* darove kao što su postelje, posteljina i rublje Bela Baum, Katarina Steiner, Selma Hiller, Ernestina Baum, Franciska Gottlieb, Berta Obersohn, Irena Freund i Alica Landesman. Rublje od platna šivale su Marta Rosenfeld i Rosa Singer.⁷⁵⁹ Za božićnicu podružnici *Crvenog križa* darovali su novac i cigarete Lili Klein, dr. Albert Gottlieb, Emerich Steiner, Selma Hiller, Sigmund Frank, Ella Bier, Hinko Steiner sa suprugom i Berta Obersohn.⁷⁶⁰ Darove *Crvenom križu* u novcima davali su vukovarski Židovi, ali i židovska društva, pa je tako *Izraelitsko dobrotvorno gospojinsko društvo* u Vukovaru dalo 2000 kruna. U novinama su se objavljivali iskazi darova podružnici *Crvenog križa* u Vukovaru i na listi je nemali broj uglednih židovskih obitelji (Izidor Pfeffermann, Izabela Baum, Sigmund Frank, Moritz Landesmann, Leopold H. Freund, Leopold Hirth i dr.).⁷⁶¹ Za svoj dobrotvorni rad u podružnici *Crvenog Križa*, supruge uglednijih vukovarskih Židova dobile su visoka odlikovanja. Tako je nadvojvoda Franjo Salvator u ime kralja podijelio srebrnu počasnu kolajnu *Crvenog križa* s ratnom dekoracijom Franciski Gottlieb i Berti Obersohn.⁷⁶² Veletrgovac Izidor Frank iz Tovarnika, povodom rimokatoličke Nove godine 1918. darovao je ubogarima Tovarnika bez razlike u vjeroispovijesti 1500 kruna.⁷⁶³ Posjednica u Vukovaru Šarlota Deutsch darovala je društvu hrvatskih gospodja „Dobro-

⁷⁵⁶ Lj. DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 427–454; V. HERMAN KAURIĆ, „Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu...“, 45. Autorica V. Herman Kaurić u svojem tekstu navodi da je u hrv. historiografiji prevladavalo mišljenje da je po izbijanju rata i donošenjem naredbe bana I. Skerleca br. 4.232./Pr. od 27. srpnja 1914. u potpunosti prestao rad svih društava izuzev Crvenog križa. No u istoj naredbi bila je ostavljena mogućnost iznimkama, odnosno ban je u dogovoru s vojnim zapovjedništvom u Zagrebu, a uz preporuku lokalnih vlasti, mogao dopustiti nastavak djelovanja pojedinih društava.

⁷⁵⁷ Lj. DOBROVŠAK, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 432–433.

⁷⁵⁸ *Sriemske novine*, br. 21, 14. ožujka 1917.

⁷⁵⁹ „Dan za vojnike u Vukovaru, Posebni darovi za Crveni križ“, *Sriemske novine*, br. 67, 22. kolovoza 1914.

⁷⁶⁰ *Sriemske novine*, br. 1, 2. siječnja 1915.

⁷⁶¹ „Iskaz darova podružnici „Crvenom križu“ u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 63, 8. kolovoza 1914.

⁷⁶² „Visoka odlikovanja podružnici „Crvenog križa“ u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 44, 31. svibnja 1916.

⁷⁶³ „Za tvorničke ubogare“, *Sriemske novine*, br. 15, 20. veljače 1918.

tvoru“ svotu od 500 kruna u društvene svrhe, istodobno je dala ratnoj siročadi i udovicama preko gvardijana Bencetića 500 kruna, potom je izraelitskom dobrotvornom gospojinskom društvu dala svoje sjedalo u hramu i 500 kruna pobožnom društvu *Hevra Kadiša*.⁷⁶⁴ Većina židovskih gospojinskih društva nastavila je djelovati prilagodivši se ratnim uvjetima. Tako je i *Vukovarsko židovsko gospojinsko društvo* nastavilo s radom, iako s manjim intenzitetom, znalo je organizirati dobrotvorne priredbe različite vrste (koncerti, izložbe, predavanja i slično) kako bi prikupilo sredstva za pomoć najugroženijim obiteljima ili je sudjelovalo u raznim sakupljačkim akcijama za pomoći vojnicima na ratištu, sakupljačkim akcijama za poboljšanje opremljenosti vojske općenito i slično.⁷⁶⁵ U dobrotvornoj djelatnosti posebno su se isticala pogrebna društva *Hevre Kadiše*. Osim što su sudjelovali u radu vlastitih konfesionalnih dobrotvornih društava, građani židovske vjeroispovijesti uključivali su se i u rad i akcije drugih nevjerskih dobrovoljnih društava i odbora, a u nekima su bili u samom vrhu, pa čak i predsjednici odbora ili društva.⁷⁶⁶ U listopadu 1917. predsjednik židovske vukovarske općine Sigmund Frank predao je „za ratnu siročad Vukovara“ svotu od 405 kruna. Svota se skupila prilikom obilježavanja velikih židovskih blagdana (*Roš Hašana, Jom Kipura...*). Darovatelji su bili: Sigmund Frank, Albert Goldschmidt, Šandor Deutsch, Herman Lyon, Leopold H. Freund, Julije Adut, Julije Angelus, Vilim Engl i Herman Stein.⁷⁶⁷

onoga mjeseca, u kom su kolajni dobili.

Darovi u povodu izraelitskih blagdana. U povodu velikih minulih izrael. blagdana u ovd. dašnjoj bogoštovnoj obćini držao je g. nad-rabin dr. Julije Diamant kod večernje i ju-tarnje službe posebne molitve za pobjedu na-še hrabr e vojske. Kada je čitano sveto pismo, ove su godine pozvanici obilno darovali za ublaženje udesa žrtve rata. Tako su darovali po 100 K Obersohn Samuel i Pfeffermann Izidor, po 80 K Hirth Heinrich, po 60 K Frank Sigmund, po 50 K Hiller Vilim i Deutsch Šan-dor, po 40 K Grossmann Jakob i Deutsch De-zider (Svinjarevci), po 30 K Landesmann Ma-vro, po 20 K Baum Hugo, dr. Diamant Julije i Klein Samuel F., po 10 K Bader Kalman, Goldschmidt Albert, Herzog Adolf, Kohn Si-mon, Mandl Lavoslav (Irig), Schön Ignjat i Stein Herman, po 6 K Goldarbeiter Izidor, po 5 K Baum Albert, Heitler Makso (Ruma), Herzl Josip, Herzog Leopold, Kohn Nathan, Krausz Vilim i Weisz Josip, a po 4 K Hersch Izidor. Ukupno 725 K.

„Darovi u povodu izraelitskih blagdana“, *Sriemske novine*, br. 79, 3. listopada 1914.

⁷⁶⁴ „Dar“, *Sriemske novine*, br. 48, 15. lipnja 1918.

⁷⁶⁵ *Sriemske novine*, br. 90, 10. studenoga 1915.

⁷⁶⁶ Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 427–454.

⁷⁶⁷ *Sriemske novine*, br. 86, 27. listopada 1917.

Po navedenom se vidi da su vukovarski Židovi djelovali u dobrotvornim akcijama ne samo u svojim društvima, već i kroz vukovarska društva, a u nekim društvima članovi uglednijih vukovarskih židovskih obitelji bili su u upravi. Tako su u upravnom odboru vukovarske podružnice *Društva Crvenog križa* bile gospođe Baum i Gottlieb.⁷⁶⁸

Obavijest o smrti Franje Josipa (HDA-BINZV, kut 888. (1912. – 1915.))

Unatoč ratu život u vukovarskoj židovskoj zajednici nastavio se. Ljudi su umirali, mladi su se ženili, slavili su se rođendani i jubileji vladara te povodom toga organizirale zabave.⁷⁶⁹ Rođendanske svečanosti povodom rođendana novog vladara Karla IV. (rođen dan 17. kolovoza) izostale su 1917. godine, jedino su održane službe Božje, a u sinagogi je nadrabrin Diamant nakon službe održao prigodnu propovijed u kojoj je izrekao molitvu za kralja i domovinu.⁷⁷⁰ Vukovarski je rabin skupljao milodare koje je proslijeđivao bolesnim vojnicima u Bršadinu. Tamo je posjećivao i Židove koji su na srijemskoj fronti bili zarobljeni i pružao im utjehu i održavao vjersku službu za njih ili organizirao sahranu ukoliko su preminuli u bolnici u Bršadinu.⁷⁷¹ U Matičnoj knjizi umrlih Vukovarske židovske općine uneseni su Židovi zarobljenici, uglavnom iz Galicije koji su se kao ranjenici našli u carskoj i kraljevskoj bolnici u Bršadinu i koji su tamo podliježali raznim bolesti-

⁷⁶⁸ Toni ROCA, „Vukovar na početku i po okončanju Velikog rata“, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.*, Zbornik radova, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 197.

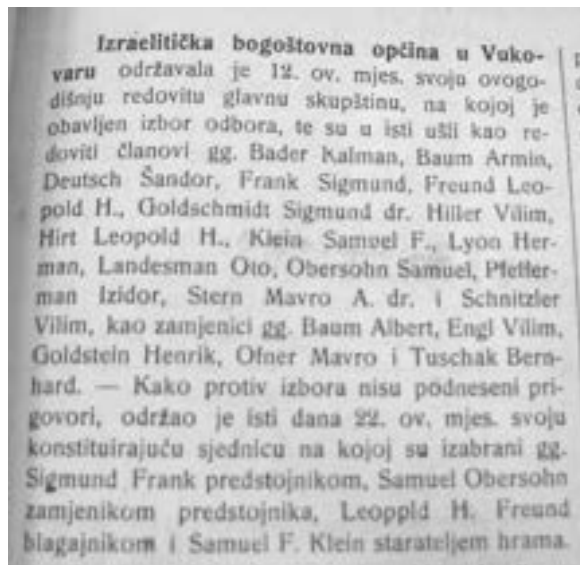
⁷⁶⁹ „Proslava kraljeva rođendana“, *Sriemske novine*, br. 66, 18. kolovoza 1915. „... Nadrabrin Diamant je u zanosnom govoru slavio znamenovanje današnje svečanosti.“

⁷⁷⁰ „Proslava previšnjeg rođendana u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 66, 18. kolovoza 1917.

⁷⁷¹ *Sriemske novine*, br. 103, 23. 12. 1916.

ma.⁷⁷² Nakon završetka rata, dio tih zarobljenika ostao je u Vukovaru i Srijemu i nije se vratio u matičnu postojbinu.⁷⁷³ Od zajedničkih općinskih aktivnosti jedino su se vjerski obredi i blagdani nastavili obilježavati, osobito *Roš Hašana*, *Hanuka* i *Jom Kipur*. No i oni su bili podređeni ratnim prilikama te su se tijekom obreda izgovarale „posebne molitve za pobjedu naše hrabre vojske“. Nakon završetka službe skupljali su se prilozi za „ublaženje udesa žrtva rata“.⁷⁷⁴

Politički, društveni i kulturni život u židovskim općinama u Hrvatskoj bio je u stanju mirovanja gotovo do 1917., a kod nekih i do 1918. kada se ponovno počinje buditi. U rujnu 1917. u Zagrebu se pokreće židovsko glasilo *Židov: Hajehudi, glasilo za pitanja židovstva* (16. rujna 1917. na samu židovsku Novu godinu – *Roš Hašanu*) i rad obnavlja jedan dio židovskih organizacija. Po židovskim općinama u Hrvatskoj organiziraju se općinski izbori.⁷⁷⁵ U Vukovaru se u lipnju organizira proslava 25. godišnjice službovanja nadrabina Julija Diamanta. Iako je proslava zamišljena „s obzirom na ratne prilike“ u intimnom krugu, svečanosti su prisustvovali uglednici, civilni i vojni predstavnici, predstavnici brojnih društava, pa je svečanost pretvorena u veliku manifestaciju.⁷⁷⁶ Ponovno se organiziraju javne zabave, kićenje grada i proslave povodom rođendana vladara.⁷⁷⁷ U svibnju 1918. vukovarska židovska općina provela je općinske izbore.⁷⁷⁸

Preslika teksta o izborima u vukovarskoj židovskoj općini, *Sriemske novine*, br. 42, 23. svibnja 1918.

⁷⁷² HR-HDA-883, Matične knjige Židovske općine Vukovar (1850. – 1940), M-918 (rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih 1850. – 1930.; umrlih 1850. – 1928.).

⁷⁷³ HR-HDA-1076, Prijava imetka Židova, Ponova, kutija 657 i 658/1076.

⁷⁷⁴ „Darovi u povodu izraelskih blagdana“, *Sriemske novine*, br. 79, 3. listopada 1914.

⁷⁷⁵ Lj. DOBROVŠAK; „Fragменти povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata (1914. – 1918.)“, 437.

⁷⁷⁶ „Proslava 25. godišnjice nadrabina dr. Diamanta“, *Sriemske novine*, br. 51, 26. lipnja 1918.

⁷⁷⁷ „Proslava previšnjeg rođendana“, *Sriemske novine*, br. 66, 17. kolovoza 1918.

⁷⁷⁸ „Izraelitička bogoštovna općina u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 42, 23. svibnja 1918.

Još uvijek ne postoje detaljni popisi iz kojih bi se saznalo koliko je Židova u Hrvatskoj tijekom Prvog svjetskog rata stradalo, niti koliko ih je ostalo trajnim invalidom, zarobljeno ili odlikovano. Ovdje navodimo imena ljudi za koje su pronađeni dokumenti ili podaci koji potvrđuju da su sudjelovali u ratu, no i oni su nepotpuni. Trenutačno za vukovarsku židovsku općinu imamo nekoliko podataka. Zna se da je iz vukovarske židovske općine stradao kadet petrovaradinske pukovnije Mavro Herzl koji je ranjen kod Krukenice u blizini Lavova. Nakon ranjavanja prevezen je u bolnicu u Budimpešti gdje je nakon deset tjedana umro u kolovozu 1915. godine. Bio je bečki student tehnike i imao je 21 godinu. Nakon smrti, prevezen je i sahranjen u Vukovaru.⁷⁷⁹ Potom je stradao Friedrich Fischer, rođen u Vukovaru 1881., pravnik iz osječke 28. domobranske pješačke pukovnije, umro je u Szatmárnémeti,⁷⁸⁰ 26. siječnja 1915., te je tamo i pokopan.⁷⁸¹ Iz Vukovara je stradao i Rikard Klein. Rođen 7. 12. 1892., a stradao je na ratištu u Srbiji 20. 12. 1914.⁷⁸² Iz Iloka stradali su Vilko Lang (rođ. 1888. u Budimpešti) i Adolf Lang (rođ. u Rumburgu),⁷⁸³ sinovi Emanuela Langa i Leonore (Rose) rođ. Funk. Ne navodi se gdje su stradali.⁷⁸⁴

Antisemitizam, zeleni kader i poslijeratni nemiri

Iako su Židovi u prvim godinama Prvoga svjetskoga rata imali jednak status kao i svi građani Austro-Ugarske Monarhije, odnosno Hrvatske, ratne (ne)prilike te posebice posljednja ratna godina prožeta unutrašnjim nemirima i pojavom zelenoga kadra donijeli su velike nevolje Židovima i drukčiji odnos dijela javnosti prema njima (uglavnom seljaka i dezertera). Na njih se počelo gledati kao na ratne profitera i izrabljivače, te ih se doživljavalo, budući da je manji dio još uvijek govorio njemački jezik ili mađarski, kao Nijemce ili Mađare. Tijekom ratnih godina izloženi su stalnim napadima dijela nežidovske javnosti, koja je smatrala da su „pretežirani“, da su ratno stanje iskoristili da se obogate. Otežan položaj proizlazio je još i iz razmišljanja, prateći prilike u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, da su mnogi hrvatski Židovi protekcijom zauzeli istaknute položaje u domobranstvu i austrougarskoj vojsci, te da je veliki dio Židova uz pomoć mita i korupcije izborio pozadinsku vojnu službu ili dobio vojnu nesposobnost.⁷⁸⁵ No, postotak takovih zaista nije

⁷⁷⁹ „Pao na polju slave“, *Sremske novine*, Vukovar, br. 67, 21. kolovoza 1915.

⁷⁸⁰ Transilvanija danas Rumunjska, rum. *Satu Mare*, *Sătmar*, njemač. *Sathmar*.

⁷⁸¹ HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918, Rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

⁷⁸² GMV, Arhivska građa o Židovima, Iz izvjestnice obitelji Klein, o stanju duša.

⁷⁸³ Rumburk ili po njem. Rumburg, mjesto u Češkoj.

⁷⁸⁴ „Poginuli i nestali Iločani u Prvom svjetskom ratu“, *Zapisi o Iloku i Iločanima u Prvom svjetskom ratu (1914. – 1918.)*, Ilok, 2015., 87; *Zavičajnici grada Iloka 1912. – 1947.*; Osijek, 2003., 70.

⁷⁸⁵ Lav STERN, „Ratno gospodarstvo i Židovi“, *Židov*, br. 5, 15. studenoga 1917.; I. GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.*, 28; Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 440–441; Bogumil HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kader u jugoslavenskim zemlja-

velik. Među onim hrvatskim Židovima koji su se obogatili trgujući čajem, zeljem, grahom i namirnicama koje nisu bile pod državnom kontrolom, a izrazito važne namirnice za prehranu, bila je zagrebačka obitelj Šandora A. Alexandra (1866. – 1929.).⁷⁸⁶ U Vukovaru su to obitelji Jakoba i Izidora Pfeffermanna te Otte Landesmanna koje su se bavile nabavom žita.⁷⁸⁷

Veduta Vukovara (Gradski muzej Vukovar)

Kako su ratne godine prolazile, hrane je bilo sve manje, a spekulacija sve više. Stanovništvo je bilo sve siromašnije i prijetila je glad. Bijes stanovništva zbog naglog osiromašenja okrenuo se dijelom i protiv Židova. I među članovima Hrvatskog sabora iskazivalo se nezadovoljstvo prema Židovima jer se već 1916., nakon rasprave izglasava *Zakon o lihvarstvu* (od 27. travnja 1916.) kojim se željela spriječiti ratna lihva, ali su njegovim općerestriktivnim mjerama posebno bili pogođeni Židovi.⁷⁸⁸ Prema uredništvu *Židova* taj *Zakon* uglavnom je i bio usmjeren protiv židovskih lihvara.⁷⁸⁹

Do sredine 1918. antisemitizam je izražen uglavnom u pisanom i izgovorenim obliku, ali sve izraženije ratne nedaće i posljedice (siromaštvo, glad, inflacija i dr.) izazivale su u posljednjim mjesecima rata česte fizičke nasrtaje na Židove. Vrhunac nezadovoljstva poslijeratnim prilikama i općim stanjem u državi dogodio se krajem te godine, kada je Austro-Ugarsku Monarhiju, pa tako i Hrvatsku, zahvatio val do tada neviđenih

ma u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod, 1979., 4.

⁷⁸⁶ Više o njemu u Ivan MIRNIK, „Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisano vremena“, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 28, Zagreb, 1995., 96–127.

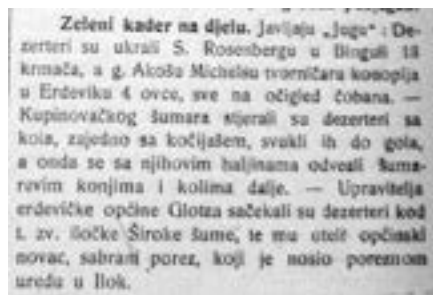
⁷⁸⁷ „Za opskrbu Vukovara“, *Sriemske novine*, br. 60, 28. srpnja 1915. Kada je u srpnju 1915. osnovan *Odbor za opskrbu građanstva žitkom*, radi opskrbe Vukovara brašnom uz ostale u odboru su bili Izidor Pfeffermann, Samuel Obersohn i Otto Landesmann.

⁷⁸⁸ Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskoga rata...“, 441–442.

⁷⁸⁹ „Ratno gospodarstvo i Židovi“ *Židov*, br. 5, 15. studenog 1917., 1.

civilnih i vojnih nemira. Neke od nemira potaknuli su hrvatski seljaci, a neke pripadnici tzv. zelenog kadra⁷⁹⁰ koji su usmjerili svoje nezadovoljstvo protiv državnih i općinskih činovnika i žandarmerije, svećenstva, seoskih i ratnih bogataša/profitera, vlasnika mjesnih trgovina i gostionica, industrijalaca i vlasnika velikaških posjeda.⁷⁹¹ Osiromašeni seljaci predvođeni skupinama vojnih dezertera opustošili su brojna hrvatska mjesta i gradove; među brojnima stradali su i Židovi, koje su, posebice u manjim mjestima, napadale organizirane mase.⁷⁹²

Obilježje tih poratnih mjeseci diljem Hrvatske jesu učestale pljačke i uništavanje židovskih trgovina i imovine, ali i drugih naroda. Ni Srijem nije bio od toga izuzet. Iako su se tu vojni bjegunci pojavili neposredno nakon izbijanja rata, do povećanja broja dezertera znatnije dolazi od proljeća 1917. do jeseni 1918. godine. Ono je povezano s izbijanjem revolucije u Carskoj Rusiji kada ona izlazi iz Prvoga svjetskoga rata i vojnici bježe te se vraćaju kućama i pritom diljem Srijema pljačkaju brojna mjesta. Tako je npr. krajem rujna 1917. jedan prolaznik u Srijemu zabilježio da su kukuruzna polja južnoga Srijema (Surčin, Kupinovo i druga mjesta) puna „momaka odbeglih sa ratišta, koji su danju boravili po poljima, pekući zreli kukuruz, a noću se spuštali u sela i tu noćili.“⁷⁹³ Prema zapisima zabilježeno je da je početkom 1918. u Srijemu već 7000 bjegunaca skrivenih u fruškogorskim šumama.⁷⁹⁴ Kako se rat primicao kraju pljačkanja u tom dijelu Hrvatske bila su sve izraženija, a broj dezertera znatno se povećavao. U početku su se ti vojni bjegunci sukobljavali s oružanim i upravnim predstavnicima vlasti te su pljačkali prvenstveno imovinu bogatih pojedinaca i to u prvom redu Nijemaca⁷⁹⁵ i Židova. Primjer tomu je Samuel Rosenberg iz Bingule, kojem su dezerteri izveli iz obora 13 krmača.⁷⁹⁶

„Zeleni kadar na dijelu“, *Sriemske novine*, br. 96, 26. listopada 1918.

⁷⁹⁰ Zeleni kadar je naziv za dezertere koji su tijekom Prvoga svjetskoga rata prebjegli iz austrougarskih postrojbi i skrivali se po šumama, po čemu su i dobili naziv. Pokret je posebno zahvatio pripadnike južnoslavenskih naroda, koji su time izražavali otpor ratu i Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pojavio se sredinom 1916., a od kraja 1917. poprimio je masovniji karakter.

⁷⁹¹ Andrea FELDMAN, „Židovi u Kraljevini Jugoslaviji“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, br. 2, Zagreb, 2000., 447–463; Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 445.

⁷⁹² Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 446.

⁷⁹³ Bogumil HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914. – 1918.*, Novi Sad, 1990., 101.

⁷⁹⁴ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 104.

⁷⁹⁵ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 140–141.

⁷⁹⁶ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 141. „Zeleni kadar na djelu“, *Sriemske novine*, br. 86, 26. listopada 1918.

Također je vojni bjegunac Gruja Kojić iz Donjeg Tovarnika u rujnu te godine s vojnim bjeguncima Srbima upadao u sela oko Tovarnika i napadao „žitelje narodnosti njemačke, mađarske i hrvatske (općenito nesrbi)“ govoreći im da u Srijemu za njih nema mjesta. Krajem listopada 1918. došlo je do revolta mještana protiv ratnih profitera, veleposjednika i bogataša i u dopisu upućenom vlastima navodi se da je u Vukovaru masa demolirala kuće trgovaca i razvukla uskladištenu hranu.⁷⁹⁷ Vojnici u velikom logoru veneričnih bolesnika kraj sela Bršadina 29. listopada pobunili su se i jedan dio napustio je logor te su pljačkali po Vukovaru i Vinkovcima. Ubrzo se logor počeo prazniti, a pristigli seljaci su ga opljačkali. U jeku tih pljačkanja evakuirani su bolesnici iz Bršadina u Vukovar, a potom su vojnici i seljaci spalili grad-bolnicu, koja je izgorjela do temelja.⁷⁹⁸ Dan potom, 30. listopada, grupa otpuštenih domobrana iz Osijeka stigla je u Vukovar te su zajedno s mještanima pljačkali kuće „ratnih profitera“ i trgovine (najviše židovske).⁷⁹⁹ Istodobno su opljačkana vlastelinstva i pojedinci u Rumi,⁸⁰⁰ Dalju,⁸⁰¹ te u okolnim mjestima oko Zemuna,⁸⁰² Vukovara,⁸⁰³ Petrovaradina,⁸⁰⁴ Erdevika,⁸⁰⁵ Indije⁸⁰⁶ i dr. Prilikom tih pljački odnosilo se sve što se moglo odnijeti – novac, raznovrsna roba, pokućstvo, poljoprivredni inventar, uskladišteno žito, tekstil, stoka i dr. Među opljačkanim stanovnicima našli su se brojni Židovi. Tako je npr. u Tovarniku posve opljačkan veletrgovac Frank, koji je ipak u podrum sakrio novac, a nakon odlaska pljačkaša uspio je pobjeći u Vukovar.⁸⁰⁷ Vrhunac pljačkanja dosegnut je 1. studenoga kada je u Iloku oko 100 siromašnih seljaka i zelenokadrovaca upalo u trgovine i magazine, te pljačka nastavilo na vlastelinstvima i pustarama u okolici Erdevika i Kukujevaca. Zabilježena je i pljačka u iločkoj trgovini Rose Lang, koja je zbog toga podnijela i sudsku tužbu.⁸⁰⁸

⁷⁹⁷ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu“, *Zbornik Histojskog instituta Slavonije i Baranje*, 16, Slavonski Brod, 1979., 111; B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 290–291.

⁷⁹⁸ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 291.

⁷⁹⁹ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 292.

⁸⁰⁰ Josip I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeka Oktobarske revolucije kod nas“, *Arhivski vjesnik*, I, Zagreb, 1958., 73.

⁸⁰¹ Dragoslav JANKOVIĆ, Bogdan KRIZMAN, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države, (1. 1. – 20. 12. 1918.)*, Beograd, 1964., 628–629; *Židov*, br. 23, 1. prosinca 1918., 5; J. I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918....“ 109–110, 120–127, 147–149; B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama...“, 70–76, 88, 90–95, 95–98, 101, 111; Lj. DOBROVŠAK; „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata...“, 446–447.

⁸⁰² J. I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917–1918....“, 74.

⁸⁰³ B. KRIZMAN, „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918...“, 115. B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 292. Iz Vukovara je stigao dopis „Oružnička postaja javlja, da je momčad postaje Vuka, Podgorač i Đakovo zarobljena pod zelenim kadrom. Umoljava se brza vojnička pomoć.“ U Vukovaru je stradao trgovac, otac šest malodobnih djevojčica.

⁸⁰⁴ B. KRIZMAN, „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918...“, 116. U dopisu je navedeno da „vojska se u Petrovaradinu pobunila, pljačka i robi magazine i javne zgrade bez obzira na narodnosti.“

⁸⁰⁵ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama...“ 64. U Erdeviku su vojni bjegunci ubili jednog žandara i uzeli mu oružje.

⁸⁰⁶ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama...“ 64. Vojni bjegunci upali su u mlin vrlo bogatog Jakoba Milera u varošici Indiji, oduzeli mu svu zatečenu zalihu brašna i nametnuli mu ratni danak od 10 000 kruna.

⁸⁰⁷ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 292, 297.

⁸⁰⁸ J. I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918.“, 72; B. HRABAK, *Dezerterstvo i zeleni kadar u*

Nakon što je 29. listopada 1918. izvršen prevrat i proglašena Država Slovenaca, Hrvata i Srba prilike u Srijemu su se pogoršale, i to posebice nakon što je u Srijem počela dolaziti srpska vojska. Budući da već od sredine listopada u Vukovaru nije bilo prave vlasti, stanje je postalo kritično. Ništa nije bilo bolje ni u ostalim mjestima Srijema, a to se uočava u izvještaju kotarskog upravitelja iz Zemuna koji je izvijestio vladinog povjerenika za Srijemsku županiju da je stanje u Srijemu kaotično.⁸⁰⁹ Iako je krajem listopada 1918. u Vukovaru osnovan Mjesni odbor Narodnoga vijeća koji je utemeljio Narodnu gardu, nije spriječeno uništavanje privatne imovine, jer su ovlasti garde u tom segmentu bile sužene.⁸¹⁰ Sve je to očito u dopisu od 3. studenoga 1918. u kojem Mjesni odbor Narodnog vijeća navodi sljedeće: „... u Vukovaru se pljačka na sve strane. Seljaci odnašaju robu. Pljačka se sve više. Narodna garda je osnovana, ali nema municije.“⁸¹¹ Pljačkali su seljaci i u Neštinu i to židovske trgovce; Juliju Klein, Stefana Kohna. Od 2. do 4. studenoga trajala je otimačina oko sela Suska; izgrednici su opljačkali žito uskladišteno u skladištu uz kuću Židova Leopolda Krizlera. Broj pljački se smanjio nakon dolaska srpske vojske u Srijem.⁸¹²

Koliko je među tim pljačkanjima stradalo židovskih trgovina u Srijemu, nedovoljno je poznato, jer se u izvještajima ne navode imena, već da je „pošteno žiteljstvo prema njima upravo nemoćno, jer su bjegunci vojnički oboružani...“⁸¹³

Budući da su vlasnici i trgovci djelomično bili Židovi, paljenje trgovina i dućana tumačeno je kod nekih znanstvenika kao očiti znak antisemitizma, te da su službene vlasti to pljačkanje, palež i razbojstva židovskih trgovaca, opravdavale stajalištem da se napadaju ratni profiteri koji su se tijekom rata obogatili.⁸¹⁴ Međutim, suvremenici tih događaja pružaju nam nešto drukčiju sliku samih nereda. Tako su prema jednom suvremeniku neredi prvih dana bili usmjereni „prema Židovima i velikim posjednicima, a posle su se izrodili u opću pljačku“.⁸¹⁵ Možemo se složiti s činjenicom da su u mnogim manjim mjestima izgredi bili isključivo usmjereni protiv Židova, ali i da je sukob u gradovima dobrim dijelom bio usmjeren i protiv službenih vlasti, kao rezultata agrarianizma, ideologije koju je propovijedao Stjepan Radić. Iz službenih dopisa vidi se da su u raznim gradovima i mjestima uz židovske dućane opljačkani i zapaljeni brojni posjedi čiji su vlasnici bili katolici (Hrvati, Nijemci i Mađari) ili pravoslavci (Srbi). Ovdje ne smijemo zaboraviti spomenuti ni činjenicu da je među vojnim bjeguncima, odnosno dezerterima, ali i pljačkašima bilo i Židova.⁸¹⁶

jugoslavenskim zemljama, 111; B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 295; *Zapisi o Iloku i Iločanima u Prvom svjetskom ratu (1914. – 1918.)*, Ilok, 2015., 42.

⁸⁰⁹ Josip I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918...“, 75.

⁸¹⁰ Mira KOLAR, „Vukovarsko područje poslije Prvoga svjetskoga rata“, *Zbornik radova: Istočna Hrvatska, Osijek – Vukovar – Ilok*, Osijek, 2002., 75–78.

⁸¹¹ B. KRIZMAN, „Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918.“, 118.

⁸¹² B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar*, 299.

⁸¹³ J. I. VIDMAR, „Prilozi građi za povijest 1917. – 1918...“, 73.

⁸¹⁴ Andrea FELDMAN, „Gospodica Ashkenazy žali intelektualni život Židova u međuratnoj Hrvatskoj“, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 355; Ivo BANAC, „I Karlo je o'šo i komite“, *Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.*, *Časopis za suvremenu povijest*, 24, br. 3, Zagreb, 1992., 28–29.

⁸¹⁵ B. HRABAK, „Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama...“, 87–88, 92.

⁸¹⁶ B. HRABAK, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija*, 200.

Najvjerojatnije da su pljačkanja, i Židova i drugih, bila uzrokovana činjenicom da nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije Narodno vijeće proglašene Države Slovenaca, Hrvata i Srba nije pravodobno reagiralo i osudilo ratno profiterstvo; seljaci i građani osjećali su se iznevjereni. Isto tako i Židovi su se, glede nove vlasti, osjećali izigrani i nastalo stanje doživljavali su isključivo kao posljedicu antisemitske harange tiska, intelektualaca i službenika. Zamjerali su mjesnim vlastima da se nisu odgovarajuće postavili protiv pljačkanja i uništavanja njihove imovine. Iako je te izgrede i pljačkanja Židova u Hrvatskoj osudio Zemaljski odbor cionističkog saveza za Jugoslaviju i od Antante tražio pomoć⁸¹⁷ službene vlasti nisu reagirale. Tek će stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje SHS) kod Židova u Hrvatskoj potaknuti simpatije i oduševljenje novom vlasti uz nadu da će nova država pokazivati mnogo više razumijevanja prema židovskoj zajednici.⁸¹⁸

⁸¹⁷ *Židov*, br. 23, 1. prosinca 1918., 4–5. Ivo BANAC, „I Karlo je o'šo i komite“, 29.

⁸¹⁸ „Jugoslaveni i Židovi“, *Židov*, br. 20, 16. listopada 1918.

U OKVIRIMA NOVE DRŽAVE

Oposlijeratnim (ne)prilikama

Godina 1918. i završetak Prvoga svjetskog rata bili su prijelomni za europsku, ali i za hrvatsku povijest. Između ostaloga, s političkog zemljovida Europe nestala je multinacionalna, multikulturalna i multireligijska Austro-Ugarska Monarhija i stvorena je nova jugoslavenska državna zajednica;⁸¹⁹ došlo je do velikih državno-pravnih, gospodarskih i političkih promjena. Nova država okupila je u svojim granicama krajeve s različitim obilježjima ekonomsko-socijalnih odnosa koji su oblikovani u vremenu prethodnog odvojenog razvoja. Osjećale su se ratne posljedice – mnogo je ranjenih te povratnika s ratišta kao i udovica i ratne siročadi, mnoge su novine prestale izlaziti, mnoga su društva prestala djelovati, prijeratne stranke gotovo da su u potpunosti nestale, mnoge su investicije propale... Slavonija i Srijem, stoljetna hrvatska područja, našla su se u Kraljevini SHS, u kojoj se mnogo toga promijenilo u cjelokupnim prilikama, a posebice u gospodarstvu. To je područje od toga vremena postalo pogranično; dravsko područje u prvim poslijeratnim godinama postaje granično prema Mađarskoj i gubi istaknuto trgovačko, obrtno, prometno i ino značenje preko kojega se trgovalo od sjevera prema jugu, od istoka prema zapadu i obratno. To se uvelike u prvim poslijeratnim godinama odrazilo na poslovanje i djelovanje slavonskih i srijemskih privrednih krugova u uvjetima prijelaznog gospodarstva, sklapanja trgovačkih ugovora sa susjednim državama, nove porezne, prometne, carinske, novčane i ine politike. Naime, dotadašnja središta bivše Austro-Ugarske Monarhije (Beč, Graz, Budimpešta, Pečuh, Villány, Barcs, Trst i drugi gradovi i mjesta) s kojima su bili povezani unutrašnjim trgovinskim, bankarskim i inim vezama našli su se odjednom s druge strane državne granice, tj. u inozemstvu, a strana područja Srbije, Crne Gore i Makedonije postaju tuzemstvo. Istodobno kod uređenja nove države nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije trebalo je riješiti aktualna pitanja vezana uz prijelazno gospodarstvo, sklapanje trgovačkih ugovora sa susjednim državama, urediti porezna, prometna, carinska, novčana i druga pitanja. Sve se to izravno doticalo interesa slavonskih i srijemskih gospodarstvenika koji, unatoč razvijenoj industriji, obrtu, trgovini i bankarstvu, u novoj državi nisu došli do pravog izražaja, jer da bi se prikrilo nesolidno stanje u gospodarstvu, državni su se organi miješali u pitanja proizvodnje, potrošnje, radnih odnosa i izvozno-uvozne politike. Promijenili su se i dotadašnji uvjeti života, pa se u potonjim godinama cjelokupno gospodarsko djelovanje temeljeno na stoljetnoj tradiciji moralo u privrednom poslovanju (trgovačkom, obrtničkom, industrijskom, novčarskom, prometnom i dr.) prilagoditi novonastalim prilikama u Kraljevini SHS, potonjoj Kraljevini Jugoslaviji.⁸²⁰

⁸¹⁹ Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (dalje SHS) nastala je 1. prosinca 1918. godine. Tada je u Beogradu izvršeno ujedinjenje u novu državu Kraljevine Srbije i Crne Gore s predstavnicima Narodnoga vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, najvišeg tijela Države Slovenaca, Hrvata i Srba u kojoj su se okupile Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija te Vojvodina i Bosna i Hercegovina. Početkom 1929. promijenila je naziv u Kraljevina Jugoslavija. Vidi opširnije: Ljubo BOBAN, *Hrvatske granice 1918. – 1991.*, Zagreb, 1992., 14–16.

⁸²⁰ Državni arhiv u Osijeku (dalje HR-DAOS), fond Trgovačko-obrtničke komore (dalje TOK), kutija 16, predmet 8298/1918; kutija 17, predmet 26/1918; predmet 135/1919; HDA, depozit br. 36 (1949.); Rukopis, A. CUVAJ, Povijest trgovine, obrta i industrije, kutija 1, svezak 2, 300; Z. ŽIVAKOVIĆ-

Predstavka zemaljske organizacije cionista o ulasku u Kraljevinu SHS (*Židov*, br. 21, 23. listopada 1918.)

Budući da su novonastale države (Kraljevina SHS, Čehoslovačka, Poljska) bile mnogonacionalne, na Mirovnoj konferenciji u Parizu (1919.) i u Ligi naroda vodile su se i rasprave o zaštiti nacionalnih manjina.⁸²¹ U početku je Kraljevina SHS odbijala prihvaćanje konvencije o zaštiti manjina tvrdeći da je jednonacionalna zemlja pa je zaštita manjina nepotrebna, a i da se time krnji državni suverenitet nove države. Pitanje potpisivanja konvencije o zaštiti manjina zaoštrilo se krajem 1919. kada se trebao potpisati mirovni ugovor s Austrijom koji je sadržavao odredbe o zaštiti manjina. Na kraju je pod pritiskom velikih sila Kraljevina SHS ipak potpisala *Mirovni ugovor s Austrijom* u Saint Germainu (1919.) i *Konvenciju o zaštiti manjina*. Među ostalim obavezala se da će dati „svim stanovnicima punu i potpunu zaštitu života i slobode bez obzira na porijeklo, narodnost, jezik i rasu ili veru...“⁸²² Isto tako etničkim, vjerskim i jezičnim manjinama dopušteno je

KERŽE, *S tradicionalnih na nove puteve: Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Osijek, 1999., 9–13, 44–56; *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije*, sv. I., Zagreb, 1913., 498–500.

⁸²¹ Mihael SOBOLEВСKI, „Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji“, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 2, Zagreb, 2000., 397.

⁸²² Đorđe BOROZAN, „Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. – 1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji“, *Dijalog povjesničara*, 2, 2000., 361–366; Zoran JANJETOVIĆ,

da o svom trošku podižu, upravljaju i nadziru dobrotvorne, vjerske i socijalne ustanove, škole i druge odgojne zavode i da se slobodno služe svojim jezikom i slobodno ispovijedaju svoju vjeru.⁸²³ Međutim, srpska vlada to nije uvažavala te je pri izboru za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1920. isključila veliki broj Židova, Mađara i Nijemaca⁸²⁴ te tako osigurala izbornu pobjedu srpskih radikala u sjevernim dijelovima zemlje u kojima Srbi nisu imali većinu. O tim je zbivanjima zagrebački cionistički časopis *Židov* napisao da je županijska vlast u Srijemu svojim podčinjenima poslala prvo usmene, a potom pismene upute, da „Nijemci, Mađari i Židovi“, iako su državljani, nemaju pravo glasa. Zbog toga su radikali i odnijeli neznatnu pobjedu u Banatu, Bačkoj, Baranji, Srijemu i dijelovima Slavonije.⁸²⁵ Srbizacija Srijema vođena je najsustavnije kroz agrarnu reformu, politikom naseljavanja Srijema srpskom kolonizacijom i teritorijalnoupravnim promjenama, tj. udarom na povijesne granice Hrvatske.⁸²⁶

O položaju Židova

Do 1918. godine dio uglednijih hrvatskih Židova imao je znatnu ulogu u političkom životu Hrvatske, većinom su bili članovi prorežimskih/vladajućih stranaka (narodnjaci), dio njih podržavao je frankovce i pravaše, socijalista je bilo vrlo malo. Čak je i cionistički pokret bio rašireniji i bolje prihvaćen negoli u ostalim jugoslavenskim zemljama. Nakon 1918. godine sve se to mijenja, Židovi su i dalje pobornici prorežimskih stranaka, i dalje rade u interesu države, vrlo malo ih je u oporbi, no raste njihov broj među komunistima i socijalistima. Međutim, dok su do 1918. igrali takvu-kakvu ulogu u predstavničkim tijelima u Hrvatskoj, sada ih pred jugoslavenskim kraljem zastupaju beogradske Židovi⁸²⁷ koji su po svemu drukčiji od hrvatskih i koji teško da mogu zastupati njihove interese, posebice ekonomske. Židovske institucije koje su se do tada osnivale u Zagrebu, osnivaju se u Beogradu, te time hrvatski, odnosno zagrebački Židovi gube politički utjecaj koji su do tada imali. Nakon stvaranja Kraljevine SHS, a zatim Kraljevine

Deca careva, pastorčad kraljeva, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918. – 1941., INIS, Beograd, 2005., 137–143.

⁸²³ Đ. BOROZAN, „Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. – 1921...“, 366.

⁸²⁴ Ivo GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.*, Zagreb, 2004., 66. Prema čl. 9. zakona o „izboru poslanika za ustavotvornu skupštinu“ imaju pravo biranja muškarci stariji od 21 godine koji su bili državljani Srbije i Crne Gore te drugih jugoslavenskih zemalja koje su pripale Kraljevstvu SHS. Iz toga su izuzeti oni stanovnici izvan Srbije i Crne Gore koji po ugovoru o miru s Njemačkom, Austrijom i Mađarskom imaju pravo opcije za svoje nacionalne države.

⁸²⁵ Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988., 361–362; Vidi i „Izbori za ustavotvornu skupštinu“, *Židov*, 11. listopada 1920., 3.

⁸²⁶ M. VALENTIĆ, „Ustroj i djelovanje Srijemske...“, n. dj., 52, 53.

⁸²⁷ Philip J. Cohen, *Tajni rat Srbije, Propaganda i manipuliranje povijesću*, Zagreb, 1997., 107–132.

Jugoslavije, sve se židovske općine 1919. godine ujedinjuju u *Savez jevrejskih veroispovednih opština Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* (kasnije Jugoslavije) čije je sjedište bilo u Beogradu (legaliziran je 1921. od strane *Ministarstva vera*).⁸²⁸

U Kraljevini SHS crkve i vjerske zajednice zadržale su prijeratni pravni položaj jer je regent Aleksandar 6. siječnja 1919. izdao *Proklamaciju* u kojoj je jamčio ravnopravnost svih vjera u Kraljevini. *Privremeni zakon* od 10. svibnja sljedeće godine također je jamčio svim stanovnicima (za svaku religiju) pravo na slobodno i privatno obavljanje obreda. *Vidovdanski ustav* donesen 28. lipnja 1921. napustio je sustav državnih crkava, a vjerske su zajednice dobile status javnih ustanova s posebnim položajem u državi i posebnim privilegijama i ovlastima da u ime države obavljaju neke javno-pravne poslove. *Vidovdanski ustav*, kao i *Oktroirani ustav* proveli su podjelu na usvojene i priznate vjerske zajednice koje su bile zakonski priznate u bilo kojem dijelu koji je ušao u sastav Kraljevine SHS. Jedna od tih priznatih vjerskih zajednica bila je i židovska. Usvojene i priznate vjeroispovijesti imale su jednak status pred zakonom i mogle su svoje obrede javno ispo- vijedati. Unutarnje poslove samostalno su uređivale, a zakladama i fondovima upravljale su u granicama zakona. U jeku vrhunca šestosiječanjske diktature u prosincu 1929. na prijedlog ministra pravde objavljen je *Zakon o verskoj zajednici Jevreja* (1929.), kojim je potvrđeno da su Židovi u Kraljevini Jugoslaviji organizirani po vjeroispovjednim općinama, koje su bile ujedinjene u *Savez jevrejskih veroispovednih opština*, izuzev ortodoksnih općina koje su dio *Udruženja ortodoksnih jevrejskih veroispovednih opština*. *Savez* i općine bile su samostalna tijela i imale su autonomnu upravu u svojim vjersko-upravnim, kulturnim i dobrotvornim ustanovama. Vodstvo i organizacija židovskih vjerskih zajednica bila je u rukama običnog nesvećeničkog elementa, a Zakonom se utvrdio i način financiranja općina (iz prihoda njihove imovine, iz vjerskih taksi i prinosa, iz priloga i poklona, kao i iz prihoda zadužbina i fondova, članarinom iz državnog proračuna). Duhovni poglavar židovske vjerske zajednice u Jugoslaviji bio je vrhovni rabin sa sjedištem u Beogradu, a najviši forum u židovskim vjerskim stvarima jesu Rabinski sinodi od kojih je jedan sastavljen od tri člana i dva zamjenika, izabranih između rabina i ortodoksnog vjerskog pravca, a drugi od pet članova i tri zamjenika izabranih među ostalim rabinima. Njih bira skupština rabina jednog i drugog vjerskog pravca. Tim su Zakonom židovski krugovi bili veoma zadovoljni.⁸²⁹

⁸²⁸ Lj. DOBROVŠAK, „Povijest nacionalnih i vjerskih zajednica u Hrvatskoj...“, 43–46; Ivo GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.*, 111–113; *Spomenica Saveza Jevrejskih Opština Jugoslavije, 1919. – 1969.*, Beograd, 1969., 28–31. Ubrzo po ulasku u novu državu, u srpnju 1919. prvo je Osijeku osnovan *Savez jevrejskih (izraelitičkih) vjeroispovjednih općina SJVO*. Iako su se oko njegova osnivanja pojavile razmirice između zagrebačke i beogradske strane (pitanje sjedišta Zagreb ili Beograd, pitanje imena: Izraeličanin, Židov ili Jevrejin, priznavanje židovske zajednice kao narodnosti) SJVO je osnovan, a za prvog predsjednika izabran je Hugo Spitzer koji je vodio *Savez* sve do 1933., kada predsjednik postaje Frederich Pops iz Beograda. Sjedište SJVO-a bio je Beograd i može se reći da su u organizaciji *Saveza* veliki utjecaj imali beogradski Židovi, za razliku od *Saveza cionista Jugoslavije* gdje su prednjačili hrvatski Židovi.

⁸²⁹ Dragan NOVAKOVIĆ, „Položaj crkava i vjerskih zajednica i ostvarivanje vjerskih sloboda u Ustavima Srbije“, *Društvena istraživanja*, god. 20, (2011.), br. 2, Zagreb, 2011., 517–539; Zoran JANJETOVIĆ, *Deca careva, pastorčad kraljeva, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918. – 1941.*, Beograd, 2005., 142–143, 346; Ivo GOLDSTEIN, „Židovi u međuratnoj Jugoslaviji – problem ravnopravnosti i jednakovrijednosti“, *Dijalozi povjesničara*, 2, Zagreb, 465–482.

Palača Landesmann (Gradski muzej Vukovar)

sebe u Vojvodini) ili hrvatskim jezikom. Istodobno su svi oni njegovali svoju kulturu, međutim bosanski i srbijanski Židovi živjeli su relativno izolirano, dok su se hrvatski i vojvođanski vrlo brzo nakon doseljavanja jezično, kulturno i društveno asimilirali u novu sredinu.⁸³⁰ Usto, Židovima su se branila diplomatska zvanja. Oni su i nadalje bili manjina unutar Hrvatske i Kraljevine Jugoslavije.⁸³¹

U međuratnom razdoblju obavljena su dva popisa stanovništva – 1921. i 1931. – po materinskom jeziku koji je projiciran na nacionalnu pripadnost i po vjerskoj pripadnosti. Nijedan ni drugi popis ne pružaju nam točne podatke o nacionalnom sastavu stanovništva, pa prema tome ni o broju pripadnika nacionalnih manjina, iako je popis iz 1931. po materinskom jeziku nešto pouzdaniji od prethodnoga. Ovdje treba naglasiti da se iskazivanje materinskog jezika nije podudaralo i s vjerskom pripadnošću. Tako primjerice, oni koji su se izjašnjavali da im je materinski njemački jezik, nisu uvijek

Unatoč zakonodavstvu, u prvim godinama postojanja Kraljevine SHS državna vlast imala je dvostruke kriterije, prema srbijanskim Židovima u odnosu na hrvatske. Prvi su stekli lojalnost boreći se hrabro u Prvom svjetskom ratu u srpskoj vojsci, dok su se drugi protiv prvih borili na austrougarskoj strani, strani koja je izgubila rat. Bosanski Sefardi sa svojom 400 godina dugom poviješću na ovim teritorijima smatrali su se čvrsto ukorijenjenim, domaćim autohtonim elementom koji je zbog toga imao posebna prava i smatrao se duboko povezan s bosanskom ili srpskom domovinom. Sve to nije vrijedilo za aškenaske Židove (hrvatske, vojvođanske i dr.), osobito za one koji su bili rođeni izvan novih jugoslavenskih prostora. I jezično su se razlikovali. Srbijanski Židovi bili su „naši“, govorili su srpskim jezikom, dočim su Aškenazi govorili njemačkim, mađarskim (po-

⁸³⁰ I. GOLDSTEIN, „Židovi u međuratnoj Jugoslaviji...“, 465–482; I. GOLDSTEIN, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.*, 61–62.

⁸³¹ A. FELDMAN, „Židovi u Kraljevini Jugoslaviji...“, 447–463; I. GOLDSTEIN, „Židovi u međuratnoj Jugoslaviji...“, 465–482; I. BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, 361–362.

bili Nijemci, nego pripadnici drugih nacionalnih manjina (Austrijanci i Židovi). To vrijedi i za druge jezične skupine.⁸³²

Trgovina Frank u Ulici Petra kralja oko 1920. (Gradski muzej Vukovar)

Prema prvom popisu koji je proveden za 1921. godinu u Hrvatskoj je živjelo 20 562 Židova, a popis iz 1931. bilježi neznatno povećanje – 21 505 Židova – od kojih 6 885 živjelo u Slavoniji i Srijemu. Broj Židova smanjio se u gotovo svim općinama, a u nekim mjestima potpuno nestaju. Broj im se smanjuje ne samo u seoskim naseljima, već u gradovima i trgovištima. Uglavnom migriraju dalje, unutar Hrvatske u gradove s bržim ekonomskim razvojem (osobito u Zagreb) ili se iseljavaju u europske zemlje te u SAD. Međutim, 30-ih godina 20. stoljeća dolazi do povećanja broja, jer Kraljevina Jugoslavija postaje tranzitno područje kojim Židovi iz nacističke Njemačke, Austrije i iz drugih zemalja Srednje i Istočne Europe bježe pred nacističkim terorom.⁸³³ Neki od njih uspjeli će se prebaciti u SAD, no neke će zadesiti izbijanje rata 1941. i stvaranje Nezavisne Države Hrvatske (dalje NDH). Zbog toga je teško utvrditi točan broj Židova u Hrvatskoj prije stvaranja NDH. Prema *Jevrejskom narodnom kalendaru* za razdoblje 1938./39. broj Židova u Srijemu bio je oko 2200, odnosno po općinama to je bilo ovako: Ruma 246, Srijemska Mitrovica 138, Vinkovci 618, Vukovar 289, u Zemunu je Aškenaza bilo 490, a Sefarda 95, u Erdeviku 37 i u Iloku 310.⁸³⁴

⁸³² M. SOBOLEVSKI, „Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji...“, 401.

⁸³³ Jozo TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945., okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010., 648–649.

⁸³⁴ Mladenko KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007., 25.

Tablica 7. Broj Židova u kotarima u Slavoniji i Srijemu u popisima 1921. i 1931. godine

Kotar / grad	1921. kotar	1921. grad	1931. kotar	1931. grad
Erdevik (kotar Ilok)	kotar Ilok	24	kotar Ilok	27
Ilok	306	206	397	292
Šid	-	60	-	59
Vinkovci	77	748	85	647
Virovitica	132	278	109	233
Vukovar	30	456	30	306

Izvor: Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj, židovske zajednice*, I, Zagreb, 2004., 89–99; Melita Švob, *Židovska populacija u Hrvatskoj i Zagrebu*, Zagreb, 2010., 40–45; Interna publikacija „Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i materinjem jeziku, popis 31. 3. 1931.„ serija II, sveska 3. iz 1945.

Upravnim preustrojem Kraljevine Jugoslavije Srijem je podijeljen između Drinske i Dunavske banovine, a 1931. većim je dijelom ušao u sastav Dunavske banovine. Dio židovskih zajednica u istočnom dijelu Srijema (Ilok, Šid, Zemun, Mitrovica...) potpada pod Srbiju (odnosno Dunavsku banovinu). Sve te promjene ponovno su izazvale migracije stanovništva; odlaze Nijemci, mađarski Židovi, Slovaci, Česi i Mađari, a posebno oni koji su radili u administraciji i željeznici. Preseljavaju se Hrvati, a doseljavaju Srbi, Crnogorci...

Vukovar tridesetih godina (Gradski muzej Vukovar)

Unatoč tome, možemo reći da su 20. i 30. godine 20. stoljeća u Kraljevini Jugoslaviji za Židove bile razdoblje društveno-gospodarskog napretka, bez obzira na nekoliko slučajeva antisemitske djelatnosti. Te prve antisemitske mjere bile su kratkog trajanja i

donesene su neposredno po završetku Prvoga svjetskoga rata. Naime, neki su Židovi smatrani saveznicima neprijatelja jer su dolazili iz bivših neprijateljskih zemalja (Austrije, Mađarske, Njemačke).

Iako su se hrvatski Židovi ponadali da će im se položaj u novostvorenoj državi poboljšati, odnosno da će postati „jednakovrijedni“⁸³⁵ vrlo brzo su se razočarali. Iako dio srpskih povjesničara smatra da je novostvorena jugoslavenska kraljevina omogućila punu ravnopravnost i prosperitet židovske zajednice u gotovo cijelom međuratnom periodu, to nije u stvarnosti tako i bilo.⁸³⁶ Židovi su u Hrvatskoj već stekli punu ravnopravnost, problem se više kretao oko pitanja jednakovrijednosti, pojma koji je afirmirala Mirjana Gross. On se odnosi na vrijeme u kojem je pravna ravnopravnost već postignuta, ali potpuna ravnopravnost, u smislu da se Židovi, njihova vjera, kultura i drugo smatraju jednakovrijednima hrvatskom ili srpskom, katoličkom ili pravoslavnom puku i njihovim obilježjima, teško je dostižna i danas.⁸³⁷

Kip kralja Aleksandra u Vukovaru oko 1937. godine (Gradski muzej Vukovar)

Do 30-ih godina 20. stoljeća u Kraljevini Jugoslaviji nije bilo antisemitizma u značajnijoj mjeri. S razvojem nacističke ideologije nakon 1935. i na bivši jugoslavenski prostor uvukao se pomalo antisemitizam te su učestali protužidovskih napadi u tadašnjem jugoslavenskom tisku i kod pojedinaca. Prvi zakon, odnosno odredba usmjerena protiv Židova donesena je još u Kraljevini Jugoslaviji 1940. i određivala je kvotu židovske omladine u srednjim školama i višim obrazovnim ustanovama. Istodobno je Židovima zabranjeno sudjelovanje u trgovini hranom. Na kraju je i putem tajnih naredbi, Židovima

⁸³⁵ Mirjana GROSS, „Ravnopravnost bez jednakovrijednosti, Prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku XX. stoljeća“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 106–126.

⁸³⁶ Dragoslav JANKOVIĆ, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967, 274–275.

⁸³⁷ I. GOLDSTEIN, „Židovi u međuratnoj Jugoslaviji...“, 465–482.

zabranjeno služenje u zračnim snagama, a židovskim časnicima u drugim granama oružanih snaga otežano je polaganje ispita potrebnih za napredovanje.⁸³⁸

Vukovar u međuratnom razdoblju

Poslijeratne posljedice

I u međuratnom razdoblju većina poduzeća u Vukovaru nastavila je s radom. Osnovana su i neka nova poduzeća, ali bilo je i onih koja su propala. Trgovište Vukovar je do 1918. najveće trgovačko, prometno i obrtničko središte istočne Slavonije i zapadnog Srijema. Od 1919. dobiva status grada, ali ulaskom u novu državu gubi svoje dotadašnje gospodarsko značenje i počinje sve više nazadovati. Vukovarska luka na Dunavu stagnira jer je uprava prebačena u Beograd pa je tako izgubio svoje prijeratno značenje. Skladišta nekoć puna žita sada su bila prazna, što je dijelom bila i posljedica agrarne reforme i lošeg obrađivanja zemlje tijekom poslijeratnih godina. Likvidirano je dioničko društvo za trgovinu i promet, čiji su vlasnici bili Židovi Otto Landesmann,⁸³⁹ Aleksander Rose i Max Löwy.⁸⁴⁰ Izvozom žitarica koji je u međuratnom razdoblju počeo stagnirati bavili su se: Samuel Obersohn⁸⁴¹ (naslijedio tvrtku od oca Bernharda), i nadalje Otto Landesmann, Josip Wertheimer, Hinko Baum⁸⁴² (naslijedio ga je sin Hugo Baum),⁸⁴³ te Jakob Pfefferman i Hinko Hirt (koji je imao svoju centralu u Beču).⁸⁴⁴ Izvozom žita bavila se i Lotika Dajč/Deutsch.⁸⁴⁵

Jakoba Pfeffermanna u poslu su naslijedili sin Izidor i unuk Ervin. Zahvaljujući trgovini žitom za vrijeme Prvog svjetskog rata obitelj Pfefferman postala je jedna od

⁸³⁸ Philip J. Cohen, *Tajni rat Srbije, Propaganda i manipuliranje poviješću*, Zagreb, 1997., 117; J. TOMA-SEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945.*, 647–649.

⁸³⁹ Zlatko KARAČ, „Palača Landesmann u Vukovaru, Konzervatorske bilješke uz nedavnu obnovu“, *Vukovarski zbornik*, 5, Vukovar, 2010., 177–183. Otto Landesman (1872. – 1942.), sin imućnog židovskog trgovca žitom Josipa Landesmanna. Nakon očeve smrti preuzeo je veletrgovinu žitom.

⁸⁴⁰ Mira KOLAR, „Vukovarsko područje poslije Prvoga svjetskoga rata“, 79.

⁸⁴¹ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1496> (pristupljeno 23. 2. 2017.) Samuel Obersohn (Vukovar, 12. 6. 1875. – Vukovar, 1. 11. 1933.), trgovac.

⁸⁴² V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 25. Hinko Baum, trgovac žitarica. Imao je kći Helenu i četiri sina: Hugu, Simona, Roberta i Viliku/Vilija. Helena se udala u Budimpešti i vjerojatno je preživjela rat. Sinovi su ubijeni, osim Vilika. Hugo je preuzeo očevu poduzeće. Simon je imao dva sina: Heiniku i Franju Josipa (zvan Moše). Obojica su ubijeni u Jasenovcu. Heini je bio jedan od tajnika židovske općine. Robert je živio u Negoslavicima gdje je imao tvrtku „Baum i sinovi“ sa žitaricama. Odveden u Jasenovac. Vilika je bio liječnik i bio je u partizanima.

⁸⁴³ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 25. Hugo Baum (Vukovar, 31. 1. 1884. – Jasenovac, 1942.). Bio je domobran u Prvom svjetskom ratu. Imao je sina Karla koji je bio oženjen s kćeri Lava Mirskog. Obitelj se sklonila na salaš u Sotin i od tamo su ih ustaše odvele.

⁸⁴⁴ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 26; V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 132.

⁸⁴⁵ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 26.

Trgovine Frank i trgovina S. F. Klein oko 1930. (Gradski muzej Vukovar)

najbogatijih u gradu. Izidor je preuzeo poslove svojega oca te je zajedno sa sinom Ervinom bio i vlasnik tvornice leda te veletrgovine žitom. Bogatstvo im je omogućavalo da sudjeluju u dizanju reprezentativnih stambenih objekata (1923.) te financiraju gradnju Ciduk-hadin kuće na groblju. Tridesetih godina 20. stoljeća tvrtku preuzima Ervin Pfefferman (1892. – 1932.) u vrijeme kada tvrtka počinje stagnirati i dolazi pod stečaj 1931. godine. Da namakne novac i ishodi potraživanja od dužnika Ervin odlazi u Beograd. Ne uspjevši u tome, počinio je samoubojstvo u noći s 28. na 29. srpnja 1932. godine u četrdesetogodini života u hotelu „Srpski kralj“. Ne mogavši podnijeti bol zbog sinova samoubojstva, ubrzo je, nakon samo dva tjedna, umro i njegov otac Izidor (1856. – 1932.).⁸⁴⁶ Time se ugasila tvrtka.⁸⁴⁷ Tih godina pod stečaj će doći i neka druga vukovarska poduzeća židovskih obitelji kao što su Gottfried Eder i sin, Leopold/Lavoslav Hirth⁸⁴⁸ i dr.⁸⁴⁹ Dioničari *Prve hrvatske dioničke štedionice* i dalje su bili ugledni obrtnici i industrijalci: Sigmund Frank i Aleksandar Rose. I nadalje jedan od značajnijih trgovaca bio je Sigmund Frank koji je 1924. bio i predsjednik *Udruženja trgovaca i industrijalaca – Podružnica Vukovar*, a uz njega se pojavljuju Lavoslav Hirth, Bernard Braun, Vilim Engel

⁸⁴⁶ *Židov*, br. 34, 26. kolovoza 1932., Izidor/Izidor Pfefferman (Vukovar, 1856. (?) – Vukovar, 13. 8. 1932.), veletrgovac žitom i vlasnik firme Jakob Pfeffermann i sin. Utemeljitelj Vukovarske tvornice leda, član vukovarske židovske općine i to njezina odbora, zastupnik u županiji i zastupnik u poglavarstvu trgovišta Vukovar.

⁸⁴⁷ Dragan DAMJANOVIĆ, „Obitelj Pfeffermann i njihova poslovno-stambena jednatnica“, *Ha-kol*, br. 106, srpanj/kolovoz/rujan 2008., 32–36.

⁸⁴⁸ Mira KOLAR DIMITRIJEVIĆ, „Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine“, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 138–139. Lavoslav Hirth naslijedio je svojeg oca Hinka Hirtha, trgovca žitom u Vukovaru. Obitelj je stekla bogatstvo za vrijeme Prvog svjetskog rata jer su nabavljali hranu za Čehe u Podunavlju, te je njihovo poduzeće 1918. otvorilo u Beču ured za nabavke iz susjednih država. Poduzeće je dobro poslovalo do 1920., kada je Beograd preko svoje centrale preuzeo ulaz svih deviza, te su uslijed toga brojni trgovci propali, pa je i Hirth propao.

⁸⁴⁹ D. DAMJANOVIĆ, „Obitelj Pfeffermann...“, 36.

Gostioničar Mavro Vinkler
(Yad Vashem)

(vlasnik trgovačke kuće) te Mihovil Orthmann.⁸⁵⁰ Sigmunda Franka u poslu nasljeđuje sin Rudolf Frank. U zgradi „Grand hotela“ trgovine su imale židovske obitelji Stein i Klein. Trgovinu manufakturne robe imali su Milan Stein, Julio Rosenberg i Vilim Engl. Veletrgovinu pićem držali su Marko Wachsler/Vaksler i sinovi. Trgovac kudjeljom bio je Aleksandar Adam. Salamon Albahari bio je staretinar. Trgovine su imali: Salamon Fischof, Abraham Alfred Eškenazi, Josip E. Freund, Armin Goldstein, Leo Gottlieb, Reginald Gottlieb, Aleksandar Rosenfeld, Vilko Schlossberger i dr. Remenar je bio Antun Moric, a kožar Lavoslav Kaiser (trgovinu je imao preko puta „Grand hotela“). Fotografsku radnju imali su Josip Weisz i Milan Drechsler (Foto rekord). Pecara šljivovice, trgovina mješovite robe i veletrgovina vina bila je u vlasništvu Eduard Biera i sinova (osnovana 1868.), Ljudevit Pollak imao je trgovinu konfekcijskih odijela. Konfekcijske radnje imali su Lavoslav Hirth i Vilim Engel.⁸⁵¹ Galanterijsku trgovinu imao je Otto Guttmann (jedno vrijeme bila je u Ulici kralja Petra 24. (prije Glavna ulica), da bi ju 1926. preselio u vlastitu kuću koja se nalazila u Zmajevoj ulici br. 5).⁸⁵² Mesar je bio Aladar Boroš. Ugostitelji su bili: Gjuro Fischer i Mavro Winkler, Heimbürger i Heršberger. Industrijalac je bio Armin Goldstein koji je 1930. postao predsjednik udruženja

Trgovina Arnolda Biera (Gradski muzej Vukovar)

⁸⁵⁰ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 153–156.

⁸⁵¹ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 133–180.

⁸⁵² *Srijemski list*, br. 1, 30. siječnja 1926.

Trgovina Otta Gutmanna (Gradski muzej Vukovar)

Tiskara Lavoslava Freunda (Gradski muzej Vukovar)

trgovaca i industrijalaca. Blagajnik je bio Nathan Kohn.⁸⁵³ Tvornicu leda uz Pfeffermanonove imao je i Otto Landesmann. Velika Pilana Steiner i tvrtka Mirka Steinera, utemeljena 1898. godine nastavila je raditi i nakon Prvog svjetskog rata. Bavila se piljenjem meke oblovine i zapošljavala je 16 radnika. Vlasnik je bio jedan najuglednijih trgovaca u gradu Aleksa Steiner. Podružnicu tvornice kemijskih proizvoda „Globus“ vodio je Goldstein.⁸⁵⁴ Krojač je bio Bresslauer, fotografi su bili Drechsler, David Hecht, a apotekar Leo Singer. Tiskara i knjižara Leopolda/Lavoslava Freunda, osnovana 1896., nastavila je raditi u cijelom međuratnom razdoblju.⁸⁵⁵ Julije Adut imao je u početku mali dućan, a kasnije

⁸⁵³ V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 162.

⁸⁵⁴ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 23. Aleksa/Aleksandar Steiner (15. 10. 1889. Vukovar – Jasenovac (?) 1942.), trgovac, jedno vrijeme predsjednik cionističke organizacije u Vukovaru, trgovac drvom, vlasnik pilana i šuma. Dobio je visoka odlikovanja iz Prvog svjetskog rata. Završio je u Jasenovcu.

⁸⁵⁵ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 26.

Cigлана Offner (Gradski muzej Vukovar)

i kino.⁸⁵⁶ I dalje su bili aktivni u podružnici Udruženja trgovaca i industrijalaca, pa je 1930. predsjednik podružnice postao Armin Goldstein.⁸⁵⁷

Izvozni artikl „broj jedan“ za Vukovar i Ilok ostalo je vino: pa je tako Ignjat Stern proizvodio po dva vagona. Budući da se u to vrijeme dosta gradilo, svako mjesto imalo je svoju ciglanu. Ciglanu su držali Sigmund Frank i Mavro Offner. Pecare i veletrgovine pićem držali su Eduard Bier i sinovi te Emanuel Wachslar i sinovi.⁸⁵⁸ Pekarju kod Bećarskog križa imao je Adi Herzog, a pekarju su imali i Izidor i Malvina Stern.⁸⁵⁹

Brojni su intelektualci bili među Židovima: liječnik dr. Vilim Rosenberg, dr. Mavro Stern, dr. Josip Herzl,⁸⁶⁰ stomatolog dr. Rudolf Bienenfeld,⁸⁶¹ dr.

Albert Štangl/Stengl, dr. Lili Bem (ona je bila iz Srijemske Mitrovice), dr. Artur Bader, dr. Leo Šen/Schön (ordinaciju otvorio 1930.),⁸⁶² dr. Vilko Baum,⁸⁶³ dr. Enest Grün,⁸⁶⁴

⁸⁵⁶ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 27.; V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 173–180.

⁸⁵⁷ *Sremske novine*, br. 40, 3. oktobra 1930.

⁸⁵⁸ M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, F. POTREBICA, „Na slavonsko-srijemskom razmeđu 1918. – 1945. godine...“, 250; V. HORVAT, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, 173–180.

⁸⁵⁹ V. KOVAČ, *Židovi Vukovara*, 25.

⁸⁶⁰ HR-HDA-1076, Prijava imetka Židova – Ponova, kutije 618 i 619; L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 325–330. Josip Herzl (Zemun, 25. 1. 1895. – 1941.), liječnik. Između dva svjetska rata radio u Vukovaru u privatnoj praksi. Medicinu završio u Pragu gdje je upoznao svoju buduću suprugu također liječnicu dr. Libušu rođenu Maronovu. Imali su dvije kćeri: Drahomiru (Vukovar, 27. 7. 1927. – ?) i Zdenku (Vukovar, 12. 2. 1929. – ?). Godine 1940. napisao zbirku pripovjedaka „Goli život“. Društveno aktivan. Bio je član – osnivač Kluba liječnika u Vukovaru te član uprave Jugoslavensko-čehoslovačke lige. Kao članu te lige, ona mu je objavila brošuru: T. G. Masaryk, *Jedan život za pravdu i istinu*, 1937. u Vukovaru. Bio je predsjednik Cionističkog društva Vukovar 1930. i aktivni član židovske općine u Vukovaru.

⁸⁶¹ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=2014> (pristupljeno 23. 2. 2017.) Rudolf Bienenfeld (Našice, 28. 9. 1907. – ?), stomatolog. Sin Šimuna trgovca u Virovitici. Na medicinski fakultet upisao se u Zagrebu 1926., gdje je diplomirao 1931./32. Specijalizirao je stomatologiju i djelovao je kao zubar u Vukovaru. Bio je oženjen Olgom rođ. Rechnitzer (Karlovac, 18. 8. 1908. – ?) i imao je kćeri Ružu (Vukovar, 20. II. 1935. – ?) i Slavicu (Vukovar, 18. 3. 1938. – ?). Pokrstio se. Za vrijeme NDH bio je mobiliziran u Hrvatsko domobranstvo kao liječnik u Sanskom mostu. U listopadu 1943. pristupio je partizanima. Kraj rata dočekao je kao upravitelj kirurške poljske bolnice 2. armije. Obitelj je preživjela Holokaust. Daljnja sudbina nepoznata.

⁸⁶² Leo Schön/Šen (Osijek, 26. 6. 1900. – logor Jasenovac, 1942), liječnik. Studij medicine završio u Beču 1928., a potom bio liječnik od 1930. u Vukovaru, gdje je imao privatnu praksu. Ordinaciju je imao u Dušanovoj ulici 6, u kući Cvetka Bingulca. Uhićen je 18. XII. 1941. i deportiran u logor Jasenovac, gdje je stradao. <http://zidovski.lzmk.hr/?p=2048> (pristupljeno 23. 2. 2017.).

⁸⁶³ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 25.

odvjetnici dr. Hinko Baum, dr. Daniel Klein,⁸⁶⁵ profesor Oton Diamant⁸⁶⁶ i drugi. Ured odvjetnika Daniela Kleina nalazio se u Jurkovićevoj ulici 22, u Novom Vukovaru, u kući Berte Streim.⁸⁶⁷

Naslovnica knjige „Goli život“ Josipa Herzla
(Gradski muzej Vukovar)

Naslovnica knjige „T. G. Masaryk“, Josip Herzl
(Gradski muzej Vukovar)

⁸⁶⁴ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 326; <http://zidovski.lzmk.hr/?p=105> (pristupljeno 23. 2. 2017.). Ernest Grün/Grin (Slavonska Požega, 22. 8. 1899. – Sarajevo, 5. 3. 1976.). Od 1931. do 1934.

⁸⁶⁵ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 315–325; HR-HDA-1076. Prijava imetka Židova – Ponova, kutija 618, kutija 619/1076. „Odvjetnička komora u Zagrebu“, *Bilten*, 12, rujna 1989., 5. Daniel Klein (Vukovar, 22. 8. 1879. – jesen 1942.) rođen je u obitelji uglednog vukovarskog trgovca Samuela Kleina i majke Pauline rođ. Schenk. Nakon završetka studija prava u Zagrebu 1904. vraća se u rodni grad gdje je otvorio odvjetnički ured. Od 1912. sudjeluje u osnivanju Veslačkog kluba Vukovar. Osim sportskih klubova, D. Klein podupirao je i rad kulturnih i društvenih institucija. Tako je 1920. s dr. Vjekoslavom Rotkvićem potpisan kao vlasnik Hrvatske dioničke tiskare. Godine 1921. izabran je u upravu Društva hrvatski dom. Godine 1933. izabran je za tajnika novoosnovanog Kluba advokata u Vukovaru. Bio je i aktivan član židovske općine u Vukovaru. Na gradskim izborima 1920. sudjelovao je na listi Židovske narodne stranke. Bio je oženjen Leonom Lili rođenom Prezlmyer. S njom se zaručio 1912. Imao je sina Pavla koji je umro prirodnom smrću 13. svibnja 1942. u vukovarskoj bolnici. Imao je kći Elizabetu/Ziu. Dana 30. lipnja 1942. izbrisan je iz imenika Odvjetničke komore u Zagrebu.

⁸⁶⁶ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 330–336. Otto Diamant (Vukovar, 31. 8. 1896. – logor 1941. ili 1942.), sin vukovarskog rabina Julija Diamanta. Profesor na vukovarskoj gimnaziji od 1921. do 1925. Predavao je povijest. Aktivni član židovske općine u Vukovaru. Bio je član Francuskog kluba.

⁸⁶⁷ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 316.

Svakidašnji život

U međuratnom razdoblju došlo je do promjene u demografskoj strukturi Vukovara, jer je agrarnom reformom omogućeno naseljavanje dobrovoljaca i kolonita većinom srpske nacionalnosti. Vukovar je završetak rata dočekao s očuvanim privrednim potencijalima, ali skromnim. Slijedila je stagnacija, obrtništvo je počelo propadati i novčani zavodi su slabili. Poticaj razvoju grada i industrije dala je novoosnovana tvornica kožarske i gumarske industrije „Bata“ i tekstilne industrije „Müller“. Kada je 23. studenoga 1919. Vukovar proglašen gradom, ukinute su županije, pa je Vukovar izgubio upravne, sudske i druge urede. Političke prilike u gradu bile su nesređene i napete. Na izborima 1920. socijaldemokrati (komunisti) dobivaju većinu, ali im vlasti ne dopuštaju da preuzmu upravu. Hrvati se 1921. ujedinjuju u Hrvatski blok, te 1922. pobjeđuju na izborima. Godine 1923. i 1925. na izborima pobjeđuje Radićeva lista. Vlasti postavljaju komesare, koji upravljaju gradom. Gradonačelnici su: Mirko Sterl (1921. – 1924.), Đuro Szentgyörgy (izabran, ali nije preuzeo vlast) te Jaroslav Schel (1926. – 1931.). Godine 1929. Vukovar ulazi u Dravsku banovinu. Od 1929. do 1939. četiri su puta održani izbori, lista Vladimira Mačeka 1936. dobiva većinu, i narednih godina u gradu pobjeđuje hrvatska opcija. Gradonačelnici su: Vjekoslav Gretschl (1933. – 1939.) i Đuro Szentgyörgy (1940. – 1941.).⁸⁶⁸

Iako se vlast u novoj državi i gradu mijenjala, nije se utoliko promijenio način života vukovarskih Židova. Općina je nastavila i dalje s radom, održavala je svoje sjednice i birala nove članove odbora. Općine su bile i mjesta okupljanja u kojima su se organizirale različite djelatnosti i prikupljao novac za različite akcije. Vukovarska židovska općina bila je cionistička pa joj je i djelatnost bila usmjerena na širenje cionističke ideje.

U grad su dolazile neke nove obitelji, a potomci vukovarskih Židova preseljavali su se, neki su odlazili na studije u Zagreb, Budimpeštu i Beč, drugi su, posebice kćeri vukovarskih Židova odlazile sa svojim supruzima putem njihovih službi. Još uvijek su se uglednije vukovarske židovske obitelji međusobno povezivale poslovno i bračnim vezama, no ima i mješovitih brakova. Od početka 1919. vraća se društveni život u grad, dolazi do obnove starih društava i do osnivanja novih. Društveni život u Vukovaru u međuratnom razdoblju bio je vrlo buran i utjecao je na vrlo dinamične odnose u gradu. Od židovskih društava u to vrijeme djeluje *Izraelsko gospojinsko dobrotvorno društvo* osnovano u prošlom stoljeću, pogrebno društvo *Hevra Kadiša*, te se osnivaju neka nova kao što su *židovsko omladinsko društvo*, podružnica *WIZO-a*, *Cionističko udruženje*. Vukovarski su Židovi kao i u prethodnom razdoblju članovi i raznih sportskih, kulturnih vukovarskih društava: *Društva Ressource* (Obersohn), *Dobrovoljnog vatrogasnog društva*, *Crvenog križa* (Rosa Obersohn i dr.), *Sekcije proti prosjačenju Doma milosrđa* (Hugo Baum), *Skloništa siročadi u Vukovaru* (Julije Diamant), *Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva „Dunav“* (Josip Wertheimer, na čelu orkestra), *Društva Hrvatski dom* (Daniel Klein, Hinko Steiner – bio u nadzornom odboru), *Društva hrvatska žena* (Terezija Spitzer), *Matice hrvatske* (dr. Albert Gottlieb), *Kluba akademičara vukovarskih Hrvata* (Ernest Diamant), *Vukovarskog akademskog kluba* (tajnik Hinko Baum), *Francuskog kluba / Cercle francais* (Oton Diamant), *Rotary kluba* (dr. Žiga Goldschmidt, Armin Goldstein,

⁸⁶⁸ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 59.

Franjo Pfeiffer, dr. Ervin Obersohn, Hinko Steiner), *Kluba liječnika* (Josip Herzl, Ernest Grün), *Hrvatskog sokola* (Heda Singer) i brojnih drugih.⁸⁶⁹

Fotografija proslave 50-godišnjice braka dr. Alberta Gottlieba, ljeta 1926-te godine, u vrtu /dvorištu njegove kuće u Vukovaru.

U srednjem redu, s lijeva na desno:

Samika Obersohn, zet Alberta Gottlieba;
 Rosa Obersohn rođ. Gottlieb, kćerka Alberta Gottlieba;
 Dr. Albert Gošić
 Franciska Gottlieb rođ. Borovitz, supruga Alberta;
 Primarius dr. Antun Gottlieb, najstariji sin Alberta
 Anka Gottlieb rođ. Pl. Pisačić, supruga Antuna

U gornjem redu stoje, s lijeva na desno:

Reginald Gottlieb, najmlađi sin Alberta
 Bösi Gottlieb rođ. Herzeg, supruga Reginalda
 Ženka (Eugenija) Gottlieb, supruga Leonova
 Leo Gottlieb, treći sin Alberta
 Micika Gottlieb, supruga Juliusa, drugog sina Alberta
 Julius Gottlieb, sudac na Stolu Sedmorice, drugi sin Alberta
 Beba Štraus, nećakinja Franciske Gottlieb
 Joži Štraus, suprug Bebe, veterinar u Vukovaru.

Donji red, s lijeva na desno:

Anika Štraus, kćerka nećakinje Franciske Gottlieb
 Dr. Djuro Oberson, sin Rose rođ. Gottlieb
 Dr. Renka Fonno rođ. Obersohn, kćerka Rose rođ. Gottlieb
 Lacika Fonno, suprug Renke
 Natalija Gottlieb, kćerka Prim. Dr. Antuna Gottlieba (4 godine stara)
 Lilička Štraus, kćerka nećakinje Franciske Gottlieb
 Dr. Ervin Oranin, pravnik, sin Rose Obersohn rođ. Gottlieb

Fotografija s proslave 50. godišnjice braka dr. Alberta Gottlieba u ljeto 1926.

⁸⁶⁹ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 59–140; Fanika JANKO, „Društvo hrvatska žena“, *Vukovarski zbornik* 1, Vukovar, 2006., 83–97.

Na zajedničkoj slici obitelji Diamant vidi se profesor Oton Diamant

Kao i tijekom prethodne države, i u ovoj su se unutar Općine obilježavali državni blagdani, kraljevi rođendani,⁸⁷⁰ spomen svečanosti⁸⁷¹ i slično.⁸⁷² Ugledniji vukovarski Židovi bili su vrlo angažirani u svakodnevnom životu grada ne samo u društvenim aktivnostima, već su neki bili angažirani i politički te su uglavnom podržavali hrvatske opcije. Kao primjer možemo navesti odvjetnika Daniela Kleina koji je na samom početku političkog života u Kraljevini SHS podupirao hrvatsku opciju, pa je na lokalnim izborima za gradsko zastupstvo, održanim 16. ožujka 1920. izabran u Gradsku skupštinu na listi Hrvatske zajednice, dok je Armin Guttman, činovnik, bio na listi komunista.⁸⁷³ Koliko je bio ugledan, svjedoči i činjenica da je odlukom kraljevog povjerenika za grad Vukovar 16. siječnja 1925. imenovan na počasnu i obvezujuću dužnost člana Izbornog suda za stanove za 1925. godinu.⁸⁷⁴ Na sljedećim ponovljenim izborima u srpnju 1920. godine Daniel Klein više nije na izbornoj listi hrvatskih zajedničara, jer su se u međuvremenu osnovale dvije nove stranke: Židovska narodna stranka i Zemljoradničko-obrtnička. Daniel Klein našao se na izbornoj listi Židovske narodne stranke (bio je nositelj) i kao takav na ponovljenim izborima ušao je u gradsko vijeće.⁸⁷⁵ I na gradskim izborima 1926. Židovi su imali

⁸⁷⁰ „Kraljev rođendan“, *Srijem*, br. 34, 10. srpnja 1920.; br. 35, 14. srpnja 1920. „Proslava rođendana Njeg. Vel. kralja Aleksandra I.“, *Sremske novine*, br. 81., 15. decembra 1931.

⁸⁷¹ „Spomen palim i umrlim borcima“, *Srijem*, br. 9, 14. travnja 1920. U izraelitičkoj bogomolji održana je svečana služba Božja na spomen palim i umrlim borcima...

⁸⁷² „Žalobna sjednica izrael. Bogoštovne općine“ (povodom smrti kralja Petra I.), *Srijem*, br. 37, 27. kolovoza 1921.

⁸⁷³ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, Tri biografije – tri popisa – isti ishod, 317–318.

⁸⁷⁴ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, Tri biografije – tri popisa – isti ishod, 317. Zajedno s tadašnjim predsjednikom Hrvatske zajednice za Srijemsku županiju dr. Vjekoslavom Rotkvićem, bio je vlasnik Hrvatske dioničke tiskare.

⁸⁷⁵ „Kandidacijske liste za gradski izbor u Vukovaru“, *Srijem*, 37, 21. srpnja 1920.; „Rezultati gradskog izbora u Vukovaru“, br. 39, 28. srpnja 1920; „Ostale kandidacijske liste“, *Srijem*, br. 12, 12. ožujka 1921.; Gradski izbori u Vukovaru, *Srijem*, br. 14, 23. ožujka 1921.; L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, Tri biografije – tri popisa – isti ishod: 321; Vukovar, Izbori za gradsko zastupstvo – Židovi dobili jedan mandat, *Židov*, br. 10, 5. marta 1926. Na listi židovskih građana 1920. nalazili su se: odvjetnik dr. Danijel Klein, pekar Adolf Herzog, trgovac Hugo Baum, kr. kotarski veterinar Josip Strauss, trgovac Mavro Offner, Mavro Schön, ličilac Mišo Roth, pekar Hinko Goldstein, trgovac Samuel F. Klein, Herman Lyon, liječnik dr. Aleksander Stangl, Ljudevit Pfeffermann, trgovac Hinko Steiner, trgovac Ljudevit Pollak, bravar Vilim Schnitzler, trgovac Leopold Gross, magistar farmacije Adolf Hecht, trgovac Herman Stein, činovnik Alfred Herzl, trgovac Lavoslav I. Hirth, trgovac Mavro Mesner, otpremnik Samuel Singer, fotograf Josip Weisz, trgovac Edmund Bier. Na izborima 1921. na listi nema više Mavra Schöna, Ljudevita Pfeffermanna, ni Hermana Lyona, ali uvršteni su trgovac Maks Bier i trgovac Josip Wertheimer.

svoju stranku te su osvojili jedan mandat.⁸⁷⁶ Poznate ljevičarke i komunistice u gradu bile su sestre Ketti i Greta Diamant.⁸⁷⁷

Iako u gradu nije bio toliko izražen antisemitizam, bilo je antisemitskih ispada. Vidljiv je u pisanju nekih novina, kao recimo prokomunističkog satiričko-humorističkog tjednika *Trnje* (1920.). U listu se ismijava odvjetnik Daniel Klein, zamjera mu se svojevrsna prevrtljivost u nacionalnim i političkim stavovima. U jednom broju objavljena je i „Vukovarska himna“ u kojoj se nabrajaju ugledne vukovarske židovske obitelji (Landesmann, Obersohn, Pfeffermann, Kohn, Singer, Steiner, Stein, Fischhof, Deutsch, Klein, Bader, Baum, Bier, Ofer, Hirth, Feigenbaum, Kasier, Roth, Goldarbeiter, Tuschak, Frank, Weis, Winkle, Strauss), i kojom se želi sugerirati građanima Vukovara da se u gradu dobro snalaze i osjećaju židovski trgovci, tvorničari, uopće bogataši.⁸⁷⁸

Demografske odlike

Prateći popis stanovništva iz 1921. godine u hrvatskom dijelu Srijema, u kotaru Vukovar živjelo je 30 Židova, i to u Antinu dva, u Čakovcima tri, u Korodu tri, u Markušici osam, u Negoslavcima jedan, u Nuštru jedan i u Opatovcu četiri. U gradu Vukovaru je 456 Židova, odnosno po neslužbenom popisu stanovnika po vjeroispovijesti je 7794 rimokatolika, 1738 pravoslavaca, 453 Židova, 175 protestanata i 73 grkokatolika.⁸⁷⁹

U potonjim godinama smanjivat će se njihov broj najviše zato što je u Vukovaru trgovina bila u rukama Židova i Srba. Nakon 1918. srpska vlast jače će pomagati srpske trgovce, a Vukovar će gospodarski stagnirati pa se mnogi Židovi iseljavaju prema Zagrebu, Beogradu i dalje.⁸⁸⁰

Stoga 10 godina potom službeni popis daje drukčije podatke. Doduše, još uvijek u kotaru Vukovar živi 30 Židova, i to: u Antinu dva, u Boboti u kojoj prije nije zabilježen nijedan Židov, sada je popisano njih sedam, u Čakovcima dva, u Korodu četiri, u Markušici četiri, u Negoslavcima jedan, u Nuštru šest, u Opatovcu dva i u Trpinji se pojavljuju dva Židova, ali u gradu Vukovaru dolazi do smanjenja broja Židova; tada ih je popisano samo 306.⁸⁸¹

Godine 1935. Židovska bogoštovna općina u Vukovaru ima 136 muških i 159 ženskih članova (ukupno 295).⁸⁸² Godine 1937./38. je 289 članova. Općinski predsjednik je Hinko Steiner, a rabin dr. I. Scheer.⁸⁸³ Od 1939. do 1941. u Vukovaru ih je 213.⁸⁸⁴

⁸⁷⁶ „Rezultat gradskih izbora“, *Srijemski list*, br. 11, 27. ožujka 1926.

⁸⁷⁷ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 331–334.

⁸⁷⁸ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 318.

⁸⁷⁹ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 95.

⁸⁸⁰ M. KOLAR, Vukovarsko područje poslije Prvoga svjetskoga..., 81.

⁸⁸¹ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj*, I, 95.

⁸⁸² *Jevrejski narodni kalendar*, 1935.–36., ured. David A. Levi-Dale, Beograd i Aleksandar Klein, Zagreb, I. godište, 1936., 187.

⁸⁸³ *Jevrejski narodni kalendar*, Beograd – Zagreb, 1937. – 1938., br. 5, Sarajevo – Beograd, 159.

⁸⁸⁴ *Jevrejski narodni kalendar*, 1939. – 1940., Sarajevo – Beograd, 1940., 156; *Jevrejski narodni kalendar*, Beograd – Sarajevo, 1940.–41., 187.

Sve do sredine 30-ih godina 20. stoljeća gotovo u svakom mjestu u okolici Vukovara živjela je barem jedna židovska obitelj. Zvali su ih „Dorfjuden“. Tako su npr. u Mikluševcima Krausovi, u Berku Adlerovi, u Čakovcima Pollakovi i Kleinovi, u Ivankovu Weinerovi i Weinbergerovi, a u Tovarniku Frankovi.⁸⁸⁵

U tablici koja slijedi vidljivo je da je sve manje rođenih unutar židovskih vukovarskih obitelji te da židovska vukovarska zajednica bilježi stalan negativni prirast.

Tablica 8: Prema maticama Židovske bogoštovne općine – statistika od 1919. do 1940.

Godina	rođeni	vjenčani	umrli	prirast
1919.	8	11	6	3
1920.	10	9	9	1
1921.	9	6	4	5
1922.	10	5	8	2
1923.	7	5	8	-1
1924.	7	7	10	-3
1925.	3	10	8	-5
1926.	4	3	5	-1
1927.	4	5	7	-3
1928.	4	3	10	-6
1929.	2	2	5	-3
1930.	3	4		
1931.	1	1		
1932.	2			
1933.	1			
1934.	3			
1935.	2			
1936.	4			
1937.	1			
1938.	1			
1939.	1			
1940.	1			

Izvor: HR-HDA-883, Matične knjige Vukovarske židovske općine, M-918, Rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih od 1850. do 1930.; umrlih od 1850. do 1928.

⁸⁸⁵ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 26.

Tablica 9. Broj članova židovskih općina u Slavoniji i Srijemu od 1935. do 1940./1941.

Općine	1935.	1937.	1939.	1940./1941.
Erdevik	21	37	-	-
Ilok	199 Aškenaza 182 ortodoksna	-	160 Aškenaza 150 ortodoksnih	-
S. Mitrovica	134	129	116	100
Orahovica	37	35	-	-
Ruma	198	239	250	249
Valpovo	144	140	140	140
Vinkovci	634	618	579	630
Vukovar	295	289	213	213
Zemun	439 Aškenaza 92 Sefarda	504 Aškenaza 84 Sefarda	352 Aškenaza 96 Sefarda	354 Aškenaza 115 Sefarda

Izvor: *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., Beograd – Zagreb, 1936., 185–188; 1937. – 1938., Beograd – Zagreb, 1938., 157–159.; 1938. – 1939., Beograd – Zagreb, 1939., 149–152. 1939. – 1940., Beograd – Zagreb, 154–157; 1940. – 1941., Beograd – Zagreb, 185–187.

Obilježje vjerskog i društvenog života

Predsjednik Židovske bogoštovne općine je 1919. Sigismund Frank,⁸⁸⁶ potom dr. Aleksandar Štangl, a nakon nje ga je do 1927. predsjednik Hinko Steiner. Jedno vrijeme potpredsjednik je bio dr. Danijel Klein, pročelnik sinagoge Samuel F. Klein, tajnik Alfred Eškenazi. U tom razdoblju prvi kantor bio je Marko S. Rafael, a drugi kantor Izidor Lazar. Nadkantor dvadesetih godina bio je Adolf Schwarz.⁸⁸⁷ Predsjednik *Hevre Kadiše* bio je Sigismund Frank, potpredsjednik Samuel F. Klein, blagajnik Vilim Engl. Tečaj hebrejskog jezika vodio je rabin Diamant. Isto tako rabin je održao šest predavanja o razvitku službe Božje.⁸⁸⁸ Za vrijeme rabina Julijusa Diamanta i predstojnika Hinka Steinerja vukovarska židovska općina je 1925. objavila natječaj u kojem je tražila glazbeno obrazovanog kantora (šoheta), bogoslužitelja za jesenske blagdane i voditelja zbora. Sa službom je trebao nastupiti 1. rujna 1925., a plaća je bila po dogovoru.⁸⁸⁹ Na natječaju je izabran za nadkantora Hinko Libermann i nastupio je u službi 1926. godine.⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ „Vukovar“, *Židov*, br. 1, 2. siječnja 1919.

⁸⁸⁷ „25-godišnji jubilej“, *Srijem*, br. 37, 27. kolovoza 1921.; „Proslava 25-godišnjice službovanja“, *Srijem*, br. 40, 17. rujna 1921., Kako je Adolf Schwarz 1921. slavio 25-godišnjicu službovanja, povodom toga židovska općina u Vukovaru organizirala je svečanu službu.

⁸⁸⁸ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1925. – 1926.*, I. godište, Vršac, 1925., 301.

⁸⁸⁹ „Natječaj“, *Židov*, br. 21, 28. maja 1925.; „Natječaj“, *Židov*, br. 36, 21. augusta 1925.

⁸⁹⁰ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1926. – 1927.*, II. godište, Vršac, 1926., 203.

Obavijest o smrti Sigmunda Franka (Gradski muzej Vukovar)

U ožujku 1927. Židovska bogoštovna općina održala je općinske izbore. Mjesna statistika za prethodno razdoblje pokazuje porast od dva člana te je tako Općina imala 126 ovdašnjih i 10 vanjskih članova poreznika. Budući da je Hinko Steiner odustao od kandidature za predsjednika, birana je nova uprava. Predsjednik Općine od 1927. je dr. Daniel Klein, a potpredsjednik Mavro Offner. Blagajnik je Samuel Obersohn, a staratelj hrama Samuel F. Klein. Izabran je odbor od 16 članova i 6 zamjenika. *Hevru Kadišu* i dalje vodi Sigmund Frank, koji je naglasio da je želja *Hevre* gradnja moderne Ciduk-hadin kuće. U udruženju *Kuratorij za otkup vijenaca* predsjednik je isti kao i predsjednik Općine, te su članovi predsjednici *Hevre Kadiše* i Gospojinskog društva. Rabin Diamant i nadalje održava tečajeve za učenje hebrejskog jezika. Te je godine ponovno održao šest predavanja s glavnom temom „Najvažnije nauke naše vjere“. Općina je imala knjižnicu i čitaonicu.⁸⁹¹ Godine 1928./1929. novi je blagajnik Općine Samuel Obersohn, a u sklopu *Omladinskog udruženja* javlja se novi član predsjedništva Samuel Bader.⁸⁹² U travnju 1928. objavljen je natječaj za izbor kantora⁸⁹³ i izabran je Eugen/Jenő Goldberg (1903. – 1989.)⁸⁹⁴ koji se predstavio zajednici povodom posvećenja Ciduk-hadin kuće.⁸⁹⁵ Ostao je do 1932. godine.

Kantor Eugen Goldberg
(Gradski muzej Vukovar)

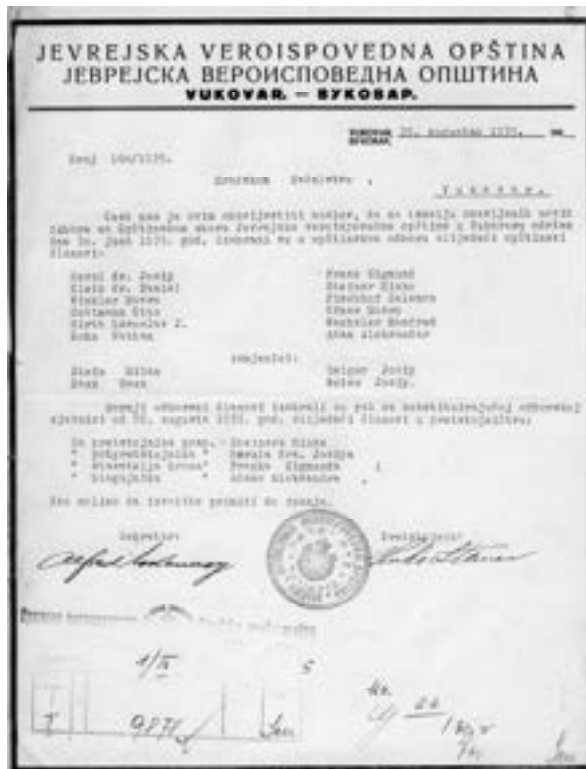
⁸⁹¹ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1927. – 1928.*, Vršac, 1927., 215; Iz bogoštovne općine, Vukovar, *Židov*, br. 18, 6. maja 1927., 5.

⁸⁹² „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1928. – 1929.*, Vršac, 1928., 254.

⁸⁹³ „Natječaj“, *Židov*, br. 19, 11. maja 1928., 3.

⁸⁹⁴ T. JURKIĆ SVIBEN, *Glazbenici židovskog podrijetla 203*;
<http://yiddishmusic.jewniverse.info/goldbergereugene/index.html>

Na skupštini židovske općine 30. lipnja 1935. potvrđen je stari predsjednik Hinko Steiner, potpredsjednik je Josip Herzl, staratelj hrama Sigmund Frank, blagajnik Aleksandar Adam a član Upravnog odbora Daniel Klein.⁸⁹⁶ Hinko Steiner ostao je na mjestu predsjednika Općine sve do početka Drugog svjetskog rata, odnosno do odlaska u logor. Zadnji nadkantor vukovarske židovske Općine bio je Vojislav Mandl.

Potvrda odbora vukovarske židovske općine 1935. (Gradski muzej Vukovar)

<http://scandinavianjewish.blogspot.hr/2015/04/cantor-eugene-goldberger-sons.html> (pristupljeno 13. 3. 2017.). Eugen Goldberger (Glogovce/Slovačka, 1903. – 1989.), rođen u Čehoslovačkoj. Studirao je na konzervatoriju u Beču, gdje je završio i kantorsku školu. Nakon završetka školovanja s obitelji, suprugom Helenom rođ. Berkovic preselio se u Vukovar gdje je prihvatio mjesto kantora. U Vukovaru su mu se rodila dva sina: Emanuel/Milan i Lavoslav/Leo. Godine 1932. odlazi na mjesto glavnog kantora u Troppau/Opava, gdje mu se rađa sin Gustav /Gus, a potom potkraj tridesetih godina odlazi u Dansku, gdje je preuzeo službu glavnog kantora Kopenhagena. Tu mu se rodio sin Erik/Chaim. Preživio Drugi svjetski rat i preselio se u Kanadu gdje je bio kantor u Montrealu. Potom se seli u SAD, gdje je od 1967. do 1969. bio kantor u Los Angelesu, a potom kantor u San Diegu.

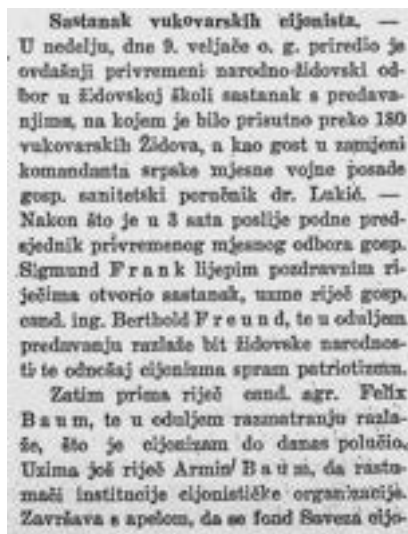
⁸⁹⁵ „Posvećenje Ciduk-hadin kuće“, *Židov*, br. 46, 17. novembra 1928.

⁸⁹⁶ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod“, 317.; GMV, Arhivska građa o Židovima. U općinski odbor izabrani su: dr. Josip Herzl, dr. Daniel Klein, Mavro Winkler, Otto Guttmann, Lavoslav J. Hirth, Nathan Kohn, Sigmund Frank, Hinko Steiner, Salamon Fischhof, Mavro Ofner, Manfred Wachslar, Aleksandar Adam. Njihovi zamjenici su: Milan Stein, Geza Baum, Josip Zeiger i Josip Weiss.

Cionistička općina

Cionistički pokret u Vukovaru nije bio prije Prvog svjetskog rata utjecajan, no situacija se mijenja u međuratnom razdoblju. Tako je iz godine u godinu u Vukovaru bilo sve više pristaša cionističkog pokreta, pa je ubrzo i općina postala cionistička. Društva koja su osnovana u tom razdoblju imala su cionističku orijentaciju i sve priredbe koje su se organizirale bile su u njihovom aranžmanu. Na zabavama cionističkih društava prikupljao se novac za razne cionističke akcije. Čak su i na vjenčanjima sakupljani prilozima u cionističke svrhe.⁸⁹⁷ Kada je početkom jeseni 1920. organiziran Osječki omladinski slet, na njemu su sudjelovali delegati novoosnovanih vukovarskih cionističkih društava *Morije* i *Židovskog omladinskog ferijalnog kluba*.⁸⁹⁸ Vukovarska cionistička omladina 1920. godine pokazala je „veoma uspješan rad“.⁸⁹⁹ U dopisu anonimnog autora iz Vukovara navodi se da je rad Vukovarca vremenom postao tako poznat da i iz udaljenih mjesta dolazi se u Vukovar „da se razgleda i uči“. Dječji odgoj u cionističkom duhu vodila je Keta Diamant, odrasli omladinci radili su unutar ovih sekcija: sekcije za tjelovježbu i laku atletiku, nogometne sekcije i sekcije za tamburanje. Ženske sekcije jesu: za žensku tjelovježbu i za hazenu, a zajedničke sekcije jesu: pjevačka i literarno-historijska. Hebrejski jezik učili su svi bez razlike, a predavao ga je jedan Vinkovčanin koji je dva puta tjedno dolazio u Vukovar da drži tečaj. Imali su vrt u kojem su radili ljeti, a zimi su bili u dvorani škole gdje su čitali cionističke rasprave.⁹⁰⁰

U srpnju 1925. umro je nekadašnji predsjednik općine i cionistički aktivist dr. Aleksandar Stangl, pa je time vukovarska židovska zajednica izgubila jednog od uglednijih članova zajednice.⁹⁰¹ U travnju 1926. mjesna je cionistička organizacija održala skup-

„Sastanak vukovarskih cionista“, *Židov*, br. 10, 20. ožujka 1919.

⁸⁹⁷ „Jacobi akcija“, *Židov*, br. 28, 29., 10. jula 1925. Prigodom vjenčanja Roberta Schwartza i Vere Stangl u Vukovaru, za Geutat Haarec darovali su: Robert Schwartz 100 dinara, Hinko Steiner 50, Daniel Klein 50, Hinko Schwartz 100, Miše Bresslauer 50, Karlo Bier 50, Robert Baum 50, obitelj Obersohn 100. A prigodom vjenčanja Ade Klein i inženjera Gjuka (Đuke) Kohna sabrano je 670 dinara.

⁸⁹⁸ „Učesnici“, *Gideon*, br. 8 i 9, 23. septembra 1920., 133.

⁸⁹⁹ „Iz pokreta“, *Gideon*, br. 10 i 11, 6. oktobra, 1920., 162., „Vukovar jest utjelovljena revolucija. No, ne plašite se! To je revolucija naše krvi, našeg duha. Iz te će se bure i borbe duhova za sigurno iskristalizirati nešto, na što ćemo se moći da ponosimo...“; „Rad u Vukovaru“, *Gideon*, br. 12, 25. oktobra 1920., 181–182.

⁹⁰⁰ „Rad u Vukovaru“, *Gideon*, br. 12, 25. oktobra 1920., 181–182.

⁹⁰¹ „Dr. Aleksandar Stangl“, *Židov*, br. 30, 10. jula 1925. Dr. Aleksandar Stangl, (1871. – 1925.), jedno vrijeme obnašao je čast predsjednika općine, cionista, predsjednik Keren Hajesod-komisije. Imao djecu: Zoltan Stangl i Veru udanu Schwarz.

štinu kojoj je prisustvovao kao izaslanik Radnog odbora Saveza cionista dr. Nikola Tolnauer iz Osijeka – Predsjednik MCO. Tom prigodom cionistički aktivist Karlo Bier pozdravio je sve prisutne, a Tolnauer je održao govor o suvremenom položaju židovstva.⁹⁰²

Naslovnica
Gideona, „Rad u
Vukovaru“,
Gideon, br. 12, 25.
oktobra 1920.

Kako se je Hanuka – svečanost obilježavala u Općini krajem 1925. govori nam prilog iz *Židova*, gdje dopisnik navodi kako je nadrabim J. Diamant palio svjećice, a nakon toga je tamburaški zbor odsvirao splet židovskih pjesama. Bella Weisz recitirala je Bjalikovu⁹⁰³ pjesmu „Hoćeš li da znaš“, djeca su pjevala i plesala na Havu, a nadkantor Hinko Libermann otpjevao je tri Schubertove pjesme. Na kraju svečanosti članovi omladinskog udruženja izveli su igrokaz u jednom činu „Selbstlust“.⁹⁰⁴ Purimska zabava 1926. održavala se u velikoj dvorani „Grand hotela“ te je bila iznimno posjećena. Zabavu su uljepšali prvaci osječke opere Hrvatskog narodnog kazališta, gospođe Majhenić, Trbuhović i Berković. Izvele su dvanaest skladbi iz raznih opera i opereta. Trinaestu sliku izvela je

⁹⁰² „Vukovar“, *Židov*, br. 17, 23. aprila 1926., 5.

⁹⁰³ Hajim Nahman Bialik (Radi, Volinje, Ukrajina 9. 1. 1873. – Beč, 4. 7. 1934.) židovski književnik. Stvarao je na jidišu i novohebrejskom jeziku. Od 1924. živio u Palestini. Pisao je poeziju pod utjecajem narodnih pjesama i židovske mistike. Njegove Pjesme (Širim) objavljene su 1901., 1908. i 1923. godine <http://proleksis.lzmk.hr/12135/> (pristupljeno 22. V. 2017.).

⁹⁰⁴ „Hanuka priredba“, Vukovar, *Židov*, br. 2, 8. januara 1926., 5.

„Hanuka priredba, Vukovar“, *Židov*, br. 2, 8. januara 1926., str. 5

vukovarska plesačka grupa „Miss Arizona“. U toj imitatorskoj grupi uz gospođu Piliš, sudjelovale su plesačice Schäffer, Pfeffermann, Kranz i Bier.⁹⁰⁵ U srpnju 1926. održavala se spomen-slava na Herzla. Vukovarsko židovstvo organiziralo je žalobnu službu te je pri tom dr. Josip Herzl održao i spomen-slovo o Herzlu. U isto vrijeme u Vukovaru je boravio prof. Pazi Goldman, izaslanik Londonske centrale Židovskog narodnog fonda *Keren Hajesoda* (KH).⁹⁰⁶ Održao je tada predavanje o prilikama u Palestini i o potrebama *Keren Hajesoda*, a u ime osječkih cionista prisustvovao je Bertold Žarkover. Za vrijeme predavanja provodila se akcija za *Keren Hajesod* koja je polučila „lijepi rezultat“.⁹⁰⁷ Jedno vrijeme omladinsko društvo prestalo je s radom, ne navodi se razlog, vjerojatno zbog smanjenog članstva, da bi 1928. obnovilo svoj rad i ponovno se uključilo u organiziranje proslava Hanuke.⁹⁰⁸ Početkom 1928. vukovarski cionisti pokušali su u Vukovaru organizirati

⁹⁰⁵ „Vukovar – Purimska zabava – Komunalni izbori“, *Židov*, br. 10, 5. marta 1926., 4; „Purimska zabava“, *Srijemski list*, Vukovar, br. 7, 6. ožujka 1926., 2.

⁹⁰⁶ Keren Hajesod (KH) Organizacija osnovana na cionističkom kongresu 1920. u Londonu za prikupljanje donacija za pomoć prvim doseljenicima u Palestini i kupovinu zemlje.

⁹⁰⁷ „Spomenslava za Herzla – Akcija za Keren Hajesod“, *Židov*, br. 29, 16. jula 1926., 5. (dopisnik H. O.); *Židov*, br. 32, 6. augusta 1926.; U razdoblju od 1. prosinca 1925. do 31. srpnja 1926. za Keren Hajesod skupilo se u Vukovaru 16 100 dinara (time je Vukovar bio deveti na listi, a ispred njega bili su Zagreb, Novi Sad, Osijek, Beograd, Vinkovci, Veliki Bečkerek, Senta).

⁹⁰⁸ „Vukovar“, *Židov*, br. 3, 29. januara 1928., 6. Na Hanuka-čajanki bio je sljedeći program; palile su se svjećice i uvodni govor održao je rabin J. Diamant – „Das Jüdische Lies im Bild“ – potom sedam slika iz

sastanak omladinskog okruga. Nije baš bio uspio, zbog prometne nepovezanosti Vukovara s ostalim slavonskim mjestima. Sastanku su prisustvovali Osječani i Vinkovčani, a iz Zagreba je došao Joel Rosenberger.⁹⁰⁹ U listopadu 1928. predavanje je održao dr. Šlomo Löwy, delegat Glavnog ureda Židovskog narodnog fonda *Keren Kajameta* (dalje ŽNF ili KKL)⁹¹⁰ iz Jeruzalema. Vukovar je posjetio tijekom svoje turneje po Kraljevini Jugoslaviji kojoj je bio zadatak da intenzivira rad za KKL. Tema njegova predavanja bilo je stanje cionizma u Palestini.⁹¹¹

U travnju 1929. u Vukovaru je odigrana nogometna utakmica između Š. K. „Juda Makabi“ iz Novog Sada i vukovarskog kluba „Sparte“. Zanimanje za tu utakmicu bilo je kod židovskog građanstva veliko i oni su bili najbrojnija publika. To je nakon 1924. bilo prvi puta da je jedan židovski klub igrao u Vukovaru te je vukovarski nogometni klub pobijedio 6:2.⁹¹²

Gospojinsko društvo

U kolovozu 1929. došlo je do sukoba između Židova i Arapa u Palestini. Tada je došlo do pokolja židovskih doseljenika. Zbog tih događaja oglašila se vukovarska židovska općina koja je tim povodom održala žalobnu službu u spomen palim junacima i žrtvama. Svekoliko židovsko građanstvo napunilo je židovski hram i u dubokoj žalosti prisustvovala

židovskog života s pjevanjem – predstavljali su Roszika Adam i Karlo Engel, te cijela omladina. Balet „Oslobođenje robinja“ izveli su Jolanka i Roszika Adam, Ila i Alma Fischhoff, Lilly Steiner i Clara Pfeffermann.

⁹⁰⁹ „Okružni sastanak u Vukovaru“, *Židov*, br. 7, 17. februara 1928., 5.

⁹¹⁰ *Židovski narodni fond Keren Kajameta* (obično ide uz dodatak *Le Israel*), organizacija osnovana 1901. sa svrhom kupovanja zemlje na prostoru Palestine koja će postati neotuđivi dio židovskog naroda.

⁹¹¹ *Židov*, br. 43, 26. oktobra 1928., 6.

⁹¹² „Juda Makabi“ u Vukovaru, *Židov*, br. 18, 3. maja 1929., 7.

lo toj spomen-službi. Poslije službe održan je miting u zgradi židovske škole, a sazvan je na inicijativu predsjednika židovske općine Daniela Kleina, uz sudjelovanje *Hevre Kadiše* pod predsjedništvom Rose Obersohn i Mjesne cionističke organizacije pod vodstvom Josipa Herzla. Na sastanku su građani židovske vjeroispovijesti u Vukovaru pozvani da pomognu raznim vidovima pomoći u razvitku cionističkog pokreta.⁹¹³ Te godine povodom krštenja trećeg kraljevića među odlikovanim građanima grada Vukovara, odlikovani su i neki vukovarski Židovi. Odvjetnik Daniel Klein odlikovan je ordenom svetog Save IV. reda, a Rosa Obersohn, predsjednica *Izraelitičkog gospojinskog društva* ordenom svetog Save V. reda.⁹¹⁴

Krajem 1929. priredbu povodom Hanuke organizirala je vukovarska židovska omladina. Pjevale su se židovske pjesme, predvođene dječjim židovskim zborom koji je predvodio novoizabrani nadkantor Eugen Goldberg. Njegovo pjevanje bilo je toliko osjećajno pa je prema pisanju dopisnika „pevao sa toliko iskrenog čuvstva, toliko se podao toj pesmi, da se u celoj dvorani nije moglo naći čoveka, čije oko ne bi bilo orošeno suzama“.⁹¹⁵ Tom prilikom skupljeno je 2000 dinara za KKL.⁹¹⁶ Krajem godine, na drugi dan Božića, čajanku s plesom i malim programom organiziralo je žensko židovsko društvo.⁹¹⁷ O tome kako je vukovarska židovska zajednica doživjela objavljivanje *Zakona o verskoj zajednici Jevreja* 1929. ne znamo mnogo, jedino je u *Sremskim novinama* predsjednik Općine Klein objavio zahvalu tadašnjem predsjedniku vlade riječima: „Izvolite od vukovarske Jevrejske veroispovedne općine primiti izražaj najdublje zahvalnosti za novi zakon o jevrejskim veroispovednim općinama“.⁹¹⁸

Konfirmacija djevojaka 1930. (Gradski muzej Vukovar)

⁹¹³ „Vukovarski Jevreji spram događaja u Palestini“, *Židov*, br. 39, 27. septembra 1929., 5.

⁹¹⁴ „Odlikovani građani grada Vukovara“, *Sremske novine*, br. 3, 17. augusta 1929.

⁹¹⁵ „Vukovar“, *Židov*, br. 2, 18. januara 1930., 6.

⁹¹⁶ „Vukovar“, *Židov*, br. 2, 18. januara 1930., 6.

⁹¹⁷ „Čajanka izraelitičkog gospojinskog društva u Vukovaru“, *Sremske novine*, br. 22, 31. decembar 1929.

⁹¹⁸ „Zahvalnost vukovarske izraelitičke crkv. općine predsjedniku vlade“, *Sremske novine*, br. 1, 4. januara 1930.

Židovsko omladinsko društvo priredilo je i 1930. purimsku zabavu u velikoj dvorani *Grand hotela* a u njezinu organizaciju bili su uključeni M. Pfeffermann, Aleksandar Steiner i Heumer.⁹¹⁹ Krajem godine žensko židovsko društvo sada pod imenom *Jevrejsko dobrotvorno gospojinsko društvo u Vukovaru* povodom svoje 70. godišnjice postojanja organiziralo je „elitnu zabavu“ s biranim programom.⁹²⁰

Iz godine u godinu Mjesna cionistička organizacija organizirala je razna predavanja s cionističkom tematikom. Tako je bilo i 1931. godine, kada je početkom ožujka predsjednik MCO Vukovar Josip Herzl držao predavanje na temu „Je li jevrejski narod narod trgovine i lihve“. Predavanje je bilo dobro posjećeno. Na Purim je ponovno Omladinsko društvo organiziralo purimsko posijelo. Isto tako i MCO zajedno s WIZO-om (*Women's International Zionist Organization*) priredio je purimsku zabavu. Dana 20. ožujka 1931. Vukovar je posjetio cionistički prvak iz Zagreba dr. Cvi Rothmuller te je održao predavanje o sadašnjem stanju židovstva.⁹²¹ U svibnju 1931. WIZO grupa organizirala je Lag BaOmer posijelo. Rabin Diamant održao je predavanje o Lag BaOmeru⁹²² i o dužnostima žene. Predavanje je bilo dobro posjećeno. Dana 7. lipnja 1931. održana je i glavna skupština MCO-a na kojoj je izabrano staro vodstvo. Nakon skupštine održana je i komemoracija na uspomenu Teodora Herzla. Skupštini je kao gost prisustvovao rabin iz Osijeka dr. Šalom Freiburger, te je održao predavanje o „zadaći Jevreja u zajednici“.⁹²³

Obavijest o smrti rabina J. Diamanta, *Židov*, br. 11, 18. marta 1932.

⁹¹⁹ „Vukovar, Purimska zabava“, *Židov*, br. 12, 21. marta 1930., 7; *Sremske novine*, br. 10, 7. marta 1930.

⁹²⁰ „Jedan lep jubilej (1860. – 1930.)“, *Sremske novine*, br. 46, 14. novembra 1930.

⁹²¹ „Vukovar, predavanja i posijela“, *Židov*, br. 15, 10. aprila 1931., 7.

⁹²² J. KOŠ, *Alef, Bet židovstva*, 181., Lag BaOmer ili Lag B'Omer, blagdan radosti usred tužnih tjedana. Tijekom razdoblja omera, koje traje sedam tjedana od drugog dana blagdana Pesaha do blagdana Šavuota, traje tužno razdoblje kada se ne priređuju proslave, vjenčanja, zabave ni koncerti. Izuzetak je u tome razdoblju Lag BaOmer, 33 dan omera, koji pada uvijek na dan 18. ijjara. Tog dana se prekida opća žalost, a slavi se kao spomen na dan smrti rabina Šimona Bar Johaja, mistika i navodnog autora knjige *Zohar*.

⁹²³ „Vukovar“, *Židov*, br. 26, 26. juna 1931., 7.

U ožujku 1932. vukovarsku židovsku zajednicu nakon 39 godina neprekidnog služenja na mjestu rabina napustio je dr. Julije Diamant. Povodom njegove smrti sve institucije održale su žalobne sjednice. Njegovo je tijelo iz obiteljske kuće preneseno u hram gdje je izloženo. U stanu je govor održao somborski rabin dr. Simon Gutmann. Za odrom su svi odbornici smjenjivali stražu. Počast mu nisu došli odati samo Židovi, već i cjelokupno vukovarsko građanstvo. Mnoštvo ljudi nije stalo u hram, već su stajali ispred hrama i u svim pokrajnjim ulicama. Od Diamanta oprostili su se osječki rabin dr. Freiburger, subotički nadrabin dr. Gerška te rumski rabin dr. Goldstein, potom vinkovački rabin dr. Frankfurter, u ime *Hevre Kadiše* govor je održao Sigmund Frank, a u ime MCO-a dr. Josip Herzl koji je naglasio da je zasluga pokojnika bilo njegovo „traženje (puta, op. a.) između ortodoksije i liberalnog jevrejstva“. U znak poštovanja sve židovske trgovine cijelo popodne bile su zatvorene. Na samom grobu u ime Općine oprostio se dr. D. Klein, a u ime đaka Slavko Bader. Sve sinagogalne ceremonije obavili su nadkantor i kantor osječki, a na samom grobu vukovarski kantor.⁹²⁴

U godini 1933. WIZO preuzima održavanje raznih priredbi, tako organizira seder večeru koja je prema dopisniku *Židova* bila iznad očekivanja posjećena, potom u svibnju održavaju proslavu Lag BaOmera u prostorijama zgrade bivše židovske škole. Priredbu su uveličale Ila Stiner koja je uz pratnju Marte Baum otpjevala dvije arije. Predavanje o Lag BaOmeru održao je dr. Josip Herzl. Dana 4. lipnja održana je glavna skupština MCO-a. Nakon završetka skupštine održan je protestni miting zbog događaja u Njemačkoj (dolazak Adolfa Hitlera na vlast). Predsjednik Općine Hinko Steiner otvorio je zbor, naglašavajući važnost pružanja pomoći njemačkim Židovima. Njegovim riječima pridružile su se u ime WIZO-a Sari Masses, u ime *Židovskog gospojinskog društva* Sulamit Diamant, u ime *Hevre* Sigmund Frank i u ime MCO-a Josip Herzl. Svi su oni isticali potrebu „što obilnije pomoći nemačkoj braći“.⁹²⁵ Mjesna cionistička organizacija u srpnju 1933. organizirala je Herzelovu komemoraciju, službu je vodio đakovački rabin gosp. Steckl.⁹²⁶ Društveni i kulturni život i nadalje su organizirala cionistička udruženja. Tako je *Židovsko omladinsko društvo* organiziralo izlet u Vučedol. Potom je predavanja omladini održao Jure Zoltan, bivši član vukovarske omladine. Tih dana otvoren je i židovski dom (1933.)⁹²⁷ te je prilikom proslave otvorenja i posvećenja pozdravni govor održao predsjednik Općine Hinko Steiner istaknuvši da je važnost židovskog doma u tome što će se sva židovska društva imati gdje sastajati te je zahvalio Mirku Steineru i „njegovoj gospođi“ koji su najviše financijski pomogli otvorenje doma. Posvećenje doma izvršio je rabin osječki Šalom Freiburger.⁹²⁸ Ubrzo je dom poslužio svrsi te je prvo predavanje organizirala mjesna cionistička organizacija. Tada je govor održao i privremeni rabin Izak Scheer. Govorio je o cionizmu i potrebama cionističkog pokreta što su sugrađani popratili velikim pljeskom te su svi izrazili želju da bude primljen za rabina, kako bi ponovno probudio vukovarsku židovsku zajednicu.⁹²⁹ Nakon što je primljen za rabina, ubrzo je pridobio

⁹²⁴ „Smrt nadrabina dr. Julijusa Diamanta u Vukovaru“, *Židov*, br. 11, 18. marta 1932., 5.

⁹²⁵ „Vukovar“, *Židov*, br. 26, 30. juna 1933., 8.

⁹²⁶ „Vukovar – Herzelova komemoracija“, *Židov*, br. 28, 13. jula 1933., 8.

⁹²⁷ Autorica nije otkrila gdje se točno nalazio židovski dom, možda u sklopu židovske škole, što je moguće jer je 1932. s radom prestala židovska škola.

⁹²⁸ „Vukovar, priredbe“, *Židov*, br. 38, 20. septembra 1933., 12.

⁹²⁹ „Vukovar“, *Židov*, br. 46, 17. novembra 1933., 8.

simpatije vukovarskog židovstva, uspjelo mu je podići religiozni duh koji je nakon smrti J. Diamanta „jako popustio“. Sinagoga je iznova bila puna. Kako je cionistički pobornik, na njegovu inicijativu svakih se 14 dana održavaju predavanja i seminari na kojima se predaje o povijesti židovstva, cionizmu, paleografiji.⁹³⁰ U siječnju 1934. u Vukovaru je boravio izaslanik *Karen Hajesoda* i cionistički aktivist dr. Immanuel Olsvanger (1888. – 1961.) u pratnji generalnog tajnika g. Karla Fridmana iz Beograda. Olsvanger je tada održao predavanje o situaciji u židovstvu u cijelom svijetu.⁹³¹ U ožujku je u hramu gostovao i održao koncert zbor „Hanigun“,⁹³² a Purim posijelo ponovno je organiziralo omladinsko udruženje u židovskom domu.⁹³³

Uz uobičajene proslave kao što su Herzl proslave,⁹³⁴ u Vukovaru se održavala i žalobna služba povodom smrti kralja Aleksandra koji je stradao u atentatu u Marseillesu. Dana 14. listopada 1934. sve židovske institucije u Vukovaru na čelu sa židovskom općinom u Židovskom domu održale su žalobni zbor. Dvorana je bila dupkom puna, te su službi prisustvovali Židovi i nežidovi. Žalobni zbor otvorio je Hinko Steiner, ističući naklonost blagopokojnog kralja i cijele dinastije. Prisutni su potom u znak visokog poštovanja održali minutu šutnje. Poslije toga govorio je o kralju Aleksandru dr. Josip Herzl. Na prijedlog predsjednika *Hevre Kadiše* Sigmunda Franka zbor građana zaključio je da u vrijeme duboke žalosti 40 dana gori vječno svjetlo u hramu za pokoj duše. Nadalje su zaključili da se svaki dan do pogreba treba održati obred s molitvom i da se za otkup vijenaca otkupi svota od 500 dinara koja će se dati vukovarskom Crvenom križu.⁹³⁵

Obavijest o smrti kralja Aleksandra, *Sremske novine*, 1934.

⁹³⁰ „Vukovar, Rad novog rabina“, *Židov*, br. 12, 23. marta 1934., 9.

⁹³¹ „Boravak dra. Olsvanger u Vukovaru“, *Židov*, br. 4, 26. januara 1934., 7.

⁹³² Među brojnim židovskim izbjeglicama u Kraljevini Jugoslaviji koje su došle iz Njemačke bili su brojni glazbenici i pjevači. Oni su osnovali zbor *Hanigun* (melodija, harmonija). Taj zbor 1934. imao je turneju po Jugoslaviji i priređivao koncerte u Beogradu i Sarajevu.

⁹³³ „Vukovar, Rad novog rabina“, *Židov*, br. 12, 23. marta 1934., 9.

⁹³⁴ „Vukovar, Herclova proslava Mjesne jevrejske organizacije“, *Židov*, br. 30, 27. jula 1934., 10.

⁹³⁵ „Žalobni zbor jevrejskih institucija“, *Židov*, br. 45, 9. novembra 1934., 5.

Kao i svake godine i 1935. održana je Purim proslava, s time da je prema pisanju dopisnika ta zabava bila jedna od boljih koja je u zadnjih nekoliko godina održana. Publicu je pozdravio Izaija Steiner koji je održao duhoviti govor i dobro je oraspoložio publicu. Mira Weinberger čitala je pamflet „Kritika o omladincima“. Održan je igrokaz i razne igrice. Priredba je priređena u korist KKL-a.⁹³⁶ U svibnju 1935. održana je Lag BaOmer priredba u židovskom domu, kao priredba WIZO udruženja i uz nju proslava „Majčinog dana“. Priredbu je otvorila predsjednica WIZO-a Šarolta Mosses, koja je zahvalila na mnogobrojnom odazivu. U ime omladine pozdrav je uputila Mira Weinberger, koja je govorila o značaju Majčina dana. Renka Rosenfeld održala je predavanje „O majci“. Pjevale su Zlata Weiner, Livia Stein, Annemarie Redlich i Ilka Rosenstein.⁹³⁷ U srpnju 1935. Općinu je posjetio izaslanik *Keren Hajesoda* Moses Waldman. Tada je održao predavanje o stanju židovstva u svijetu. Taj isti mjesec održana je i Herzl slava i spomen sjećanje na pjesnika Hajima Nahmana Bjalika (1873. – 1934.). Predavanje je držao vukovarski rabin I.⁹³⁸ Vukovar je te godine posjetio i dr. Moše Schweiger/Švajger iz Subotice te je održao predavanje o problemima u cionističkom pokretu. Izrazio je tom prigodom važnost podupiranja židovskih fondova i oštro je napao revizioniste,⁹³⁹ a početkom prosinca predavanje je održao osječki rabin dr. Freiburger o dojmovima sa svojeg putovanja po Palestini.⁹⁴⁰ U travnju 1936. u Vukovaru je prikazan film „Zemlja rada i budućnosti“. Film je izazvao veliko zanimanje ne samo Židova već i nežidova. Kao i svake godine održana je Purim priredba u režiji Mjesne cionističke organizacije (7. ožujka) i Purim priredba židovske omladine (22. ožujka). Vukovarskoj židovskoj omladini u organiziranju pomoglo je osječko društvo Kadima.⁹⁴¹ U svibnju je rabin Scheer održao predavanje „O duševnoj ideologiji cionizma, a napose o Ahad Ha'amu“⁹⁴², sa svrhom da privuče još više pristaša cionističkom pokretu te je održan prosvjedni miting protiv događaja u Palestini (nemiri između Arapa i Židova). Gospodin Rudolf Bienenfeld održao je govor o položaju Židova u raznim zemljama, a posebno se osvrnuo na Palestinu.⁹⁴³ U lipnju 1936. u Vukovaru je boravila posebna izaslanica fonda obnove Palestine / *Keren Hajesoda* dr. Rahel Klompus u pratnji Šime Spitzera iz Beograda i održala je gospođama iz WIZO-a predavanje o radu židovskih žena u Palestini.⁹⁴⁴ U studenom 1936. u Vukovar su došli gosti iz Osijeka, dr. Freiburger, dr. Marguiles, dr. Milić, dr. Fein, Kollar i Lorant i održali su konferenciju na kojoj su tražili da se podrži cionistički pokret kao i jišav akcija *Mifal bicaron uvitahon*.⁹⁴⁵ Krajem 1936. WIZO udruženje organiziralo je čajanku s programom, po-

⁹³⁶ „Vukovar“, *Židov*, br. 16, 17. aprila 1935., 8.

⁹³⁷ „Vukovar, Lagbaomer priredba“, *Židov*, br. 24, 14. juna 1935., 9.

⁹³⁸ „Vukovar“, *Židov*, br. 32, 9. augusta 1935., 8.

⁹³⁹ „Vukovar, Predavanje dr. Moše Schweigera“, *Židov*, br. 50, 6. decembra 1935., 8.

⁹⁴⁰ „Vukovar“, *Židov*, br. 52, 20. decembra 1935., 9–10.

⁹⁴¹ „Vukovar“, *Židov*, br. 14, 3. aprila 1936., 14.

⁹⁴² Asher Zvi Hirsch Ginsberg ili Ahad Ha'am (Skvira, Ukrajina, 18. 8. 1856. – Tel Aviv, Izrael, 2. 1. 1927.), cionistički prvak i pobornik kulturnog cionizma. Odrastao u strogoj ortodoksoj obitelji, no ubrzo je pao pod utjecaj racionalista i Haskale. Sa 22 godine odlazi u Odessu, tada središte židovskog nacionalnog pokreta poznatog pod imenom Hibbat Zion i pod njegovim utjecajem objavljuje eseje „Lo ze ha – derekh“ 1889. Godine 1897. nakon drugog posjeta Palestini pokrenuo je časopis *Ha-Shiloah*.

⁹⁴³ „Vukovar“, *Židov*, br. 20, 15. maja 1936., 9.

⁹⁴⁴ „Boravak gđe dr. Rahel Klompus u Vukovaru“, *Židov*, br. 24, 12. juna 1936.

⁹⁴⁵ „Vukovar“, *Židov*, br. 46, 13. novembra 1936.

tom su u veljači 1937. imali izbore, a nakon izbora predavanje je održao rabin dr. Izrael Scheer na temu „Dodiri Arapa sa Židovima u povijesti“. Predavanje je bilo nadasve posjećeno i kako kaže dopisnik „ostavilo je dubok dojam na slušatelje“. Zabave su i nadalje 1937. organizirale cionističke organizacije, tako su purimsku zabavu zajedno priredili Mjesna cionistička organizacija, WIZO i Gospojinsko društvo. Prema dopisniku „Vukovar marljivo i sistematski udovoljava svim svojim preuzetim obavezama za cionističke svrhe“. ⁹⁴⁶ Dana 12. travnja 1937. kroz Vukovar je prošao vrhovni rabin dr. Isak Alkalaj. Dočekali su ga predsjednik Općine Hinko Steiner, dva člana predsjedništva i šef vukovarske policije na željezničkoj stanici i odveli ga do vijećnice židovske općine gdje su ga dočekali predstavnici svih vojnih i civilnih vlasti, katoličko i pravoslavno svećenstvo, cijeli odbor Općine i odbori svih židovskih ustanova u Vukovaru. Nakon pozdravnih govora, rabin Alkalaj održao je u sinagogi molitvu. Vukovarska židovska općina priredila je u čast vrhovnog rabina svečani banket kojemu su prisustvovali svi visoki uzvanici civilnih i vojnih vlasti u Vukovaru. Nakon što je rabin Alkalaj bio u domu predsjednika Općine Hinka Steinera, u pratnji predsjednika *Hevre Kadiše* Samuela Kleina i Armina Goldsteina uputio se autom u Osijek. ⁹⁴⁷ Krajem lipnja Općina je u zajedništvu sa svim židovskim cionističkim i necionističkim društvima i ustanovama u sinagogi organizirala svečani „pomen“ povodom godišnjice smrti Teodora Herzla i H. N. Bjalika. Govor je po običaju održao rabin Izrael Scheer. ⁹⁴⁸ Krajem 1937. godine (21. studenoga) Joško (Joel) Rosenberg iz Osijeka održao je u židovskom domu predavanje o „Galilejskoj akciji“ kojoj je cilj kupovanje zemlje u Erecu, a nakon predavanja skupila se značajna svota. Proslavu Hanuke organizirala je (10. prosinca) židovska omladina. ⁹⁴⁹ S raznim predavanjima, seminarima nastavilo se i u 1938. godini, do travnja su bila organizirana već dva predavanja, jedno je održao Ervin Schlesinger, pri čemu je govorio o Židovima u glazbi, dok je vukovarski liječnik E. Miskolczy govorio o židovskim liječnicima. U okviru akcije *Keren Hajesod* Vukovar su posjetili i gospodin Gora Schlesinger inače izaslanik Centralne uprave *Keren Hajesoda* iz Jeruzalema i generalni tajnik KH-a Karlo Friedmann te su održali predavanje u židovskom domu o stanju u Palestini, a potom su cionistički prvaci iz Vukovara s njima održali sastanak u *Grand hotelu*. ⁹⁵⁰ Na Zemaljskoj konferenciji cionista Kraljevine Jugoslavije 23. travnja 1938. u Slavonskom Brodu iz Vukovara prisustvovali su Aleksandar Steiner i rabin Izrael Scheer. ⁹⁵¹ Cionistička predavanja nastavila su se i sljedećih godina i trajala su skoro sve do osnivanja NDH. Tako je u veljači 1940. Moše Schweiger/Švajger iz Subotice održao predavanje o položaju Židova u svijetu i Izraelu, ⁹⁵² a u svibnju je održana skupština na kojoj se podržavala KH akcija. ⁹⁵³ Krajem 1939. i početkom 1940. organiziran je pokraj Vukovara zimski seminar Tehelet Lavana s ciljem okupljanja što većeg

⁹⁴⁶ „Vukovar“, *Židov*, br. 12, 19. marta 1937., 8.

⁹⁴⁷ „Vrhovni rabin dr. Isak Alkalaj u Vukovaru“, *Židov*, br. 17, 23. aprila 1937., 6.

⁹⁴⁸ „Vukovar“, *Židov*, br. 28, 9. jula 1937., 6.

⁹⁴⁹ „Vukovar“, *Židov*, br. 1, 7. januara 1938.

⁹⁵⁰ „Vukovar“, *Židov*, br. 16, 22. aprila 1938., 8; „Akcija Keren Hajesoda u Slavoniji napreduje, Vukovar“, *Židov*, br. 18, 6. maja 1938., 6.

⁹⁵¹ „Zemaljska konferencija Udruženja općih cionista“, *Židov*, br. 17, 29. aprila 1938., 9.

⁹⁵² „Predavanje dr. Švajgera, Vukovar“, *Židov*, br. 6, 9. februara 1940.

⁹⁵³ „Vukovar“, *Židov*, br. 18, 3. maja 1940.

broja cionističke omladine i namjerom da se potakne među njima intenzivan kulturni rad.⁹⁵⁴

Hahšare u Vukovaru 1940. (Jevrejski istorijski muzej Beograd)

Novi rabin

Nakon smrti rabina Diamanta (preminuo u ožujku 1932.) do siječnja 1934. u Vukovaru nije bilo rabina. Iako je predsjedništvo Općine u lipnju 1933. objavilo natječaj za rabina s nadom da će stupiti na dužnost 1. kolovoza 1933.⁹⁵⁵ izbor se otegnuo do početka 1934. godine. Koji su razlozi za to nije poznato. Dok nije bilo rabina, službu je obavljao rabin iz Osijeka dr. Miroslav Freiburger.⁹⁵⁶ Novi vukovarski rabin bio je dr. Izrael Isak Scheer.⁹⁵⁷

Nadgrobni spomenik Julija Diamanta

⁹⁵⁴ „Zimski seminar Tehelet lavan u Vukovaru“, *Židov*, br. 4, 26. januara 1940.

⁹⁵⁵ *Židov*, br. 23, 9. juna 1933.

⁹⁵⁶ Vlasta KOVAČ, „Priča o zakopanom blagu“, *Ha-kol*, br. 74., svibanj 2002., 33–74.

⁹⁵⁷ Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru...“, 77–78.

Broj 103

**JEVREJSKA VEROISPOVEDNA
OPĆINA, VUKOVAR**

raspisuje natječaj za
RABINA

(voditelja matice i versoučitelja za osnovne i srednje škole) sa nastupom službe 1. augusta 1933. god.

Reflektanti imaju svoje ponude podneti do 30. juna o. g. uz naznaku zahteva, te ih potkrepiti sa:

- 1) Rodnim listom
- 2) Domovnicom Kraljevine Jugoslavije
- 3) Svedodžbom o svojoj stručnoj i općoj spremi
- 4) Svedodžbom o porodičnom stanju
- 5) Svedodžbom o dosadanjem službovanju.

Putni troškovi nadoknađuju se samo porvanima.

Prebuda
STEINER HINKO

(U 101-2-1)

Vukovarska općina traži rabina, *Židov*, br. 23/1933.

VEROVANJE O DOBROM VLADANJU RABINA SCHEERA

Broj 7006 = 1936. godine

27. oktobra 1936. godine

VUKOVAR,

Ja, milica Dr. ILLI SCHEER iz Vukovara, znan Vukovarski, biserine vere, savijam milu općinu židovsku, znan tak, Poljska, drjevljanski kraljevstva, godine 1878, koje mi, da mi se tako vjeruje u vladanju, a na temelju evidentnih podataka, kojim ove predstojništvo židovsko, te na temelju J. II. toč. 2. Uredbe o ustrojstvu i djelovanju predstojništva židovskog općinske imaje mi se sijetilo i

VEROVANJE,

Ja je Dr. ILLI SCHEER sa židovske vjere svoga biserina u gradu Vukovaru od 22. IX. 1933., po sve do danas bio dobrog vladanja, te da isti nije u nijedno evidentnih kažnjavanja bio.

Ove vjeranje imaje se na milici milice kao prilag milici na postignome drjevljastvu Kraljevine Jugoslavije, a po sadnji tako u židovskom vjere L. i J. Uredbe o biserinu.

Predstojnik židovske općinske imaje :

Uvjerenje o dobrom vladanju rabina Scheera (Gradski muzej Vukovar)

Izrael Isak Scheer rođen je u mjestu Krukienice/Krukenytschi, kotar Mostyska, oblast Lavov, Galicija danas Ukrajina, 28. 12. 1898., a umoren je u koncentracijskom logoru Jasenovac u srpnju 1941. godine. Iz Poljske je cijela njegova obitelj otišla u Palestinu, ali se nakon kraćeg vremena, prema nekim navodima, zbog sukoba s Arapima vratila u Poljsku. Tada se oženio imućnom Klarom Rozner/Rosner, koja je prema pričanjima bila nekoliko godina starija od njega; njezina ga je obitelji, budući da je znao hebrejski jezik, poslala u Beč u rabinsku školu. U braku je 1936. rođena kći Batja.⁹⁵⁸ U Vukovaru je kao rabin djelovao od 1934.⁹⁵⁹ do deportacije u Jasenovac 1941. Bio je cionistički orijentiran. Uz hebrejski jezik govorio je poljski i njemački. Jedno vrijeme stanovao je u kući Judite Grün koja se nalazila u Donjoj Mali (kasnije Radićeva 45). Sa Židovskom bogoštovnom općinom sklopio je ugovor u kojem se obavezao ostati i naučiti hrvatski jezik, a zauzvrat mu je Općina 1938. sagradila kuću nedaleko od vukovarske sinagoge. Na njegov poticaj osnovan je tečaj na kojem su se svaka dva tjedna od 1934. godine održavali seminari vezani za židovsku povijest, cionizam i Palestinu. Uveo je i hebrejski tečaj za židovsku mladež i večernji tečaj za odrasle.⁹⁶⁰ U ljeto 1941. uhićen je sa suprugom i među prvim vukovarskim Židovima odvedeni su u Jasenovac. Tamo je umoren. Od deportacije su vukovarske nežidovske obitelji spasile njihovu četverogodišnju kći Batju, a nakon završetka rata rodbina ju je odvela u Izrael.⁹⁶¹

Zlatica Batja
Scheer

⁹⁵⁸ V. KOVAČ, „Priča o zakopanom blagu“, 33–74.

⁹⁵⁹ „Vukovar (R. E.), Rad novog rabina“, *Židov*, br. 12, 23. marta 1934.

⁹⁶⁰ *Židov*, br. 12, 23. marta 1934.

⁹⁶¹ <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1976> (pristupljeno 23. 2. 2017.); HR-HDA-1076. Prijava imetka Židova – Ponova, kutije 618 i 619. U prijavi imovine ustaškom Ministarstvu unutrašnjih poslova naveo da je namješten kod Židovske bogoštovne općine u Vukovaru uz plaću od 2500 dinara. Namještaj, namirnice, odjeća i ostala imovina kućanstva procijenjeni su na 12 000 dinara, a njegova stručna biblioteka na 6000 din.

Vjerske građevine

Godine 1926. u Vukovaru se na židovskom groblju gradi židovska vjerska građevina – mrtvačnica Ciduk-hadin kuća / Zidduk-hadin kuća pravednika (1926. – 1928.). Projekt Ciduk-hadin kuće radio je Franjo Funtak. Ta grobljanska kapela je treći židovski objekt u Vukovaru. Vukovarska Ciduk-hadin kuća sagrađena je inicijativom domaće *Hevra Kadiše*. Zemljište za izgradnju kapele, *Hevra kadiša* kupila je 1924. godine, a Funtak izrađuje nacрте 1926. godine. Zbog nedostataka novca izgradnja je započela u travnju 1927. godine. Ukupni troškovi izgradnje dosegli su 200 000 dinara. Najveći dio novaca, kao i inicijativa za njezinu izgradnju stigla je od bogatog vukovarskog trgovca Sigmunda Franka, no i ostalo domaće uglednije židovsko građanstvo pridonijelo je izgradnji. Tako je tvrtka Hinko Steiner i sinovi dala cjelokupni potrebni drveni materijal u vrijednosti od oko 25 000 dinara, Josip Landesmann dao je oko 10 000 dinara, a udovica Charlotte Deutsch 5000 dinara, dok su siromašniji članovi zajednice pridonijeli vlastitim radom; Wilhelm Schnitzler obavio je sve kamenorezačke radove, a Max Roth slikarske. Iako je većina radova bila završena početkom iduće godine, svečano posvećenje kuće obavljeno je tek 28. listopada 1928. u vrijeme nadrabina Julija Diamanta i predsjednika općine Daniela Kleina.⁹⁶² Cijelu akciju vodila je *Hevra Kadiša* i njezin predsjednik Sigmund Frank.

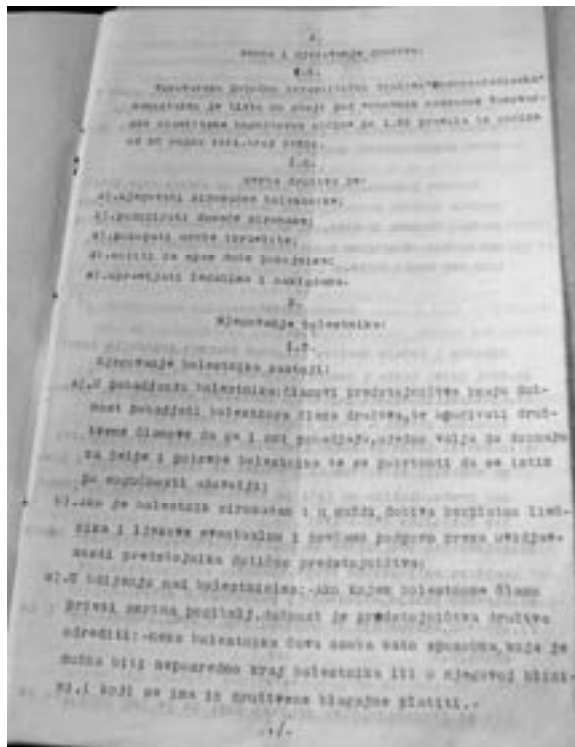
Ciduk-hadin kuća

⁹⁶² Dragan DAMJANOVIĆ, „Židovske vjerske građevine vukovarskog inženjera Frana Funtaka“, *Prostor*, 12, 2, 28, 2004., 129–139; Dragan DAMJANOVIĆ, „Ciduk-hadin kuća, Hevra-kadiše („Mala sinagoga“) na vukovarskom židovskom groblju“, *Ha-kol*, br. 99, ožujak – travanj 2007., 19–23.

Posvećenju su nazočili brojni građani. Uvodni govor održao je Sigmund Frank, potom je novoizabrani nadkantor Eugen Goldberger otpjevao 16. psalam, na to je nadržabin srijemski Julije Diamant održao prigodni govor u kojem je spomenuo kako je došlo do gradnje Ciduk-hadin kuće. Nakon primopredaje Općini, uglednici su posjetili grobove dugogodišnjeg nadkantara Adolfa Schwarz (28 godina rada) i učitelja Davida Singera (40 godina rada) koji su zadužili vukovarsku židovsku zajednicu te im je općina u ime zahvalnosti podigla nadgrobne spomenike.⁹⁶³

O radu društava

U Vukovaru je djelovalo nekoliko židovskih društava. Neka su osnovana još u vrijeme Monarhije, kao što su *Hevra Kadiša* i *Židovsko gospojinsko društvo*, dok je većina ipak nastala u međuratnom razdoblju za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. O radu većine tih društava ne znamo mnogo, jer je dokumentacija izgubljena i o njima jedino saznajemo iz napisa objavljenih u raznim vukovarskim novinama. Napisi govore o zabavama, koncertima, godišnjim skupštinama i slično te na temelju fragmentarnih vijesti ovdje je opisan njihov rad. Ukoliko su pronađeni podaci navode se i članovi uprave tih društava.

Pravila Hevre Kadiše (HDA, BiNZV, 80, kutija 512/1907., sv. IX., Pravila za „Chebbra-Kadischu“, pobožno društvo, spis 16)

⁹⁶³ „Posvećenje Ciduk Hadin kuće u Vukovaru“, *Židov*, br. 46, 17. novembra 1928., 7; D. DAMJANOVIĆ, Ciduk-hadin kuća, 19–23.

Izraelitičko pogrebno društvo Hevra Kadiša 1830. – Društvo svetih – društvo koje se brine za vjersko školovanje, pomoć siromašnima, daje potporu bolesnicima i dostojan pokop svakom preminulom, bez obzira na njegovo imovinsko stanje. Iako je prva sahrana Židova u Vukovaru bila 1830. godine, pa bi osnivanje društva također mogli datirati u 1830. godinu, u jednom tekstu oni navode da su osnovani nešto kasnije i to 1861. godine.⁹⁶⁴ Koje su sve bile aktivnosti vukovarske *Hevre Kadiše* (tada se zvala *Vukovarsko pobožno izraelitičko društvo „Chebra-Kadischa“*) vidimo iz Pravila koja su dana na odobrenje 20. kolovoza 1912. godine.

Hevra je bila samostalno tijelo koje je stajalo pod upravom vukovarske židovske općine. Svrha društva bila je: njegovanje siromašnih bolesnika, podupiranje domaćih siromaha, pokapanje umrlih članova Općine, molitva za spas „duše pokojnika“ te upravljanje legatima i zakladama. Članovi društva bili su svi oni koji su do tada pripadali društvu i svi budući. Član društva mogao je postati svaki onaj „izraelita“ koji je stanovao u Vukovaru i vukovarskom kotaru, „neporočna značaja“ s navršene 24 godine, koji se obavezao platiti primarinu i godišnji prinos. Društvom je upravljalo predstojništvo i glavna skupština. Predstojništvo se sastojalo od predstojnika, zamjenika, blagajnika i osam odbornika među kojima je morao biti i predsjednik vukovarske općine. Vrijeme djelovanja predsjedništva bilo je pet godina. Svake godine početkom siječnja sazivana je redovita glavna skupština. Pravila su odobrena 13. siječnja 1913. godine.⁹⁶⁵ U sklopu *Hevre Kadiše* postojala je udruga *Kuratorij za otkup vijenaca* osnovana 1899. u vrijeme predsjednikovanja Viktora Bauma sa svrhom da se umjesto vijenaca skupljaju dobrovoljni prilozima za obitelj i za sahranu. Svaki pojedinac koji je dao novac umjesto vijenaca bio je ovjekovječen u knjizi. Za svakog se osnovao fond koji je imao svoju štednu knjižicu. Do 1910. godine već je bilo 48 fondova.⁹⁶⁶ Vrlo su se često u novinama (*Sriemske novine*) koje su izlazile prije Prvog svjetskog rata, ali i tijekom rata objavljivala imena darovatelja za kuratorij. To su bili članovi najuže obitelji, prijatelji, susjedi.⁹⁶⁷ Članovi *Kuratorija* bili su istovremeno predsjednik Općine i predsjednik *Hevre*, predsjednica gospojinskog društva i rabin.⁹⁶⁸ *Hevra Kadiša* imala je svoju knjižnicu i čitaonicu.⁹⁶⁹ Od 1875./1876. predsjednik *Hevre Kadiše* bio je Bernhard Obersohn.⁹⁷⁰ U vrijeme podnošenja Pravila 1907. članovi društvenog odbora *Hevre Kadiše* bili su: dr. Lavoslav Velić, dr. Moritz Stern, Sigmund Fuhrmann, Jakob Grossmann, Bernhard Obersohn, Simon Klein, dr. Albert Gottlieb i Emerik Steiner.⁹⁷¹ U međuratnom razdoblju, najduže na mjestu predsjednika *Hevre Kadiše* održao se Sigmund Frank, koji je izabran za doživotnog predsjednika te institucije. Sigmund Frank

⁹⁶⁴ „Glavna skupština Hevre Kadiše jevrejske bogoštovne općine u Vukovaru“, *Sriemske novine*, br. 19, 16. marta 1931.

⁹⁶⁵ HR-HDA-80, BINZV, kutija 512/1907, sv. IX. Pravila za „Chebbra-Kadischu“, pobožno društvo, spis 16.

⁹⁶⁶ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, 50–53.

⁹⁶⁷ „U dobrotvorne svrhe“, *Sriemske novine*, br. 55, 22. srpnja 1903.

⁹⁶⁸ J. DIAMANT, *Spomenica posvećena uspomeni blagopokojnog Viktora Bauma*, 32.

⁹⁶⁹ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 5688/1927/1928*, Vršac, 1927.

⁹⁷⁰ *Sriemske novine*, br. 3, 9. siječnja 1904.; br. 68, 24. kolovoza 1904.

⁹⁷¹ HR-HDA-80, BINZV, kutija 512/ 1907, sv. IX, Pravila za „Chebbra-Kadischu“, pobožno društvo, spis 16.

istaknuo se na mjestu predsjednika, jer je njegovim zaslugama izgrađena Ciduk-hadin kuća na mjesnom groblju.⁹⁷² Godine 1937. predsjednik *Hevre Kadiše* bio je Samuel Klein.⁹⁷³

Pozivnica na sjednicu Hevre Kadiše iz 1920. (Gradski muzej Vukovar)

Izraelitsko/izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo – Isralitischer Frauenverein / Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo u Vukovaru osnovano je 15. kolovoza 1860. kako je navedeno u spomenici izdanoj povodom 50. godišnjice postojanja društva.⁹⁷⁴ Osnovni cilj društva bilo je filantropsko djelovanje. Željela se postići solidarnost, pružanje pomoći članovima kojima je to potrebno, a i društvo je omogućavalo ženskim članicama da se druže. Iako je društvo osnovano 1860. postupak registracije završen je tek 1866. godine. Srijemska županija je Kraljevskom namjesničkom vijeću u Zagrebu uputila pravila društva pisana na njemačkom jeziku: Statuten des löblichen israelitischen Frauenvereins zu Vukovar.⁹⁷⁵ Vlasti su imale određene primjedbe i tražile su prijevod Pravila na hrvatski jezik.⁹⁷⁶

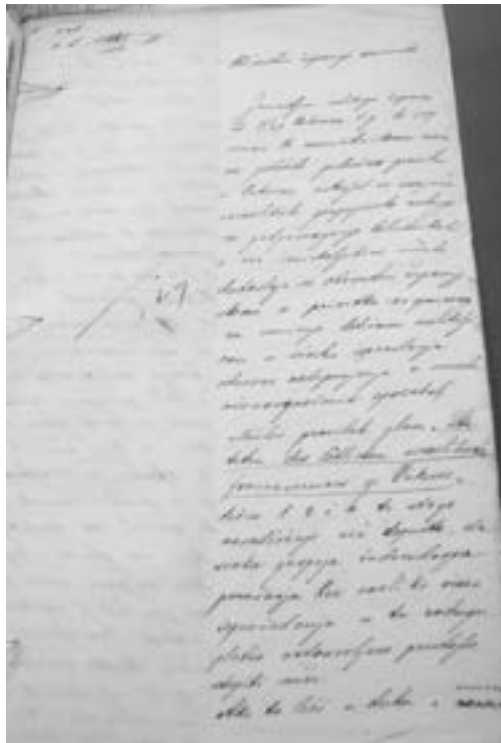
⁹⁷² „Posvećenje Ciduk-hadin kuće u Vukovaru“, *Židov*, br. 46, 17. novembra 1928., 7.

⁹⁷³ „Vrhovni rabin dr. Isak Alkalaj u Vukovaru“, *Židov*, br. 17, 23. aprila 1937., 6.

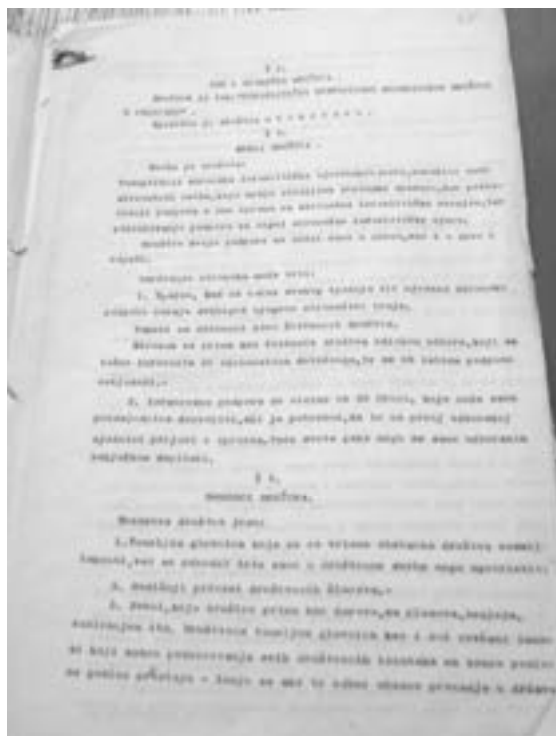
⁹⁷⁴ J. DIAMANT, *A zsidók története Horvátországban*, 40; V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 20. dr. Julius Diamant, *Festschrift zur 50 jährigen Jubelfeier d. isr. Frauenvereines*, Osijek, 1912.

⁹⁷⁵ HR-HDA-70, Namjesničko vijeće, svežanj, 16, 13425/1866, dopis Srijemske županije od 17. kolovoza 1866.

⁹⁷⁶ HR-HDA-70, Namjesničko vijeće, svežanj 16, 13425/1866, dopis Srijemske županije od 17. kolovoza 1866.

Odobrenje *Statuten* *des löblichen* *israelitischen* *Frauenverein* *zu* *Vukovar* (HDA, Namjesničko vijeće, svežanj 16., 13425/1866., dopis Srijemske županije od 17. kolovoza 1866.)

Pravila društva iz 1910. (HDA, fond UOZV, SP, br. 391/1910.)

Pravila društva više puta su mijenjana, pa tako i 1872. i 1910. godine. Sačuvana su ona iz 1910. i 1919. godine. U Pravilima iz 1910. i 1919. navodi se ista svrha društva: „Podupiranje siromaha izraelske vjeroispovijesti, naročito onih siromašnih osoba, koje među stidljive spadaju, kao podijeljenje potpora u ime oprema za siromašne izraelske nevjeste, te podijelivanje potpora za uzgoj siromašne izraelske djece“.⁹⁷⁷

Prva predsjednica društva bila je Sidonija Singer, a kasnije se izmjenjivala s Theresom Obersohn.⁹⁷⁸ U osnivanju su se istaknule, uz Sidoniju Singer i Theresu Obersohn, i Regina Borowitz/Borović, Franciska Gottlieb, Berta Obersohn i Rosa Obersohn.⁹⁷⁹ Nakon smrti Therese Obersohn, početkom 1869. mjesto predsjednice preuzela je Sidonia Singer, potpredsjednica je postala Julia Hiller, a blagajnica Netti Bader.⁹⁸⁰ Predsjednica društva od 1899. do 1903. je Franciska Gottlieb,⁹⁸¹ a onda je početkom siječnja 1903. održana glavna skupština na kojoj je izabran novi odbor na tri godine. Predsjednica je postala Izabela Baum, potpredsjednica Ema Stern, a blagajnica Bertha Obersohn. Odbornice su bile Ernestina Baum, Katarina Fischhoff, Selma Hiller, Paulina Klein, Franciska Lang, Adela Lyon, Catharina Steiner i Mima Schwarz.⁹⁸² Godine 1909. potpredsjednica društva je Emma Stern,⁹⁸³ koja postaje 1910. predsjednica. Tajnik društva je tada bio David Singer.⁹⁸⁴ Vjerojatno je do svoje smrti u studenom 1915. Ema Stern⁹⁸⁵ bila predsjednica društva,⁹⁸⁶ a onda je predsjedništvo preuzela Berta Obersohn.

Osmrtnica
Eme Stern

⁹⁷⁷ HR-HDA-79, UOZV, SP, br. 391/1910; V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 20.

⁹⁷⁸ „Nachruf“, *Der Syrmier Bote*, Nr. 35, 31. Dezember 1868., 3. Terese Obersohn rod. Schwab (Prossnitz, 1833. – Vukovar, 28. XII. 1868.), jedno vrijeme predsjednica židovskog gospojinskog društva. Supruga Moritza Obersohna i kći poznatog peštanskog nadrabina Löwa Schwaba. Umrla je u 35. godini i iza sebe ostavila devetero djece.

⁹⁷⁹ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 20.

⁹⁸⁰ „Rechenschafts-Berich und Neuwahl des israelitischen Frauenvereines in Vukovar“, *Der Syrmier Bote*, Nr. 8., 28. Jänner 1869., 1–2.

⁹⁸¹ *Sriemske Novine*, br. 3, 1899.

⁹⁸² „Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo“, *Sriemske novine*, br. 4, 14. siječnja 1903.

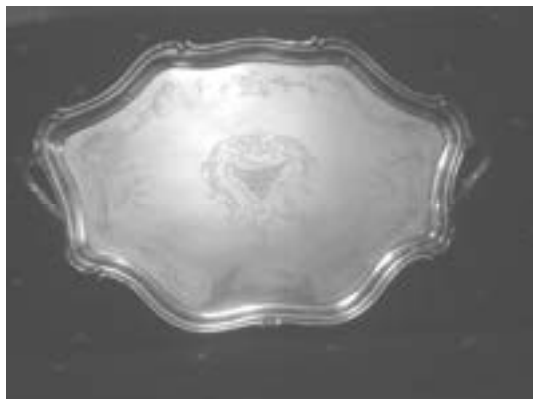
⁹⁸³ *Sriemske Novine*, br. 4, 13. siječnja 1909.

⁹⁸⁴ *Sriemske novine*, br. 9, 29. siječnja 1910.

⁹⁸⁵ „Umrla“, *Sriemske novine*, br. 90, 10. studenog 1915. Ema Stern (1863. ili 1864. ? – Sarkard, 5. 11. 1915.), supruga liječnika Mavre Sterna. Bila je u posjetu kod kćeri u Sarkadu koja je obolila od tifusa, te se i sama zarazila. Dobrotvorka i dugogodišnja članica vukovarskog židovskog gospojinskog društva.

⁹⁸⁶ *Sriemske novine*, br. 100, 13. prosinca 1916.

Nakon smrti E. Stern, članice društva utemeljile su zakladu u njezino ime od koje će se na dan njezine smrti siromašnim Vukovarcima dijeliti pomoć.⁹⁸⁷ Blagajnica društva do 1905. bila je Helena Bier rođ. Weisz,⁹⁸⁸ a potom Berta Obersohn, pa Mina Schwarz. Nemamo podataka tko je vodio društvo do 1928., kada predsjednica društva postaje Rosa Obersohn te se na tom mjestu zadržala do Drugog svjetskog rata.⁹⁸⁹ Do 1928. potpredsjednica društva bila je Leonide Frank.⁹⁹⁰

Pladanj Židovskog gospojinskog društva iz Vukovara

Društvo je bilo poznato po dobro organiziranim zabavama s brojnim programima. Izvodila su se glazbena djela, koje je po dolasku u zajednicu predvodio kasnije sin vukovarskog nadrabina Oton Diamant. Društvo je imalo svoje štićenike kojima je davalo potporu. Davane su jednokratne pomoći u iznosu od 20 kruna, a „čestitim zaručnicama“ miraz u iznosu od 200 kruna. Isto toliko dobivale su djevojke koje su se odlučile da u inozemstvu steknu samostalno zvanje. Društvo je pomagalo đake, odijevalo siromašnu djecu, brinulo se za ogrjev. Društvo je podupiralo siromašne u susjednim općinama, ali i drugim državama. Od početka djelovanja bilo je uključeno u razne akcije, pa je tako 1866. društvo dobilo posebnu zahvalu od bana Josipa Šokčevića jer su članice društva skupile veliku dar za ranjenike u ratu. Prihodi su ostvarivani od redovnih članica, među kojima su bile članice iz najbogatijih vukovarskih židovskih obitelji. Među potpomažućim članovima bili su grofovi Eltz, vukovarski novčani zavod i drugi. Znatne prihode društvo je ubiralo od priređenih zabava.⁹⁹¹ U novinama se s velikom pozornošću izvještavalo o priredbama vukovarskog židovskog društva. Godine 1881. priređen je ples u prostorijama „Narodne gostione“ u Starom Vukovaru.⁹⁹² Godine 1890. zabava je priređena u kazali-

⁹⁸⁷ „Umrle“, *Sriemske novine*, br. 90, 10. studenoga 1915.

⁹⁸⁸ *Sremske novine*, br. 79, 4. listopada 1905.

⁹⁸⁹ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 5688/1927/1928*, Vršac, 1927.

⁹⁹⁰ „Iz Vukovara“, *Židov*, br. 10, 9. marta 1928. Dana 2. ožujka 1928. umrla je Leonie Frank, potpredsjednica Izraelskog gospojinskog društva i supruga Sigmunda Franka, predsjednika Hevre Kadiše. Bila je vjerna suradnica u cionističkom pokretu.

⁹⁹¹ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 20–21.

⁹⁹² *Sriemski Hrvat*, br. 4, 27. siječnja 1881.

šnoj dvorani svratišta *K Lavu*.⁹⁹³ Pod pokroviteljstvom F. Gottlieb priređen je početkom 1899. godine u dvorani *Grand hotela* „Koncert prijatelja umjetnosti“ s plesnom zabavom. U zabavu su bile uključene: Dragica Bauer, Adolf Schifter, Alice Landesmann, Jenny Hirth, Anton Gottlieb, Bertha Baum, dr. S. Goldschmidt, A. Bier te A. Schifter.⁹⁹⁴ Krajem siječnja 1903. društvo je organiziralo „reform vjenčić“ u prostorijama *Grand hotela*.⁹⁹⁵ Jedno vrijeme društvo nije bilo uključeno u organiziranje pokladnih zabava, ne zna se iz kojeg razloga, da bi se krajem 1909. ponovno aktiviralo i počelo priređivati zabavu za početak 1910. godine.⁹⁹⁶ Te 1910. slavile su pedesetogodišnjicu postojanja.⁹⁹⁷

Za vrijeme Prvog svjetskog rata društvo je smanjilo svoje aktivnosti, no nije u potpunosti prestalo s radom. Pružilo je veliku pomoć kada su u Vukovaru primljena djeca iz Austrije, gdje je vladala oskudica u hrani.⁹⁹⁸ Društvo je nastavilo s radom i nakon 1918. godine. Kao i u prethodnom razdoblju društvo je nastavilo s organiziranjem čajanki i zabava s ciljem obogaćivanja društvenog života u gradu i radi prikupljanja sredstava za rad. Osobito su se isticale njihove purimske zabave, koje su se smatrale elitnima. Zabave su i u međuratnom razdoblju priređivane u prostorijama *Grand hotela*. Program su uglavnom nosili članovi tog društva i to gospođice: Offner, Sekler, Strauss, Steiner. Godine 1921. održana je zabava gospojinskog društva u *Grand hotelu*. Prof. Bela Löblowitz iz Budimpešte svirao je violinu.⁹⁹⁹ Od 1929. do 1930. godine u imenu društva nalazi se i oznaka WIZO (*Women's International Zionist organization*), pa se može reći da je unutar društva bila podružnica WIZO-a.¹⁰⁰⁰ Društvo je 1930. proslavilo 70. obljetnicu rada.¹⁰⁰¹ Godine 1932. priređen je i izbor ljepotice koji je osvojila Ila Fischhoff.¹⁰⁰² Godine 1935. u ime Društva, predsjednica Rosa Obersohn i Mira Freund, zajedno sa Srpskom dobrotvornom ženskom zadrugom iz Vukovara posjetile su u Beogradu kraljicu Mariju.¹⁰⁰³ Društvo je nastavilo djelovati sve do 1941. godine.

WIZO, mjesna podružnica – Podružnica je osnovana u svibnju 1929. nakon kongresa Saveznog vijeća u Beogradu. Na glavnoj skupštini Mjesne cionističke organizacije u lipnju 1929. održan je sastanak gospođa i djevojaka na kojem je stvorena mjesna grupa WIZO-a zahvaljujući radu Claire Pfeffermann.¹⁰⁰⁴ Dana 15. rujna održana je i osnivačka skupština WIZO-a na kojoj je za predsjednicu izabrana Antonija Pfeffermann, za tajnicu Claire Pfeffermann, a odbornice su bile Ernestina Baum i Anna Herzog.¹⁰⁰⁵ Članice WIZO podružnice jednom tjedno sastajale su se na čajankama gdje su održavale kratka predavanja i čitali su se odlomci iz raznih knjiga i časopisa. U godini 1932. članice

⁹⁹³ *Sriemske novine*, br. 2, 11. siječnja 1890.

⁹⁹⁴ *Sriemske novine*, br. 7, 1899.

⁹⁹⁵ „Izraelitičko gospojinsko dobrotvorno društvo“, *Sriemske novine*, br. 4, 14. siječnja 1903.

⁹⁹⁶ „Pokladna zabava“, *Sriemske novine*, br. 99, 11. prosinca 1909.

⁹⁹⁷ „Jedan lep jubilej (1860. – 1930.)“, *Sriemske novine*, br. 46, 14. novembra 1930.

⁹⁹⁸ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 20.

⁹⁹⁹ *Sriemske novine* 7, 1921.

¹⁰⁰⁰ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 68.

¹⁰⁰¹ „Jedan lep jubilej (1860. – 1930.)“, *Sriemske novine*, br. 46, 14. novembra 1930.

¹⁰⁰² V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 68.

¹⁰⁰³ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 70.

¹⁰⁰⁴ „Iz Vukovara“, *Židov*, 23, 7. juna 1929., 5.

¹⁰⁰⁵ „Osnivanje mjesne grupe WIZO u Vukovaru“, *Židov*, br. 39, 27. septembra 1929., 5.

su organizirale na židovskoj školi predavanje o značaju Lag Baomera koje su održali osječki rabin Miroslav Freiberger i Josip Herzl.¹⁰⁰⁶ U travnju 1933. WIZO grupa priredila je seder večeru. Priredba je poželjna „neobičan uspjeh“ i prisustvovao joj je velik broj članova.¹⁰⁰⁷ Predstavnice WIZO podružnice Steiner i Šarlota Masoss sudjelovale su na prvoj sjednici Saveznog odbora Saveza cionističkih žena Jugoslavije koja se održavala u Osijeku 27. svibnja 1934. To prilikom gđa Steiner/Štajner izjavila je da grupa broji 50 članica, da na sastancima čitaju *Židov*, uče hebrejski u tečajevima i organizirane su na kulturnom polju.¹⁰⁰⁸ Čajanke na kojima su se skupljali dobrovoljni prilozi nastavile su održavati i dalje. U veljači 1937. održan je glavni sastanak na kojem je izabran upravni odbor na čelu s Martom Baum, Ili Steiner i Zlatom Planer. Sastanku je prisustvovao Aleksandar Steiner. Članice WIZO-a svake su nedjelje održavale kulturne referate izmjenjujući se, ponekad je referat držala Marta Baum, a ponekad Olga Bienenfeld.¹⁰⁰⁹

Dozvola
WIZO-a za
održavanje
zabave 1936.
(Gradski muzej
Vukovar)

Organizacija cionističke omladine vukovarske / Cionistička organizacija omladine vukovarske / Mjesna Jevrejska organizacija (MJO) Društvo je osnovano u lipnju 1909.¹⁰¹⁰ i već u kolovožu 1909. njezini predstavnici sudjeluju u radu Zemaljske

¹⁰⁰⁶ „Vukovar – Rad WIZO-a“, *Židov*, br. 24, 17. juna 1932., 5.

¹⁰⁰⁷ „Vukovar, WIZO grupa priredila seder“, *Židov*, br. 17, 28. aprila 1933., 8.

¹⁰⁰⁸ Sjednica Saveznog odbora Saveza cionističkih žena Jugoslavije u Osijeku, *Židov*, br. 24, 15. juna 1934.

¹⁰⁰⁹ Vukovar, *Židov*, br. 12, 19. marta 1937., 8.

¹⁰¹⁰ „Vukovar“, *Židovska smotra*, br. 15, 15. kolovoza 1909., 258.

konferencije cionista koja se sastala u Brodu na Savi.¹⁰¹¹ Za vrijeme Prvog svjetskog rata društvo ne djeluje, jer su članovi po ratištima, a i zbog političke orijentacije rad društva je obustavljen. Krajem 1918., 23. prosinca, Armin Baum, F. Baum, B. Freund, A. Herzl i O. Winkler sazvali su židovsku omladinu Vukovara u svrhu organiziranja cionističkog rada u Vukovaru. Sastanku je prisustvovalo 40 članova, a kao gosti pozvani su nadržabin srijemski J. Diamant i predsjednik općine S. Frank. Referate su održali F. Baum i B. Freund. Na kraju je zaključeno da se izabere privremeni mjesni odbor koji ima svrhu sazvati glavnu skupštinu svih vukovarskih Židova. Izabran je privremeni odbor u koji su ušli: predsjednik S. Frank, potpredsjednik dr. Brull, tajnik A. Baum, blagajnik A. Herzl, zamjenik tajnika F. Baum, komesar za narodni fond gđica H. Bresslauer i O. Winkler, arhivar gđica Mira Müller, propaganda B. Freund i M. Schön. Dana 20. prosinca 1918. sazvana je židovska građanska skupština na ovdašnjoj židovskoj školi kojoj je prisustvovao nemali broj vukovarskog židovstva, potom Židovi iz okolice i gosti, izaslanik zemaljske organizacije iz Zagreba A. Singer i delegat osječke mjesne cionističke organizacije F. Lederer. Skupštinu je otvorio predsjednik S. Frank te je u svojem uvodnom govoru istaknuo „prijeku nuždu organizovanja cionističkog rada u Vukovaru.“ „O povijesti cionističkog pokreta“ govorio je A. Singer, govor protiv asimilanata izrekao je F. Lederer. B. Freund pozvao je vukovarske Židove da se priključe cionističkom pokretu jer u ovom „sudbonosnom času ne smije nitko postrance stajati.“¹⁰¹² Od 1. siječnja do 31. prosinca 1918. iz Vukovara za židovski narodni fond pristiglo je prema iskazu 253 dinara (kolika je to mala suma bila najbolje pokazuje da je u Zagrebu prikupljeno 34 815 dinara ili u Zemunu 2218). Prinose su skupljali Mira Müller te Oskar Winkler.¹⁰¹³ Dana 2. veljače 1919. Židovski narodni privremeni odbor organizirao je sastanak s predavanjima u židovskoj školi na kojem je prisustvovalo 180 vukovarskih Židova. Govore su držali predsjednik odbora Sigmund Frank, potom candid. ing. Berthold Freund, cand. agronomije Felix Baum te Armin Baum. Nakon toga predložen je stalni odbor koji je jednoglasno izabran kao odbor cionističke organizacije: predsjednik Sigismund Frank, tajnik Karl Bier, blagajnik Alfred Herzl, komesar za NŽF Selma Bier, komesar za časopis *Židov* i Adi/Adolf Herzog. Odbornici su: Armin Baum, Felix Baum, Berthold Freund, Leopold Gross, dr. Daniel Klein i Oskar Winkler.¹⁰¹⁴ 27. travnja 1919. održan je sastanak vukovarskih cionista na židovskoj školi. Održano je nekoliko predavanja na kojima je prisustvovalo oko 120 cionista, a među njima i nadržabin Julije Diamant i komandant srpske vojne posade major Milan Nikolić. Sastanak je otvorio predsjednik mjesnog odbora Sigmund Frank, potom je govorio Oskar Winkler o svjetskom položaju židovstva, pa Bertold Freund koji je govorio o razvoju duševnih i tjelesnih osobina Židova u galutu.¹⁰¹⁵ U svibnju 1926. održana je skupština cionističkog društva. Prije negoli se krenulo na izbore, uvodno slovo izrekli su predsjednik organizacije Karlo Bier i blagajnik Oton Guttmann. Naglasili su da je broj članova prinosnika pao sa 180 na 120 te da je povećanje broja članova zadatak nove uprave. U novu upravu društva ponovno su izabrani: za predsjednika Karlo Bier, potpredsjednik je dr. Josip Herzl, tajnik Vlado Krauss, blagajnik Oto Guttmann, povjerenik za KKL

¹⁰¹¹ Lj. DOBROVŠAK, Prva konferencija Zemaljskog udruženja, 254.

¹⁰¹² „Vukovar“, *Židov*, br. 1, 2. siječnja 1919., 11.

¹⁰¹³ *Židov*, br. 2–3, 17. siječnja 1919.

¹⁰¹⁴ „Sastanak Vukovarskih cionista“, *Židov*, br. 10, 20. ožujka 1919., 5–6.

¹⁰¹⁵ „Sastanak vukovarskih cionista“, *Židov*, br. 15, 9. svibnja 1919., 5.

Aleksa Steiner, a odbornici su: Aleksander Adam, Simon Baum, Vilim Engl, Sigmund Frank, Adolf Herzog, Herth, dr. Daniel Klein, inž. Moser, Fritz Freund, Mavro Schön, Josip Strauss i Karlo Klein. Glavno predavanje održao je Josip Herzl o problemima unutar cionizma.¹⁰¹⁶ Sredinom 1926. ponovno se skupila omladina zahvaljujući povratku „havera“ Vlade Kraussa koji ih je odlučio okupiti. Oni će djelovati unutar mjesne organizacije, kao Omladinska sekcija MJO zbog malog broja članova.¹⁰¹⁷ Židovska omladinska sekcija u kolozovu je izabrala novi odbor na čelu s Jenöm Rosenzweigom.¹⁰¹⁸

Na skupštini u travnju 1928. prisustvovao je kao gost potpredsjednik Saveza cionista Jugoslavije dr. Julije Dohany. Govore su tada održali tadašnji predsjednik organizacije Josip Herzl, predsjednik Općine Daniel Klein i povjerenik KKL-a Aleksa Steiner. U govoru se naglasilo da cionistički rad u Vukovaru nije zadovoljavajući, no to nije krivnja odbora. Broj članova opada zbog čestih smrti cionističkih članova, kao i zbog odlaska mladih iz Vukovara.¹⁰¹⁹

Kako se 1929. pripremao kongres Saveznog vijeća mjesnih cionističkih organizacija u Beogradu (od 31. ožujka do 1. travnja), iz Vukovara su kao delegati izabrani dr. Josip Herzl i Aleksander Steiner, a za zamjenike Eugen Rosenzweig i gđica Gizela Rosenberg.¹⁰²⁰

Na skupštini 12. svibnja 1929. navedeno je da je oslabio rad u 1928. godini. Na čelu MCO-a i dalje ostaje Josip Herzl, dok u ime židovskog omladinskog društva u odbor ulazi gđica Claire Pfefferman. Skupštini je prisustvovao dr. Cvi Rothmuller prigodom svoje turneje po Slavoniji i Vojvodini. Posjetio je dva puta Vukovar, jednom je sudjelovao na skupštini 12. svibnja, a drugi put 27. svibnja kada je prikazivan film „Proljeće u Palestini“. Prikazivanju su prisustvovali ne samo Židovi već i velik broj nežidova.¹⁰²¹ Početkom 1930. Claire Pfeffermann koja je bila predstavница židovskog omladinskog društva u MCO-u zahvalila se na ukazanom povjerenju, no zamolila je da je se dužnosti oslobodi jer odlazi na duže vrijeme u Pariz.¹⁰²² 11. svibnja 1930. MCO je održao redovitu glavnu skupštinu, na kojoj je izabrano novo-staro vodstvo. Predsjednik je Josip Herzl, potpredsjednik Adolf Herzog, tajnik Eugen Rosenzweig, blagajnik Oton Guttman, a povjerenik za KKL Aleksa Steiner. Odbornici su: Adam Aleksander, Vilim Engl, dr. Hinko Freund, Lavoslav Hirsh, dr. Daniel Klein, Nathan Kohn, Emil Mosses, Claire Pfeffermann i jedna gospođa iz WIZO-a. Skupštini je prisustvovao član Saveznog odbora ing. Ljudevit Freundlich iz Osijeka koji je održao predavanje „Sadašnja situacija jevrejstva“. Predavanje je uspjelo, a posjetile su ga i članice Gospojinskog društva.¹⁰²³ U lipnju 1931. održana je i glavna skupština MCO-a na kojoj je izabrano staro vodstvo.¹⁰²⁴

¹⁰¹⁶ „Vukovar, druga redovita glavna skupština Mjesne cionističke organizacije“, *Židov*, br. 21, 21. maja 1926., 4.

¹⁰¹⁷ „Vukovar“, *Židov*, br. 41, 6. oktobra 1926.

¹⁰¹⁸ „Vijesti iz udruženja“, *Židov*, br. 42, 17. oktobra 1930., 8.

¹⁰¹⁹ „Glavna skupština Mesne jevrejske organizacije u Vukovaru“, *Židov*, br. 20, 18. maja 1928., 4.

¹⁰²⁰ „Vukovar“, *Židov*, br. 12, 22. marta 1929., 3.

¹⁰²¹ „Iz Vukovara“, *Židov*, br. 23, 7. juna 1929., 5.

¹⁰²² „Vukovar“, *Židov*, br. 2, 18. januara 1930., 6.

¹⁰²³ „Vukovar, Glavna skupština MCO“, br. 20, 25. maja 1930., 9; „Vukovar, Konstituiranje odbora MCO“, *Židov*, br. 21, 25. maja 1930., 8.

¹⁰²⁴ „Vukovar“, *Židov*, br. 26, 26. juna 1931., 7.

U travnju 1935. ponovno je za predsjednika izabran Josip Herzl, potpredsjednici su Aleksa Steiner i Nathan Kohn, tajnik je Eugen Rosenzweig, blagajnik Oton Gutmann, kulturni referent dr. Israel Scheer, izvjestitelj za list *Židov* Iso Gruen/Grün, kućedomačin Mavro Winkler, a odbornici Adam Aleksander, Robert Baum, Binenfeld, dr. Rudeli Eskenazy, Alfred Hirth. I., dr. Daniel Klein, Dragutin Klein i Emil Massas. Poslije skupštine održano je predavanje o 800. godišnjici Majmonidesa. Predavanje je održao rabin I. Scheer.¹⁰²⁵

Židovsko djevojačko društvo Morija / Židovsko omladinsko društvo. Dana 12. (19.)¹⁰²⁶ siječnja 1919. u židovskoj pučkoj školi održana je konstituirajuća skupština židovskog djevojačkog društva „Morija“. U osnivanju društva 1919. sudjelovalo je 50 židovskih djevojaka, a skupštinu je otvorila Mira Müller, koja je izabrana za predsjednicu. Potpredsjednica je Hella Bresslauer, tajnica Hedwiga Bader, blagajnica Marija Spitzer, a knjižničarke Risa Weiner i Olga Steiner. Cenzorice su bile Saida Wellisch i Ada Klein, a revizorica Hermina Winter.¹⁰²⁷ Pravila društva „Morije“ prihvaćena su na konstituirajućoj skupštini od 12. siječnja 1919. Vlasti su potvrdile ta pravila 22. svibnja 1920. Kao osnivači potpisane su Riza Weiner i Mira Müller. Svrha društva je „gajenje židovske literature, poznavanje židovske povijesti, znanosti i umjetnosti, gojenje cionizma, rad u njem i oko njega, učenje hebrejskog jezika, odgajanje židovske djece u cionističkom duhu, predavanje povijesti Židova, čitanje pripovjedaka i učenje naizust pjesama, te u patriotskom duhu za Jugoslaviju.“ Cilj bi se postizao predavanjima, čitanjem literarnih radova i raspravama, osnivanjem knjižnica, nabavljanjem časopisa, priređivanjem zabava. Članovi su utemeljitelji uz uplatu od 50 kruna, dok podupirujući članovi plaćaju 4 krune. Redovnim članom mogla je biti svaka židovska djevojka iznad 15 godina. Ubrzo je društvo imalo 50 članica. Upravu su činile Mira Müller, predsjednica; Hella Bresslauer, potpredsjednica, Hedwiga Bader, tajnica, Marija Spitzer, blagajnica, Riza Weiner, knjižničarka i Olga Steiner, knjižničarka, Saida Wellisch i Ada Klein, cenzorice i Hermina Winter, revizorica.¹⁰²⁸

Vrlo brzo po osnivanju uključuju se u organiziranje zabava, pa su povodom Purima u ožujku 1919. organizirale zabavu u prostorijama židovske škole na kojoj su sudjelovali: Mira Müller, Ernest Diamant, violinu je svirao Karl Bier, pjevala je gđica Hella Bresslauer, a pratila ju je na glasoviru Olga Steiner. O Purimu je govorila Ada Klein. U priredbi su još sudjelovale: F. Bresslauer, Vera Stangl, Hedwiga Schwarz, Greta Diamant, Rosa Singer. Mješovitim zborom dirigirao je nadkantor A. Schwarz. Još dvije pjesme otpjevao je kantor A. Spinger.¹⁰²⁹ *Društvo Morija* je prigodom proslave obljetnice bana Petra Zrinjskoga i kneza Krste Frankopana sudjelovalo u proslavi pod svojom plavo-bijelom društvenom zastavom te se tada prvi puta vijorila cionistička zastava ulicama Vuko-

¹⁰²⁵ „Vukovar, Glavna skupština MCO, Majmonidesova proslava“, *Židov*, br. 20, 17. maja 1935., 12.

¹⁰²⁶ „Desetogodišnjica omladinskog udruženja“, *Židov*, br. 3, 18. januara 1929. U dopisu u kojem slave desetogodišnjicu društva, pozivaju se da su osnovani 19. siječnja 1919., međutim u Pravilima je navedeno da je konstituirajuća glavna skupština bila 12. siječnja 1919.

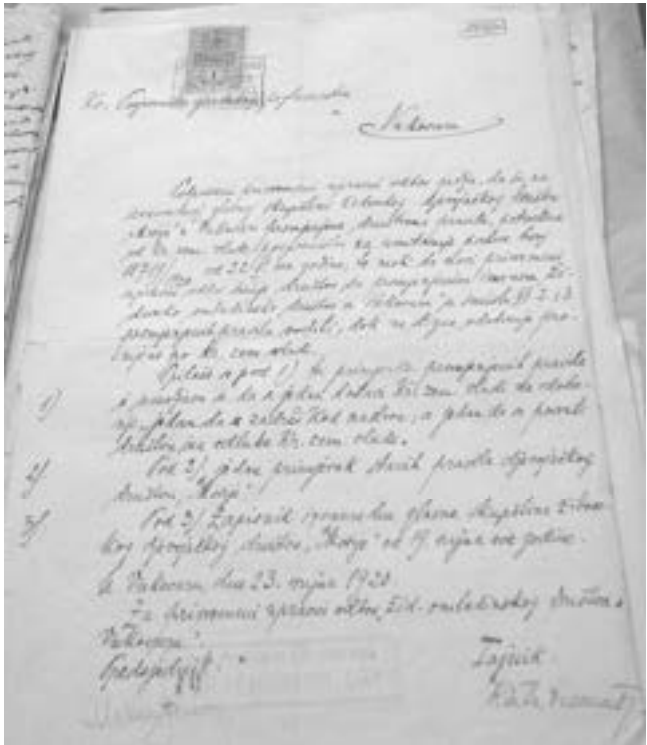
¹⁰²⁷ „Osnutak židovskog djevojačkog društva u Vukovaru“, *Židov*, br. 2–3, 17. siječnja 1919., 13. HR-HDA, fond UOZV VI–21, br. 26046/1919, br. 3876/1919 i 18719/1910; HR-HDA, UOZV, F 1353 grupa VI, inv. br. 2468, Pravila Židovskog djevojačkog društva u Vukovaru.

¹⁰²⁸ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 108–109.

¹⁰²⁹ „Purimsko posijelo u Vukovaru“, *Židov*, br. 14, 29. aprila 1919., 9.

Pravila Morije iz 1919. (HDA, fond UOZV VI-21, br. 26046/1919 br. 3876/1919 i 18719/1910; HDA, UOZV, F 1353 grupa VI, inv. br. 2468., Pravila Židovskog djevojačkog društva u Vukovaru)

Odluka o promjeni imena HDA (fond UOZV VI-21, br. 26046/1919, br. 3876/1919 i 18719/1910.; HDA, UOZV, F 1353 grupa VI, inv. br. 2468., Pravila Židovskog djevojačkog društva u Vukovaru)

vara.¹⁰³⁰ Krajem 1919. Društvo je organiziralo Hanuka-posijelo.¹⁰³¹ Istovremeno sastali su se i omladinci koji su formirali omladinsko udruženje „Tehija“.¹⁰³² Budući da društva nisu uspjela razviti svoju djelatnost, krajem 1919. su se fuzionirala i 1920. promijenila ime u **Židovsko omladinsko društvo** u Vukovaru pri židovskoj općini Vukovar. Na izvanrednoj skupštini održanoj 19. rujna 1920. prihvaćena su nova Pravila društva i izabran je novi odbor.¹⁰³³

Za osnivače su potpisani Aleksander Steiner kao predsjednik i Käte/Kvieta Diamant kao tajnica. Za blagajnika je izabran mag. farmacije Adolf Hecht, za arhivara Nandor Fekete, a odbornici su bili Feliks Baum i B. Freund. Revizori su bili Oskar Winkler i Hilda Schwarz.¹⁰³⁴ Vlasti su potvrdile pravila tek 9. rujna 1921. jer je Gradsko poglavarstvo u Vukovaru tražilo neke sitne izmjene. Svrha društva je i dalje „gajenje židovske znanosti, literature, umjetnosti i tjelovježbe“.¹⁰³⁵ Cilj se postiže predavanjima, čitanjem, otvaranjem čitaonice, učenjem glazbe, gimnastičkim i sportskim natjecanjima, zanatlijskim radom i priređivanjem posijela i zabava. Redovnim članom mogao je biti svaki Židov i Židovka starija od 14 godina. Za razliku od *Morije*, članovi mogu biti i muški i ženski.¹⁰³⁶ Njihove predstavnice sudjelovale su u Osijeku na prvom Židovskom omladinskom sle-tu.¹⁰³⁷ Od 1920-ih društvo je priređivalo svoje zabave koje se u tisku nazivaju „purimske“. Karte su se nabavljale kod istaknutog cionističkog prvaka Vilima Engela, a zabave su održavane u hotelu *Grand*.¹⁰³⁸ U centru društva je na prvom mjestu bio dječji odgoj koji 1920. vodi Kvieta Diamant. U dvorištu pučke škole ili čitaonici okupljena su sva djeca kada imaju slobodnog vremena. Odrasli omladinci rade unutar sekcija. Postoje muške i ženske sekcije. Muške su sekcije sekcija za tjelovježbu i laku atletiku, nogometna sekcija i sekcija za tamburanje, dok su ženske sekcije ženska tjelovježba i „hazena sekcije“. Zajedničke sekcije jesu: pjevačka i literarno-povijesna sekcija. Hebrejski jezik uče svi. Godine 1920. zajedno s Vinkovčanima imaju zajedničkog učitelja koji živi u Vinkovcima.¹⁰³⁹ Na skupštini u travnju 1922. izabrano je novo vodstvo društva: počasni predsjednik postao je Aleksandar Steiner, a predsjednik Zoltan Stangel (Štengl), potpredsjednik Vlado Krauss, potpredsjednica Anica Bader, prvi tajnik Hans Altaras, drugi tajnik Zdenko Kraus, blagajnik Mirko Fischer, knjižničar Slavko Lyon, revizori Sari/Sari Winkler, Elwira Schrenger i odbornici Alfred Singer i Robika Baum. U rukotvornoj sekciji pročelnici su Đuro Marberger i Filip Adut, u hazena sekciji Fritz Freund, u gombalačkoj sekciji Felice Bresslauer i Marko Hecht, u pjevačkoj sekciji Hilda Schwarz. Käte Diamant vodila je dječju sekciju, a tamburašku Vlado Krauss. Povjerenica Narodnog fonda bila je Elise

¹⁰³⁰ „Plavo-bela zastava u Vukovaru“, *Židov*, br. 15, 9. maja 1919., 5.

¹⁰³¹ „Židovsko djevojačko društvo Morija u Vukovaru“, *Židov*, br. 1, 1. januara 1920., 4.

¹⁰³² „Desetgodišnjica omladinskog udruženja“, *Židov*, br. 3, 18. januara 1929., 4.

¹⁰³³ HR-HDA, UOZV, F 1353 grupa VI, inv. br. 2468, Zapisnik izvanredne glavne skupštine Židovskog djevojačkog društva „Morije“ u Vukovaru.

¹⁰³⁴ HR-HDA, UOZV, F 1353 grupa VI, inv. br. 2468, Zapisnik izvanredne glavne skupštine Židovskog djevojačkog društva „Morije“ u Vukovaru.

¹⁰³⁵ HR-HDA, UOZV, F 1353 grupa VI, inv. br. 2468, Pravila Židovskog omladinskog društva u Vukovaru.

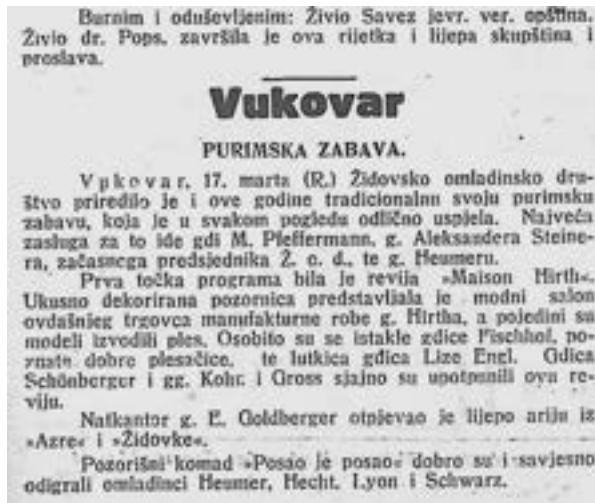
¹⁰³⁶ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 108.

¹⁰³⁷ *Gideon*, 8. i 9./1920.

¹⁰³⁸ V. HORVAT, *Vukovarska društva 1859. – 1945.*, 108–109.

¹⁰³⁹ *Gideon*, 12./1920.

Bader.¹⁰⁴⁰ Društvo je od 1923. pa skoro do početka 1927. zamrlo sa svojim radom, pa su ga nove mlade snage pokrenule. Početkom 1927. društvo je brojilo 25 članova koji su se redovito sastajali. Društvo ima tamburašku sekciju. S dječacima radi Karl Engl, a sa ženskom grupom Liza Engl i Jolanka Adam. Sa starijim članicama rade Clara Pfefferman i Slava Krausz. Društvo je priredilo Hamša ašar sijelo koje je lijepo prihvaćeno. Na Purim priređuju zabave za građanstvo i posebno za djecu. Od svake priredbe jedan dio ide za časopise *Hanoari* i za *Haaviv*.

Preslika članka
„Vukovar,
purimska
zabava“, *Židov*,
br. 12, 21. marta
1930., str. 7

Društvo je 1927. izabralo novi odbor: počasni predsjednik je Aleksa Steiner, predsjednik Eugen Rosenzweig, tajnice Erna Kohn i Selma Stein, blagajnica Hermina Winter, knjižničar Karl Engl, revizori Josip Roth i Rene Hirth, povjerenici za KKL su A. Steiner i Erna Kohn.¹⁰⁴¹ Početkom 1928. organizirali su Hamiša asar b'švat posijelo u Vukovaru. Pozdravni govor održao je Karl Engl te je pozvao posjetitelje da aktivnije sudjeluju u izgradnji Erec Jisraela. Cijeli program izvela su djeca.¹⁰⁴² U sklopu udruženja formirana je šomer kvuca „Jehuda“ i oni su travnju organizirali prvu šomer priredbu u Vukovaru: izlet na cijeli dan s logorskom vatrom. Vodio ih je Karl Engl.¹⁰⁴³ U rujnu 1928. izabrana je nova uprava na čelu s Hedwigom Bader, Pavlom Kleinom i Slavkom Baderom na čelu. Društvo će nastaviti s radom s kojim je započelo.¹⁰⁴⁴ Početkom 1929. slavili su desetogodišnjicu postojanja, no tom prilikom Karl Engel naglasio je „da sadašnje vodstvo nije pokazalo volje, da ovu lijepu proslavu, decenij omladinskog i cionističkog rada u Vukovaru proslavi“.¹⁰⁴⁵ Unatoč tome, omladinsko udruženje održavalo je priredbe za Purim

¹⁰⁴⁰ „Židovsko omladinsko društvo u Vukovaru“, *Židov*, br. 24–25, 1. juna 1922., 6.

¹⁰⁴¹ „Vijesti iz društva, Vukovar“, *Židov*, br. 8, 25. februara 1927.

¹⁰⁴² „Hamiša asar b'švat posijelo u Vukovaru“, *Židov*, br. 7, 17. februara 1928., 5.

¹⁰⁴³ „Poziv na prvu šomer priredbu u Vukovaru“, *Židov*, br. 17, 27. aprila 1928., 4.

¹⁰⁴⁴ „Iz udruženja“, *Židov*, br. 41, 12. oktobra 1928., 4.

¹⁰⁴⁵ „Desetogodišnjica omladinskog udruženja“, *Židov*, br. 3, 18. januara 1929., 4.

i organiziralo razne tečajeve,¹⁰⁴⁶ i u rujnu je proslavilo svoju desetogodišnjicu organizirajući izlet.¹⁰⁴⁷ Jedno vrijeme omladinsko udruženje vodila je Claire Pfefferman, no 1930. odlazi u Pariz.¹⁰⁴⁸

Do uspostave Nezavisne Države Hrvatske život vukovarskih Židova odvijao se bez velikih potresa. Cionistička omladina i gospojinsko židovsko društvo organizirali su zabave povodom židovskih blagdana, cionistička društva radila su na širenju cionističkog pokreta, ni jedni ni drugi ne sluteći da će ubrzo uslijediti događaji koji će njihov život izmijeniti iz korijena.

Ostali gradovi i mjesta

Ilok

U međuratnom razdoblju broj Židova u iločkom kotaru kretao se ovako: 1921. ih je u Iloku bilo 304, 1931. 320, a 1940. 310.¹⁰⁴⁹ Kod Melite Švob navedene su drukčije brojke. Ona navodi da je u kotaru Ilok 1921. popisano 306, a 1931. 397 Židova. Oni su ovako bili raspoređeni: 1921. – Beočin (46), Čerević (8), Erdevik (24), Ilok (206), Neštin (5), Susek (6). Godine 1931. taj broj kretao se pak ovako: Beočin (37), Čerević (7), Erdevik (27), Ilok (292), Neštin (7) i Susek (34).¹⁰⁵⁰

U kolovozu 1919. osnovana je u Iloku *Mjesna cionistička organizacija* iako je dopisnik u *Židovu* naveo da su i općina i rabin pokušavali osujetiti njezino osnivanje. Za predsjednika je izabran Emanuel Lang, potpredsjednik je Viktor Galandauer, tajnik Adolf Stern, blagajnik Adam Stättler, a odbornici: Hugo Lang, H. Händler i Daniel Fried. Ubrzo je društvo organiziralo prvi zajednički izlet na kojem je skupljeno 105 kruna.¹⁰⁵¹

Krajem godine 1922. izbile su u iločkoj općini ortodoksnih velike nesuglasice zbog toga treba li se u

Trgovac Lazar Stern
(Gradski muzej Vukovar)

¹⁰⁴⁶ „Vijesti iz udruženja“, *Židov*, br. 15, 12. aprila 1929., 8.

¹⁰⁴⁷ „Vukovar“, *Židov*, br. 39, 27. septembra 1929., 5.

¹⁰⁴⁸ „Vukovar“, *Židov*, br. 2, 18. januara 1930., 6.

¹⁰⁴⁹ JIM, Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije, Jerusalem, 1988., prijevod E. Webera, Ilok, 131.

¹⁰⁵⁰ Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, II, Zagreb, 2004., 284.

¹⁰⁵¹ „Osnutak mjesne cionističke organizacije u Iloku“, *Židov*, br. 26, 25. 8. 1919., 8. JIM, Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije, Jerusalem, 1988., prijevod E. Webera, Ilok, 132.

Djeca iz židovske škole u Vukovaru (privatno vlasništvo)

molitvama primjenjivati aškenaski ili sefardski obred.¹⁰⁵² U veljači 1924. iločku židovsku zajednicu posjetio je nadržabin dr. Izak Alkalaj iz Beograda kako bi izmirio iločke židovske općine no nije u tome uspio.¹⁰⁵³ Nesuglasice su dovele do toga da se Općina podijelila¹⁰⁵⁴ i od 1925. postoje dvije potpuno samostalne općine. Jednoj općini 1931. predsjednik je Mavro Vilim Fried, i ta općina brojila je 35 članova, a druga aškenska bila je mnogo veća i njezin predsjednik bio je Herman Stern. Uz njega su bili i Sigmund Stern, Hugo Lang, Sandor Stern. Imala je oko 20 obitelji. Pri raskolu jedna općina dobila je sinagogu, a druga židovsku školu u koju su smjestili bogomolju. Iločka židovska škola nalazila se nasuprotop iločkom hramu.¹⁰⁵⁵ Obojica predsjednika općina su i članovi gradskog zastupništva. Iločki Židovi bili su ortodokсни iako se po vanjskom izgledu to ne bi primijetilo, kako je naveo dopisnik *Židova*. Ima ih od ultraortodoksnih do modernih. U mjestu su dva neologa. Imaju heder. Zajednica nije bila pobornik cionizma. U Iloku su bile dvije mikve. Obje su u zgradi. Bogoslužje se vrši na tri mjesta, jedno u hramu, drugo u školskoj zgradi, a treće je privatno kod rabina u kući.¹⁰⁵⁶ Krajem 1925. godine na sjednici Općinskog zastupstva trgovišta Ilok raspravljalo se o vraćanju „noćne lampe“ koju je općinski načelnik premjestio s prostora ispred hrama gdje se nalazila, u jednu malu ulicu, pravdajući premještanje razlogom da sada po noći lampa osvjetljuje i hram i malu ulicu. Iločki Židovi tražili su vraćanje lampe na staro mjesto. Autor članka u *Narodnoj slogi* zamjera im da su na zadnjim izborima glasovali za radikale, pa su se s njima dogovorili, jer je na kraju odlučeno da se lampa vrati na staro mjesto. Na toj sjednici iločki Židovi tražili su da se i

¹⁰⁵² *Židovska svijest*, br. 204, 5. januara 1923., 3.

¹⁰⁵³ „Dolazak vrhovnog nadržabina iz Beograda u Ilok“, *Narodna sloga*, br.5., 1. ožujka 1924., „Sitom i rešetom po ubavom Iloku“, *Narodna sloga*, br.7., 1. travnja 1924., 4.

¹⁰⁵⁴ „Iločki židovi se opet potukli u templu“, *Narodna sloga*, br. 14., 15. jula 1924., 4.

¹⁰⁵⁵ „Pabirci iz sjednice opć. zastupstva u Iloku“, *Narodna sloga*, br. 1, 1. siječnja 1926., 3.

¹⁰⁵⁶ „Dva dana među ortodoksimu u Iloku“, *Židov*, br. 17, 21. aprila 1931., 6.

kod stepenica koje vode u mikve (obredno kupalište) postavi lampa.¹⁰⁵⁷ U toj istoj *Narodnoj slogi* često objavljivani antisemitski prilozima u kojima su se napadali iločki Židovi da se „bogate na račun iločkih krišćana“ te da tjeraju „svoj kruti separatizam i židovski šovinizam“, i da „iločki židovi bojkotiraju nas Kršćane, naša nacionalna i humanitarna društva i zabave i u opće naš društveni život“,¹⁰⁵⁸ a s druge strane nema broja u kojem nije objavljena reklama koja reklamira dućane iločkih Židova.

Prema statistici koja je izlazila u *Jevrejskom almanahu* židovska općina Ilok 1925. imala je 80 obitelji, odnosno 320 članova.¹⁰⁵⁹ Prema *Jevrejskom almanahu* iz 1925./1926. u Iloku je bio rabin Moses Majer Steiner, predsjednik općine bio je Mavro Vilim Fried, potpredsjednik M. Hermann Stern, pročelnik hrama Izrael Stern, kantor Emanuel Weiss, predsjednik *Hevre Kadiše* Gerson Stern, a predsjednik Omladinskog udruženja „Hevrat Bahurim“ Emanuel Stern. Filijalna općina bila je u Šidu. Od društva imali su još sinagoglano udruženje i čitaonicu „Šas Hevra“. ¹⁰⁶⁰ 1928./1929. predsjednik Općine postaje Filip Lang.¹⁰⁶¹ Predsjednici Općine bili su Filip Lang, Lazar Stein, Mavro Vilim (Fried) i Herman Stern. Kantor je bio Emanuel Weiss.¹⁰⁶²

Iločka obitelj Stern 1935. na okupu (privatno vlasništvo)

¹⁰⁵⁷ „Pabirci iz sjednice opć. zastupstva u Iloku, *Narodna sloga*, br. 1, 1. siječnja 1926., 3.

¹⁰⁵⁸ „Iločki židovi“, *Narodna sloga*, br.8., 22. decembra 1923., 4.; „Sakupljanje milodara za poplavom nastradale i neki Iločki Židovi“, *Narodna sloga*, br.3., 6. februara, 1924., 3.; „Židovski poslovi Izraela Šterna“, *Narodna sloga*, br. 12., 15. juna 1925., 3.; „Židovska lakomost“, *Narodna sloga*, br. 13., 1. jula 1925., 3.;

¹⁰⁵⁹ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1925. – 1926.*, I. godište, Vršac, 1925., 288.

¹⁰⁶⁰ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1925. – 1926.*, 295; „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1926. – 1927.*, 197; „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1927. – 1928.*, 209.

¹⁰⁶¹ „Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S.“, *Jevrejski almanah za godinu 1928. – 1929.*, 247.

¹⁰⁶² JIM, Pinkas jevrejskih opština Jugoslavije, Jerusalem, 1988., prijevod E. Webera, Ilok, 132.

Zemun

U međuratnom razdoblju Židova je u Zemunu bilo oko 600 i taj se broj sve do Drugog svjetskog rata neće bitno mijenjati.¹⁰⁶³ Godine 1936. aškenaska općina imala je 439 članova i vodio ju je dr. Lav Brandeis, a sefardska općina imala je 92 člana i vodio ju je Jakov Kadmon Levi.¹⁰⁶⁴ To nije ukupan broj zemunskih Židova jer su Židovi mogli istovremeno stanovati u Zemunu, a biti članovi drugih općina. Godine 1938. aškenaska općina ima već 504 člana, a sefardska 84.¹⁰⁶⁵ Godine 1939. aškenaska je imala 352, a sefardska 96 članova.¹⁰⁶⁶ Prije Drugog svjetskog rata aškenaska općina imala je 34 člana, a sefardska 115 i vodio ju je Moreno Anaf.¹⁰⁶⁷

U razdoblju od 1918. do 1941. osim Općine i *Hevre Kadiše* djelovalo je više organizacija i institucija: cionističke organizacije, Ken Hašomer hacair grupa, *Jevrejski klub*, *Cionističko-revizionističko krilo*, *WIZO*, *Žensko gospojinsko društvo*, sportsko društvo „Makabi“, sportski klub „Hakoah“. ¹⁰⁶⁸ Židovska škola prestala je s radom 1932. godine nakon donošenja novog zakona o školstvu u Kraljevini Jugoslaviji, te su zemunski Židovi krenuli u državne škole.¹⁰⁶⁹ Zemunski Židovi imali su važnu ulogu u razvijanju cionističkog pokreta i u međuratnom razdoblju. Može se reći da je period između dva svjetska rata bio period procvata i širenja cionističkih ideja i organizirane djelatnosti. Vrlo brzo osnovana je cionistička organizacija koju su vodili Ivan Kon, Fran Herzog, Moric Sasson i dr. Arnold Schön/Šen.¹⁰⁷⁰

U međuratnom razdoblju trgovci i obrtnici u Zemunu bili su urar i zlatar Aleksandar Frank, pekar Eugen Fogel, trgovci Ladislav Gross, Salamon Bishoff, Bader Kalman, vlasnik knjižare bio je Isak Levi, urar Herman Lustig, vlasnici konfekcijskih radnji bili su Vilim Scheer i Herman Sliedel, a vlasnici sapunjare Žiga i Ignjat Semnitz.¹⁰⁷¹

Lazar i Rosa Sonenfeld iz Zemuna
(privatno vlasništvo)

¹⁰⁶³ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 22.

¹⁰⁶⁴ Jevrejske opštine u Jugoslaviji, *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., 187.

¹⁰⁶⁵ Jevrejske opštine u Jugoslaviji, *Jevrejski narodni kalendar*, 1937. – 1938., 159.

¹⁰⁶⁶ Jevrejske opštine u Jugoslaviji, *Jevrejski narodni kalendar*, 1939. – 1940., 156.

¹⁰⁶⁷ Jevrejske opštine u Jugoslaviji, *Jevrejski narodni kalendar*, 1940. – 1941., 187.

¹⁰⁶⁸ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 25–26.

¹⁰⁶⁹ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 20–21.

¹⁰⁷⁰ D. FOGEL, *Jevrejska zajednica u Zemunu*, 63–91.

¹⁰⁷¹ Nenad FOGEL, *Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču*, Jevrejska opština Zemun, Zemun, 2005., 8–9.

Društvo Teodor Herzl, Zemun 1920. (privatno vlasništvo)

Lea i s obitelji rekvizicije

123/1922 **Izvjestnica**

Gerona Kaff
Adašivaca
Šida

Prezime i ime i broj (kao što je i u životu)	Godina rođenja	Godina umiranja	Prezime	Žena, roditelj ili kao član obitelji	Šta, gdje i gdje je rođen prezime	Šta
<i>Kaff Gerona olac 1858</i>	1858		<i>Agorac</i>		<i>Radona Zalme</i>	
<i>Kaff Gerona 1858</i>	1858		<i>Kucauca</i>		<i>Kucauca</i>	
<i>Kaff Filip 1889</i>	1889		<i>Agorac u Radona</i>		<i>Radona Zalme</i>	
<i>Kaff Korka 1897</i>	1897		<i>Kucauca</i>		<i>Kucauca</i>	
<i>Kaff Korka 1897</i>	1897		<i>Radona u Agorac</i>		<i>Korka u Koca</i>	
<i>Kaff Korka 1897</i>	1897		<i>Kucauca</i>		<i>Kucauca u Agorac</i>	
<i>Kaff Zori 1897</i>	1897		<i>Kucauca</i>		<i>Kucauca u Agorac</i>	
<i>Kaff Korka 1897</i>	1897		<i>Kucauca</i>		<i>Kucauca u Agorac</i>	

14/V 1922 št.

Izvjestnica
obitelji Kaff iz
Šida (Gradski
muzej
Vukovar)

Šid

U međuratnom razdoblju u Šidu je živjelo 95 osoba židovske vjeroispovijesti, dok je prema svjedočenju Esthere Adler bilo 18 obitelji, odnosno 75 članova.¹⁰⁷² Prema službenim popisima bilo ih je 1921. 60, a 1931. 59.¹⁰⁷³ Vrlo malo je poznato o njihovu životu u međuratnom razdoblju.

Ruma

U međuratnom razdoblju Židova je prema popisima bilo 1921. 260, a 1931. 244. Svi su bili aškenaskog porijekla. Prije Drugog svjetskog rata Općina je imala 244 člana. Sredinom 1925. Općina je postala cionistička te su ju na izborima preuzeli: kao počasni predsjednik Šandor Fischer, predsjednik Općine je Max Heitler, potpredsjednik Filip

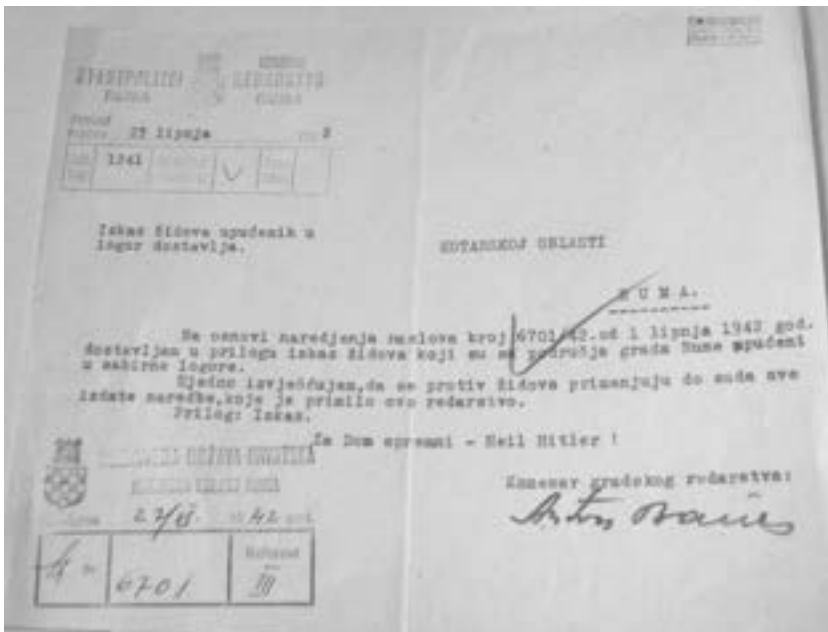

Naviještanje
braka u Rumi
(Državni arhiv u
Vukovaru,
Nadrabinat
srijemski u
Vukovaru)

¹⁰⁷² J. DRAŽIĆ, *Jevrejsko groblje u Šidu*, 184.

¹⁰⁷³ R. SREMAC, E. KLEIN, *Jevreji u Šidu*, 20.

Skopal, blagajnik Josip Rosenzweig, a tajnik, voditelj matica i pročelnik (gabaj) hrama Adolf Sommer. Odbornici su bili Josip Braun, Bela Roth, Desider Schlesinger, Josip Keller, Nathan Weiss, Leo Steiner, a zamjenici Filip Wachsberger i Bernardt Fischer.¹⁰⁷⁴ Krajem 1925. rumski Židovi dobili su novog rabina Vilima Goldsteina.¹⁰⁷⁵ Od društava imali su *Mjesnu cionističku organizaciju*, *Jevrejsko gospojinsko dobrotvorno društvo*, *Hevru Kadišu*, ekipu ženskog rukometa „Hazena“ i teniski klub.¹⁰⁷⁶ Prema *Jevrejskom narodnom kalendaru* navodi se da je 1936. u Općini bilo 198 članova, a predsjednik je bio Nathan Weiss.¹⁰⁷⁷ Godine 1938. Općina ima 239 članova,¹⁰⁷⁸ 1939. 250 članova, a novi je predsjednik Dezider Schlesinger.¹⁰⁷⁹ Prije samog Drugog svjetskoga rata Općina je imala 249 članova.¹⁰⁸⁰ Godine 1936. postavljen je kamen temeljac za novu sinagogu¹⁰⁸¹ koja je srušena 1943. godine.¹⁰⁸² Među imućnijim ruskim Židovima bili su odvjetnik Šandor Fischer i veleposjednik Eduard Herzog koji su se često nalazili na listi najjačih po-
reznika Srijemske županije.¹⁰⁸³

Potvrda o odvođenju rumskih Židova 1942. (HDA, RUR, kutija 13. spis 4013, Ruma)

¹⁰⁷⁴ „Ruma“, *Židov*, br. 31, 17. jula 1925., 6.

¹⁰⁷⁵ „Ruma“, *Židov*, br. 53, 25. decembra 1925., 6.

¹⁰⁷⁶ B. PAUKOVIĆ, *Rumski Jevreji*, 12.

¹⁰⁷⁷ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., 186.

¹⁰⁷⁸ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1937. – 1938., 158.

¹⁰⁷⁹ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1939. – 1940., 155.

¹⁰⁸⁰ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1940. – 1941., 186.

¹⁰⁸¹ „Polaganje kamena temeljca za novi hram u Rumi“, *Židov*, br. 24, 12. juna 1936.

¹⁰⁸² P. ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini*, 16, 38.

¹⁰⁸³ *Srijemske novine*, br. 31, 18. travnja 1914.

Erdevik

Prema popisima u Erdeviku je 1931. bilo 19 Židova, a 1941 njih oko 50. Prema *Jevrejskom narodnom kalendaru* židovska općina u Erdeviku 1936. imala je 21 člana,¹⁰⁸⁴ dok ih je 1937. bilo 37.¹⁰⁸⁵ Od 1918. do početka Drugog svjetskog rata predsjednik Općine bio je dr. Samojlo Bijelić. Erdevička općina potpadala je pod iločki nadrabinat, a rabini erdevičke općine bili su David Lindenfeld, Ephraim Francoz i Emanuel Heing.

Matične knjige Židovske općine u Erdeviku sačuvane su za razdoblje od 1849. do 1940. godine i čuvaju se u Istorijskom arhivu Srem u Sremskoj Mitrovici i Mjesnom uredu u Erdeviku. Obitelji koje se spominju u Erdeviku jesu: Alajn, Bijelić, Bleier/Blejer, Braun, Grün, Epstein, Handler/Hendler, Hirth, Hecsh/Heks, Hubert, Kaff, Klein, Kelert, Kohn, Lustig, Neumann, Neu/Noj, Reich, Rosenberg, Rothmüller, Singer, Sulcbah, Schwarz, Šmid, Schmutzer, Steiner, Stern, Weinberger i Weiss. Skoro svi Židovi iz Erdevika stradali su u Holokaustu, a sinagoga je zapaljena 1941. godine.¹⁰⁸⁶

Srijemska Mitrovica

Godine 1936. Židovska bogoštovna općina imala je 134 člana, a predsjednik Općine bio je dr. Slavko Kirschner.¹⁰⁸⁷ Godine 1938. Općina je imala 129 članova i imala je novog predsjednika Općine Josipa Fleishmanna, a rabin je bio Gerson Belogorski.¹⁰⁸⁸ Prije početka Drugog svjetskog rata u Mitrovici je bilo 116 Židova,¹⁰⁸⁹ stradalo ih je 83.¹⁰⁹⁰

Potvrda
općinskog
arhiva
pronađena u
ruševinama
sinagoge
(HDA, RUR,
kutija 11,
spis 3348,
Mitrovica)

¹⁰⁸⁴ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., 185.

¹⁰⁸⁵ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1937. – 1938., 158.

¹⁰⁸⁶ Radivoje SREMAC, „Matične knjige izraelske bogoštovne općine u Erdeviku“, *Zbornik*, knj. 10, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 2015., 275–302.

¹⁰⁸⁷ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., 187.

¹⁰⁸⁸ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1937. – 1938., 159.

¹⁰⁸⁹ „Jevrejske opštine u Jugoslaviji“, *Jevrejski narodni kalendar*, 1939. – 1940., 156.

¹⁰⁹⁰ P. ŠOSBERGER, *Jevreji u Vojvodini*, 38; J. DRAŽIĆ, *Jevreji u Mitrovici*, 9–63.

Ususret godinama stradanja

Prva pojava jačeg antisemitizma u Srijemu, koju je poticala nacistička propaganda pojavila se 1940. godine. Utjecaj politike obojene odnosima i interesima vremena bio je očit u nedjeljnom broju osječkih dnevnih novina *Hrvatski list* od 6. listopada 1940. kada je objavljena ministarska *Uredba o upisu osoba židovskog porijekla za učenike sveučilišta, visokih škola u rangu sveučilišta, srednjih, učiteljskih i drugih škola*, koju je propisalo kraljevsko ministarsko vijeće. Po uredbi se i u Osijeku uvela odredba „numerus clausus” koja je određivala broj Židova koji su se mogli upisati na veleučilišta i u srednje škole.¹⁰⁹¹

No, Židovi u Srijemu prve naznake antisemitizma uočavali su i ranije, otkako su stizale vijesti o dolasku židovskih izbjeglica iz hitlerovske Njemačke na tlo Kraljevine Jugoslavije, o čemu dijelom u ovoj knjizi svjedoče izravne ocjene i napomene o događajima i postupcima prema Židovima u Trećem Reichu, nakon dolaska nacionalsocijalista na vlast. Osjetit će se to i na društvenom životu Židova u Vukovaru gdje je sve više dolazila do izražaja, kako je pisao novinar *Židova*, „učmalost, dezinteresman i rezignacija u cionističkim krugovima” kao posljedica „kobnih događanja u Europi i u svijetu”.¹⁰⁹²

I uspostava Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. djelovat će na židovsku populaciju tako što će se nova vlast prihvatiti korjenitog poništenja onoga što je postignuto u proteklim desetljećima, a u čemu su Židovi u Srijemu bili duboko ukorijenjeni, u sredinu u kojoj su živjeli, djelovali i evidentno doprinosili gospodarskom, kulturnom, prosvjetnom i inom napretku.

Prema statistici Saveza rabina ukupan broj Židova u Hrvatskoj 1941. bio je 36 844, u Bosni i Hercegovini 13 701, u Dalmaciji 412, u Međimurju 921, a u Hrvatskoj i Slavoniji 21 810. Od toga u Slavoniji: u Osijeku 2900, u Zemunu 1200, u Vinkovcima 1000, u Vukovaru 600, u Brodu na Savi 600, a u Požezi 470. Prema tom izvješću Židovi u Hrvatskoj držali su oko 10 % industrije i 1/8 svih veleposjeda, preko 1000 jutara zemlje.¹⁰⁹³ Na području tadašnjeg Srijema Židovi su bili najzastupljeniji u vukovarskom, iločkom i vinkovačkom kotaru. Vukovarska židovska zajednica je 1940./1941. imala 213 članova, vinkovačka 630, iločka 310, a rumska 249. Manji broj boravio je po ostalim mjestima i vrlo malo ih je bilo po selima.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹¹ „Gradske vijesti, „Numerus clausus” za Židove u školama”, *Hrvatski list*, Osijek, 6. 10. 1940., 3.

¹⁰⁹² „Iz Jugoslavije – Pismo iz Osijeka”, *Židov*, br. 51, Zagreb, 13. 12. 1940., 7.

¹⁰⁹³ Ivan BALTA, „Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43., Zadar, 2001., 469–470.; DAO, Ured za kolonizaciju Osijek, B, Spisi, kotar Valpovo, Židovi u Hrvatskoj, H. L., Osijek, 18. V. 1941., 20.

¹⁰⁹⁴ Petar ELEZ, „Velika župa Vuka u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.)...“, 163; *Jevrejski narodni kalendar*, 1935. – 1936., Beograd – Zagreb, 1936.; 185–188; 1937. – 1938.; Beograd – Zagreb, 1938., 157–159; 1938. – 1939., Beograd – Zagreb, 1939., 149–152; 1939. – 1940., Beograd – Zagreb, 154–157; 1940. – 1941., Beograd – Zagreb, 185–187.

HOLOKAUST

Prema konačnom uništenju

Unatoč antisemitizmu i svim nepovoljnim okolnostima, činilo se i u prvom tromjesečju 1941. unutar vukovarske židovske zajednice, i zajednice ostalih srijemskih gradova i mjesta, da se život i dalje odvija uobičajeno i normalno. Židovske bogoštovne općine i dalje su okupljališta Židova, a rad je u njima imao uobičajeni ritam.

Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske (NDH), pristupilo se organizaciji i uspostavi nove vlasti. Na početku su predstavnici nove vlasti bili privremeni ustaški povjerenici, koje je imenovao Ustaški nadzorni stožer u Zagrebu, odnosno Glavni ustaški stan. Povjerenikom za Srijem imenovan je odvjetnik dr. Petar Gvozdić.¹⁰⁹⁵ Početkom lipnja 1941. poglavnik dr. Ante Pavelić objavio je posebnu odredbu o podjeli NDH na velike župe (županije), koje su definirane kao državne upravne oblasti na određenom državnom području.¹⁰⁹⁶ Na čelu velike župe nalazio se župan kao pouzdanik vlade, koji je vodio cijelu građansku upravu. Velike je župane imenovao poglavnik, a odgovornost im je bila jednaka ministarskoj odgovornosti. Uspostavljanje velikih župa obuhvatilo je cijelu NDH, a to znači i Bosnu i Hercegovinu, koja je bila u NDH, te je udruživanjem bivših graničnih kotara hrvatskih i bosanskohercegovačkih trebalo izbrisati podvojenost Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Tijekom lipnja i srpnja osnovane su 22 velike župe¹⁰⁹⁷ pa tako 26. lipnja 1941. Vukovar postaje sjedište Velike župe Vuke¹⁰⁹⁸ na čelu sa županom odvjetnikom dr. Jakobom Ellickerom/Elickertom.¹⁰⁹⁹ Tada je cjelokupni Srijem opet priključen

¹⁰⁹⁵ *Tko je tko u NDH*, Hrvatska 1941. – 1945., Zagreb, 1997., 145–146. Petar Gvozdić (Soljani kraj Županje, 1899. – Srijemska Mitrovica 1946.), Gimnaziju pohađao u Vinkovcima, gdje je 1916. postao članom društva Hrvatska omladina. Sudjelovao u paljenju zastave, zbog čega je isključen iz svih srednjih škola u Austro-Ugarskoj. Ispite polaže privatno u osječkoj gimnaziji. Potom studira na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (1918. – 1922.). Dvije godine radi (1922. – 1924.) kao učitelj u mitrovičkoj gimnaziji, a istodobno se upisuje na Pravni fakultet u Zagrebu. Kao nepoćudan dobiva premještaj u Zaječar koji odbija, te nastavlja studij prava koji završava 1926. Doktorira i vodi odvjetnički ured u Srijemskoj Mitrovici do 10. lipnja 1941. Od završetka studija politički je aktivan, od 1920. član je Hrvatske zajednice, a od 1923. Hrvatske republikanske seljačke stranke. Narodni je zastupnik HSS-a 1927. – 1938. (izabran u kotarima Vukovar, Srijemska Mitrovica, Stara Pazova i Županja). Iako je u tom razdoblju poznao nekolicinu ustaških prvaka, nije im pristupio. Nakon proglašenja NDH 11. lipnja 1941. zapovjednik vojnog okruga u Mitrovici ponudio mu je predaju vojne i civilne vlasti. U lipnju 1941. imenovan je velikim županom pri Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, a 14. ožujka 1942. velikim županom Velike župe Sana i Luka u Banja Luci. U listopadu 1943. postavljen je za glavnog ravnatelja Glavnog ravnateljstva u poljodjelstvu u svojstvu državnog tajnika. Zadužen je za praćenje njemačkih djelovanja u Baranji i župi Vuka. Poslije je upućivan u razne županije na zamjenska službovanja. Uhićen je 6. lipnja 1945. u Mitrovici i osuđen je na smrt.

¹⁰⁹⁶ Rajka BUĆIN, „Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH“, *Arivski vjesnik*, 44, 2001., 209–225.

¹⁰⁹⁷ P. ELEZ, „Velika župa Vuka u Drugom svjetskom ratu (1941.–1945.)“, 163.

¹⁰⁹⁸ Ivan BALTA, „Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća“, 459–478, 469.

¹⁰⁹⁹ *Tko je tko u NDH*, 110–111. Jakob Ellicker/Elickert (Bukljes, danas Maglić, Bačka 1906. – ?) veliki župan Vuke. Prije rata držao odvjetnički ured u Bačkoj Palanki. Jedan od značajnijih članova Kulturbunda i vrlo aktivan u političkom životu njemačke manjine u Kraljevini Jugoslaviji. Politički proganjan i uhićivan. U srpnju 1941. imenovan za velikog župana Vuke sa sjedištem u Vukovaru. U jesen 1944. s

Hrvatskoj. Velika župa Vuka sastojala se od 10 kotara, i to: Vukovar, Vinkovci, Šid, Ruma, Ilok, Irig, Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Stara Pazova i Zemun, odnosno 7 gradova: Vukovar, Vinkovci, Hrvatska Mitrovica, Hrvatski Karlovci, Ruma, Petrovaradin i Zemun te 156 općina. Od 5. srpnja 1944. području Velike župe Vuke priključena je Županija (do tada u Velikoj župi Posavje). Od 14. listopada 1944. na snazi je iznimno stanje, pa je poslove građanske uprave preuzeo glavar dodijeljen vojnom zapovjedniku područja.¹¹⁰⁰ Istočni dio Srijema, zemunski, rumski i staropazovački srez u početku su bili pod njemačkom upravom da bi nakon toga bili predani NDH.¹¹⁰¹ Tijekom cijelog razdoblja Drugog svjetskog rata na prostoru Srijema ispreplitale su se dvije vlasti, ustaška i njemačka, koje su svaka imale svoje interese, pa je dolazilo i do konfrontacija posebice što se tiče židovske imovine.¹¹⁰²

Karta NDH i njezinih župa

Kascheom utvrđivao plan evakuacije pripadnika njemačke manjine iz svoje župe. Daljnja sudbina nepoznata.

¹¹⁰⁰ P. ELEZ, „Velika župa Vuka u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.)...“, 165; M. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, F. POTREBICA, „Na slavonsko-srijemskom razmeđu 1918. – 1945. godine...“, 254; Rajka BUČIN, „Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH...“, 223.

¹¹⁰¹ Petar VUKELIĆ, „Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u Sremu za vreme „Nezavisne države Hrvatske“, *Zbornik za društvene nauke Matice Srpske*, 35., Novi Sad, 1963., 105–138.; Žarko ATANACKOVIĆ, *Srem u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, Beograd, 1968., 89–90. Domaći Nijemci tražili su da se Srijem uključi u „Njemačku podunavsku pokrajinu“. Tražili su da se iz Srijema isele sve druge narodnosti, a Nijemci nasele. Te su tendencije bile znatno jače izražene u istočnom Srijemu /zemunski, staropazovački i rumski srez, nego u zapadnom Srijemu. Već 22. svibnja 1941. njemački komandajući general i zapovjednik Srbije imenovao je svog izvanrednog komesara za područje Zemuna i istočnog Srijema, a Zemun postaje središte njemačkog izvanrednog komesara za istočni Srijem.

¹¹⁰² Mladenko KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007., 36–37.

Ustaška se ideologija ne može prosuđivati izvan ideologije fašizma i nacionalsocijalizma. Naime, djelovanje NDH prožeto je ustaškim terorom pa se mora promatrati kao sastavni i nerazdvojni dio tih ideologija. Ustaško poimanje „nacije“ uzdizalo je pravo glavne, najveće etničke skupine nad pravom manjine pa je neosporna činjenica da su najrazličitiji oblici terora, koji je iz toga proistjecao, bili temeljno obilježje cjelokupne ustaške vladavine. U razvoju vlastitog rasnog i nacionalnog zakonodavstva, čija je proklamacija uslijedila ubrzo nakon uspostave NDH, proglašene mjere bile su prvenstveno usmjerene protiv Židova, Srba i Roma. Pri tome ustaški antižidovski zakoni¹¹⁰³ nisu bili neka posebna pojava; mora ih se promatrati u kontekstu onodobne zbilje, tj. osovinskog partnerstva NDH i njemačkog Reicha te fašističke Italije. Ustaše se nisu obazirale na međunarodne konvencije ili obveze jer su masovni teror formalno ozakonili proglašenjem zakonskih akata. *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* i *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda* od 30. travnja 1941. naznačile su da je „NDH nacionalna država i da samo arijevcima imaju pravo da u njoj zauzimaju odgovorne položaje i da ravnaju njezinom sudbinom“. Budući da su se spomenute odredbe temeljile na postulatu da se „narodna država osniva na dosljednom provođenju principa narodnosti“ te da „specijalna hrvatska rasa ne postoji“, rabio se izraz „arijsko porijeklo“. Kao rasne manjine koje su se razlikovale od hrvatskog naroda navedeni su „Židovi, Srbi i Cigani“. Stoga je u skladu s tim zakonskim odredbama vlada NDH smatrala da je konačni cilj arijske države rješavanje „nearijskog elementa, napose Židova“ i da stoga država mora nastupati kao instrument vladajuće nacionalne zajednice. Tumačeći vladinu politiku, ministar pravosuđa i bogoštovlja Mirko Puk, prikazao je *Zakonsku odredbu o rasnoj pripadnosti i zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda* kao logičan rezultat ustaškog modela vladanja po principu „jedan vođa i jedan narod koji vlada u državi“. I sve potonje zakonske odredbe koje su se odnosile na pravni i imovinski status Židova u NDH čin su uspostavljene ustaške vlasti. Naime, tvorcima zaokružene i sustavne zakonske koncepcije bili su poglavnik dr. Ante Pavelić i vlada NDH. Radi dosljednog vođenja unutrašnje politike, po uzoru na nacionalsocijalistička iskustva, ustaški je režim osnovao niz političkih i policijskih ustanova za učvršćivanje i očuvanje poretka: Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (RAVSIGUR),¹¹⁰⁴ potom Ustašku nadzornu službu (UNS)¹¹⁰⁵ s redarstvima,

¹¹⁰³ Kronološkim redom nizale su se *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* od 30. travnja 1941.; *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda* od 30. travnja 1941.; *Naredba o zaposlenju ženskih osoba u nearijskim kućanstvima* od 6. svibnja 1941.; *Nadopuna naredbe o zabrani uposlenja arijskim osobama u nearijskim kućanstvima* od 16. svibnja 1941.; *Zakonska odredba o zaštiti narodne i arijske kulture hrvatskog naroda* od 4. lipnja 1941.; *Naredba o ustrojstvu i radu rasnopolitičkog povjerenstva* od 4. lipnja 1941.; *Naredba o promjeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtki* od 4. lipnja 1941.; *Zakonska naredba o sprečavanju prikriivanja židovskog imetka* od 5. lipnja 1941.; *Zakonska odredba o prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća* od 5. lipnja 1941.; *Provedbena naredba o obveznoj prijavi imetka Židova i židovskih poduzeća* od 5. lipnja 1941.; *Naredba o utvrđivanju rasne pripadnosti državnih i samoupravnih službenika i vršitelja slobodnih akademskih zvanja* od 4. lipnja 1941.; *Odredba o preuzimanju i upravi židovskih stanova, zgrada i imanja* od 27. kolovoza 1941.; *Zakonska odredba o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća* od 6. listopada 1941.; *Zakonska odredba o upućivanju nepoćudnih i pogibeljnih osoba na prisilni boravak u sabirne i radne logore* od 25. studenoga 1941.; *Zakonska odredba o nadležnosti za rješavanje židovskih pitanja* od 17. veljače 1942.; *Zakonska odredba o podržavljenju židovske imovine* od 30. listopada 1942.

¹¹⁰⁴ Odjel je Ministarstva unutarnjih poslova, a djelokrug rada Ravnateljstva bio je rad na organizaciji redarstvene službe i redarstvenih oblasti; *Odredba o osnivanju Ravnateljstva za javni red i sigurnost NDH*

obavještajne službe i Ustašku obranu. Pri tome je Ustaška obrana imala specijalni zadatak: osnivanje, organiziranje, djelovanje i osiguranje zatvora i logora.¹¹⁰⁶

Hrvatski narod, naslovnica

Sustavno antisemitsko zakonodavstvo uvedeno je 30. travnja *Zakonom odredbom o rasnoj pripadnosti* kojom je određeno koji se ljudi smatraju Židovima, a koji Romima. Zakon je doduše ostavio mogućnost odstupanja kod onih Židova koji su zadužili hrvatski narod, a izuzeće se odnosilo na njihove supruge i djecu. Istoga dana objavljena je i *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskog naroda i Zakonska odredba o državljanstvu*. Prva odredba zabranjivala je brak između neženjova i Židova, spolne odnose između Židova muškarca i arijskih žena te zapošljavanje arijskih žena mlađih od 45 godina u židovskim kućanstvima, dok se prema drugoj određivalo da državljanin NDH može biti samo osoba arijskog porijekla. Također je naređeno (*Naredba o promijeni židovskih prezimena i označavanju Židova i židovskih tvrtka*) da svi oni koji su nakon 1918. promijenili svoje prezime, moraju uzeti svoje prvotno prezime. Raznim odredbama određeno je da se Židovi moraju prijaviti i javljati redovito vlastima. Potom su morali nositi posebne oznake prepoznavanja – obavezno nošenje žute zvijezde. Izgubili su građanska pra-

objavljena je u Narodnim novinama 7. svibnja 1941., a Provedbena naredba o ustrojstvu i poslovanju Ravnateljstva za javni red i sigurnost za NDH u Narodnim novinama dva tjedna potom (21. svibnja 1941.).

¹¹⁰⁵ Zakonom odredbom o Ustaškoj nadzornoj službi, objavljenoj u Narodnim novinama 26. kolovoza 1941. godine, osnovana je samostalna ustaška policija, koja je predstavljala specijalnu ustašku ustanovu ustaškog pokreta.

¹¹⁰⁶ Narcisa LENGEL-KRIZMAN, „Prilog proučavanju terora u tzv. NDH Ženski sabirni logori 1941. – 1942. godine“, *Povijesni prilozi*, 4, Zagreb, 1985., 3–4; Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 1998., 431; Jere JAREB, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895. – 1945.*, Zagreb, 1995., 91–93; Davor KOVAČIĆ, „Uspostava i djelovanje policijskog i sigurnosno-obavještajnog sustava Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1942. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 37, br. 1, srpanj 2005., 92–98; Lj. BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije* 3, Zagreb, 1990., 293–297.

va, oduzeta im je imovina, uhićeni su najugledniji pripadnici zajednice, tjerani na prisilni rad, ograničavalo im se kretanje. Osim nekim liječnicima, Židovima je bilo zabranjeno upražnjavati tzv. slobodnu profesiju. Sve je to bilo regulirano raznim uredbama, zakonima, naredbama. Vladine agencije preuzele su židovska poduzeća, financijske ustanove, zgrade *Zakonskom odredbom o podržavljenju imetka Židova i židovskih poduzeća* (donesena 6. veljače 1942.). Pritom nije bilo nikakve odštete. Židovi su izbačeni iz svojih kuća i stanova i prisiljeni su živjeti u posebnim dijelovima grada. Žalbe protiv takvih odluka praktički nisu bile moguće. Sve antisemitske i antisrpske mjere popratila je okrutna propagandna kampanja tiska koja je željela pokazati da su Srbi i Židovi neprijatelji hrvatskoga naroda.¹¹⁰⁷ Židovi su u tisku optuživani za pripadnost svjetskoj masoneriji, pljačkanje hrvatskih seljaka radnika, veze s komunistima.¹¹⁰⁸

Obrazac za prijavu imetka (HR-HDA-1076, Ponova)

Ustaške su vlasti u Srijemu oduzimale imovinu Židovima i srpskim dobrovoljcima i kolonistima, te protjerali, iselili one koji su na ovo područje došli nakon 1918. godine. Napuštena gospodarstva, zemlja, imanja, nekretnine, postale su vlasništvo NDH, a za preuzimanje imovine bila je sastavljena komisija na temelju naloga Ureda za kolonizaciju. Ekspropriрана imovina bi se potom davala u zakup, prodavala ili poklanjala sklopljenim

¹¹⁰⁷ J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945.*, 650.

¹¹⁰⁸ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 46.

ugovorom. Napuštenim imanjima u Slavoniji/Srijemu bavio se ured za kolonizaciju (Osijek) u V. odjelu za podržavljeni imetak, a sve je bilo pod pokroviteljstvom Državne riznice NDH, Odjela za imovinu, nevjere i dugove, Ureda za podržavljeni imetak. Najčešće su na udaru tog Ureda za podržavljeni imetak bili Židovi i Romi, ali i druge nacionalnosti.¹¹⁰⁹ Bogata židovska imanja su konfiscirana i podijeljena, a na njima su naseljeni iseljenici – izbjeglice iz drugih dijelova NDH. Tako je Ured za nacionalizaciju, podružnica u Hrvatskoj Mitrovici, 1942. prodavao poduzeća koja su podržavljena u korist NDH i to 11 radnji u Hrvatskoj Mitrovici, Rumi, Iloku i Šidu.¹¹¹⁰

Obrazac za prijavu udovice rabina Diamanta (HR-HDA-1076, Pونها)

Likvidacija većine Židova u NDH provedena je u tri faze. Prvo je uhićeno nekoliko velikih skupina mlađih muškaraca Židova, koji su ubrzo pušteni, kako bi se židovskoj zajednici vratio osjećaj sigurnosti. Progoni i ubijanja započeli su u svibnju 1941. godine i to je zapravo prva faza njihove likvidacije koja je trajala do kolovoza 1942. godine. Neki Židovi ubijeni su u napadima i kao taoci, no većina ih je odvedena u koncentracijske logore gdje su mnogi od njih odmah ubijeni, dok su mnogu umrli od slabe prehrane, hladnoće, mukotrpnog rada i bolesti, posebice pjegavog tifusa. Osim što su postupno ustaške

¹¹⁰⁹ Ivan BALTA, „Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. Godine“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43, Zadar, 2001., 459–478, 464.

¹¹¹⁰ Ivan BALTA, *Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća*, 472. Vidi bilješku 38.

vlasti iskorjenjivale Židove u koncentracijskim logorima na prostoru NDH i na druge načine, ustaška vlada od njemačkih je vlasti zatražila i da hrvatske Židove deportira u istočnu Europu. Taj zahtjev prihvatile su njemačke vlasti u svibnju 1942. godine, a primijenjen je u kolovozu kada su Nijemci i ustaše uhitili zajedno oko 5000 hrvatskih Židova (iz Zagreba i Slavonije) i deportirali ih u logore smrti u istočnoj Europi. To je obilježilo drugu fazu progona Židova u NDH. Neko vrijeme nakon kolovoza 1942. nije bilo daljnjih deportacija Židova iz NDH, prvenstveno jer je ostalo malo Židova. Sljedeća deportacija provedena je u travnju i svibnju 1943., na zahtjev Nijemaca, i označava treću fazu uništenja hrvatskih Židova. Oko 2000 hrvatskih Židova, u malim skupinama od 20 do 150 ljudi trebalo je biti poslano u njemačke logore, ponajviše u Auschwitz. Vrlo je malo hrvatskih Židova preživjelo. Dio njih spasio se u mješovitim brakovima, dio ih je bio privilegirani jer su imali korisnu profesionalnu naobrazbu (liječnici), dio je pobjegao u područja koja su bila pod talijanskom kontrolom, dio se priključio partizanima, a manji dio spašavan je na različite načine u koje su bile uključene Katolička Crkva, pojedinci i sl.¹¹¹¹

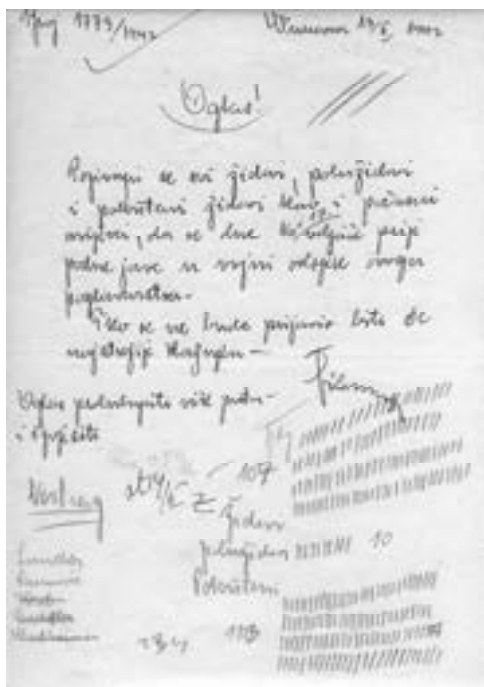
Nalog redarstvene oblasti u Vukovaru da se izvijesti koliko je Židova ostalo u Vukovaru 1942. (Gradski muzej Vukovar)

Teror protiv Židova počinje odmah po ulasku njemačke vojske u Srijem. Domaći Nijemci zajedno sa vojskom opljačkali su sinagoge u Rumi, Srijemskoj Mitrovici i Zemu- nu, a potom u Rumi i Srijemskoj Mitrovici i srušili ih. Iz sinagoga i rabinskih stanova od- nijeli su sve vrednije stvari kao što su pribor za vjerski obred, srebrno posuđe, namještaj, slike i drugo.¹¹¹² U Srijemu i Vukovaru prva uhićenja počela su po osnivanju NDH. Drugog dana po uspostavi, ustaše su uhitili liječnika Herzla i potom mu se gubi svaki

¹¹¹¹ J. TOMASEVICH, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945.*, 659–674.

¹¹¹² P. VUKELIĆ, „Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u Sremu...“, 115.

trag. Razglasili su da je otišao u četnike. Njegova žena bila je katolkinja, Čehinja, također liječnica, koju je upoznao dok je studirao u Pragu. Ustašama se zamjerio jer je uoči rata (1938.), odnosno Anschlusa održao nekoliko predavanja o nacističkim ispadima u Europi u staroj vukovarskoj općini. Potom su uhitili prvu veću grupu i to općinske rukovoditelji: rabina Izraela Scheera, potom predsjednika židovske općine i raškola Hinka Steinerja, tajnika Eškenazia i drugog tajnika Hinka Bauma i još dvojicu nepoznata imena. Ustaške vlasti zatražile su od Općine kontribuciju i kada su se predstavnici Općine našli da održe sjednicu i dogovore na koji način da skupe novac, ustaške vlasti su ih uhitile. Nakon kratkog pritvora pustili su ih zatvora.¹¹¹³ Nakon odluke o kontribuciji, donesena je odluka o oduzimanju radioaparata, potom su im u dućane i radnje postavljeni komesari koji su se starali o njihovoj imovini. Ubrzo je donesena i odluka o uvođenju široke žute trake na lijevom rukavu, odnosno okruglog znaka u kojem je na latinici bilo uvezano slovo Ž, oznaka da su to Židovi. Slijedila je nova zabrana napuštanja boravka, dnevno javljanje policiji, zabrana kretanja između 20 i 8 sati, zabrana korištenja javnog prijevoza, zabrana kupanja na rijekama i javnim kupalištima, i na kraju je uveden i prinudni rad za sve Židove, i žene i muškarce, od 16 do 60 godina.

Oglas da se svi Židovi moraju javiti na vojni odsjek (olovkom navedeno koliko je još Židova u gradu) (Gradski muzej Vukovar)

Uslijedila su pljačkanja u ime države, za potrebe vojske, a najčešće za vlastite interese. Iz židovskih radnji i domova odnosilo se sve što je bilo vrijedno; novac, zlato, tepisi, namještaj, umjetničke slike, posuđe i posteljina. Općinska imovina je opljačkana, a ni si-

¹¹¹³ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 22–27; Mirko KOVAČIĆ, „Židovi, naši sugrađani kojih više nema“, *Vukovarski zbornik*, 3, Vukovar, 2008., 326–334.

nagoge nisu ništa bolje prošle.¹¹¹⁴ Kako se pljačkalo vidi se iz prijave redarstvenog stražara Mate Borkovića (prijava se nalazi u arhivskoj zbirki Muzeja Vojvodine), koji se nezadovoljan podjelom opljačkane židovske imovine u Iloku žalio 19. siječnja 1942. državnom tužiocu u Hrvatskoj Mitrovici (Srijemska Mitrovica). U prijavi se navodi da su od Židova iz Iloka oduzeta dva puna kamiona s 37 velikih kufera punih zlatnih i srebrnih servisa, 47 džepnih satova, nekoliko truba platna, dvije tube kože boks i šerbo, 400 kg brašna te 50 kg guščeje masti.¹¹¹⁵

Prij. 1774/1942
 Hrvatska 1942
 Židovskog redarstvenog obluka
 u Iloku
 Na temelju prijave broj 1774 od 19.1.1942
 prijavitelja u nastavku, da se iz grada Iloka
 izuzetno su oduzeta dva kamiona, 37 velikih
 kufera, 47 džepnih satova i 10 paketa - što
 uključuje 400 kg brašna i 50 kg guščeje
 masti.

Matko Borković
 19.1.1942
 1774/1942
 1774/1942
 1774/1942

Izvjestaj redarstvenoj oblasti u Vukovaru koliko je Židova u gradu 1942. (Gradski muzej Vukovar)

Zlostavljanja vukovarskih Židova počinju odmah po proglašenju NDH i po dolasku njemačke vojske u Vukovar koja je ušla u grad u noći 9./10. travnja 1941. godine. Prema gore navedenim sjećanjima, prvo su uhićeni čelnici općine, i to 11. travnja, dok drugi navode da su uhićenja započela 13. travnja 1941. godine. Uhićenja su se vršila noću. Imućniji židovski trgovci vođeni su u podrum Pfeifferove kuće gdje su zlostavljani i za njih se tražila kontribucija. Dana 26. travnja uslijedilo je masovno uhićenje i zatvaranje Židova u vukovarsku sinagogu. Za oslobođanje je tražena kontribucija od tri milijuna dinara. Nakon što su prikupili iznos, pušteni su kućama, no i nadalje su se morali javljati na prinudni rad i obavljali su najteže i najprljavije poslove po ulicama Vukovara (Arhiv Vojvodine, fond 183, izjava Rose Obersohn, inv. br. 4819).¹¹¹⁶ U svojoj izjavi koju je Berta Oberson dala 31. lipnja 1945. pred Komisijom za utvrđivanje zločina navela je da

¹¹¹⁴ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 56–57.

¹¹¹⁵ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 57–58.

¹¹¹⁶ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 68–70.

su ustaški oficiri ušli u njezinu kuću i odnijeli sve vrijednije stvari, a nakon njih su svakodnevno dolazili ustaški mladići i odnosili što im se sviđjelo. Javne židovske institucije, sinagoga i škola po njezinim sjećanjima opustošene su i opljačkane u tolikoj mjeri da su ostali samo „goli židovi“.¹¹¹⁷ Židovske radnje i trgovine prvo su stavljene pod „komesarsku upravu“ i potom opljačkane. Nakon toga su ih, zajedno sa židovskim kućama, „kupovali“ zaslužni ustaše ili Nijemci.¹¹¹⁸

Prijedlog povjerenika postavljenih u židovskim poduzećima (Gradski muzej Vukovar)

Početak svibnja rabin I. Scheer dostavio je Gradskom poglavarstvu u Vukovaru arhivu izraelske konfesionalne škole „na privremenu pohranu“.¹¹¹⁹

U lipnju 1941. vukovarski Židovi dostavili su za Ministarstvo državne riznice, Uredu za podržavljeni imetak, popis svoje imovine. Na popisu se nalazi 195 osoba koje su prijavile imetak. Popis imovine morale su dostaviti i one osobe koje su bile u mješovitim brakovima sa Židovima. Tako je i zemljoposjednik Vladimir R. Paunović morao dostaviti

¹¹¹⁷ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 69–70.

¹¹¹⁸ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 70.

¹¹¹⁹ GMV, Arhivska građa o Židovima u Vukovaru. U arhivi su se nalazili ovi dokumenti: *Hauptkatalog der israel. Volksschule in Vukovar*, Kontrolna knjiga izrael. konfesionalne škole u Starom Vukovaru, Imenik od 1897. do 1923./1924. (fale godine 1913./1914. i 1921./1922.) i Ispitni izvještaji od 1897. do 1923./1924. (fale godina 1913./1914.).

cjelokupni popis svoje imovine jer je bio u braku s Amalijom rođ. Fischhof, koja je po rođenju bila Židovka, no udavši se prešla je na pravoslavnu vjeru. On nije osamljen prijatelj.¹¹²⁰

Potvrda rabina I. Scheera da je dostavio arhivu židovske konfesionalne škole (Gradski muzej Vukovar)

¹¹²⁰ HR-HDA-1076, Prijava imetka Židova, kutije 657, 658. Imetak su prijavile ove obitelji: Aleksandar Adam, Julijo Adutt, Karolina Adutt, Salamon Albahari, Julijo Angelus, Helena Bader rođ. Fischhof, Hinko Baraš, Elza Baum, Ernestina Baum, Hinko Baum, Hugo Baum, Izabela Baum rođ. Fischhof, Jetta Baum, Judita Baum preudata Eškenazi, Karlo Baum, Marta Baum rođ. Roskam, Petar Baum, Robert Baum, Vera Baum, dr. Rudolf Binenfeld, Henrietta Bresslauer, Aladar Boroš, Otto Diamant, uduvica Sulamit Diamant rođena Löwy, Viktor Diamant, Milan Dreschler, Ruža Drinković, Abraham-Alfred Eškenazi, uduvica Bella Feigenbaum, Emil Fischer, Mirko Fisher, uduvica Ružica Fisher, Vilim Fischer, Margita Fischhof, Rosalija Fischhof, Salamon Fischhof, Stjepan Fligić, Agneza-Anita Frank rođ. Novak, Rudolf Frank, Fritz Freund, Irena Freund, Josip Freund, Gizela Fürst, Ella Goldschmidt, Armin Goldstein, Leo Gottlieb, Reginald Gottlieb, Leopold Gross, Vjekoslav Grubić, Izak-Ižo Grün, Judita Grün, Hugo Guttmann, Ivan Guttmann, Otto Guttmann, Izabela Haberfeld, uduvica Betika Heksch, Bogomir Herman, Lily Herman rođ. Strauss, dr. Josip Herzl, Libuše Herzl rođ. Maronova, Adolf Herzl, Dina Herzog, Aranka Hirschl, Ernestine Hirth, Franjo Hirth, Frida Hirth rođ. Pardo, Heinrich Hirth, Leopold Jakob Hirth, Leopold Hirth, Julijo Hochberger, Oskar Hohenwald, Jakob Jakobović, Menahem Kabiljo, Josefina Kaiser rođ. Polak, Simeon Kann, Gizela Keččer rođ. Obersohn, Olga Kellert, Aurelija Klein rođ. Guttmann, dr. Daniel Klein, Ernestina Klein, Oton Klein, Rikica Klein, Samuel F. Klein, Berta Kohn, Gustav Kohn, uduvica Josefina Kohn rođ. Lion, Nathan Kohn, Isidor Kohn, Jelica Krauss rođ. Antonović, Slavko Krauss, pokojna Alice Landesmann, Otto Landesmann, Izidor Lazar, Makso Lion, Jelena Malević, Josip Juda Malz, Geza Mamužić, Vojislav (Bela) Mandl, Emil Mosses/Massos, uduvica Cecilija Messner, Mira Mihajlović, Vasa Mihajlović, Žanka Mihajlović, Nikola Mine/Minz, dr. Mihajlo Nadaš, Ladislav Nemeš, Berta Obersohn rođ. Weil, dr. Đuro Obersohn, uduvica Rosa Obersohn rođ. Gottlieb, Mavro Ofner, Vladimir R. Paunović, Jakob Pfefferman, Makso Planer, Ljudevit i Gizela Polak, Andrija Rajk Goldschmidt, Bartol Rajk Goldschmidt, Jelisaveta Rajk Goldschmidt, Leopold Rosendorn, Samuel Rosendorn, Aleksandar Rosenfeld, Marta Rosenfeld, Renka Rosenfeld, Katica Roth, Mišo Roth, Žiga Roth, Mihajlo Rosenstein, rabin dr. Izrael Scheer, Anny Marija Šnidler Štraus, Hedviga Schlossberg, Vilko Schlossberger, Johanna Schnitzler, Vilim Schnitzler, dr. Leo Schön, Ernest i Barbara Singer, Julijo i Marija Singer, Samuilo i Lenka Singer, Marija Spitzer, Hermann Stein, Ignatz Stein, Milan i Marija Stein/Štajn, Selma Stein udana Dač, Margita Steiner, Ili Steiner, Hinko Steiner, Aleksandar Steiner, Sigmund Steiner, Katarina Steiner, Ivo Steiner, Hermina Steiner, Ernest Steiner, Oto Steiner, Fricika Stern, Ignatz Stern, Izidor Stern, Mavro Stern, Slavko Stern, Sandor Stern, Hinko Urman, Helena Vedrač rođ. Laskafeld, Antun Velić, Matilda Velić, Magda Wachslar rođ. Scherr, Manfred Wachslar, Etelka Waldner, uduvica Eugenija Walder, ostavština iza Paule Weinberger rođ. Stein, Arnold Weiner, Miroslav Weiner, Artur Weiss, Marija Weisz rođ. Heksch, Josip Wertheimer, Mavro Winkler, Josip Winkler, Hermina Winter, Lina Winter i Josip Zeiger.

Sestre Fischhoff (Gradski muzej Vukovar)

Krajem godine (Božić 1941.) u vukovarskom se kinu prikazivao film „Jud Süß“. Film je bio dio propagande koja je trebala nahuškati ljude na Židove. Do toga je i došlo, vukovarski liječnik Đuro Obersohn¹¹²¹ sjeća se da je vidio kako „rulja“ razbija prozore kod Alekse/Aleksandra Steinera u Novom Vukovaru. I njega su uhitili 18. prosinca 1941. Iz zatvora ga je spasio doktor Marijan plemeniti Pušić. O uhićenju su mu javili telefonom i to „jedna visoka duhovna osoba iz franjevačkog samostana“. S njim u zatvoru završio je i doktor Leo Schön. Što se s njim dogodilo nije poznato, vjerojatno su ga ubili po uhićenju ili je završio u Jasenovcu. Antisemitska propaganda nije jenjavala. Tako je u kolovozu 1942. u Vukovaru gostovala i protužidovska izložba (uz Vukovar bila je postavljena u Zagrebu, Karlovcu, Zemunu, Dubrovniku i Sarajevu).¹¹²²

Židovi iz Vukovara pokušavali su se spasiti na razne načine, jedan od načina bilo je i pokrštanje, pa tako iz tog vremena po-

stoji popis vukovarskih Židova, koji je napravio gvardijan franjevačkog samostana,¹¹²³ a koji su se od 23. travnja 1941. do 16. veljače 1943. dali krstiti. Na popisu je 105 imena pojedinaca koji su se nadali da će im to sačuvati život. No većini s toga popisa ni to nije pomoglo. Na popisu je, recimo, i dr. Schön no on je tada već bio očito mrtav, a krstila ga je vjerojatno supruga, ne znajući da je stradao.¹¹²⁴

Slijedi popis po datumu pokrštavanja:¹¹²⁵

Josip Wertheimer, trgovac. Rođen u Vukovaru 25. IX. 1886. sin Alojza Wertheimera pokojnog i Hermine Deutsch pokojne. Pokršten 23. IV. 1941. (spasio se).

¹¹²¹ Đuro OBERSOHN, „Vukovar u mojem sjećanju“, *Obitelji*, priredila Jasminka Domaš Nalbantić, Zagreb, 1996., 131–136.

¹¹²² Ivo GOLDSTEIN, Slavko GOLDSTEIN, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001., 411.; „Izložba, Židovi u Vukovaru“, *Hrvatska straža*, br.32., 9. kolovoza 1942.

¹¹²³ Popis pokrštenih Židova u Vukovaru godine 1941. i 1942., datiran je 9. lipnja 1945., a potpisao ga je upravitelj župe Kujundžić. Nalazi se u Gradskom muzeju Vukovar u sklopu Arhive Židovske općine Vukovar, V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 22; L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, „Tri biografije – tri popisa – isti ishod...“, 313–342.

¹¹²⁴ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 22–27; Mirko KOVAČIĆ, *Židovi, naši sugrađani kojih više nema, Vukovarski zbornik*, 3, Vukovar, 2008., 326–334.

¹¹²⁵ U zagradi sam na osnovu raznih dokumenata pokušala odrediti je li netko preživio, odnosno spasio se, međutim zbog još uvijek nepotpunih popisa i ta određenja su samo pretpostavke.

Popis pokrštenih djetara u Vukovaru godinama 1941 i 1942.

Redni broj	Prezime i ime, godina rođenja, vanimenaše,	Dan prekrštenja,	Prezime i ime roditelja,
1.	Wertheimer Josip, trgovac rođen u Vukovaru dne 20.II.1890.,	25.VIII. 1941.	Wertheimer Alojz pok. i pok. Deutbeck Hermine,
2.	Nemeš Ladislav, rođen u Staroj Moravici, dne 2.VIII. 1915., vanimenaše nije označio.	3.VII. 1941.	Nemeš László, i Feljenbaum Klara,
3.	Vajda Koloman, rođj. u Beču dne 17.X.1911., posinjen.	3.VII. 1941.	Vajda Kalman, i Edelstejn Bertha,
4.	Pollak Mira, rođj. u Vukovaru dne 28.VI.1919.	3.VII. 1941.	Pollak Ljudevit i Singer Gizele,
5.	Laskafeld Helena, rođj. u Vukovaru dne 29.XI.1878.	8.VII. 1941.	Laskafeld David i Bettelheim Line,
6.	Velić Antun rođj. u Vukovaru dne 15.XI.1894.	11.VII. 1941.	Velić Leopold odvjetnik i Weiss Matilde.,
7.	Schwartz Edviga rođj. u Vukovaru dne 22.VI.1900.	11.VII. 1941.	Schwartz Adolf i Fischel Hermine,
8.	Schwartz Aleksander Vladimír rođj. u Beogradu 9.II. 1922.	14.VII. 1941.	Schwartz Edviga,
9.	Josip Anton Hinkler rođj. u Vukovaru, 29.III.1909.	26.VII. 1941.	Hinkler Karlo, i Stein Rosa,
10.	Pollak Měrka Ivan, rođj. u Vukovaru 6.II. 1921.	30.VII. 1941.	Pollak Ljudevit i Singer Gizele,
11.	Hinkler Marko, Bavro rođj. u Vukovaru 8.III.1909., supruge: Stein Rosa,	28.VIII. 1941.	+ Hinkler Josip, i Singer Sofija,
12.	Dr. Biensfeldt Rudolf, rođj. 24.IV.1907., u Feljenbaum, liječnik,	29.VIII. 1941.	Olga Rechnitzer supruge,
13.	Biensfeldt r. Rechnitzer Olga rođj. 18.VIII.1906.	29.II. 1941.	Dr. Biensfeldt Rudolf, supruge,
14.	Biensfeldt Roža, rođj. u Vukovaru 20.II.1923.	29.II. 1941.	Dr. Biensfeldt Rudolf i Rechnitzer Olga.

Popis gvardijana franjevačkog samostana (Gradski muzej Vukovar)

1. **Ladislav Nemeš**, rođen u Staroj Moravici, 2. VIII. 1915. Sin Šandora Nemeša i Elizabete Feigenbaum. Pokršten 3. VII. 1941. (stradao).
2. **Koloman Vajda**, rođen u Beču 17. X. 1911. Posinjen od Kalmana Vajde i Berte Königstein. Pokršten 3. VII. 1941. (spasio se).
3. **Mira Pollak**, rođena u Vukovaru, 28. VI. 1919., kći Ljudevita Pollaka i Gizele Singer. Pokrštena 3. VII. 1941. (stradala).
4. **Helena Laskafeld**, rođena u Vukovaru 29. XI. 1878. Kći Davida Laskafelda i Line Bettelheim. Pokrštena 8. VI. 1941. (spasila se).
5. **Antun Velić**, rođen u Vukovaru, 15. XI. 1894. Sin odvjetnika Leopolda Velića i Matilde Weiss. Pokršten 11. VII. 1941. (spasio se).

Potvrda o
 prelasku Danijela
 Kleina te supruge
 i nećakinja
 Elizabete na
 rimokatoličku
 vjeru (Gradski
 muzej Vukovar)

6. **Hedviga Schwarz**, rođena u Vukovaru, 28. VI. 1900. Kći Adolfa Schwarza i Hermine Fischer. Pokrštena 14. VII. 1941. (spasila se?).
7. **Aleksander Vladimir Schwarz**, rođen u Petrogradu (Zrenjanin ili Veliki Bečker- rek), 8. XI. 1939., sin Hedvige Schwarz. Pokršten 14. VII. 1941. (spasio se?).
8. **Josip Antun Winkler**, rođen u Vukovaru, 29. III. 1920. Sin Mavre Winklera i Roze Stein. Pokršten 28. VII. 1941. (spasio se?).
9. **Zdenko Ivan Pollak**, rođen u Vukovaru, 6. II. 1921. Sin Ljudevita Pollaka i Gizele Singer. Pokršten 30. VII. 1941. (stradao).
10. **Mavro, Marko Winkler**, rođen u Vukovaru, 8. ?. 1893. Supruga Roza Stein. Sin Josipa Winklera i Sofije Singer. Pokršten 20. VIII. 1941. (stradao).
11. **Rudolf dr. Bienenfeld**, liječnik. Rođen u Našicama, 28. IX. 1907. Supruga Olga Rechnitzer. Pokršten 29. IX. 1941. (spasio se).
12. **Olga rođ. Rechnitzer Binenfeld**, rođena 18. VIII. 1908. Pokrštena 29. XI. 1941. (spašena).
13. **Ruža Bienenfeld**, rođena u Vukovaru, 20. II. 1935. Kći dr. Rudolfa Bienenfelda i Olge Rechnitzer. Pokrštena 29. XI. 1941. (spašena).

14. **Slavica Bienefeld**, rođena u Vukovaru, 29. III. 1938. Kći liječnika Rudolfa Bienefelda i Olge rođ. Rechnitzer. Pokrštena 29. XI. 1941. (spasila se).
15. **Zdenka Herzl**, rođena 12. II. 1929. Kći dr. Josipa Herzla, liječnika i dr. Libuše Macoun. Pokrštena 8. XII. 1941. (spasila se ?).
16. **Drahomira Herzl**, rođena u Vukovaru, 24. VII. 1927. Kći liječnika Josipa Herzla i dr. Libuše Macoun. Pokrštena 8. XII. 1941. (spasila se ?).
17. **Ljudevit Pollak**, trgovački pomoćnik. Rođen u Grabovnici 15. XI. 1901. Supruga Gizela Singer. Pokršten 12. XII. 1941. (stradao).
18. **Gizela rođ. Singer Pollak**, rođena 1. III. 1898. Suprug Ljudevit Pollak. Pokrštena 12. XII. 1941. (stradala).
19. **Liza Klein**, rođena u Vukovaru 13. X. 1922. Kći dr. Danijela Kleina, odvjetnika i Lili Prezlmayr (stradala).
20. **Renata Rosenfeld**, rođena u Vukovaru, 31. XII. 1919. Kći Ladislava Rosenfelda i Marte Frisch. Pokrštena 19. XII. 1941. (stradala).
21. **Josip Albahari**, rođen u Skoplju, 1. VI. 1903. Sin Salamona Albaharia i Lune Melamde. Pokršten 19. XII. 1941. (preživio).
22. **Greta Feldman Goldstein**, rođena u Beogradu, 23. VI. 1905. Suprug Armin Goldstein. Kći Vilma Feldmana i Elize Löbl. Pokrštena 21. XII. 1941. (stradala).
23. **Antun Goldstein**, rođen u Beogradu, 4. II. 1931. Sin Armina Goldsteina i Grete Feldman. Pokršten 21. XII. 1941. (stradao).
24. **Hinko Goldstein**, rođen 30. III. 1932. Sin Armina Goldsteina i Grete Feldman. Pokršten 21. XII. 1941. (stradao).
25. **Eduard Goldstein**, rođen u Beogradu, 30. III. 1934. Sin Armina Goldsteina i Grete Feldman. Pokršten 21. XII. 1941. (stradao).
26. **Magdalena Wachsler rođena Scher**, rođena u Somboru, 2. VII. 1902. Kći Armina Scheera i Hermine Kapp. Suprug Manfred Wachsler (stradala).
27. **Marija Stein, rođena Kastner**, Rođena u Novom Sadu, 28. X. 1896. Kći Jakoba Kastnera i Johanne Böhm. Pokrštena 21. XII. 1941. (stradala).
28. **Katarina Vera Stein**, Rođena u Vinkovcima 7. III. 1920. Kći Milana Steina i Marije Kastner. Pokrštena 21. XII. 1941. (stradala).
29. **Lili Fischer**, rođena u Budimpešti, 11. X. 1892. Suprug Emil Fischer. Kći Šandora Orvana i Ilone Breisach. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
30. **Vera Fischer**, rođena u Vukovaru, 3. III. 1925. Kći Emila Fischera i Lili Breisach. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
31. **Marija Singer**, rođena u Starom Bečeju, 2. III. 1902. Suprug Gjula Singer. Kći Alberta Weisza i Šarlote Bozsán. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
32. **Tomislav Singer**, rođen u Vukovaru, 27. XII. 1931. Sin Gjule Singera i Marije Weisz. Pokršten 24. XII. 1941. (preživio ?).
33. **Vilim Schnitzler**, rođen u Petrovcima, 5. I. 1890. Supruga Ivana Grünvald. Sin Marka Schnitzlera i Irene Klein. Pokršten 24. XII. 1941. (preživio ?).

34. **Ivana Schnitzler**, rođena u Stazi, 12. VII. 1892. Suprug Vilim Schnitzler. Kći Miška Grünvalda i Antonije Bernfest. Pokrštena 24. XII. 1941. (preživjela ?).
35. **Greta Schnitzler**, rođena u Zagrebu, 6. V. 1917. Kći Vilima Schnitzlera i Ivane Grünvald. Pokrštena 24. XII. 1941. (preživjela ?).
36. **Samuel Singer**, rođen u Čurugu, 6. III. 1869. Supruga Lenka Kohn. Sin Ignatza Singera i Katarine Šraer. Pokršten 24. XII. 1941. (stradao).
37. **Lenka Singer, rođena Kohn**, rođena u Malim Radincima, 24. VII. 1874. Kći Adolfa Kohna i Katarine Weisz. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
38. **Ernestina Klein, rođena Schnitzer/Šnitzer**, rođena u Petrovcima, 23. XII. 1885. Suprug Dragutin Klein. Kći Marka Schnitzlera i Ivane Klein. Pokrštena 24. XII. 1941. (preživjela ?).
39. **Rikica Klein, rođena Romano**, rođena u Sarajevu, 20. XI. 1915. Suprug Oskar Klein. Kći Davida Romana i Berte Papo. Pokrštena 24. XII. 1941. (preživjela ?).
40. **Gustav Klein**, rođen u Vladislavcima, 6. III. 1904. Supruga Regina Kolb. Sin Aleksandra Kohna i Jozefine Lion. Pokršten 24. XII. 1941. (preživio ?).
41. **Regina Kohn, rođena Kolb**, rođena 1. VII. 1909. Suprug Gustav Kohn. Kći Ignatza Kolba i Terezije Levental. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
42. **Mirjana Kohn**, rođena u Vukovaru, 27. VIII. 1932. Kći Gustava Kohna i Regine Kolb. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
43. **Ivica Kohn**, rođen u Padini, 1. I. 1934. Sin Gustava Kohna i Regine Kolb. Pokršten 24. XII. 1941. (stradao).
44. **Leo dr. Schön**, rođen u Osijeku, 26. VI. 1900. Supruga Olga Varjas. Sin Huga Schöna i Julijane Straus. Pokršten 24. XII. 1941. (stradao).
45. **Olga Schön, rođena Varjas**, rođena u Segedinu, 30. IX. 1909. Suprug Leo Schön. Kći dr. Eduarda Varjasa i Lize Scheffer. Pokrštena 24. XII. 1941. (stradala).
46. **Emil Masesz**, rođen u Mošunju (Mosonmagyaróvár), 25. VII. 1893. Supruga Dragica Šarlota Winkler. Sin pok. Lepolda Masesz i pok. Berte Weisz. Pokršten 28. XII. 1941. (preživio).
47. **Dragica Šarlota Masesz, rođena Winkler**, rođena u Somboru, 19. VI. 1895. Supruga Emila Masesza. Kći Josipa Winklera i pok. Rozalije Singer. Pokrštena 28. XII. 1941. (preživjela ?).
48. **Jozefina Kohn**, rođena u Petrijevcima, 19. III. 1880. Suprug pokojni Aleksandar Kohn. Kći Adolfa Liona i Etelke Adam. Pokrštena 28. XII. 1941. (stradala).
49. **Mirko Fischer**, rođen u Trnavi, 5. VII. 1896. Sin Josefina Fischer. Pokršten 19. I. 1942. (preživio).
50. **Margita Fischer, rođena Willer**. Rođena u Podravskoj Slatini, 3. III. 1910. Suprug Mirko Fischer. Kći Lavoslava Willera i Zlate Fischl. Pokrštena 10. I. 1942. (preživjela).
51. **Heda Mira Fischer**, rođena u Vukovaru, 18. X. 1931. Kći Mirka Fischera i Margite Willer. Pokrštena 10. I. 1941. (preživjela).
52. **Elizabeta Baum, rođena Spitzer**, rođena u Orahovici, 25. IV. 1917. Kći Josipa Spitzera i Olge Schlesinger. Pokrštena 11. I. 1942. (stradala).

53. **Aladar Bloch**, rođen u Somboru, 18. XI. 1882. Suprug Berte Kaiser. Sin Samuela Blocha, mesara i Jozefine Schlesinger. Pokršten 13. I. 1942. (preživio ?).
54. **Berta Borosch Kaiser**, rođena u Jarmini, 13. III. 1892. Supruga Aladara Boroša. Kći Lajoša Kaisera i Verone Weser. Pokrštena 13. I. 1942. (stradala).
55. **Mira Boroš**, rođena u Vukovaru, 5. XI. 1922. Kći Aladara Boroša i Berte Kaiser. Pokrštena 13. I. 1942. (stradala).
56. **Ivanka Honenvald**, rođena u Semeljcima, 6. V. 1894. Supruga Oskara Honenvalda. Kći Ljudevita Kaisera i Verone Weser. Pokrštena 13. I. 1942. (preživjela ?).
57. **Milan Honenvald**, rođen u Vukovaru, 29. XII. 1925. Sin Oskara Honenvalda i Ivanke Kaiser. Pokršten 13. I. 1942. (preživio ?).
58. **Slavko Stern**, rođen u Vukovaru, 28. II. 1918. Sin Izidora Sterna i Malvine Singer. Pokršten 13. I. 1942. (preživio ?).
59. **Henrik Baraš**, rođen u Novogradu, 16. VIII. 1894. Sin Miše Baraša i Ivane Budrinsky. Pokršten 14. I. 1942. (preživio ?).
60. **Mavro Stern**, rođen u Velikoj Kopanici. Suprug Ele Kraus. Sin Izidora Sterna i Malvine Singer. Pokršten 14. I. 1942. (preživio ?).
61. **Helena Stern**, rođena u Villányju, 5. III. 1910. Supruga Mavra Sterna. Kći Emanuela Krausa. Pokrštena 14. I. 1942. (preživjela ?).
62. **Dragica Vera Stern**, rođena u Vukovaru, 12. VI. 1941. Kći Mavra Sterna radnika i Helene Kraus. Pokrštena 14. I. 1942. (preživjela ?).
63. **Šandor Ivan Stern**, rođen u Vukovaru, 27. II. 1910. Suprug Anice Fuchs. Sin Izidora Sterna, pekara i Malvine Singer. Pokršten 14. I. 1942. (preživio ?).
64. **Ana Stern Fuchs**, rođena u Trnavi, 13. X. 1910. Supruga Šandora Sterna. Kći Leopolda Fuchsa, kovača i Katice Holzer. Pokrštena 14. I. 1942. (preživjela ?).
65. **Mirjana Stern**, rođena u Slavenskom Brodu, 10. IX. 1940. Kći Šandora Sterna, trgovačkog pomoćnika i Anice Fuchs. Pokrštena 14. I. 1942. (preživjela).
66. **Ida Kaldenbrug, rođ. Goldarbeiter**, rođena u Sarajevu, 26. I. 1908. Supruga Nandora Kaldenbruga. Kći Izidora i Berte Obersohn. Pokrštena 14. I. 1942. (preživjela ?).
67. **Elizabeta Hermina Ofner**, rođena u Zemunu, 1. VI. 1890. Suprug pokojni Mavro Ofner. Kći Josipa Herzla i Jenny Herzl. Pokrštena 15. I. 1942. (stradala).
68. **Leo Sinberger**, rođen u Osijeku, 17. II. 1908. Supruga Heda Ofner. Sin Vilima Sinbergera i Felče Steinitz. Pokršten 15. I. 1942. (preživio).
69. **Heda Franciska Sinberger, rođ. Ofner**, rođena u Vukovaru, 28. I. 1918. Supruga Lea Sinbergera. Kći Mavre Ofnera, trgovca i Hermine Herzl. Pokrštena 15. I. 1942. (preživjela).
70. **Mira Mihajlović**, rođena u Vukovaru, 6. X. 1918. Kći Vasilija Mihajlovića, trgovca i Žanke Adut. Pokrštena 15. I. 1942. (preživjela).
71. **Fricika Stern, rođ. Bäder**, rođena u Sisku, 19. II. 1904. Suprug Otto Stern. Kći Danijela Bädera, činovnika i Julije Hahn. Pokrštena 15. I. 1942. (stradala).

72. **Ivica Stern**, rođen u Sisku, 19. I. 1933. Sin Ota Sterna, privatnog činovnika i Fricike Bader/Bäder. Pokršten 15. I. 1942. (stradao).
73. **Ruža Stein**, rođena u Petrovcima, 7. XII. 1897. Kći Hermana Steina, trgovca i Fanike Herzog. Pokrštena 18. I. 1942. (preživjela ?).
74. **Josip Zeiger**, rođen u Novom Sadu, 19. II. 1885. Sin Marka Zeigera, cipelara i Ane Keller. Pokršten 18. I. 1942. (stradao).
75. **Elizabeta Grünberger**, rođena u Baji, 14. XI. 1886. Kći Samuela Grünbergera, trgovca i Ivane Weinberger. Pokrštena 18. I. 1942. (preživjela ?).
76. **Milan Dreschler**, rođen u Zagrebu, 1. XI. 1903. Suprug Marije r. Benić. Sin Ivana Dreschlera, činovnika i Matilde Grüber. Pokršten 18. I. 1942. (preživio).
77. **Katica Ruta Dreschler**, rođena u Zagrebu, 10. VI. 1933. Kći Milana Dreschlera, fotografa i Marije Benić. Pokrštena 18. I. 1942. (preživjela).
78. **Ivan Dreschler**, rođen u Zagrebu, 19. ?. 1935. Sin Milana Dreschlera, fotografa i Marije Benić. Pokršten 18. I. 1942. (preživio).
79. **Henrik Urman**, rođen u Stanislavu (Ukrajina), 6. VI. 1916. Suprug Marije Hoffman. Sin Dragutina Urmana, ratara i Berte Silber. Pokršten 18. I. 1942. (stradao).
80. **Marija Urman** rođ. Hofman, rođena u Bačkoj Palanki, 29. X. 1921. Supruga Henrika Urmana. Kći Ignjata Hofmana, trgovca i Ilonke Kolb. Pokrštena 18. I. 1942. (stradala).
81. **Helena Urman**, rođena u Vukovaru, 2. I. 1941. Kći Henrika Urmana, trgovačkog pomoćnika i Marije Hofman. Pokrštena 18. I. 1942. (stradala).
82. **Zdenka Marta Baum**, rođena u Varaždinu, 4. VI. 1886. Supruga Huga Bauma. Kći Jakoba Roskama i Ivane Stöger. Pokrštena 4. II. 1942. (stradala).
83. **Veronika Baum**, rođena u Hódmezövásárhelyju, 7. III. 1912. Suprug Robert Baum. Kći Josipa Baša, inž. i Irme Schaffer. Pokrštena 4. II. 1942. (stradala).
84. **Rosa Obersohn**, rođena u Vukovaru, 25. I. 1882. Suprug pok. Samuel Obersohn. Kći Alberta Gottlieba, liječnika i Franciske Borovitz/Borovic. Pokrštena 4. II. 1942. (preživjela).
85. **Berta Obersohn**, rođena 4. VII. 1869. Udova pok. Bernhardta Obersohna. Kći Marka Weila, trgovca i Rozalije Handler. Pokrštena 4. II. 1942. (preživjela).
86. **Marta Rosenfeld**, rođena u Vukovaru, 10. XI. 1891. Udova supruga pok. Ladislava Rosenfelda. Kći Marka Frischa, trgovca i Dore Büchler. Pokrštena 4. II. 1942. (stradala).
87. **Makso Lion/Lyon**, činovnik. Rođen u Osijeku, 10. V. 1910. Sin Šandora Liona i Katarine rođ. Traub. Pokršten 15. II. 1942. (stradao).
88. **Dragutin /Karlo Lion/Lyon**, rođen u Ivankovu, 1. I. 1935. Sin Makse Liona i Eve Drljanić. Pokršten 15. II. 1942. (preživio).
89. **Agneza Frank, rođ. Novak**, rođena u Zagrebu, 16. XII. 1907. Suprug Rudolf Frank. Kći Nikole Novaka i Ane Grčko. Pokrštena 20. XII. 1941. (preživjela).
90. **Filip Rosendorn**, rođen u Vukovaru, ?. XI. 1909. Sin Leopolda Rosendorna, vozara i Franciske Pollak. Pokršten 14. I. 1942. (stradao).

91. **Makso Planer**, rođen u Sisku, 11. VIII. 1877. Supruga Zlata Snitzer. Sin Jakoba Planera i Eugenije Oscherhof. Pokršten 17. III. 1942. (stradao).
92. **Zlata Planer**, rođena u Zagrebu, 30. XII. 1882. Suprug Makso Planer. Kći Filipa Snitzera i Sidonije Borović. Pokrštena 17. III. 1942. (preživjela ?).
93. **Margita Fischof, rođ. Waldman**, rođena u Košicama, 28. IX. 1886. Udova pok. Salamona Fischofa. Kći Sigmunda Fischofa i Nine rođ. Klein (stradala).
94. **Nathan Kohn**, rođen u Šidu, 8. VI. 1870. Udovac pok. Katice Fischof. Sin Leopolda Kohna i Berte Hiler. Pokršten 17. III. 1942. (stradao).
95. **Antonija Grünwald, rođ. Bernfest**, udovica, rođena u Levanjskoj varoši, 25. IV. 1857. Kći Miše Bernfesta i Josefine Fuchs. Pokrštena 17. III. 1942. (preživjela ?).
96. **Margita Rosenfeld, rođ. Schafer**, rođena u Baji, 8. V. 1913. Supruga Aleksandra Rosenfelda. Kći Djure Schafera i Katice rođ. Tischof. Pokrštena 17. III. 1942. (preživjela ?).
97. **Zlatica Rosenfeld**, rođena u Vukovaru, 2. IX. 1937. Kći Aleksandra Rosenfelda i Margite Schafer. Pokrštena 17. III. 1942. (preživjela ?).
98. **Vera Rosenfeld**, rođena u Vukovaru, 8. IX. 1939. Kći Aleksandra Rosenfelda i Margite rođ. Schafer. Pokrštena 17. III. 1942. (preživjela ?).
99. **Danijel dr. Klein**, rođen u Vukovaru, 22. VIII. 1879. Supruga Leona Lili Prezlmayr. Sin pok. Samuela Kleina i Pauline Schenk. Pokršten 8. IV. 1942. (stradao).
100. **Leona Lili Prezlmayr**, rođena u Mohaču, 17. XI. 1889. Supruga dr. Danijela Kleina. Kći pok. Alojza Prezlmayera i pok. Mine rođ. Rosenfeld. Pokrštena 8. IV. 1942. (stradala).
101. **Elizabeta Klein rođ. Schenk**, rođena u Vukovaru, 19. XI. 1897. Supruga Otona Kleina. Kći pok. Jakoba Schenka i Šarlote Büchler. Pokrštena 8. IV. 1942. (stradala).
102. **Andrija Scheiber**, inženjer, rođen u Visokom. Sin Leopolda Scheibera i Hermine Ungar. Pokršten 28. IV. 1942. (preživio).
103. **Marija Vera Herzog**, rođena u Beču, 25. VII. 1925. Kći Alberta Herzoga, trgovca i Marije Füssel. Pokrštena 28. XI. 1942. (preživjela ?).
104. **Zlatica (Baksa) Scheer**, rođena u Vukovaru, 25. XII. 1936. Kći rabina dr. Izidora Scheera i Klare Scheer. Pokrštena 16. II. 1943. (preživjela).¹¹²⁶

¹¹²⁶ V. KOVAČ, Židovi Vukovara, 22–27.

Protužidovska politika – uhićenja i deportacija

Odvođenje Židova iz Srijema u logore počelo je u srpnju 1941. godine. Tada je u Srijemskoj Mitrovici osnovan sabirni logor za Židove iz Rume (oko 250) i Židove emigrante (oko 200).¹¹²⁷ Stalni naseljeni Židovi pušteni su nakon isplate kontribucije u iznosu od oko 200 000 dinara, a sredinom kolovoza emigranti su odvedeni u Gospić i druge logore gdje su svi ubijeni.¹¹²⁸ U travnju 1942. započinje izgradnja židovskog naselja u Tenji koje je u lipnju 1942. pretvoreno u logor. U tom je logoru internirano oko 3000 Židova iz Osijeka, Šida, Orahovice, Našica, Đakova, Vukovara i Valpova. Potom je u srpnju osnovan logor u Vinkovcima za oko 400 Židova iz Vinkovaca, Rume, Erdevika, Iloka i drugih mjesta u Srijemu. Manjim su dijelom Židovi iz toga logora odvedeni u Jasenovac, a ostali, preko Zagreba, u Auschwitz.¹¹²⁹

Posljednja zajednička fotografija obitelji Afreda Pala u Srijemskim Čakovcima

Prema dokumentima u Vukovaru uhićenja i odvođenje vukovarskih logoraša počela su ranije, krajem 1941. kada je jedna grupa Židova (64 mladića) iz Vinkovaca i Vukovara otpremljena u Jasenovac. Dana 8. studenog 1941. u Jasenovac je otpremljena i

¹¹²⁷ Anna Maria GRUENFELDER, „Nepoželjni gosti. Židovske izbjeglice u Jugoslaviji (1938. – 1946.)“, *Zbornik*, knj. 10, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 2015., 303–362. Od 1938. godine u Kraljevini Jugoslaviji pojavljuju se Židovi imigranti koji su Jugoslaviju izabrali za tranzit ili za ostajanje i zasnivanje nove egzistencije.

¹¹²⁸ A. M. GRUENFELDER, „Nepoželjni gosti...“, 332.

¹¹²⁹ Narcisa LENGEL-KRIZMAN, „Kronologija židovskog stradanja“, *Bilten* 39–40, Zagreb, svibanj/lipanj 1994., 5–6.

druga grupa imućnijih vukovarskih Židova koja je do tada bila zatvorena u sinagogi. U kolovozu 1941. u logor Gospić poslana je nekolicina (Armin Goldstein, Ernest Singer i dr.). Oni su po svoj prilici ubijeni te 1941. godine. Prema jednom popisu zatočenika logora Jasenovac iz siječnja 1942. u logoru je bilo 1134 Židova, od čega 16 iz Srijema: petero iz Vukovara, četvero iz Srijemske Mitrovice, troje iz Vinkovaca, dvoje iz Rume te iz Iloka i Zemuna po jedan.¹¹³⁰ Prikupljanja Židova po nekima su započela 26. srpnja 1942. i tada je uhićeno 177 osoba.¹¹³¹ Drugi navode da su u noći 15./16. kolovoza 1942. svi vukovarski Židovi, njih 300 (po sjećanjima Đure Obersohna 200) u jednom danu skupljeni i deportirani u logor u Vinkovcima, odakle su 20. kolovoza krenuli na put prema tvornicama smrti. Ne zna se točno u koje su sve logore srijemski Židovi deportirani.¹¹³² Prema povijesnim izvorima većina rumskih i vjerojatno srijemskomitrovičkih i vukovarskih Židova preko Zagreba je deportirana u Auschwitz. Dio je završio u Đakovu, a dio u Jasenovcu.¹¹³³ Krajem kolovoza 1942. ostalo je jako malo židovskih obitelji u Srijemu: nekoliko liječnika, inženjera i ljekarnik, uglavnom pojedinci s obiteljima koji su ustašama bili potrebni. Uz njih tu su bili i Židovi u mješovitim brakovima. U Vukovaru je na primjer ostala obitelj Binenfeld i Đuro Oberson, oboje liječnika, u Iloku obitelj liječnika Andrije Mandela, tiskara Mavre Epsteina, Nikole Mandla (zbog mješovitog braka) i Vilima Fridmanna.¹¹³⁴

Đuro Obersohn (Gradski muzej Vukovar)

Vrlo često zajednica bi, ukoliko je jedan od supružnika bio katolik, upućivala molbe u kojima se tražilo oslobađanje iz logora ili oslobađanje od prisilnih mjera. Tako je supruga Slavka Krausa, koji je u logor odveden 8. studenoga 1941. zajedno s ostalim

¹¹³⁰ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 90–91.

¹¹³¹ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 91.

¹¹³² HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 15, spis 4927, (29 740). Ravnateljstvu je 1. svibnja 1942. upućena lista Židova koji su se nalazili u logoru u Vinkovcima, a poslani su u radni logor Jaseovac, odnosno Staru Gradišku. Na listi su Židovi iz raznih mjesta Srijema. Na listi se nalaze imena 295 Židova.

¹¹³³ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 97.

¹¹³⁴ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 91.

Alfred Pal (Gradski muzej Vukovar)

= 1942 =

Redni broj	Ime i prezime	Rođ. ime	Broj članova	Ime i prezime 1942	Opis
1	Božidar Kraus	Božidar Kraus	3	Božidar Kraus	od originala Kraus - Kraus
2	Kraus Božidar	Kraus Božidar			orig.
3	Kraus Božidar	Kraus Božidar			orig.
4	Kraus Božidar	Kraus Božidar	3	Kraus - Kraus - Kraus	orig.
5	Kraus Božidar	Kraus Božidar	2	Kraus - Kraus	orig.
6	Kraus Božidar	Kraus Božidar	1	Kraus - Kraus	orig.
7	Kraus Božidar	Kraus Božidar	1	Kraus - Kraus	orig.
8	Kraus Božidar	Kraus Božidar	1	Kraus - Kraus	orig.
9	Kraus Božidar	Kraus Božidar	3	Kraus - Kraus - Kraus	orig.
10	Kraus Božidar	Kraus Božidar	3	Kraus - Kraus - Kraus	orig.
11	Kraus Božidar	Kraus Božidar	3	Kraus - Kraus - Kraus	orig.
12	Kraus Božidar	Kraus Božidar			orig.
13	Kraus Božidar	Kraus Božidar	3	Kraus - Kraus - Kraus	orig.

Popis Židova posjednika u Vukovaru (Gradski muzej Vukovar)

Židovima, Jelica Kraus, katolkinja i arijevka uputila dopis Ravnateljstvu ustaškog redarstva – Židovski odsjek – u kojem je molila da ga se pusti iz logora jer „se nikada nije ogriješio o životne interese hrvatskog naroda, već se kako on tako i njegov otac zajedno sa

Hrvatima borio protiv tuđinskih interesa i glasovao za hrvatske stranke...“. Potom je upravni povjerenik u poduzeću „Marko Wachslar i sin, veletrgovina vinom i velepecara žestokih pića“ u Vukovaru zamolio da se zbog velikog opsega posla da zaštitu i da „se protiv njih nemaju primjenjivati nikakve prisilne mjere“ za Emila Massea i njegovu suprugu Šarlotu rođ. Winkler, jer da je „on uvijek bio ispravan, politički se nije nikada isticao, živio je svoje zvanje, a njegova supruga je 6. travnja 1916. odlikovana sa srebrnom kolajnom Crvenog križa sa ratnom dekoracijom“. ¹¹³⁵ Ni to nije pomoglo; bračni par Masse završio je u logoru. Supruga liječnika Josipa Herzla, Libuša zamolila je Ravnateljstvo da njezinu kći Drahomiru oslobode nošenja židovskog znaka i da joj se priznaju arijevska prava jer je polužidovka. ¹¹³⁶

Odvođenjem vukovarskih Židova u logore ugasila se vukovarska židovska zajednica. Iako su se nakon završetka rata u Vukovar vratili tek nekoliko Židova i ti malobrojni, koji su preživjeli strahote Holokausta, iselili su se nakon završetka rata u Izrael ili koji drugi hrvatski grad. Svega nekoliko Židova nastavilo je život u Vukovaru.

Koliko je točno stradalo vukovarskih Židova u Holokaustu nije moguće utvrditi, jer postoji nekoliko izvora takvih podataka, koji se jedan od drugoga razlikuju. ¹¹³⁷ Popis stradalih Židova u Vukovaru prenesen je iz knjige Melite Švob, ali je i ispravljen s točnim podacima o godinama rođenja i mjestu rođenja. Popis je rađen prema nekoliko izvora: *Spisak žrtava rata 1941. – 1945., Jevreji, Savezni zavod za statistiku*, Beograd 1992., Popis žrtava fašizma, obiteljski listovi u Židovskoj Općini u Osijeku, svjedočenja preživjelih rođaka dana u Yad Vashemu, Hrvatski državni arhiv, Ministarstvo državne riznice – Ponova – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove. Na popisu Yad Vashema nalaze se i osobe koje su rođene u Vukovaru, međutim u vrijeme NDH živjele su negdje drugdje, ili u Hrvatskoj ili u inozemstvu. ¹¹³⁸

Irena Adam

Rabinova supruga
Sulamith Diamant

¹¹³⁵ HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 13, Ž. O. 3962; Ž. O. 3991/1942.

¹¹³⁶ HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 13, spis 4035, (29 471).

¹¹³⁷ https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_lastName=&s_firstName=&s_place=Vukovar (pristupljeno 29. 3. 2017.). Popis stradalih na stranicama Yad Vashema iz Vukovara sadržava 847 imena, s time da se na popisu neka imena ponavljaju.

¹¹³⁸ Popis stradalih preuzet je iz knjige Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, II, Zagreb, 2004., 602–615.

Tablica 10. Popis stradalih Židova iz Vukovara¹¹³⁹

Prezime i ime	Godina rođenja	Ime oca i majke	Mjesto stradanja	Datum stradanja
Adam, Aleksandar/Šandor, trgovac	11. 8. 1879., Martonos(š), Bačka	Herman	Auschwitz	1942.
Adam, Irena, rođena Haas supruga Aleksandra	prosinac 1889. ili 1892.?, Púchov (Slovačka)	Jakob i Amalia Haas	Jasenovac	početak 1942.
Adam, Ivan/Ivo, sin Aleksandra, student	19. 8. 1920., Vukovar	Aleksandar i Irena	Jasenovac	1942.
Adam, Jolanka	1909.			
Adler, Eugenija, rođ. Braun	1880.?	Albert	Stara Gradiška	1942.
Adler, Hermina	1880.	Albert	Banjica – Beograd	1943.
Adler, Olga	1904.	Sandro/Aleksandar?	nepoznato	1941.
Adutt, Anuška/Anushka/Anusk, neudana	1899.	Julije i Karolina	Auschwitz, Jasenovac ili Vukovar	1942.
Adutt, Erika	1918., Zemun?		nepoznato	1942.
Adutt, Filip, službenik	1905., Zemun	Julije/Julij i Karolina	Jasenovac	1942.
Adutt, Julije/Julijo/Julius, trgovac	23. 4. 1869., Zemun	Jakob/Jakov i Esther	Auschwitz ili Jasenovac	1942.
Adutt, Karolina, rođ. Stein, supruga Julija	prosinac 1877., Kovačica, Banat		Auschwitz	1942.
Adutt, Olga	1909. ili 1919., Zemun?	Julije i Karolina	Jasenovac	1942.
Albahari, Luna	1875.		Auschwitz	1943.
Albahari, Matilda, rođ. Mazar, supruga Salamona	1891., 1892. ili 1885., Sarajevo		Auschwitz ili Jasenovac	1942.
Albahari, Salamon, sitničar	12. 6. 1867., Čustendil (Bugarska)		Jasenovac/Auschwitz	1942. ili 1943.
Angelus, ? (žensko dijete)	1939., Vukovar	Marko ?	Jasenovac/Auschwitz	1942.
Angelus, Aleksandar /Šandor, trgovac	1867.		Auschwitz	1942.
Angelus, Branko	1. 4. 1923., Vukovar	Julije i Elza	Jasenovac	1941.
Angelus, Elza/Elizabeta, rođ. Palaček, supruga Julija	1887. ili 1891., Bizovac		Jasenovac/Auschwitz	1942.
Angelus, Julius/Julio sitničar	1. 1. 1868., Vesprim (Mađarska)	Jakob	Jasenovac/Auschwitz	1942.
Angelus, Ljerka, dijete	1935., Vukovar	Julije i Elza	Auschwitz	1942.
Angelus, Marko	1882.		Jasenovac /Auschwitz	1942.
Angelus, Zora/Zorica	29. 3. 1921.	Julije i Elza Polaček	Auschwitz	25. 9. 1942.

¹¹³⁹ Popis stradalih Židova iz Vukovara rađen je prema nekoliko izvora. Ispravljani podaci uneseni su iz HR-HDA-1076-3-1: Ministarstvo državne riznice Ponova – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak 1941. – 1945. Kutije 657/1076 i 658/1976.; HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 15.
https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&cs_lastName=&cs_firstName=&cs_place=Vukovar

Armuth, Anny Regina, rođ. Offner (Gizi), udana za Imbru Armutha rođ. u V. Kanjiži, živi u Vidovcu, Varaždin	17. 2. 1914.	Mavro Offner i Hermina Herzl	Auschwitz	1942.
Asod, Berta			Auschwitz	1943.
Bader, Helena/Jelena rođ. Fischeff, udovica Kalmana Badera	15. 3. 1866., Vukovar		Vinkovci/Jasenovac	1942.
Bader, Slavko	1912.	Aleksandar/Šandor		1944.
Barač, Boris	1891. ili 1892.		Auschwitz	1942.
Baum, dr. Franjo	1916.	Simon	Gospić, Pag	1941.
Baum, Elizabeta	1910	Josip i Olga	Jasenovac	1942.
Baum, Ernestina, udovica Salamaona	10. 1. 1863.		Jasenovac	1942.
Baum, Geza	1882.		Jasenovac	1942.
Baum, Greta	1919.?	Hugo		1943.
Baum, Hinko, odvjetnik	30. 11. 1913., Vukovar	Simon	Jasenovac	1941.
Baum, Hugo	31. 1. 1884., Vukovar	Hinko/Heinrich i Malvina	Jasenovac	1941.
Baum, Izabela-Bela, rođ. Fischeff, udovica Viktora Bauma	9. 5. 1863., Vukovar			1942.
Baum, Marta Zdenka, supruga Hüge	4. 6. 1886.		?	1942.
Baum, Matilda	1917.	Geza	Jasenovac	1942.
Baum, N. ?	1907.	Geza	Jasenovac	1942.
Baum, Petar	12. 9. 1923., Vukovar	Hugo i Marta	Jasenovac	1941.
Baum, Robert	12. 1. 1898., Vukovar	Hinko/Heinrich i Malvina	Jasenovac	1941.
Baum, Simon	3. 5. 1891., Vukovar	Hinko/Heinrich i Malvina	Vukovar (strijeljan)	1941.
Baum, Vera/Veronika, rođ. Bež, supruga Roberta	7. 3. 1912., Hódmezővásárhelyju (Mađarska)		Budimpešta (poginula)	1944.
Baumer, Nestina	1860.			1942.
Bier, Karlo	18. 1. 1880.	Eduard Bier i Johanna Schrenk	Jasenovac	1941.
Bohm, dr. Lili	?			1941.
Bohm, Meni	1916.			1941.
Boroš, Aladar, mesarski obrtnik	10. 11. 1887., Hajós/Ajoš (Mađarska)	Samuel	Jasenovac	1942.
Boroš, Mira	5. 11. 1922., Vukovar	Aladar i Berta	Jasenovac	1942.
Boroš/Borosch, Berta, rođ. Kaiser, supruga Aladara	13. 3. 1892.	Lajoš	Jasenovac	1942.
Braun, Hinko	1913.			1941.
Breder, Ervin	1911.	Leopold		1942.
Bresslauer, Žaneta/Ženi/Zanela, rođ. Deutsch	1867.		Jasenovac	1942.
Bruckner/Brukner, Armin	1889.			1942.
Buchwald, Dragutin	1909.	Gavro		1942.
Dajč/Deutsch, Roza	1869. ili 1867.		Đakovo	1942.
Diamant, Ernestina ?			logor	?
Diamant, Oto/Otto, činovnik	31. 8. 1898., Vukovar	Julije	Jasenovac	1942.

Diamant, Sulamit/Šula, rođ. Löwy	11. 1. 1870.	David	Jasenovac ?	1942.
Diamant, Viktor, činovnik	13. 11. 1910., Vukovar	Julije	Jasenovac	1942.
Egri, Jozefina	1865.			1942.
Elazar, Izidor	1872.			1941.
Elazar, Karolina, supruga Izidora	1882.			1941.
Engl-Weiner, Mara ili Alica, rođ. Engl	1902. ili 1908.	Vilim	Auschwitz	1941. ili 1942.
Eskenazi/Eškenazi, Alfred-Abraham, trgovac	15. 8. 1897., Vidin (Bugarska)		Jasenovac	1942.
Eskenazi, Judita, rođ. Baum, supruga Alfreda	6. 6. 1879., Cerić		Auschwitz	1942.
Feigenbaum/Fajgenbaum, Nada	1872.		Jasenovac	1942.
Fhurmann/Furman, Adolf	1876.			1943.
Fischer/Fišer, Emil	22. 9. 1892., Ruma		Auschwitz	1942.
Fischer/Fišer, N	1892.		Jasenovac	1942.
Fischer, Irma	7. 6. 1898., Vukovar			1943.
Fischer, Josip	?			1943.
Fischer, Livija/Lili, rođ. Orvan, supruga Emila	11. 10. 1892., Budimpešta	Šandor Orvan	Auschwitz	1942.
Fischer, Malvina	1862.		Jasenovac	1942.
Fischer, N.	1924.		Jasenovac	1942.
Fischer, N. (Natal?)	1922.		Jasenovac	1942.
Fischer, Natal ?	1882.		Jasenovac	1942.
Fischer, Nela, supruga Natala	1892.			1942.
Fischer, Ruža ili Ružica (Esther), udovica Jakoba	20. 8. 1862., Vukovar		Jasenovac	1942.
Fischer, Vera	3. 3. 1925., Vukovar	Emil i Livija	Jasenovac	1942.
Fischof, Rozalija, udovica Leopolda	12. 9. 1865., Vukovar		Jasenovac	1942.
Fischof, Salamon, ¹¹⁴⁰ trgovac naftnim proizvodima	12. 2. 1885., Berak		Jasenovac	1942.
Fischof/Fišhof, Margita, rođ. Waldmann, supruga Salamona	28. 9. 1886., Košice	Sigmunda i Nine	Auschwitz	1942.
Fitrl, Leonija	1895.			1943.
Frank, Maks	1898.	Sigmund		1941.
Frank, Rudolf/Rudi ¹¹⁴¹	3. 8. 1902., Vukovar	Šigmund	Jasenovac	1942.
Freund/Frajnd, Miroslav/Fritz	1. 8. 1903., Vukovar	Lavoslav	Jasenovac	1941.
Freund, Mira, rođ. Hirschl, supruga Miroslava/Fritza	1901. ili 1902.		Jasenovac	1941.
Freund, Saša	1936.?	Miroslav i Mira	Jasenovac	1941.
Freund, Verica	1926., Vukovar	Miroslav i Mira	Jasenovac	1941.

¹¹⁴⁰ Krivo zaveden na popisu, umro je ranije.

¹¹⁴¹ V. KOVAČ, „Židovi Vukovara...“, 23–24. Rudi Frank (1901. – 1942.) bio je sin uglednog trgovca Sigmunda Franka. U međuratnom razdoblju bio je predstavnik *Wiener Kreditvereina*. Prvi brak s Nizozemskom se raspao, a nakon nje oženio se sa Slovenkom, katolkinjom Anitom Novak i to nakon smrti svojega oca koji se protivio tom braku. Nakon očeve smrti preuzeo je njegovu trgovinu. Kako je Rudi Frank bio konjički poručnik starojugoslavenske vojske i oženjen katolkinjom, ustaše ga nisu dirale. Međutim, kada su u ljeto 1942. vodili vukovarske Židove iz grada, koloni se i on pridružio. Završio je u Jasenovcu.

Freund/Frajnd, Irena, supruga pokojnog Leopolda H.	30. 4. 1879., Baja (Mađarska)		Jasenovac	1941.
Frisch, Herman	1869.			1944.
Fuchs/Fuks, Izidor/Isidor	1877.		Jasenovac	1942.
Fürst/First, Gizela, supruga pok. Armina	26. 10. 1873., Šidski Banovci		Đakovo	1941.
Fürst, Ernest	1908.			1942.
Fürst, Irma	1914.			1942.
Glucksmann, Franciska	1878.			1942.
Goldsmidt/Goldšmit, Ela, uđovica dr. Sigmunda	18. 4. 1875., Baja		Auschwitz	1942.
Goldstein, Antun	4. 2. 1931., Vukovar	Armin i Greta	Auschwitz	1943.
Goldstein, Armin, trgovac	31. 1. 1898., Novi Vrbas		Jasenovac	1941.
Goldstein, Edo/Eduard	30. 3. 1934., Vukovar	Armin i Greta	Auschwitz	1943.
Goldstein, Greta, rođ. Feldman, supruga Armina	1905., Beograd	Vili	Auschwitz	1943.
Goldstein, Hinko	30. 3. 1932., Vukovar	Armin i Greta	Auschwitz	1943.
Goldstein/Goldštajn, Nada	1862.		Jasenovac	1942.
Gross, Leopold ili Lavoslav, vlasnik pivovare	16. 5. 1878., Vukovar	Izidor	Jasenovac	1942.
Gross, Olga, rođ. Heller, supruga Lavoslava			logor ?	
Grossmann, Arnold	1863.			1942.
Grubić, Eta ili Etelka, rođ. Offner, supruga Vjekoslava	1889.	Šandor	Đakovo	1941.
Grubić, (Grün) Vjekoslav, činovnik	22. 4. 1886., Đeletovci kod Vinkovca	Grin	Jasenovac	1941.
Grubić, Mavro			logor ?	
Grubić, supruga				
Grün, Albert	22. 4. 1886	Jakob i Bertha		1941.
Grün/Grin, Isak/Ižo, knjigovođa	26. 12. 1901., Mohač (Mađarska)		Jasenovac	1942.
Grün, Judita, rođ. Pollak, uđovica Izidora	6. 9. 1875., Šidski Banovci	Šandor	Đakovo ?	1941.
Guttmann, Ivan/Jenö, trgovac – sitničar	7. 10. 1886., Vukovar	David i majka Šarlota rođ. Diamant	Jasenovac	1942.
Guttmann/Gutman, Mira	26. 4. 1930., Vukovar	Otto i Ela		1942.
Guttmann/Gutman, Ela, rođ. Skopal, supruga Otta	1901. ili 1902., Ruma			1942.
Guttmann/Gutman, Elza rođ. Winter, supruga Ivana	1. 11. 1894.	Izidor rechte Jehuda Winter i Leonora Kohn		1942.
Guttmann/Gutman, Otto, trgovac pomodne robe	17. 11. 1897., Vukovar	David	Jasenovac	1942.
Guttmann/Gutman, Zlata	27. 4. 1934.	Otto i Ela		1942.
Haberfeld, Bela/Izabela, neudana	11. 1. 1912., Teslić	Dragutin	Jasenovac	1942.
Hahn, Cecilija	15. 6. 1862.		Jasenovac	1942.
Hahn, Hermina	1858.			1942.
Hecht, Julije	?			1942.
Hecht, sin Julija ?	?	Julije		1942.
Herzl, dr. Josip, liječnik	25. 1. 1895., Zemun		Jasenovac	1941.

Herzog/Hercog, Adolf, pekar	17. 5. 1873., Vukovar	Jakob i Regina	u šumi	1944.
Herzog, Ana, rođ. Gruenhut, supruga Adolfa	1892.		Jasenovac	1942.
Herzog, Dina	27. 1. 1852., Vukovar		Jasenovac	1942.
Hirschl/Hiršl, Malvina/Aranka	5. 12. 1875., Sred blizu Trnave, Slovačka		Jasenovac	1941.
Hirth, Frida, rođ. Pardo, rastavljena	18. 7. 1891., Laze kod Vinkovaca		Jasenovac	1942.
Hirth, Leopold	17. 1. 1883., Vukovar			
Hirth, Leopold Jakob, udovac?	1. 7. 1885., Laze kod Vinkovaca		Jasenovac ili NOV	1941.
Hirth, Nada	1860.			1942.
Hirth, Rozalija/Roza, rođ. Spitzer	1861. ili 1862.		Jasenovac	1942.
Hirth/Hirt, Cecilija, supruga Hinka/Heinricha	1862.		Jasenovac	1942.
Hirth/Hirt, Hinko/Heinrich, bivši trgovac	31. 12. 1852., Ilok	Leopold	Jasenovac	1942.
Holo, Olga	1920.	Vilim		1942.
Irvás, Olga	1892.		Jasenovac	1942.
Jakubovič/Jakobovič, Roza, rođ. Pollak, supruga Jakoba	1902., Vukovar?		Jasenovac	1942.
Jakubovič/Jakobovič, Filip	11. 1. 1922., Vukovar	Jakob i Roza	Jasenovac	1942.
Jakubovič/Jakobovič, Lavoslav	4. 7. 1926., Vukovar	Jakob i Roza	Jasenovac	1942.
Jakubovič/Jakobovič, supruga Filipa	?			1942.
Jakubovič/Jakobovič, Jakob, vozar	12. 3. 1886., Przedbórz (Rusija)			
Kabiljo, Menahen, sitničar	5. 7. 1894., Sarajevo			1941.
Kabiljo, sin	?			1941.
Kadelburg, Greta	1929.	Nandor		1944.
Kaiser/Kajzer, Josefina, rođ. Polak, udovica Lavoslava	25. 11. 1865., Szigetvar		Jasenovac	1942.
Keller, Ernest	1912.?	Gizella i Eduard	Jasenovac	1942.
Keller, Gizella, rođ. Obersohn, udana, no ne živi sa suprugom	28. 3. 1894., Budimpešta		Jasenovac	1942.
Keller, Ignac	1882.		Jasenovac	1942.
Klein/Klajn, N.	1901.		Jasenovac	1941.
Klein/Klajn, N.	1921.	Oto	Jasenovac	1941.
Klein, Aurelija/Zlatica, rođ. Gutmann, druga supruga Samuela	28. 3. 1875., Veliki Bečkerek/Zrenjanin		Jasenovac ? (preživjela)	1942.
Klein, Daniel/Dani, odvjetnik	22. 8. 1879., Vukovar	Samuel i Paulina	Jasenovac	1942.
Klein, dijete			logor	
Klein, Elizabeta/Elza, rođ. Schenk, supruga Otta	19. 11. 1897.	Jakob	logor	
Klein, Lili, rođ. Presmayer, supruga Daniela	17. 11. 1889.	Alojz	Jasenovac	1942.
Klein, Oton, činovnik	1. 3. 1883., Vukovar	Samuel i Paulina	Jasenovac	1941.
Klein, Samuel	20. 3. 1865., Szürte (Mađarska)		Jasenovac ili preživio	1942.
Klein, Zia ili Liza	1923.	Daniel i Lili	Jasenovac	1942.
Kohn, Aréta, supruga Ludviga ?	?		logor	1942.

Kohn, Berta, supruga Samuela	11. 8. 1878., Vukovar		Jasenovac	1942.
Kohn, Gustav, obrtnik	5. 3. 1904., Vladislavci	Aleksandar	Jasenovac	1942.
Kohn, Ivica	1. 1. 1934., Padina	Gustav i Regina	Jasenovac	1942.
Kohn, Josefina, rođ. Lion, udovica	19. 3. 1880., Petrijevi		Jasenovac	1942.
Kohn, Ljudevit/Ludvig	1882.		Jasenovac	1942.
Kohn, Mirjana	27. 8. 1932., Vukovar	Gustav i Regina	Jasenovac	1942.
Kohn, Nathan	9. 7. 1870., Sid	Leopold i Berta	Jasenovac	1942.
Kohn, Regina, rođ. Kolb, supruga Gustava	1909.		Jasenovac	1942.
Kohn, Samuel	1872.		Jasenovac	1942.
Kolm, Areta?, supruga			logor	
Kolm, dijete			logor	
Kolm, dijete			logor	
Kolm, Gustav			logor	
Kolm, Ljudevit			Jasenovac	
Kolm, Ljudevit			logor	
Kolm, Natan			Jasenovac	
Kolm, Samuel			logor	
Kolm, supruga			logor	
Kraus, Svena	1894.			1941.
Kraus/Krausz, Slavko, trgovac	27. 8. 1906., Đakovo		Jasenovac	1941.
Landesmann, Otto, privatnik	4. 12. 1873., Vukovar	Josip	Jasenovac	1942.
Lang, Gizela	1874.			1942.
Lazar/Lazarus, Izidor, namještenik žid. općine	25. 4. 1871., Pišćanj Toplice (Slovačka)	Izak	Jasenovac	1941.
Lazar/Lazarus, Karolina ili Elza, supruga Izidora	1881.		Jasenovac	1941.
Lebl, Hermina	1920.			1941.
Lichnithal, Johanna	1891.			1942.
Lion/Lyon, Makso, činovnik	10. 5. 1910., Osijek	Šandor	Jasenovac	1941.
Lustig, Hinko	1900.			1942.
Maestro, Regina	1904.			1942.
Malz/Mals, Heda	30. 3. 1924., Vukovar	Juda i Sida	Jasenovac	1942.
Malz/Mals, Mirko	19.7.1928., Vukovar	Juda i Sida	Jasenovac	1942.
Malz/Mals, Sida, rođ. Sohr, supruga Jude	?		Jasenovac	1942.
Malz/Mals/Maltz/Male, Josip Juda, trgovac	18. 4. 1887., Bžesko/Brzesko, Poljska		Jasenovac	1942.
Mandl, Andrija, sin Vojislava	28. 3. 1938., Vukovar	Vojislav i Sida		1941.
Mandl, Johana/Ilona, rođ. Flesichmann, supruga Vojislava	1906. ili 1907., Srbobran (Sveti Tomo)		Jasenovac	1941.
Mandl, Vojislav (Bela), nadkantor	10. 9. 1910., Csépa (Mađarska)		Jasenovac	1941.
Mesner/Mezner/Mazner, Cecilija, udovica	4. 5. 1863., Plovna, Bačka		Jasenovac	1942.
Mintz/Mine/Minz, Nikola, službenik	8. 2. 1906., Senta (Srbija)		Mađarska, ruska fronta	1942.
Moses/Mozes, Emil, činovnik	25. 7. 1893. Moson (Mađarska)	Lavoslav	Jasenovac	1941.

Moses Sarika/Charlotte/Dragica, rođ. Winkler, supruga Emila Nelić, Matilda	1891. ili 1895., Vukovar		Jasenovac	1941.
Nemeš/Nameš, Ladislav, činovnik	2. 8. 1915., Stara Moravica	Šandor	Jasenovac	1941.
Offner, Hermina, rođ. Herzl, supruga Mavre	1. 6. 1890., Zemun	Josip	Auschwitz	1942.
Offner, Mavro/Moritz, vlasnik ciglane	24. 11. 1883., Vukovar	Gabrijel	umro 1941.	1941.
Offner, Pini			nestala	
Pachtinger, Mavro	1875.			1942.
Pfefferman/Feferman, Magda	1925.		Jasenovac	1941.
Pfefferman/Feferman, Pavle	1921.		Jasenovac	1941.
Pfefferman/Feferman, Petar	1924.		Jasenovac	1941.
Pfefferman/Feferman, Ruben	1926.		Jasenovac	1941.
Pfefferman/Feferman, Mihael	1920.		Jasenovac	1941.
Planer, Max, ¹¹⁴² činovnik	11. 8. 1877., Sisak		Auschwitz	
Pollak, Gizela rođ. Singer, supruga Ljudevita	1. 3. 1898.		Jasenovac	1942.
Pollak, Hani	1891.	Leopold	prinudni rad, Đakovo mlin	1941.
Pollak, Ljudevit	15. 11. 1901., Bjelovar	Leopold iz Bjelovara	Jasenovac	1942.
Pollak, Mira	28. 6. 1919.	Ljudevit i Gizela	Jasenovac	1942.
Pollak, Roza	1892.	Leopold	Đakovo	1941.
Pollak, Zdenko	6. 2. 1921.	Ljudevit i Gizela	Jasenovac	1942.
Randsman, Otto			logor	
Reich/Rajk Goldschmidt, Bartol (prije Reich Bertlan), ekonom	7. 4. 1903., Baja		Jasenovac	1941.
Reiger, Josip			logor	
Rosenberg, Zdenko	1920.			1942.
Rosendorn, Filip	1909.	Leopold	Jasenovac	1942.
Rosendorn/Rozendom, supruga Filipa	1907.		Jasenovac	1942.
Rosendorn, Franci/Franciska, rođ. Pollak, supruga Leopolda	1881., Đeletovac		Đakovo, prinudni rad	1941.
Rosendorn, Hinko	1892.		Jasenovac	1942.
Rosendorn, Kika	1914.		Jasenovac	1942.
Rosendorn, Leopold, ¹¹⁴³ vozar	30. 8. 1881., Tolna Szántó (Mađarska)	Mavro	prinudni rad	1941.
Rosendorn, N., kćerka	1934.	Filip	Jasenovac	1942.
Rosendorn, N., sin	1930.	Filip	Jasenovac	1942.
Rosendorn, Samuel, staklarski obrtnik	6. 1. 1884., Dombovar	Mavro	Jasenovac	1942.
Rosendorn, supruga Hinka	1897.		Jasenovac	1942.

¹¹⁴² <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=1035710&cind=149> Max Planer, rođen u Sisku i oženjen sa Zlatom Sitzer, u vrijeme Drugog svjetskog rata nalazio se u Vukovaru gdje bio direktor Trgoprometa.

¹¹⁴³ Leopold Rosendorn imao je suprugu Francisku, kćeri Safiku i Šarlotu te sina Arnolda.

Rosenfeld/Rozenfeld, Marta, rođ. Frisch, udovica Marka/Ladislava	10. 9. 1891., Vukovar		Jasenovac	1941.
Rosenfeld, Marko	1893.			1941.
Rosenfeld, Rene/Renata/Renka	31. 12. 1919., Vukovar	Marko /Ladislav	Jasenovac	1941.
Rosenstein, Marko	24. 3. 1923.	Mihajlo i Rosa		1942.
Rosenstein, Mihajlo, trgovački putnik	16. 7. 1892., Kreslavka (Rusija)			1941.
Rosenstein, Oskar	24. 7. 1921., Vukovar	Mihajlo i Ružica/Rosa		1942.
Roth/Rot, Katarina supruga Miše, domaćica	28. 5. 1888., Bač		Jasenovac	1941.
Roth, Mišo, ¹¹⁴⁴ soboslikar	8. 3. 1872., Subotica	Vilim	Jasenovac	1942.
Roth, N., kći	1917.	Mišo	Jasenovac	1942.
Roth, N., sin	1910.	Mišo	Jasenovac	1942.
Roth, N., sin	1907.	Mišo	Jasenovac	1942.
Scheer /Šer, dr. Israel, rabin	28. 12. 1898. Krukienice (Poljska)		Jasenovac	1941.
Scheer/Šer, dr. Klara, rođ. Rosner	1906., Lavov		Jasenovac	1941.
Schlosberg/Šlosberger, Hedviga, rođ. Fischhoff, trgovac	17. 6. 1898., Vukovar		Jasenovac	1942.
Schlosberg/Šlosberger, Vilko, trgovac	25. 9. 1901., Daruvar		Jasenovac	1941.
Schnitzler/Šnicler, supruga Jakoba	1872.		Jasenovac	1942.
Schnitzler, Jakob/Vilim?	1862.		Jasenovac	1942.
Schön/Šen, dr. Leo, liječnik	26. 6. 1900., Osijek	Hugo	Jasenovac	1942.
Schön/Šen, Olga, rođ. Varjas, supruga Lea	1909.	Eduard	Jasenovac	1942.
Schonauer, Liza	1899.			1942.
Schorsch, Karolina	1878.			1943.
Schwartz, Ljudevit, trgovac	14. 11. 1882., Vukovar		Jasenovac	1942.
Seleki, Gvido	?			1942.
Singer, Đula/Julijus, vlasnik galanterije	5. 5. 1901., Vukovar	Samuel i Lenka	Jasenovac	1942.
Singer, Ernest, agent	24. 7. 1902., Vukovar		Jasenovac	1942.
Singer, Lenka, supruga Samuela	24. 7. 1874., Mali Radinci kod Rume		Jasenovac	1941.
Singer, Marija, rođ. Uleis, supruga Đule/Julijusa	1. 3. 1902., Stari Bečej	Albert	Jasenovac	1942.
Singer, Samuel/Samuilo	6. 3. 1869., Curug/Čurug		Jasenovac	1942.
Spitzer/Špicer, Marija	15. 9. 1878., Vukovar	Simo?	Jasenovac	1942.
Stein/Štajn, Josip	1872. ili 1870.		Jasenovac	1942.
Stein/Štajn, Mariška/Marija, rođ. Kastner, supruga Milana	28. 10. 1896., Novi Sad	Jakob	Jasenovac	1942.
Stein/Štajn, Milan, trgovac	13. 7. 1888., Đakovo		Jasenovac	1942.
Stein/Štajn, N., sin Josipa	1912.	Josip	Jasenovac	1942.
Stein/Štajn, otac Josip	1907.		Jasenovac	1942.

¹¹⁴⁴ Prema popisu posjednika Mišo Roth nema djece (?).

Stein/Štajn, supruga Josipa	1877. ili 1875.		Jasenovac	1942.
Stein, N., sin Josipa	1902.	Josip	Jasenovac	1942.
Stein, Vera/Katarina	7. 3. 1920., Vinkovci	Milan i Marike	Jasenovac	1942.
Steiner, Cecilija/Katarina, udovica Mirka	15. 10. 1863., Bingula		Auschwitz	1942.
Steiner, Erna	1901.		Jasenovac	1941.
Steiner, Hermina, supruga Sigmunda	25. 6. 1885., Vukovar	Emerik i Katarina	Auschwitz	1942.
Steiner, Hinko/Henrich, vlasnik poduzeća	30. 9. 1887., Vukovar	Emerik i Katarina	Jasenovac	1941.
Steiner, Ilika/Ily, rođ. Miškolczy, supruga Aleksandra	31. 12. 1897., Mohač		Jasenovac	1941.
Steiner, Ivo, student	24. 10. 1919., Vukovar	Hinko i Margita	Auschwitz	1942.
Steiner, Margita, rođ. Blattner, supruga Hinka, domaćica	24. 11. 1892., Sânnicolau Mare (Rumunjska)		Auschwitz	1942.
Steiner/Štajner, Milo	1925., Vukovar	Aleksander i Ily	Jasenovac	1941.
Steiner, Vladimir	1923., Vukovar	Aleksander i Ily	Jasenovac	1941.
Steiner/Štajner, Aleksandar	15. 10. 1889., Vukovar	Emerik/Mirko i Katarina	Jasenovac	1941.
Stern, Ivo/Ivica	19. 1. 1922.	Otto i Fricika	Jasenovac	1942.
Stern, Otto, činovnik u Trgoprometu	8. 8. 1903., Miokovićevo kod Daruvara		Jasenovac	1941.
Stern/Štern, Fricika, rođ. Bader, supruga Otta	19. 2. 1905., Sisak		Jasenovac	1942.
Tuchak, Makso	6. 10. 1901.	Bernard		1942.
Uhrmann, Helena, dijete	1. 1. 1941.	Henrik i Mara	Jasenovac	1942.
Uhrmann/Urman, Henrik/Hinko, trgovački pomoćnik	6. 6. 1916., Stanislavov (Ukrajina)	Dragutin	Jasenovac	1942.
Velić/Wellich, Matilda, rođ. Weiss, supruga Leopolda/Lavoslava, tvorničarka	24. 3. 1872., Veszprem (Mađarska)		Jasenovac	1942.
Wachsler/Vahsler, Dušika/Magdalena/Magda, rođ. Scheer žena Manferda, kućanica	2.7. 1902., Sombor	Armin	Jasenovac	1941.
Wachsler/Vahsler, Manfred, trgovac vinom i rakijom, supruga Magda	26. 11. 1885., Vukovar		Jasenovac	1941.
Walner/Valder, Eugenija/Etelka, rođ. Herez, udovica Pinkasa, vlasnica trgovine obućom	13. 7. 1877., Donji Kubin/Dolný Kubín (Slovačka)		Đakovo, prinudni rad	1941.
Weinberger/Vajnberger, Adolf ?	1881. ili 1886.		Jasenovac	1941.
Weiner, Milan	1922.	Miroslav i Mara	Jasenovac	1941.
Weiner Miroslav, slagar	24. 1. 1883., Vukovar		Jasenovac	1941.
Weiner/Vajner, Arnold	17. 9. 1883., Vukovar	Emanuel i Hermina	Jasenovac	1942.
Weiner/Vajner, kćer	1922.	Arnold	Jasenovac	1942.
Weiner/Vajner, Mara, rođ. Stein, supruga Miroslava	1901.		Jasenovac	1941.

Weiner/Vajner, Riza/Rita, bivša supruga Arnolda	1887.		Jasenovac	1942.
Weiss/Wajs, Artur, službenik	27. 1. 1895., Nuštar		Jasenovac	1941.
Weiss, Gyula	29. 11. 1886.		Jasenovac	1942.
Weiss, Roza	21. 11. 1909.		Jasenovac	1942.
Werner, Maks	1880.			1942.
Winkler/Vinkler, Mavro, ugostitelj	8. 3. 1893., Sombor	Josip/Josef	Auschwitz ili Jasenovac	1941.
Winkler, Marko, sin	8. 8. 1890.	Josip	Tenja	1941.
Winter, Hermina	17. 2. 1891., Vukovar	Izidor i Lina	Auschwitz	1942.
Winter/Vinter, Lina, domaćica, udovica ¹¹⁴⁵	12. 1. 1869., Irig		Auschwitz	1942.
Zeigenbaum, N.			logor	
Zeiger, Josip, činovnik	19. 11. 1885., Čonoplja	Marko	Auschwitz	1942.

74245

רשות היכרון לשואה ולגבורה, ירושלים
יד ושם
דו"ר יד ושם
2477 2

לרשום חלקי השואה והגבורה

	1. שם המספיק Adam אדם
	2. שם הוריו Aleksander אלכסנדר
3. תאריך לידה או יציאת	5. 1870
4. מקום לידה ותיאור	Hungaria marton הונגריה
5. שם איש השני	Albert אלברט
6. שם אשתו או בעל השני	אירנה
7. מקום המגורים	בוקובר Bukovar
8. פרטים המעידים על שייכות	
9. פרטים המעידים על שייכות	
10. פרטים המעידים על שייכות	
11. פרטים המעידים על שייכות	
12. פרטים המעידים על שייכות	

מס' חלקי: 310 + 100
 חלקי: 100 + 100
 מס' חלקי: 100 + 100
 מס' חלקי: 100 + 100

* כל פרטים על שם יד ושם... אשר לא יכרת *

Svjedočanstvo o stradanju Aleksandra Adama iz Vukovara (u Yad Vashemu)

¹¹⁴⁵ Na popisu posjednika iz GMV-a navodi se Lina (Izabela) Winter, supruga pokojnog Izidora, koja ima kći Herminu.

Ilok

Nakon proglasa Nezavisne Države Hrvatske, odnos prema Židovima u Iloku bio je kao i u svim drugim mjestima. Prema nalogu mjesnog Kulturbunda i ustaške komande, krajem travnja 1941. godine u zgradu sreskog načelnika zatvoreni su svi muškarci, da bi ubrzo bili prebačeni u židovski hram. Pušteni su kada su isplatili dva milijuna dinara, 12 kg srebra i 1 kg zlata. Kao i u ostalim gradovima morali su ići na prinudne radove, uz batine i ponižavanja. Pljačkanje kuća, pretresi oduzimanje stanova, stvari i vrijednosti trajali su sve do 27. srpnja 1942. kada su članovi židovske općine u Iloku gotovo svi odvedeni iz Iloka¹¹⁴⁶ u logor u Vinkovce (sabrini logor), a zatim u kolovozu 1942. Poslani u Jasenovac. Uhićenje je počelo tako da je kotarska oblast Ilok izdala zapovijed oružničkoj postaji da tijekom dana pakuje sve Židove iz Iloka i okolice u svrhu otpremanja u sabirne logore. Židovi su kako je navedeno u dokumentu „ponijeli svoj novac i možebitne dragocijenosti“. Od deportacije su bili izuzeti: obitelj Andrije Mandla, liječnika, Mavre Epsteina, tiskara i obitelj Nikole Mandla jer mu je supruga „arijevka“, kao i Vilim Fridemann.¹¹⁴⁷

Molba za puštanje iz logora Morica H. Sterna iz Iloka (HDA, RUR, kutija 9, spis 1269/1942)

¹¹⁴⁶ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 72.

¹¹⁴⁷ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 87.

Odvođene su cijele obitelji, djeca, čak i bolesni starci. Neki od njih su već na samom putu umrli: Josip Weiss, Leo Ganz i Vales stariji. Dio deportiranih iločkih Židova odveden je Šid, a potom u Vinkovce, gdje su smješteni na nogometni stadion Cibalijske. Tada je prema dokumentima iz Iloka i susjednih sela (Neštin, Susek, Šarengrad i Sot) u Vinkovce odvedeno 320 Židova, a dio je odveden u Srijemsku Mitrovicu. Istim transportom odvedeni su i Židovi iz općina Cerević, Monoštor, Erdevik, Bingula i Molovin. Nakon tri tjedna provedenih u Vinkovcima, iločki Židovi zatvoreni su u stočne vagona i deportirani u Zagreb, odakle je jedan dio (radnici) otpremljen na rad u Njemačku, a ostali u jasenovački logor. Od odvedenih Židova nitko se više nije vratio u Ilok, niti javio da je preživio.¹¹⁴⁸ Prije nego što su odvedeni u logore, 82 iločkih Židova prijavilo je svoj imetak.¹¹⁴⁹

Stradali Avram i Este Davidovič

¹¹⁴⁸ M. KUMOVIĆ, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, 89.

¹¹⁴⁹ HR-HDA-1076-3-1: Ministarstvo državne riznice Ponova – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak 1941. – 1945. Kutije 618/1076 i 619/1976. Imetak su prijavili ovi iločki Židovi: Stjepan Bernheim, Žiga Dajč, Avram Davidovič, Josip Davidovič, Mandel Davidovič, Ružica Davidovič, Juliska Ehrenfeld rođ. Stern, udovica Matilda Engel rođ. Fischer, David Francos, Jakov Francos, Josip Fried, Mavro Vilim Fried, Mavro Friedmann, Vilim Friedmann, David Funk, Marko Funk, Salamon Funk, Jakob Funk, Josip Ganc, Abraham Goldenberg, Eugen Goldenberg, Hajnc Goldenberg, Josip Goldenberger, Roza Goldenberger iz Sota, Rosalija Krauss rođ. Handler, Rosa Handler, Samuel Heršković, Marko Hofmann, Samuel Hoffman, Hermann i Margita Kaff, Salamon Kaff, Samuel Kaff, Šandor i Terezija Kaff, Fric Kerpner, Josip Klein, Marko Kuffler, Terezija Kohn rođ. Fried, Hugo Kohn, Malvina Lang, Bela Löbl rođ. Steiner, Johana Mann, Leopold Mandl, Lazar Manzer, Josip Najšlos, Lipot Perl, Rachel Prager, Bernat Rosman, Aron Silber, Simon Samuel, Gizel Steiner, Hilel Steiner, Jehiel Steiner, Abraham Štern, Adolf Štern, Berta Štern, Izrael Emanuel Štern, Emanuel M. Štern, Esta Štern, Filip Štern, Hermann Štern, Heskeli Štern, Gabrijela Štern rođ. Rotter, Ignjat Štern, Izrael Štern, Lazar Izrael A. Štern, Leopold H. Štern, Melanija Štern i Lazar Šandorov Štern, Mojša Štern, Moric A. Štern, Paula Štern, Regina Štern, Sigmund Štern, Helena i Judita Štraus, Baruch Abraham Švalb, Emanuel Vajs, Ružica Vales, Eugen Weiss, Josip Veber, Samuel Veber, Moses Aron Weiss, Aleksander Winternitz, mr. Ph. Leo Zaloser.

U prilogu donosim popis stradalih Židova iz Iloka koji je rađen na temelju nekoliko izvora, te je najvećim dijelom preuzet iz knjige Melite Švob, *Židovi u Hrvatskoj* s time da je u nekim dijelovima nadopunjavao usporedbom različitih izvora. Popis je rađen prema analizi obiteljskih listova iz Iloka koji su rađeni 1945. i 1950. godine.¹¹⁵⁰ Iako se na popisu kao mjesto stradanja navodi Jasenovac, moguće je da je mjesto stradanja bilo i u Auschwitzu, jer podaci koji su skupljani o stradalima nisu pouzdani.¹¹⁵¹

YAD VASHEM Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority P.O.B. 3477 Jerusalem, Israel		דף-עד רשות-הזיכרון לשוואה ולגבורה, ירושלים		יד ושם יד ושם, ת"ד 3477 ירושלים	
<p>THE MARTYRS AND HEROES REMEMBRANCE LAW 5713-1953 determines in article No. 2 that -</p> <p>The task of YAD VASHEM is to gather into the broadest manner regarding all those members of the Jewish people who laid down their lives, who fought and rebelled against the Nazi enemy and his collaborators, and to perpetuate their NAMES and those of the persecutors, the oppressors, and outstanding persons who were</p>		<p>תפקידה של רשות הזיכרון והגבורה - תש"ג (1953) קובע בצורה מס' 2 :</p> <p>תפקידה של יד ושם הוא לאסוף את כל פרטי היהודים אשר נשחטו ונרצחו על ידי אויב הנאצי, וכן לרשום, לזכור ולתאר את שמות, נאמליהם ופועליהם במלחמת התעוה הנאצית, ולשמור על זכרם, שמותיהם, קהילותיהם, לאומיותם ולתפוחם ואת שמות המרדנים, המושלים והמפחדים אשר נשחטו ונרצחו.</p> <p>שם המעבירים : 111 י"ד ושם תש"ג 111</p>			
		<p>פרטי התיקון או שינויים את שמו של כל קטן על דף נפרד ולתאר את</p> <p>DESCRIBE EACH VICTIM ON A SEPARATE PAGE, IN BLOCK LETTERS</p>			
Family name: DAVIDOVICH		שם משפחה: דוידוביץ			
First name: LAZAR		שם פרטי: לאזר			
Previous name: (see for women)		שם קודם (ראה לנשים):			
Date of birth: 27/1/1938		תאריך לידה/תאריך גילוי: 27/1/1938			
Place and country of birth: אילוב, יוגוסלביה		מקום לידה ומדינה: אילוב, יוגוסלביה			
Victim's mother: ESTHER		שם אימא: אסתר			
Victim's father: AVRAHAM		שם אבא: אברהם			
Victim's spouse:		שם אישה: / שם חתונה:			
Permanent residence place and country: אילוב, יוגוסלביה		מקום מגורים קבוע ומדינה: אילוב, יוגוסלביה			
War-time residence place and country: אילוב, יוגוסלביה		מקום מגורים במלחמה ומדינה: אילוב, יוגוסלביה			
Date of death: 1942		תאריך פטירה: / תאריך חתונה: 1942			
Circumstances of death: /		סיבות המוות: /			
Reported by: DAVIDOVITSH SHALOM		דיווח על ידי: דוידוביטש שלום			
Residing at (address): 36		כתובת מגורים (כתובת): 36			
Relationship to victim (family member):		קשר עם הנושא (חבר משפחה):			
Place and date: 27/1/1938		מקום ותאריך: 27/1/1938			
Signature: /		חתימה: /			
During the war I was in: /		במהלך המלחמה הייתי ב: /			
<p>"ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם אשר לא יכרת".</p> <p>"...even unto them will I give in mine house and within my walls a place and a name...that shall not be cut off."</p>					

Potvrda o stradanju Lazara Davidovića, sina Avrama i Este Davidovič

¹¹⁵⁰ Popis stradalih preuzet iz knjige Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, II, Zagreb, 2004., 602–615.

¹¹⁵¹ https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_lastName=&s_firstName=&s_place=Ilok

Tablica 11. Popis stradalih Židova iz Iloka¹¹⁵²

Ime i prezime	Godina rođenja	Ime oca i majke	Mjesto stradanja	Datum stradanja
Abinon, Regina	1929., Sarajevo		deportacija ?	21. 7. 1942.
Abinon, Sida	1930., Sarajevo		deportacija ?	21. 7. 1942.
Altarac, Moric	1931., Ilok		deportacija ?	21. 7. 1942.
Bapska, Arnold	1910.		Jasenovac	27. 7. 1942.
Bapska, dijete Arnolda		Arnold	Jasenovac	1942.
Bapska, supruga Arnolda	1914.		Jasenovac	1942.
Bloch/Bloh, Irena rođ. Mandel	1888., Nagykállo (Mađarska)		deportacija ? Jasenovac	1942.
Bloch, Đuro, trgovac	1911., Beočin	Oskar i Irena	Jasenovac	1942.
Bloch, Oskar	1875., Segedin	Ivan	deportacija Jasenovac	1942.
Bresslauer, Samuel	2. 12. 1910.		Auschwitz	
Bresslauer, supruga Šandora	1877.		Jasenovac	1942.
Bresslauer, Šandor	1872.		Jasenovac	1942.
Buchwald, Abraham	1881., Vladimirovo/Ladimirova (Slovačka)		deportacija ?	1942.
Buchwald, Hana	1918., Mihalovec	Abraham i Hilda	deportacija	1942.
Buchwald, Hilda rođ. Birnbaum, supruga Abrahama	1888., Mihalovec (Slovenija)		deportacija ?	1942.
Buchwald, Moses	1924., Mihalovec	Abraham i Hilda	deportacija	1942.
Davidović, Aleksandar	3. 3. 1940.	Mandel i Giza	Jasenovac	31. 12. 1942.
Davidović, Avram/Abraham, trgovac kod oca	16. 1. 1903., Ilok	Josip	Jasenovac	31. 12. 1942.
Davidović, Esta rođ. Najkvirc (Neugevorz), supruga Avrama	5. 4. 1908., Budimpešta	Leopold i Terez	Jasenovac	31. 12. 1942.
Davidović, Gizela rođ. Steinlauf (Sainlauf), supruga Mandela	3. 8. 1913.		Auschwitz	31. 12. 1942.
Davidović, Hani/ Hana r. Berger, supruga Josipa, trgovac	6. 12. 1865., Iloncza, Rutenija		Jasenovac	1942.
Davidović, Itzig /Ignatz	20. 9. 1896.	Josip i Hani	Jasenovac	1942.
Davidović, Jakob	1896., Ilok		Jasenovac	1942.
Davidović, Josip, trgovac	12. 3. 1860., Sekernice (Ukrajina)		Auschwitz	7. 1942.
Davidović, Lazar Eliezer	11. 6. 1938.	Avram i Esta	Jasenovac	1942.
Davidović, Mandel/ Mendel, trgovac kod oca	18. 5. 1908., Ilok	Josip i Hani	Jasenovac	1942.

¹¹⁵² *Zavičajnici grada Iloka 1912. – 1947.*; Osijek, 2003.; Popis stradalih preuzet iz knjige Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice*, II, Zagreb, 2004., 602–615; Popis stradalih Židova iz Vukovara rađen je prema nekoliko izvora. Ispravljani podaci uneseni su iz HR-HDA-1076-3-1: Ministarstvo državne riznice Ponova – Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak 1941. – 1945. Kutije 618/1076 i 619/1976.

Davidovič, Ružica	18. 11. 1938., Ilok	Mandel i Gizela	Jasenovac	1942.
Davidovič, Ružica rođ. Gutmann, supruga Salomona	18. 2. 1906., Senta		Jasenovac	1942.
Davidovič, Salamon	1934.	Avram i Esta	Jasenovac	1942.
Davidovič, Šarika	5. 5. 1934., Ilok	Salamon i Ružica	Jasenovac	1942.
Davidovič/Davidovitsch, Jakob	14. 3. 1942.	Mandel i Giza	Jasenovac	31. 12. 1942.
Deutsch, Ružica	1921., Susek	Leopold	Lug Ilok	10. 1941.
Deutsch, Žigica	1917., Susek	Leopold	Lug Ilok	10. 1941.
Deutsch/Dajč, Leopold	1882.		Jasenovac	1942.
Deutsch/Dajč, Šalika /Salika rođ. Stern (živjela u Susku), supruga Leopolda	1890. ili 1891.	Herman	Jasenovac	1941.
Ehrenfeld/Erenfeld, Arnold/Albert	8. 5. 1938.	Emanuel i Juliška	Jasenovac	1942.
Ehrenfeld/Erenfeld, Juliška r. Stern, udovica, kućanica	30. 9. 1897., Ilok	Anchel Usher (Šandor) i Esta	?	1942.
Ehrenfeld, Zigfrid/ Salamon	1. 10. 1925.	Emanuel i Juliška	Auschwitz ili Jasenovac	1942.
Epstein/Epštajn, Maks/Max	1882. ili 1876., Bačka Palanka		Jasenovac	1942.
Epstein, Josefina ?, supruga	1882. ili 1878., Zabalj		Jasenovac	1942.
Fein, Ita	1905. Kobece Haza (Mađarska)	Shlomo i Reizl	Auschwitz	1944.
Fein, Katja, dijete	Kobece Haza (Mađarska)	Ita	Auschwitz	1944.
Fein, Pinkhas, dijete	Kobece Haza (Mađarska)	Ita	Auschwitz	1944.
Fein, Yoel, dijete		Ita	Auschwitz	1944.
Francos, Aaron	1931., Ilok			1942.
Francos, Aleksandar	19. 4. 1925., Ilok	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Francos, Branka	13. 9. 1932., Ilok	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Francos, David, radnik nadničar	7. 7. 1894., Ilok		Auschwitz	1942.
Francos, dijete Davida (peto)	1940.	David i Julijana	Jasenovac	1942.
Francos, Ella	1938., Ilok	David i Julijana	Jasenovac	1942.
Francos, Estera/Esta/Estika rođ. Erenfeld, supruga Hinka	25. 5. 1922., Ilok	Jakob/Jakov i Gizela	Auschwitz	1944.
Francos, Eugen	13. 1. 1938., Ilok	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Francos, Eugen	1933., Ilok ili Novi Sad	David i Julijana	Jasenovac	1942.
Francos, Feliks	29. 7. 1939., Ilok	Jakob	Jasenovac	1942.
Francos, Filip	1942., Ilok		Jasenovac	1942.
Francos, Frida	1934., Ilok		Jasenovac	1942.
Francos, Gizela rođ. Stern supruga Jakoba (Šid)	4. 10. 1900., Ilok	Herman i Resi	Auschwitz	1942.
Francos, Hajkele (Šid)	1938., Ilok	Jakob i Gizela	Auschwitz	9. 1942.

Francos, Hinko (Šid)	23. 3. 1935.	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Francos, Jakob/Jakov, vlasnik tvornica šablona	6. 2. 1900., Erdevik		Jasenovac	1942.
Francos, Josip	1935., Ilok ili Novi Sad	David i Julijana	Jasenovac	1942.
Francos, Julijana rođ. Fein, supruga Davida	12. 1. 1906., Ilok		Jasenovac	1942.
Francos, Majer	1890.		Jasenovac	1942.
Francos, Mira	17. 12. 1923., Ilok	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Francos, Miriam	1929., Ilok		Jasenovac	1942.
Francos, Petra	1936., Ilok	David i Julijana	Jasenovac	1942.
Francos, Ruža	6. 7. 1927., Ilok	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Francos, supruga Majera	1894.		Jasenovac	1942.
Francos, Zora	1. 11. 1928., Ilok	Jakob i Gizela	Jasenovac	1942.
Fridmann/Fridman, Gizela rođ. Heršković	1906., Ilok		Jasenovac	1942.
Fridmann, Albert	1932., Ilok	Mavro i Gizela	Jasenovac	1942.
Fridmann, Aleksa	1934.	Mavro i Gizela	Jasenovac	1942.
Fridmann, Blanka	1938.	Mavro i Gizela	Jasenovac	1942.
Fridmann, Ruža	1933.	Mavro i Gizela	Jasenovac	1942.
Fridmann, Zlata	1942.		Jasenovac	1942.
Fridmann, Željko	1936.	Mavro i Gizela	Jasenovac	1942.
Funk, Avram/Aron	1931.	Marko i Roza	Jasenovac	1942.
Funk, Bernard	1925.	Marko i Roza	Jasenovac	1942.
Funk, Beta	1939., Ilok	Marko i Roza	Jasenovac	1942.
Funk, David, trgovac	9. 10. 1905., Ilok	Jakob	Jasenovac	1942.
Funk, dijete Mojsija/ Mojše	1933.	Mojše/Mojsija	Jasenovac	1942.
Funk, dijete Mojše	1930.	Mojsija	Jasenovac	1942.
Funk, Estera	1927.	Marko i Roza	Jasenovac	1942.
Funk, Filip	1940., Ilok	David i Sara	Jasenovac	1942.
Funk, Frida	1913., Ilok	Jakob Rela	Jasenovac	1942.
Funk, Frida	1934.	Marko i Sara	Jasenovac	1942.
Funk, Henrih	14. 3. 1900., Ilok	Jakob i Adele	Jasenovac ili Auschwitz	1942.
Funk, Jakob	10. 5. 1874., Ilok		Jasenovac	1942.
Funk, Jolanka rođ. Najštas/Neustas, supruga Henriha	1914., Vel'ký Kerestúr		Jasenovac	1942.
Funk, Lea rođ. Weiss, supruga Salamona	1872.		Jasenovac	1942.
Funk, Marko, trgovac	18. 1. 1897., Ilok		Jasenovac	1942.
Funk, Mirjam	1929.	Marko i Roza	Jasenovac	1942.
Funk, Mojša	1907.		Jasenovac	1942.
Funk, Moritz	1927.	Marko i Roza	Jasenovac	1942.
Funk, Regina rođ. Löwy	Bratislava ?	Herman i Hana		
Funk, Rela rođ. Krishaber	1874.		Jasenovac	1942.
Funk, Roza rođ. Ungar, supruga Marka	1900.		Jasenovac	1942.

Funk, Sara rod. Klein, supruga Davida	1912., Senta		Jasenovac	1942.
Funk, Šandor/ Aleksander	1939., Senta	David	Jasenovac	1942.
Funk, Šarlota/ Charlota	1910.		Jasenovac	1942.
Ganz, Branka	1934., Ilok	Josip Lea	Jasenovac	1942.
Ganz, Ignatz	1929.	Josip i Lea	Jasenovac	1942.
Ganz, Josip, trgovac manufakturnom robom	15. 2. 1894., Barcánfalva (Rumunjska)		Jasenovac	1942.
Ganz/Ganc, Albert	1928., Ilok	Josip i Lea	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Abraham, sitničar	1882., Šajkaš (Srbija)		Jasenovac	1942.
Goldenberg, Ajzik/ Itzig	10. 10. 1920.	Abraham i Rosa	Auschwitz	1942.
Goldenberg, Bernard	1927.	Josip i Gizela	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Debora	1927. ili 1928.	Abraham i Rosa	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Fega	1930.	Abraham i Rosa	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Gizela rod. Weissenberger, supruga Josipa	1912.		Jasenovac	1942.
Goldenberg, Hajnc	10. 2. 1918., Ilok	Abraham i Rosa	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Herman	1934.	Josip i Gizela	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Hessel	15. 9. 1922.	Abraham i Rosa	Auschwitz	1942.
Goldenberg, Josip Izrael, pekar	13. 8. 1911., Nyiregyhaza (Mađarska)		Auschwitz	1942.
Goldenberg, Juda	1926.	Abraham i Rosa	Auschwitz	1942.
Goldenberg, Marko	1940.	Josip i Gizela	Auschwitz	1942.
Goldenberg, Rahela	1924.	Abraham i Rosa	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Reza (Rosa) rod. Gross, supruga Abrahama	1887., Maribor			1942.
Goldenberg, Reza rod. Gross	1887.		Jasenovac	1942.
Goldenberg, Roza	1935.	Josip i Gizela	Auschwitz	1942.
Goldenberg, Roza, udovica	28. 8. 1890., Sajófalva		Jasenovac	1942.
Goldenberg, Samuel Norbator	1914.	Abraham i Roza	Jasenovac	1942.
Goldenberg, Smule/Šmule	1928.	Abraham i Rosa	Jasenovac	1942.
Haim, Daniti	1933.			1942.
Hendler, Estika/ Esther (Erdevik)	2. 1. 1903.	Abraham i Lea	Auschwitz/Jasenovac	1942.
Hendler, Filip	16. 12. 1930.		Jasenovac	1942.
Hendler, Jakob	1932.		Jasenovac	1942.
Hendler, Josip (Erdevik)	1886.	Moshe i Lutel		
Hendler, Juliška rod. Špiro/Schpiro	1876.		Jasenovac	1942.
Hendler, Moric/ Moritz	1863. ili 1866.?		Jasenovac	1942.
Hendler, Pepika	16. 12. 1930.		Jasenovac	1942.
Hendler, Petar	1913.		Jasenovac	1942.

Hendler, Regina	1912.		Jasenovac	1942.
Hendler, Rezelna	1874.		Jasenovac	1942.
Hendler, Rosa	1938.		Jasenovac	1942.
Hendler, Rosalija	1907.		Jasenovac	1942.
Hendler/Handler, Josip	3. 1. 1893.		Jasenovac	1942.
Hendler/Handler/Händler, dijete Regine			Jasenovac	1942.
Heršković, Ana/Hani	1932.	Samuel i Julijana	Jasenovac	1942.
Heršković, Estera	1930.	Samuel i Julijana	Jasenovac	1942.
Heršković, Josip	1933.	Samuel i Julijana	Jasenovac	1942.
Heršković, Julijana rođ. Gelb, supruga Samuela	1906.		Jasenovac	1942.
Heršković, Samuel, suvlasnik radnje za izvoz drva	6. 2. 1903., Berhovo		Jasenovac	1942.
Heršković, Šendl	1935.	Samuel i Julijana	Jasenovac	1942.
Hofmann, Samuel, vlasnik trgovine	24. 11. 1879., Senta		Jasenovac	1942.
Kabiljo, Leon	1930.		Jasenovac	1942.
Kaff, Herman, trgovac željeznom robom	25. 11. 1897., Ilok	Salomon	Jasenovac	1942.
Kaff, Margita rođ. Hirsch, supruga Hermana	1902., Hajdúszoboszló (Mađarska)		Jasenovac	1942.
Kaff, Matilda/Miriam rođ. Weiss, supruga Salamona	1. 2. 1875.	Abraham i Šendl	Jasenovac	1942.
Kaff, Rela (Reizl)	17. 12. 1911.	Salomon i Matilda	Birkenau	1942.
Kaff, Samuel, trgovac brašnom	26. 6. 1910.	Salomon i Matilda	Jasenovac	1942.
Kaff, Solomon/ Salamon, trgovac koža i vlasnik pecare	15. 9. 1867., Ilok	Pinkhas i Miriam	Auschwitz	1942.
Kaff, Šandor/ Aleksandar, trgovački obrtnik	12. 8. 1894., Ilok	Jakob i Fanny	Jasenovac ili Auschwitz	1942.
Kaff, Terezija/Rezika rođ. Stern, supruga Šandora	1895.		Jasenovac	1942.
Kaff/Kaf, Alica	1940.	Herman i Margita	Jasenovac	1942.
Kann, Marton	1932.		Jasenovac	1942.
Klein, Eugenija	1901.		Jasenovac	1942.
Klein, Hugo	1899.		Jasenovac	1942.
Klein, Lea rođ. Davidović	1898.		Jasenovac	1942.
Klein, Mira	1934.		Jasenovac	1942.
Klein/Klajn, Danilo/ Daniel	11. 7. 1939.		Jasenovac	1942.
Kohn, Erderik	1902.		Jasenovac	1942.
Kohn, Gustav, supruga Rezi	1912.		Jasenovac	1942.
Kohn, Henrik	1925.	Gustav i Terezija	Jasenovac	1942.
Kohn, Lili	1939.	Gustav i Terezija	Jasenovac	1942.
Kohn, majka Erderika	1886.		Jasenovac	1942.
Kohn, Noni	1942.	Gustav i Terezija	Jasenovac	1942.
Kohn, supruga Erderika			Jasenovac	1942.

Kohn, Terezija/Reza rod. Fried	23. 7. 1914., Ilok		Jasenovac	1942.
Kolarski, Mira	1928., Vinkovci		Jasenovac	1942.
Kriesler/Krizler, ?		Dr. Kriesler	ubijen ?	
Kriesler, dijete		Dr. Kriesler	ubijen	
Kriesler, dijete		Dr. Kriesler	ubijen	
Kriesler, sudac	1911.	Lepold	ubijen	
Kriesler, udova Leopolda	1877.		ubijena	
Kriesler/Krizler, dr.	1906.	Leopold		
Kuffler, Cilika	1927.	Marko i Jan	Jasenovac	1942.
Kuffler, Hermina	1942.	Marko i Jan	Jasenovac	1942.
Kuffler, Jan rod. Spiegel, supruga Marka	1902., Deutsch-kreuz (Austrija)		Jasenovac	1942.
Kuffler/Knefler/Knöpfler, Marko, vlasnik trgovine	14. 11. 1899., Tinnye		Jasenovac	1942.
Lang, Dora	1923.	Hugo	Jasenovac	1942.
Lang, Eugenija rod. Kaff	1897.		Jasenovac	1942.
Lang, Hugo	1891.		Jasenovac	1942.
Lang, Marko	1922.	Hugo	Jasenovac	1942.
Lang, Roza rod. Bohač	1857.		Jasenovac	1942.
Lipot, Juliška rod. Stern	1905.		Jasenovac	1942.
Lipot, Mira	1938.	Perl	Jasenovac	1942.
Lipot, Perl	1904.		Jasenovac	1942.
Lipot, Zora	1940.	Perl	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Bela rod. Steiner, supruga Mordekaja, učiteljica u židovskoj školi	7. 10. 1910., Ilok		Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, dijete Kornela		Kornel	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Ester	15. 1. 1935., Ilok	Mordekaj i Bela	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Josip Mordekaj	14. 8. 1940.	Mordekaj i Bela	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Lazar	1941.	Mordekaj i Bela	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Mordehaj/Marehaj	1908.		Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Perl Samuel	25. 9. 1933., Ilok	Mordekaj i Bela	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Rahela	15. 9. 1937., Ilok	Mordekaj i Bela	Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, supruga dr. Kornela	1902.		Jasenovac	1942.
Löbl/Lebl, Šifro	18. 5. 1936., Ilok	Mordekaj i Bela	Jasenovac	1942.
Mandl, dijete Đure	1927.	Đuro	Jasenovac	1942.
Mandl, dijete Đure	1940.	Đuro	Jasenovac	1942.
Mandl, Đuro	1884.		Jasenovac	1942.
Mandl, supruga dr. Đure	1896.		Jasenovac	1942.
Mann, Johanna rod. Spiegel, udovica, piljarica	2. 2. 1876., Deutsch-kreuz (Austrija)		Jasenovac	1942.
Manzer, Jahebert (Johevod)	1937.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Jakob	1874.		Jasenovac	1942.
Manzer, Ješua (Josef)	1928.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Lazar	10. 3. 1901., Ilok	Jakob	Jasenovac	1942.

Manzer, Lea	1925.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Majer	1939.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Margita	1921.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Markus	1927.	Lazar i Terezija	Jasenovac	
Manzer, Mirjana/ Mirijam	1931.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Regina	1923.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Salomon	1935.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Selig	1934.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer, Terezija rođ. Oberlender, supruga Lazara, trgovac	1898.		Jasenovac	1942.
Manzer, Zigmund (Šije)	1932.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer/Mencer/Menzer, Chava	1930.	Lazar i Terezija	Jasenovac	1942.
Manzer/Menzer, Ida rođ. Strauss	1877.		Jasenovac	1942.
Neuschloss, Gabriel	1931.	Josip i Margit	Jasenovac	1942.
Neuschloss, Joakim	1934.	Josip i Margit	Jasenovac	1942.
Neuschloss, Johanna	1936.	Josip i Margit	Jasenovac	1942.
Neuschloss, Josip, kantor i vjeroučitelj	3. 6. 1903., Paks		Jasenovac	1942.
Neuschloss, Lea	1932.	Josip i Margit	Jasenovac	1942.
Neuschloss, Margita rođ. Unger, supruga Josipa	1906.		Jasenovac	1942.
Neuschloss, Mirjana	1941.	Josip i Margit	Jasenovac	1942.
Neuschloss/Najšlos, Alica	1929.	Josip i Margit	Jasenovac	1942.
Perl, Juliška rođ. Stern, supruga Lipota	1912.		Jasenovac	1942.
Perl, Aleksander	1935.	Lipot i Juliška	Jasenovac	1942.
Perl, Elvira	1936.	Lipot i Juliška	Jasenovac	1942.
Perl, Lipot, činovnik	1. 10. 1904., Papa (Mađarska)		Jasenovac	1942.
Perl, Mira	1938.	Lipot i Juliška	Jasenovac	1942.
Perl, Zora	1940.	Lipot i Juliška	Jasenovac	1942.
Rosman, Atias	1942.	Bernat/Bernard i Malvina	Jasenovac	1942.
Rosman, Bernat, rabinski kandidat	2. 5. 1913., Vizkőz (Ukrajina)		Jasenovac	1942.
Rosman, Malvina, supruga Bernata	1919.		Jasenovac	1942.
Rosman, Rifka	1939.	Bernat/Bernard i Malvina	Jasenovac	1942.
Rosman, Šimi	1941.	Bernat/Bernard i Malvina	Jasenovac	1942.
Silber, Aron, vjeroučitelj	5. 4. 1906., Jósikatelep (Rumunjska)		Jasenovac	1942.
Silber, Estera	1937.	Aron i Rachel	Jasenovac	1942.

Silber, Estika	1940.	Perce	uhapšena u Vinkovcima	1942.
Silber, Hana	1940.	Aron i Rachel	Jasenovac	1942.
Silber, Lea	1942.	Aron i Rachel	Jasenovac	1942.
Silber, Mira	1938.	Aron i Rachel	Jasenovac	1942.
Silber, Rahela/Rachel rođ. Švajd, supruga Arona	1908.		Jasenovac	1942.
Silber, Sara	1935.	Aron i Rachel	Jasenovac	1942.
Silber/Zilber, Suzela	1935.	Perce		1942.
Simon/Šimon, Helena	1927.	Samuel i Etel	Jasenovac	1942.
Simon/Šimon, Etel, supruga Samuela	1907.		Jasenovac	1942.
Simon/Šimon, Herman	1930.	Samuel i Etel	Jasenovac	1942.
Simon/Šimon, Iso/Isak	1935.	Samuel i Etel	Jasenovac	1942.
Simon/Šimon, Samuel, radnik	26. 9. 1901., Bustya-háza (Ukrajina)		Jasenovac	1942.
Spitzer, Emanuel	1932.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer, Farkaš	1908.		Jasenovac	1942.
Spitzer, Johanna	1931.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer, Martin	1929.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer, Reza	1939.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer, Simon	1934.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer, Tobias	1928.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer/Špicer, Ela	1938.	Farkaš	Jasenovac	1942.
Spitzer/Špicer, Fani rođ. Jakobović	1905.		Jasenovac	1942.
Starus, Helena	1904.		Jasenovac	1942.
Starus, Judita	1908.		Jasenovac	1942.
Steiner, Baruh Menachem	3. 9. 1924., Ilok	Gitel i Majer Moses	Jasenovac	1942.
Steiner, Gela	1919.		Jasenovac	1942.
Steiner, Gitel rođ. Lichtenstein, udovica rabina	8. 1884., Kolomyja/Colomeea (Ukrajina)		Jasenovac	1942.
Steiner, Hani	5. 12. 1922., Ilok	Gitel i Majer Moses	Jasenovac	1942.
Steiner, Hilel, rabin kod ortodoksne općine	3. 5. 1909., Ilok		Jasenovac	1942.
Steiner, Israel Ber	27. 11. 1926., Ilok	Gitel i Majer Moses	Jasenovac	1942.
Steiner, Jakob Juda	24. 3. 1921., Ilok	Gitel i Majer Moses	Jasenovac	1942.
Steiner, Josip	1941.	Mordehaj	Jasenovac	1942.
Steiner, Mordehaj	1919.		Jasenovac	1942.
Steiner, Rahela rođ. Preger, vlasnica radionice roleta, supruga Jehiela	1917.		Jasenovac	1942.
Stern, Adolf, krojač	veljača 1871., Ilok		Jasenovac	1942.

Stern, Albert	1916.	Moric A. i Mira	Jasenovac	1942.
Stern, Aleksandar	1932.	Lazar Izrael i Zlate	Jasenovac	1942.
Stern, Bela	1897.		Jasenovac	1942.
Stern, Beroš	1928.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Berta rođ. Šigl	2. 2. 1871., Deutskreuz (Austrija)		Jasenovac	1942.
Stern, Cilika	1934.	Makso i Regina	Jasenovac	1942.
Stern, Esta	1939.	Moric A. i Mira	Jasenovac	1942.
Stern, Esta rođ. Pollak, udovica supruga Sandora, suvlasnica ciglane	11. 1. 1866., Nagymagyar (Slovačka)		Jasenovac	1942.
Stern, Esta rođ. Weinberger	1878.		Jasenovac	1942.
Stern, Estera	1930.	Paula i ?	Jasenovac	1942.
Stern, Gabriela rođ. Roter, supruga M. Emanuela	14. 2. 1876., Sánnicolau Mare (Rumunjska)		Jasenovac	1942.
Stern, Gerson	1862.		Jasenovac	1942.
Stern, Gizela ¹¹⁵³	1880.			1942.
Stern, Hana	1924.	Mojše	Jasenovac	1942.
Stern, Hani	1921.	Izrael i Šarlota	Jasenovac	1942.
Stern, Irena	1913.	Mojše/Mojsija	Jasenovac	1942.
Stern, Išija	1933.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Jenö/Ivan	1936.	Makso i Regina	Jasenovac	1942.
Stern, Jentele/Johanna	1925.	Mojsija i Regi	Jasenovac	1942.
Stern, Jolan r. Schlesinger, supruga Ignjata	1894.		Jasenovac	1942.
Stern, Josip	1928.	Ignjat i Jolan	Jasenovac	1942.
Stern, Karolina	1927.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Laza	1911.		Jasenovac	1942.
Stern, Laza	1931.	Mojsije	Jasenovac	1942.
Stern, Lazar	1929.	Ignjat i Jolan	Jasenovac	1942.
Stern, Lazar Izrael Aron, trgovac brašnom	8. 12. 1899., Ilok		Jasenovac	1942.
Stern, Lazar Šandor	1899., Ilok	Aleksandar	Jasenovac	1942.
Stern, Lea	1918.	Mojsije/Moše	Jasenovac	1942.
Stern, Lenči r. Kaff	1875.		Jasenovac	1942.
Stern, M. Emanuel, urar	12. 8. 1875., Ilok		Jasenovac	1942.
Stern, Marta	1915.		Jasenovac	1942.
Stern, Matilda r. Hirt	1856.		Jasenovac	1942.
Stern, Melita r. Šreter, supruga Lazara Šandora	20. 8. 1901., Veliki Topolovčani (Slovačka)		Jasenovac	1942.

¹¹⁵³ GMV, podaci o poginulim, ubijenim, nastradalim ili nestalim građanima s teritorija F.N. R.J. tijekom Drugog svjetskog rata.

Stern, Mira r. Zipković, supruga A. Morica	1912.		Jasenovac	1942.
Stern, Mojsija/Mošė, trgovac	listopad 1885., Ilok		Jasenovac	1942.
Stern, Moric	1895.	Gerson	Jasenovac	1942.
Stern, Moric A., trgovac	28. 5. 1908., Ilok		Jasenovac	1942.
Stern, Nathan	1921.	Mojsije i Regina	Jasenovac	1942.
Stern, Nathan	1926.	Ignjat i Jolan	Jasenovac	1942.
Stern, Pali	1934.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Paula, trgovac starih krpa, udovica	23. 5. 1903., Tiszavasvári (Mađarska)		Jasenovac	1942.
Stern, Petar	1914.	Mojsije	Jasenovac	1942.
Stern, Regina r. Eckstein, supruga Mojsija	1885.		Jasenovac	1942.
Stern, Regina r. Knepfler, supruga Maksa	8. 10. 1901., Tinje		Jasenovac	1942.
Stern, Rezi	1925.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Rožinka	1914.	Adolf	Jasenovac	1942.
Stern, Ruža	1938.	Makso i Regina	Jasenovac	1942.
Stern, Salomon	1925.	Mojsije i Regi	Jasenovac	1942.
Stern, Salomon	1930.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Sara r. Levi	1901.		Jasenovac	1942.
Stern, Sigismund, dioničar kudeljare	4. 7. 1893., Ilok		Jasenovac	1942.
Stern, Simon	1940.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Slavko	1933.		Jasenovac	1942.
Stern, Srola	1935.	Moric	Jasenovac	1942.
Stern, Šarlota rođ. Laufer, supruga Izraela	1886.		Jasenovac	1942.
Stern, Tomislav	1937.	Moric A. i Mira	Jasenovac	1942.
Stern, Zigmund	1893.		Jasenovac	1942.
Stern, Zlata r. Schlesinger, supruga Lazara Izraela	1900.		Jasenovac	1942.
Šalom, Rena	1930.		Jasenovac	1942.
Švalb, Abraham Baruch, trgovac perjem	17. 11. 1886., Ladomirov		Jasenovac	1942.
Švalb, Esthera	1921.	Abraham i Hilda	Jasenovac	1942.
Švalb, Hinda r. Birnbaum, supruga Abrahama	1888.		Jasenovac	1942.
Švalb, Mojses	1924.	Abraham i Hilda	Jasenovac	1942.
Teitelbaum, Bela r. Kalman	1858.		Jasenovac	1942.
Teitelbaum, Sara	1892.		Jasenovac	1942.
Vales, Aron	1926.		Jasenovac	1942.
Vales, Cecilija	1928.		Jasenovac	1942.
Vales, Elza r. Stern	1899.		Jasenovac	1942.
Vales, Eugenija r. Fried	1879.		Jasenovac	1942.
Vales, Jakob	1898.		Jasenovac	1942.
Vales, Jenni	1874.		Jasenovac	1942.

Vales, Mira	1937.		Jasenovac	1942.
Vales, Reza (Ružica)	9. 1. 1925., Ilok	Jakob	Jasenovac	1942.
Vales, Rudolf	1870.		Jasenovac	1942.
Vales, Vera	1931.		Jasenovac	1942.
Vinterstein/ Vinterštajn, N.	1880.		Jasenovac	1942.
Weber/Veber, Blumi	1926.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Esther	1932.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Fanika r. Goldenberg, supruga Samuela	1899.		Jasenovac	1942.
Weber, Herman	1935.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Josip	1922.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Lea	1924.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Marko	1930.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Miška	1928.	Samuel i Fanika	Jasenovac	1942.
Weber, Samuel, vlasnik trgovine	23. 4. 1893., Vortkerf?		Jasenovac	1942.
Weiss, Hana	1935.	Moses i Dora	Jasenovac	1942.
Weiss, Hana r. Steimetz, supruga Emanuela	1890.		Jasenovac	1942.
Weiss, Jolan	1921.	Emanuel i Hana	Jasenovac	1942.
Weiss, Josip	1865.		Jasenovac	1942.
Weiss, Josip Markus	1924.	Emanuel i Hana	Jasenovac	1942.
Weiss, Karolina r. Veclberg	1867.		Jasenovac	1942.
Weiss, Mojsija/Mojzeš Aron, suvlasnik tvrtke za izvoz drva	19. 4. 1897., Nižni Vorecki		Jasenovac	1942.
Weiss, Perla	1928.	Moses i Dora	Jasenovac	1942.
Weiss, Rahela (Rivka)	1939.	Moses i Dora	Jasenovac	1942.
Weiss, Sali	1929.	Moses i Dora	Jasenovac	1942.
Weiss, Solomon	1937.	Moses i Dora	Jasenovac	1942.
Weiss/Vajs, Dora r. Heršković, supruga Moses Arona	1904.		Jasenovac	1942.
Weiss/Vajs, Emanuel, kantor	16. 5. 1890., Szatmar		Jasenovac	1942.
Winternitz/Vinternic, dijete Rifke			Jasenovac	1942.
Winternitz/Vinternic, dijete Rifke			Jasenovac	1942.
Winternitz/Vinternic, Rifke	1888. ili 1900.	Šandor/Aleksandar	Jasenovac	1942.
Zaloscer, Leon Leon, ljekarnik	16. 10. 1896., Zagreb		Dudik kod Vukovara	1942.

Spomenik stradalim Židovima iz Iloka na židovskom groblju u Iloku
(Gradski muzej Vukovar)

Ostale srijemske općine

Ni zemunski Židovi nisu izbjegli strahote Holokausta. Šest dana od invazije na Jugoslaviju 12. travnja 1941. Njemačka vojska ušla je u Zemun. Iako je Zemun teritorijalno pripao Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sve do listopada 1941. Nijemci su držali apsolutnu vlast. Po dolasku Nijemci počinju provoditi antižidovsku politiku. Već krajem travnja dio Židova iz Zemuna je zatvoren, ostali su prisiljavani na prinudni rad, židovske trgovine su oduzete, a brojni su istjerani iz svojih kuća i stanova. Nakon što su se prorijedila uhićenja, u svibnju 1942. unutar Ravnateljstva ustaškog redarstva odlučeno je da se Židovi iz Zemuna upute u sabirne logore. Glavni stožer Ministarstva hrvatskog domobranstva piše Ravnateljstvu „da nažalost još uvijek ima dosta Židova u gradovima / Zemun i svi dobro žive, raduju se svemu što je upereno protiv N.D.H... Mnogi od njih ne nose niti pak židovski znak... S obzirom na moralnu štetu koju nam ovo neriješeno pitanje Židova u Zemunu nanosi pred saveznicima, neophodno je potrebno najžurnije i radikalno riješiti, tim više što nekontroliranje Židova u Zemunu, s obzirom na blizinu Beograda kao centra komunističke i anglofilske promičbe je uzrok stalne opasnosti...“¹¹⁵⁴. Dana 8. lipnja u sabirni logor Jasenovac, odnosno Staru Gradišku, iz Zemuna su upućena 132 Židova.¹¹⁵⁵ U ranu zoru 27. srpnja 1942. naređeno je da se svi Židovi jave policiji. Potom su odvedeni na željeznički kolodvor i upućeni u pravcu Stare Gradiške i Jasenovca. U Holokaustu je stradalo 472 zemunskih Židova, a tom se broju trebaju pribrojiti

¹¹⁵⁴ HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 13, dokument 3911, spis 29396.

¹¹⁵⁵ HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 13, spis 4328 (29 547).

Nacrti Vukovara i posjeda prije Holokausta (Gradski muzej Vukovar)

i Židovi u ostalim mjestima i oni koji su došli iz Austrije, pa ih je sveukupno 574.¹¹⁵⁶ U Holokaustu je i većina šidskih Židova odvedena i ubijena. Dana 27. lipnja 1942. srijemski i šidski Židovi odvedeni su u vinkovački logor i potom preko logora Tenja i Lobograda u Auschwitz.¹¹⁵⁷ Vrlo malo ih je preživjelo. U Holokaustu rumskih Židova stradalo je 192, a preživjelo 19.¹¹⁵⁸ Židovi iz Rume i okolice uhićeni su prema nekima 20. kolovoza 1942. te su dopremljeni u skladište zvano *monopol* (nalazilo se na sjevernom rubu grada), a odatle vlakom po logorima.¹¹⁵⁹ U Ravnateljstvu Ustaškog redarstva kotarski predstojnik uputio je dopis 28. svibnja 1942. da „na prostoru kotara nema Židova...“. Pripreme za odvođenje rumskih Židova u logor počele su već u svibnju 1942. godine, a Židovi iz Stare Pazove odvedeni su u lipnju 1942.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁶ N. FOGEL, *Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču*, 12–21.

¹¹⁵⁷ R. SREMAC, E. KLEIN, *Jevreji u Šidu*, 22–54.

¹¹⁵⁸ B. PAUKOVIĆ, *Rumski Jevreji*, 40–45.

¹¹⁵⁹ Tomo ŠALIĆ, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002., 438.

¹¹⁶⁰ HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva – Židovski odsjek 1941. – 1942., kutija 13, spis 4013 (29437). Dana 23. lipnja 1942. u logor su iz Rume upućeni Jakob Weiss, Maksim Weiss, Mirko Unterberger, Wendel Waldmann, Mirza Waldmann, Margareta Bergmann, Jakob Waldmann, Jakob Lustig i Therezia Lustig.

Židovi nakon Drugoga svjetskoga rata

Nakon završetka Drugoga svjetskoga rata Hrvatska je razgraničenjem sa Srbijom (Vojvodinom) izgubila u Srijemu dio svojih nekadašnjih teritorija (Zemun, Karlovci, Šid i dr.). Podaci u poslijeratnim popisima koji se odnose na Židove, zbog metodologije popisivanja i specifičnih razloga za (ne)izjašnjavanje o židovskoj i nacionalnoj ili religijskoj pripadnosti, trebaju se nadopunjavati i drugim podacima, osobito analizama koje su načinile same židovske zajednice. Podaci koji se odnose na popisane preživjele Židove 1946. godine u pojedinim mjestima gdje su se nakon rata zatekli, ne znači da je riječ o preživjelim Židovima iz dotičnog grada, jer se među njima često nalaze oni koji su podrijetlom iz drugih mjesta, pa i zemalja (izbjeglice). U prilogu donosim imena preživjelih, no lista nije konačna. Okolnosti uslijed kojih su spašeni Židovi su različite, neki su od njih bili liječnici, neki su blizi u braku sa arijevcima ili su promijenili vjeroispovijest, a neki su se spasili odlaskom u partizane.

Tablica 12. Popis preživjelih Židova u Vukovaru

Prezime i ime	Godina rođenja	Aktivnost za vrijeme rata
Albahari Josef, Josip	1905.	U braku s Arijevkom, pokršten
Bader dr. Artur		NOV
Bader, Helena	1866.	Umrła nakon logora
Baum, Zora	1891.	
Binenfeld, dr. Rudolf	1907.	Pokršten /NOV
Binenfeld, Olga	1908.	Pokrštena /NOV
Binenfeld, Ruža (Rutica)	1935.	Pokrštena/ NOV
Binenfeld, Slavica (Simona)	1938.	Pokrštena/ NOV
Drechsler Milan		Pokršten
Drechsler, Ruth	1933.	Pokrštena
Drechsler, Ivan	1935.	Pokršten
Drechsler, Mathilde	1878.	Pokrštena
Fischer, Mirko	1896.	Pokršten
Fischer, Margarete/Margita	1910.	Pokrštena/ otišla u Izrael
Fischer, Hedviga Heda	1935.	Otišla u Izrael
Frank, Anita (Angeza)	1907.	Arijevka
Fuchs, Katherine	1891.	
Gold ili Goldstein, Ida	1897.	
Grün, Ilonka, supruga Izaka Grüna		Bila u Mađarskoj
Grün, Judita	1875.	Bila u Mađarskoj
Herzl, dr. Libuša, supruga liječnika Josipa Herzla	1900.	Arijevka
Herzl, Zdenka	1929.	Arijevka
Herzl, Dragica/ Dragomira	1927.	Arijevka, katolkinja
Hirth, Lav/Leopold	1883.	NOV

Hirth, Olga		NOV
Hirth, N. (Franjo?)		NOV
Klein, Ernestina	1885.	Pokrštena /NOV
Klein, F. Samuel	1865.	Preživio logor
Klein, Aurelia rođ. Guttmann	1875.	Preživjela logor
Krauss, Helene (Gelica)	1915.	
Laskafeld Helena	1878.	Pokrštena
Lion, Paula		
Lion, Dragutin		Pokršten
Malević, Jelka (Jelena)	1912.	Prešla na pravoslavlje
Münz, Mintz, Mincz Šarika/Charlotte	1904.	Otišla u Izrael
Obersohn, Berta	1869.	Pokrštena
Obersohn, dr. Đuro ¹¹⁶¹	1905.	Liječnik, NOV
Obersohn, dr. Ervin	1901.	Pokršten i supruga Arijevka
Obersohn, Roza, Rosa	1882.	Pokrštena
Offner Sinnberger, Hedwig	1918.	Pokrštena
Pal Alfred	1920.	
Paunović, rođ. Fischhof, Alma		Udala se za pravoslavca i prešla na pravoslavlje
Rajk, Jelisaveta	1909.	Bila u Mađarskoj, Otišla u Izrael
Rajk, Andrija sin Jelisavete	1936.?	Bio u Mađarskoj
Rajk, Emilija, kći Jelisavete	1940.?	Bila u Mađarskoj
Singer, Irena		Bila u Splitu
Singer, Edita		Bila u Splitu
Scheer, Batja (Zlatica)	1936.	Pokrštena
Stern, Miriana, Mirna	1939.	Pokrštena
Sinkegu,? Heda		Preživjela Auschwitz
Urman Marija	1921.	Preživjela, otišla u Izrael
Velić, Anton	1894.	Pokršten, u braku s Arijevkom, otišao u Izrael
Velić, Vera	1910.	Arijevska, otišla u Izrael
Velić, Ljerka	1941.	Arijevska, otišla u Izrael
Velić, Ratko	1943.	Otišao u Izrael
Wertheimer Josip	1886.	Počasni Arijevac, prešao na katoličanstvo
Vedrač/Vedrachs, Helena	1878.	Udana za Arijevca

¹¹⁶¹ V. K., Počast dr. Đuri Obersonu, *Ha-kol*, 65–66, svibanj/lipanj 2000., 28; V. KOVAČ, Židovi Vukovara, 24; <http://zidovski.lzmk.hr/?p=1496>. Đuro Obersohn, Vukovar u mojem sjećanju, *Obitelji*, priredila Jasminka Domaš Nalbantić, Zagreb, 1996., 131–136. Đuro Obersohn (Vukovar, 4. 11. 1905. – Zagreb, 8. 8. 2002.) liječnik. Član ugledne židovske obitelji Obersohn. Sin Samuela i Rose rođ. Gottlieb. Njegov djed bio je Bernhardt Obersohn, veletrgovac žitaricama, i jedan od utemeljitelja *Srijemskih novina*, a majčin otac bio je dr. Albert Gottlieb. Nakon završene osnovne škole i vukovarske gimnazije odlazi na studij medicine u Beč, gdje je diplomirao 1929. Obavljao je medicinsku praksu u Zavodu za patološku akademiju u Beču do 1934., zatim je radio u Zagrebu u sanatoriju na Srebrnjaku kod ujaka A. Gottlieba te do 1940. u bolnici u Osijeku, gdje je osnovao odjel patologije. Od 1940. do 1941. bio je voditelj internog odjela bolnice u Vukovaru. Po uspostavi NDH otpušten je, a u siječnju 1942. i uhićen. Pušten je iz zatvora i kao domobranski liječnik otišao je u rudarsko naselje Brezu u sjev. BiH. Priključio se 1943. partizanima. Nakon rata radio kao vojni liječnik u Zagrebu do umirovljenja 1954. godine u zvanju sanitetskog pukovnika.

Spomenik stradalim žrtvama u Vukovaru (Gradski muzej Vukovar)

Židova.¹¹⁶⁷ Popisom iz 1991. u gradu Vukovaru popisano je šest Židova, dok ih u cijeloj Općini ima 13,¹¹⁶⁸ da bi i ti Židovi tijekom Domovinskog rata otišli s ovih prostora, što nam potvrđuje popis iz 2001. koji više ne popisuje Židove u Vukovaru i okolici.

Iz Iloka se spasilo samo njih nekolicina; prema nekim dokumentima devetero, prema drugima 15 (od onih koji su rođeni u Iloku).¹¹⁶² To su Salamon Davidovitsch/Davidovič (1905.), Hugo Epstein (1909.), Frida Fried (1893.), Mavro Fried (1888), Gisela Mandel rođena Kaff (1915.), Lea Stein rođena Kaff (1915.), Lepold Stern (1927.), Marko Stern (1945.) i Laza Winternitz (1924.).¹¹⁶³ Oni koji su preživjeli na kraju su otišli u Izrael kada je nastala nova država.

Između popisa stanovništva Jugoslavije 1948. i 1953. dogodile su se velike promjene u židovskoj populaciji jer oko polovice preživjelih Židova otišlo u Izrael. Prema službenim podacima židovskih općina, otišlo je 7739 Židova između 1948. i 1952.¹¹⁶⁴ Analizom dostupnih lista putnika za Izrael prema mjestima podrijetla, iz Vukovara je bilo njih 26.¹¹⁶⁵ Popisom iz 1971. u Vukovaru je popisano 32 Židova,¹¹⁶⁶ a 1981. prema narodnostima u gradu Vukovaru nalazimo tri

Potvrda o prodaji otemplu (Gradski muzej Vukovar)

¹¹⁶² Melita ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj, Židovske zajednice*, II, Zagreb, 2004., 301, 285–301.

¹¹⁶³ M. ŠVOB, *Židovi u Hrvatskoj, Židovske zajednice*, II, 301.

¹¹⁶⁴ Lj. DOBROVŠAK, „Židovi u Vukovaru i okolici“, 245.

¹¹⁶⁵ M. ŠVOB, „Naseljavanje Židova u Slavoniju“, 203.

¹¹⁶⁶ ISTO, 203.

¹¹⁶⁷ ISTO, 204.

¹¹⁶⁸ ISTO, 203–205.

Nakon što je nestala vukovarska židovska zajednica, nestao je i „templ“ koji je Savez jevrejskih opština prodao jednom beogradskom poduzeću koje se bavilo rasprodajom građevinskog materijala za 800 000 dinara. Početak rušenja sinagoge bio je 7. ožujka 1958. godine.¹¹⁶⁹ Vukovarska židovska zajednica time je prestala postojati. Niti ostale srijemske židovske zajednice nisu preživjele strahote Holokausta, izuzev Jevrejske opštine u Zemunu koja postoji još i danas.

Rušenje templa (Gradski muzej Vukovar)

¹¹⁶⁹ L. BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, Tri biografije – tri popisa – isti ishod, 340.

SAŽETAK

Židovi u Srijemu

Što reći o židovskim zajednicima koje danas više ne postoje, ili o vukovarskoj židovskoj zajednici koja je u prošlosti bila jedna od uglednijih na ovim prostorima, kako je o njoj pisao strani tisak nakon završetka Prvog svjetskog rata. Nakon povlačenja Osmanlija krajem 17. stoljeća počinje za cijeli Srijem i Vukovar razdoblje obnove i stalnog gospodarskog uspona u čijem će razvoju sudjelovati i Židovi. Iako nemamo podataka o stalno naseljenim Židovima u Vukovaru s kraja 17. stoljeća, oni se pojavljuju na području Srijema sve učestalije početkom 18. stoljeća, kada kao *putujući trgovci* posjećuju sajmove. Prvi židovski trgovci u Vukovaru, pod imenom Marko i Isak zabilježeni su početkom 18. stoljeća (1719. i 1720.). Nisu bili stalno naseljeni, već su vjerojatno dolazili iz Osmanskog Carstva ili najbližih ugarskih županija (Bačke, Baranje) na sajmove Hrvatskog Kraljevstva trgovati turskom robom ili ju preprodati dalje. Godine 1729. Ugarski je sabor donio zakonski članak 19. kojim je strogo zabranio naseljavanje Židova na prostorima Kraljevine Hrvatske i Slavonije, ali je dopustio županijama ili gradovima da sami odluče hoće li Židovima dopustiti trgovanje na svojem teritoriju. Ta odluka, a i kasnije uspostavljanje Srijemske županije 1745. onemogućile su stalnu prisutnost Židova u civilnom dijelu Hrvatske, pa samim time i u Vukovaru, dok su Židovi zabilježeni u Vojnoj Krajini (Zemun i Petrovaradin). Do pojave prvog Židova sa stalnim boravkom u Vukovaru proći će četrdesetak godina, ali će u međuvremenu židovski trgovci dolaziti u Srijemsku županiju na sajmove, o čemu nam govore izvješća Srijemske županije iz 1770. gdje se navodi da Židovi slobodno trguju na području županije kožama, plaćaju trgovačku taksu od 4 forinte, ali nemaju pravo naseljavanja. Položaj Židova poboljšao se kada je Josip II. 1783. donio patent *Systematica Gentis Judaicae Regulationis* kojim je dopušteno njihovo naseljavanje. Neposredna posljedica tog patenta bila je pojava prvih židovskih obitelji u Vukovaru i Srijemu. Prve židovske obitelji koje su se uspjele naseliti u Vukovaru 1788. godine, obitelji su Salomona Ceiszela i Jakoba Shmutzera, kako nam govore popisi Tolerancijske takse. Od tih vremena može se detaljnije pratiti povijest židovske zajednice u Vukovaru, ali i ostalim srijemskim mjestima. Unatoč brojnim problemima, Židovi su se počeli naseljavati u Vukovaru uz prešutno dopuštenje vlasti. Stanovali su u iznajmljenim kućama u kojima su otvarali male magazine i svratišta. Svratišta su bila neka vrsta prihvatilišta putujućim židovskim trgovcima koji su zbog trgovine prelazili preko Srijemske u susjedne ugarske županije. Do 1810. stalno su naseljene u Vukovaru četiri židovske obitelji. Tridesetih godina 19. stoljeća sve je više židovskih trgovaca pokućaraca. Negdje u to vrijeme osnovana je i židovska općina u Vukovaru. Četrdesetih godina 19. stoljeća Židovi su u privredi Srijemske županije i Vukovara zauzimali zavidno mjesto, a to je bila posljedica sve većeg broja židovskih obitelji u Vukovaru i njegovoj okolici, što nam govori i popis iz 1842. za Srijemsku županiju koji u Vukovaru popisuje 13 obitelji sa 69 osoba, a židovske obitelji još nalazi i u: Iloku, Indiji, Trpinji, Boboti, Nuštru, Markušici, Ostrovici i Jarmini. Do 1848. Židovi su se naselili ne samo u Vukovaru već su naseljavali i sela vukovarskog vlastelinstva u kojima su kupovali kuće, držali u zakupu krčme i mesnice, a u Vukovaru su počeli graditi

i molitveni dom (1845.) koji ujedno predstavlja prvu namjensku zgradu na ovim prostorima, koju su Židovi izgradili za svoje vjerske potrebe. Od 1838. do revolucionarnog gibanja 1848. broj Židova se udvostručio, što je vidljivo iz popisa, jer su u Vukovaru 1838. živjela 42 Židova, godine 1840. već 50, 1842. njih 69, a 1846. 81 Židov. Za Srijemsku županiju podaci su, naravno, nešto veći. 1842. u županiji je popisano 121 Židov; 1845. 259 osoba; 1846. njih oko 315, a u proljeće 1847. na teritoriju županije već je bilo 325 Židova, s time da su uglavnom svi živjeli u vukovarskom kotaru. Najveće opiranje doseljavanju Židova u Vukovar i Ilok, ali i pokretanju poslova i trgovine izražavao je trgovačko-zanatski sloj, koji je imao dominantnu privrednu ulogu u svim srijemskim trgovištima i koji se osjećao ugrožen sa svih strana, a posebice od Židova. Veći dio Židova koji je potajno i ilegalno došao u Srijemsku županiju do 1840. uspio se u njoj i održati, ali je uglavnom bio bez imovine, dok je manji dio uz prešutno dopuštenje vukovarskog vlastelinstva stekao kuće i zemljišta. Sve to ne bi bilo moguće da u Ugarskoj nije pokrenuto rješavanje židovskog pitanja. Zbog sve većeg doseljavanja u Ugarsku, a i šire, pa i zbog velikog utjecaja na razvoj trgovine i gospodarstva, Židovi su pomalo počeli postajati važan element u ugarskom (mađarskom) društvu, pa su mađarski političari tražili punu emancipaciju za Židove. Zbog toga je Ugarski sabor donio članak 29./1840., a Hrvatski ga sabor potvrdio, kojim su Židovima ukinuta neka ograničenja (dopušteno im je naseljavanje u svim gradovima, stjecanje veleposjeda, te bavljenje svim trgovačkim poslovima). Spomenuta liberalizacija zakonodavstva u Monarhiji, ukidanje Tolerancijske takse 1846. (Židovi iz Srijema otkupili su se za 719,35 forinti) i osnivanje jedinstvene židovske organizacije u Srijemskoj županiji (1846.), koju su činili vrhovni knez u Srijemu Friedrich Singer i četiri okružna delegata, utjecali su na brže useljavanje Židova u Srijem i Vukovar. Revolucionarna gibanja 1848./1849. nisu u velikoj mjeri utjecala na položaj Židova u Vukovaru. Slomom revolucije nastupilo je razdoblje relativnog mira za Židove u Srijemu, iako se njihov pravni položaj nije izmijenio i ubrzalo se useljavanje. Od 1850. Židovi se intenzivno uključuju u privredni i društveni život grada, a njihova se zajednica razvija pod vodstvom uglednog rabina Davida Löwyja (1821. – 1891.) koji na mjesto rabina dolazi 1850. godine i zadržava se sve do svoje smrti (1891.), a od 1864. postaje i nadrabinom Srijemske županije. Za njegova života pokrenuta je 1851. (rad joj je odobren 1857.) židovska pučka škola, vode se matične knjige i izgrađena je monumentalna sinagoga s kupolom (1889.) koja je vukovarskim krajolikom dominirala sve do 1957./1958. kada je njezina građa prodana kao građevinski materijal.

Dobivanjem emancipacije u Hrvatskoj 1873. godine Židovi napokon dobivaju svoje mjesto u društvu koje im pripada. Kao i u ranijim godinama Vukovar bilježi stalni porast židovskog stanovništva, pa je tako 1880. u gradu živjelo oko 530 Židova, 1900. oko 513, a 1910. oko 576. Židova. Nakon smrti Davida Löwyja, na mjestu rabina naslijedio ga je zet dr. Julije Diamant (1868. – 1932.) koji će odigrati najznačajniju ulogu u životu vukovarske židovske zajednice. U skladu s razvijenim gospodarskim životom, u Vukovaru je kao i u ostalim gradovima cvjetao društveni život u čije su organiziranje bili uključeni Židovi. Ne samo da su bili članovi i osnivači hrvatskih kulturnih društava, već su po uzoru na Beč i Peštu osnivali vlastita židovska društva. Završetak Prvog svjetskog rata Vukovar je dočekaao s očuvanim privrednim potencijalima, ali i velikim nezadovoljstvom naroda iscrpljenog ratom. Novi popis iz 1921. pokazao je opadanje broja židovskog stanovništva u Vukovaru jer je popis evidentirao u gradu 456 Židova. Do tog

smanjenja došlo je očito zbog preseljenja u veće gradove, u prvom redu Zagreb, a i zbog toga što su se vjerojatno Židovi koji su se osjećali Mađarima, preselili u Mađarsku. Pad u broju židovskog stanovništva vidljiv je i 1931. godine, kada ih je u gradu popisano oko 306. I dalje je u svakom selu u okolici Vukovara živjela barem jedna židovska obitelj, a ponegdje i dvije ili tri. U tom međuratnom razdoblju izdvaja se nekolicina židovskih obitelji u trgovini; ugledni izvoznici žita bili su Samuel Obersohn, Otto Landesmann, Hugo Baum, braća Braun, Izidor, Ervin i Jakob Pfefferman te Hinko Hirt. Nakon smrti 1933., na položaju rabina Diamanta zamijenio je dr. Izrael Scheer (1898. – 1941.) koji je bio rabin sve do odlaska u logor Jasenovac. Tijekom Drugog svjetskog rata preživljavanje Židova na ovim prostorima bilo je izuzetno teško. Uspostavom NDH, Židovi su potpali pod udar zakona o rasnoj pripadnosti, oduzeta im je imovina i uhićeni su najugledniji pripadnici zajednice. Uvodi se ograničenije kretanja i obavezno nošenje žute zvijezde. Židovskoj zajednici nisu pomogli ni malobrojni prelasci na U proljeće 1941. već su započela odvođenja Židova, a u kolovozu 1942. svi su vukovarski Židovi, njih oko 300, u jednom danu okupljeni i deportirani u logore (Đakovo, Jasenovac, Auschwitz) gdje su stradali u tvornicama smrti, a među njima je bio i posljednji vukovarski rabin Scheer. Time se ugasila vukovarska židovska zajednica, jer su se nakon završetka rata u Vukovar vratila samo 23 preživjela Židova, a i ti malobrojni, koji su preživjeli strahote Holokausta, preselili su se u Zagreb ili čak iselili u Izrael i Ameriku. Nakon Drugog svjetskog rata vukovarska židovska zajednica više se nije obnovila iako je popis iz 1971. u vukovarskoj općini zabilježio 32 Židova, da bi u popisu 1981. taj broj drastično pao, na samo tri Židova. Popis iz 1991. koji je proveden prije izbijanja turbulentnih događaja na ovim prostorima i pada Vukovara, popisao je šest Židova u gradu i 13 u općini, da bi i ti Židovi tijekom Domovinskog rata otišli s ovih prostora, što nam govori popis iz 2001. koji više ne popisuje u Vukovaru nijednog Židova.

Na kraju ovoga teksta, što reći? Iako više ne postoji vukovarska židovska zajednica koje je bila jedna od najuglednijih i postojala preko 150 godina, to ne znači da ne postoje potomci vukovarskih Židova i zato zbog njih treba i dalje istraživati povijest vukovarske židovske zajednice kako se nikada ne bi zaboravila.

ABSTRACT

Jews in Srijem

What can one say about Jewish communities that are no longer in existence, or about the Jewish Community of Vukovar, which figured as one of the more prominent communities of its kind in history, as reported by foreign press after the end of World War II? After the retreat of the Ottoman Turks, the end of the 17th century saw a period of renovation and constant economic growth, with Jews as active participants in the process. Although we lack data on permanently inhabited Jews in Vukovar at the end of the 17th century, they tended to appear in ever increasing numbers in the Srijem region, visiting trade fairs as travelling merchants. The first Jewish merchants in Vukovar, called Marko and Isak, surfaced at the beginning of the 18th century (1719 and 1720). The two were not permanently inhabited in the region but were likely coming to trade fairs of the Croatian Kingdom from the Ottoman Empire or the nearest Hungarian counties (Bačka or Baranja) to trade in Turkish goods or to sell them on. In 1729 the Hungarian Parliament passed Article 19 of the Law, strictly forbidding the settling of Jews in the areas of the Kingdom of Croatia and Slavonia, but allowing counties and towns to decide whether they would allow Jewish commerce on their territory. It was this decision, but also the establishment of the County of Srijem in 1745, that militated against a constant presence of Jews in the civilian part of Croatia, consequently in Vukovar as well, whereas there were records of them at the Military Frontier (Zemun and Petrovaradin). Forty years shall pass until the appearance of the first Jews with permanent residence in Vukovar. However, in the meantime Jewish merchants were known to come to the County of Srijem, as attested by Srijem county reports from 1770, which say that Jews practice leather commerce freely in the county area, pay a merchant fee of 4 Forints, but do not hold the right to settle in the area. The position of Jews changed when Emperor Joseph II declared the patent *Systematica Gentis Judaicae Regulationis* in 1783, improving their position and allowing them to settle in the area.

The immediate consequence of the Patent was the appearance of the first Jewish families in Vukovar and Srijem. The first Jewish families that managed to settle in Vukovar, in 1788, are the families of Salomon Ceiszel and Jakob Shmutzer, as evident from Tolerance tax lists. It is from these times that one can follow in more detail the history of the Jewish community both in Vukovar and in other locations in Srijem. Despite numerous problems, Jews had started settling in Vukovar with tacit permission from the authorities. They lived in rented houses, where they used to open small depots and inns. The inns were room and board facilities of sorts for travelling Jewish merchants who traversed the Srijem county to get to neighbouring Hungarian counties in order to engage in commerce. 1810 saw four permanent inhabited Jewish families in Vukovar. The 1830-ies witnessed a growing number of Jewish door-to-door salesmen. In the 1840-ies Jews held a prominent place in the economy of Srijem County and Vukovar, which was a result of a growing number of Jewish families in and around Vukovar, as evident from the 1842 Srijem County census, which lists 13 families with 69 persons.

Jewish families were also listed in Ilok, Indija, Trpinja, Bobota, Nuštar, Markušica, Ostrovica and Jarmina. By 1848 Jews had settled not only in Vukovar, but also in villages of the Vukovar squiredom, where they bought houses and held leases on taverns. In 1845 they started building a place of worship in Vukovar to cater for their religious needs. In fact, the building represented the first purpose-built facility in the area. From 1838 to the revolutionary turbulence of 1848 the number of Jews had doubled, as apparent from the census, since there were 42 Jews living in Vukovar in 1838, which grew to 50 in 1840, 69 in 1842 and 81 in 1846. The numbers are of course higher for the Srijem County. The 1842 census listed 121 Jews, 259 were recorded in 1842, about 315 of them in 1846, and the spring of 1847 saw as many as 325 Jews in the area, with most of them living in the Vukovar district. The greatest resistance to the moving of Jews to Vukovar and Ilok, but also to their setting up business and commerce came from the ranks of merchants and craftsmen who held a prominent role in all market towns in Srijem and thus felt threatened from all sides, especially by Jews. The majority of Jews who came to the County of Srijem covertly and illegally by 1840 managed to stay there, but were largely without assets, whereas a smaller number of them managed to acquire houses and land with the tacit permission of the Vukovar squiredom. None of this would be possible had Hungary not sparked off the issue of Jewish status. Due both to rising immigration to Hungary and on, as well as to their considerable impact on the development of commerce and economy, Jews started to become an important element in the Hungarian society, causing Hungarian politicians to ask for their full emancipation. The Hungarian Parliament therefore passed Article 29./1840 which was ratified by the Croatian Parliament, lifting some restrictions affecting Jews (e.g. allowing them to settle in all towns, acquire large estates and practice all commercial activities). The said liberalization of the legislature in the Monarchy, the abolishment of the Tolerance tax in 1846 (the Srijem Jews bought themselves out for 719,35 Forints) and the founding of a unified Jewish organization in the County of Srijem (1846) made up of Grand Duke Friedrich Singer, and four regional delegates, influenced a faster settling of Jews in Srijem and Vukovar. The revolutionary movements of 1848/1849 had not affected the position of Jews in Vukovar to any considerable degree.

The crushing of the revolution brought a period of relative peace for the Jews of Srijem, although no change occurred regarding their legal position. The settling process also gained in speed. Since 1850 Jews started to take active part in the economic and social life of the city and their community was developing under the venerable rabbi David Löwy (1821–1891) who took the position in 1850 and held it until his death in 1891, having been chief rabbi of Srijem County since 1864. During his lifetime he saw the founding of the Jewish primary school in 1851 (with its activities officially permitted in 1857), birth registers were kept and a monumental domed synagogue was built in 1889, towering over the the Vukovar landscape up to 1957/ 1958 when it was sold for building material.

Emancipation in Croatia in 1873 finally brought Jews their rightful place in society. As in earlier year, Vukovar saw a steady growth in Jewish population. 530 Jews thus lived in Vukovar in 1880, about 513 in 1900 and 576 in 1910. After his death, David Löwy was replaced by his son-in-law Dr. Julije Diamant (1868–1932) who was to play a key role in the life of the Jewish community in Vukovar. In keeping with the

developed economic life, Vukovar also led a social life, with Jews taking considerable part in organizing it. Not only were they members and founders of Croatian heritage societies, but, following the role model of Vienna and Pest, they also founded their own Jewish societies. Vukovar saw the end of World War II with her economic potential preserved, but also burdened with a great dissatisfaction of the war-exhausted population. The new census of 1921 indicated a decline in Jewish population in Vukovar, listing 456 Jews in the town. The fall in numbers was clearly caused by moving to larger cities, primarily Zagreb, but also due to the movement to Hungary of Jews who felt more inclined to Hungarians. The decline in the number of Jewish population is also evident in 1931, with about 301 of them listed in the town. Still, at least one Jewish family, sometimes two or three, lived in every village around Vukovar. In this period between two wars several families stand out in terms of trade: Samuel Obersohn, Otto Landesmann, Hugo Baum, the Braun brothers, Izidor, Ervin and Jakob Pfefferman and Hinko Hirt figured as reputable exporters of grain.

After his death in 1933, rabbi Diamant was replaced in this position by Dr. Izrael Scheer (1898–1941) who remained rabbi until his deportation to Jasenovac concentration camp. The survival of Jews in the area was extremely difficult during World War II. The establishment of the Independent State of Croatia (NDH) led to Jews being subject to the Act on racial segregation, with their belongings expropriated and the most prominent members of the community arrested. A restriction of movement was instituted, along with the mandatory wearing of the yellow star of David. Not even the few conversions to Roman Catholic denomination helped the Jews at the time. Deportations of Jews started as early as spring 1941, and August 1942 saw all Vukovar Jews, counting 300, rounded up and deported to concentration camps (Đakovo, Jasenovac, Auschwitz) in a single day, where they perished in death factories, the last among them being Vukovar rabbi Scheer.

This marked the end of the Jewish community in Vukovar, since only 23 surviving Jews returned to Vukovar after the war, with even the few who had survived the horrors of the Holocaust moving to Zagreb or even emigrating to Israel or America. The Jewish community of Vukovar was not rebuilt after World War II, although the 1971 census listed 32 Jews in the Vukovar district, with the number plummeting to only 3 in 1981.

The 1991 census, which was made before the turbulent war events in the area and the fall of Vukovar, listed 6 Jews in the town, 13 in the district. The Jews left the area during the Croatian War of Independence, as indicated by the 2001 census where not one Jew was listed in Vukovar.

What can we conclude at the end of this text? Although the Jewish community is no longer in existence as formerly one of the most reputable communities for over 150 years, this by no means implies that there are no descendants of the Vukovar Jews today. It is for their sake that the history of the Jewish community should be further explored, never to be forgotten.

ZUSAMMENFASSUNG

Juden in Syrmien

Die Jüdische Gemeinde Vukovar – aber auch jüdische Gemeinden allgemein – gibt es heute nicht mehr in unseren Breiten; dabei wurde sie von den ausländischen Medien nach dem Zweiten Weltkrieg als eine der damals angesehensten in diesem Gebiet bezeichnet. Nach dem Rückzug der Osmanen Ende des 17. Jahrhunderts beginnt in ganz Syrmien und Vukovar der Wiederaufbau und es kommt zum wirtschaftlichen Aufschwung, an dessen Entwicklung auch die Juden beteiligt sind. Obwohl es keine Angaben über fest angesiedelte Juden in Vukovar Ende des 17. Jahrhunderts gibt, erscheinen sie Anfang des 18. Jahrhunderts doch immer häufiger in der Gegend Syrmien und zwar als reisende Händler, die die hiesigen Messen besuchen. Als erste jüdische Händler in Vukovar werden Anfang des 18. Jahrhunderts (1719 und 1720) Marko und Isak erwähnt. Sie hatten keinen festen Wohnsitz, sondern kamen wahrscheinlich aus dem Osmanischen Reich oder aus den naheliegenden ungarisch-österreichischen Gespanschaften (Batschka, Baranya) zu den Messen des Kroatischen Königreichs, um mit türkischer Ware zu handeln oder um sie weiterzuverkaufen. Im Jahre 1729 erließ das Ungarische Parlament den Gesetzesartikel 19, der die Ansiedlung von Juden in den Gebieten des Königreichs Kroatiens und Slawoniens streng verbot, den Gespanschaften und Städten aber die Entscheidung überließ, ob sie in ihrem Territorium den Juden weiterhin den Warenhandel gestatten wollten. Dieser Beschluss, aber auch etwas später die Gründung der Gespanschaft Syrmien 1745, verhinderten eine beständige Anwesenheit der Juden im zivilen Teil Kroatiens, so auch in Vukovar, aber es gibt Belege über ihre Anwesenheit im Gebiet der Militärgrenze (Zemun und Petrovaradin).

Erst 40 Jahre später gibt es Aufzeichnungen über den ersten Juden mit festem Wohnsitz in Vukovar. In der Zwischenzeit kommen allerdings jüdische Händler in die Syrmische Gespanschaft zu Messen, was aus Berichten der Syrmischen Gespanschaft aus dem Jahr 1770 hervorgeht. Erwähnt wird, dass Juden in der Gespanschaft freien Handel mit Leder betreiben, eine Handelsgebühr von vier Forint zahlen, aber nicht über das Recht verfügen, festen Wohnsitz zu beziehen. Die Lage der Juden änderte sich 1783, als Joseph II. das Patent *Systematica Gentis Judaicae Regulationis* erließ, wodurch sich die Stellung der Juden verbesserte und ihre Ansiedlung erlaubt wurde. Eine direkte Folge dieses Patents war die Ankunft jüdischer Familien in Vukovar und Syrmien. Die ersten jüdischen Familien, die sich 1788 in Vukovar niederließen, waren die Familie Salomon Ceiszels und Jakob Shmutzers, was aus den Toleranzgebühr-Listen hervorgeht.

Seither kann die Geschichte der jüdischen Gemeinde in Vukovar, aber auch in anderen syrmischen Orten, besser verfolgt werden. Trotz zahlreicher Schwierigkeiten, begannen sich Juden in Vukovar anzusiedeln. Sie wohnten in gemieteten Häusern, in denen sie kleine Magazine und Herbergen einrichteten. Die Herbergen waren eine Art Unterkunft für reisende jüdische Händler, die wegen ihres Gewerbes über Syrmien in die benachbarten ungarischen Gespanschaften reisten. Bis 1810 hatten schon vier jüdische Familien einen festen Wohnsitz in Vukovar. In den 30-er Jahren des 19. Jahrhunderts gab es immer mehr Hausierer. Ungefähr zur gleichen Zeit wurde auch die jüdische

Gemeinde in Vukovar gegründet. In den 40-er Jahren des 19. Jahrhunderts nahmen die Juden schon einen wichtigen Platz in der Wirtschaft der Syrmischen Gespanschaft ein, was auf die wachsende Zahl jüdischer Familien in Vukovar und seiner Umgebung zurückzuführen ist. Ein Einwohnerverzeichnis der Syrmischen Gespanschaft aus dem Jahr 1842 bestätigt diese Vermutung. Es wird angeführt, dass es in Vukovar 13 Familien mit insgesamt 69 Mitgliedern gab. Jüdische Familien gab es außerdem auch in Ilok, Indija, Trpinja, Bobota, Nuštar, Markušica, Ostrovica und Jarmina. Bis zum Jahr 1848 hatten sich die Juden nicht nur in Vukovar niedergelassen, sondern auch in den Ortschaften der Vukovarer Gutsherren. Dort kauften sie Häuser, pachteten Gasthäuser und Metzgereien, während man in Vukovar den Bau eines Gebetshauses begann (1845), das zugleich das erste zweckdienliche Gebäude dieser Art auf diesem Gebiet war und das die Juden für ihre religiösen Bedürfnisse errichteten. Von 1838 bis zur Revolution im Jahr 1848 verdoppelte sich die Zahl der Juden, was aus dem Einwohnerverzeichnis ersichtlich ist: in Vukovar lebten 1838 42 Juden, im Jahr 1840 schon 50, 1842 waren es 69 und 1846 insgesamt 81. Die Angaben für die Syrmische Gespanschaft liegen sogar höher. 1842 zählt die Gespanschaft 121 Juden, 1845 waren es 259; 1846 etwa 315 und im Frühjahr 1847 waren es insgesamt 325 Juden. Die meisten lebten im Vukovarer Bezirk. Den größten Widerstand gegen die Ansiedlung der Juden in Vukovar und Ilok, aber auch gegen deren kaufmännisches Gewerbe, leisteten die Handels- und Gewerbeschicht, die eine dominante wirtschaftliche Rolle in allen syrmischen Handelszentren innehatten und die sich von allen, vor allem von den Juden, bedroht fühlten. Den meisten Juden, die heimlich oder illegal bis 1840 in die Syrmische Gespanschaft gekommen waren, gelang es auch, hier zu bleiben; aber sie hatten meistens kein Eigentum. Nur eine kleinere Anzahl von Juden besaß – aufgrund der Erlaubnis der Vukovarer Gutsherren – eigene Häuser und Ländereien. All das wäre nicht möglich gewesen, wenn man sich in Ungarn nicht um die Lösung jüdischer Angelegenheiten bemüht hätte.

Wegen der steigenden Anzahl der Ansiedlungen in Ungarn und der Umgebung, aber auch wegen ihres Einflusses auf die Entwicklung von Handel und Wirtschaft, nahmen die Juden eine immer wichtigere Rolle in der ungarischen Gesellschaft ein, weswegen ungarische Politiker die vollkommene gesellschaftliche Emanzipation der Juden forderten. Deswegen erließ das Ungarische Parlament den Gesetzesartikel 29./1840, der vom Kroatischen Parlament bestätigt wurde und aufgrund dessen manche Einschränkungen für Juden aufgehoben wurden (es wurde ihnen erlaubt, sich in allen Städten anzusiedeln, Großgrundbesitze zu erwerben sowie ihre kaufmännische Tätigkeit auszuüben). Diese Liberalisierung der Gesetzgebung in der Monarchie, die Aufhebung der Toleranzgebühr 1846 (die Juden aus Syrmien erwarben sie für 719,35 Forint) sowie die Gründung einer einheitlichen jüdischen Gemeinde in der Syrmischen Gespanschaft (1846) – deren Mitglieder der Fürst von Syrmien, Friedrich Singer und vier Bezirksdelegaten waren – beeinflussten den schnelleren Zuzug von Juden nach Syrmien und Vukovar. Die Revolution 1848/49 beeinträchtigte die Stellung der Juden in Vukovar nicht besonders. Nach dem Niedergang der Revolution begann eine relativ friedliche Zeit für die Juden in Syrmien. Ihre rechtliche Lage war weiterhin unverändert und die Ansiedlungen schritten rasch voran. Ab 1850 beteiligten sich die Juden intensiv am wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Leben in der Stadt. Die Jüdische Gemeinde entwickelte sich unter der Leitung des angesehenen Rabbi David Löwy (1821–1891) weiter. Löwy

war von 1850 bis zu seinem Tod (1891) Rabbi der Gemeinde. 1864 wurde er Großrabbi der Syrmischen Gespanschaft. Zeit seines Lebens wurde die jüdische Volksschule gegründet (1851), deren Tätigkeit erst 1857 gestattet wurde, es wurden Tauf-, Heirats- und Sterberegister geführt und eine monumentale Synagoge mit Kuppel gebaut (1889), welche die Vukovarer Umgebung bis zum Jahr 1957/1958 dominierte. Danach wurde sie niedergerissen und als Baumaterial verkauft.

Nach der Emanzipation in Kroatien im Jahre 1873 erlangten die Juden schließlich ihre verdiente Stellung in der Gesellschaft. Wie schon zuvor stieg die Einwohnerzahl der Juden, so lebten 1880 etwa 530 Juden in der Stadt, 1900 waren es circa 513 und im Jahr 1910 betrug die Einwohnerzahl 576. Nach David Löwys Tod übernahm dessen Schwiegersohn Dr. Julije Diamant das Rabbinat (1868–1932). Er spielte eine außerordentlich wichtige Rolle im Leben der Jüdischen Gemeinde Vukovar. Die Juden beteiligten sich am gesellschaftlichen Leben in Vukovar, wie auch in anderen Städten. Sie waren nicht nur Mitglieder und Gründer kroatischer Kulturvereine, sondern sie gründeten eigene jüdische Gemeinschaften nach Wiener und Pecser Vorbild. Nach dem Ersten Weltkrieg waren in Vukovar zwar die wirtschaftlichen Potentiale erhalten geblieben, aber das Volk war unzufrieden und mitgenommen vom Krieg. Die Einwohnerzählung aus dem Jahr 1921 belegt, dass es weniger jüdische Einwohner gab, als zuvor, insgesamt nur 456. Zu diesem Rückgang kam es offensichtlich wegen der Umsiedlung der Juden in größere Städte – vor allem Zagreb –, während die Juden, die sich als Ungaren verstanden, wahrscheinlich nach Ungarn gezogen waren. Die Anzahl der Juden in Vukovar sank weiter; im Jahr 1931 waren es nur noch 306. In Vukovar und in jedem benachbarten Dorf lebte aber immer noch wenigstens eine jüdische Familie, in manchen Orten waren es sogar zwei oder drei. In der Zeit zwischen den zwei Weltkriegen taten sich besonders einige jüdische Familien im Handel hervor: Samuel Obersohn, Otto Landesmann, Hugo Baum, die Brüder Braun, Izidor, Ervin und Jakob Pfefferman sowie Hinko Hirt waren angesehene Getreidehändler. Nach Rabbi Diamants Tod 1933 trat Dr. Izrael Scheer das Amt des Rabbi an (1898–1941). Er bekleidete sein Amt bis zu seiner Internierung im Lager Jasenovac. Während des Zweiten Weltkriegs verschlechterte sich die Lage der Juden in diesen Breiten zunehmend. Nach der Gründung des Unabhängigen Kroatischen Staates wurde das Gesetz über Rassenzugehörigkeit erlassen, das auch die Juden betraf: ihnen wurde alles Vermögen enteignet, während die angesehensten Mitglieder der Gemeinde verhaftet wurden. Ihre Bewegungsfreiheit war stark eingeschränkt und sie mussten einen gelben Stern als Kennzeichen tragen. Auch der Übertritt einiger weniger Mitglieder zum römisch-katholischen Glauben half der jüdischen Gemeinde nicht. Schon im Frühjahr 1941 begann die Zwangsverschickung von Juden, während im August 1942 alle Vukovarer Juden, insgesamt circa 300, an einem einzigen Tag in die Lager in Đakovo, Jasenovac und Auschwitz deportiert wurden. Sie alle kamen in den Todesfabriken um; unter ihnen befand sich auch der letzte Vukovarer Rabbi Scheer. Auf diese Weise erlosch die jüdische Gemeinde in Vukovar. Nach dem Krieg kehrten nur 23 Juden, die überlebt hatten, zurück, wobei diejenigen, die die Schrecken des Holocaust überlebt hatten, sich meist in Zagreb niederließen oder sogar nach Israel oder Amerika zogen. Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde die jüdische Gemeinde nicht mehr erneuert, obwohl ein Einwohnerverzeichnis aus dem Jahr 1971 belegt, dass es in der Gemeinde Vukovar 32 Juden gab. 1981 sank diese Zahl jedoch auf

nur 3 Juden. Die Einwohnerzählung aus dem Jahr 1991, die vor dem Kriegsausbruch in diesen Breiten und vor dem Fall Vukovars durchgeführt worden war, belegt, dass in der Stadt 6 und in der Gemeinde insgesamt 13 Juden lebten. Während des Kriegs in Kroatien verließen aber auch die letzten Juden die Gegend, was die Einwohnerzählung aus dem Jahr 2001 nachweist. In Vukovar lebt kein einziger Jude mehr.

Obwohl es die Jüdische Gemeinde Vukovar, die eine der angesehensten im Land war und über 150 Jahre ihres Bestehens nachweist, nicht mehr gibt, bedeutet das nicht, dass es keine Nachkommen der Vukovarer Juden gibt. Ihretwegen muss die Geschichte der Vukovarer jüdischen Gemeinde weiter erforscht werden, damit sie nie vergessen wird.

IZVORI I LITERATURA

NEOBJAVLJENO ARHIVSKO GRADIVO

1. Hrvatski državni arhiv (HDA), Zagreb

HR-HDA-1, Sabor Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1848 (HSD), kutija 76, 77, 78/1848.

HR-HDA-10, Ban Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije 1645. – 1848., Acta cancellariaebanalis (Acta Banalia), spisi 1756

HR-HDA-31, Srijemska županija, 1745. – 1848.

HR-HDA-78, Zemaljska vlada. Predsjedništvo (PRZV)

HR-HDA-79, Zemaljska vlada. Odjel za unutarnje poslove (UOZV)

HR-HDA-80, Zemaljska vlada. Odjel za bogoštovlje i nastavu (BINZV)

HR-HDA-252, Ravnateljstvo ustaškog redarstva. Židovski odsjek, 1941. – 1942.

HR-HDA-848, Cuvaj Antun, Rukopis „Povijest trgovine, obrta i industrije u Hrvatskoj i Slavoniji od najstarijih vremena do danas“, Kutija 1, Svezak 2.

HR-HDA-883, Matične knjige Židovske općine Vukovar (1850. – 1940.), M-918 (rođenih od 1850. do 1940.; vjenčanih 1850. – 1930.; umrlih 1850. – 1928.)

HR-HDA-1076, Ministarstvo državne riznice Ponova, Odjel za novčarstvo, državnu imovinu i dugove, Ured za podržavljeni imetak 1941. – 1945., Prijava imetka Židova, kutije 618, 619, 657, 658

HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, Izraelitičkogospojinsko dobrotvorno društvo u Vukovaru, UOZV SP 391/1910.

HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, Židovsko djevojačko društvo Morija UOZV, VI-21, 3876/1919 i 18719/1920, SP 2444/1920, ZP 2468.

HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, Židovsko omladinsko društvo u Vukovaru, UOZV VIII-10, 25248/1921 ZP 2468.

HR-HDA-1353, Israelitischer Frauenverein, NV 16-13425/1866.

HR-HDA-1353, Građanske stranke i društva, Društvo Talmud, UOZV SP, 1193/1901.

2. Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest

Ugarsko namjesničko vijeće – Helytartótanácsi Levéltár – C szekció C-55

Departamentum Judaeorum 1783. – 1848. (MOL, HL, DJ)

3. Državni arhiv u Osijeku (DAOS)

HR-DAOS-223, Trgovačko-obrtnička komora u Osijeku (TOK), kutija 16, predmet 8298/1918; kutija 17, predmet 26/1918; predmet 135/1919.

4. Državni arhiv u Vukovaru (DAVU)

HR-DAVU-460, Nadrabinat srijemski u Vukovaru, kut. 1.

5. Gradski muzej Vukovar (GMV)

Zbirka razglednica

Zbirka fotografija

Arhivska građa o Židovima

6. Jevrejski istorijski muzej, Beograd

NOVINE I ČASOPISI

Der Syrmier Bote, Vukovar (1868. – 1869.)

Ha-kol – Bilten, Zagreb (1997. – do danas)

Syrmier Post, Vukovar (1881. – 1889.)

Hrvatska obrana, Zagreb (1914. – 1919.)

Hrvatska straža, Zagreb (1942.)

Ilustrovani list, Zagreb (1914. – 1918.)

Jevrejski narodni kalendar, Beograd – Zagreb (1935. – 1941.)

Narodna sloga, Ilok (1923. – 1927.)

Narodne novine, Zagreb (1835. – 1918.)

Novi Omanut, Zagreb (1993. – do danas)

Omanut, Zagreb (1936. – 1941.)

Sriemske novine, Vukovar (1890. – 1918., 1929. – 1931., 1932. – 1935.)

Sremski Hrvat, Vukovar (1878. – 1887.)

Srijemski list, Vukovar (1926.)

Srijem, Vukovar (1920. – 1921.)

Vjesnik Županije virovitičke, Osijek (1892. – 1918.)

Vukovarske novine, Vukovar (1937. – 1939.)

Židov, Zagreb (1917. – 1941.)

Židovska smotra, Osijek – Zagreb, (1906. – 1914.)

OBJAVLJENI IZVORI

A magyar Korona Országáiban az 1870. év elején végrehajtott Népszámlálás eredményei a Hasznos házi állatok, Az Országos Magyar Kir. Statistikai Hivatal, Pest, 1871./ *Ergebnisse der in den Ländern der ungarischen Krone am anfang des Jahres 1870. vollzogenen Volkszählung sammt nachweisung der nutzbaren Hausthiere*, König. Ungarische Statistische Bureau, Pest, 1871.

Carsko-kraljevske službene Narodne novine, br. 16, 21. siječnja 1852.

CUVAJ, Antun, *Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. IX, Zagreb, 1913.

GAVRILOVIĆ, Slavko, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga II, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda – Spomenici na tuđim jezicima Srpske akademije nauka i umetnosti, knjiga XXXIII., Beograd, 1996.

GAVRILOVIĆ, Slavko, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice*, knjiga III., Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda – Spomenici na tuđim jezicima Srpske akademije nauka i umetnosti, knjiga XL., Beograd, 2008.

GAVRILOVIĆ, Slavko, JAKŠIĆ, Ivan, PECINJAČKI, Sveta, *Građa o balkanskim trgovcima u Ugarskoj 18. veka, carinarnice i kontumaci*, knjiga I., Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda – Spomenici na stranim jezicima Srpske akademije nauka i umetnosti, knjiga XXIV., Beograd, 1985.

JANKOVIĆ, Dragoslav, KRIZMAN, Bogdan, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države, (1. 1. – 20. 12. 1918.)*, Beograd, 1964.

KOLANOVIĆ, Josip (ur.), *Hrvatski državni sabor 1848.*, svezak I., Zagreb, 2001.

Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije – Repertorij mjesta po posljednjih popisa godine 1890., Zagreb, 1892.

Političko i sudbeno razdieljenje Kraljevina Hrvatske i Slavonije i reperetorij mjesta, Zagreb, 1889.

Popis žiteljstva od 31. XII. 1900. u Kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb, 1914.

Pravila društava 1845. – 1945., *Tematski vodič*, uredila Slavica Pleše, Zagreb, 2000., predgovor Josipa Kolanovića, 7–17.

SABLJAR, Vinko, *Miestopisni riečnik kraljevinah Dalmacije Hèrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1866.

SCHEIBER, Alexander (ed.), *Monumenta Hungariae Judaica – Magyar – Zsidó Oklevétár*, tomus 18., 1290–1789, Budapest, 1980., 347–353.

Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, I., 1905., Zagreb, 1913.

Statistički godišnjak Kraljevina Hrvatske i Slavonije, II., 1906. – 1910., Zagreb, 1917.

Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Vienstand von Österreich–nach der zählung vom 31. October 1857., Wien, 1859.

Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie zusammengestellt von der Direktion der administrativen Statistik im K.K. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, Neue Folge, III., Wien, 1858.

ZORIČIĆ, Milovan (priř.), *Popis žiteljstva i stoke od 31. prosinca 1880.*, Zagreb, 1883.

LEKSIKONI I ENCIKLOPEDIJE

Magyar Zsidó Lexikon (Hungarian Jewish Lexicon), red. Péter Ujvári, Budapest, 1929.

KNJIGE I ČLANCI

ATANACKOVIĆ, Žarko, *Srem u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji*, Beograd, 1968.

BALTA, Ivan, *Vojne pripreme i borbe Srijemaca i Slavonsaca u prvoj polovici Prvoga svjetskoga rata, Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914. – 1918.*, *Zbornik radova*, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 75–92.

BALTA, Ivan, *Kolonizacija u Slavoniji od početka XX. stoljeća s posebnim osvrtom na razdoblje 1941. – 1945. godine*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 43., Zadar, 2001., 459–478.

BALTA, Ivan, *Slavonija i Srijem 1848. i 1849. godine – hrvatsko-mađarski odnosi*, Vinkovci, 2000.

- BANAC, Ivo, „I Karlo je o'šo i komite“, *Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.*, *Časopis za suvremenu povijest*, 24, br. 3, Zagreb, 1992., 23–43.
- BANAC, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1988.
- BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, Lidija, *Etnosi i konfesije u Vukovaru i vukovarskom kraju od 1918. do 1941. s posebnim osvrtom na manjinske zajednice*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2015.
- BARIŠIĆ BOGIŠIĆ, Lidija, Tri biografije – tri popisa – isti ishod: vukovarsko međuraće kroz tri židovske biografije, *Radovi (Zavod za hrvatsku povijest)*, 43, Zagreb, 2011., 313–342.
- BARLÉ, Janko, Još nekoliko priloga k povijesti Židova u Hrvatskoj, *Vjesnik kraljevskog hrvatsko-slavonskog dalm. arhiva*, XI, Zagreb, 1909., 124–131.
- BATOROVIĆ, Mato, Kroz prošlost i sadašnjost Iloka, *Croatia Christiana Periodica*, 19, Zagreb, 1987., 165–186.
- BEDENKO, Vladimir, Domus judaeorum u srednjovjekovnom Zagrebu, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 59–68.
- BENEŠIĆ, Julije, *Nekoliko bilježaka o Iloku*, 1911.
- BERNSTEIN, Béla, Die Toleranztaxe der Juden in Ungarn, *Gedenkenbuch zur Erinnerung an David Kaufmann*, Breslau, 1900, 599–628.
- BOBAN, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 3*, Zagreb, 1990., 293–297.
- BOBAN, Ljubo, *Hrvatske granice 1918 – 1991*, Zagreb, 1992.
- BOJNIČIĆ, Ivan, „Židovi u Hrvatskoj u X. vijeku“, *Vienac – zabavi i pouci*, br. 47, Zagreb, 1879., 750–751.
- BOROZAN, Đorđe, Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919. – 1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji, *Dijalog povjesničara*, 2, 2000., 361–366.
- BÖSENDORFER, Josip, *Agrarni odnosi u Slavoniji*, Zagreb, 1950.
- BÖSENDORFER, Josip, Prvi dani u životu županije, virovitičke poslije reinkorporacije (1745. – 1749.), *Rad JAZU*, knjiga 206, Zagreb, 1915., 148–167.
- BRDARIĆ, Zvonimir, *Židovi u Našicama*, Našice, 1996.
- BRESZTYENSZKY, Šandor, *Izraelićani i vršenje patronatskog prava*, (pretiskano iz *Katoličkog lista*) Zagreb, 1890.
- BUCZYNSKI, Alexander, Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850., *Arhivski vjesnik*, 35–36, (1991. – 1992.), Zagreb, 1992., 185–194.
- BUĆIN, Rajka, Prilog poznavanju institucija: zakonski okvir rada velikih župa NDH, *Arhivski vjesnik*, 44, 2001., 209–225.
- BUDAJ, Alen, *Vallis Judaea. Povijest požeške židovske zajednice*, Zagreb, 2007.
- BULAT, Mirko, *Mursa – Osijek u rimsko doba, katalog izložbe*, Osijek, 1989.
- COHEN, J. Philip, *Tajni rat Srbije, Propaganda i manipuliranje poviješću*, Zagreb, 1997.
- CRLENJAK, Brane, Razvitak vukovarskih ulica, Vukovar, 1975.
- CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije (od najstarijih vremena do 1835.)* sv. I, Zagreb, 1907.
- CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. IX, Zagreb, 1913.
- ČEPULO, Dalibor, „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868. – 1918. – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 49./1999., 6, Zagreb, 795–825.

- ĆELAP, Lazar, Jevreji u Zemu za vrijeme Vojne granice, *Jevrejski almanah*, 1957. – 1958., Beograd, 1958., 59–71.
- ĆELAP, Lazar, Politička pripadnost Srijema u godini 1848. – 1949., *Zbornik Zagrebačke klasične gimnazije 1607. – 1957.*, Zagreb, 1957., 621–633.
- ĆOSIĆ BUKVIN, Ivan, *Vrbanjci u „Velikom ratu“ 1914. – 1918.*, Vrbanja, prosinac, 2014.
- DA-DON, Kotel, *Židovstvo, Život, teologija i filozofija*, Profil, Zagreb, 2004.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Ciduk-hadin kuća Hevra-Kadiše (Mala sinagoga) na vukovarskom groblju, *Ha-kol*, br. 99, ožujak – travanj, 2007., 19–23.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Mala sinagoga – kalvinska crkva u Vukovaru, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zbornici, knjiga 33, ured. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb – Vukovar, 2007., 383–397.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, O gradnji i stilu prve vukovarske sinagoge iz 1845. godine, *Povijesni prilozi*, 32, Zagreb, 2007., 241–257.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Obitelj Pfeffermann i njihova poslovno-stambena jednokatnica, *Ha-kol*, br. 106, srpanj/kolovoz/rujan 2008., 32–36.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Prva vukovarska sinagoga, *Ha-kol*, br. 103, siječanj/veljača, 2008., 38–42.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, *Sinagogalne građevine arhitekta Frana Funtaka*, Židovska općina Zagreb, Zagreb, 2014.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Stilske osobitosti prve vukovarske sinagoge, *Ha-kol*, br. 104, ožujak/travanj, 2008., 35–39.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Vukovarski arhitekt Fran Funtak prva faza stvaralaštva (1910. – 1918.), *Analiza zavoda za znanstveni i umjetnički rad HAZU-a*, 18, Osijek, 2002., 119–147.
- DAMJANOVIĆ, Dragan, Židovske vjerske građevine vukovarskog inženjera Frana Funtaka, *Prostor*, 12, 2004., 2, 28, 129–139.
- DESPOT, Miroslava, Ekonomsko-historijski razvoj Slavonije unutar njenog manufakturnog i industrijsko-proizvodnog procesa u 18. i 19. stoljeću, *Zbornik radova I. Znanstvenog Sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., 245–282.
- DEŽELIĆ, Gjuro Stjepan, Židovi u Hrvatskoj, *Dragoljub ili Upisnik kalendar*, Zagreb, 1905., 1–30.
- DIAMANT, Julije, Vágújhely Rabbijai, *Magyar–Zsidó Szemle* Budapest, 1894., 453–459.
- DIAMANT, Julije, Báró Rajačić József Görögkeleti patriaka levele a Vukovári Izraelita Községhez, *Magyar–Zsidó Szemle*, Budapest, 1899., 294.
- DIAMANT, Gyula/Julije, *A zsidók története Horvátországban az egyenjogúsításig*, Budapest, 1912.
- DIAMANT, Julije, *Spomenica za 50-godišnju jubilarnu slavu izraelitskog gospojinskog društva*, Osijek, 1912.
- DIAMANT, Julije, *Govor što ga je držao u hramu prigodom previšnjega rođendana god. 1915. dr. Julije Diamant, nadrabín u Vukovaru/Festrede zum Allerhöchsten Geburtstag gehalten 18. August 1915. im Bethhause des K.U. K. epidemiespitals No 1. in Bršadin*, Tiskara L. H. Freunda, Vukovar, 1915.
- DIAMANT, Julije, Najstarija židovska općina u Hrvatskoj, *Jevrejski almanah 1925. – 1926.*, I, Vršac, 1925, 127–131.
- DIAMANT, Julije, „Naše veroispovedne općine i predanje“, *Jevrejski almanah 1926. – 1927.*, II, Vršac, 1926., 88–92.

- DIAMANT, Julije, Viktor Baum, *Jevrejski almanah* za godinu 5688 (1927. – 1928.), III, Vršac, 1927., 128–132.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u hrvatskim zemljama 1848./1849., *Radovi*, 30, Zagreb, 1997., 77–89.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, *Hrvatska javnost prema Židovima krajem 19. stoljeća (za vrijeme Dreyfusove afere od 1894. – 1899.)*, neobjavljeni magistarski rad, mentorica Mirjana Gross, Zagreb, 2003.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u banskoj Hrvatskoj u zbivanjima 1903. – 1904., *Časopis za suvremenu povijest*, 37, br. 3, Zagreb, 2005., 635–652.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Prvi cionistički kongres u Osijeku 1904. godine, *Časopis za suvremenu povijest*, godina 37, br. 2, 2005., 479–495.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Prva konferencija Zemaljskog udruženja cionista južnoslavenskih krajeva Austrougarske Monarhije u Brodu na Savi 1909. godine, *Scrinia slavonsica*, 6, Slavonski Brod, 2006., 234–266.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u Vukovaru i okolici, *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*, Zbornici, knjiga 33, ured. Dražen Živić i Ivana Žebec, Zagreb – Vukovar, 2007., 213–245.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi u Vukovaru, *Hrvatska revija*, godište VII, br. 4, Zagreb, 2007., 75–79.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, *Razvoj židovskih zajednica u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji (1783. – 1873.)*, neobjavljena doktorska disertacija, mentorica Mirjana Gross, Zagreb, 2007.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, „L’immigration des Juifs en Croatie jusqu’à leur émancipation“, *Actes L’homme et son environnement dans Le Sud-Est Européen*, Xe Congrès de l’Association internationale d’études du Sud-Est européen (AIESEE), 24–26 septembre 2009., Paris, 2011., 104–110.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine, *Zbornik radova, Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti, II. međunarodni znanstveno-stručni skup*, ured. Dražen Živić, Sandra Cvikić, Nijemci, 2012., 40–68.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, „Fragmenti povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvoga svjetskoga rata (1914. – 1918.)“, *1918. u hrvatskoj povijesti, Zbornik radova*, Zagreb, Matica hrvatska, 2012., 427–454.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, *Židovi u Osijeku od doseljavanja do kraja Prvog svjetskog rata*, Osijek, 2013.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Izginuše div junaci, *Novi Omanut*, Zagreb, 124, 4, (2014), 4.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, „Fragmenti iz povijesti Židova u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata (1914. – 1918.)“, *Novi Omanut*, Zagreb, 124, 4, (2014), 1–4.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Fragments from the history of the Croatian Jews during the First world war (1914–1918), *Review of Croatian History*, X, no. 1, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2014., 113–136.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Povijest nacionalnih i vjerskih zajednica u Hrvatskoj od 1868. do 1941. godine, *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti, Četvrti simpozij o nastavi povijesti*, AZOO, Zagreb, 2014., 23–53.
- DOBROVŠAK, Ljiljana, Srijem na stranicama „Ilustrovanog lista“ za vrijeme Prvog svjetskoga rata, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1918. – 1918.*, *Zbornik radova*, Vukovar, 2016., 403–429.
- DOMAŠ NALBANTIĆ, Jasminka, *Obitelji*, Zagreb, 1996.
- DOMAŠ NALBANTIĆ, Jasminka, *Šabat šalom*, Zagreb, 1999.
- DOMJÁN, T., Der Kongreß der ungarischen Israeliten 1868. – 1869., *Ungarn-jahrbuch*, Band 1., Mainz, 1969., 139–162.

- DRAŽIĆ, Jovanka, *Jevreji u Mitrovici*, Sremska Mitrovica, 1998.
- DRAŽIĆ, Jovanka, Jevrejsko groblje u Šidu, *Zbornik Muzeja Srema*, 4., Sremska Mitrovica, 2000., 183–198.
- ELEZ, Petar, Velika župa Vuka u Drugom svjetskom ratu (1941. – 1945.), *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 163–170.
- FELDMAN, Andrea, Gospodica Ashkenazy žali – intelektualni život Židova u međuratnoj Hrvatskoj, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 353–358.
- FELDMAN, Andrea, Židovi u Kraljevini Jugoslaviji, *Dijalog povjesničara – istoričara*, br. 2, Zagreb, 2000., 447–463.
- FIŠER, Ladislav, Jevrejsvo Bačke, povodom 180. godišnjice subotičke jevrejske opštine, *Jevrejski almanah*, 1955./1956., Beograd, 1956., 86–96.
- FOGEL, Danilo, *Jevrejska zajednica u Zemunu, Hronika (1739.–1945.)*, Zemun, 2002.
- FOGEL, Nenad, Nestali u Holokaustu – Zemun, svaka slika priča priču, Jevrejska opština Zemun, Zemun, 2005.
- FREJDENBERG, Maren, *Židovi na Balkanu na isteku srednjeg vijeka*, Zagreb, 2000.
- FRUK, Marina, „Der Syrmier Bote“ (1868. – 1869.), njemačke novine iz Vukovara, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, Zagreb, 1999., 141–145.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Građa za istoriju srpskog pokreta u Vojvodini 1848.–1849.*, SANU, Beograd, 1952.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, Obnova slavonskih županija i njihovo razgraničenje sa Vojnom granicom (1745.–1749.), *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, br. 25, Novi Sad, 1960., 49–92.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, Virovitička županija u revoluciji 1848.–1849., *Historijski zbornik*, XIV., Zagreb, 1961., 1–73.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Srem od kraja XVII do sredine XVIII veka*, Novi Sad, 1979.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, Ispisi za istoriju Jevreja u Zemunu i slavonsko-sremskoj Vojnoj Granici (XVIII–XIX vek), *Istraživanja*, VII, Novi Sad, 1979., 467–506.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Mitrovica, trgovište u Sremu 18. i 19. veka (1716–1848)*, SANU, Posebna izdanja, knjiga DLVIII, Beograd, 1984.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Jevreji u Sremu u XVIII. i prvoj polovini XIX. veka*, knjiga 14, SANU, Beograd, 1989.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Komorski Srem u drugoj polovici XVIII. veka*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1995.
- GAVRILOVIĆ, Slavko, *Srem pre i u toku srpskog narodnog pokreta 1848.–1849.*, Beograd – Valjevo, 1997.
- Glasovi, sjećanja, život, Prilog istraživanju povijesti židovskih obitelji*, priredila Jasmnika Domaš, Zagreb, 2015.
- GLEISINGER, Lavoslav, Iz povijesti Jevreja u Hrvatskoj, *Jevrejski almanah*, 1954., 60–67.
- GLEISINGER, Lavoslav, Jevreji i Hrvati u arapskoj Španiji, *Jevrejski almanah*, Beograd, 1955./1956., 35–45.
- GLÜCK, Rudolf, Dekret o naseljenju Židova u Varaždinu, *Jevrejski almanah za godinu 5689, 1928. – 1929.*, IV. godište, Vršac, 1928., 44–49.
- Godišnjak izraelske bogoštovne općine zagrebačke*, I. godina, Zagreb, 1927./1928.
- GOLDSTEIN, Ivo, Židovi na Gradecu od 14. stoljeća do 1848., *Zagrebački Gradec 1242.–1850.*, Zagreb, 1994., 293–304.

- GOLDSTEIN, Ivo, Antisemitizam u Hrvatskoj, Korijeni, pojava i razvoj antisemitizma u Hrvatskoj, *Zbornik radova Antisemitizam, Holokaust, Antifašizam*, Zagreb, 1996., 12–53.
- GOLDSTEIN, Ivo, Zagrebačka židovska općina od osnutka do 1941., *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i u Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 12–18.
- GOLDSTEIN, Ivo, Židovi u međuratnoj Jugoslaviji – problem ravnopravnosti i jednakopravnosti, *Dijalog povjesničara/istoričara*, br. 2, Zagreb, 2000., 465–482.
- GOLDSTEIN, Ivo i GOLDSTEIN, Slavko, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001.
- GOLDSTEIN, Ivo, *Židovi u Zagrebu 1918. – 1941.*, Zagreb, 2004.
- GOLDSTEIN, Ivo, Židovi u međuratnoj Jugoslaviji – problem ravnopravnosti i jednakovrijednosti, *Dijalozi povjesničara*, 2, Zagreb, 465–482.
- GOLDSTEIN, Slavko, *1941., Godina koja se vraća*, II. izdanje, Zagreb, 2007.
- GROSS, Mirjana, Židovi u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, *Gordogan*, siječanj – travanj, 23–24, Zagreb, 1987., 25–38.
- GROSS, Mirjana / SZABO Agneza, *Prema hrvatskom građanskom društvu – društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb, 1992.
- GROSS, Mirjana, Ravnopravnost bez jednakovrijednosti, Prilog pitanju mentaliteta i ideologije hrvatskih cionista na početku XX. stoljeća, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 106–126.
- GRUENFELDER, Anna Maria, Nepoželjni gosti. Židovske izbjeglice u Jugoslaviji (1938. – 1946.), *Zbornik*, knj. 10, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 2015., 303–362.
- GRÜNER, Teodor, Prisutnost Židova u Panonskoj nizini u starom i srednjem vijeku, *Novi Omat*, br. 1, rujan 1993., 8–9.
- HAMERŠAK, Filip, DOBROVŠAK, Ljiljana, „Croatian-Slavonian Jews in the First World War“, in *The Great War. Reflections, Experiences and Memories of German and Habsburg Jews (1914–1918)*, eds. Petra Ernst, Jeffrey Grossman, Ulrich Wyrwa, *Quest. Issues in Contemporary Jewish History. Journal of Fondazione CDEC*, n. 9, October 2016, 94–121. url: www.quest-cdecjournal.it/focus.php?id=378
- HERKOV, Zlatko, *Povijest zagrebačke trgovine*, Zagreb, 1987.
- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta, Dobrotvornost u Prvom svjetskom ratu, *Luč*, časopis ogranka Matice hrvatske u Velikoj Gorici, br. 3, III, Velika Gorica, 2015., 45–52.
- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta, Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.*, *Zbornik radova*, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 21–44.
- HERMAN KAURIĆ, Vijoleta, Prvi svjetski rat, *Slavonija, Baranja i Srijem, vrela europske civilizacije*, prvi svezak, Zagreb, 2009., 431–435.
- HIDAS, I., Peter, I., Hidden Urbanization: The Birth of the Bourgeoisie in Mid-Nineteenth Century Hungary, *Jews in the Hungarian Economy 1760.–1945.*, Studies Dedicated to Moshe Carmilly–Weinberger on his Eightieth Birthday, edited by Michael K. Silber, The Hebrew University, Jerusalem, 1992., 135–157.
- HOLJEVAC, Željko, Srijemska županija u identitetu Srijema, *Zbornik radova „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“*, ured. Sandra Cvikić, Krešimir Bušić, Nijemci, 2008., 108–120.
- HORVAT, Rudolf, *Srijem naselja i stanovništvo*, Slavonski Brod, 2000.
- HORVAT, Vlado, *Obrt i trgovina u Vukovaru*, Vukovar, 2003.
- HORVAT, Vlado, Od *Dobrotvora* do *Hrvatske žene* u Vukovaru, *Vukovarski zbornik*, 1, Vukovar, 2006., 66–82.
- HORVAT, Vlado, *Vukovarska društva 1859.–1945.*, Vukovar, 2007.

- HORVAT, Vlado, Obljetnice – prigoda za sjećanje na značajne događaje, *Vukovarski zbornik* 4, Vukovar, 2009., 112–123.
- HORVAT, Vlado, Pogled na Vukovar prije jednog stoljeća, na početku Prvoga svjetskoga rata 1914. godine, *Vukovarski zbornik*, 9, Vukovar, 2014., 223–230.
- HORVAT, Vlado, POTREBICA Filip, Srijemska županija, vukovarsko vlastelinstvo i trgovište Vukovar, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 182–198.
- HRABAK, Bogumil, Dezerterstvo i zeleni kadar u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu, *Zbornik Historijskog instituta Slavonije i Baranje*, Slavonski Brod, 1979.
- HRABAK, Bogumil, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslavenskim zemljama 1914.–1918.*, Novi Sad, 1990.
- IVELJIĆ, Iskra, O značenju Unutrašnjeg odsjeka Banskog vijeća (1848. – 1850.), *Radovi*, 22, Zagreb, 1989., 71–94.
- JANKO, Fanika, Društvo Hrvatska žena, *Vukovarski zbornik* 1, Vukovar, 2006., 83–97.
- JANKOVIĆ, Dragoslav, *Jugoslavensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967.
- JANKOVIĆ, Dragoslav, KRIZMAN Bogdan, *Građa o stvaranju Jugoslavenske države, (1. 1. – 20. 12. 1918.)*, Beograd, 1964.
- JANJETOVIĆ, Zoran, *Deca careva, pastorčad kraljeva, Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918.–1941.*, INIS, Beograd, 2005.
- JAREB, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895.–1945.*, Zagreb, 1995.
- Jevreji u Vukovaru, arhivsko-dokumentarna izložba*, Vukovar, 1996., Muzej grada Vukovara, autori izložbe Olivera Cervar i Borivoj Palić.
- JOSIPOVIĆ, Igor, Kazneni prijestupi vojnika 28. domobranske pješačke pukovnije tijekom Prvoga svjetskoga rata u Srijemskoj županiji, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.*, *Zbornik radova*, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 121–132.
- JURKIĆ SVIBEN, Tamara, *Glazbenici židovskog podrijetla u sjevernoj Hrvatskoj od 1815. do 1941. godine*, neobjavljeni doktorski rad, Hrvatski studiji, mentor Stanislav Tuksar, Zagreb, 2016.
- KARAČ, Zlatko, Urbanistički razvoj i arhitektonska baština Vukovara od baroka do novijeg doba (1687.–1945.), *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 267–299.
- KARAČ, Zlatko, Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma, *Historicizam u Hrvatskoj*, Zagreb, 2000., 167–169.
- KARAČ, Zlatko, *Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma*, MUO te Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiburger, Zagreb, 2000.
- KARAČ, Zlatko, Palača Landesmann u Vukovaru, Konzervatorske bilješke uz nedavnu obnovu, *Vukovarski zbornik*, 5, Vukovar, 2010., 177–183.
- KARAMAN, Igor, Etnici / nacionalni odnosi u Vukovaru i vukovarskom kraju do Prvoga svjetskog rata, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 207–220.
- KARNIEL, Josef, Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt, *Im Zeichen der Toleranz – Studein und texte zur Kirchengeschichte und Geschichte*, ed. F. Barton, 2D series, vol8., Vienna, 1981., 203–220.
- KATZBURG, Nathaniel, The Jewish Congress of Hungary 1868.–1869., *Hungarian-Jewish Studies*, New York, 1969., 1–33.
- KELLER, Werner, *Povijest Židova od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*, Zagreb, 1992.
- KISIĆ-KOLANOVIĆ, Nada, „Podržavljenje imovine Židova u NDH“, *Časopis za suvremenu povijest*, br. 3, Zagreb, 1998.
- KLEMENČIĆ, Mladen, Promjene upravno-teritorijalnog ustroja Hrvatske 1918. – 1992., *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 123–148.

- KOLAR DIMITRIJEVIĆ, Mira, Židovi u gospodarstvu sjeverne Hrvatske od 1873. do 1941. godine, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 127–141.
- KOLAR, Mira, Gospodarska politika u Hrvatskoj za vrijeme bana Josipa Šokčevića, *Zbornik radova Hrvatski ban Josip Šokčević*, Zagreb – Vinkovci, 2000., 143–178.
- KOLAR, Mira, Vukovarsko područje poslije Prvoga svjetskoga rata, *Zbornik radova: Istočna Hrvatska, Osijek – Vukovar – Ilok*, Osijek, 2002., 75–78.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, POTREBICA, Filip, Na slavonsko-srijemskom razmeđu 1918. – 1945. godine, *Vukovar – vjekovni hrvatski grad na Dunavu*, Zagreb, 1994., 238–254.
- KONTLER, László, *Povijest Mađara – Tisuću godina u Srednjoj Europi*, Zagreb, 2007.
- KOSIER, Ljubomir, *Nacionalno-socijalna struktura Jugoslavije, II. Jevreji u Jugoslaviji*, Beograd – Zagreb, 1936.
- KOŠ, Julija, *Alef, bet židovstva* – pregled u krug židovske povijesti, religije i običaja, Zagreb, 1999.
- KOVAČ, Vlasta, Židovi Vukovara, Prilozi povijesti iščezlih židovskih zajednica u Hrvatskoj, *Bilten*, ŽOZ, 1996., 46/47, 22–27.
- KOVAČ, Vlasta, Židovi u Vukovaru, *Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb, 1998., 448–464.
- KOVAČ, Vlasta, Priča o zakopanom blagu, *Ha-ko!*, br. 74., svibanj 2002., 33–34.
- KOVAČIĆ, Davor, „Uspostava i djelovanje policijskog i sigurnosno-obavještajnog sustava Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1942. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 37, br. 1, srpanj 2005., 83–98.
- KOVAČIĆ, Mirko, Židovi, naši sugrađani kojih više nema, *Vukovarski zbornik*, 3, Vukovar, 2008., 326–334.
- KRAMER, T. D., *From Emancipation to catastrophe – The rise and Holocaust of Hungarian Jewry*, University Press of America, Boston, Oxford, 2000.
- KRIZMAN, Bogdan, Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju 1918., *Historijski zbornik*, X, br. 1–4, Zagreb, 1957., 111–129.
- KUMOVIĆ, Mladenko, *Stradanje sremskih Jevreja u Holokaustu*, Muzej Vojvodine, Novi Sad, 2007.
- LASZLO, Erno, Hungarian Jewry: Settlement and Demography 1735.38 to 1910, *Hungarian–Jewish Studies*, New York, 1966., 114–116.
- LAZANIN, Sanja, Etničke i konfesionalne skupine u istočnoj Slavoniji i zapadnom Srijemu u 18. i početkom 19. stoljeća, *Razprave in gradivo*, 56–57, Ljubljana, 2008., 191–211.
- LAZIĆ, Dušan, Gojko, MAJSKI, Brana, *Dudik*, Vukovar, 1977.
- LEBL, Ženi, *Do „konačnog rešenja“ – Jevreji u Beogradu 1521.–1942.*, Beograd, 2001.
- LENGEL-KRIZMAN, Narcisa, „Prilog proučavanju terora u tzv. NDH. Ženski sabirni logori 1941. – 1942. godine“, *Povijesni prilozi*, 4, Zagreb, 1985.
- LENGEL-KRIZMAN, Narcisa, Kronologija židovskog stradanja, *Bilten* 39–40, Zagreb, svibanj/lipanj 1994., 5–6.
- LONČARIĆ, Vid, Uredba poglavarstva grada Varaždina iz 1811. O dopuštenom broju, pravima i obavezama Židova u Varaždinu, *Fontes*, 3, Zagreb, 1997.
- LORKOVIĆ, Mladen, *Narod i zemlja Hrvata*, Zagreb, 1939.
- LUKIĆ, Aleksandar, Srpsko-austroougarske borbe na donjoj Savi 1914. godine, *Rijeka Sava u povijesti*, zbornik radova, ured. Branko Ostajmer, Slavonski Brod, 2015., 451–478.
- MARTINČIĆ, Julijo, VITEK, Darko, Demografska slika Virovitičke županije 1869., *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23, Osijek, 2007., 187–200.

- MARTON, Erno, The Family Tree of Hungarian Jewry, *Hungarian-Jewish Studies*, edit. Randolph L. Brahm, New York, 1966., 31–33.
- MATANOVIĆ, Damir, Etnička i vjerska slika Srijema 1880.–1910., *Povijesni zbornik*, br. 4, Osijek, 2009., 179–192.
- MAŽURAN, Ive, *Stanovništvo i vlastelinstva u Slavoniji 1763. godine*, HAZU, Zavod za znanstveni rad u Osijeku, Osijek, 1993.
- MIRNIK, Ivan, Obitelj Alexander ili kratka kronika izbrisano vremena, *Radovi zavoda za hrvatsku povijest*, 28, Zagreb, 1995., 96–127.
- MOAČANIN, Fedor, Organizacijske strukture Vojne krajine do sredine 18. st., *Arhivski vjesnik*, 35–36, (1991. – 1992.), Zagreb, 1992., 157–163.
- MUTAVIDJIĆ, Koloman, *Zavičajno pravo*, Zagreb, 1885.
- NOVAKOVIĆ, Dragan, Položaj crkava i vjerskih zajednica i ostvarivanje vjerskih sloboda u Ustavima Srbije, *Društvena istraživanja*, god. 20, (2011.), br. 2, Zagreb, 2011., 517–539.
- NOVOSEL, Filip, Hrvatsko-slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata, *Scrinia Slavonica* 10, Slavonski Brod, 2010., 267–289.
- OBERSOHN, Đuro, Vukovar u mojem sjećanju, *Obitelji*, priredila Jasminka Domaš Nalbantić, Zagreb, 1996., 131–136.
- OBERSOHN, Đuro, In memoriam, Greta Diamant, *Bilten* 33./34., Zagreb, 1994., 9.
- OBERSOHN, Đuro, Vukovar moje mladosti, *Ha-kol*, br. 63–64, prosinac 1999. – siječanj 2000., 7.
- PATAI, Raphael, *The Jews of Hungary – History, Culture, Psychology*, Wayne State University Press, Detroit, 1996.
- PAUKOVIĆ, Božidar, *Rumski Jevreji*, Ruma, 1996.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Zagreb, 1980.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Pojave antisemitizma u Hrvatskoj i Slavoniji 1883., *Bilten*, 15, lipanj/srpanj 1990., 3.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u prijelaznom razdoblju od 1848. do 1881. *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 71–97.
- PETKOVIĆ, Danijel, Područje današnje Vukovarsko-srijemske županije u vrijeme osmanlijske vladavine (1526. – 1699.), *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 95–112.
- PINTEROVIĆ, Danica, Novi i neobjavljeni rimski kameni spomenici s terena Murse i okolice, *Osječki zbornik*, br. VI, Osijek, 1958., 23–64.
- PINTEROVIĆ, Danica, Da li je u rimskoj koloniji Mursi postojala sinagoga?, *Osječki zbornik*, br. IX–X, Osijek, 1965., 61–75.
- PINTEROVIĆ, Danica, *Mursa i njeno područje u antičko doba*, Osijek, 1978.
- POTREBICA, Filip, Županije u Hrvatskoj i Slavoniji u 18. i prvoj polovici 19. stoljeća, *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 49–70.
- Povijest Hrvata, druga knjiga, od kraja 15. st. do kraja Prvog svjetskog rata*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- RADER MARCUS, Jacob, *The Jew in the Medieval World, A source Book: 315–1791*, Cincinnati, 1990.
- RAPO, Vesna, Škole i obrazovanje Židova u Banskoj Hrvatskoj, *Anali za povijest odgoja*, 1, Zagreb, 1992., 103–111.

- RAPO, Vesna, Židovska zajednica Cernika i Nove Gradiške, *Sedam stoljeća Cernika, Zbornik radova*, Cernik, 1994., 39–45.
- ROCA, Toni, Vukovar na početku i po okončanju Velikog rata, *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.*, *Zbornik radova*, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016., 191–205.
- ROZENBLIT, L. Marsha, *Reconstructing a National Identity – The Jews of Habsburg Austria during World War I*, Oxford, 2001.
- RUKAVINA, Vlatko, *Zemun i Hrvati*, Zemun, 1998.
- SAMARDŽIĆ Nikola, „The Peace of Passarowitz: An Introduction“, *The Peace of Passarowitz, 1718.*, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2011., 9–37.
- SCHEIBER, Alexander, *Jewish inscriptions in Hungary – From the 3rd Century to 1686.*, Budapest, 1983.
- SCHMIDL, A. Erwin, *Habsburg jüdische Soldaten 1788.–1918.*, Böhlau Verlag, Wien, Köln, Weimar, 2014.
- SCHWARZ, Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj u XVIII. st. *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog arhiva*, III, Zagreb, 1901., 185–194.
- SCHWARZ, Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj – Tolerancijalna taksa u zagrebačkoj županiji, *Vjesnik zemaljskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog arhiva*, IV, Zagreb, 1902., 189–192.
- SCHWARZ, Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj – Iz starina zagrebačke općine (1806. – 1845.); *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, V, Zagreb, 1903., 89–104.
- SCHWARZ, Gavro, *Sedamdeset-godišnjica Josipa Siebenscheina*, Zagreb, 1906.
- SCHWARZ, Gavro, Prilozi k povijesti Židova u Hrvatskoj – Krvna osvada i drugi podaci, *Vjesnik Kraljevskog hrvatsko-slavonskog-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, X, 1908., 37–40.
- SMREKAR, Milan, *Priručnik za političku upravnu službu u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, knjiga I, 1899.
- SOBOLEVSKI, Mihael, Nacionalne manjine u Kraljevini Jugoslaviji, *Dijalog povjesničara – istoričara*, 2, Zagreb, 2000., 396–410.
- SREMAC, Radovan, KLAJN, Emil, *Jevreji u Šidu*, Šid, 2014.
- SREMAC, Radovan, Matične knjige Izraelske bogoštovne općine u Erdeviku, *Zbornik*, 10, Jevrejski historijski muzej, Beograd, 2015., 275–302.
- Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.*, *Zbornik radova*, ured. Stjepan Prutki, Vukovar, 2016.
- SRŠAN, Stjepan, Arhivska građa vukovarskog vlastelinstva 1719. – 1945., *Arhivski vjesnik*, 28, 1985., 143–175.
- SRŠAN, Stjepan, Inkorporacija Srijema i Donje Slavonije Hrvatskoj ili uspostavljanje civilne vlasti 1745. godine, *Godišnjak za kulturu, umjetnost i društvena pitanja*, 12, Vinkovci, 1995., 65–82.
- SRŠAN, Stjepan, HOLJEVAC, Željko, Srijemska županija 1745.–1847. godine, *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 121–136.
- Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S., *Jevrejski almanah za godinu 1925.–1926.*, I. godište, Vršac, 1925., 291–301.
- Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S., *Jevrejski almanah za godinu 1926.–1927.*, II. godište, Vršac, 1926.
- Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S., *Jevrejski almanah za godinu 1927.–1928.*, Vršac, 1927.
- Statistika Jevrejstva Kraljevine S.H.S., *Jevrejski almanah za godinu 1928.–1929.*, Vršac, 1928.

- STRECHA, Mario, „Sve za vjeru i domovinu“ – idejna strujanja u katolicizmu u banskoj Hrvatskoj potkraj XIX. stoljeća, *Croatica Christiana Periodica*, 38, Zagreb, 1995., 73–132.
- STRECHA, Mario, „To je na svaki način pravi škandal“, Prilog pitanju ravnopravnosti Židova u banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća“, *Zbornik Mirjane Gross*, Zagreb, 1999., 219–236.
- STRECHA, Mario, *Razvoj političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj uoči Prvog svjetskog rata (1904–1910)*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb, 2002.
- STRECHA, Mario, *Katoličko pravaštvo, Politički katolicizam u Banskoj Hrvatskoj u predvečerje Prvoga svjetskog rata (1904–1910)*, Zagreb, 2011.
- SZABO, Agneza, Demografska struktura stanovništva civilne Hrvatske i Slavonije u razdoblju od 1850. – 1880., *Historijski zbornik*, god. XL, Zagreb, 1987., 167–223.
- SZABO, Agneza, Židovi u Hrvatskoj i Slavonija 1851. – 1910., *Naše teme*, 33, (7–8), Zagreb, 1989., 2128–2138.
- ŠALIĆ, Tomo, *Židovi u Vinkovcima i okolici*, Osijek, 2002.
- ŠIK, Lavoslav, O potrebi povjesnice Jevreja u Jugoslaviji, *Jevrejski almanah*, 1925. – 1926., Vršac, 1926., 89–101.
- Školske spomenice, knjiga I, Spomenica pučke djevojačke škole i ženske stručne škole u Vukovaru 1917. – 1933., Spomenica Državne djevojačke pučke škole u Vukovaru 1945. – 1948.*, Vukovar, 2015.
- ŠOSBERGER, Pavle, *Novosadski Jevreji – iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu*, Novi Sad, 1988.
- ŠOSBERGER, Pavle, *Jevreji u Vojvodini, Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja*, Novi Sad, 1998.
- ŠVOB, Melita, Naseljavanje Židova u Slavoniju (prema popisima stanovništva od 1857. do 1991. i drugim dokumentima), *Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup*, ur. Ivan Lajić, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, 1998., 171–208.
- ŠVOB, Melita, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice I*, drugo nadopunjeno izdanje, Zagreb, 2004.
- ŠVOB, Melita, *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice, II*, Zagreb, 2004.
- The Peace of Passarowitz, 1718.*, ed. Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešalj, Purdue University Press, West Lafayette, Indiana, 2011.
- Tko je tko u NDH*, Hrvatska 1941. – 1945., Zagreb, 1997.
- TOMASEVICH, Jozo, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941. – 1945., okupacija i kolaboracija*, Zagreb, 2010.
- TOMINAC, Nikola, Prvi pohod na Srbiju, *Vojna povijest*, br. 42, rujan, 2014., br. 42, 8–17.
- TOŠ, Marijan, Tragovi slovenskih Židova, *Novi Omanut*, br. 107, rujan – listopad, 2011., 8–9.
- VALENTIĆ, Mirko, „Ustroj i djelovanje Srijemske županije“, *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća – SRIJEMSKA ŽUPANIJA*, Zagreb, 2001.
- VASILJEVIĆ, Zoran, *Sabirni logor Đakovo*, Slavonski Brod, 1988.
- VIDMAR, I. Josip I., Prilozi građi za povijest 1917. – 1918. s osobitim osvrtom na razvoj radničkog pokreta i odjeka Oktobarske revolucije kod nas, *Arhivski vjesnik*, I, Zagreb, 1958., 11–173.
- VITEK, Darko, Razilaženja oko pripadnosti Srijema: Bečki dvor, Hrvatski sabor i biskup Franjo Jany, *Povijesni prilozi*, 25, Zagreb, 2003., 163–174.
- VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, Županijsko uređenje u posljednjoj fazi postojanja (1881. – 1918.), *Hrvatske županije kroz stoljeća*, Zagreb, 1996., 99–112.

- VRBANUS, Milan, Razvoj vukovarsko-srijemskog područja od kraja 17. stoljeća do osnutka Srijemske županije 1745. godine, *Vukovarsko srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 113–120.
- VRBOŠIĆ, Josip, Reintegracija istočne Hrvatske (Srijema i Baranje) u hrvatski državnopravni sustav tijekom 19. i 20. stoljeća, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 50, 6, Zagreb, 2000., 921–936.
- VUKELIĆ, Petar, Okupaciona vlast i sistem nacionalne diskriminacije u Sremu za vreme „Nezavisne države Hrvatske“, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 35., Novi Sad, 1963., 105–138.
- VUKELIĆ, Vilma, *Tragovi prošlosti, memoari*, II. izdanje, Zagreb, 2003.
- Vukovarske škole u 19. i 20. stoljeću (1801. – 1991.)*, Katalog izložbe, autori Petar Elez i Ivan Hubalek, Vukovar, 2015.
- Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, Zbornik radova, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012.
- WEBER, J., *Katekizam katoličkog ženitbenoga prava*, drugo popravljeno izdanje, preveo dr. Andrija Jagatić, Sarajevo, 1886.
- WEISS, Željko, *Židovi Virovitice i okolice 1790. – 2011.*, Virovitica, 2011.
- WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica, *Stanovništvo Vukovara i vukovarskoga kraja*, Zagreb, 1993.
- Zaključci Hrvatskog sabora*, sv. XII, 1836. – 1847., Zagreb, 1980.
- Zapisi o Iloku i Iločanima u Prvom svjetskom ratu (1914. – 1918.)*, Ilok, 2015.
- Zavičajnici grada Iloka 1912. – 1947.*; priredio Zlatko Virc, Osijek, 2003.
- Zbornik radova, Židovi u našičkom kraju*, Našice, 2011.
- Zločini okupatora u Vojvodini*, knjiga 2, Zločini okupatora 1941. – 1944. u Sremu, Novi Sad, 1946.
- Židovi na tlu Jugoslavije*, Katalog izložbe, Zagreb, 1988.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *S tradicionalnih na nove puteve. Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. – 1918.*, Osijek, 1999.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Gospodarstvo u Osijeku i Vukovaru krajem 19. i početkom 20. stoljeća, *Zbornik radova: Istočna Hrvatska, Osijek – Vukovar – Ilok*, Osijek, 2002., 63–74.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata: *Židovi u Osijeku (1918. – 1941.)*, Slavonski Brod – Osijek – Cerna, 2005.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Stradanja i pamćenja, Holokaust u Osijeku i život koji se nastavlja*, Osijek, 2006.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Udio Židova u gospodarstvu Osijeka u prvoj polovici 20. stoljeća, *Osječki zbornik*, 28 (2007), 161–170.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Na podunavskom prometnom pravcu, Osvrt na gospodarski razvoj Vukovara u 19. i početkom 20. stoljeća, *Društvena istraživanja*, 17, br. 1–2, (93–94), 2008., 135–148.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, Županija od revolucije 1848. do kraja Prvoga svjetskoga rata, *Vukovarsko-srijemska županija, Prostor, ljudi, identitet*, ured. Dražen Živić, Zagreb – Vukovar, 2012., 137–146.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, *Svaštice iz staroga Osijeka*, III. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Osijek, 2016.
- ŽIŽIĆ, Bogdan, *Gorući grm: Alfred Pal – život i djelo*, Zagreb, 2011.
- ŽUGAJ, Vjekoslav, *Židovi novogradiškoga kraja*, Zagreb, 2001.

Životopis autorice

Ljiljana Dobrovšak (1971.), viši znanstveni suradnik i docent. Nakon završene srednje škole u Zagrebu, upisala je Filozofski fakultet – Odsjek za povijest, gdje je diplomirala (1997.). Na istom Fakultetu je magistrirala (2003.) i doktorirala (2007.). Od 2000. zaposlena je na Institutu društvenih znanosti „Ivo Pilar“ u Zagrebu. Do sada je bila na četiri istraživačke stipendije u Budimpešti – Mađarska (CEEPUS, 2004; Hungarian Scholarship Board, 2005; 2016; Rothschild Foundation Europe, 2008). Autorica je jedne knjige o Židovima u Osijeku, suurednica triju zbornika radova, te je objavila brojne znanstvene radove i članake. Isto tako, do sada je sudjelovala na brojnim međunarodnim i domaćim skupovima. Područja njezina znanstvenog interesa jesu povijest Židova u Hrvatskoj, povijest nacionalnih manjina, Prvi svjetski rat, iseljništvo te hrvatske manjine.

Mjesno i imensko kazalo

- Abdul-Rachman III., 26
Abel, Josip, 162
Abinon, Regina, 299
Abinon, Sida, 299
Abraham, Katarina, 44
Ada, 162
Adam, Aleksandar/Šandor, 211, 222, 246, 247, 273, 286
Adam, Etelka, 278
Adam, Irena, 286
Adam, Ivan/Ivo, 286
Adam, Jolanka, 250, 286
Adam, Rozika, 226
Adamović, Ivan pl., 126
Adaševci, 157, 160, 173
Adler, Eugenija, 286
Adler, Hermina, 286
Adler, Olga, 286
Adut/Adutt, Anuška, 286
Adut/Adutt, Erika, 286
Adut/Adutt, Filip, 249, 286
Adut/Adutt, Julije/Julius, 190, 212, 273, 286
Adut/Adutt, Karolina, 273, 286
Adut/Adutt, Olga, 286
Aharon, M. B., 170
Akrish, Isaac Ibn Abraham, 27
Albahari, Josef/Josip, 313
Albahari, Josip, 277
Albahari, Luna, 286
Albahari, Matilda, 286
Albahari, Salamon, 109, 128, 211, 273, 277, 286
Albanija, 183
Albert Habsburški, 28
Aleksandar, Israel, 169
Alexander, Šandor A., 194
Al-Hakam II., 27
Alkalaj, Isak, 232, 239, 252
Alkalaj, Jehuda ben Samuel, 169
Almoslino, Abraham, 74
Altarac, Moric, 299
Altaras, Hans, 249
Altrech, Josephus, 176
Altver, Josip, 59, 173
Anaf, Moreno, 254
Angelus, ?, 286
Angelus, Aleksandar /Šandor, 286
Angelus, Branko, 286
Angelus, Elza, 286
Angelus, Julius/Julije/Julio, 190, 273, 286
Angelus, Ljerka, 286
Angelus, Marko, 286
Angelus, Zora/Zorica, 286
Anhalzer, Alexander, 82
Antin, 20, 57, 83, 87, 88, 218
Anžvinac, Ludovik I. Veliki, 27
Apatin, 129
Arad, 129
Arminski, liječnik, 137
Armuth, Anny Regina, 287
Armuth, Imbro, 287
Arpadović, Andrija II., 17, 27
Arpadović, Koloman, 27
Arpadović, Ladislav I., 17
Arpadovići, dinastija, 17, 27
Asod, Berta, 287
Auschwitz, 98, 269, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 292, 294, 295, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 312, 314, 319
Austrija, 27, 30, 52, 77, 78, 184, 202, 203, 206, 208, 243, 304, 307, 312
Austro-Ugarska (Habsburška Monarhija), 23, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 37, 39, 62, 67, 72, 73, 76, 77, 78, 81, 89, 108, 120, 130, 145, 148, 168, 172, 181, 184, 187, 193, 194, 195, 198, 201, 237, 263, 318
Bač, 46, 129, 131, 293
Bačinci, 60, 117, 129, 157, 173, 176

Bačka, 41, 45, 57, 74, 107, 108, 116, 203, 286, 291
 Bačka Palanka, 50, 56, 103, 129, 154, 157, 162, 164, 263, 280, 300
 Bačka Topola, 129
 Bačka županija, 32, 34, 35, 36, 38, 41, 45, 61, 73, 74, 128, 129, 317
 Bački Petrovac, 162
 Bačko Petrovo Selo, 30, 129, 162
 Bader, Anica, 249
 Bader, Artur, 213, 313
 Bader, Bela, 102
 Bäder, Danijel, 279
 Bader, Elise, 250
 Bader, Hedviga, 247, 250
 Bader, Helena/Jelena, 189, 273, 287, 313
 Bader, Kalman, 94, 131, 188, 254
 Bader, Leonija, 102, 122
 Bader, Max, 124, 131
 Bader, Netti, 241
 Bader, Samuel, 221
 Bader, Slavko, 229, 250, 287
 Bader, Šandor, 111
 Bader, Toza, 125
 Bader/Bäder, Fricika, 280
 Bahar, Mojsije, 170
 Baja, 31, 51, 129, 280, 281, 289, 292
 Balog, Mihovil, 36
 Balogh, Moritz, 137
 Banat, 56, 73, 100, 129, 182, 203, 286
 Banheyer, Ivan, 112
 Banoštor, 60, 155, 157, 158
 Banovci, 19, 20, 82, 87, 289
 Banovina Hrvatska, 25
 Banja Luka, 129, 263
 Banjica - Beograd, 286
 Bapska, 60, 157, 160, 176
 Bapska, Arnold, 299
 Barač, Boris, 287
 Barany, Herman, 90
 Baranja, 46, 50, 203, 263
 Baranjska županija, 21, 23, 32, 36, 38, 44, 45, 73, 128, 129, 317
 Baraš, Henrik/Hinko, 273, 279
 Baraš, Mišo, 279
 Barcs, 201
 Bârsana (Barcánfalva), 302
 Baruh, Marko, 40
 Basel, 148
 Basic, Fridrik, 56, 58
 Baš, Josip, 280
 Batrovci, 157
 Bauer, Dragica, 243
 Bauer, Geza, 116
 Baum, Albert, 94
 Baum, Anton, 90
 Baum, Armin, 94, 123, 245
 Baum, Berta, 131, 243
 Baum, Elizabeta, 278, 287
 Baum, Elza, 273
 Baum, Ernestina, 102, 189, 241, 243, 273, 287
 Baum, Fanika, 102
 Baum, Feliks, 249
 Baum, Felix, 245
 Baum, Franjo, 287
 Baum, Franjo Josip, 209
 Baum, Geza, 222, 287
 Baum, Greta, 287
 Baum, Heinrich, 111, 123
 Baum, Helena, 209
 Baum, Herman, 59
 Baum, Hinko, 131, 209, 214, 215, 270, 273, 287
 Baum, Hugo, 94, 209, 215, 217, 273, 280, 287, 319
 Baum, Ignatz, 90
 Baum, Ilija, 55, 56, 59, 82
 Baum, Izabela, 122, 189, 273
 Baum, Izabela/Bela, 122, 189, 241, 287
 Baum, Jakob, 82, 120
 Baum, Jetta, 273
 Baum, Karlo, 273
 Baum, Malvina, 122
 Baum, Marta Zdenka, 229, 244, 273, 280, 287

Baum, Matilda, 287
 Baum, Moritz, 109, 123, 131
 Baum, N., 287
 Baum, Nasta, 122
 Baum, Petar, 273, 287
 Baum, Robert, 209, 223, 247, 249, 273, 280, 287
 Baum, Rosalia, 110
 Baum, Salamon, 95, 116, 121, 122
 Baum, Samuel, 56
 Baum, Simon, 53, 54, 59, 90, 91, 123, 131, 186, 209, 246, 287
 Baum, Veronika/Vera, 273, 280, 287
 Baum, Vida, 131, 189
 Baum, Viktor, 91, 92, 98, 99, 100, 116, 118, 120, 123, 131, 142, 238, 287
 Baum, Vilim, 187, 209
 Baum, Vilko, 213
 Baum, Zora, 313
 Baumer, Nestina, 287
 Bavarska, 108
 Beck, Albert, 119
 Beck, Marko, 46
 Beck, Philipp L., 34
 Beč, 72, 111, 117, 121, 129, 131, 139, 143, 148, 201, 209, 210, 213, 215, 222, 224, 235, 275, 281, 314, 318
 Bečej, 277, 293
 Bela Crkva, 81
 Bela IV., 27
 Beli Manastir, 129, 131
 Belled, 129
 Belogorski, Gerson, 258
 Bem, Lili, 213
 Bencetić, gvardijan, 190
 Beočin, 117, 118, 157, 158, 159, 160, 251, 299
 Beograd, 17, 19, 24, 25, 31, 101, 103, 114, 129, 143, 157, 165, 166, 168, 182, 183, 201, 203, 204, 209, 210, 218, 225, 230, 231, 243, 246, 252, 277, 289, 310
 Ber, Katarina, 42, 44
 Ber, obitelj, 43
 Berak, 19, 55, 56, 59, 82, 87, 88, 219, 288
 Berger, Bulka, 154
 Berger, Elisabeta, 154
 Berger, Isak, 154
 Berger, Jacob, 154
 Berger, Leopold, 137, 154
 Berger, Marko, 60, 154, 155
 Berger, Moritz, 154
 Berger, Nathan, 175
 Berger, Samuel, 82
 Berger, Sara, 154
 Bergmann, Margareta, 312
 Berhovo, 303
 Berkasovo, 157, 160, 173, 176
 Berković, operna pjevačica, 224
 Berlin, 98, 148
 Bernfest, Antonija, 278
 Bernfest, Josefina, 281
 Bernfest, Mišo, 281
 Bernheim, Stjepan, 297
 Bettelheim, Lina, 275
 Bienenfeld/Binenfeld, obitelj, 283
 Bienenfeld/Binenfeld, Olga, 213, 244, 313
 Bienenfeld/Binenfeld, Rudolf, 213, 231, 247, 273, 276, 277, 313
 Bienenfeld/Binenfeld, Ruža, 213, 276, 313
 Bienenfeld/Binenfeld, Slavica, 213, 277, 313
 Bienenfeld/Binenfeld, Šimun, 213
 Bier, Ada, 189
 Bier, Arnold, 94, 122, 123, 187, 243
 Bier, Edmund, 98, 123, 131, 217
 Bier, Eduard, 109, 112, 117, 119, 120, 211, 213, 287
 Bier, Ella, 189
 Bier, Felix Leo, 92, 111, 118, 122, 123, 124
 Bier, Frida, 132, 189
 Bier, Gustav, 122
 Bier, Helena, 242
 Bier, Johanna, 109
 Bier, Karl, 247
 Bier, Karlo/Karl, 223, 224, 245, 287
 Bier, Max, 111, 217
 Bier, Rudolf, 187

Bier, Selma, 125, 245
 Bierman, Ignatz, 83
 Biermann, Adolf, 83
 Bijelić, Samojlo, 258
 Bingula, 59, 157, 158, 159, 173, 176, 177, 195, 294, 297
 Bingulac, Cvetko, 213
 Bishoff, Salamon, 254
 Bjalik, Hajim Nahman, 224, 231, 232
 Bjelorusija, 103
 Bjelovar, 34, 132, 292
 Bjelovarsko-križevačka županija, 86
 Blattner, Margit, 131
 Bleyer, Michael, 175
 Bloch/Bloh, Aladar, 279
 Bloch/Bloh, Đuro, 299
 Bloch/Bloh, Irena, 299
 Bloch/Bloh, Oskar, 299
 Bloch/Bloh, Samuel, 279
 Blum, Salamon, 97
 Bobota, 20, 51, 53, 55, 56, 58, 64, 83, 87, 88, 89, 117, 137, 218, 317
 Bogdanovci, 19, 66, 82, 87, 88
 Böhm, Johanna, 277
 Bondy/Bondi, Filip, 60, 175
 Bonyhád, 36, 53, 91, 128, 129, 164
 Borjád, 129
 Borković, Mate, 271
 Boroš, Aladar, 211, 273, 279, 287
 Boroš, Mira, 279, 287
 Boroš/Borosch, Berta, 279, 287
 Borovitz, Anton, 90
 Borovitz, David, 59, 64, 176
 Borovitz, Franciska, 116, 280
 Borovitz, Ignatz, 59
 Borovitz, Jakob, 51, 53, 55, 57, 58, 69
 Borovitz, Leopold, 56
 Borovitz, Mojsije, 54
 Borovitz, obitelj, 112
 Borovitz, Regina, 120, 241
 Borovo, 83, 87, 88, 89, 114, 137
 Bosing, 129
 Boskovice (Boskowitz), 129
 Boskovitz, Wilhelm, 83
 Bosna i Hercegovina, 149, 182, 183, 201, 259, 263, 314
 Bosut, 17, 178
 Bozsán, Šarlota, 277
 Brah, Bernard, 59
 Brandeis, Kalman, 166
 Brandeis, Lav, 254
 Bratislava (Požun), 20, 146, 301
 Braun, Bernard, 210
 Braun, Herman, 176
 Braun, Hinko, 287
 Braun, Jakob, 98, 102, 113, 117
 Braun, Josip, 257
 Braun, Mavro, 122
 Braun, Mojsije, 50
 Braun, Moric, 122
 Braun, Rosalia, 55
 Braun, Samuel, 83
 Braun, Simon, 55
 Brčko, 115, 129
 Brčko, kotar, 25
 Breder, Ervin, 287
 Breisach, Ilona, 277
 Breisach, Lili, 277
 Bresslauer, Abraham, 153
 Bresslauer, Albert, 125
 Bresslauer, Felice, 247, 249
 Bresslauer, Hella, 245, 247
 Bresslauer, Hinko, 119, 120
 Bresslauer, Jakob, 57, 59, 60, 176
 Bresslauer, Mavro, 59
 Bresslauer, Midl, 153
 Bresslauer, Mišo, 223
 Bresslauer, Moritz, 55, 83
 Bresslauer, Salamon, 56
 Bresslauer, Samuel, 299
 Bresslauer, Šandor, 299
 Bresslauer, Terezija, 153
 Bresslauer, Žaneta/Ženi/Zanela, 287
 Brestovac, 129
 Breza, 314

Brinj, 34
 Broader, Mihael, 82
 Brodska pukovnija, 18, 21, 22, 50, 74, 84
 Bršadin, 20, 55, 56, 57, 58, 82, 87, 88, 118,
 188, 191, 196
 Bruckner/Brukner, Armin, 287
 Brull dr., 245
 Bubanović, Julije, 146
 Buchberg, 129
 Buchbinder, David, 175
 Büchler, Samuel, 83
 Buchwald, Abraham, 299
 Buchwald, Dragutin, 287
 Buchwald, Gavro, 121
 Buchwald, Goldina, 189
 Buchwald, Hana, 299
 Buchwald, Hilda, 299
 Buchwald, Moses, 299
 Budimpešta, 28, 29, 31, 50, 66, 72, 78, 90,
 97, 98, 99, 114, 115, 118, 121, 129, 131,
 146, 148, 193, 201, 209, 215, 243, 277,
 287, 288, 290, 299, 318, 343
 Budrinsky, Ivana, 279
 Buđanovci, 182
 Bugarska, 286, 288
 Bukovac, 34
 Bukovina, 77, 184, 186
 Bustyaháza, 306

 Caraffa di Stigliano, Ferdinand, 18
 Ceiszel/Czeizl/Czeizel, Albert, 82
 Ceiszel/Czeizl/Czeizel, Gašpar, 44, 46, 47,
 49, 50, 52
 Ceiszel/Czeizl/Czeizel, Leopold, 52, 54, 55,
 58, 59, 64, 83
 Ceiszel/Czeizl/Czeizel, obitelj, 43, 44
 Ceiszel/Czeizl/Czeizel, Salomon, 42, 44,
 52, 317
 Cerić, 57, 59, 82, 87, 88, 288
 Cerna, 55, 56
 Cernik, 76
 Chaszday ibn Saprut, 26, 27
 Crna Gora, 26, 201, 203
 Crvenka, 174
 Cseh, Ernest, 126
 Csépa, 291
 Cvetković, Dragiša, 25
 Czigler, Ignatz, 176

 Čakovci, 19, 55, 56, 59, 83, 87, 88, 89, 218,
 219
 Čakovic, Herman, 83
 Čalma, 59, 157, 176, 177, 178
 Čehoslovačka, 202, 222
 Čelarevo, 26
 Čerević, 17, 60, 155, 157, 158, 159, 160,
 251, 297
 Česthova, 103
 Češka, 27, 32, 36, 37, 77, 193
 Čevrttija, 182
 Čonoplja, 129, 295
 Čortanovci, 129
 Čurug, 129, 293

 Ćustendil, 286

 Dalmacija, 77, 79, 81, 149, 201, 259
 Dalj, 132, 196
 Danska, 222
 Darda, 36, 42, 44, 46, 50, 53, 128
 Daruvar, 293, 294
 Davidovič, Aleksandar, 299
 Davidovič, Avram/Abraham, 297, 299
 Davidovič, Esta, 299
 Davidovič, Gizela, 299
 Davidovič, Hani/Hana, 299
 Davidovič, Ignatz, 299
 Davidovič, Jakob, 299
 Davidovič, Josip, 148, 162, 297, 299
 Davidovič, Lazar Eliezer, 299
 Davidovič, Mandel/Mendel, 297, 299
 Davidovič, Ružica, 297, 300
 Davidovič, Salamon, 300
 Davidovič, Šarika, 300
 Davidovič/Davidovitsch, Jakob, 300

Davidovič/Davidovitsch, Salamon, 315
 Deč, 182
 Derventa, kotar, 25
 Deutsch (Dekanović), Đuro, 139
 Deutsch, Bela, 166
 Deutsch, Fani, 120
 Deutsch, Flora, 103
 Deutsch, Franz, 49
 Deutsch, Hermina, 111
 Deutsch, Ivan ml., 123
 Deutsch, Kolman, 46, 274
 Deutsch, Lebl, 172
 Deutsch, Lotika, 209
 Deutsch, Ružica, 300
 Deutsch, Salomon, 122
 Deutsch, Sigmund, 115
 Deutsch, Šandor, 92, 94, 122, 190
 Deutsch, Šarlota/Charlotte, 122, 189, 236
 Deutsch, Žigica, 300
 Deutsch/Dajč, Leopold, 300
 Deutsch/Dajč, Roza, 287
 Deutsch/Dajč, Šalika/Salika, 300
 Deutsch/Dajč, Žiga, 297
 Deutschkreutz, 304, 307
 Diamant, Ada, 131
 Diamant, Ernest, 215, 247
 Diamant, Ernestina, 287
 Diamant, Greta, 98, 218, 247
 Diamant, Herman, 137
 Diamant, Julije/Julius, 84, 93, 98, 100, 102, 106, 122, 126, 131, 132, 142, 165, 185, 191, 192, 214, 215, 220, 221, 224, 225, 228, 229, 230, 233, 236, 237, 245, 318, 319
 Diamant, Keta/Kvieta/Ketti, 218, 223, 249
 Diamant, Mavro/Moritz, 98
 Diamant, Oton, 214, 215, 242, 273, 287
 Diamant, Sulamit(a), 95, 98, 102, 125, 229, 273, 288
 Diamant, Viktor, 273, 288
 Dietelbaum, Herman, 82, 137
 Dioszeg, 19
 Dirnbach, Jakob, 54, 55, 56, 57, 58, 64
 Dirnbach, Samuel, 82
 Divoš, 59, 157, 176, 177
 Divša, 157
 Dohany, Julije, 246
 Dohm, Christian Wilhelm von, 37
 Dombovar, 292
 Donji Kubin (Dolný Kubín), 294
 Donji Miholjac, kotar, 82
 Drava, 31, 115, 172
 Drenovci, 157
 Dreschler/Drechsler, Ivan, 280, 313
 Dreschler/Drechsler, Katica Ruta, 280, 313
 Dreschler/Drechsler, Marija, 280
 Dreschler/Drechsler, Mathilde, 313
 Dreschler/Drechsler, Milan, 211, 212, 273, 280, 313
 Dresden, 93
 Drina, 182, 183, 186
 Drinković, Ruža, 273
 Drinska banovina, 24, 207
 Dubrovačka oblast, 24
 Dubrovnik, 274
 Dubrovnik, kotar, 25
 Dudik, 163
 Duklja, 26
 Duna-Szerdehely, 164
 Dunav, 18, 28, 31, 34, 101, 107, 115, 170, 172, 173, 186, 209
 Dunavska banovina, 24, 207
 Duschinsky/Duschwinski, Samuel, 82, 83
 Đakovo, 18, 76, 81, 196, 282, 283, 287, 289, 291, 292, 293, 319
 Đakovo, kotar, 82
 Đeletovci, 19, 20, 289, 292
 Đurđevačka pukovnija, 84
 Eder, Gottfried, 210
 Egri, Jozefina, 288
 Ehrendiener, Simon, 156
 Ehrenfeld, Zigfrid/Salamon, 300
 Ehrenfeld/Erenfeld, Arnold/Albert, 300

Ehrenfeld/Erenfeld, Juliška, 297, 300
 Ehrenfeld/Erenfeld, Zigfrid/Salamon, 162
 Eisek, Nathan, 137
 Eisenstadt (Kismarton), 29
 Ekstein, M. M., 156
 Elazar, Izidor, 288
 Elazar, Karolina, 288
 Elemir, 129
 Elizabeta Anžuvinska, 28
 Elizabeta/Sisi, carica, 122, 126
 Ellicker, Jakob, 25, 263
 Eltz, Emerik, 69
 Eltz, Karlo Filip, 20
 Eltz, vlastelinska obitelj, 18, 242
 Engel, Franz Stefan, 38
 Engl, Jakob, 90
 Engl, Karl, 226, 250
 Engl, Liza, 250
 Engl, Matilda, 297
 Engl, Rudolf, 90
 Engl, Vilim, 94, 111, 190, 210, 211, 220, 246, 249
 Engl-Weiner, Mara, 288
 Eötvös, Jozsef, 40, 79
 Epstein, Gustav, 130
 Epstein, Hugo, 315
 Epstein, Josefina, 300
 Epstein, Mavro, 283, 296
 Epstein/Epštajn, Maks/Max, 163, 300
 Erdelj, 38, 77, 79
 Erdevik, 14, 56, 59, 99, 111, 117, 118, 119, 129, 151, 152, 157, 158, 159, 173, 176, 177, 185, 196, 206, 207, 220, 251, 258, 282, 297, 302
 Erdevik, kotar, 22, 57, 59, 64, 73, 82, 84, 176
 Erec, 232
 Eskenazy, Rudeli, 247
 Eškenazi/Eskenazi, Alfred-Abraham, 211, 220, 270, 273, 288
 Eškenazi/Eskenazi, Judita, 273, 288
 Feigenbaum, Bella, 273
 Feigenbaum, Elizabeta, 275
 Feigenbaum/Fajgenbaum, Nada, 288
 Fein dr., aktivist, 231
 Fein, Ita, 300
 Fein, Katja, 300
 Fein, Pinkhas, 300
 Fein, Yoel, 300
 Feit, Petar, 121
 Fekete, Nandor, 249
 Feldman, Greta, 277
 Feldman, Vilim, 277
 Feldscherer, Jakob, 83
 Felner, Joseph, 175
 Fels, carski general, 19
 Fels, Margareta Frein Collona, 19
 Fels, obitelj, 18
 Felsö-Döbos, 129
 Ferdinand I., 66
 Fischel, Fanika, 164
 Fischer, Bernardt, 257
 Fischer, Berta, 131
 Fischer, David, 137
 Fischer, Đuro, 211
 Fischer, Emil, 273, 277, 288
 Fischer, Fridrik, 125
 Fischer, Hedviga Heda, 278, 313
 Fischer, Hermina, 276
 Fischer, Irma, 288
 Fischer, Josefina, 278
 Fischer, Josip, 288
 Fischer, Lazar, 83
 Fischer, Leopold, 83
 Fischer, Livija/Lili, 277, 288
 Fischer, Malvina, 288
 Fischer, Marcus/Marko, 54, 55, 56, 58, 83, 122
 Fischer, Margarete/Margita, 278, 313
 Fischer, Mavro, 117, 118, 119, 176
 Fischer, Mirko, 249, 273, 278, 313
 Fischer, N., 288
 Fischer, Natal, 288
 Fischer, Nela, 288

Fischer, Ružica, 273, 288
 Fischer, Šandor, 118, 119, 120, 126, 256, 257
 Fischer, Vera, 277, 288
 Fischer, Vilim, 273
 Fischer/Fišer, N., 288
 Fischl, Alois, 111
 Fischl, Jakob, 137
 Fischl, Olga, 131
 Fischl, Romeo, 131
 Fischl, Zlata, 278
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Adolf, 90, 102
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Alma, 226
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Amalija, 273
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Bela, 91
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Helena, 131
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Ila, 243
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Katarina, 241
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Margita, 273, 281, 288
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Rozalija, 273, 288
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Rudolf, 109, 187
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Salamon, 211, 222, 273, 281, 288
 Fischhof/Fischhof/Fischhoff, Sigmund, 281
 Fitrl, Leonija, 288
 Fleischmann, Josip, 120, 258
 Flesch, Leopold, 60, 154, 155
 Flesch, Milesi, 154
 Flesch, obitelj, 153
 Flesch, Rosalija, 154
 Flesch, Saveta, 154
 Flesch, Theresija, 154
 Flesch/Flösh, Jakob, 53, 60, 153, 155
 Fligić, Stjepan, 273
 Fogel, Eugen, 254
 Fojnica, kotar, 25
 Francos, Aaron, 300
 Francos, Aleksandar, 300
 Francos, Branka, 300
 Francos, David, 297, 300
 Francos, Ella, 300
 Francos, Estera/Esta/Estika, 300
 Francos, Eugen, 300
 Francos, Feliks, 300
 Francos, Filip, 300
 Francos, Frida, 300
 Francos, Gizela, 300
 Francos, Hajkele, 300
 Francos, Hinko, 301
 Francos, Jakob/Jakov, 301
 Francos, Jakov, 163, 297
 Francos, Josip, 301
 Francos, Julijana, 301
 Francos, Majer, 301
 Francos, Mira, 301
 Francos, Miriam, 301
 Francos, Petra, 301
 Francos, Ruža, 301
 Francos, Zora, 301
 Francoz/Francoz, Haim Ephraim, 173, 258
 Frank, Aleksandar, 254
 Frank, Anita/Agneza, 273, 280, 313
 Frank, Dragutin, 123
 Frank, Izidor, 93, 113, 117, 118, 119, 120, 121, 126, 185, 189
 Frank, Leonide/Leonika, 189, 242
 Frank, Maks, 93, 288
 Frank, Max, 82
 Frank, Rudolf, 93, 211, 273, 280, 288
 Frank, Sigmund/Sigismund, 92, 93, 94, 109, 111, 114, 121, 122, 123, 143, 185, 189, 190, 210, 211, 213, 220, 221, 222, 229, 230, 236, 237, 238, 242, 245, 246, 288
 Frankfurter, Mavro, 137, 229
 Franjo Ferdinand, 184
 Franjo I., 46, 48, 168
 Franjo Josip I., 79, 98, 99, 122, 126, 168, 176, 185
 Franjo Josip II., 80
 Freiburger, Miroslav Šalom, 228, 229, 231, 233, 244
 Freund, Berthold, 245, 249

Freund, Fritz, 246, 249, 273
 Freund, Hinko, 246
 Freund, Josip, 211, 273
 Freund, Leopold/Lavoslav, 92, 94, 113, 123, 189, 190, 212
 Freund, Mira, 243, 288
 Freund, Saša, 288
 Freund, Verica, 288
 Freund/Frajnd, Irena, 189, 273, 289
 Freund/Frajnd, Miroslav/Fritz, 288
 Freundlich, Ljudevit, 246
 Fridenberg, Jakob, 169
 Fried, Daniel, 251
 Fried, Frida, 315
 Fried, Josip, 148, 297
 Fried, Mavro Vilim, 162, 252, 253, 297, 315
 Friedmann, Albert, 301
 Friedmann, Aleksa, 301
 Friedmann, Blanka, 301
 Friedmann, Karlo, 230, 232
 Friedmann, Mavro, 297
 Friedmann, Ruža, 301
 Friedmann, Vilim, 296, 297
 Friedmann, Zlata, 301
 Friedmann, Željko, 301
 Friedmann/Fridman, Gizela, 301
 Frisch, Herman, 289
 Frisch, Marko, 280
 Frisch, Max, 109, 111
 Fuchs, Anica, 279
 Fuchs, Clara, 55
 Fuchs, Jakob, 54, 55, 58
 Fuchs, Katherine, 313
 Fuchs, Leopold, 279
 Fuchs/Fuks, Izidor/Isidor, 289
 Fuchter, Herzl, 166
 Fuhrmann, Adolf, 288
 Fuhrmann, Ana, 55
 Fuhrmann, David, 148
 Fuhrmann, Franciska, 55
 Fuhrmann, Josip, 55
 Fuhrmann, Marija, 55
 Fuhrmann, Regi, 55
 Fuhrmann, Sigmund, 238
 Fuhrmann/Führmann, Leopold, 55, 56, 57, 59, 64, 90
 Fuhrmann/Führmann, Salamon, 55, 57, 59
 Fuhrmann/Führmann, Simon, 59
 Funk, Avram/Aron, 301
 Funk, Bernard, 301
 Funk, Beta, 301
 Funk, Daniel, 156
 Funk, David, 162, 297, 301
 Funk, Emanuel, 83
 Funk, Estera, 301
 Funk, Filip, 301
 Funk, Frida, 301
 Funk, Henrih, 301
 Funk, Jakob, 148, 297, 301
 Funk, Jolanka, 301
 Funk, Lea, 301
 Funk, Marko, 162, 297, 301
 Funk, Mirjam, 301
 Funk, Mojša, 301
 Funk, Moritz, 301
 Funk, Neti, 156
 Funk, Regina, 301
 Funk, Rela, 301
 Funk, Roza, 301
 Funk, Salamon, 148, 162, 297
 Funk, Samuel, 60, 155
 Funk, Sara, 302
 Funk, Šandor/Aleksander, 302
 Funk, Šarlota/Charlota, 302
 Funtak, Fran, 101, 236
 Fürst, Adam, 54, 55, 56, 58
 Fürst, Dragutin, 104
 Fürst, Ernest, 289
 Fürst, Irma, 289
 Fürst, Sigmund, 90
 Fürst/First, Gizela, 143
 Fürst/First, Gizela, 273
 Fürst/First, Gizela, 289
 Fürth, Emanuel, 90

Gaboš, 55, 56, 58, 83, 87, 88, 89
 Gaboš, vlastelinstvo, 42, 46
 Galandauer, Viktor, 251
 Galicija, 36, 37, 67, 77, 184, 186, 191, 235
 Ganz, Branka, 302
 Ganz, Ignatz, 302
 Ganz, Leo, 297
 Ganz/Ganc, Albert, 302
 Ganz/Ganc, Josip, 162, 297, 302
 Gartner, Salamon, 55, 56, 59, 74
 Geber, Filip, 82
 Gerška, subotički rabin, 229
 Gertner, Herman, rabin, 178
 Gibarac, 59, 129, 157, 160, 173, 176
 Ginsberg, Asher Zvi Hirsch, 231
 Glied, Adolf, 83
 Glogovce, 222
 Gložan, 129
 Glucksmann, Franciska, 289
 Gold/Goldstein, Ida, 313
 Goldarbeiter, Heinrich, 109
 Goldarbeiter, Hinko, 111, 114, 123, 131
 Goldarbeiter, Izidor, 94
 Goldberg, Emanuel, 222
 Goldberg, Erik, 222
 Goldberg, Eugen/Jenö, 221, 222, 227
 Goldberg, Helena, 222
 Goldberg, Lavoslav, 222
 Goldberger, Eugen, 237
 Goldberger, Ignatz, 90
 Goldenberg, Abraham, 162, 297, 302
 Goldenberg, Ajzik/Itzig, 302
 Goldenberg, Bernard, 302
 Goldenberg, Debora, 302
 Goldenberg, Eugen, 163, 297
 Goldenberg, Fega, 302
 Goldenberg, Gizela, 302
 Goldenberg, Hajnc, 297, 302
 Goldenberg, Herman, 302
 Goldenberg, Heskel, 302
 Goldenberg, Josip, 163
 Goldenberg, Josip Izrael, 302
 Goldenberg, Juda, 302
 Goldenberg, Marko, 302
 Goldenberg, Rahela, 302
 Goldenberg, Reza (Rosa), 302
 Goldenberg, Roza, 302
 Goldenberg, Samuel Norbator, 302
 Goldenberg, Smule/Šmule, 302
 Goldenberger, Josip, 297
 Goldenberger, Roza, 297
 Goldman, Izrael, 54, 55, 56, 58
 Goldman, Pazi, 225
 Goldschmidt, Albert, 190
 Goldschmidt, Andrija, 273
 Goldschmidt, Bartol, 273
 Goldschmidt, Jelisaveta, 273
 Goldschmidt, Samuel, 116
 Goldschmidt, Sigmund/Žiga, 94, 123, 137, 215, 243
 Goldschmidt/Goldšmit, Ella, 189, 273, 289
 Goldsmidt, Elias, 166
 Goldstein (Gerö), Rozi, 139
 Goldstein, Adolf, 92, 94, 113
 Goldstein, Antun, 277, 289
 Goldstein, Armin, 211, 212, 213, 215, 232, 273, 277, 283, 289
 Goldstein, Bet, 56, 58
 Goldstein, David, 56, 59
 Goldstein, Edo/Eduard, 277, 289
 Goldstein, Greta, 277, 289
 Goldstein, Henrik, 94
 Goldstein, Hinko, 94, 217, 277, 289
 Goldstein, Jakob, 55, 56, 57, 59, 82
 Goldstein, Terezija, 56, 59
 Goldstein, Vilim, 229, 257
 Goldstein/Goldštajn, Nada, 289
 Goli otok, 143
 Golubinci, 182
 Gösner, Terezija, 68
 Gospić, 34, 282, 283
 Gosseau de Henefa, Maximilian Eugen, 19
 Gottfried, Michael, 115
 Gottlieb, Albert, 91, 92, 114, 116, 117, 122, 186, 189, 215, 238, 280, 314

Gottlieb, Anton, 116, 243
 Gottlieb, Franciska, 189, 241, 243
 Gottlieb, Leopold/Leo, 137, 211, 273
 Gottlieb, Moritz, 113
 Gottlieb, Reginald, 186, 211, 273
 Grabovnica, 277
 Grabovo, 157, 158
 Gradačac, kotar, 25
 Gradiška pukovnija, 18, 21, 74, 84
 Graz, 148, 201
 Grčko, Ana, 280
 Gretschl, Vjekoslav, 215
 Grgurevci, 17
 Grimm, Mojsije, 60
 Grk, 129, 178
 Gross, Josef, 83
 Gross, Ladislav, 254
 Gross, Leopold/Lavoslav, 83, 94, 217, 245, 273, 289
 Gross, Olga, 289
 Gross, Salamon, 82
 Grossmann, Arnold, 289
 Grossmann, Ernestina, 103
 Grossmann, Jakob, 91, 92, 109, 121, 131, 189, 238
 Grossmann, Josef, 137
 Grossmann, Šarlota, 102
 Grossmann, Štefanija, 131
 Grüber, Matilda, 280
 Grubić, Etelka, 289
 Grubić, Mavro, 289
 Grubić, Vjekoslav, 273
 Grubić/Grün, Vjekoslav, 289
 Grün Rosalija, 55
 Grün, Abraham, 83, 90
 Grün, Albert, 289
 Grün, Ernest, 213, 216
 Grün, Ignatz, 55, 82
 Grün, Ilonka, 313
 Grün, Izrael, 55
 Grün, Judita, 143, 235, 273, 289, 313
 Grün, Mavro, 56
 Grün, Mojsije, 176
 Grün/Grin, Ernest, 214
 Grün/Grin, Isak/Ižo, 247, 273, 289
 Grünberger, Elizabeta, 280
 Grünberger, Samuel, 280
 Grünberg, Abraham, 137
 Grünvald, Ivana, 277, 278
 Grünvald, Miško, 278
 Grünwald, Antonija, 281
 Guttmann/Gutman, Armin, 217
 Guttmann/Gutman, David, 150, 189
 Guttmann/Gutman, Ela, 289
 Guttmann/Gutman, Elza, 289
 Guttmann/Gutman, Hugo, 273
 Guttmann/Gutman, Ivan/Jenö, 273, 289
 Guttmann/Gutman, Mira, 289
 Guttmann/Gutman, Otto, 211, 222, 245, 246, 247, 273, 289
 Guttmann/Gutman, Simon, 229
 Guttmann/Gutman, Zlata, 289
 Gvozdić, Petar, 263
 Gyöngyös, 129
 Gyönk, 129

 Haas, Jakob, 286
 Haas, Makso, 125
 Haberfeld, Bela/Izabela, 273, 289
 Hahn, Cecilija, 289
 Hahn, Deszö, 131
 Hahn, Herman, 53, 54, 56, 58, 82
 Hahn, Hermina, 289
 Hahn, Julija, 279
 Hahn, Pavao, 124
 Hahn, Sigmund, 83
 Hahn, Simon, 82
 Hajdúszoboszló, 303
 Hajós/Ajoš, 287
 Hamburger, Abraham, 50, 51, 52, 54, 55, 58
 Hamburger, Adolf, 83
 Hamburger, Julijana, 50, 54
 Händler, H., 251
 Handler/Hendler, Aron, 90

Handler/Hendler, Benedikt, 51, 52, 54, 55, 58, 69
 Handler/Hendler, Bernard, 51, 52
 Handler/Hendler, Estika/Esther, 302
 Handler/Hendler, Filip, 42, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 83, 112, 297, 302, 303
 Handler/Hendler, Herman, 56, 58
 Handler/Hendler, Jakob, 302
 Handler/Hendler, Josip, 302
 Handler/Hendler, Juliška, 302
 Handler/Hendler, Marcus, 54, 58
 Handler/Hendler, Moric/Moritz, 302
 Handler/Hendler, obitelj, 43
 Handler/Hendler, Pepika, 302
 Handler/Hendler, Petar, 302
 Handler/Hendler, Regina, 303
 Handler/Hendler, Rezelna, 303
 Handler/Hendler, Rosa, 297, 303
 Handler/Hendler, Rosalija, 280, 303
 Handler/Hendler, Žiga, 111
 Hecht, Adolf, 217, 249
 Hecht, David, 212
 Hecht, Julije, 289
 Hecht, Marko, 249
 Heimbürger, trgovac, 211
 Heing, Emanuel, 258
 Heitler, Max, 256
 Heksch, Adolf, 83
 Heksch, Betika, 273
 Heksch, Filip, 131
 Heksch, Izidor, 131
 Helfgot, Herman, 137
 Heller, Frida, 125
 Heller, Herman, 125
 Heller, Nathan, 125
 Heller, Vilim, 103
 Herman, Bogomir, 273
 Herman, Lily, 273
 Herschl, Jakob, trgovac, 31
 Heršberger, trgovac, 211
 Heršković, Ana/Hani, 303
 Heršković, Estera, 303
 Heršković, Josip, 303
 Heršković, Julijana, 303
 Heršković, Samuel, 163, 297, 303
 Heršković, Šendl, 303
 Herzl, Adolf, 273
 Herzl, Alfred, 217, 245
 Herzl, Dragica/Dragomira, 213, 277, 313
 Herzl, Fridrich, 137
 Herzl, Hermina, 279
 Herzl, Jenny, 279
 Herzl, Josip, 94, 213, 216, 222, 225, 227, 228, 229, 230, 244, 245, 246, 247, 269, 273, 277, 279, 285, 289, 313
 Herzl, Libuša, 213, 273, 285, 313
 Herzl, Mavro, 193
 Herzl, Simon, 75
 Herzl, Teodor, 228, 232
 Herzl, Zdenka, 213, 277, 313
 Herzog, Adolf, 94, 213, 217, 245, 246, 290
 Herzog, Albert, 281
 Herzog, Ana, 243, 290
 Herzog, Bernard, 82
 Herzog, David, 83
 Herzog, Desider, 94
 Herzog, Dina, 273, 290
 Herzog, Eduard, 118, 119, 120, 257
 Herzog, Ernestina, 125
 Herzog, Fanika, 280
 Herzog, Filip, 55
 Herzog, Fran, 254
 Herzog, Franciska, 55
 Herzog, Hermina, 189
 Herzog, Maks, 149
 Herzog, Marija, 281
 Herzog, Marija Vera, 281
 Herzog, Mavro, 55, 56, 59, 83, 90
 Herzog, Sidonija, 131
 Heumer, ?, 228
 Hideghéthy, Imbro pl., 126
 Hiller, I., 130
 Hiller, Johanna/Ivana, 130
 Hiller, Josip/Josef, 53, 56, 57, 58, 66, 91
 Hiller, Julija, 131, 241

Hiller, Samuel, 90, 102, 109, 121, 126
 Hiller, Selma, 122, 189, 241
 Hiller, Vilim, 92, 94, 111, 122, 131, 146
 Himesháza (Imeš), 129, 131
 Hirsch, Šlomo/Samuel, rabin, 169
 Hirschl, Aaron Jakob, 171
 Hirschl, Aleksandar, 171
 Hirschl, Isak, 171
 Hirschl, Izrael, 171
 Hirschl, Jakob ml., 172
 Hirschl, Lobel/Löbl, 171, 172
 Hirschl, Nathan, 171
 Hirschl, Salamon, 166
 Hirschl, Simon, 172
 Hirschl/Hiršl, Malvina/Aranka, 273, 290
 Hirt(h), Adela, 189
 Hirt(h), Aleksandar/Alexander, 55, 56, 57, 58
 Hirt(h), Alfred, 247
 Hirt(h), Cecilija, 189, 290
 Hirt(h), Ernestina, 273
 Hirt(h), Eugenija, 131
 Hirt(h), Franjo, 273
 Hirt(h), Frida, 273, 290
 Hirt(h), Heinrich/Hinko, 92, 94, 123, 189, 209, 210, 273, 290, 319
 Hirt(h), Ignjat, 131
 Hirt(h), Izrael, 46
 Hirt(h), Jakob, 59, 90, 173, 176, 273
 Hirt(h), Jenny, 243
 Hirt(h), Judita, 103, 125
 Hirt(h), Lav/Lavoslav/Leopold, 94, 109, 111, 123, 187, 189, 210, 211, 217, 222, 246, 273, 290, 313
 Hirt(h), N. (Franjo?), 314
 Hirt(h), Nada, 290
 Hirt(h), Nathan, 137
 Hirt(h), Olga, 189, 314
 Hirt(h), Rene, 250
 Hirt(h), Rozalija/Roza, 290
 Hitler, Adolf, 229
 Hochberger, Julijo, 273
 Hódmezővásárhely, 280, 287
 Hoffmann, Ignjat, 280
 Hoffmann, Samuel, 162, 297, 303
 Hoffmann, Sigmund, 162
 Hofmann, Marko, 297
 Hohenvald, Ivanka, 279
 Hohenvald, Milan, 279
 Hohenvald/Hohenwald, Oskar, 273, 279
 Holo, Olga, 290
 Holzer, Katica, 279
 Horgoš, 129
 Horowitz, Julije, 49
 Hrtkovci, 182
 Hrvatska, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 52, 61, 62, 64, 67, 68, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 84, 85, 86, 89, 97, 103, 108, 116, 121, 142, 147, 148, 149, 151, 173, 181, 184, 186, 192, 193, 194, 195, 198, 201, 203, 205, 206, 208, 259, 263, 264, 285, 317, 318
 Hubert, Moritz, 156
 Hunjadi, Janos, 28

 I. banska pukovnja, 84
 Ibrahim ibn Jakob, 27
 II. banska pukovnja, 84
 Ilača, 19, 55, 57, 59, 82, 93, 137
 Ilinci, 19, 20, 157, 173
 Ilok, 14, 17, 53, 57, 60, 64, 73, 76, 89, 98, 111, 128, 137, 148, 149, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 173, 174, 193, 196, 206, 207, 213, 220, 251, 252, 253, 268, 271, 282, 283, 290, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 315, 317, 318
 Ilok, kotar, 22, 23, 24, 25, 53, 57, 60, 64, 73, 82, 84, 85, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 207, 251, 259, 264
 Ilok, okrug, 81
 Ilok, vlastelinstvo, 18, 20, 153
 Iloncza, Rutenija, 299
 Indija, 53, 60, 114, 115, 117, 151, 175, 196
 Inocent XI., 18

Irig, 17, 18, 73, 151, 153, 295
 Irig, kotar, 22, 23, 25, 60, 82, 84, 85, 264
 Irvan, Olga, 290
 Isak, Josip, 166
 Isak, Mojsije, 166
 Isak, Samson, 166
 Istanbul (Carigrad), 27, 29, 129
 Italija, 184, 265
 Ivanec, 147
 Ivanić-Grad, 34
 Ivankovo, 219, 280
 Izrael, 100, 231, 232, 235, 313, 314, 315, 319

 Jadransko more, 183
 Jagelović, Ludovik II., 28
 Jagelović, Vladislav I., 28
 Jagelović, Vladislav II., 28
 Jakubovič/Jakobovič, Filip, 290
 Jakubovič/Jakobovič, Jakob, 273, 290
 Jakubovič/Jakobovič, Lavoslav, 290
 Jakubovič/Jakobovič, Roza, 290
 Jamena, 173
 Jarak, 182
 Jarmina, 42, 46, 47, 54, 55, 56, 58, 87, 88, 279, 317
 Jasenovac, 95, 98, 129, 165, 209, 212, 213, 235, 274, 282, 283, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 319
 Jazak, 60, 178
 Jelačić, Josip, 72, 74, 75
 Jeruzalem, 226, 232
 Johaj, Šimon Bar, 228
 Jósikatelep, 305
 Josip II., 21, 37, 39, 66, 151, 317
 Jugoslavija (Kraljevina SHS), 25, 26, 100, 151, 195, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 217, 226, 230, 232, 237, 244, 247, 254, 259, 263, 282, 310
 Juhn, Leon, 131
 Jurković, Petar pl., 125, 126

 Kabiljo, Leon, 303
 Kabiljo, Menahem, 273, 290
 Kabiljo, obitelj, 109
 Kačka, Gershon, 169
 Kadelburg, Greta, 290
 Kaff, Alica, 303
 Kaff, Gerson, 82
 Kaff, Herman, 162, 297, 303
 Kaff, Jakob, 148, 161
 Kaff, Margita, 303
 Kaff, Matilda/Miriam, 303
 Kaff, Rela (Reizl), 303
 Kaff, Salamon, 148, 162, 297, 303
 Kaff, Samuel, 163, 297, 303
 Kaff, Šandor/Aleksandar, 297, 303
 Kaff, Terezija/Rezika, 303
 Kaiser, Berta, 279
 Kaiser, Ivanka, 279
 Kaiser, Josefina, 273, 290
 Kaiser, Lajoš, 279
 Kaiser, Lavoslav, 211
 Kaiser, Leopold, 188, 189
 Kaiser, Ljudevit, 92, 279
 Kaiser, Rosa, 125
 Kaldenburg, Ida, 279
 Kaldenburg, Nandor, 279
 Kaloča, 116, 131
 Kamenica, 157
 Kamenica, vlastelinstvo, 36
 Kamnika, Armand, 148
 Kanada, 222
 Kann, Marton, 303
 Kann, Simeon, 273
 Kanjiža (Stara Kanjiža), 31, 162
 Kapp, Hermina, 277
 Karađorđević, Aleksandar, 24, 182, 204, 230
 Karađorđević, Marija, 243
 Karavukovo, 129
 Karlo I., 48
 Karlo III., 31, 32, 165
 Karlo IV., 191

Karlobag, 34
 Karlovac, 34, 76, 129, 131, 213, 274
 Karpat, Geza, 131
 Kastner, Jakob, 277
 Kastner, Marija, 277
 Katz, Artur, 163
 Kaufmann, Adalbert, 90
 Kecskemet, 129
 Kečer, Gizela, 273
 Keller, Ana, 280
 Keller, Ernest, 290
 Keller, Gizella, 290
 Keller, H. W., 137
 Keller, Ignac, 290
 Keller, Josip, 257
 Keller, Judita, 103
 Kellert, Olga, 273
 Kerpner, Fric, 297
 Kestenbaum, Paula, 125
 Kirschbaum, Heinrich, 137
 Kirschner, Slavko, 258
 Kischicky/Kišicki, Aron, 102, 137
 Klajber, Henrik, 57
 Klein, Ada, 223, 247
 Klein, Aurelija/Zlatica, 273, 290, 314
 Klein, Danijel, 117, 123, 131, 214, 215,
 217, 218, 220, 221, 222, 223, 227, 229,
 236, 245, 246, 247, 273, 277, 281, 290,
 303
 Klein, David Wiliam, 57, 60, 64, 90, 123,
 155
 Klein, Dragutin, 247, 278
 Klein, Elizabeta, 214, 281, 290
 Klein, Ella, 131
 Klein, Ernestina, 273, 278, 314
 Klein, Eugenija, 303
 Klein, F. Samuel, 314
 Klein, Friedrich, 162
 Klein, Gustav, 278
 Klein, Hugo, 122, 303
 Klein, Ignac, 122
 Klein, Irena, 277
 Klein, Ivana, 278
 Klein, Jakob, 90
 Klein, Josip, 55, 163, 297
 Klein, Julija, 197
 Klein, Karlo, 246
 Klein, Lea, 303
 Klein, Leona Lili, 131, 189, 214, 277, 281,
 290
 Klein, Liza, 277, 290
 Klein, Luka, 173
 Klein, Marko, 60, 153, 155
 Klein, Mavro, 175
 Klein, Mira, 303
 Klein, Olga, 189
 Klein, Oskar, 278
 Klein, Oton, 125, 273, 281, 290
 Klein, Paulina, 214, 241, 281
 Klein, Pavao, 214, 250
 Klein, Rikard, 193
 Klein, Rikica, 273, 278
 Klein, Samuel, 83, 92, 94, 111, 131, 214,
 217, 220, 221, 232, 239, 273, 281, 290
 Klein, Simon, 238
 Klein/Klajn, N., 290
 Klek, 186
 Klompus, Rahel, 231
 Kobece Haza, 300
 Kobs, Vatroslav, 131
 Kohn (Horvat), Edmund, 139
 Kohn, Adolf, 278
 Kohn, Aleksandar, 278
 Kohn, Areta, 290
 Kohn, Berta, 273, 281, 291
 Kohn, Đuka, 223
 Kohn, Erderik, 303
 Kohn, Erna, 250
 Kohn, Gustav, 273, 278, 291, 303
 Kohn, Heinrich/Henrik, 51, 53, 55, 56, 58,
 64, 83
 Kohn, Helena, 124
 Kohn, Henrik, 303
 Kohn, Herman, 83
 Kohn, Hugo, 162, 297
 Kohn, Ignatz, 82

Kohn, Isidor, 273
 Kohn, Ivica, 278, 291
 Kohn, Jakob, 109, 113
 Kohn, Jozefina, 273, 278, 291
 Kohn, Karl, 120
 Kohn, Lenka, 278
 Kohn, Leopold, 281
 Kohn, Lili, 303
 Kohn, Ljudevit/Ludvig, 291
 Kohn, Mirjana, 278, 291
 Kohn, Nathan, 92, 212, 222, 246, 247, 273, 281, 291
 Kohn, Noni, 303
 Kohn, Regina, 278, 291
 Kohn, Salamon, 164
 Kohn, Samuel, 59, 291
 Kohn, Simon, 91, 109
 Kohn, Stefan, 197
 Kohn, Terezija/Reza, 297, 304
 Kohn/Cohen, Jakob Abraham, 172
 Kojić, Gruja, 196
 Kolarski, Mira, 304
 Kolb, Ignatz, 278
 Kolb, Ilonka, 280
 Kolb, Regina, 278
 Kollar, aktivist, 231
 Kolm, Areta, 291
 Kolm, Gustav, 291
 Kolm, Ljudevit, 291
 Kolm, Natan, 291
 Kolm, Samuel, 291
 Kolomyja (Colomeea), 306
 Koloredo, grof, 20
 Komárno, 164
 Kon, Ivan, 254
 König Rosalija, 55
 König, Marija, 55
 König, Samuel, 55
 Königstein, Berta, 275
 Koprivnica, 34, 147
 Korod, 20, 55, 56, 57, 58, 83, 87, 88, 218
 Korvin, Matijaš, 28
 Kossuth, Lajos, 39, 72
 Kostajnica, 34
 Košice, 281, 288
 Kovačica, 286
 Kragujevac, 92
 Krakovska vojvodina, 77
 Krakow, 143
 Kranjska, 27, 108
 Krapina, 129
 Krauss/Krausz, Adam, 91
 Krauss/Krausz, Albert, 82
 Krauss/Krausz, Bernard, 59, 176
 Krauss/Krausz, Ela, 279
 Krauss/Krausz, Emanuel, 279
 Krauss/Krausz, Fanika, 102
 Krauss/Krausz, Filip, 83
 Krauss/Krausz, Helena, 279
 Krauss/Krausz, Helena, 314
 Krauss/Krausz, Jakob, 60, 176
 Krauss/Krausz, Jelica, 273, 284
 Krauss/Krausz, Josip, 188
 Krauss/Krausz, Leopold, 82
 Krauss/Krausz, M., 103, 124
 Krauss/Krausz, Rosalija, 297
 Krauss/Krausz, Samuel, 55, 56, 57, 58
 Krauss/Krausz, Slava, 250
 Krauss/Krausz, Slavko, 273, 283, 291
 Krauss/Krausz, Svena, 291
 Krauss/Krausz, Vlado, 245, 246, 249
 Krauss/Krausz, Wolf, 90
 Krauss/Krausz, Zdenko, 249
 Kreslavka, 293
 Krf, 183
 Kriesler/Krizler, ?, 304
 Kriesler/Krizler, dijete, 304
 Kriesler/Krizler, Leopold, 197
 Kriesler/Krizler, sudac, 304
 Kriesler/Krizler, udova Leopolda, 304
 Križevačka pukovnija, 84
 Križevačka županija, 34, 38, 52, 66
 Križevci, 35, 39
 Krukienice (Krukenytschi), 193, 235, 293

Kućanci, 129
 Kuffler, Cilika, 304
 Kuffler, Hermina, 304
 Kuffler, Jolan, 304
 Kuffler, Mavro, 162, 297
 Kuffler/Knefler/Knöpfler, Marko, 304
 Küffstein, Johann Ferdinand I., 19, 20
 Küffstein, vlastelinska obitelj, 18
 Kujundžić, upravitelj župe, 274
 Kuković, Josip, 69, 70
 Kukujevci, 60, 64, 129, 157, 160, 173, 176, 196
 Kula, 129
 Kulmer, Franjo, 53, 116
 Kupinovo (Pećinci), 182, 195
 Kuveždin, 176
 Kuzmin, 178

 Laćarak, 157, 178
 Ladislav V. Posmrtni, 28
 Ladomirov, 308
 Landesberg, Adela, 98
 Landesmann, Alica, 122, 189, 243, 273
 Landesmann, Josip, 92, 118, 120, 209, 236
 Landesmann, Josip L., 123
 Landesmann, Mavro, 92, 189
 Landesmann, Otto, 94, 111, 113, 114, 120, 122, 194, 209, 212, 273, 291, 319
 Landesmann, Sefika, 189
 Landsinger, Gustav, 90
 Lang, Adolf, 131, 149, 193
 Lang, Dora, 304
 Lang, Emanuel, 193, 251
 Lang, Eugenija, 304
 Lang, Franciska, 241
 Lang, Gizela, 291
 Lang, Hugo, 162, 251, 252, 304
 Lang, Leonora, 193
 Lang, Malesi, 153
 Lang, Malvina, 297
 Lang, Marko, 60, 153, 155, 304
 Lang, Rosa/Roza, 196, 304

 Lang, V., 149
 Lang, Vilko, 193
 Langer, Markus, 55, 56, 58
 Laskafeld, David, 275
 Laskafeld, Helena, 273, 275, 314
 Lavov, 129, 193, 235, 293
 Lazar/Lazarus, Izidor, 220, 273, 291
 Lazar/Lazarus, Karolina, 291
 Lazarus, Benjamin, 82
 Lazarus, Josip, 148
 Lebovitz, Mauritius, 175
 Lebowitz, Hirschl, 178
 Lederer, Abraham, 166
 Lederer, F., 245
 Lederer, Leopold, 60, 64, 176
 Lederer, Mayer, 83
 Ledinci, 157
 Leopold I., 18
 Leopold II., 39
 Lessing, Gotthold Ephraim, 37
 Levajska varoš, 281
 Levental, Terezija, 278
 Levi/Levit, Josip, 60, 155
 Ležimir, 59, 157, 176, 178
 Libermann, Hinko, 220, 224
 Lichnithal, Johanna, 291
 Lichtenstein, Bernhard, 177
 Lička pukovnija, 84
 Ličko-krbavska županija, 86
 Lindenfeld, David, 258
 Lion/Lyon, Adela, 241
 Lion/Lyon, Adolf, 278
 Lion/Lyon, Dragutin/Karlo, 280, 314
 Lion/Lyon, Herman, 94, 190, 217
 Lion/Lyon, Jozefina, 278
 Lion/Lyon, Makso, 273, 280, 291
 Lion/Lyon, Paula, 314
 Lion/Lyon, Slavko, 249
 Lion/Lyon, Šandor, 280
 Lipot, Juliška, 304
 Lipot, Mira, 304
 Lipot, Perl, 304

Lipot, Zora, 304
 Lipovac, 157
 Löbl/Lebl, Bela, 162, 297, 304
 Löbl/Lebl, Eliza, 277
 Löbl/Lebl, Ester, 304
 Löbl/Lebl, Hermina, 291
 Löbl/Lebl, Isak, 172
 Löbl/Lebl, Jakob, 31, 171
 Löbl/Lebl, Josip Mordekaj, 304
 Löbl/Lebl, Julius, 118, 119, 120, 174, 185
 Löbl/Lebl, Lazar, 304
 Löbl/Lebl, M., 165
 Löbl/Lebl, Mordehaj/Mardehaj, 304
 Löbl/Lebl, Perl Samuel, 304
 Löbl/Lebl, Rahela, 304
 Löbl/Lebl, Simon, 34, 41
 Löbl/Lebl, Šifro, 304
 Löblowitz, Bela, 243
 Loborgrad, logor, 312
 Lombardija, 37
 London, 225
 Lorant, aktivist, 231
 Los Angeles, 222
 Lovas, 20, 55, 56, 59, 83, 87, 88
 Lowenstein, Theresa, 134
 Löwy/Levi, Camilla, 131
 Löwy/Levi, David, 90, 95, 96, 97, 98, 125, 126, 132, 137, 177, 318
 Löwy/Levi, Emil, 95, 98
 Löwy/Levi, Ernestina, 95, 116
 Löwy/Levi, Isak, 254
 Löwy/Levi, Jakov Kadmon, 254
 Löwy/Levi, Lisi, 156
 Löwy/Levi, Luisa, 95
 Löwy/Levi, Maksimilijan/Max, 92, 94, 95, 123, 209
 Löwy/Levi, Regina, 95
 Löwy/Levi, Šlomo, 226
 Loznica, 182
 Lug Ilok, 300
 Lustig, Abraham, 55, 56, 173, 174, 176
 Lustig, Adam, 59
 Lustig, Herman, 254
 Lustig, Hinko, 291
 Lustig, Jakob, 90, 312
 Lustig, Therezia, 312
 Ljuba, 60, 154, 155, 157, 158, 159, 173, 176
 Ljubljana, 157
 Macoun, Libuša, 277
 Maček, Vladko, 25, 215
 Mačvanska Banovina, 17
 Mađarska, 17, 19, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 57, 61, 64, 66, 67, 72, 73, 75, 77, 78, 79, 80, 89, 90, 107, 108, 112, 128, 129, 133, 142, 145, 146, 147, 148, 184, 201, 203, 208, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 294, 299, 300, 302, 303, 305, 308, 313, 314, 318
 Maestro, Regina, 291
 Magyar, Jacobus, 154
 Mahler, David, 83
 Mainz, 20
 Majhenić, operna pjevačica, 224
 Makar, barunica, 19
 Makar, Ivan, 18
 Makedonija, 26, 201
 Mako, 129
 Mala Vlaška, 18
 Malević, Jelena, 273, 314
 Mali Radinci, 278
 Malz/Mals, Heda, 291
 Malz/Mals, Mirko, 291
 Malz/Mals, Sida, 291
 Malz/Mals/Maltz/Male, Josip Juda, 273, 291
 Mamužić, Geza, 273
 Mandl, Andrija, 283, 291, 296
 Mandl, Đuro, 304
 Mandl, Johana/Ilona, 291
 Mandl, Leopold, 297
 Mandl, Nikola, 283, 296
 Mandl, Stjepan, 111
 Mandl, Vojislav, 222, 273, 291
 Mandl/Mandel, Gisela, 315

Mandelos, 59, 157, 176, 178
Mann, Johanna, 297, 304
Manzer, Jahebert (Johevod), 304
Manzer, Jakob, 304
Manzer, Ješua (Josef), 304
Manzer, Lazar, 162, 297, 304
Manzer, Lea, 305
Manzer, Majer, 305
Manzer, Margita, 305
Manzer, Markus, 305
Manzer, Mirjana/Mirijam, 305
Manzer, Regina, 305
Manzer, Salomon, 305
Manzer, Selig, 305
Manzer, Terezija, 305
Manzer, Zigmund (Šije), 305
Manzer/Mencer/Menzer, Chava, 305
Manzer/Menzer, Ida, 305
Mar Amram, 26, 27
Mar Shaul, 26
Mar Yosef, 26
Marberger, Đuro, 249
Marguiles dr., aktivist, 231
Maribor, 302
Marija Terezija, 20, 32, 33, 35, 36, 37, 165, 166, 172
Marinci, 55, 56, 59, 82, 87, 88
Markus, Filip, 172
Markus, Simon, 166
Markušica, 54, 55, 56, 57, 58, 82, 87, 88, 218, 317
Marseilles, 230
Martinci, 157, 178
Martonos(š), 286
Masesz/Masse/Moses, Dragica Šarlota, 231, 244, 278, 285, 292
Masesz/Masse/Moses, Emil, 246, 247, 273, 278, 285, 291
Masesz/Masse/Moses, Leopold, 50, 278
Masesz/Masse/Moses, Sari, 229
Mattersburg (Nagymarton), 29
Maus, Henrik, 44
Mayer, Abraham, 166
Mayer, Saul, 166
Međimurje, 81, 259
Melamde, Luna, 277
Mendel, Jakob, 28
Mendelssohn, Moses, 37
Messner/Mezner, Mavro, 92, 217
Messner/Mezner/Mazner, Cecilija, 273, 291
Miami, 98
Mihajlović, Mira, 273, 279
Mihajlović, Vasa, 273
Mihajlović, Žanka, 273
Mihalovec, 299
Mikluševci, 20, 54, 59, 82, 87, 88, 219
Milčinska, Ema, 103
Milić dr., aktivist, 231
Miller, Jakob, 196
Minz/Mine, Nikola, 273, 291
Minz/Münz/Mintz/Mincz, Šarika/Charlotte, 314
Miokovićevo, 294
Miskolczy, E., 232
Modruško-riječka županija, 52, 86
Mohač, 131, 281, 289, 294
Mohovo, 20, 82, 137, 157, 158
Mol, 162
Moldavija, 108
Molovin, 154, 157, 158, 173, 297
Monoštor, 297
Montreal, 222
Moravska, 32, 36, 67, 77, 108, 171, 172
Mordekhaj Ehrenpreiss, Marcus, 148
Morgan, Jakob, 178
Morgenstern, Leopold, 82
Morgenstern, Sophija Nata, 56
Moric, Antun, 211
Morović, 17, 129, 157, 160, 173
Moser, inž., 246
Moskva, 98
Mostyska, kotar, 235
Mošunj (Mosonmagyaróvár), 278, 291
Mstibov, 103
Muć, 26

Müller, Mira, 245, 247
Musafija, Jichak, 170

Nadaš, Mihajlo, 273
Nagy-Abony, 129
Nagyatád, 129
Nagykállo, 299
Nagykanizsa (Velika Kaniža), 128, 129, 134
Nahman Bialik, Hajim, 224
Najkvirc (Neugevorz), supruga Avrama, 299
Našice, 50, 52, 129, 276, 282
Našice, kotar, 82
Natan, Mojsije, 50
Negoslavci, 20, 47, 54, 55, 56, 59, 82, 87, 88, 89, 115, 131, 137, 209, 218
Nelić, Matilda, 292
Nemeš, Šandor, 275
Nemeš/Nameš, Ladislav, 273, 275, 292
Neštin, 60, 154, 155, 157, 158, 159, 160, 197, 251, 297
Neu, Michael, 82
Neumann, Salamon, 98, 137
Neumann, Wilhelm, 90
Neuschloss, Gabriel, 305
Neuschloss, Joakim, 305
Neuschloss, Johanna, 305
Neuschloss, Lea, 305
Neuschloss, Margita, 305
Neuschloss, Mirjana, 305
Neuschloss/Najslos, Josip, 162, 165, 297, 305
Neuschloss/Najslos, Alica, 305
Nezavisna Država Hrvatska, 25, 206, 213, 232, 251, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 271, 285, 296, 310, 314, 319
Nijemci, 17, 20
Niklosburger, Simon, 90
Nikolić, Milan, 245
Nikopolj, 28
Nizozemska, 93, 98
Nižni Vorecki, 309
Nova Gradiška, 21
Nova Pazova, 182
Novak, Nikola, 280
Novaki, 20, 53, 57, 59, 83, 157
Nové Mesto na Váhom, 95
Novi Bečkerek, 129
Novi Sad, 24, 26, 30, 33, 34, 36, 46, 49, 90, 117, 129, 131, 152, 153, 168, 170, 171, 172, 173, 175, 195, 206, 225, 226, 264, 277, 280, 293, 300, 301
Novi Vrbas, 129, 289
Novo Selo, 182
Novograd, 279
Nuštar, 50, 53, 55, 56, 57, 59, 82, 87, 88, 89, 218, 295, 317
Nuštar, kotar, 42
Nuštar, vlastelinstvo, 18, 19, 48
Nyiregyhaza, 302
Nytra, 129

Njemačka, 203, 206, 208, 230, 259, 265, 297, 310
Njemačka Palanka, 129, 130
Njitranska županija, 32

Obersohn, Bernard/Bernhardt, 63, 91, 92, 109, 110, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 188, 209, 238, 280, 314
Obersohn, Berta, 102, 122, 189, 241, 242, 271, 273, 279, 280, 314
Obersohn, Đuro, 273, 274, 283, 314
Obersohn, Ervin, 216, 314
Obersohn, Izidor, 279
Obersohn, Moritz/Mavro, 90, 121, 241
Obersohn, obitelj, 223
Obersohn, Roza/Rosa, 122, 189, 215, 227, 241, 242, 243, 271, 273, 280, 314
Obersohn, Salamon, 44, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 67, 142
Obersohn, Samuel, 82, 94, 109, 119, 120, 188, 194, 209, 221, 280, 319
Obersohn, Theresa, 241
Odescalchi, Baltazar, 19
Odescalchi, kneževska obitelj, 18, 19, 153
Odescalchi, Livije, 18

Odessa, 231
 Oduyer, Joseph, 19
 Offlen, Georgije Ludovik, 20
 Offner Sinnberger, Hedwig, 314
 Offner, David, 109
 Offner, Elizabeta Hermina, 279, 292
 Offner, Gabriel, 90, 109
 Offner, Heda, 279
 Offner, Mavro, 93, 94, 213, 217, 221, 222, 273, 279, 287, 292
 Offner, Pini, 292
 Ogulin, 34
 Ogulinska pukovnija, 84
 Ohrenstein, Hinko, 117, 118
 Olivier, Georg, 166
 Olsvanger, Immanuel, 230
 Opatovac, 20, 83, 87, 88, 89, 218
 Opava (Troppau), 222
 Oradea (Nagyvarad), 98, 129
 Orahovica, 152, 220, 278, 282
 Orolik, 20, 115
 Oršova, 186
 Orthmann, Mihovil, 211
 Orvan, Šandor, 277, 288
 Oscherhof, Eugenija, 281
 Osijek, 13, 17, 18, 21, 25, 31, 33, 39, 40, 49, 52, 66, 72, 81, 90, 92, 95, 98, 99, 102, 106, 107, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 120, 121, 127, 129, 137, 142, 148, 149, 193, 196, 197, 204, 213, 223, 224, 225, 228, 231, 232, 233, 239, 244, 245, 246, 249, 259, 268, 278, 279, 280, 282, 285, 291, 293, 299, 312, 314
 Osijek, kotar, 82
 Osječka oblast, 24
 Osječka županija, 22, 81, 82
 Osmansko Carstvo, 17, 21, 29, 30, 31, 34, 41, 317
 Ostrovo, 317
 Ostrovo, 54, 55, 56, 58, 83, 87, 88
 Otočac, 34
 Otočka pukovnija, 84
 Oton I. Veliki, 27
 Pachtinger, Mavro, 292
 Pačetin, 20, 55, 56, 57, 58, 82, 87, 88, 137
 Padina, 278, 291
 Pakš, 134, 164, 305
 Pal, Alfred, 143, 314
 Pal, Sigmund, 115
 Palaček, Ivan, 121
 Palestina, 224, 225, 226, 227, 231, 232, 235, 246
 Pančevo, 81
 Papa, 129, 305
 Papo, Berta, 278
 Parabuć, 46
 Paranosić, Jovan, 46
 Pardo, obitelj, 109
 Pariz, 92, 202, 246, 251
 Patačić, Franjo, 36
 Paunović, Alma, 314
 Paunović, Vladimir R., 272, 273
 Pavelić, Ante, 263, 265
 Pečuh, 21, 129, 201
 Pejačević, Ladislav, 119, 126
 Pejačević, Marko III. Aleksandar, 20
 Pejačević, Nikola, barun, 20
 Pejačević, Petar grof, 77
 Perl, Aleksander, 305
 Perl, Elvira, 305
 Perl, Jakob, 172
 Perl, Juliška, 305
 Perl, Lipot, 297, 305
 Perl, Mira, 305
 Perl, Zora, 305
 Perlesz, Adolf, 82
 Peštanska županija, 50
 Petrijevci, 278, 291
 Petrinja, 34
 Petrovac, 46
 Petrovaradin, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 30, 31, 33, 34, 40, 52, 57, 74, 81, 82, 84, 85, 128, 151, 153, 169, 170, 171, 172, 173, 196, 264, 317
 Petrovaradin, okrug, 22, 23
 Petrovaradin, tvrđava, 34, 170, 171, 172

Petrovaradinska pukovnija, 18, 21, 22, 33,
 34, 53, 57, 84, 173, 193
 Petrovci, 20, 59, 83, 87, 88, 277, 278, 280
 Pfefferman, Antonija, 243
 Pfefferman, Clara/Claire, 226, 243, 246,
 250, 251
 Pfefferman, Ervin, 209, 210
 Pfefferman, Irena, 125
 Pfefferman, Izidor, 92, 94, 111, 113, 118,
 119, 120, 126, 131, 185, 189, 194, 210
 Pfefferman, Jakob, 109, 111, 188, 194, 209,
 273, 319
 Pfefferman, Julija, 131
 Pfefferman, Leopold, 91, 92
 Pfefferman, Ljudevit, 217
 Pfefferman, M., 228
 Pfefferman, Magda, 292
 Pfefferman, Malvina, 131
 Pfefferman, Mihael, 292
 Pfefferman, Pavle, 292
 Pfefferman, Petar, 292
 Pfefferman, Ruben, 292
 Pfeffershofen, Johann Wilhelm, barun, 19,
 20
 Pfeiffer, Franjo, 216
 Pfeiffer, Katarina, 121
 Pfeiffer, Lorenc, 120
 Pfeiffer, obitelj, 271
 Piščanj Toplice, 291
 Planer, Jakob, 281
 Planer, Makso/Max, 273, 281, 292
 Planer, Zlata, 244, 281
 Plovna, 291
 Podgorač, 196
 Polaček, Julije, 286
 Pollak, Abraham, 90
 Pollak, B., 122
 Pollak, David, 59, 176
 Pollak, Filip, 82
 Pollak, Franciska, 280
 Pollak, Gizela, 292
 Pollak, Hani, 292
 Pollak, Jakob, 53, 60, 90, 103, 175
 Pollak, Josip, 123
 Pollak, Leopold, 102
 Pollak, Ljudevit/Ludvik, 132, 211, 217,
 273, 275, 276, 277, 292
 Pollak, Mandel, 166
 Pollak, Mira, 275, 292
 Pollak, Mojsije, 34, 41
 Pollak, Roza, 292
 Pollak, Salamon, 82
 Pollak, Simeon, 57
 Pollak, Simon, 82
 Pollak, Zdenko Ivan, 276, 292
 Poljska, 33, 103, 202, 235, 293
 Poper/Popper, Aron, 92
 Poper/Popper, Emanuel, 83, 118
 Poper/Popper, Ignatz, 53, 55, 56
 Poper/Popper, Isak, 54, 56, 58
 Poper/Popper, Jakob, 82, 90
 Posavje, velika župa, 264
 Poser, David, 50
 Potiorek, Oskar von, 182, 183
 Požarevac, 19
 Požega, 18, 35, 52, 72, 131, 214, 259
 Požeška županija, 22, 38, 52, 66, 82, 84, 86
 Požunska županija, 32
 Prag, 72, 98, 213, 270
 Prager, Rachel, 297
 Premužić, Andrija, 68
 Primorska banovina, 24, 25
 Primorsko-krajiška oblast, 24
 Principovac, 158
 Privina Glava, 176
 Prostějov (Prossnitz), 241
 Przedbórz, 290
 Púchov, 286
 Puk, Mirko, 265
 Pušić, Marijan pl., 274
 Putnik, Radomir, 182
 Rab, logor, 143
 Rača, 17, 18, 30, 178
 Račinci, 160

Radić, Stjepan, 197
 Radinci, 293
 Rafael, Marko S., 220
 Rajačić, Josip/Josif, 78
 Rajevo Selo, 83
 Rajk, Andrija, 314
 Rajk, Emilija, 314
 Rajk, Jelisaveta, 314
 Rákóczy, Franjo II., 31
 Rakovac, 157
 Randsman, Otto, 292
 Rauch, Levin, 79
 Rechnitzer, Mayer, 166
 Rechnitzer, Olga, 276
 Rechovsky, Salamon, 53, 55, 56, 74
 Rechovsky, Samuel, 58
 Redlich, Annemarie, 231
 Reich Goldschmidt, Bartol, 292
 Reich, Artur, 131
 Reich, Herman, 90
 Reich, Moritz, 83
 Reicher, Adam, 137
 Reiger, Josip, 292
 Reiner, Malvina, 126
 Reiner, Marko, rabin, 164
 Reisner, Ljudevit, 122
 Reizer, Jakob, 175
 Retkovići, 55
 Richtmann, Franjo, 176
 Rihtman, Anton, 90
 Rihtman, Simon, 90
 Rijeka, 52, 84, 98, 149
 Rivica, 116
 Rogulić, Stevo, 121
 Rokonstein, L., 97
 Roman, David, 278
 Rose, Aleksandar, 209, 210
 Rosenberg, Adolf, 60
 Rosenberg, Gizela, 246
 Rosenberg, Ignjat, 117
 Rosenberg, Isak, 59
 Rosenberg, Joško, 232
 Rosenberg, Julio, 211
 Rosenberg, Michael, 137
 Rosenberg, Samuel, 90, 195
 Rosenberg, Simon, 117, 118, 120, 177
 Rosenberg, Šimun, 111
 Rosenberg, Vilim, 116, 122, 213
 Rosenberg, Zdenko, 292
 Rosenberger, Joel, 226
 Rosenberger, Josip, 60
 Rosendorn, Filip, 280, 292
 Rosendorn, Franci, 292
 Rosendorn, Kika, 292
 Rosendorn, Leopold, 273, 280, 292
 Rosendorn, N., 292
 Rosendorn, Samuel, 273, 292
 Rosenfeld, Aleksandar, 211, 273, 281
 Rosenfeld, Fridrik, 120
 Rosenfeld, Ladislav, 277, 280
 Rosenfeld, Margita, 281
 Rosenfeld, Marko, 293
 Rosenfeld, Marta, 189, 273, 277, 280, 293
 Rosenfeld, Renata/Renka, 231, 273, 277, 293
 Rosenfeld, Vera, 281
 Rosenfeld, Zlatica, 281
 Rosenstein, Ilka, 231
 Rosenstein, Marko, 293
 Rosenstein, Mihajlo, 273, 293
 Rosenstein, Oskar, 293
 Rosenzweig, Eugen, 246, 247, 250
 Rosenzweig, Josip, 257
 Rosing, David, 60, 155
 Rosman, Atias, 305
 Rosman, Bernat, 297, 305
 Rosman, Malvina, 305
 Rosman, Rifka, 305
 Rosman, Šimi, 305
 Rosner, Leonija, 125
 Rosnevik, David, 154
 Rosnevik, Jacob, 154
 Rosnevik, Sali, 154
 Roskam, Jakob, 280

Rotenberg, Josip, 176
 Roth, Bela, 257
 Roth, Josip, 50, 54, 55, 56, 250
 Roth, Katarina, 56, 58, 293
 Roth, Katica, 273
 Roth, Leopold, 90
 Roth, Max, 236
 Roth, Mišo, 217, 273, 293
 Roth, N., 293
 Roth, Žiga, 273
 Rothmuller, Cvi, 228, 246
 Rotkvić, Vjekoslav, 214, 217
 Rozner, Karla, 235
 Ruma, 14, 23, 25, 53, 57, 60, 73, 111, 114, 117, 118, 119, 120, 128, 134, 146, 151, 152, 153, 175, 176, 178, 185, 186, 196, 206, 220, 229, 256, 257, 264, 268, 269, 282, 283, 288, 289, 312
 Ruma, kotar, 22, 23, 25, 53, 57, 60, 73, 82, 84, 85, 153, 175, 264
 Ruma, okrug, 81
 Rumburg, 193
 Rumunjska, 98, 100, 131, 193, 294, 302, 305, 307
 Rusija, 91, 184, 195, 290, 293

 Sabljar, Vinko, 81, 82, 86
 Saint Germain, 202
 Sajófalva, 302
 Saks, Simon, 153, 175
 Salamon, Rafael, 165, 166
 Salvator, Franjo, 189
 Samuel, Simon, 297
 San Diego, 222
 Sana, velika župa, 263
 Sânnicolau Mare (Nagyszentmiklós), 131, 294, 307
 Sanski Most, 213
 Sarajevo, 24, 115, 184, 214, 230, 274, 278, 279, 286, 290, 299
 Sarkard, 241
 Sarvaš, 129
 Sasson, Moric, 254
 Satu Mare (*Szatmárnémeti*), 193
 Sava, 17, 18, 30, 172, 182, 183, 186
 Savska banovina, 24, 25
 Schafer, Đuro, 281
 Schafer, Katica, 281
 Schäfer, Samuel, 109
 Scheer, Armin, 277
 Scheer, Batja/Zlatica, 235, 281, 314
 Scheer, Ignaz, 83
 Scheer, Vilim, 254
 Scheer/Šer, Izrael Isak, 218, 229, 231, 232, 233, 235, 247, 270, 272, 273, 281, 293, 319
 Scheer/Šer, Klara, 281, 293
 Scheffer, Liza, 278
 Scheiber, Andrija, 281
 Scheiber, Hermina, 281
 Scheiber, Leopold, 281
 Schel, Jaroslav, 215
 Schenk, Elias, 82
 Schenk, Jakob, 281
 Schenk, Šarlota, 281
 Schifter, Adolf, 243
 Schlesinger, Desider, 257
 Schlesinger, Ervin, 232
 Schlesinger, Gora, 232
 Schlesinger, Jakob, 120
 Schlesinger, Jozefina, 279
 Schlesinger, Mojsije, 46, 55, 56, 57, 58, 172
 Schlesinger, Olga, 278
 Schlossberg/Šlosberger, Hedviga, 273, 293
 Schlossberg/Šlosberger, Vilko, 211, 273, 293
 Schmaltz, Wilhelm, 90
 Schmalz, Josip, 125
 Schmutzer, Abraham, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 69
 Schmutzer, Franciska, 56
 Schmutzer, Herschl, 46
 Schmutzer, Jakob, 42, 44, 45, 46, 47, 83
 Schmutzer, Juliana, 46
 Schmutzer, Moritz, 54, 55, 58, 90
 Schmutzer, obitelj, 43, 44

Schniffer, Jakob, 90
 Schnitzler, Greta, 278
 Schnitzler, Ivana, 278
 Schnitzler, Jakob/Vilim, 293
 Schnitzler, Johanna, 273
 Schnitzler, Marko, 277, 278
 Schnitzler, Vilim/Wilhelm, 90, 92, 94, 217, 236, 273, 277, 278
 Schön/Šen, Arnold, 254
 Schön/Šen, Hugo, 278
 Schön/Šen, Leo, 213, 273, 274, 278, 293
 Schön/Šen, M., 245
 Schön/Šen, Mavro, 106, 217, 246
 Schön/Šen, Olga, 278
 Schön/Šen, Olga, 278
 Schön/Šen, Olga, 293
 Schön/Šen, Vilma, 121
 Schonauer, Liza, 293
 Schönborn, Friedrich Karlo, 20
 Schöne, Ludwig, 70, 101
 Schönfeld, Filip, 56
 Schönfeld, Henrik, 56, 59
 Schönfeld, Jakob, 64
 Schönfeld, Johan, 56
 Schönfeld, Katarina, 56
 Schönfeld, Rosalija, 56
 Schönfeld, Terezija, 56
 Schönwald, Ružica, 104, 124
 Schorsch, Karolina, 293
 Schrenger, Elvira, 249
 Schwab, Löw, rabin, 241
 Schwar(t)z, Adolf, 103, 220, 237, 247, 276
 Schwar(t)z, Aleksander Vladimir, 276
 Schwar(t)z, Hedviga, 247, 276
 Schwar(t)z, Hilda, 249
 Schwar(t)z, Hinko, 223
 Schwar(t)z, Ljudevit, 293
 Schwar(t)z, Mina, 241, 242
 Schwar(t)z, Robert, 223
 Schwar(t)z, Samuel, 134
 Schwar(t)z, Zily, 156
 Schweiger, Moše, 231, 232
 Schweizer, Gizela, 125
 Segedin, 129
 Segedin (Szeged), 31, 129, 278, 299
 Seleki, Gvido, 293
 Semeljci, 279
 Semnitz, Žiga, 254
 Senta, 17, 30, 129, 157, 162, 225, 291, 302, 303
 Senj, 26, 34
 Siget, 31
 Sigismund Luksemburški, hrvatsko-ugarski kralj, 28
 Sigismund/Žigmund Luksemburški, 28
 Siklós, 128
 Silber, Aron, 162, 297, 305
 Silber, Berta, 280
 Silber, Estera, 305
 Silber, Estika, 306
 Silber, Hana, 306
 Silber, Lea, 306
 Silber, Mira, 306
 Silber, Rahela/Rachel, 306
 Silber, Sara, 306
 Silber/Zilber, Suzela, 306
 Silberberg(er), Simon, 55, 56, 58, 82
 Simon/Šimon, Etel, 306
 Simon/Šimon, Helena, 306
 Simon/Šimon, Herman, 306
 Simon/Šimon, Iso/Isak, 306
 Simon/Šimon, Samuel, 306
 Sinberger, Heda Franciska, 279
 Sinberger, Leo, 279
 Sinberger, Vilim, 279
 Singer, A., 149, 245
 Singer, Aleksandar, 120
 Singer, Alfred, 249
 Singer, David, 83, 104, 125, 237, 241
 Singer, Đula/Julije, 273, 277, 293
 Singer, Edita, 314
 Singer, Ernest, 273, 283, 293
 Singer, Fanika, 189
 Singer, Friedrich, 53, 55, 58, 66, 69, 91
 Singer, Gizela, 132, 275, 276, 277

Singer, Heda, 216
 Singer, Herman, 91, 121
 Singer, Ignatz, 278
 Singer, Irena, 314
 Singer, Lenka, 278, 293
 Singer, Leo, 212
 Singer, Malvina, 279
 Singer, Marija, 277, 293
 Singer, Marko, 50
 Singer, Rosa/Rozalija, 189, 247, 278
 Singer, Samuel/Samuilo, 54, 55, 58, 67, 90, 103, 112, 217, 273, 278, 293
 Singer, Sidonija, 241
 Singer, Simon, 156
 Singer, Sofija, 276
 Singer, Tomislav, 277
 Sinkegu (?), Heda, 314
 Sisak, 131, 279, 281, 292, 294
 Sjedinjene Američke Države, 76, 89, 98, 206, 222, 319
 Skopal, Filip, 257
 Skoplje, 277
 Slakovci, 20
 Slankamen, 17, 18, 21, 30
 Slatina, 76, 278
 Slavonija, 17, 18, 20, 22, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 39, 40, 48, 52, 61, 62, 64, 67, 68, 72, 73, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 84, 97, 107, 108, 116, 120, 129, 133, 148, 149, 172, 181, 184, 193, 201, 203, 206, 207, 220, 232, 246, 259, 263, 268, 269, 317
 Slavonski Brod, 21, 34, 114, 115, 129, 148, 149, 232, 245, 259, 279
 Slavonski Šamac, 114
 Sliedel, Herman, 254
 Slonim, 102
 Slovačka, 67, 95, 98, 222, 286, 290, 291, 294, 299, 307
 Slovenija, 29, 299
 Slunjska pukovnija, 84
 Snitzer, Filip, 281
 Snitzer, Sidonija, 281
 Sohr, Adolf, 56, 58, 82, 90
 Sohr, Eugenija, 124
 Sokyrnyzja (Sekernice), 299
 Solin, 26
 Solmossy, Esztera, 145
 Soljani, 83, 263
 Sombor, 129, 131, 162, 277, 278, 279, 294, 295
 Sommer, Adolf, 257
 Sommer, H., 137
 Sopron, 29
 Sot, 60, 155, 157, 158, 159, 160, 173
 Sotin, 17, 19, 20, 55, 59, 83, 87, 88, 89, 209
 Spadi, Jakob, 55, 56, 57, 59
 Spaudi, Josip, 53
 Spiller, Auriel, 148
 Spiller, David, 137
 Spiller, Ernest, 117
 Spiller, Marko, 53
 Spingarn, Adolf, 109
 Spingarn, Josef, 90
 Spinger, A., 247
 Spitzer, Adam, 112, 113
 Spitzer, David, 46
 Spitzer, Emanuel, 306
 Spitzer, Eva, 56
 Spitzer, Farkaš, 306
 Spitzer, Hugo, 148, 204
 Spitzer, Johanna, 306
 Spitzer, Josip, 278
 Spitzer, Martin, 306
 Spitzer, Moritz, 60, 155
 Spitzer, Reza, 306
 Spitzer, Salamon, 52, 68, 116
 Spitzer, Samuel, 98
 Spitzer, Simon, 306
 Spitzer, Šimo, 231
 Spitzer, Tobias, 306
 Spitzer/Špicer, Ela, 306
 Spitzer/Špicer, Fani, 306
 Spitzer/Špicer, Marija, 247, 273, 293
 Spitzer/Špicer, Zdenko, 131
 Split, 314
 Splitska oblast, 24

Spüller, Iso, 137
 Srbija, 14, 25, 26, 172, 181, 183, 186, 193,
 201, 203, 207, 264, 291, 302, 313
 Srbobran (Sveti Tomo), 291
 Srijem, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 29,
 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 48,
 50, 53, 54, 57, 61, 62, 64, 70, 72, 73, 74,
 76, 77, 81, 107, 108, 111, 119, 127, 128,
 129, 145, 146, 149, 151, 152, 153, 170,
 172, 173, 174, 175, 181, 182, 183, 192,
 195, 196, 197, 201, 203, 206, 207, 209,
 218, 220, 259, 263, 264, 267, 268, 269,
 282, 283, 313, 317, 318
 Srijemska Mitrovica (1941. Hrvatska
 Mitrovica), 14, 21, 22, 23, 25, 30, 31,
 33, 85, 114, 118, 120, 129, 133, 143,
 148, 151, 152, 157, 177, 178, 182, 186,
 206, 207, 213, 220, 258, 263, 264, 268,
 269, 271, 282, 283, 297
 Srijemska Mitrovica, kotar, 23, 24, 25, 85,
 263, 264
 Srijemska Mitrovica, vlastelinstvo, 20
 Srijemska oblast, 24
 Srijemska županija, 17, 20, 21, 22, 23, 24,
 33, 34, 35, 36, 38, 40, 42, 43, 44, 46, 48,
 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 60, 61,
 62, 64, 66, 68, 69, 73, 78, 79, 82, 83, 84,
 85, 86, 87, 94, 113, 116, 117, 118, 120,
 143, 146, 153, 154, 157, 165, 185, 197,
 217, 239, 257, 317, 318
 Srijemske Laze, 19, 20, 290
 Srijemski Karlovci, 17, 18, 21, 22, 23, 25,
 30, 34, 57, 74, 78, 84, 85, 151, 169, 264,
 313
 Srijemski Karlovci, kotar, 25, 264
 Srijemski Karlovci, vlastelinstvo, 20
 Srpska Vojvodina, 22, 77
 SSSR, 98
 Staljin, Josif Visarionovič, 98
 Stanislavov, 280, 294
 Stara Gradiška, 34, 283, 286, 310
 Stara Moravica, 275, 292
 Stara Pazova, 22, 120, 128, 181, 182, 263,
 312
 Stara Pazova, kotar, 23, 25, 85, 169, 264
 Stari Jankovci, 19, 54, 55, 57, 59, 87, 88, 89
 Starus, Helena, 306
 Starus, Judita, 306
 Stättler, Adam, 251
 Staza, 278
 Steckl, rabin, 229
 Steier, Ivo, 273
 Steimnitz, Gabriel, 156
 Stein/Štajn, Adolf, 123
 Stein/Štajn, Ana, 55
 Stein/Štajn, David, 55
 Stein/Štajn, Fani, 59
 Stein/Štajn, Franciska, 55
 Stein/Štajn, Herman, 55, 109, 190, 217,
 273, 280
 Stein/Štajn, Ignatz, 273
 Stein/Štajn, Josip, 293
 Stein/Štajn, Katarina, 59
 Stein/Štajn, Katarina Fani, 55
 Stein/Štajn, Katarina Vera, 277
 Stein/Štajn, Lea, 315
 Stein/Štajn, Leopold, 52, 55
 Stein/Štajn, Livia, 231
 Stein/Štajn, Mariška/Marija, 277, 293
 Stein/Štajn, Milan, 211, 222, 273, 277, 293
 Stein/Štajn, Moritz, 55
 Stein/Štajn, N., 293
 Stein/Štajn, Roza, 276
 Stein/Štajn, Ruža, 280
 Stein/Štajn, Samuel, 55
 Stein/Štajn, Selma, 250, 273
 Stein/Štajn, Teeresija, 55
 Stein/Štajn, Teresija, 55
 Stein/Štajn, Vera/Katarina, 294
 Stein/Štajn, Ženi, 126
 Steiner (Seffan), Ernest, 139
 Steiner/Štajner, Aleksandar/Aleksa, 123,
 212, 228, 232, 244, 246, 247, 249, 250,
 273, 274, 294
 Steiner/Štajner, Avram, 165
 Steiner/Štajner, Baruh Menachem, 306
 Steiner/Štajner, David, 137
 Steiner/Štajner, Emanuel, 123

Steiner/Štajner, Emerik, 92, 109, 111, 120, 122, 123, 131, 185, 189, 238

Steiner/Štajner, Erna, 294

Steiner/Štajner, Ernest, 273

Steiner/Štajner, Gela, 306

Steiner/Štajner, Gitel, 306

Steiner/Štajner, Gizel, 297

Steiner/Štajner, Hani, 306

Steiner/Štajner, Herman, 120

Steiner/Štajner, Hermina, 131, 273, 294

Steiner/Štajner, Hilel, 162, 165, 297, 306

Steiner/Štajner, Hinko, 94, 131, 189, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 229, 230, 232, 236, 270, 273, 294

Steiner/Štajner, Ignatz, 59, 173, 176

Steiner/Štajner, Ilika/Ily, 244, 273, 294

Steiner/Štajner, Israel Ber, 306

Steiner/Štajner, Israel Moses, 162

Steiner/Štajner, Ivo, 294

Steiner/Štajner, Izaija, 231

Steiner/Štajner, Jakob, 164, 165

Steiner/Štajner, Jakob Juda, 306

Steiner/Štajner, Jehiel, 297

Steiner/Štajner, Josip, 306

Steiner/Štajner, Katarina, 103, 112, 189, 241, 273, 294

Steiner/Štajner, Lazar, 165

Steiner/Štajner, Leo, 257

Steiner/Štajner, Lilly, 226

Steiner/Štajner, Majer Moses, 164, 253

Steiner/Štajner, Margita, 273, 294

Steiner/Štajner, Milo, 294

Steiner/Štajner, Mirko, 112, 212, 229

Steiner/Štajner, Mordehaj, 306

Steiner/Štajner, Olga, 247

Steiner/Štajner, Oto, 273

Steiner/Štajner, Pinkas, 164

Steiner/Štajner, Rahela, 306

Steiner/Štajner, Rosalija, 165

Steiner/Štajner, Samuel, 118, 119, 126

Steiner/Štajner, Sigmund, 131, 273

Steiner/Štajner, Vladimir, 123, 294

Steinitz, Felča, 279

Sten, Fricika, 273, 279

Stenjevci, 129

Sterl, Mirko, 215

Stern/Štern, Abraham, 162, 297

Stern/Štern, Adam, 60, 154, 155

Stern/Štern, Adolf, 162, 251, 297, 306

Stern/Štern, Albert, 148, 307

Stern/Štern, Aleksandar, 307

Stern/Štern, Ana, 154, 279

Stern/Štern, Aron Lazar, 163

Stern/Štern, Bela, 307

Stern/Štern, Beroš, 307

Stern/Štern, Berta, 297, 307

Stern/Štern, Cilika, 307

Stern/Štern, David, 154

Stern/Štern, Dora, 125

Stern/Štern, Dragica Vera, 279

Stern/Štern, Ema, 241, 242

Stern/Štern, Emanuel, 148, 162

Stern/Štern, Emanuel Izrael, 162

Stern/Štern, Emanuel M., 297

Stern/Štern, Esta, 297, 307

Stern/Štern, Estera, 307

Stern/Štern, Eva, 154

Stern/Štern, Filip, 156, 297

Stern/Štern, Fricika, 294

Stern/Štern, Gabriela, 307

Stern/Štern, Gerson, 307

Stern/Štern, Hana, 307

Stern/Štern, Hani, 307

Stern/Štern, Helena, 279

Stern/Štern, Herman, 161, 162, 163, 164, 252, 253, 297

Stern/Štern, Heskel, 162

Stern/Štern, Ignatz/Ignjat, 59, 163, 176, 213, 273

Stern/Štern, Irena, 307

Stern/Štern, Išija, 307

Stern/Štern, Ivica, 280

Stern/Štern, Ivo/Ivica, 294

Stern/Štern, Izidor, 273, 279

Stern/Štern, Izrael, 162, 163, 253

Stern/Štern, Izrael Emanuel, 297

Stern/Štern, Jakob, 53, 59
 Stern/Štern, Jenö/Ivan, 307
 Stern/Štern, Jentele/Johanna, 307
 Stern/Štern, Jolan, 307
 Stern/Štern, Josip, 177, 307
 Stern/Štern, Karolina, 307
 Stern/Štern, Laza, 307
 Stern/Štern, Lazar, 137, 154, 162, 307
 Stern/Štern, Lazar Izrael Aron, 307
 Stern/Štern, Lazar Šandor, 307
 Stern/Štern, Lea, 307
 Stern/Štern, Lenči, 307
 Stern/Štern, Leopold, 315
 Stern/Štern, Leopold H., 163, 297
 Stern/Štern, Lipman, 162
 Stern/Štern, M. Emanuel, 307
 Stern/Štern, Marko, 315
 Stern/Štern, Marta, 307
 Stern/Štern, Matilda, 307
 Stern/Štern, Mavro/Moric, 91, 92, 94, 116,
 117, 118, 120, 122, 188, 213, 238, 241,
 273, 279, 308
 Stern/Štern, Melita, 307
 Stern/Štern, Mira, 308
 Stern/Štern, Mirjana, 279, 314
 Stern/Štern, Mojsije/Moša, 163, 308
 Stern/Štern, Moric A., 308
 Stern/Štern, Nathan, 308
 Stern/Štern, Otto, 279, 280, 294
 Stern/Štern, Pali, 308
 Stern/Štern, Paula, 163, 297, 308
 Stern/Štern, Petar, 154, 308
 Stern/Štern, Regina, 162, 297, 308
 Stern/Štern, Rezi, 308
 Stern/Štern, Rosalija, 154
 Stern/Štern, Rožinka, 308
 Stern/Štern, Ruža, 308
 Stern/Štern, Salamon, 176
 Stern/Štern, Salomon, 308
 Stern/Štern, Sara, 308
 Stern/Štern, Sigmund, 163, 252, 297, 308
 Stern/Štern, Simon, 308
 Stern/Štern, Slavko, 273, 279, 308
 Stern/Štern, Srola, 308
 Stern/Štern, Šandor, 111, 148, 161, 163,
 252, 273, 279
 Stern/Štern, Šandor Ivan, 279
 Stern/Štern, Šarlota, 308
 Stern/Štern, Tomislav, 308
 Stern/Štern, Usher Anshel, 164
 Stern/Štern, Zigmund, 308
 Stern/Štern, Zlata, 308
 Stiner, Ila, 229
 Stobij, 26
 Stöger, Ivana, 280
 Stössel, Emanuel, 142
 Strauss, Adolf, 137
 Strauss, Dragutin, 125
 Strauss, Ignatz, 137
 Strauss, Josip, 217, 246
 Strauss, Julijana, 278
 Strauss/Strausz, Jakob, 53, 55, 56, 59, 82,
 83
 Strausz, Vilim, 91, 109
 Streim, Berta, 117, 214
 Strossmayer, Josip Juraj, 146
 Strošinci, 157
 Subotica, 98, 115, 162, 229, 231, 232, 293
 Sulejman Veličanstveni, 28, 29
 Surčin, 195
 Susek, 60, 153, 155, 157, 158, 159, 160,
 197, 251, 297, 300
 Sviloš, 60, 129, 154, 155, 157, 158, 159
 Svinjarevci, 20, 53, 54, 55, 56, 57, 59, 87,
 88, 89, 94
 Szabolc, 27
 Szabolcs-Szatmár-Bereg županija, 145
 Szatmar, 309
 Székesfehérvár, 28
 Szemnitz, A., 149
 Szentgyörgy, Đuro, 25, 215
 Szigetvár, 128, 290
 Szürte, 290
 Šabac, 182
 Šajkaš, 302

Šalom, Rena, 308
 Šaregrad, 20, 55, 59, 83, 157, 158, 159,
 160, 297
 Šašinci, 178, 182
 Šid, 22, 24, 30, 31, 59, 82, 118, 119, 120,
 129, 151, 152, 153, 157, 160, 164, 173,
 174, 176, 186, 207, 256, 268, 281, 282,
 291, 297, 313
 Šid, kotar, 22, 23, 24, 25, 85, 173, 264
 Šišatovac, 176
 Šleska, 37, 77
 Šnidler Štraus, Anny Marija, 273
 Šokčević, Josip, 242
 Šomoška županija, 32
 Šopronska županija, 32
 Špiro, Abraham, 67, 103
 Špiro, Anton, 83, 90, 137
 Šraer, Katarina, 278
 Štajerska, 27, 108
 Štangl/Stengl, Albert, 213
 Štangl/Stengl, Aleksandar, 93, 94, 217, 220,
 223
 Štangl/Stengl, Vera, 223, 247
 Štangl/Štengl, Zoltan, 223, 249
 Šubašić, Ivan, 25
 Šuljam, 60, 178
 Švalb, Abraham Baruch, 163, 308
 Švalb, Esthera, 308
 Švalb, Hinda, 308
 Švalb, Mojses, 308

Tamiški Banat, 22, 77
 Tašil, Jakob, 166
 Tauber, Samuel David, 169
 Teitelbaum, Bela, 308
 Teitelbaum, Sara, 308
 Tel Aviv, 231
 Temerin, 129
 Temišvar, 165
 Tenja, 282, 312
 Teschinger, Baruch, 166
 Teslić, 289
 Tinnye (Tinje), 304, 308

Tisa, 31, 172
 Tisza-Eszlár, 145
 Tiszavasvári, 308
 Tolna Szántó, 292
 Tolnanska županija, 21, 35, 36
 Tolnauer, Nikola, 224
 Tompojevci, 20, 83, 87, 88, 89, 137
 Topalović, Anto, 25
 Topolčany, 307
 Tordinci, 20, 55, 56, 57, 58, 83, 87, 88, 89,
 137
 Torontalska županija, 36, 38, 74, 128
 Tovarnik, 19, 20, 22, 54, 56, 59, 64, 82, 93,
 103, 117, 118, 119, 120, 151, 157, 189,
 196, 219
 Tovarnik, kotar, 55, 56, 57, 59, 64, 73, 82,
 84
 Travnik, kotar, 25
 Trbuhović, operna pjevačica, 224
 Trenčin, grofovija, 95
 Treuer, Adolf, 83
 Trnava, 28, 278, 279, 290
 Trpinja, 20, 53, 55, 56, 58, 74, 82, 87, 88,
 89, 218, 317
 Trst, 201
 Tuchak, Makso, 294
 Turócz (Turčin), 98
 Turska, 165
 Tuschak, Bernard, 94
 Tuzla, 163

Ugarska, 30, 31, 32
 Uhrmann/Urman, Dragutin, 280
 Uhrmann/Urman, Helena, 280, 294
 Uhrmann/Urman, Henrik/Hinko, 273,
 280, 294
 Uhrmann/Urman, Marija, 280, 314
 Ukrajina, 224, 235, 280, 294, 299, 305, 306
 Una, 30
 Ungar, Nathan, 83, 90
 Ungar, Sigmund, 109
 Unterberger, Mirko, 312
 Urbach, Hinko, 169

Vajda, Kalman, 275
 Vajda, Koloman, 275
 Vajska, 129
 Vakanović, Antun, 79
 Vales, Aron, 308
 Vales, Cecilija, 308
 Vales, Elza, 308
 Vales, Eugenija, 308
 Vales, Jakob, 308
 Vales, Jenni, 308
 Vales, Mira, 309
 Vales, Reza/Ružica, 163, 309
 Vales, Rudolf, 309
 Vales, Ružica, 297
 Vales, Vera, 309
 Valpovo, 18, 220, 282
 Valpovo, kotar, 82, 259
 Varaždin, 36, 52, 63, 64, 67, 72, 73, 76, 280
 Varaždinska županija, 34, 35, 52, 62, 66, 86
 Varjas, Eduard, 278
 Vašica, 20, 157, 160, 173
 Vaš-Željezna županija, 50
 Vechsler, Volfgang, 175
 Vedrač/Vedrachs, Helena, 314
 Velić/Wellisch, Anton, 314
 Velić/Wellisch, Antun, 273, 275
 Velić/Wellisch, Dragutin, 106, 125
 Velić/Wellisch, Lavoslav, 92, 116, 117, 118, 120, 122, 238, 275
 Velić/Wellisch, Matilda, 273, 294
 Velić/Wellisch, Ratko, 314
 Velić/Wellisch, Saida, 247
 Velić/Wellisch, Salamon, 83
 Velić/Wellisch, Tilda, 122
 Velić/Wellisch, Vera, 314
 Velić/Wellisch, Vilim, 91, 122, 123
 Velika Kopanica, 279
 Vel'ký Kerestúr, 301
 Vera, 20, 55, 56, 59, 74, 83, 87, 88, 89
 Vessal, Ignatz, 175
 Veszprem, 129, 286, 294
 Vidin, 288
 Villány, 201, 279
 Vinkovci, 14, 21, 24, 25, 100, 114, 115, 117, 119, 120, 129, 137, 143, 148, 149, 152, 178, 186, 196, 206, 207, 220, 225, 226, 229, 249, 259, 263, 264, 277, 282, 283, 290, 296, 297, 304, 306, 312
 Vinkovci, kotar, 22, 23, 24, 25, 84, 85, 259, 264
 Vinogradov (Nagy-Szölös), 129
 Vinterstein/Vinterštajn, N., 309
 Virovitica, 18, 52, 76, 81, 137, 207, 213
 Virovitička županija, 21, 22, 35, 38, 52, 62, 66, 72, 82, 84, 85, 86, 94
 Visoko, 281
 Vizić, 60, 153, 155, 157, 158
 Vizköz, 305
 Vladimirovo, 299
 Vladislavci, 278
 Vlaška, 108
 Vojna granica, 18, 20, 21, 22, 30, 33, 48, 50, 57, 74, 75, 76, 81, 82, 84, 151, 165, 168, 172, 317
 Vojvodina, 25, 74, 201, 205, 246, 313
 Vrbas, 83
 Vrpolje, 114
 Vučin, 18
 Vuka, postaja, 196
 Vuka, rijeka, 17, 115
 Vuka, velika župa, 25, 174, 259, 263, 264
 Vukovar, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 30, 33, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 74, 76, 79, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 136, 139, 143, 145, 146, 148, 149, 150, 153, 163, 178, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 245, 246, 247, 249, 250, 259, 263, 264, 269,

- 271, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279,
280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 288,
289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 299,
309, 313, 314, 315, 317, 318, 319
- Vukovar, kotar, 22, 23, 24, 25, 40, 46, 47,
50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 64, 73, 82,
84, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 153, 218, 238,
259, 263, 264, 318
- Vukovar, okrug, 81
- Vukovar, vlastelinstvo, 19, 20, 41, 46, 50,
51, 53, 55, 56, 61, 62, 68, 86, 317, 318
- Vukovska županija, 17
- Wachsberger, Filip, 257
- Wachsler, Emanuel, 213
- Wachsler, Gunda, 124
- Wachsler, Herman, 91, 122
- Wachsler, Marko, 211, 285
- Wachsler/Vaksler,
Dušika/Magdalena/Magda, 273, 277,
294
- Wachsler/Vaksler, Manfred, 123, 222, 273,
277, 294
- Walder, Eugenija, 273
- Waldmann, Jakob, 312
- Waldmann, Mirza, 312
- Waldmann, Moses, 231
- Waldmann, Wendel, 312
- Waldner, Etelka, 273
- Wallesz, Izrael, 162
- Walner/Valder, Eugenija/Etelka, 294
- Weber, Esther, 309
- Weber, Fanika, 309
- Weber, Herman, 309
- Weber, Josip, 162, 297, 309
- Weber, Lea, 309
- Weber, Marko, 309
- Weber, Miška, 309
- Weber, Samuel, 162, 297, 309
- Weber/Veber, Blumi, 309
- Weil, Fanika, 91
- Weil, Katarina, 95
- Weil, Marko, 280
- Weil, Samuel, 91
- Weinberger, Ivana, 280
- Weinberger, Mira, 231
- Weinberger, Paula, 273
- Weinberger, Samuel, 83
- Weinberger/Vajnberger, Adolf, 294
- Weiner/Vajner, Arnold, 273, 294
- Weiner/Vajner, Mara, 294
- Weiner/Vajner, Milan, 294
- Weiner/Vajner, Miroslav, 273, 294
- Weiner/Vajner, Riza/Rita, 247, 295
- Weiner/Vajner, Zlata, 231
- Weiss/Weisz/Vajs, Albert, 277
- Weiss/Weisz/Vajs, Aron Moses, 163
- Weiss/Weisz/Vajs, Artur, 273, 295
- Weiss/Weisz/Vajs, Berta, 278
- Weiss/Weisz/Vajs, Dora, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Emanuel, 165, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Emauel, 253
- Weiss/Weisz/Vajs, Eugen, 163, 297
- Weiss/Weisz/Vajs, Gabrijel, 56
- Weiss/Weisz/Vajs, Gašpar, 59
- Weiss/Weisz/Vajs, Gustav, 132
- Weiss/Weisz/Vajs, Gyula, 295
- Weiss/Weisz/Vajs, Hana, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Herman, 117
- Weiss/Weisz/Vajs, Ignatz, 83
- Weiss/Weisz/Vajs, Jakob, 90, 312
- Weiss/Weisz/Vajs, Jolan, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Josip, 94, 211, 217, 222,
297, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Josip Markus, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Karolina, 309
- Weiss/Weisz/Vajs, Katarina, 278
- Weiss/Weisz/Vajs, Maksim, 312
- Weiss/Weisz/Vajs, Marcus, 55, 56, 58
- Weiss/Weisz/Vajs, Marija, 273, 277
- Weiss/Weisz/Vajs, Marko H., 90
- Weiss/Weisz/Vajs, Matilda, 103, 124, 275
- Weiss/Weisz/Vajs, Mihajlo, 118
- Weiss/Weisz/Vajs, Mojsija/Mojzeš Aron,
309
- Weiss/Weisz/Vajs, Moritz, 83
- Weiss/Weisz/Vajs, Nathan, 257

- Weiss/Weisz/Vajs, Perla, 309
 Weiss/Weisz/Vajs, Rahela (Rivka), 309
 Weiss/Weisz/Vajs, Rosalija, 148
 Weiss/Weisz/Vajs, Roza, 295
 Weiss/Weisz/Vajs, Salomon, 59
 Weiss/Weisz/Vajs, Sali, 309
 Weiss/Weisz/Vajs, Solomon, 309
 Weiss/Weisz/Vajs, Tilda, 117
 Weisterlitz, Filip, 83
 Werner, Maks, 295
 Wertheimer, Alojzije/Alois, 91, 92, 111, 114, 117, 120, 121, 122, 274
 Wertheimer, Josip Valdemar, 106, 111, 122, 186, 209, 215, 217, 273, 274, 314
 Wertheimer, Moses, 111
 Wertheimer, Regina, 111
 Wertheimer, Robert Alois, 111
 Wertheimer, Rudolf, 111, 187
 Weser, Verona, 279
 Wessely, Naphtali Herz, 37
 Wieder, Gustav, 111
 Wilhelm, Fani, 156
 Wilhelm, Ignatz, 60, 155
 Wilhelm, Ignjat, 131
 Willer, Lavoslav, 278
 Willer, Margita, 278
 Winkler/Vinkler, Josip, 273, 276, 278
 Winkler/Vinkler, Josip Antun, 276
 Winkler/Vinkler, Marko, 295
 Winkler/Vinkler, Mavro, 211, 222, 247, 273, 276, 295
 Winkler/Vinkler, Oskar, 245, 249
 Winkler/Vinkler, Sari, 249
 Winter, Hermina, 247, 250, 273, 295
 Winter/Vinter, Lina, 273, 295
 Winternitz, Aleksandar, 163
 Winternitz, Laza, 315
 Winternitz/Vinternic, Rifke, 309
 Winterstein, Emil, 174
 Wolf, Enoch, 166
 Wolf, kantor, 90, 102
 Wortmann, Adolf, 163
 Wortmann, Fanni, 153
 Wortmann, Ignatz, 53, 60, 64, 153, 155, 156
 Wortmann, Julijana, 153
 Wortmann, Loni, 153
 Wortmann, obitelj, 153
 Wortmann, Terezija, 153
 Zabalj, 300
 Zagreb, 39, 52, 67, 72, 76, 79, 90, 92, 93, 99, 103, 106, 115, 117, 121, 129, 131, 147, 148, 162, 203, 206, 213, 215, 218, 225, 226, 228, 239, 245, 263, 269, 274, 278, 280, 281, 282, 283, 297, 309, 314, 319
 Zagrebačka oblast, 24
 Zagrebačka županija, 22, 35, 38, 52, 62, 66, 85, 86
 Zaječar, 263
 Zaladska županija, 32, 35, 36, 128
 Zaloscer, Leon, 163, 309
 Zapolja, Ivan, 28
 Zaprešić, 148
 Zeigenbaum, N., 295
 Zeiger, Josip, 222, 273, 280, 295
 Zeiger, Marko, 280
 Zemun, 14, 17, 21, 22, 23, 25, 30, 33, 34, 52, 57, 66, 74, 75, 76, 81, 82, 84, 85, 114, 115, 129, 139, 143, 148, 149, 150, 151, 152, 165, 166, 168, 169, 170, 173, 178, 182, 183, 186, 188, 196, 197, 206, 207, 213, 220, 245, 254, 259, 264, 269, 274, 279, 283, 286, 289, 292, 310, 313, 317
 Zemun, kotar, 23, 25, 85, 169, 264
 Zemun, vlastelinstvo, 20
 Ziegler, Max, 142
 Zimmermann, Moritz, 83
 Zingler, Jakob, 59
 Zlaté Klasy (Nagygyar), 307
 Zoltan, Jure, 229
 Zrenjanin (Veliki Bečkerek), 111, 225, 276, 290
 Zvornik, 186
 Zwibach, Abraham, 175
 Zwiebach, Herman, 83

Zwiebach, Mayer, 90

Žabalj, 129

Žarkover, Bertold, 225

Žitvaj, Josip, 64

Županja, 24, 186, 263, 264

Županja, kotar, 22, 23, 24, 85

DRŽAVNI
ARHIV U
VUKOVARU

ISBN: 978-953-7880-17-7

9 789537 880177